PAVLI OROSII

HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS

LIBRI VII

EX RECOGNITIONE

CAROLI ZANGEMEISTER

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCLXXXIX

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI
Printed in Germany

CAROLI HALMII

MANIBVS

SACRVM

PRAEFATIO

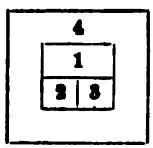
Caroli Halmii, uiri egregii collegaeque carissimi, memoriae mihi semper grata mente colendae sacrum esse uolui hunc librum, quem edendum curaui ipsius uice fungens. Halmius enim iam ante hos fere quadraginta annos Orosium in Bibliotheca Teubneriana recudendum tam ipsi bibliopolae Lipsiensi quam (inde ab anno 1852) in eius syllogae indice hominibus litteratis promiserat, iamque ad Historiarum textum constituendum subsidia critica sibi comparare coeperat. Mox tamen aliis studiis intentus cum eum laborem in tempus magis idoneum distulisset, anno 1863 mihi, cui interim Academia Vindobonensis Orosii cum apparatu critico edendi munus demandauerat, Romam profecturo amicus optimus Monachii collectanea sua concessit. Editio mea prodiit Vindobonae anno 1882 Corporis Scriptorum Ecclesiasticorum uolumine quinto. Paullo post sciscitanti mihi Halmius respondit consilium Orosiani textus apud Teubnerum publicandi se ipsum iam deposuisse sed rogare, ut ego in suas partes subirem. Cui amici uoluntati non potui non obtemperare, itaque librarii consensu hanc editionem nunc absolui.

Pauca sunt, quae in uerbis Orosii aliter atque in ed. mea priore nunc scripsi. Eorum pars ad testimonia codicum aliter iudicanda pertinet; aliis locis traditam lectionem reuocandam nunc mihi persuasi: nam magis magisque intellexi unice uerum esse quod olim statui (ed. 1 p. XVII) in Historiis Orosii ab lectione tradita non licere discedere nisi cogente summa necessitate et semper cauendum esse, ne potius Orosium ipsum quam librarios corri-

gamus. Eo cautius autem in hoc scriptore uersandum est, quod praeter sermonem sibi proprium tot fere dicendi genera exhibet, quot auctores compilauit. Pauca, quae in hac editione mutanda duxi, infra memoraui. Praeterea usus sum huius praefationis opportunitate ad adnotanda quaedam, quae per hos septem annos a me ipso obseruata sunt uel ab aliis obseruata mihi innotuerunt. In eis elucent notae aliquot ineditae ad geographiam Orosianam (I 2) spectantes, quas Alfredus de Gutschmid, litteris nostris nuper ereptus, mecum anno 1882 communicauit.

I 1 § 13 monstramus] Hoc retinui, quia paullo meliore testimonio firmatur et tam aptum est quam *monstrauimus* (cf. ex. gr., si tamen exemplo opus est, *numeramus* IV 5 § 10). In utraque re errauit Goldbacher *Zeitschrift für Gymn.* (*Wien* 1883) p. 107.

I 2 § 1 'triquadrum' i. e. tribus quadris constans, quod Orosium scripsisse censeo (cf. ed. mai. p. XXXVIII), recte intellexit iam Ekkehartus IV. Is enim in codice Sangallensi p. 35 ad locum mappulam rudem delineauit fere talem:

adscripta explicatione hac: 1 *asia*, 2 *europa*, 3 *afr̄*, 4 *oceanus*.

I 2 § 5 Rhobascorum] Alfredus de Gutschmid litteris 6. Ian. 1882 ad me datis 'Rhoboscorum' recipiendum esse censuit his usus uerbis: „Ptolemaeus III 5 § 22 [10 Muell.] hat hier das Volk der *Βοροῦσκοι*, hat aber VI 14 § 19 die Doublette *'Ῥοβόσκοι*, was richtig sein wird.“ Cf. Mueller ad Ptol. uol. I p. 429.

I 2 § 23 Dagusa] Gutschmidio 'Dacusa' uidetur recipiendum esse, quippe quod propius accedat ad formam 'Dascusa' Plinii n. h. V § 84 et VI § 27. — Retinui

propter Ptol. V 7 = p. 339, 22 Wilb. *Δάγουσα*. Sed differendum iudicium, donec prodeat is liber a Muellero editus. — Ceterum Alfredus de Domaszewski in *Arch.-epigr. Mittheilungen* VIII (1884) p. 239 not. *) demonstrauit Dascusam sitam fuisse ad Euphratem flumen (*Kara-su*), ubi hodie est uicus Penga siue Pingan.

I 2 § 23 haud] in apparatu critico ed. mai. adde: haut P (uide Jullian *Revue crit.* 1882 p. 442).

I 2 § 41 mons Ariobarzanes] De eo Gutschmidius haec mihi roganti rescripsit: „Den 'mons Ariobarzanes' halte ich für eine Localisierung des mythischen 'Harabêrêzaiti' im Zendavesta; die Pehlewiform ist 'Harburč' (Bundehesch c. 12). Eine Form 'Harabarzin' ist, wie mir Sprachkenner versichert haben, völlig statthaft: es ist nur eine andere Ableitungssilbe hinzugetreten. Die Benennung des höchsten Gipfels des Kaukasus Alburs (Elbrus) ist nichts als dieses uralte Wort. Und ich glaube in der That, dass hier der eigentliche Kaukasus, in dem der heutige Elbrus liegt, gemeint ist. Freilich kommt der Bergname Haraparçin im Bundehesch dem Ariobarzanes scheinbar noch näher, aber der liegt in Persis, und, so sehr auch Orosius' Beschreibung an Klarheit zu wünschen übrig lässt, so viel ist doch klar, dass die Beschreibung sich von Westen nach Osten südlich vom kaspischen Meere hinzieht: die Massagetae können nur, wie bei Späteren mitunter der Fall ist, die Maskat der Araber, Mas'chuth der Armenier nördlich von Derbend sein. Die dann folgenden Parthyenae [§ 43] können nicht abermals die Parther sein; vielleicht ein Versehen des Orosius für die von Ptolemaeus genannten Mardyener."

I 2 § 45 Chunos] Gutschmidius mihi adnotauit haec: „*Funi* ist richtig. Es handelt sich hier um das centralasiatische Volk, dessen Name an allen den Stellen, wo es vorkommt, verschieden geschrieben wird: Strab. XI p. 516 gibt *Φαῦνοι*, Plinius n. h. VI 55 *Thuni et Focari* (schr. *Phuni et Thocari*), Dion. Perieg. 752 *Φρούνοι* (mit vielen Varianten). *Chunos* ist Interpolation."

I 2 § 45 Gandaridas] „Gandaridas ist häufige Verwechselung für Gangaridas" Gutschmid.

I 2 § 52 retinui emendationes olim a me propositas: *Incipit* et *descendens*, quandoquidem huius periodi ita perturbatae, ut ne ab Orosio quidem scripta posse uideatur, melior medela non est inuenta. Conieci autem *Incipit* cosmographum et Isidorum, *descendens* Isidorum in suo quemque Orosii exemplari legisse. Praeterea *descendens* Isidorum non suo Marte addidisse sed ex Orosio repetiuisse eo probabilius est quod auctorem suum expilator perperam intellexit. Nam Orosius hoc dicit: Europa incipit a montibus Riphaeis . . . . per litus septentrionalis oceani usque ad Galliam Belgicam et flumen Rhenum, quod est ab occasu, descendens (i. e. Europa incipit a m. Riph. et descendit per litus). At Isidorus per errorem *descendens* coniunxit cum *ab occasu*; scripsit enim: 'incipit a flumine Tanai descendens ab occasu per septentrionalem oceanum.' Longius errando processit Goldbacherus, qui in ephem. Vindobonensi *Zeitschrift f. Gymn.* 1883 p. 107 verba *in occasu descendens* non ad Europam sed perperam ad Rhenum referens et *incipit* cum *per litus s. o. usque ad G. Belg.* male coniungens coniecturas meas redarguisse sibi uisus est.

I 2 § 60 inter Danuuium Galliamque] In promptu est corrigere 'Rhenumque' quod Staelin, *Wuert. Gesch.* I (1841) p. 86 nuperque Riese, geogr. lat. min. p. 63 proposuerunt; cf. Bauer *Zeitschr. f. Wirt. Franken* 1852 p. 52. At iam Isidorus Orig. 14, 4, 16 'Galliamque' in suo Orosii exemplari uidetur legisse. Fortasse uerba 'a Gallia inter Danuuium' (quae desunt apud Isidorum) interpolata sunt et post 'limitem' excidit 'fluminis Rheni' (cf. § 63). Limes enim Orosio est non uallum Germaniae superioris sed Rhenus ipse.

I 2 § 69 est] uulgo insertum est contra optimos libros. Goldbacher p. 107 delendum recte censet.

I 2 § 73 Cf. A. Haebler, *Die Nord- und Westküste Hispaniens*, *Leipzig* 1886 (*Progr.*) p. 32.

I 2 § 89 *Trogodytae* forma, aliunde quoque satis nota, libris optimis tradita est. Goldbachero tamen magnae est offensioni, quod eam recepi (*Zeitschr. f. Gymn.* 1883 p. 108); quem errorem euitare poterat, si uel unum Plinium inspexisset, cuius in Naturali Historia hoc nomen et saepissime legitur et ubique a Detlefseno recte eadem plane scriptura exhibetur.

I 2 § 93 retinui nunc codicum meliorum scripturam 'Mauretania habet' (pro 'Mauretaniae habent'), coll. § 87 'Libya Cyrenaica et Pentapolis ... prima est'. Id quod sequitur 'in quibus oberrant Gangines Aethiopes', pertinet ad harenas. — Gangines fortasse sunt Ἀγαγγῖναι Ptolemaei IV 6 § 23.

I 2 § 94 Abennae] Probabile est Orosium scripsisse *Auennae* aut potius *Abennae*. Codices enim exhibent: *hauenae*, *hauennae* (*hauenne*), *auennae*, *chauennae*, *abaenae*. Polemius Siluius in indice prouinciarum sub finem saeculi IV composito, quem laterculo suo anno 449 scripto inseruit, habet: *Calpem uel Abinnam* (Mommsen, *Abh. d. Sächs. Ges.* uol. III p. 253 cum Add. uol. VIII p. 695), eamque formam comprobant Charax ap. schol. Dion. Per. 64 (p. 434 ed. Mueller) Ἄβεννα et Philostratus uita Apoll. V 1 Ἄβιννα scribentes.

I 2 § 94 Galaules] cf. Index.

I 2 § 101] In adnotatione critica ed. mai. lin. 8 quae ex codice 𝔅 exhibentur, corrigenda sunt in hunc modum: 'que sardinia paruo fretu spatio milium XX a corsica diuiditur ⟨quam corsicā *erasa*⟩ quam corsicam' *et q. s.*

I 2 § 106 ad uerba 'gentium singularum' cf. Tacitus Germ. 27: 'nunc singularum gentium instituta .... expediam.'

I 3 § 1 'quem rectum ... fecerat Deus' repetita sunt ex Ecclesiaste 7, 30.

I 4 § 1 itemque 5 § 1; 7 § 1 et 8 restitui codicum scripturam 'Ante annos urbis conditae', quia in adiaphoris codicum consensum conseruare praestat maxime apud Orosium. Prius mutaueram: 'Anno ante urbem conditam'

propterea quod Orosius inde a cap. 8 constanter hoc potius usus est et codicum illa scriptura facile potest nata esse ex hac, si ea uocabula litteris initialibus exarata erant; id quod indicare uidetur codicum dissensus cap. 8 § 1.

I 5 § 7 *per opportuna*] restitui codicum lectionem omnino ueram; in ed. 1 scripseram *peropportune* cum editoribus prioribus.

I 5 § 8 *masculi* et q. s. repetita sunt ex Pauli ep. ad Rom. 1, 27.

I 5 § 11 *misericordiarum*] i. e. fructus quos illi homines debebant Domini misericordiis. Veterem hanc emendationem eius, quod traditum est (*miseriarum*), probari puto loco simili ad Sodoma pertinenti et ipso, quem repperi in comm. in proph. Amos 4, 11 (Rufin. ed. Migne p. 1073): *Tunc intelleget misericordias Domini.* Auctorem autem eius commentarii Vallarsius Paullum Orosium nostrum esse coniecit, utrum probabiliter necne, non huius loci est diiudicare.

I 7 § 2 Offiussa] De *ss* cf. H. J. Mueller in: *Histor. Unters. zu A. Schaefer's Jubil.* p. 149.

I 10 § 4] Non inutile erit monuisse, de Orosiana quidem Tacitei excerpti lectione dubitari omnino non posse. Itaque primum hoc certum est apud Orosium uerba *utrisque deserti* et *credentes* deesse; deinde ex iis, quae ipse de Tacito addidit, Orosium clare patet tam *sibimet* quam *duci* ad Moysen rettulisse et *pepulissent* interpretatum esse coniunctiuum plusquamperfecti non coniunctiuum futuri exacti.

I 19 § 10] *nihil* nunc pro *nil* scripsi, nam Laurentiani manui secundae consentientibus ceteris codicibus optimis maior auctoritas tribuenda est quam eius codicis manui primae soli.

I 20 § 2 *diu late* nunc praetuli, non *late diu*, quod Laurentianus solus exhibet; cf. ed. mai. praef. p. VIII lin. 6 sqq. Laurentiano enim in eis mendorum generibus, quae ei sunt propria, nullam contra ceterorum codicum optimorum consensum fides tribuenda est (cf. l. l. p. XVIII). Quod in hac editione paullo etiam seuerius secutus sum.

II 1 § 3 *potestates a Deo sunt* ex Pauli Epist. ad Rom. 13, 1 repetita sunt.

II 4 § 1 in apparatu crit. lege: quinta L[1] P[a].

II 5 § 4 in apparatu crit. lege: und'que L.

II 7 § 3 uocabulum 'primum' post 'inuitati' cum ab Laurentiano absit solo, nunc ex reliquorum codicum optimorum auctoritate recepi.

II 8 § 8 'Persas' delendum esse censuit Goldbacher p. 107, perperam. Verba enim 'spem occasione sumentes' docent 'Persas' ab ipso Orosio scriptum esse.

II 15 § 3 consuleretur] Ruhnkenius ad Rutil. Lup. p. 47 (de quo benigne monuit Ruehlius) ex Iustino V 1 § 5 (*concurrunt*) legendum esse statuit *concurreretur*. Quae coniectura tam falsa est quam leuis, refutatur enim uerbis *bono publico* quae una cum *congestis uiribus* Orosius suo Marte addidit Iustini orationem paullum immutans.

II 15 § 6 *in Mediam* glossema esse Goldbacher p. 107 probabiliter censuit; itaque seclusi.

II 19 § 11 in spatiosis] Hinc coniciendo factum esse statuo quod interpolati libri exhibent: 'ipsa uocis'. Alius interpolator processit ad dittographiam hanc: 'uocis in spatiosis'. — Sententiam Orosius fortasse ex gnomologio quodam repetiuit, quae fuisse potest fere talis: 'Síquidem materiá est pauoris ín spatiosis ráritas.'

III 1 § 10 a Rege Magno stipendio] Ruehlius 'magno' scribendum et cum 'stipendio' coniungendum esse proposuit probabiliter; nam 'regem magnum' Persarum regem a Iustino non appellari idem monuit neque ex Orosio aliud exemplum notaui. Quod si admittitur, Orosius illud 'magno' more suo ipse addidit, Iustinus enim VI 1 § 16: 'dato stipendio ad classem remittitur.' Idem Orosius minus accurate h. l. 'iterum' scripsit, eo seductus, quod § 7 Iustini VI 1 § 9 uerba ita detorserat, ut non Pharnabazum sed Cononem quingenta talenta accepisse diceret.

III 6 § 5 coruo alite] L. Traube, *Rhein. Museum* 40 p. 154 coniecit apud Florum I 8 pro 'sacra alite' interpolatione natum esse ex 'coruo alite' tam Florum statuens

quam Orosium Epitoma Liuiana deperdita usum esse. At Orosius hunc flosculum ex Eutropio II 6 (quem ad praecedentia ab eo adhibitum esse constat) excerpsisse potest; nam apud eum 'coruus alis' exhibet certe familia codicum altera, quacum consentire solet Eutropii exemplar Orosianum (uide quae dixi ed. 1 p. XXVI), cum in unico prioris familiae teste (codice Gothano) 'coruus' omissum sit a m. 1. Apud Florum autem quod traditum est 'sacra alite' neque per se interpolationis speciem neque omnino offensionis quicquam praebet, cum statim sequatur: 'et inde Coruini.'

III 12 § 11 ueluti e specula] Iustini codices optimi non 'uelut e' sed 'uelut' aut 'ueluti' exhibent, sicut Ruehlius docuit. Itaque fortasse I ex E natum est scribendumque *uelut e specula*. Orosius I 1 § 16: 'e specula', I pr. § 11 et III 23 § 2: 'de specula' dixit.

III 13 § 9 sese] sic nunc scripsi, cum 'se' Laurentianus exhibeat solus.

III 15 § 7 in apparatu critico ad u. 7 post caudenas adde: P.

III 16 § 5 sub una die] 'uno' cum solus testetur Laurentianus, nunc praetuli reliquorum codicum optimorum auctoritatem. Recte Goldbacher p. 107.

III 18 § 5 Mandos] Apud Iustinum XII 3 § 4 'Mardos' legitur (u. Ruehlium) et potest quidem fieri, ut *n* in codicibus Orosianis ex *r* nata sit; sed praestat in re incerta nil mutare. *Mandros,* quod interpolati quidam codices exhibent, repetitum ex III 19 § 6 esse puto.

III 18 § 7 Euergetas] Codices Iustini 'euergitas' testante Ruehlio exhibent. Idem praebet Orosii codex Donaueschingensis, sed fortuito, ut opinor, consensu, nam innumeris locis Codex D i pro e habet et h. l. reliquorum codicum fide destituitur.

III 20 § 11 in app. crit. corrige: tunc] PRD cum L^1 tum L^2.

III 22 § 14 etiam] omisit Laur. solus, quare recepi.

III 23 § 7 de formis Ptolomaeus et Ptolemaeus dicendum est iusto commentario, qui non est huius loci.

III 23 § 35 enixe] sic L solus contra PRD, qui 'obnixe' exhibent; at cum L facit Iustinus.

IIII 5 § 8 temptat*io* [temptatae *traditum est*] cauillationis] Goldbachero p. 107 simplicissimum uidetur esse lacunam statuere, non raro enim uocabulum excidisse. In utraque re egregie falsus est. Nam in archetypo Orosii lacunae sunt rarissimae et quod ego scripsi syllabam *ae* in *io* mutans, multo simplicius est tam propter litterarum formam quam propter genetiuum sequentem, quo librarius seduci facile poterat. Id autem quod exempli instar proposuit Goldbacher 'temptatae cauillationis suspicio' admitti plane nequit.

IIII 6 § 36] in apparatu crit. uers. 5 pro D scribe: G.

IIII 6 § 39 flagella patris] cf. 'flagella Domini' Judith 8, 27.

IIII 8 § 3 murale] Retinui in hac ed. lectionem traditam. Interpolati codices praebent cum Seneca epist. 82 § 24 'molare'. At Senecam non melioribus libris traditum habemus quam Orosium et per se illud 'murale' paullo probabilius est.

IIII 9 § 6 pugnatoribus] Item Eutropius II 22. Non recte igitur Gronouius Obseru. 4, 19 'propugnatoribus' proposuit.

IIII 21 § 1 tribunus] Codices quod praebent 'miles' ne apud Orosium quidem uidetur tolerari posse. Itaque nunc scripsi 'tribunus' cum Liuii Periocha p. 51, 2 (Jahn), quae eadem qua Orosius Epitoma usa est; TRIB. facile cum MIL· confundi potuit. Notam 'trib.' vel 'trib;' vocabuli 'tribunus' in usu olim fuisse ostendit ex. gr. Periochae codex Nazarianus s. IX, qui eam saepe exhibet (m. 1): p. 10, 6. 27; 13, 21; 15, 18; 21, 8 al. Indeque explicatur quod in eo p. 92, 12 'tribus' pro 'tribuni' legitur.

IIII 22 § 7 et § 8 Manilius] 'Manlius' codices. At cum § 1 idem consul recte Manilius nominatus sit, ne Orosio quidem eiusmodi error probabiliter tribui potest.

V 1 § 6 annos ducentos] fortasse ex Floro II 17 § 5 repetitum. Cf. Strabo 3 p. 158; Velleius 2, 38, 4.

V 15 § 18 (cf. ed. mai. p. XVIIII lin. 16)] Formas

Sylla, Syllanus apud Orosium cum optimi codices constanter exhibeant, retinendas esse intellexi. Nam iam in diplomate militari anni p. Chr. 84 (Ephem. epigr. V p. 95) testis urbani nomen scriptum est Q · IVNI · SYLLAE; item in melioris saeculi inscriptionibus Corp. VIII n. 972 et 973 habetur SYLLAE. Quae cum ita sint, ea scriptura posterioris certe aeui scriptoribus omnino tribuenda erit.

V 24 § 17 *diuturno* nunc seclusi ut glossam praecedentis 'magno'.

VI 7 § 14 (cf. ed. mai. p. XVIII adnot. 2)] de Atuatucorum nomine cf. quae dixi in Annal. Rhenanis 81 (1886) p. 84 adn. 2. Quibus nunc accedit, quod Gulielmus Schmitz me docuit, etiam ex notarum Tironianarum testimonio alteram litteram non *d* fuisse sed *t*. — VELIOCASSIVM legitur in inscr. apud Wilmanns, Exempl. n. 2240, VELIO · CASSIVM Corp. Inscr. VI n. 1382.

VI 10 § 4 intro castra iecerunt] conseruaui nunc lectionem traditam ('intra' codices interpolati). Cf. Symmachi orat. II in Valentin. I (a. 370) cap. 28: 'intro conclaue', ubi Seeckius (Monum. Germ., auct. ant. VI, 1 p. 329, 13) non recte 'intra' scripsit.

VI 11 § 20 Draptes] sic codices Orosii eorumque lectionem non mutauerim. Apud Hirtium ipsum traditum est 'Drappes' idque nomen nescio an confirmetur his 'Drappo' et 'Drappus', quae ex inscriptionibus nota sunt; uide *Westdeutsche Zeitschrift* IV (1885) p. 360.

VI 15 § 11 Saturnii uersus olim fuerunt fortasse huius modi:

Níhil ad te hóc, Románe, pértinét duéllum
Eubóeae, [Cénsoríne,] coéla óbtinébis

aut: 'óbtinébis coéla [Cénsoríne'].

VI 15 § 14 nominis] sic codices boni. Vulgata lectio 'numinis' in ed. maiorem me inuito irrepserat.

VI 18 § 4 Antonii] idem traditum est 18 § 10; 18 § 17 (ubi hoc restituendum); 19 § 9 et § 20. Sed 18 § 14 *Antoni* L, -*ii* DPR. Praeterea 18 § 2 *Pompei* codices optimi omnes; 18 § 15 *Cassi*, 18 § 5 *Iuli* Laurentianus solus

18 § 1 *Iulii* Laur. cum Don., *Iuli* Palatinus et Rhedigeranus exhibent. — Difficile est demonstrare, Orosium eadem constanter forma usum esse; si tamen usum esse statuimus, sciri nequit, utram formam praetulerit. Quare in eiusmodi rebus eam scripturam, quae testimonio meliore commendatur, in primis in hac editione, quippe quae apparatu critico careat, retinendam esse putaui. — Liuium ipsum et Epitomae auctorem ubique -i scripsisse, uix est quod moneam.

VI 18 § 10] in app. crit. adde: 'efrenatius P'. Cf. Iullian, *revue crit.* 1882 p. 442.

VI 18 § 11 Caesarem] in app. crit. adde: 'cæsare (e *extrema deleta*) P.' Cf. Iullian l. l.

VI 18 § 15 partis] patris P (Iullian l. l.).

VI 21 § 10 Lancham] retinui codicum optimorum scripturam, licet oppidi uerum nomen Lancia fuerit; cf. Corp. Inscr. Lat. II, maxime n. 4223.

VII 1 § 8 non 'in quid' sed cum codicibus 'ut quid' scribendum esse recte censet Woelfflinus, *Archiv f. Lex.* IV p. 618.

VII 7 § 12 in Auctorum elencho adde: „*in Asia — conciderunt* Hier. 2080[1]."

VII 9 § 1 'tempestate discussa tranquilla sub Vespasiano duce serenitas rediit'. Haec uerba Georgius Schmid, *zur Frage über das Zeitalter des Curtius Rufus* (*Jahrbücher f. Philol.* CXIII, 1876, p. 704) cum iis comparauit (id quod Fridericus Schoell mihi indicauit), quae leguntur apud Curtium X 28: 'quantam tempestatem subita serenitate discussit'. — Sane memorabilis est similitudo, sed (quamquam non pernego Curtiana quoque posse ad Vespasianum pertinere) potest certe mero casu nata esse. Fortasse enim Orosius hunc flosculum disciplinae rhetoricae vel collectaneis rhetoricis debuit. Hoc constat, Curtii ab Orosio ad Historias adhibiti nullum exstare uestigium; quo accedit quod, si tamen hoc loco adhibuisset presbyter, certe non diuinasset historici uerba pertinere ad Vespasianum.

VII 12 § 2 Germaniam trans Rhenum] Vide quae dixi *Westdeutsche Zeitschrift* III (1884) p. 244 adn. 4.

VII 21 § 2 Philippum] 'Philippos' codices interpolati cum Hieronymo. Sed illud retinendum. Orosius patrem solum memorat utpote Christianum. Cf. 20 § 2 et 28 § 1.

VII 22 § 5 sanguis ad Deum clamans] secundum Genes. 4, 10.

VII 25 § 3 accendens] Hoc traditum est et haud dubie Orosianum. Reieci igitur nunc, correcta interpunctione, uulgatam lectionem 'accendit'.

VII 25 § 9 exceptus] Restitui meliorum codicum scripturam mutata interpunctione § 9 extrema; lectiones 'est exceptus' et 'exceptus est' interpolatori uel glossatori debentur.

VII 29 § 1 deceptus est] Hanc scripturam traditam restitui iam in ed. mai. p. XXXVIII. Cf. Corp. Inscr. Lat. XII n. 18 'immatura aetate decepto', V p. 1211, IX n. 5412.

VII 32 § 1 in Expilatorum elencho pro 'tricesimus' scribe: 'tricesimus octauus'.

VII 32 § 12 in Expilatorum elencho ad u. 5—9 adde: 'Isid. Orig. 9, 4, 28'.

VII 35 § 12 lin. 33 corrige 'cultu'.

VII 40 § 1 nihil factum]. Vide I 6 § 4.

VII 40 § 8 Palentinis] Praetuli nunc *l* duplici simplicem codicum testimonio hoc quidem loco paullo magis commendatam. Sed litteram *e* retinui codicibus hoc loco consentientibus; item Anonymus Rauennas p. 313, 4 'Palentia'. Apud Orosium V 23 § 6, ubi Liuiana epitome usus est, legitur 'Palantiam'.

In Indice p. 326 col. 2 lin. 13 corrige: Antonius, p. 336 col. 1 lin. 8 corrige: *uide*.

Ultimo loco quaedam subieci, quae addenda uel corrigenda sunt in Editione maiore anni 1882:

Pag. VIIII lin. 16] Codicis Laurentiani collationem

Halmii potius, cui Jahnius concesserat, liberalitati debui, id quod postea ex Halmii epistula comperi. — P. XII lin. ult. legendum est: *E Nazario* (ut Iullian *Revue crit.* 1882 p. 442 recte monuit). — P. XVIII lin. paenult. scribe: 'Ubi *desiderata* pro *siderata* exhibet'. — P. XXV l. 15] De Liuii epitoma deperdita, qua Orosium usum esse docui, uberius disserui: *Festschrift zur XXXVI. Philologen-Vers.* 1882 p. 87 sqq. — P. XXXII ante lin. 8 in margine excidit littera 𝔓, qua Paulum in apparatu critico signaui. — P. XXXV l. 21] Codicem Orosii, Victoris Vitensis, Pauli Diaconi Gratianopolitanum n. 338 eundem esse atque Librianum n. 86 Ashburnhamii fugit tam Georgium Waitz (Pauli hist. Langob. ed. a. 1878 cod. n. 96 et n. 105) quam editorem excerptorum, quae exhibet *Neues Archiv* IV, 1879, p. 610. — Nunc codex exstat in bibliotheca Parisina *nouv. acq. lat.* n. 1602; cf. L. Delisle, *Catal. des mss. des fonds Libri et Barrois,* Paris 1888, p. 44. — P. XXXVII l. 30] Praeter 'Commonitorium' memorare poteram epistulam Orosii ad S. Augustinum, quam in saeculi IX—X codice Britannico Add. n. 24902 fol. 37ᵛ repperi (*Sitzungsber. der Wiener Akad.* 84 p. 533). Sed ut ea epistula edenda erit ab eo, qui Augustini epistulas tractabit, ita eidem relinquendum erat de auctore iudicium. 'Commonitorium' nuper edidit Georgius Schepss Vindobonae 1889 cum Priscilliani reliquiis in Corpore Scr. Eccles. uol. XVIII p. 149—157. — IIII 6 § 36 in apparatu critico ad uers. 6 pro *D* scribe: *G*. — V 22 § 8 in Auctorum elencho lin. 2 adde: 'et Philipp. 11, 8 § 18'. Sed Orosius haec quoque fortasse ex epitoma Liuiana sumpsit. — VII 6 § 9, p. 449, 15 in Auctorum elencho pro 'lin. 18' scribe: 'p. 450, 1'. — In Indice p. 455 et p. 698 adde: Maeotis I 2 § 49.

Orosio subieci capitula siue 'capitulationes' Historiarum ex codice Sancti Galli n. 621 (s. IX = G in ed. maiore) expressa, quae non minus commode quam quae in

editione maiore p. 565 sqq. ex codice Donaueschingensi (s. VIII) — D in ed. mai. exhibui, conspectum operis praestant. Consulto autem illa, quae in codice D exstant, licet antiquiora hoc loco non denuo repetiui, nam utilius est capitulationes aliter conformata hac occasione praebere, quibus aliorum codicum affinitas facile agnosci et eorum textus commode conferri possit. — Hae periochae Sangallenses, quas nihil obstat quin saeculo octauo antiquiores esse negemus, non uidentur esse confectae ab ipso codicis G librario, nam codex Bernensis n. 128 (s. X), ab hoc non pendens, similes exhibet, ut potius duo haec exemplaria ex communi archetypo repetita esse uideantur. Sed ex ipsius G archetypo excerptas esse probabile est propterea quod plurima praebent menda huic codici propria. Libri VII capitulum ultimum (XLVIII), quod infra p. XX afferam, inde natum esse puto, quod archetypi librarius excerptum Eusebianum in exemplaris sui calce subiecerat. — Numeri, quos post singula capitula inserui, ex. gr. [1 § 4], indicant, ubi quisque capituli numerus in ipso Orosii opere a codice G positus sit, ex. gr. I 1 ab initio paragraphi 4. Libri I cap. 56 et 59 numeros in Orosii textu librarius omisit, qui tamen ubi inserendi fuerint dubium esse nequit. — Errores auctoris, cui capitula debentur, librariiue scripturaeque proprietates, praesertim quae nullius plane momenti sint ad Orosii contextum restituendum, intacta relinquere plane inutile fuisset. Itaque has reculas fere correxi, suspensa tamen manu neque tacite sed codicis scriptura infra indicata. Inscriptum est in G pag. 5:

Incipiunt capitulationes ex corpore libri huius sancti Orosii.

lib. I cap. 10 tygri — 11 his — eufrate — 17 tracia — 18 rhetia — 25 De spania — 26 thile — 27 *haec* et menania *usque ad* habitantur *in uersu uacuo relicto add. manus paullo recentior* — 31 cicladibus — 32 sycilia *mutauit m. eadem* — promunctoria — 35 barcilone — 38 bachata — 44 illuuiae — 46 dimersione *mutauit m. eadem* — 47 fetontis — 48 quinquaginta (qu *in ras. m. eadem*) — progne — fi/lomela — 50 garimede —

51 laphitarum — 52 schytarum — 54 pentesilea orithia — 55 grecorum — 58 falaride — romuloque — 59 Peloponensium — 60 messenis — sofocles — *post* ciuitas] Expliciunt capitula libri primi. Incipiunt secundi.

lib. II 3 babilonii — hystoriae — 4 consules crearunt *in ras. m. ead.* — 5 clelia — hystoria — 6 cynden — eufraten — babiloniae — 8 xerses — 9 equis — 12 et 13 sicyliae — 15 pene — 17 sicylia — ethnae — *post* obsidentes] Expliciunt capitula libri secundi. Incipiunt tertii.

III 2 et 9 Artaxerses — 2 greciae — lacedemonii — et de mifricati — 11 Minutia — 12 epyrotarum — 13 Hystoria — 14 bizantio — 15 phillippi — 19 demostene — 21 chalistenem — 23 mire — 24 babilonem — 28 ptholomeus — *post* peractorum] Expliciunt capitula libri tertii. Incipiunt quarti.

IIII 2 minutius — *ad* beluae manum *adnotauit m. 3 (Ekkehartus IIII)*: require de manu belue — 3 saxu *m. 1* saxo *m. 3* — 4 potentes *m. 1* picentes *m. 3* — 6 capparronia — 9 ceditur — 10 sicyliae — carthaginenses — 14 subdantur *m. 1* subduntur *m. 3* — 16 illiriis — *haec* terrae motu *usque ad* cetera *in spatio uacuo relicto suppl. m. paullo recentior* — 18 pene — *his* quatuor *usque ad* appetuntur *a m. 3 linea subducta est* — 19 ymber — hyspania — 20 *ante* frater *s. s. m. 3*: alter *male* — 21 simphronius — 24 censuitur *m. 1, corr. 3* — *post* interiit] Expliciunt capitulationes hystoriarum sancti Orosii libri quarti. Incipiunt libri quinti.

V 7 plautium *addidi* — 11 Androginus — 13 mitridatis — 16 Rome — 17 et 18 sicylia — 17 ethna — *numeri* XVIIII *et* XXIII *in ras. scripti*, XX *ex* XXI, XXI *ex* XXII *correcti sunt* — 21 ptholomei (pt *in ras. m. ead.*) — 23 sicylia — ethna — lipare — 25 cartaginis — gracci — gneus — domitius *addidi* — ethna — posit *ante corr. m. eiusd.* — 26 hominum *subduxit m. 3* — 27 bocco (utroque loco) — fraude *add. m. 3* — emiliam — emilia — coepio — tholosa — ponderis — 28 emilius — descissae — publicius *ex* publius *m. ead.* — 30 sylla eserniam missus romanorum milites artissima obsidione premit — gneus — cętera — 31 De lucio legato — syllae — 32 mitridatici — gneus — *supra* siderata *m. 3 scripsit:* mortua estimata sunt *male* — sylla — caetera — 33 histoleio — hilerdam pene — polentiam — rhodopeiis — caetera — *post* gestis] Expliciunt cap̄ libri V. Incipiunt cap̄ libri VI.

lib. VI 2 mitridate (*item om.* h *in seqq.*) — sylla — pene — sylla — 3 *in contextu Orosii cap.* III *inchoatum est a 2 § 19* — nando *add. 3* — cizicum — appamiam — bizantium — mioparonem — caetera — tygrane — 4 pyratae — gneus — fanagoriae (*item* -orie *in Orosii textu*) — pelices — sepe — possit — 5 hystorici — hierosolimam — 6 caesare *m. 1, corr. m. paullo recentior* — legionibus | VII] VII *er., cum corrector capituli numerum esse putaret* — 7 ariobistum — cesar — pene — andicabos — caeterique — 8 p̄lio — cassobellauni — 10 bercingeto rege — uergi gento rex — praecantes — seuo — scindolis — sed his — 11 dicunt — herodes *in* horodes *corr. m. ead.* — eufraten — auro parthico serico ferro *scripsi*] auro et (et *del. m. ead.*) serico parthico ferro — 12 greciam — caetera — hystoriographus — 13 p̄lio — 14 cartas — 15 diripit — hyspanias — 18 in greciam in grām (in greciam *in ras. m. 3,* ˜ *in ras. add. 3, sed integram uocem del. eadem*) — sycilia — 19 caepit — contemnit — 23 asturis — gallecīae prouintiae — scita — tyberius (*item* y *VII 3*).

VII 1 babiloniae — 4 gallicula — galliculae — 5 caetera — 6 sescentium annuo — 8 p̄sidiis (si *s. s. 3*) — subpetias (b *s. s. 3*) — et caesis] caesis — indeis — licia — tracia — rome — 9 *numerus* VIIII *in ras. m. 1, item* X (*ex* VIIII *ut uid. corr.*) *et* XV (*ex* XIIII) — nullius (i. *s. s. m. ead.*) — rome — 10 religatus — 12 greciae — 13 adrianus — hierosolimam — eliam — 14 heresiarcha — 18 charras — 19 XVIIII *ex* XVIII *corr. 1, sic deinceps* XX, XXI, XXV – XXVII *et ut uid.* XXVIII *et* XXX — 21 p̄liis — eufraten — 25 et 26 emiliano — 41 traciam — 42 et 44 archadio — 43 andragatii — 44 (*lin. 3 et 5*) p̄ces — de radagiso omnium — feslanos — 45 caetera — 46 iouiniano — plurimis *mut. in* pluribus — 47 expulit *m. 3 ex* expellit — 47 coeteras — *Post* reliqua] XLVIII. Vnde gens Christianorum originem habeat et quod haec eadem in ecclesiastica habeantur ystoria. *His subiecit m. 3:* Ante secundum septimi libelli capitulum legi conuenit, quia et ipse hoc cap̄ post epilogum operis huius uidetur ascribere. *In hoc enim codice in fine Orosii (inde a p. 338 col. 1 principio) subiectum est tamquam capitulum Orosii* LXVIII *excerptum ex Eusebii hist. eccl. (I 1 § 8 — 4 § 8) Latine reddita hoc:* Verum quia Christianorum res gestas scribere proposuimus — obseruanda traduntur. QUAE DEINCEPS SEQVENTVR IN PRINCIPIO ET IN VLTIMO PRIMI YSTORIAE ECCLESIASTICAE LIBRI PERSCRIPTA REPERIES. *Deinde*

Ekkehartus IIII, codicis corrector assiduus (huius enim manus h. l. uidetur agnoscenda esse) in fine columnae 1 post deleas *eraso numero* XLVIII *scripsit:* Expliĉ Liber ŝ. Orosii *et supra col. 1 litteris rubris minusculis adnotauit:* Quod ab hinc restat, ante secundum libri VII^{mi} legendum est kapitulum. *idemque suo loco (ante Orosii VII 2, apud nos* VII 3 Igitur anno ab u. c. DCCLII) *litteris rubris min.:* Hic Vltimus Libri inserendus est sermo aptissime. *Iam uero codex Zwiefaltensis bibliothecae regiae publicae Stuttgartensis* Hist. Fol. n. 410 *saeculi XII excerpta illa Orosio ipsi tamquam capitulum libri septimi secundum insertum exhibet, uidelicet Ekkeharti praecepto obsecutus. Quo exemplo luculento intellegi potest, qualis origo fuerit interpolationum quarundam in auctores ueteres illatarum, uelut illius, quae in omnibus Apologetici Orosiani codicibus exstat (cf. ed. mea p. XXXVI).*

Non praetereunda est h. l. altera obseruatio haec. In ultimo libri septimi capitulo leguntur: 'Item de . . . . placidia et moribus eius'. Ea certum est pertinere ad Orosii VII 43 § 7; atqui in codice Bernensi 128, cuius capitulationes ex eodem archetypo fluxerunt sed aliquantum immutatae ac praesertim in breuius contractae sunt, cum ultimum capitulum exhibeatur huiusmodi: 'CCCC. XVII. De placidia et moribus eius' (sequitur: EXPLICIVNT CAPITVLATIONES), dubium esse prorsus nequit, quin ea ad eandem Orosii Placidiae commemorationem (43 § 7) spectent. Quod cum ita se habeat, omnino uana est coniectura, quam protulit Pallmannus, *Geschichte der Völkerwanderung* II (1864) p. 233 sqq. argumentis cum aliis non magis firmis tum ex hac codicis Bernensis capitulatione ductis usus, haec spectare ad commentarium de Placidia et moribus eius scriptum, nunc quidem deperditum sed olim Orosii operi subiectum. Recte igitur iam Georgius Waitz hanc opinionem in suspicionem uocauit (*Göttinger Nachrichten* 1865 p. 113).

Romae VIII kal. Apr. MDCCCLXXXIX.

ZANGEMEISTER.

pag. 1 ed. Haverkampii.

PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS

LIBER PRIMVS.

PROLOGVS

Praeceptis tuis parui, beatissime pater Augustine;
atque utinam tam efficaciter quam libenter. quamquam
ego in utramuis partem parum de explicito mouear,
rectene an secus egerim: tu enim iam isto iudicio labo- 2
rasti, utrumne hoc, quod praeciperes, possem; ego
autem solius oboedientiae, si tamen eam uoluntate
conatuque decoraui, testimonio contentus sum. nam 3
et in magna magni patrisfamilias domo cum sint
multa diuersi generis animalia adiumento rei familia-
ris commoda, non est tamen canum cura postrema;
quibus solis natura insitum est, uoluntarie ad id
p. 2 quod praeparantur |urgueri et per ingenitam quandam
oboedientiae formulam sola disciplinati timoris ex-
spectatione suspendi, donec ad peragendi licentiam
nutu signoue mittantur. habent enim proprios appe- 4
titus, quantum brutis excellentiores tantum rationabi-
libus propinquantes, hoc est discernere amare seruire.
nam discernentes inter dominos atque extraneos non 5
eos quos insectantur oderunt sed iis quos amant ze-
lant, et amantes dominum ac domum non quasi ex
natura apti corporis uigilant sed ex conscientia solli-
citi amoris inuigilant. unde etiam mystico sacramento 6
in Euangeliis, quod edant micas catelli sub mensa
dominorum, et Chananaea non erubuit dicere et Do-
minus non fastidiuit audire. beatus etiam Tobias, du- 7
cem angelum sequens, canem comitem habere non

8 spreuit. igitur generali amori tuo speciali amore co-
nexus uoluntati tuae uolens parui. nam cum subiectio
mea praecepto paternitatis tuae factum |debeat totum- p. 3
que tuum sit, quod ex te ad te redit, opus meum, hoc
solo meo cumulatius reddidi, quod libens feci.
9 Praeceperas mihi, uti aduersus uaniloquam praui-
tatem eorum, qui alieni a ciuitate Dei ex locorum
agrestium conpitis et pagis pagani uocantur siue gen-
tiles quia terrena sapiunt, qui cum futura non quae-
rant, praeterita autem aut obliuiscantur aut nesciant,
praesentia tamen tempora ueluti malis extra solitum
infestatissima |ob hoc solum quod creditur Christus et p. 4
colitur Deus, idola autem minus coluntur, infamant:
10 — praeceperas ergo, ut ex omnibus qui haberi ad
praesens possunt historiarum atque annalium fastis,
quaecumque aut bellis grauia aut corrupta morbis aut
fame tristia aut terrarum motibus terribilia aut in-
undationibus aquarum insolita aut eruptionibus ignium
metuenda aut ictibus fulminum plagisque grandinum
saeua uel etiam parricidiis flagitiisque misera per
transacta retro saecula repperissem, ordinato breuiter
11 uoluminis textu explicarem. maxime cum reuerentiam
tuam perficiendo aduersum hos ipsos paganos undecimo
libro insistentem — quorum iam decem orientes radii
mox ut de specula ecclesiasticae claritatis elati sunt
12 toto orbe fulserunt — leui opusculo occupari non opor-
teret et sanctus filius tuus, Iulianus Carthaginiensis, ser-
uus Dei, satisfieri super hac re petitioni suae eadem
13 fiducia qua poposcit exigeret: dedi operam et me ipsum
in primis confusione pressi, cui plerumque reputanti
super modum exaestuauisse praesentium clades tem-
14 porum uide|bantur. nanctus sum enim praeteritos dies p. 5
non solum aeque ut hos graues, uerum etiam tanto
atrocius miseros quanto longius a remedio uerae re-
ligionis alienos: ut merito hac scrutatione claruerit
regnasse mortem auidam sanguinis, dum ignoratur re-
ligio quae prohiberet a sanguine; ista inlucescente,

illam constupuisse; illam concludi, cum ista iam prae-
ualet; illam penitus nullam futuram, cum haec sola
regnabit: exceptis uidelicet semotisque illis diebus no- 15
uissimis sub fine saeculi et sub apparitione Antichristi
uel etiam sub conclusione iudicii, quibus futuras an-
gustias, quales ante non fuerint, dominus Christus per
scripturas sanctas sua etiam contestatione praedixit,
cum secundum ipsum quidem qui et nunc et semper 16
est modum, uerum apertiore ac grauiore discrimine,
per intolerabiles tribulationes temporum illorum sanctos
p. 6 probatio, impios perditio consequetur. |et quoniam 1
omnes propemodum tam apud Graecos quam apud
Latinos studiosi ad scribendum uiri, qui res gestas
regum populorumque ob diuturnam memoriam uerbis
propagauerunt, initium scribendi a Nino Beli filio, rege
Assyriorum, fecere — qui cum opinione caeca mundi 2
originem creaturamque hominum sine initio credi ue-
lint, coepisse tamen ab hoc regna bellaque definiunt,
quasi uero eatenus humanum genus ritu pecudum 3
uixerit et tunc primum ueluti ad nouam prouidentiam
concussum suscitatumque uigilarit —: ego initium mi- 4
seriae hominum ab initio peccati hominis ducere in-
p. 7 stitui, paucis |dumtaxat isdemque breuiter delibatis.
sunt autem ab Adam primo homine usque ad Ninum 5
'magnum' ut dicunt regem, quando natus est Abraham,
anni III·CLXXXIIII, qui ab omnibus historiographis uel
omissi uel ignorati sunt. a Nino autem uel Abraham us- 6
que ad Caesarem Augustum id est usque ad natiuitatem
Christi, quae fuit anno imperii Caesaris quadragesimo
secundo, cum facta pace cum Parthis Iani portae clau-
sae sunt et bella toto orbe cessarunt, colliguntur anni
II·XV, in quibus se inter actores scriptoresque omnium
otia negotiaque triuerunt. quapropter res ipsa exigit 7
ex his libris quam breuissime uel pauca contingere,
qui originem mundi loquentes praeteritorum fidem ad-
nuntiatione futurorum et post subsequa probatione
fecerunt: non quo auctoritatem eorum cuiquam uidea- 8

mur ingerere, sed quo operae pretium sit de opinione
uul|gata quae nobis cum omnibus communis est com- p. 8
9 monere: primum quia, si diuina prouidentia, quae sicut
bona ita et iusta est, agitur mundus et homo, homi-
nem autem, qui conuertibilitate naturae et libertate
licentiae et infirmus et contumax est, sicut pie guber-
nari egenum opis oportet ita iuste corripi inmodera-
10 tum libertatis necesse est, iure ab initio hominis per
bona malaque alternantia, exerceri hunc mundum sentit
quisquis per se atque in se humanum genus uidet;
11 deinde cum ab ipso primo homine peccatum punitio-
nemque peccati coepisse doceamur; porro autem cum
etiam isti de mediis temporibus inchoantes, quamuis
superiorum nusquam meminerint, nihil nisi bella cla-
12 desque descripserint — quae bella quid aliud dicenda
sunt, nisi uergentia in alterutrum mala; mala autem
huiusmodi quae tunc |erant, sicut et nunc sunt in p. 9
quantum sunt, sine dubio aut manifesta peccata sunt
13 aut occultae punitiones peccatorum —: quid impedi-
menti est nos eius rei caput pandere, cuius illi corpus
expresserint, et priora illa saecula, quae multo nume-
rosiora monstramus, uel tenuissimo testari relatu si-
miles miserias pertulisse?
14 Dicturus igitur ab orbe condito usque ad urbem
conditam, dehinc usque ad Caesaris principatum na-
tiuitatemque Christi ex quo sub potestate urbis orbis
mansit imperium, uel etiam usque ad dies nostros, in
15 quantum ad cognitionem uocare suffecero, conflictatio-
nes generis humani et ueluti per diuersas partes ar-
dentem malis mundum face cupiditatis incensum e
16 specula ostentaturus necessarium reor, ut primum ipsum
terrarum orbem quem inhabitat humanum genus, sicut
est a maioribus trifariam distributus deinde regionibus
17 prouinciisque determinatus, expediam; quo facilius,
cum locales bellorum morborumque clades ostentabun-
tur, studiosi quique non solum rerum ac temporum
sed etiam locorum scientiam consequantur.

p. 10 Maiores nostri orbem totius terrae, oceani limbo 2
circumsaeptum, triquadrum statuere eiusque tres partes Asiam Evropam et Africam uocauerunt, quamuis aliqui duas hoc est Asiam ac deinde Africam in Europam accipiendam putarint.

Asia tribus partibus oceano circumcincta per to- 2
tam transuersi plagam orientis extenditur. haec oc- 3
casum uersus a dextra sui sub axe septentrionis incipientem contingit Europam, a sinistra autem Africam
p. 11 dimittit, sub Aegypto uero et Syria mare nostrum quod Magnum generaliter dicimus habet.

Evropa incipit ut dixi sub plaga septentrionis, a 4
flumine Tanai, qua Riphaei montes Sarmatico auersi
oceano Tanaim fluuium fundunt, qui praeteriens aras 5
ac terminos Alexandri Magni in Rhobascorum finibus sitos Maeotidas auget paludes, quarum inmensa exundatio iuxta Theodosiam urbem Euxinum Pontum
late ingreditur. inde iuxta Constantinopolim longae 6
mittuntur angustiae, donec eas mare hoc quod dicimus
Nostrum accipiat. Europae in Hispania occidentalis 7
oceanus termino est, maxime ubi apud Gades insulas Herculis columnae uisuntur et Tyrrheni maris faucibus oceani aestus inmittitur.

Africae principium est a finibus Aegypti urbisque 8
p. 12 Alexandriae, ubi Parethonio ciuitas sita est, super mare hoc Magnum, quod omnes plagas terrasque medias
interluit. unde per loca quae accolae Catabathmon 9
uocant haud procul a castris Alexandri Magni et super lacum Chalearzum, deinde iuxta superiorum fines Auasitarum missa in transuersum per Aethiopica de-
serta meridianum contingit oceanum. termini Africae 10
ad occidentem idem sunt qui et Europae, id est fauces
Gaditani freti. ultimus autem finis eius est mons 11
Athlans et insulae quas Fortunatas uocant.

Et quia breuiter generales tripertiti orbis diui- 12
siones dedi, ipsarum quoque partium regiones, sicut pollicitus sum, significare curabo.

13 Asia ad mediam frontem orientis habet in oceano
Eoo ostia fluminis Gangis, a sinistra promunturium
Caligar|damana, cui subiacet ad Eurum insula Tapro- p. 13
14 bane, ex qua oceanus Indicus uocari incipit; a dextra
habet Imaui montis, — ubi Caucasus deficit — pro-
munturium Samarae, cui ad aquilonem subiacent ostia
fluminis Ottorogorrae, ex quo oceanus Sericus appel-
latur.
15 In his finibus India est, quae habet ab occidente
flumen Indum, quod Rubro mari accipitur, a septen-
trione montem Caucasum; reliqua ut dixi Eoo et In-
16 |dico oceano terminatur. haec habet gentes xliiii, p. 14
absque insula Taprobane, quae habet decem ciuitates,
et absque reliquis insulis habitabilibus plurimis.
17 A flumine Indo, quod est ab oriente, usque ad flu-
men Tigrim, quod est ad occasum, regiones sunt istae:
Arachosia Parthia Assyria Persida et Media, situ
18 terrarum montuoso et aspero. hae a septentrione ha-
bent montem Caucasum, a meridie mare Rubrum et
sinum Persicum, in medio autem sui flumina prae-
cipua *H*ydaspem et Arbim. in his sunt gentes xxxii.
19 sed generaliter Parthia dicitur, quamuis Scripturae
Sanctae uniuersam saepe Mediam uocent.
20 A flumine Tigri usque ad flumen Euphraten Me-
sopotamia est, incipiens a septentrione inter montem
21 Taurum et Caucasum. cui ad meridiem succedit Ba-
bylonia, deinde Chaldaea, nouissime Arabia Eudaemon,
quae inter sinum Persicum et Arabicum angusto ter-
22 rae tractu orientem uersus extenditur. in his sunt
gen|tes xxviii. p. 15
23 A flumine Euphrate, quod est ab oriente, usque ad
mare Nostrum, quod est ab occasu, deinde a septen-
trione id est a ciuitate Dagusa, quae in confinio Cap-
padociae et Armeniae sita est haud procul a loco ubi
Euphrates nascitur, usque ad Aegyptum et extremum
24 sinum Arabicum, qui ad meridiem longo angustoque
sulco saxis insulisque creberrimo a Rubro mari id est

ab oceano occasum uersus extenditur, SYRIA generaliter nominatur, habens maximas prouincias Comma-
p. 16 genam Phoeniciam et Palaestinam, |absque Saracenis et Nabathaeis quorum gentes sunt XII.

In capite Syriae CAPPADOCIA est, quae habet ab 25
oriente Armeniam, ab occasu Asiam, ab aquilone Themiscyrios campos et mare Cimmericum, a meridie Taurum montem, cui subiacet Cilicia et Isauria usque ad Cilicium sinum, qui spectat contra insulam Cyprum.

ASIA REGIO uel, ut proprie dicam, Asia minor 26
absque orientali parte qua ad Cappadociam Syriamque progreditur undique circumdata est mari: a septentrione Ponto Euxino, ab occasu Propontide atque Hellesponto, ad meridiem mari Nostro. ibi est mons Olympus.

AEGYPTVS INFERIOR ab oriente habet Syriam Pa- 27
laestinam, ab occasu Libyam, a septentrione mare Nostrum, a meridie montem, qui appellatur Climax, et Aegyptum superiorem fluuiumque Nilum, qui de li- 28
p. 17 tore incipientis maris Ru|bri uidetur emergere in loco, qui dicitur Mossylon emporium, deinde diu ad occasum profluens, faciens insulam nomine Meroen in medio sui, nouissime ad septentrionem inflexus, tempestiuis auctus incrementis plana Aegypti rigat. hunc aliqui 29
auctores ferunt haud procul ab Athlante habere fontem et continuo harenis mergi, inde interiecto breui 30
spatio uastissimo lacu exundare atque hinc oceano tenus orientem uersus per Aethiopica deserta prolabi rursusque inflexum ad sinistram ad Aegyptum descendere. quod quidem uerum est esse huiusmodi fluuium 31
magnum, qui tali ortu talique cursu sit et re uera
p. 18 omnia Nili monstra gi|gnat; quem utique prope fontem barbari Dara nominant, ceteri uero accolae Nuhul uocant; sed hic in regione gentium, quae Libyoaegy- 32
ptiae uocantur, haud procul ab illo fluuio, quem a litore maris Rubri prorumpere diximus, inmenso lacu ac-

33 ceptus absumitur; nisi forte occulto meatu in alueum
eius, qui ab oriente descendit, eructat.
34 Aegyptvs svperior in orientem per longum ex-
tenditur. cui est a |septentrione sinus Arabicus, a me- p. 19
ridie oceanus. nam ab occasu ex inferiore Aegypto
incipit, ad orientem Rubro mari terminatur. ibi sunt
gentes XXIIII.
35 Et quoniam meridianam partem uniuersae Asiae
descripsimus, superest ut ab oriente ad septentrionem
pars quae restat expediatur.
36 Mons Cavcasvs inter Colchos, qui sunt super
Cimmericum mare, et inter Albanos, qui sunt ad mare
Caspium, primum attollitur. cuius quidem usque in
ultimum orientem unum uidetur iugum, sed multa sunt
37 nomina; et multi hoc ipsum iugum Tauri montis credi
uolunt, quia re uera Parcohatras mons Armeniae inter
Taurum et Caucasum medius continuare Taurum cum
38 Caucaso putatur; sed hoc ita non esse discernit flu-
uius Euphrates, qui, radice Parcohatrae montis effusus,
tendens in meridiem, ipsum ad sinistram, Taurum ex-
39 cludit ad dextram. itaque ipse Caucasus inter Colchos
et Albanos, ubi et portas habet, mons Caucasus dici-
40 tur; a portis Caspiis usque ad Armenias pylas uel
usque ad fontem Tigridis fluminis inter Armeniam et
41 Hiberiam montes Acroceraunі dicuntur; a fonte Tigri-
dis usque ad Carras ciuitatem inter Mas|sagetas et p. 20
42 Parthos mons Ariobarzanes; a Carris ciuitate usque
ad oppidum Cathippi inter Hyrcanos et Bactrianos
mons Memarmali, ubi amomum nascitur; a quo proxi-
43 mum iugum mons Parthau dicitur; ab oppido Cathippi
usque ad uicum Safrim inter Dahas Sacarau|cas et p. 21
Parthyenas mons Oscobares, ubi Ganges fluuius oritur
44 et laser nascitur; a fonte fluminis Gangis usque ad
fontes fluminis Ottorogorrae qui sunt a septentrione,
45 ubi sunt montani Paropanisadae, mons Taurus; a fon-
tibus Ottorogorrae usque ad ciuitatem Ottorogorram
inter Chunos Scythas et Gandaridas mons Caucasus.

ultimus autem inter Eoas et Passyadras mons Imauus, 46
ubi flumen Chrysorhoas et promunturium Samara orientali excipiuntur oceano. igitur a monte Imauo, hoc 47
p. 22 est ab imo Caucaso et dextra orientis par|te qua oceanus Sericus tenditur, usque ad promunturium Boreum et flumen Boreum, inde tenus Scythico mari quod est a septentrione, usque ad mare Caspium quod est ab occasu, et usque ad extentum Caucasi iugum quod est ad meridiem, Hyrcanorum et Scytharum gentes sunt XLII, propter terrarum infecundam diffusionem late oberrantes.

MARE CASPIVM sub Aquilonis plaga ab oceano 48
oritur, cuius utraque circa oceanum litora et loca deserta incultaque habentur. inde meridiem uersus per longas angustias tenditur, donec per magna spatia dilatatum Caucasi montis radicibus terminetur. itaque 49
a mari Caspio quod est ad orientem, per oram oceani septentrionalis usque ad Tanaim fluuium et Maeotidas paludes quae sunt ad occasum, per litus Cimmerici maris quod est ab Africo, usque ad caput et portas Caucasi quae sunt ad meridiem, gentes sunt XXXIIII. sed generaliter regio proxima Albania, ulterior sub 50
mari et monte Caspio Amazonum nominatur.

Expliciti sunt quam breuissime fines Asiae. nunc 51
p. 23 EUROPAM |in quantum cognitioni hominis conceditur stilo peruagabor.

Incipit a montibus Riphaeis ac flumine Tanai Maeo- 52
tidisque paludibus quae sunt ad orientem, per litus septentrionalis oceani usque ad Galliam Belgicam et flumen Rhenum quod est ab occasu *descendens*, deinde usque ad Danuuium quem et Histrum uocant, qui est a meridie et ad orientem directus Ponto accipitur. ab oriente Alania est, in medio Dacia ubi et Gothia, 53
deinde Germania est ubi plurimam partem Suebi tenent. · quorum omnium sunt gentes LIIII.

Nunc quidquid Danuuius a barbarico ad mare 54
ᵀostrum secludit expediam.

55 Moesia ab oriente habet ostia fluminis Danuuii, ab euro Thraciam, a meridie Macedoniam, ab Africo Dalmatiam, ab occasu Histriam, a circio Pannoniam, a septentrione Danuuium.

56 Thracia habet ab oriente Propontidis sinum et ciuitatem Constantinopolim quae Byzantium prius dicta est, a septentrione partem Dalmatiae et sinum Euxini ponti, ab occasu et Africo Macedoniam, a meridie Aeg*ae*um mare.

57 Macedonia habet ab oriente Aeg*ae*um mare, a borea Thraciam, ab euro Euboeam et Macedonicum sinum, a meridie Achaiam, a fauonio montes Acrocerauniae in angustiis Hadriatici sinus, qui montes sunt |contra Apuliam atque Brundisium, ab occasu Dalmatiam, p. 24 a circio Dardaniam, a septentrione Moesiam.

58 Achaia undique propemodum cincta est mari; nam ab oriente habet Myrtoum mare, ab euro mare Creticum, a meridie Ionium mare, ab Africo et occasu Cephaleniam et Cassiopam insulas, a septentrione sinum Corinthium, ab aquilone angustum terrae dorsum, quo Macedoniae coniungitur uel potius Atticae; qui locus Isthmos uocatur, ubi est Corinthus, habens in Attica ad boream non longe Athenas ciuitatem.

59 Dalmatia habet ab oriente Macedoniam, ab aquilone Dardaniam, a septentrione Moesiam, ab occasu Histriam et sinum Liburnicum et insulas Liburnicas, a meridie Hadriaticum sinum.

60 Pannonia Noricvs et Raetia habent ab oriente Moesiam, a meridie Histriam, ab Africo Alpes Poeninas, ab occasu Galliam Belgicam, a circio Danuuii fontem et limitem qui Germaniam a Gallia inter Danuuium Galliamque secernit, a septentrione Danuuium et Germaniam.

61 Italiae sitvs a circio in eurum tenditur, habens ab Africo Tyrrhenum mare, a borea Hadriaticum sinum; cuius ea pars, qua continenti terrae communis

62 et contigua est, Alpium obicibus obstruitur. quae a

Gallico mari super Ligusticum sinum exsurgentes, pri-
p. 25 mum Narbonensium fi|nes, deinde Galliam Raetiamque
secludunt, donec in sinu Liburnico defigantur.

Gallia Belgica habet ob oriente limitem fluminis 63
Rheni et Germaniam, ab euro Alpes Poeninas, a me-
ridie prouinciam Narbonensem, ab occasu prouinciam
Lugdunensem, a circio oceanum Britannicum, a septen-
trione Britanniam insulam.

Gallia Lvgdvnensis, ducta per longum et per 64
angustum inflexa, Aquitanicam prouinciam semicingit.
haec ab oriente habet Belgicam, a meridie partem 65
prouinciae Narbonensis, qua Arelas ciuitas sita est *et*
mari Gallico Rhodani flumen accipitur.

Narbonensis provincia, pars Galliarvm, habet 66
ab oriente Alpes Cottias, ab occidente Hispaniam, a
circio Aquitanicam, a septentrione Lugdunensem, ab
aquilone Belgicam Galliam, a meridie mare Gallicum
quod est inter Sardiniam et insulas Baleares, habens
in fronte, qua Rhodanus fluuius in mare exit, insulas
Stoechadas.

Aqvitanica provincia obliquo cursu Ligeris flu- 67
minis, qui ex plurima parte terminus eius est, in or-
bem agitur. haec a circio oceanum qui Aquitanicus 68
sinus dicitur, ab occasu Hispanias habet, a septentrione
et oriente Lugdunensem, ab euro et meridie Narbo-
nensem prouinciam contingit.

Hispania uniuersa terrarum situ trigona *est* et 69
p. 26 circumfusione oceani Tyrrhenique pelagi |paene insula
efficitur. huius angulus prior, spectans ad orientem, 70
a dextris Aquitanica prouincia, a sinistris Balearico
mari coartatus, Narbonensium finibus inseritur. secun- 71
dus angulus circium intendit; ubi Brigantia Gallaeciae
ciuitas sita altissimam pharum et inter pauca memo-
randi operis ad speculam Britanniae erigit. tertius 72
angulus eius est, qua Gades insulae, intentae in Afri-
cum, Athlantem montem interiecto sinu oceani pro-
spiciunt.

73 Hispaniam citeriorem ab oriente incipientem Pyre-
naei saltus a parte septentrionis usque ad Cantabros
Asturesque deducit atque inde per Vaccaeos et Ore-
tanos, quos ab occasu habet, posita in Nostri maris
litore Carthago determinat.
74 Hispania ulterior habet ab oriente Vaccaeos, Cel-
tiberos et Oretanos, a septentrione oceanum, ab occasu
oceanum, a meridie Ga|ditanum oceani fretum; unde p. 27
mare Nostrum, quod Tyrrhenum uocatur, inmittitur.
75 Et quoniam oceanus habet insulas, quas Britan-
niam et Hiberniam uocant, quae in auersa Galliarum
parte ad prospectum Hispaniae sitae sunt, breuiter
explicabuntur.
76 Britannia oceani insula per longum in boream
extenditur; a meridie Gallias habet. cuius proximum
litus transmeantibus ciuitas aperit, quae dicitur Rutupi
portus; unde haud procul a Morinis in austro positos
77 Menapos Batauosque prospectat. haec insula habet in
longo milia passuum DCCC, in lato milia CC.
78 A tergo autem, unde oceano infinito patet, Orcadas
insulas habet, quarum XX desertae sunt, XIII coluntur.
79 Deinde insula Thyle, quae per infinitum a |ceteris p. 30
separata, circium uersus medio sita oceani, uix paucis
nota habetur.
80 Hibernia insula inter Britanniam et Hispaniam
sita longiore ab Africo in boream spatio porrigitur.
81 huius partes priores intentae Cantabrico oceano Bri-
gantiam Gallaeciae ciuitatem ab Africo sibi in circium
occurrentem spatioso interuallo procul spectant, ab eo
praecipue promunturio, ubi Scenae fluminis ostium est
et Velabri Lucenique consistunt. haec propior Bri-
tanniae, spatio terrarum angustior, sed caeli solique
temperie magis utilis, a Scottorum gentibus colitur.
82 Huic etiam Mevania insula proxima est et ipsa
spatio non parua, solo commoda. aeque a Scottorum
gentibus habitatur.
Hi sunt fines totius Europae.

AFRICAM ut dixi cum tertiam orbis partem maiores 83
nostri accipiendam descripserint, non spatiorum |men-
suras sed diuisionum rationes secuti sunt. mare hoc 84
siquidem Magnum, quod ab occasu ex oceano oritur,
in meridiem magis uergens angustiorem inter se et
oceanum coartatae Africae limitem fecit. unde etiam 85
aliqui quamuis eam longitudine parem tamen multo
angustiorem intellegentes, inuerecundum arbitrati ter-
tiam uocare partem sed potius in Europam Africam
deputantes, hoc est secundae portionem appellare ma-
luerunt. praeterea cum multo amplius terrae in Africa 86
ardore solis quam in Europa rigore frigoris incultum
atque incognitum sit — quippe cum omnia paene ani-
mantia uel germinantia patientius et tolerabilius ad
summum frigoris quam ad summum caloris accedant
— ea scilicet causa est, Africam per omnia situ et
populis minorem uideri: quia et natura sui minus ha-
beat spatii et caeli inclementia plus deserti. cuius
descriptio per prouincias et gentes haec est:

LIBYA CYRENAICA ET PENTAPOLIS post Aegyptum 87
in parte Africae prima est. haec incipit a ciuitate 88
Parethonio et montibus Cata|bathmon, inde secundo
mari usque ad aras Philaenorum extenditur. post se
habet usque ad oceanum meridianum gentes Libyo-
aethiopum et Garamantum. huic est ab oriente Aegy- 89
ptus, a septentrione mare Libycum, ab occasu Syrtes
maiores et Trogodytae — contra quos insula Calypso
est —, a meridie Aethiopicus oceanus.

TRIPOLITANA prouincia, quae et Subuentana uel 90
regio Arzugum dicitur, ubi Leptis Magna ciuitas est,
quamuis Arzuges per longum Africae limitem genera-
liter uocentur, habet ab oriente aras Philaenorum inter
Syrtes maiores et Trogodytas, a septentrione mare
Siculum uel potius Hadriaticum et Syrtes minores, ab
occasu Byzacium usque ad lacum Salinarum, a meridie
barbaros Gaetulos Nathabres et Garamantas usque ad
oceanum Aethiopicum pertingentes.

91 BYZACIVM ZEVGIS ET NVMIDIA. Zeugis autem prius
non unius conuentus, sed totius prouinciae generale
92 nomen fuisse inuenimus. Byzacium ergo ubi |Hadru- p. 31
metus ciuitas, Zeugis ubi Carthago Magna, Numidia
ubi Hippos regius et Rusiccada ciuitates sunt, habent
ab oriente Syrtes minores et lacum Salinarum, a se-
ptentrione mare Nostrum quod spectat ad Siciliam et
Sardiniam insulas, ab occasu Mauretaniam Sitifensem,
a meridie montes Vzarae et post eos Aethiopum gen-
tes peruagantes usque ad oceanum Aethiopicum.

93 SITIFENSIS ET CAESARIENSIS MAVRETANIA habet
ab oriente Numidiam, a septentrione mare Nostrum,
ab occasu flumen Maluam, a meridie montem Astrixim,
qui diuidit inter uiuam terram et harenas iacentes usque
oceanum, in quibus oberrant Gangines Aethiopes.

94 TINGITANA MAVRETANIA ultima est Africae. haec
habet ab oriente flumen Maluam, a septentrione mare
Nostrum usque ad fretum Gaditanum quod inter Aben-
nae et Calpes duo contraria sibi promunturia coarta-
tur, ab occidente Athlantem montem et oceanum Athlan-
ticum, sub Africo Hesperium montem, a meridie gen-
tes Autololum, quas |nunc Galaules uocant, usque ad p. 32
oceanum Hesperium contingentes.

95 Hic est uniuersae terminus Africae. nunc insula-
rum, quae in Nostro mari sunt, loca nomina et spatia
dimetiar.

96 INSVLA CYPROS ab oriente mari Syrio, quem Issi-
cum sinum uocant, ab occidente mari Pamphylico, a
septentrione Aulone Cilicio, a meridie Syriae et Phoe-
nices pelago cingitur. cuius spatium in longo tenet
milia passuum CLXXV, in lato milia passuum CXXV.

97 INSVLA CRETA finitur ab oriente Carpathio mari,
ab occasu et septentrione mari Cretico, a meridie mari
Libyco, quod et Hadriaticum uocant. habet in longo
milia passuum CLXXII, in lato L.

98 INSVLAE CYCLADES — quarum est ab oriente prima
Rhodos, a septentrione Tenedos, a meridie Carpathos,

ab occasu Cythera — ab oriente finiuntur litoribus Asiae, ab occidente mari Icario, a septentrione mari Aegaeo, a meridie mari Carpathio. sunt autem omnes Cycla-
33 des numero LIIII. |hae tenent a septentrione in meridiem milia passuum D, ab oriente in occasum milia CC.

SICILIA insula tria habet promunturia, unum quod 99
dicitur Pelorum et aspicit ad aquilonem, cui Messana ciuitas proxima est; secundum quod dicitur Pachynum, sub quo ciuitas Syracusana, respicit ad euronotum; tertium quod appellatur Lilybaeum, ubi et ciuitas eiusdem nominis sita est, dirigitur in occasum. haec ha- 100
bet a Peloro in Pachynum milia passuum CLVIIII, a Pachyno in Lilybaeum CLXXXVII. haec ab oriente cingitur mari Hadriatico, a meridie mari Africo quod est contra Subuentanos et Syrtes minores, ab occidente et septentrione habet mare Tyrrhenum, a borea usque subsolanum fretum Hadriaticum quod diuidit Tauromenitanos Siciliae et Bruttios Italiae.

SARDINIA ET CORSICA insulae paruo fretu hoc est 101
milium XX diuiduntur. ex quibus Sardinia habet a meridie contra Numidiam Caralitanos, contra Corsicam insulam hoc est septentrionem uersus habet Vlbienses.
34 cuius in longo |spatium tenet milia passuum CCXXX, 102
in lato milia LXXX. haec habet ab oriente et borea Tyrrhenicum mare quod spectat ad portum urbis Romae, ab occasu mare Sardum, ab Africo insulas Baleares longe positas, a meridie Numidicum sinum, a septentrione ut dixi Corsicam.

CORSICA INSVLA multis promunturiis angulosa est. 103
haec habet ab oriente Tyrrhenicum mare et portum Vrbis, a meridie Sardiniam, ab occasu insulas Baleares, a circio et septentrione Ligusticum sinum. tenet autem in longo milia passuum CLX, in lato milia XXVI.

INSVLAE BALEARES duae sunt, maior et minor, qui- 104
bus insunt bina oppida, maior Tarraconam Hispaniae ciuitatem, minor Barcilonam septentrionem uersus contra se habent. maiori subiacet insula Ebusos. deinde

ab oriente Sardiniam, ab aquilone mare Gallicum, a meridie et Africo Mauretanicum pelagus, ab occasu Hibericum pelagus spectant.

105 Hae sunt insulae ab Hellesponto usque ad oceanum per totum Magnum pelagus constitutae, quae et cultu et memoria magis celebres habentur.

106 Percensui breuiter ut potui prouincias et insulas p. 3[illegible] orbis uniuersi. nunc locales gentium singularum miserias, sicut ab initio incessabiliter exstiterunt et qualiter quibusque exortae sunt, in quantum suffecero proferam.

3 Cum post fabricam ornatumque mundi huius homo, quem rectum atque inmaculatum fecerat Deus, ac perinde humanum genus libidinibus deprauatum peccatis obsorduisset, continuo iniustam licentiam iusta p. 3[illegible]
2 punitio consecuta est. sententiam creatoris Dei et iudicis peccanti homini ac terrae propter hominem destinatam semperque dum homines terram habitauerint duraturam omnes inuiti licet aut probamus negando aut confitendo toleramus, obstinatisque mentibus testis sibi infirmitas sua inurit, quibus fideliter scriptura non
3 suaserit. deinde refuso in omnem terram mari inmissoque diluuio, cum toto orbe contecto unum spatium caeli esset ac pelagi, deletum fuisse uniuersum humanum genus, paucis in arca fidei suae merito ad substituendam originem reseruatis, euidentissime ueracis-
4 simi scriptores docent. fuisse tamen etiam illi contestati sunt, qui praeterita quidem tempora ipsumque auctorem temporum nescientes, tamen ex indicio et coniectura lapidum, quos in remotis montibus conchis et ostreis scabros, saepe etiam cauatos aquis uisere
5 solemus, coniciendo didicerunt. et quamuis huiusmodi adhuc et relatu digna et fide certa proferri a nobis queant, tamen haec ueluti principalia duo de praeuaricatione primi hominis et condemnatione generationis uitaeque eius ac deinde de perditione totius
6 generis humani dicta sufficiant, tantum ut, si qua gen-

tiles historici de nostris aliquo ordine contigerunt, haec plenius cum ceteris ipso quo incurrerint ordine proferantur.

p. 37 Ante annos urbis conditae MCCC Ninus rex As- 4
syriorum 'primus' ut ipsi uolunt propagandae dominationis libidine arma foras extulit cruentamque uitam
quinquaginta annis per totam Asiam bellis egit; a 2
meridie atque a Rubro mari surgens, sub ultimo septentrione Euxinum pontum uastando perdomuit, Scythicamque barbariem, adhuc tunc inbellem et innocentem, torpentem excitare saeuitiam, uires suas nosse, et non lacte iam pecudum sed sanguinem hominum bibere, ad postremum uincere dum uincitur edocuit.
p. 38 nouissime Zoroastrem Bactrianorum regem eundemque 3
magicae ut ferunt artis repertorem pugna oppressum interfecit. post ipse, dum deficientem a se oppugnat
urbem, sagitta ictus interiit. huic mortuo Samiramis 4
uxor successit, uirum animo, habitu filium gerens, auidosque iam usu sanguinis populos per duos et qua-
draginta annos caedibus gentium exercuit. non con- 5
tenta terminis mulier, quos a uiro suo tunc solo bellatore in quinquaginta annis adquisitos susceperat, Aethiopiam bello pressam, sanguine interlitam, imperio adiecit. Indis quoque bellum intulit, quo praeter illam
et Alexandrum Magnum nullus intrauit. quod eo tem- 6
pore ideo crudelius grauiusque erat quam nunc est, persequi et trucidare populos in pace uiuentes, quia tunc apud illos nec foris erant ulla incendia bellorum,
nec domi tanta exercitia cupiditatum. haec, libidine 7
p. 39 ardens, sanguinem sitiens, inter incessabilia et stupra et homicidia, cum omnes quos regie arcessitos, meretricie habitos concubitu oblectasset occideret, tandem filio flagitiose concepto, impie exposito, inceste cognito
priuatam ignominiam publico scelere obtexit. prae- 8
cepit enim, ut inter parentes ac filios nulla delata reuerentia naturae de coniugiis adpetendis ut cuique libitum esset liberum fieret.

5 |Ante annos urbis conditae MCLX confinem Arabiae p. 40
regionem quae tunc Pentapolis uocabatur arsisse penitus
igne caelesti inter alios etiam Cornelius Tacitus refert,
2 qui sic ait: Haud procul inde campi, quos fe-
runt olim uberes magnisque urbibus habita-
tos fulminum iactu arsisse; sed manere ue-
stigia, terramque ipsam, specie solidam, uim
3 frugiferam perdidisse. et cum hoc loco nihil de
in|censis propter peccata hominum ciuitatibus quasi p. 41
ignarus expresserit, paulo post uelut oblitus consilii
4 subicit et dicit: Ego sicut inclitas quondam ur-
bes igne caelesti flagrasse concesserim, ita
halitu lacus infici terram et corrumpi reor.
5 quo dicto inuitus licet de exustis urbibus, quae procul
dubio peccatorum noxa conflagrauerunt, et scisse se
et concessisse confessus palam prodidit non sibi cogni-
tionis fidem defuisse sed exprimendae fidei uoluntatem.
quod nunc a me plenius proferetur.

6 In confinio Arabiae et Palaestinae, qua dimissi
altrinsecus montes subiectis campis excipiuntur, quin-
que ciuitates fuere Sodoma Gomorra Adama Seboim
7 et Segor. sed Segor ex his parua, illae amplae et
magnae, quippe quibus et soli fecunditas suberat et
Iordanes fluuius, per plana diffusus ac per opportuna
8 diuisus, augmentis ubertatis inpendebatur. huic uniuer-
sae regioni, bonis male utenti, abundantia rerum causa
malorum fuit. ex abundantia enim luxuria, ex lu|xuria p. 42
foedae libidines adoleuere, adeo ut masculi in
masculos operantes turpitudinem ne consideratis
9 quidem locis condicionibus aetatibusque proruerent. ita-
que iratus Deus pluit super hanc terram ignem et
sulphur totamque regionem cum populis atque urbibus
exustam, testem iudicii sui futuram, aeterna perditione
10 damnauit, ut nunc quoque adpareat quidem forma re-
gionis sed inueniatur regio cineris mediamque con-
uallem, quam Iordanes inrigauerat, nunc mare super-
11 fusum tegat. tantumque de rebus ut putatur paruis

diuinae indignationis accensum est, ut propter hoc,
quod illi, male utentes bonis, fructus misericordiarum
p. 43 nutrimenta libidinum fecerant, terra quo|que ipsa, quae
has habuerat ciuitates, primum exusta ignibus, post
oppressa aquis, in aeternam damnationem communi
periret adspectui.
Itaque nunc si placet hi, qui in Christum, quem 6
nos iudicem saeculorum ostendimus, quantum in ipsis
est sputa coniciunt, inter Sodomam et Romam discer-
nant causas et conferant poenas; quae a me uel ma-
xime ob hoc retractandae non sunt, quia omnibus
notae sunt. et tamen quam libenter sententias eorum 2
acciperem, si illi fideliter ita ut sentiunt faterentur.
quamquam quia de temporibus Christianis rari et hoc in 3
angulis murmurent, non usque adeo moleste accipien-
dum putem, cum totius populi Romani consona uoce
parique iudicio sensus ac sermo sit cognitus. adeo 4
autem paruo quodam et leui motu haesitasse erga se
parumper consuetudinem uoluptatum indubitatissime
p. 44 |contestatus est, ut libere conclamaret, Si reciperet
circum, nihil esse sibi factum, hoc est, nihil
egisse Romae Gothorum enses, si concedatur Romanis
spectare circenses. nisi forte, ut se habet apud ple- 5
rosque hoc praecipue tempore, qui ex longa requie uel
paruam obortam sollicitudinem intolerabilem laborem
putant, hasce clementissimas admonitiones quibus om-
nes aliquando perstringimur aliorum punitionibus au-
ditis lectisque praeponunt. quos saltem de hoc ipso 6
exitu Sodomorum et Gomorraeorum moneo, ut discere
atque intellegere queant, qualiter Deus peccatores pu-
nierit, qualiter punire possit, qualiter puniturus sit.
p. 45 |Ante annos urbis conditae MLXX Telchises et 7
p. 46 et Caryatii perui|cax proelium aduersus Foroneum,
regem Argiuorum, et Parrhasios ancipiti spe sine fructu
uictoriae gesserunt. idemque Telchises post paululum 2
p. 47 bello uicti, patria profugi ignarique rerum, creden|tes
quia se penitus a congressu totius humanae habitatio-

nis abstraherent, Rhodum insulam quae Offiussa antea
uocabatur quasi tuta possessione ceperunt.
2 Ante annos urbis conditae MXL in Achaia saeuum
diluuium uastatione plurima totius paene prouinciae
fuit. quod quia Ogygii, qui tunc Eleusinae conditor
et rex erat, temporibus effusum est, nomen loco ac
tempori dedit.
8 Anno ante urbem conditam MVIII fuisse apud p. 43
Aegyptum primum insolitam fastidiendamque ubertatem
deinde iugem atque intolerabilem famem, cui
Ioseph uir iustus et sapiens diuina prouisione subuenerit,
Pompeius historicus eiusque breuiator Iustinus
2 docet, qui inter cetera sic ait: Minimus aetate inter
fratres Ioseph fuit; cuius excellens ingenium
fratres ueriti, interceptum peregrinis
3 mercatoribus uendiderunt. a quibus deportatus
in Aegyptum, cum magicas ibi artes sollerti
ingenio percepisset, breui ipsi regi percarus
fuit. nam et prodigiorum sagacissimus
erat et somniorum primus intellegentiam condidit,
nihilque diuini iuris humanique ei in-
4 cognitum uidebatur: adeo ut etiam agrorum
sterilitatem futuram ante multos annos prospiciens
fruges congregrasset; tantaque experimenta
eius fuerunt, ut non ab homine, sed a Deo
5 responsa uiderentur. filius Ioseph Moyses fuit,
quem praeter paternae scientiae hereditatem p. 44
etiam formae pulchritudo commendabat. sed Aegyptii
cum scabiem et uitiliginem paterentur,
responso moniti eum cum aegris, ne pestis ad
plures serperet, terminis Aegypti pellunt. haec
6 Iustinus. sed quoniam haec idem Moyses, quem
isti sapientem scientemque fuisse adtestantur, plenius
ueriusque tamquam per se suosque gesta conscripsit,
primum fide eius atque auctoritate quam etiam isti
7 probant horum ignorantia supplenda, dehinc sacerdotum
Aegyptiorum fallax malitia confutanda est, qui

uel astu, quod manifestius est, euidentem iram miseri-
cordiamque ueri Dei memoriae subtrahere conati sunt,
particulatim expositione confusa, ne in contumeliam
idolorum suorum eum colendum merito ostenderent,
cuius consilio adnuntiata haec mala et auxilio euitata
docuissent; uel forte, ut indulgentius accipiamus, ob-
liti sunt. illius enim nostri Ioseph, qui fuit ueri Dei 8
seruus et pro creatura domini sui pie intenteque sol-
licitus, prouisione ipsi abundabant frugibus quasi sa-
cerdotes; sed, quia falsi sacerdotes erant, cum ceteris
esurientibus non dolebant. enimuero cui placet, 9
obliuiscitur: cui dolet, meminit. quamquam
p. 50 huius |temporis argumentum historiis fastisque reti-
centibus ipsa sibi terra Aegypti testis pronuntiat: quae
tunc redacta in potestatem regiam restitutaque culto-
ribus suis, ex omni fructu suo usque ad nunc quintae
partis incessabile uectigal exsoluit. fuit itaque haec 10
fames magna sub rege Aegyptiorum Diopolita, cui
nomen erat Amosis, quo tempore Baleus Assyrios,
Argiuos Apis regebat. fuerunt autem ante annos fa- 11
mis septem praecedentes alii septem ubertatis anni.
quorum affluentiam tanto neglegentius perituram quanto
uberius natam Ioseph noster sollertia sua collegit et
condidit totamque Aegyptum conseruauit. adquisiuit 12
uniuersam Pharaoni pecuniam et Deo gloriam, reddens
dispensatione iustissima cui uectigal, uectigal, cui
honorem, honorem, omniumque pecora terras cen-
susque collegit; ipsos autem, qui semet cum terris
suis accipiendae stipis taxatione uendiderant, statuta
quintae partis pactione laxauit. hunc Ioseph, quem 13
constituit Deus Aegyptiis conseruatae salutis aucto-
rem, quis credat ita in breui eorum excidisse memo-
p. 51 riae, ut filios eius atque uniuersam cognatio|nem paulo
post seruitio addixerint, laboribus adfecerint, interne-
cionibus profligarint? quamobrem non est mirandum, 14
si nunc quoque aliqui reperiuntur, qui cum a ceruici-
bus suis inpendentem gladium praetento Christiano

nomine auerterint, ipsum nomen Christi, quo solo
salui sunt, aut dissimulent aut infament grauarique se
eorum temporibus adserant, quorum meritis liberantur.
9 Anno DCCCX ante urbem conditam Amphictyon
Athenis tertius a Cecrope regnauit. cuius temporibus
aquarum inluuies maiorem partem populorum Thessa-
liae absumpsit paucis per refugia montium liberatis,
maxime in monte Parnaso, in cuius circuitu Deucalion
2 tunc regno potiebatur, qui tunc ad se ratibus confu-
gientes susceptos per gemina Parnasi iuga fouit aluit-
que; a quo propterea genus hominum reparatum fe-
3 runt. tunc etiam in Aethiopia pestes plurimas dirosque p. 52
morbos paene usque ad desolationem exaestuauisse
4 Plato testis est. et ne forte diuisa tempora esse cre-
dantur irae Dei furorisque bellici, ea tempestate sub-
actam Indiam Liber pater sanguine madefecit, caedi-
bus oppleuit, libidinibus polluit, gentem utique nulli
umquam hominum obnoxiam, uernacula tantum quiete
contentam.
10 Anno autem ante urbem conditam DCCCV in-
fanda Aegyptiis mala atque intolerabiles plagas incu-
buisse Pompeius Corneliusque testantur: qui quidem,
cum haec ambo de Iudaeis referenda proponant, ali-
2 quantulum me pro sui diuersitate mouerunt. ait enim
Pompeius siue Iustinus hoc modo: Aegyptii cum
scabiem ac uitiliginem paterentur, responso
moniti Moysen cum aegris, ne pestis ad plu-
res serperet, terminis Aegypti pellunt. dux p. 53
igitur exulum factus sacra Aegyptiorum furto
abstulit; quae armis repetentes Aegyptii do-
3 mum redire tempestatibus conpulsi sunt. at
uero Cornelius de eadem re sic ait: Plurimi aucto-
res consentiunt orta per Aegyptum tabe, quae
corpora foedaret, regem Bocchorim adito Ham-
monis oraculo remedium petentem purgare
regnum et id genus hominum ut inuisum deis
4 alias in terras auehere iussum. sic conquisi-

tum collectumque uulgus postquam uastis lo-
cis relictum sit, ceteris per lacrimas torpen-
tibus Moysen, unum exulum, monuisse, ne quam
deorum hominumue opem exspectarent sed si-
bimet duci caelesti crederent, primo cuius
p. 54 |auxilio praesentes miserias pepulissent. ita- 5
que Cornelius dicit, quod ipsis Aegyptiis cogentibus
Iudaei in deserta propulsi sint, et postea subiungit in-
caute, quia ope Moysi ducis in Aegypto miserias pro-
pulissent. quare ostenditur quaedam quae per Moysen
strenue acta sunt fuisse celata. item Iustinus adserit 6
pulsum aeque cum populo Moysen sacra Aegyptiorum
fuisse furatum, quae Aegyptios armis recipere molien-
tes, coactos tempestatibus ac repulsos, domum redisse.
et hic aliquid amplius etsi non totum prodidit quod
ille celauit. quapropter, quia Moysi magno illi duci 7
testimonium ambo dixerunt, ab ipso sicut per eum et
gesta et dicta sunt proferantur.

p. 55 |Cum populum Dei hoc est genus Ioseph Aegyptii, 8
cuius ope salui erant, seruitio oppressum labore cru-
ciarent, insuper etiam ad necandam subolem suam
crudeli imperio cogerent, dimitti Deus populum suum
liberum ad seruiendum sibi per Moysen nuntium iubet;
contemptusque durissimis contumaces suppliciis agit: 9
qui decem plagis onerati ac protriti, tandem quos di-
mittere noluerant, etiam festinare coegerunt. POST 10
aquas in sanguinem uersas ardentibus siti grauiora
adferentes poenarum remedia quam poenas, POST hor-
ridos ranarum squalores per omnia munda inmunda-
que reptantes, POST ignitas sciniphes et nusquam, toto
aëre uibrante, uitabiles, POST muscas caninas etiam per 11
interiora membrorum horridis motibus cursitantes
acerbeque inferentes tam grauia tormenta quam tur-
pia, POST omnium pecorum et iumentorum repentinam
ruinam stragemque generalem, POST uesicas effer-
uescentes ulceraque manantia et, ut ipsi dicere maluerunt,
'scabiem ac uitiliginem' totis corporibus erumpentem,

12 POST grandinem cum igne permixtam, passim homines
armenta atque arbores proterentem, POST lucustarum
nubes, exhaustis omnibus ipsas quoque radices semi-
num persequentes, POST tenebras imaginibus diras,
13 crassitu|dine palpabiles, diuturnitate ferales, postremo p. 56
POST uniformem in tota Aegypto primitiuae subolis
necem paremque per uniuersos orbitatum tempestatem
— qui iubenti Deo non cesserant cessere punienti,
sed mox pessima paenitentia dimissos persequi ausi,
14 ultima nefandae peruicaciae expendere supplicia. nam
rex eorum uniuersum Aegypti exercitum curribus at-
que equitibus instructum in circumerrantes egit, cuius
numerum hoc solo uel maxime argumento conicere
possumus, quod eum sescenta milia uirorum timuerunt
15 atque fugerunt. sed protector depressorum et ultor
contumacium Deus diuisit subito Rubrum mare ac di-
latatis utrimque marginibus rigentium undarum in
montis faciem latera erecta suspendit, ut inoffensi spe
limitis prouocati, pii uiam desperatae salutis, impii
16 foueam insperatae mortis intrarent. itaque Hebraeis
tuto per sicca gradientibus, refusis a tergo aquarum
adstantium molibus, obruta est et interfecta cum rege
suo uniuersa Aegypti multitudo, totaque prouincia
plagis ante cruciata hac postrema interfectione uacuata
17 est. exstant etiam nunc certissima horum monumenta
gestorum. nam tractus curruum |rotarumque orbitae p. 57
non solum in litore sed etiam in profundo, quousque
uisus admittitur, peruidentur et, si forte ad tempus
uel casu uel curiositate turbantur, continuo diuinitus
18 in pristinam faciem uentis fluctibusque reparantur: ut,
quisque non docetur timorem Dei propalatae religionis
studio, ira eius transactae ultionis terreatur exemplo.
19 His etiam temporibus adeo iugis et grauis aestus
incanduit, ut sol per deuia transuectus uniuersum or-
bem non calore affecisse sed igne torruisse dicatur,
impressumque feruorem et Aethiops plus solitum et
insolitum Scytha non tulerit; ex quo etiam quidam

dum non concedunt Deo ineffabilem potentiam suam,
inanes ratiunculas conquirentes ridiculam Phaethontis
fabulam texuerunt.

p. 58 |Item anno ante urbem conditam DCCLXXV in- 11
ter Danai atque Aegypti fratrum filios quinquaginta
parricidia una nocte commissa sunt. ipse deinde tan-
torum scelerum fabricator Danaus regno, quod tot fla-
gitiis adquisiuerat, pulsus Argos concessit ibique in-
p. 59 digne persuasis in facinus Argi|uis Sthenelan qui eum
profugum egentemque exceperat regno expulit atque
ipse regnauit. Busiridis in Aegypto cruentissimi ty- 2
ranni crudelis hospitalitas et crudelior religio tunc
fuit; qui innocentum hospitum sanguinem diis scele-
rum suorum participibus propinabat: quod exsecrabile
p. 60 sine dubio hominibus uiderim an ipsis etiam diis |ex-
secrabile uideretur. tunc etiam Terei Procnae et Phi- 3
lomelae incesto parricidium adiunctum atque exsecra-
bilius utroque conuiuium per infandos cibos additum,
cum propter sororis pudicitiam ereptam praecisamque
linguam filium paruulum mater occidit, pater comedit.
isdem temporibus Perseus a Graecia in Asiam trans- 4
uectus est, ibi barbaras gentes graui diuturnoque bello
domuit et nouissime uictor nomen subiectae genti de-
dit: namque a Perseo Persae sunt uocitati.

At ego nunc cogor fateri, me prospiciendi finis 12
commodo de tanta malorum saeculi circumstantia prae-
terire plurima, cuncta breuiare. nequaquam enim tam
densam aliquando siluam praetergredi possem, nisi
etiam crebris interdum saltibus subuolarem. nam 2
cum regnum Assyriorum per MCLX annos usque ad
Sardanapallum per quinquaginta propemodum reges
actum sit et numquam paene uel inferendis uel exci-
p. 61 |piendis usque ad id tempus quieuerit, quis finis
reperietur, si ea commemorare numerando, ut non di-
cam describendo, conemur? praesertim cum et Grae- 3
corum praetereunda non sint et Romanorum uel ma-
xime recensenda sint. nec mihi nunc enumerare opus

est Tantali et Pelopis facta turpia, fabulas turpiores.
4 quorum Tantalus rex Frygiorum Ganymedem, Troi
Dardaniorum regis filium, cum flagitiosissime rapuisset,
maiore conserti certaminis foeditate detinuit, sicut Fano-
cles poeta confirmat, qui maximum bellum excitatum ob
5 hoc fuisse commemorat; siue quia hunc ipsum Tanta-
lum utpote adseculam deorum uideri uult raptum
puerum ad libidinem Iouis familiari lenocinio prae-
parasse, qui ipsum quoque filium Pelopem epulis eius
6 non dubitaret inpendere. taedet etiam ipsius Pelopis
contra Dardanum atque Troianos quamlibet magna re-
ferre certamina, quae quia in fabulis celebrari solita
7 sunt, neglegentius audiuntur. illa quoque praetereo, quae
de Perseo Cadmo Thebanis Spartanisque per inextri-
cabiles alternantium malorum recursus Palefato scri-
8 bente referuntur. taceo flagitia Lemniadum, praeter-
mitto Pandionis Atheniensium regis flebilem fugam,
Atrei et Thyestis odia stupra et parricidia caelo quo-
9 que inuisa dissimulo. omitto Oedipum interfectorem
patris, matris maritum, filiorum fratrem, uitricum suum.
sileri malo Eteo|clen atque Polynicen mutuis laborasse p. 62
10 concursibus, ne quis eorum parricida non esset. nolo
meminisse Medeae, 'amore saeuo sauciae' et pignorum
paruulorum caede gaudentis, et quidquid illis temporibus
perpetratum. conici datur, qualiter homines sustinue-
rint, quod etiam astra fugisse dicuntur.
12 Anno ante urbem conditam DLX atrocissimum
inter Cretenses atque Athenienses certamen fuit, ubi
populis utrimque infeliciter profligatis cruentiorem
2 uictoriam Cretenses exercuerunt; qui nobilium Athe-
niensium filios Minotauro, utrum fero homini an hu-
manae bestiae aptius dicam nescio, deuorandos cru-
deliter addicebant atque informe prodigium effossis
3 Graeciae luminibus saginabant. isdem diebus Lapithae
et Thessali famosis nimium certauere conflictibus.
4 |sed Thessalos Palefatus in libro primo Incredibilium p. 63
prodit ipsos a Lapithis creditos dictosque fuisse Centau-

ros eo, quod discurrentes in bello equites ueluti unum
corpus equorum et hominum uiderentur.
Anno ante urbem conditam CCCCLXXX Vesozes 14
rex Aegypti meridiem et septentrionem, diuisas paene
toto caelo ac pelago plagas, aut miscere bello aut
regno iungere studens, Scythis bellum primus indixit
missis prius legatis, qui hostibus parendi leges dicerent.
ad quae Scythae legatis respondent, stolide opulentis- 2
simum regem aduersus inopes sumpsisse bellum, quod
timendum ipsi magis uersa uice fuerit propter incer-
tos belli euentus nulla praemia et damna manifesta.
porro sibi non exspectandum, dum ad se ueniatur,
sed ultro praedae obuiam ituros. nec mora, nam dicta 3
factis insequuntur. primum ipsum Vesozen territum
refugere in regnum cogunt, destitutum uero exercitum
inuadunt omnemque belli apparatum capessunt, uni-
uersam quoque Aegyptum populauissent, ni paludibus
p. 64 inpe|diti repellerentur. inde continuo reuersi per- 4
domitam infinitis caedibus Asiam uectigalem fecere;
ubi per XV annos sine pace inmorati tandem uxorum
flagitatione reuocantur denuntiantibus, ni redeant sub-
olem se a finitimis quaesituras.
Medio autem tempore apud Scythas duo regii 15
iuuenes Plynos et Scolopetius, per factionem optima-
tium domo pulsi, ingentem iuuentutem secum traxere
et in Cappadociae Ponticae ora iuxta amnem Ther-
modontem consederunt campis Themiscyriis sibi sub-
iectis; ubi diu proxima quaeque populati conspiratione
finitimorum per insidias trucidantur. horum uxores 2
exilio ac uiduitate permotae arma sumunt et, ut omni-
bus par ex simili condicione animus fieret, uiros qui
superfuerant interficiunt atque accensae in hostem san-
p. 65 guine suo |ultionem caesorum coniugum finitimorum
excidio consequuntur. tunc pace armis quaesita ex- 3
ternos concubitus ineunt, editos mares mox enecant,
feminas studiose nutriunt inustis infantium dexteriori-
bus mammillis, ne sagittarum iactus impedirentur;

4 unde Amazones dictae. harum duae fuere reginae,
Marpesia et Lampeto, quae agmine diuiso in duas
partes uicissim curam belli et domus custodiam sor-
5 tiebantur. igitur cum Europam maxima e parte do-
muissent, Asiae uero aliquantis ciuitatibus captis, ipsae
autem Ephesum aliasque urbes condidissent, praeci-
puam exercitus sui partem onustam opulentissima
praeda domum reuocant, reliquae ad tuendum Asiae
imperium relictae cum Marpesia regina concursu ho-
6 stium trucidantur. huius locum |Sinope filia capessit, p. 66
quae singularem uirtutis gloriam perpetua uirginitate
7 cumulauit. hac fama excitas gentes tanta admiratio
et formido inuaserat, ut Hercules quoque cum iussus
fuisset a domino suo exhibere arma reginae quasi ad
ineuitabile periculum destinatus, uniuersam Grae|ciae p. 67
lectam ac nobilem iuuentutem contraxerit, nouem lon-
gas naues praepararit, nec tamen contentus examine
uirium ex inprouiso adgredi et insperatas circumuenire
8 maluerit. duae tunc sorores regno praeerant, Antiope
et Orithyia. Hercules mari aduectus incautas inermes-
que et pacis incuria desides oppressit. inter caesas
captasque complurimas duae sorores Antiopae, Mela-
9 nippe ab Hercule, Hippolyte a Theseo retentae. sed
Theseus Hippolyten matrimonio adsciuit, Hercules
Melanippen sorori reddidit et arma reginae pretio
10 redemptionis accepit. post Orithyiam Penthesilea regno
potita est, cuius Troiano bello clarissima inter uiros
documenta uirtutis accepimus.

16 |Pro dolor, pudet erroris humani. mulieres pa- p. 68
tria profugae Europam atque Asiam, id est plurimas
fortissimasque mundi partes, intrauerunt peruagatae
sunt deleuerunt, centum paene annis euertendo urbes
plurimas atque alias constituendo tenuerunt: nec ta-
men miseriae hominum pressura temporum deputata
2 est. modo autem Getae illi qui et nunc Gothi, quos
Alexander euitandos pronuntiauit, Pyrrhus exhorruit,
Caesar etiam declinauit, relictis uacuefactisque sedibus

suis ac totis uiribus toti Romanas ingressi prouincias
69 simulque ad terrorem diu ostentati societatem |Romani
foederis precibus sperant, quam armis uindicare potuissent; exiguae habitationis sedem non ex sua electi- 3
one sed ex nostro iudicio rogant, quibus subiecta et patente uniuersa terra praesumere, quam esset libitum, liberum fuit; semet ipsos ad tuitionem Romani regni
offerunt, quos solos inuicta regna timuerunt. et tamen 4
caeca gentilitas cum haec Romana uirtute gesta non uideat, fide Romanorum inpetrata non credit nec adquiescit, cum intellegat, confiteri, beneficio Christianae religionis — quae cognatam per omnes populos fidem iungit — eos uiros sine proelio sibi esse subiectos, quorum feminae maiorem terrarum partem inmensis caedibus deleuerunt.

70 |At uero ante urbem conditam CCCCXXX anno 17
raptus Helenae, coniuratio Graecorum et concursus mille nauium, dehinc decennis obsidio ac postremo
famosum Troiae excidium praedicatur. in quo bello per 2
decem annos cruentissime gesto quas nationes quantosque populos idem turbo inuoluerit atque adflixerit, Homerus poeta in primis clarus luculentissimo car-
71 mine palam fecit, nec per ordinem |nunc retexere nostrum est, quia et operi longum et omnibus notum
uidetur. uerumtamen qui diuturnitatem illius obsidio- 3
nis, euersionis atrocitatem caedem captiuitatemque didicerunt, uideant, si recte isto qualiscumque est praesentis temporis statu offenduntur quos hostes occulta misericordia Dei cum per omnes terras instructis copiis bello persequi possint, pacis gratia praetentis obsidibus per omnia maria sequuntur; et, ne forte haec quietis amore facere credantur, se ipsos ac pericula sua pro Romanorum pace aduersum alias gentes offerunt.

72 |Paucis praeterea annis interuenientibus, Aeneae 18
Troia profugi aduentus in Italiam quae arma commouerit, qualia per triennium bella exciuerit, quantos

populos inplicuerit odio excidioque adflixerit, ludi lit-
terarii disciplina nostrae quoque memoriae inustum
2 est. horum praeterea temporum medio interiacent
exilia naufragiaque Graecorum, Peloponnensium clades
Codro moriente fractorum, ignoti Thraces noua in bella
surgentes et generalis tunc per totam Asiam Grae-
ciamque commotio.

19 Anno ante urbem conditam LXIIII nouissimus p. 73
apud Assyrios regnauit Sardanapallus, uir muliere cor-
ruptior: qui inter scortorum greges feminae habitu
purpuram colo tractans a praefecto suo Arbato, qui
tunc Medis praeerat, uisus atque exsecrationi habitus, p. 74
mox etiam excitis Medorum populis ad bellum pro-
uocatus et uictus ardenti pyrae se iniecit. exin re- p. 75
2 gnum Assyriorum in Medos concessit. deinde multis
proeliis undique scatescentibus, quae per ordinem dis-
serere nequaquam aptum uidetur, per uarios prouen-
tus ad Scythas Chaldaeosque et rursus ad Medos pa-
3 rili uia rediit. in qua breuitate pensandum est: quantae
ruinae cladesque gentium fuere, quanta bella fluxerunt
4 ubi totiens tot et talia regna mutata sunt. post haec
Medis Fraortes imperitauit, qui creberrimis Assyrio- p. 76
rum Persarumque bellis XXII regni sui annos con-
5 sumpsit. post hunc Diocles regnauit, uir armis ex-
perientissimus semperque bellis immoratus: qui auctum
6 late imperium moriens Astyagi dedit. Astyages, uirili
prole uacuus, Cyrum nepotem apud Persas genitum
habuit. sed Cyrus mox ut adoleuit congregata Per-
7 sarum manu suo certamen indixit. porro Astyages
oblitus sceleris sui quod in Harpalum dudum admise-
rat, cum filium eius unicum et paruulum interfecit
epulandumque patri adposuit ac, ne quid infelicissimae
orbitati felix ignorantia subtraheret, infames epulas
ostensis patri cum capite manibus inproperauit, —
8 huius ergo facti immemor, ipsi Harpalo summam belli
committit, qui acceptum exercitum statim Cyro per
proditionem tradit. quo conperto Astyages raptis se-

cum copiis in Persas ipse proficiscitur acriusque cer-
tamen instaurat, proposito suis, metu si quis e proelio
cedere moliretur, ferro exciperetur. qua necessitate 9
instanter Medis pugnantibus pulsa iterum Persarum
acies cum paulatim cederet, matres et uxores eorum
p. 77 obuiam occurrunt, orant in proelium |reuertantur;
cunctantibus sublata ueste obscena corporis ostendunt
quaerentes, num in uteros matrum uel uxorum uellent
refugere. quo facto erubescentes in proelium redeunt 10
et facta inpressione quos fugiebant fugere conpellunt.
ibi tunc Astyages capitur, cui Cyrus nihil aliud quam
regnum abstulit, eumque maximae Hyrcanorum genti
praeposuit. in Medos uero reuerti ipse noluit. is finis
imperii Medorum fuit. sed ciuitates, quae tributariae 11
Medorum erant, a Cyro defecerunt: quae res Cyro
multorum bellorum causa et origo exstitit.

Ea tempestate Phalaris Siculus Agrigentinos ar- 20
repta tyrannide populabatur. qui crudelis mente, com- 2
mentis crudelior, omnia nefarie in innocentes agens,
inuenit aliquando quem iuste puniret iniustus. nam 3
Perillus quidam aeris opifex adfectans tyranni amici-
tiam, aptum munus crudelitati illius ratus, taurum
p. 78 aëneum fecit, cui fabre ia|nuam e latere conposuit, quae
ad contrudendos damnatos receptui foret: ut cum inclu-
sus ibidem subiectis ignibus torreretur, sonum uocis
extortae capacitas concaui aeris augeret pulsuque ferali
conpetens imagini murmur emitteret, nefarioque specta-
culo mugitus pecudis, non hominis gemitus uidere-
tur. sed Phalaris, factum amplexus factorem exsecra- 4
tus, et ultioni materiam praebuit et crudelitati: nam
ipsum opificem sua inuentione puniuit.

Fuerat etiam paulo superiore tempore apud Lati- 5
nos rex Aremulus, qui per annos XVIII flagitiis inpie-
tatibusque crescens, ad postremum diuino iudicio ful-
mine interceptus matura supplicia inmatura aetate
dissoluit.

Eligant nunc, si uidetur, Latini et Siculi, utrum 6

in diebus Aremuli et Phalaridis esse maluissent inno-
centum uitas poenis extorquentium, an his temporibus
Christianis, cum imperatores Romani, ipsa in primis
religione conpositi, post comminutas reipublicae bono
tyrannides ne ipsorum quidem iniurias exigunt tyran-
norum.

21 |Anno ante vrbem conditam XXX Peloponnen- p. 79
sium Atheniensiumque maximum bellum totis uiribus
animisque commissum est: in quo mutuis caedibus ad
hoc coacti sunt, ut uelut uicti se ab alterutro sub-
2 traherent bellumque desererent. tunc etiam Amazonum
gentis et Cimmeriorum in Asiam repentinus incursus
plurimam diu late uastationem stragemque edidit.
3 Anno XX ante vrbem conditam Lacedaemonii con-
tra Messenios propter spretas uirgines suas in sol-
lemni Messeniorum sacrificio, |per annos uiginti inde- p. 80
fesso furore bellantes, ruinae suae totas Graeciae uires
4 implicuerunt. qui cum se magnis exsecrationibus de-
uouissent sacramentisque obstrinxissent domum nisi
Messena expugnata numquam esse redituros, ac per
decem annos longa fatigati obsidione nec tamen ali-
quem uincendi fructum adepti, porro autem |et que- p. 81
rellis uxorum super longa uiduitate et periculo sterili-
5 tatis contestantium permoti reuocarentur, consultatione
habita ueriti, ne intercepta spe subolis sibi magis hac
perseuerantia quam Messeniis perditio nutriretur, se-
lectos in exercitu eos qui post iusiurandum in supple-
mentum militiae uenerant Spartam remittunt, quibus
promiscuos omnium feminarum concubitus permisere,
6 infami satis nec tamen utili licentia. ipsi autem pro-
posito insistentes expugnant fraude Messenios, uictos
seruitio premunt. at illi, diu cruentam dominationem
inter uerbera et uincla perpessi, iugum excutiunt, ar|ma p. 82
7 sumunt, bellum instaurant. Lacedaemonii Tyrreum,
Atheniensem poetam, ducem proelio legunt. qui tri-
bus conflictibus fusi, amissum exercitum uocata in
8 libertatem seruorum manu suppleuerunt. sed cum sic

quoque desistendum certamine propter metum periculi
arbitrarentur, Tyrrei poetae et ducis conposito car-
33 mine et pro contione |recitato rursus accensi mox in
certamen ruunt; tanta autem ui animorum concursum
est, ut raro umquam cruentius proelium exarserit; ad
postremum tamen uictoria Lacedaemoniorum fuit. ter- 9
tio Messenii reparauere certamen. nec Lacedaemoniis
mora. multas in auxilium copias utrimque duxerunt.
Athenienses uero Lacedaemonios alibi intentos e di-
uerso adgredi parant. nec Lacedaemonii quieuere: nam 10
ipsi in Messenios occupati Peloponnenses inmiserunt,
qui Athenienses proelio exciperent. Athenienses autem,
missa in Aegyptum parua classe inpares uiribus, na-
uali congressu facile uincuntur. dehinc recepta classe,
aucti etiam militum robore, uictores in proelium uo-
cant. Lacedaemonii quoque omissis Messeniis in Athe- 11
nienses arma conuertunt. diu uariae et graues pugnae
et anceps uictoriae status ac postremum pendente
euentu utrimque discessum est. sciendum tamen est 12
maxime, ipsam esse Spartam quam et Lacedaemonam
ciuitatem, atque inde Lacedaemonios Spartanos dici.
igitur inde reuocati Lacedaemonii ad Messeniorum 13
bellum, ne medium tempus otiosum Atheniensibus re-
linquerent, cum Thebanis paciscuntur, ut Boeotiorum
imperium eis restituerent, quod temporibus belli Per-
sici amiserant, si illi Atheniensium bella susciperent.
tantus furor Spartanorum erat, ut duobus bellis inpli- 14
citi suscipere tertium non recusarent, dummodo inimi-
cis suis hostes adquirerent. Athenienses tanta bello- 15
34 rum tempestate |permoti duo duces deligunt Periclen
31 spectatae uirtutis uirum et Sophoclen scribtorem tra-
goediarum: qui diuiso exercitu et Spartanorum fines
late populati sunt et multas Asiae ciuitates Athenien-
sium imperio adiecerunt. hinc porro per annos quin- 16
quaginta incerta semper uictoria terra marique pugna-
tum est, donec Spartani, et opibus inminutis et fide
profligata, sociis quoque probro fuere.

17 Sed haec per tot aetatum uolumina incubuisse
Graeciae parui penditur. nunc autem interpellari in-
terdum uoluptates et impediri parumper libidines non
18 sustinetur. quamquam inter illius temporis homines
atque istius hoc interest, quod illi aequo animo haec
intoleranda tolerabant, quia in his nati uel enutriti
erant et meliora non nouerant: isti autem, perpetuo
in uita sua tranquillitatum et deliciarum sereno ad-
suefacti, ad omne uel modicum obductae sollicitudinis
19 nubilum commouentur. atque utinam ipsum depulso-
rem huius uel modicae inquietudinis precarentur, cuius
munere hanc ignoratam aliis temporibus iugitatem pa-
20 cis habuerunt. et quoniam spopondisse memini, cum
ueluti articulis quibusdam dicendi ordinem definirem,
dicturum me esse ab orbe condito usque ad urbem
21 conditam, huic uolumini quod ab orbe condito expli-
cuimus finis hic sit, ut ab urbe condita sequens libel-
lus incipiat, *qui* contextiora illorum temporum mala,
exercitatioribus quippe ad nequitiam atque eruditiori-
bus hominibus, continebit.

p. 85

PAVLI OROSII

HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS

LIBER SECVNDVS.

Neminem iam esse hominum arbitror, quem latere 1
possit, quia hominem in hoc mundo Deus fecerit. unde
etiam peccante homine mundus arguitur ac propter
nostram intemperantiam conprimendam terra haec, in
qua uiuimus, defectu ceterorum animalium et sterili-
tate suorum fructuum castigatur. itaque si creatura 2
Dei, merito et dispensatio Dei sumus; quis enim magis
diligit, quam ille qui fecit? quis autem ordinatius
regit, quam is qui et fecit et diligit? quis uero sapien-
tius et fortius ordinare et regere facta potest, quam
p. 86 qui et |facienda prouidit et prouisa perfecit? qua- 3
propter omnem potestatem a Deo esse omnemque or-
dinationem, et qui non legerunt sentiunt et qui lege-
runt recognoscunt. quod si potestates a Deo sunt,
quanto magis regna, a quibus reliquae potestates pro-
grediuntur; si autem regna diuersa, quanto aequius 4
regnum aliquod maximum, cui reliquorum regnorum
potestas uniuersa subicitur, quale a principio Babylo-
nium et deinde Macedonicum fuit, post etiam Africa-
num atque in fine Romanum quod usque ad nunc
manet, eademque ineffabili ordinatione per quattuor 5
mundi cardines quattuor regnorum principatus distin-
ctis gradibus eminentes, ut Babylonium regnum ab
oriente, a meridie Carthaginiense, a septentrione Ma-
cedonicum, ab occidente Romanum: quorum inter 6
primum ac nouissimum, id est inter Babylonium et

Romanum, quasi inter patrem senem ac filium paruum,
Africanum ac Macedonicum breuia et media, quasi
tutor curatorque uenerunt potestate temporis non iure
hereditatis admissi. quod utrum ita sit, apertissime
expedire curabo.
2 Rex primus apud Assyrios, qui eminere ceteris p. 87
potuit, Ninus fuit. occiso Nino Samiramis uxor eius,
totius Asiae regina, Babylonam urbem instaurauit
2 caputque regni Assyriis ut esset instituit. regnum
Assyriorum diu inconcussa potentia stetit; sed cum
Arbatus, quem alii Arbacen uocant, praefectus Medo-
rum idemque natione Medus, Sardanapallum regem
suum apud Babylonam interfecisset, regni nomen et
3 summam ad Medos transtulit. ita Nini et Babylonis
regnum eo anno in Medos deriuatum est, quo anno
apud Latinos Procas, Amuli et Numitoris pater, auus
autem Rheae Siluiae, quae mater Romuli fuit, regnare
4 coepit. ut autem omnia haec ineffabilibus mysteriis
et profundissimis Dei iudiciis disposita, non aut hu-
manis uiribus aut incertis casibus accidisse perdoceam,
omnes historiae antiquae a Nino incipiunt, omnes hi-
5 storiae Romanae a Proca exoriuntur. deinde a primo
anno imperii Nini usque quo Babylon a Samiramide
instaurari coepta est, interueniunt anni LXIIII, et a
primo anno Procae, cum regnare coepit, usque ad con-
ditionem urbis factam a Romulo intersunt aeque anni p. 88
LXIIII. ita regnante Proca futurae Romae sementis
iacta est, etsi nondum germen apparet. eodem anno
regni ipsius Procae Babylonis regnum defecit, etsi ad-
6 huc Babylon ipsa consistit. discedente autem Arbato
in Medos, partem regni penes se retinuere Chaldaei,
qui Babylonam sibi aduersum Medos uindicauerunt.
7 ita Babyloniae potestas apud Medos, proprietas apud
Chaldaeos fuit: Chaldaei autem propter antiquam re-
giae urbis dignitatem non illam suam, sed se illius
8 uocare maluerunt. unde factum est, ut Nabuchodonos-
sor ceterique post eum usque ad Cyrum reges, quamuis

Chaldaeorum uiribus potentes et Babyloniae nomine
clari legantur, in numero tamen et cardine regum non
habentur inlustrium. Babylon itaque eo anno sub 9
Arbato praefecto dehonorata, quo Roma sub Proca
rege, ut proprie dixerim, seminata est. Babylon no-
uissime eo tempore a Cyro rege subuersa, quo primum
Roma a Tarquiniorum regum dominatione liberata est.
siquidem sub una eademque conuenientia temporum 10
illa cecidit, ista surrexit; illa tunc primum alienorum
p. 89 perpessa domi|natum, haec tunc primum etiam suorum
11 aspernata fastidium, illa tunc quasi moriens dimisit
hereditatem, haec uero pubescens tunc se agnouit
heredem; tunc orientis occidit et ortum est occiden-
tis imperium.

Et ne diutius uerbis morer, committo me dentibus 11
insanientium, sed ueritatis praesidio liberandum.

Regnauit Ninus annis LII. cui successit, ut dixi, 3
uxor sua Samiramis: quae cum et ipsa XLII annis
regnauerit, medio imperii sui tempore Babylonam caput
regni condidit. ita Babylon post annos MCLX et prope- 2
modum quattuor, quam condita erat, a Medis et [ab]
p. 90 Arbato, rege |eorum, praefecto autem suo, spoliata
opibus et regno atque ipso rege priuata est: ipsa ta-
men postea aliquamdiu mansit incolumis. similiter et 3
Roma post annos totidem, hoc est MCLX et [fere]
quattuor, a Gothis et Alaricho rege eorum, comite
autem suo, inrupta et opibus spoliata non regno, ma-
net adhuc et regnat incolumis, quamuis in tantum 4
arcanis statutis inter utramque urbem conuenientiae
totius ordo seruatus sit, ut et ibi praefectus eius Ar-
batus regnum inuaserit et hic praefectus huius Attalus
regnare temptarit; tametsi apud hanc solam merito
Christiani imperatoris adtemptatio profana uacuata sit.

Itaque haec ob hoc praecipue commemoranda cre- 5
didi, ut tanto ineffabilium iudiciorum Dei ex parte
patefacto intellegant hi, qui insipienter utique de tem-
poribus Christianis murmurant, unum Deum disposuisse

tempora et in principio Babyloniis et in fine Romanis,
illius clementiae esse, quod uiuimus, quod autem misere
6 uiuimus, intemperantiae nostrae. ecce similis Babyloniae
ortus et Romae, similis potentia, similis magnitudo, si-
milia tempora, similia bona, similia mala; tamen non
similis exitus similisue defectus. illa enim regnum amisit,
haec retinet; illa interfectione regis orbata, haec inco-
7 lumi imperatore secura est. et hoc quare? quoniam ibi
in rege libidinum turpitudo punita, hic Christianae re-
ligionis continentissima aequitas in rege seruata est;
ibi absque religionis reuerentia auiditatem uo|luptatis p. 91
licentia furoris impleuit, hic et Christiani fuere, qui
parcerent, et Christiani, quibus parcerent, et Christiani,
propter quorum memoriam et in quorum memoria
8 parceretur. quapropter desinant religionem lacerare
et lacessere patientiam Dei propter quam habent, uti
et hoc quoque inpunitum habeant, si aliquando de-
9 sistant. recolant sane mecum maiorum suorum tem-
pora, bellis inquietissima, sceleribus exsecrabilia, dis-
sensionibus foeda, miseriis continuatissima, quae et
merito possunt horrere, quia fuerunt, et necessario
10 debent rogare, ne sint: eum sane rogare solum Deum,
qui et tunc occulta iustitia permisit, ut fierent, et
nunc aperta misericordia praestat, ut non sint. quae
modo a me plenius ab ipso Vrbis exordio, reuolutis
per ordinem historiis, proferentur.

4 |Anno post euersionem Troiae CCCCXIIII, olympiade p. 92
autem sexta, quae quinto demum anno quattuor in
medio expletis apud Elidem Graeciae ciuitatem agone
et ludis exerceri solet, urbs Roma in Italia a Romulo
2 et Remo geminis auctoribus condita est. cuius re-
gnum continuo Romulus parricidio imbuit, parique
successu crudelitatis sine more raptas Sabinas, inpro-
bis nuptiis confoederatas maritorum et parentum cruore
3 dotauit. itaque Romulus, interfecto primum auo Nu-
mitore dehinc Remo fratre, arripuit imperium urbem-
que constituit; regnum aui, muros fratris, templum

p. 93 soceri sanguine |dedicauit; sceleratorum manum pro-
missa inpunitate collegit. primus illi campus ad bel- 4
lum forum urbis fuit, mixta simul externa ciuiliaque
bella numquam defutura significans. Sabinorum, quos 5
foedere ludisque pellexerat, feminas tam inhoneste
praesumpsit quam nefarie defendit. ducem eorum Ti- 6
tum Tatium, senem honestis pietatis causis insisten-
tem, diu armis propulsatum, mox, ut in societatem
regni adsumpsit, occidit. cum Veientibus proelium 7
adhuc paruo nomine, iam magnis uiribus, agitatum.
Caeninensium captum ac dirutum oppidum. adsumptis 8
semel armis numquam quies, quippe quibus egestas
turpis atque obscena fames domi timerentur, si um-
quam paci adquieuissent. iam hinc incessabilia cer-
p. 94 tamina et iuxta quantita|tem uirium semper grauia
quam breuissime strinxerim: Tullum Hostilium mili- 9
taris rei institutorem fiducia bene exercitae iuuentutis
Albanis intulisse bellum et diu altrinsecus spe incerta,
certa clade, tandem pessimos exitus et dubios euentus
conpendiosa tergeminorum congressione finisse; rursus 10
pace disrupta Mettum Fufetium Fidenate bello, medi-
tata etiam proditione suspensum, curribus in diuersa
raptantibus duplicis animi noxam poena diuisi corporis
expendisse; Latinos Anco Marcio duce saepe congres- 11
sos, aliquando superatos; Tarquinium Priscum omnes
finitimos et potentes tunc Tusciae duodecim populos
innumeris concidisse conflictibus; Veientes Seruio Tul-
lio insistente uictos fuisse nec domitos; Tarquinii Su- 12
perbi regnum occisi soceri scelere adsumptum, habita
in ciues crudelitate detentum, flagitio adulteratae Lu-
p. 95 cretiae amissum, et inter domestica uitia uirtu|tesque
forinsecus emicantes, id est oppida ualida in Latio per
eum capta Ardeam Oricolum Suessam Pometiamque
et quidquid in Gabios uel fraude propria uel poena
filii uel Romanis uiribus perpetrauit. sed Romani 13
quanta mala per CCXLIII annos continua illa regum
dominatione pertulerint, non solum unius regis expulsio

uerum etiam eiuratio regii nominis et potestatis osten-
14 dit. nam si unius tantum superbia fuisset in culpa,
ipsum solum oportuisset expelli seruata regia digni-
15 tate melioribus. igitur regibus urbe propulsis Romani,
consulendum sibi quam cuiquam suae libertati domi-
nandum rati, consules creauerunt: quibus ueluti adulta
reipublicae crescentis aetas robustioribus ausis exer-
cebatur.

5 |Anno post urbem conditam CCXLIIII Brutus pri- p. 96
mus apud Romanos consul primum conditorem regem-
que Romae non solum exaequare parricidio sed et
uincere studuit; quippe duos filios suos adulescentes toti-
demque uxoris suae fratres, Vitellios iuuenes, reuocan-
dorum in Vrbem regum placito insimulatos, in con-
2 tionem protraxit, uirgis cecidit securique percussit. ipse
deinde Veientum Tarquiniensiumque bello cum Ar-
runte, Superbi filio, congresso sibi commortuoque pro-
3 cubuit. Porsenna rex Etruscorum, grauissimus regii
nominis suffragator, Tarquinium manu ingerens, tribus
continuis |annis trepidam urbem terruit conclusit ob- p. 97
sedit; et nisi hostem uel Mucius constanti urendae
manus patientia uel uirgo Cloelia admirabili trans-
meati fluminis audacia permouissent, profecto Romani
conpulsi forent perpeti aut captiuitatem hoste insistente
4 superati, aut seruitutem recepto rege subiecti. post
haec Sabini conrasis undique copiis magno apparatu
belli Romam contendunt. quo metu consternati Ro-
mani dictatorem creant, cuius auctoritas et potentia
consulem praeiret; quae res in illo tunc bello pluri-
5 mum emolumenti tulit. sequitur discessio plebis a
patribus, cum, M. Valerio dictatore dilectum militum
agente, uariis populus stimulatus iniuriis Sacrum Mon-
tem insedit armatus. qua pernicie quid atrocius, cum
|corpus a capite desectum perditionem eius, per quod p. 98
inspirabat, meditaretur? actumque de Romano nomine
intestina pernicie foret, nisi maturata reconciliatio sub-
repsisset prius quam se discessio ipsa cognosceret.

urguet se atque inminet sibi extra illas apertas bello- 6
rum clades successu misero clandestina pernicies:
quippe T. Gesonio et P. Minucio consulibus duo uel
maxima omnium malorum abominamenta, fames et
pestilentia fessam urbem corripuere. cessatum est
paulisper a proelis, cessatum tamen a mortibus non
est. Veientes Etrusci graues hostes adiunctis sibi fini- 7
timorum copiis in bella surgentes obuiis M. Fabio et
Cn. Manlio consulibus excipiuntur: ubi post sacramen-
tum iurationis, quo se Romani deuouerant non nisi
post uictoriam ad castra redituros, adeo atrox certa-
men fuit et uictis uictoribusque par forma, ut, amisso
plurimo exercitu occisisque in pugna Manlio consule
p. 99 et Fabio consulari, M. Fabius consul |oblatum sibi a
senatu triumphum suscipere recusarit, quia tantis rei-
publicae detrimentis luctus potius debebatur. glorio- 8
sissima illa numero et uiribus Fabiorum familia Veien-
tanum sortita certamen quantam reipublicae orbitatem
occasu suo intulerit, infamibus usque ad nunc uoca-
bulis testes sunt fluuius qui perdidit et porta quae
misit. nam cum sex et trecenti Fabii, uere clarissima 9
Romani status lumina, speciale sibi aduersum Veien-
tes decerni bellum expetiuissent, spem temere sum-
ptae expeditionis primis successibus firmauerunt: de-
hinc inducti in insidias circumuentique ab hostibus,
omnes ibidem trucidati sunt, uno tantum ad enuntian-
dam cladem reseruato, ut miserius audiret patria per-
ditos, quam perdidisset. ad haec non Romae tantum 10
talia gerebantur, sed quaeque prouincia suis ignibus
aestuabat et, quod poeta praecipuus in una urbe de-
scripsit, ego de toto orbe dixerim:

crudelis ubique
Luctus, ubique pauor et plurima mortis imago.

p. 100 |Igitur eodem tempore Cyrus, rex Persarum — 6
quem superius explicandae historiae causa commemo-
raueram, qui tunc Asiam Scythiam totumque orien-
tem armis peruagabatur, cum Tarquinius Superbus ur-

bem uel rex uel hostis aut seruitio premebat aut bello
2 — Cyrus, ut dixi, cunctis aduersum quos ierat perdomi-
tis, Assyrios et Babylonam petit, gentem urbemque
tunc cunctis opulentiorem; sed impetum eius Gyndes
fluuius, secundae post Euphraten magnitudinis, inter-
3 cepit. nam unum regiorum equorum candore forma-
que |excellentem, transmeandi fiducia persuasum, qua p. 101
per rapacem alueum offensi uado uertices attolleban-
4 tur, abreptum praecipitatumque merserunt. rex iratus
ulcisci in amnem statuit, contestans eum, qui nunc
praeclarum equum uorauisset, feminis uix genua tin-
guentibus permeabilem reliquendum. nec peragendo
segnior totis copiis perpeti anno Gynden fluuium per
magnas concisum deductumque fossas in quadringen-
5 tos sexaginta alucos comminuit. eo opere praedoctis
fossoribus, etiam Euphraten longe ualidissimum et
6 mediam Babyloniam interfluentem deriuauit. ac sic
meabilibus uadis siccum etiam patentibus aluei parti-
bus iter fecit, cepitque |urbem, quam uel humano opere p. 102
exstrui potuisse uel humana uirtute destrui posse utrum-
7 que paene incredibile apud mortales erat. namque
Babylonam a Nebrot gigante fundatam, a Nino uel
8 Samiramide reparatam multi prodidere. haec campi
planitie undique conspicua, natura loci laetissima, ca-
strorum facie moenibus paribus per quadrum disposita.
murorum eius uix credibilis relatu firmitas et magni-
tudo, id est latitudine cubitorum quinquaginta, altitu-
9 dine quater tanta. ceterum ambitus eius quadringentis
octoginta stadiis circumuenitur. murus coctili latere
atque interfuso bitumine conpactus, fossa extrinsecus
10 late patens uice amnis circumfluit. a fronte murorum
centum portae aereae. ipsa autem latitudo in consum-
matione pinnarum utroque latere habitaculis defenso-
rum aeque dispositis, media intercapedine sui citas
quadrigas capit. domus intrinsecus |quatergeminae ha- p. 103
11 bitationis minaci proceritate mirabiles. et tamen magna
illa Babylon, illa prima post reparationem humani

generis condita, nunc paene etiam minima mora uicta
capta subuersa est. ibi tunc Croesus rex Lydorum 12
famosus opibus cum ad auxiliandum Babyloniis uenis-
set, uictus sollicite in regnum refugit. Cyrus autem
posteaquam Babylonam ut hostis inuasit ut uictor
euertit ut rex disposuit, bellum transtulit in Lydiam;
ubi conterritum superiore iam proelio exercitum nullo
negotio superauit. ipsum etiam Croesum cepit captum-
que et uita et patrimonio donauit.

Exaggerare hoc loco mutabilium rerum instabiles 13
status non opus est: quidquid enim est opere et manu
factum, labi et consumi uetustate, Babylon capta con-
p. 104 |firmat: cuius ut primum imperium ac potentissimum
exstitit ita et primum cessit, ut ueluti quodam iure
succedentis aetatis debita posteris traderetur hereditas,
ipsis quoque eandem tradendi formulam seruaturis.
ita ad proxima aduentantis Cyri temptamenta succu- 14
buit magna Babylon et ingens Lydia, amplissima orien-
tis cum capite suo bracchia unius proelii expeditione
ceciderunt: et nostri incircumspecta anxietate causan-
tur, si potentissimae illae quondam Romanae reipublicae
moles nunc magis inbecillitate propriae senectutis quam
alienis concussae uiribus contremescunt.

Igitur idem Cyrus proximi temporis successu Scy- 7
this bellum intulit. quem Thamyris regina quae tunc
genti praeerat cum prohibere transitu Araxis fluminis
posset, transire permisit, primum propter fiduciam sui,
dehinc propter opportunitatem ex obiectu fluminis
hostis inclusi. Cyrus itaque Scythiam ingressus, pro- 2
p. 105 cul a transmisso flumi|ne castra metatus, insuper astu
eadem instructa uino epulisque deseruit, quasi territus
refugisset. hoc conperto regina tertiam partem co-
piarum et filium adulescentulum ad persequendum
Cyrum mittit. barbari ueluti ad epulas inuitati pri- 3
mum ebrietate uincuntur, mox reuertente Cyro uniuersi
cum adulescente obtruncantur. Thamyris exercitu ac 4
filio amisso uel matris uel reginae dolorem sanguine

hostium diluere potius quam suis lacrimis parat. simu-
lat diffidentiam desperatione cladis inlatae paulatim-
5 que cedendo superbum hostem in insidias uocat. ibi
quippe conpositis inter montes insidiis ducenta milia
Persarum cum ipso rege deleuit, adiecta super omnia
illius rei admiratione, quod ne nuntius quidem tantae
6 cladis superfuit. regina caput Cyri amputari atque
in utrem humano sanguine oppletum coici iubet non
muliebriter increpitans: Satia te, inquit, sanguine
quem sitisti, cuius per annos triginta insa-
tiabilis perseuerasti.

8 Anno ab urbe condita CCXLV Darius Cyro apud p. 106
Scythas interfecto post aliquantum interuallum sorte
regnum adeptus est. regnauit enim medius eorum
2 Cambyses Cyri filius; qui deuicta Aegypto cunctam
Aegypti religionem abominatus caerimonias eius et
3 templa deposuit. post hunc etiam magi sub nomine
quem occiderant regis regno obrepere ausi; qui qui-
4 dem mox deprehensi et oppressi sunt. Darius itaque, p. 107
unus ex his qui magorum audaciam ferro coercuerant,
consensu omnium rex creatus est. qui postquam As-
syrios ac Babylonam a Persarum regno deficientem
bello recuperauit, Antyro, regi Scytharum, hac uel
maxime causa bellum intulit, quod filiae eius petitas
5 sibi nuptias non obtinuisset. magna scilicet necessitas,
pro unius libidine hominis septingenta milia uirorum
periculo mortis exponi. incredibili quippe apparatu
cum septingentis milibus armatorum Scythiam ingres-
sus, non facientibus hostibus iustae pugnae potestatem,
insuper repentinis incursibus extrema copiarum dila-
6 cerantibus, metuens ne sibi reditus interrupto ponte
Histri fluminis negaretur, amissis octoginta milibus
bellatorum trepidus refugit, quamuis hunc amissorum
numerum inter damna non duxerit, et, quem habendum
uix quisquam ambire ausus esset, perditum ille non
7 sensit. inde Asiam Macedoniamque adgressus perdo-
muit. Ionas quoque nauali congressione superauit.

p. 85

PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS
LIBER SECVNDVS.

Neminem iam esse hominum arbitror, quem latere 1
possit, quia hominem in hoc mundo Deus fecerit. unde
etiam peccante homine mundus arguitur ac propter
nostram intemperantiam conprimendam terra haec, in
qua uiuimus, defectu ceterorum animalium et sterili-
tate suorum fructuum castigatur. itaque si creatura 2
Dei, merito et dispensatio Dei sumus; quis enim magis
diligit, quam ille qui fecit? quis autem ordinatius
regit, quam is qui et fecit et diligit? quis uero sapien-
tius et fortius ordinare et regere facta potest, quam
p. 86 qui et facienda prouidit et prouisa perfecit? qua- 3
propter omnem potestatem a Deo esse omnemque or-
dinationem, et qui non legerunt sentiunt et qui lege-
runt recognoscunt. quod si potestates a Deo sunt,
quanto magis regna, a quibus reliquae potestates pro-
grediuntur; si autem regna diuersa, quanto aequius 4
regnum aliquod maximum, cui reliquorum regnorum
potestas uniuersa subicitur, quale a principio Babylo-
nium et deinde Macedonicum fuit, post etiam Africa-
num atque in fine Romanum quod usque ad nunc
manet, eademque ineffabili ordinatione per quattuor 5
mundi cardines quattuor regnorum principatus distin-
ctis gradibus eminentes, ut Babylonium regnum ab
oriente, a meridie Carthaginiense, a septentrione Ma-
cedonicum, ab occidente Romanum: quorum inter 6
primum ac nouissimum, id est inter Babylonium et

Romanum, quasi inter patrem senem ac filium paruum,
Africanum ac Macedonicum breuia et media, quasi
tutor curatorque uenerunt potestate temporis non iure
hereditatis admissi. quod utrum ita sit, apertissime
expedire curabo.
2 Rex primus apud Assyrios, qui eminere ceteris p. 87
potuit, Ninus fuit. occiso Nino Samiramis uxor eius,
totius Asiae regina, Babylonam urbem instaurauit
2 caputque regni Assyriis ut esset instituit. regnum
Assyriorum diu inconcussa potentia stetit; sed cum
Arbatus, quem alii Arbacen uocant, praefectus Medo-
rum idemque natione Medus, Sardanapallum regem
suum apud Babylonam interfecisset, regni nomen et
3 summam ad Medos transtulit. ita Nini et Babylonis
regnum eo anno in Medos deriuatum est, quo anno
apud Latinos Procas, Amuli et Numitoris pater, auus
autem Rheae Siluiae, quae mater Romuli fuit, regnare
4 coepit. ut autem omnia haec ineffabilibus mysteriis
et profundissimis Dei iudiciis disposita, non aut hu-
manis uiribus aut incertis casibus accidisse perdoceam,
omnes historiae antiquae a Nino incipiunt, omnes hi-
5 storiae Romanae a Proca exoriuntur. deinde a primo
anno imperii Nini usque quo Babylon a Samiramide
instaurari coepta est, interueniunt anni LXIIII, et a
primo anno Procae, cum regnare coepit, usque ad con-
ditionem urbis factam a Romulo intersunt aeque anni p. 88
LXIIII. ita regnante Proca futurae Romae sementis
iacta est, etsi nondum germen apparet. eodem anno
regni ipsius Procae Babylonis regnum defecit, etsi ad-
6 huc Babylon ipsa consistit. discedente autem Arbato
in Medos, partem regni penes se retinuere Chaldaei,
qui Babylonam sibi aduersum Medos uindicauerunt.
7 ita Babyloniae potestas apud Medos, proprietas apud
Chaldaeos fuit: Chaldaei autem propter antiquam re-
giae urbis dignitatem non illam suam, sed se illius
8 uocare maluerunt. unde factum est, ut Nabuchodonos-
sor ceterique post eum usque ad Cyrum reges, quamuis

Chaldaeorum uiribus potentes et Babyloniae nomine clari legantur, in numero tamen et cardine regum non habentur inlustrium. Babylon itaque eo anno sub 9
Arbato praefecto dehonorata, quo Roma sub Proca rege, ut proprie dixerim, seminata est. Babylon nouissime eo tempore a Cyro rege subuersa, quo primum Roma a Tarquiniorum regum dominatione liberata est.
siquidem sub una eademque conuenientia temporum 10
illa cecidit, ista surrexit; illa tunc primum alienorum
p. 89 perpessa domi|natum, haec tunc primum etiam suorum aspernata fastidium, illa tunc quasi moriens dimisit hereditatem, haec uero pubescens tunc se agnouit heredem; tunc orientis occidit et ortum est occidentis imperium.

Et ne diutius uerbis morer, committo me dentibus 11
insanientium, sed ueritatis praesidio liberandum.

Regnauit Ninus annis LII. cui successit, ut dixi, 3
uxor sua Samiramis: quae cum et ipsa XLII annis regnauerit, medio imperii sui tempore Babylonam caput regni condidit. ita Babylon post annos MCLX et prope- 2
modum quattuor, quam condita erat, a Medis et [ab]
p. 90 Arbato, rege |eorum, praefecto autem suo, spoliata opibus et regno atque ipso rege priuata est: ipsa tamen postea aliquamdiu mansit incolumis. similiter et 3
Roma post annos totidem, hoc est MCLX et [fere] quattuor, a Gothis et Alaricho rege eorum, comite autem suo, inrupta et opibus spoliata non regno, manet adhuc et regnat incolumis, quamuis in tantum 4
arcanis statutis inter utramque urbem conuenientiae totius ordo seruatus sit, ut et ibi praefectus eius Arbatus regnum inuaserit et hic praefectus huius Attalus regnare temptarit; tametsi apud hanc solam merito Christiani imperatoris adtemptatio profana uacuata sit.

Itaque haec ob hoc praecipue commemoranda cre- 5
didi, ut tanto ineffabilium iudiciorum Dei ex parte patefacto intellegant hi, qui insipienter utique de temporibus Christianis murmurant, unum Deum disposuisse

tempora et in principio Babyloniis et in fine Romanis,
illius clementiae esse, quod uiuimus, quod autem misere
6 uiuimus, intemperantiae nostrae. ecce similis Babyloniae
ortus et Romae, similis potentia, similis magnitudo, si-
milia tempora, similia bona, similia mala; tamen non
similis exitus similisue defectus. illa enim regnum amisit,
haec retinet; illa interfectione regis orbata, haec inco-
7 lumi imperatore secura est. et hoc quare? quoniam ibi
in rege libidinum turpitudo punita, hic Christianae re-
ligionis continentissima aequitas in rege seruata est;
ibi absque religionis reuerentia auiditatem uo|luptatis p. 91
licentia furoris impleuit, hic et Christiani fuere, qui
parcerent, et Christiani, quibus parcerent, et Christiani,
propter quorum memoriam et in quorum memoria
8 parceretur. quapropter desinant religionem lacerare
et lacessere patientiam Dei propter quam habent, uti
et hoc quoque inpunitum habeant, si aliquando de-
9 sistant. recolant sane mecum maiorum suorum tem-
pora, bellis inquietissima, sceleribus exsecrabilia, dis-
sensionibus foeda, miseriis continuatissima, quae et
merito possunt horrere, quia fuerunt, et necessario
10 debent rogare, ne sint: eum sane rogare solum Deum,
qui et tunc occulta iustitia permisit, ut fierent, et
nunc aperta misericordia praestat, ut non sint. quae
modo a me plenius ab ipso Vrbis exordio, reuolutis
per ordinem historiis, proferentur.

4 |Anno post euersionem Troiae CCCCXIIII, olympiade p. 98
autem sexta, quae quinto demum anno quattuor in
medio expletis apud Elidem Graeciae ciuitatem agone
et ludis exerceri solet, urbs Roma in Italia a Romulo
2 et Remo geminis auctoribus condita est. cuius re-
gnum continuo Romulus parricidio imbuit, parique
successu crudelitatis sine more raptas Sabinas, inpro-
bis nuptiis confoederatas maritorum et parentum cruore
3 dotauit. itaque Romulus, interfecto primum auo Nu-
mitore dehinc Remo fratre, arripuit imperium urbem-
que constituit; regnum aui, muros fratris, templum

p. 93 soceri sanguine |dedicauit; sceleratorum manum pro-
missa inpunitate collegit. primus illi campus ad bel- 4
lum forum urbis fuit, mixta simul externa ciuiliaque
bella numquam defutura significans. Sabinorum, quos 5
foedere ludisque pellexerat, feminas tam inhoneste
praesumpsit quam nefarie defendit. ducem eorum Ti- 6
tum Tatium, senem honestis pietatis causis insisten-
tem, diu armis propulsatum, mox, ut in societatem
regni adsumpsit, occidit. cum Veientibus proelium 7
adhuc paruo nomine, iam magnis uiribus, agitatum.
Caeninensium captum ac dirutum oppidum. adsumptis 8
semel armis numquam quies, quippe quibus egestas
turpis atque obscena fames domi timerentur, si um-
quam paci adquieuissent. iam hinc incessabilia cer-
p. 94 tamina et iuxta quantita|tem uirium semper grauia
quam breuissime strinxerim: Tullum Hostilium mili- 9
taris rei institutorem fiducia bene exercitae iuuentutis
Albanis intulisse bellum et diu altrinsecus spe incerta,
certa clade, tandem pessimos exitus et dubios euentus
conpendiosa tergeminorum congressione finisse; rursus 10
pace disrupta Mettum Fufetium Fidenate bello, medi-
tata etiam proditione suspensum, curribus in diuersa
raptantibus duplicis animi noxam poena diuisi corporis
expendisse; Latinos Anco Marcio duce saepe congres- 11
sos, aliquando superatos; Tarquinium Priscum omnes
finitimos et potentes tunc Tusciae duodecim populos
innumeris concidisse conflictibus; Veientes Seruio Tul-
lio insistente uictos fuisse nec domitos; Tarquinii Su- 12
perbi regnum occisi soceri scelere adsumptum, habita
in ciues crudelitate detentum, flagitio adulteratae Lu-
p. 95 cretiae amissum, et inter domestica uitia uirtu|tesque
forinsecus emicantes, id est oppida ualida in Latio per
eum capta Ardeam Oricolum Suessam Pometiamque
et quidquid in Gabios uel fraude propria uel poena
filii uel Romanis uiribus perpetrauit. sed Romani 13
quanta mala per CCXLIII annos continua illa regum
dominatione pertulerint, non solum unius regis expulsio

uerum etiam eiuratio regii nominis et potestatis osten-
14 dit. nam si unius tantum superbia fuisset in culpa,
ipsum solum oportuisset expelli seruata regia digni-
15 tate melioribus. igitur regibus urbe propulsis Romani,
consulendum sibi quam cuiquam suae libertati domi-
nandum rati, consules creauerunt: quibus ueluti adulta
reipublicae crescentis aetas robustioribus ausis exer-
cebatur.

5 Anno post urbem conditam CCXLIIII Brutus pri- p. 96
mus apud Romanos consul primum conditorem regem-
que Romae non solum exaequare parricidio sed et
uincere studuit; quippe duos filios suos adulescentes toti-
demque uxoris suae fratres, Vitellios iuuenes, reuocan-
dorum in Vrbem regum placito insimulatos, in con-
2 tionem protraxit, uirgis cecidit securique percussit. ipse
deinde Veientum Tarquiniensiumque bello cum Ar-
runte, Superbi filio, congresso sibi commortuoque pro-
3 cubuit. Porsenna rex Etruscorum, grauissimus regii
nominis suffragator, Tarquinium manu ingerens, tribus
continuis annis trepidam urbem terruit conclusit ob- p. 97
sedit; et nisi hostem uel Mucius constanti urendae
manus patientia uel uirgo Cloelia admirabili trans-
meati fluminis audacia permouissent, profecto Romani
conpulsi forent perpeti aut captiuitatem hoste insistente
4 superati, aut seruitutem recepto rege subiecti. post
haec Sabini conrasis undique copiis magno apparatu
belli Romam contendunt. quo metu consternati Ro-
mani dictatorem creant, cuius auctoritas et potentia
consulem praeiret; quae res in illo tunc bello pluri-
5 mum emolumenti tulit. sequitur discessio plebis a
patribus, cum, M. Valerio dictatore dilectum militum
agente, uariis populus stimulatus iniuriis Sacrum Mon-
tem insedit armatus. qua pernicie quid atrocius, cum
corpus a capite desectum perditionem eius, per quod p. 98
inspirabat, meditaretur? actumque de Romano nomine
intestina pernicie foret, nisi maturata reconciliatio sub-
repsisset prius quam se discessio ipsa cognosceret.

urguet se atque inminet sibi extra illas apertas bello- 6
rum clades successu misero clandestina pernicies:
quippe T. Gesonio et P. Minucio consulibus duo uel
maxima omnium malorum abominamenta, fames et
pestilentia fessam urbem corripuere. cessatum est
paulisper a proelis, cessatum tamen a mortibus non
est. Veientes Etrusci graues hostes adiunctis sibi fini- 7
timorum copiis in bella surgentes obuiis M. Fabio et
Cn. Manlio consulibus excipiuntur: ubi post sacramen-
tum iurationis, quo se Romani deuouerant non nisi
post uictoriam ad castra redituros, adeo atrox certa-
men fuit et uictis uictoribusque par forma, ut, amisso
plurimo exercitu occisisque in pugna Manlio consule
p. 99 et Fabio consulari, M. Fabius consul |oblatum sibi a
senatu triumphum suscipere recusarit, quia tantis rei-
publicae detrimentis luctus potius debebatur. glorio- 8
sissima illa numero et uiribus Fabiorum familia Veien-
tanum sortita certamen quantam reipublicae orbitatem
occasu suo intulerit, infamibus usque ad nunc uoca-
bulis testes sunt fluuius qui perdidit et porta quae
misit. nam cum sex et trecenti Fabii, uere clarissima 9
Romani status lumina, speciale sibi aduersum Veien-
tes decerni bellum expetiuissent, spem temere sum-
ptae expeditionis primis successibus firmauerunt: de-
hinc inducti in insidias circumuentique ab hostibus,
omnes ibidem trucidati sunt, uno tantum ad enuntian-
dam cladem reseruato, ut miserius audiret patria per-
ditos, quam perdidisset. ad haec non Romae tantum 10
talia gerebantur, sed quaeque prouincia suis ignibus
aestuabat et, quod poeta praecipuus in una urbe de-
scripsit, ego de toto orbe dixerim:

crudelis ubique
Luctus, ubique pauor et plurima mortis imago.

p. 100 |Igitur eodem tempore Cyrus, rex Persarum — 6
quem superius explicandae historiae causa commemo-
raueram, qui tunc Asiam Scythiam totumque orien-
tem armis peruagabatur, cum Tarquinius Superbus ur-

bem uel rex uel hostis aut seruitio premebat aut bello
2 — Cyrus, ut dixi, cunctis aduersum quos ierat perdomi-
tis, Assyrios et Babylonam petit, gentem urbemque
tunc cunctis opulentiorem; sed impetum eius Gyndes
fluuius, secundae post Euphraten magnitudinis, inter-
3 cepit. nam unum regiorum equorum candore forma-
que excellentem, transmeandi fiducia persuasum, qua p. 101
per rapacem alueum offensi uado uertices attolleban-
4 tur, abreptum praecipitatumque merserunt. rex iratus
ulcisci in amnem statuit, contestans eum, qui nunc
praeclarum equum uorauisset, feminis uix genua tin-
guentibus permeabilem reliquendum. nec peragendo
segnior totis copiis perpeti anno Gynden fluuium per
magnas concisum deductumque fossas in quadringen-
5 tos sexaginta alueos comminuit. eo opere praedoctis
fossoribus, etiam Euphraten longe ualidissimum et
6 mediam Babyloniam interfluentem deriuauit. ac sic
meabilibus uadis siccum etiam patentibus aluei parti-
bus iter fecit, cepitque urbem, quam uel humano opere p. 102
exstrui potuisse uel humana uirtute destrui posse utrum-
7 que paene incredibile apud mortales erat. namque
Babylonam a Nebrot gigante fundatam, a Nino uel
8 Samiramide reparatam multi prodidere. haec campi
planitie undique conspicua, natura loci laetissima, ca-
strorum facie moenibus paribus per quadrum disposita.
murorum eius uix credibilis relatu firmitas et magni-
tudo, id est latitudine cubitorum quinquaginta, altitu-
9 dine quater tanta. ceterum ambitus eius quadringentis
octoginta stadiis circumuenitur. murus coctili latere
atque interfuso bitumine conpactus, fossa extrinsecus
10 late patens uice amnis circumfluit. a fronte murorum
centum portae aereae. ipsa autem latitudo in consum-
matione pinnarum utroque latere habitaculis defenso-
rum aeque dispositis, media intercapedine sui citas
quadrigas capit. domus intrinsecus quatergeminae ha- p. 103
11 bitationis minaci proceritate mirabiles. et tamen magna
illa Babylon, illa prima post reparationem humani

generis condita, nunc paene etiam minima mora uicta
capta subuersa est. ibi tunc Croesus rex Lydorum 12
famosus opibus cum ad auxiliandum Babyloniis uenis-
set, uictus sollicite in regnum refugit. Cyrus autem
posteaquam Babylonam ut hostis inuasit ut uictor
euertit ut rex disposuit, bellum transtulit in Lydiam;
ubi conterritum superiore iam proelio exercitum nullo
negotio superauit. ipsum etiam Croesum cepit captum-
que et uita et patrimonio donauit.

Exaggerare hoc loco mutabilium rerum instabiles 13
status non opus est: quidquid enim est opere et manu
factum, labi et consumi uetustate, Babylon capta con-
104 |firmat: cuius ut primum imperium ac potentissimum
exstitit ita et primum cessit, ut ueluti quodam iure
succedentis aetatis debita posteris traderetur hereditas,
ipsis quoque eandem tradendi formulam seruaturis.
ita ad proxima aduentantis Cyri temptamenta succu- 14
buit magna Babylon et ingens Lydia, amplissima orien-
tis cum capite suo bracchia unius proelii expeditione
ceciderunt: et nostri incircumspecta anxietate causan-
tur, si potentissimae illae quondam Romanae reipublicae
moles nunc magis inbecillitate propriae senectutis quam
alienis concussae uiribus contremescunt.

Igitur idem Cyrus proximi temporis successu Scy- 7
this bellum intulit. quem Thamyris regina quae tunc
genti praeerat cum prohibere transitu Araxis fluminis
posset, transire permisit, primum propter fiduciam sui,
dehinc propter opportunitatem ex obiectu fluminis
hostis inclusi. Cyrus itaque Scythiam ingressus, pro- 2
106 cul a transmisso flumi|ne castra metatus, insuper astu
eadem instructa uino epulisque deseruit, quasi territus
refugisset. hoc conperto regina tertiam partem co-
piarum et filium adulescentulum ad persequendum
Cyrum mittit. barbari ueluti ad epulas inuitati pri- 3
mum ebrietate uincuntur, mox reuertente Cyro uniuersi
cum adulescente obtruncantur. Thamyris exercitu ac 4
filio amisso uel matris uel reginae dolorem sanguine

hostium diluere potius quam suis lacrimis parat. simu-
lat diffidentiam desperatione cladis inlatae paulatim-
5 que cedendo superbum hostem in insidias uocat. ibi
quippe conpositis inter montes insidiis ducenta milia
Persarum cum ipso rege deleuit, adiecta super omnia
illius rei admiratione, quod ne nuntius quidem tantae
6 cladis superfuit. regina caput Cyri amputari atque
in utrem humano sanguine oppletum coici iubet non
muliebriter increpitans: Satia te, inquit, sanguine
quem sitisti, cuius per annos triginta insa-
tiabilis perseuerasti.

8 |Anno ab urbe condita CCXLV Darius Cyro apud p. 10
Scythas interfecto post aliquantum interuallum sorte
regnum adeptus est. regnauit enim medius eorum
2 Cambyses Cyri filius; qui deuicta Aegypto cunctam
Aegypti religionem abominatus caerimonias eius et
3 templa deposuit. post hunc etiam magi sub nomine
quem occiderant regis regno obrepere ausi; qui qui-
4 dem mox deprehensi et op|pressi sunt. Darius itaque, p. 10
unus ex his qui magorum audaciam ferro coercuerant,
consensu omnium rex creatus est. qui postquam As-
syrios ac Babylonam a Persarum regno deficientem
bello recuperauit, Antyro, regi Scytharum, hac uel
maxime causa bellum intulit, quod filiae eius petitas
5 sibi nuptias non obtinuisset. magna scilicet necessitas,
pro unius libidine hominis septingenta milia uirorum
periculo mortis exponi. incredibili quippe apparatu
cum septingentis milibus armatorum Scythiam ingres-
sus, non facientibus hostibus iustae pugnae potestatem,
insuper repentinis incursibus extrema copiarum dila-
6 cerantibus, metuens ne sibi reditus interrupto ponte
Histri fluminis negaretur, amissis octoginta milibus
bellatorum trepidus refugit, quamuis hunc amissorum
numerum inter damna non duxerit, et, quem habendum
uix quisquam ambire ausus esset, perditum ille non
7 sensit. inde Asiam Macedoniamque adgressus perdo-
muit. Ionas quoque nauali congressione superauit.

in se Persarum impetum uerterat — in auxilium Xerxis
instructam classem deducere, sollicitare eos parti suae
hostique subtrahere statuit. et quia conloquendi fa- 2
cultas negabatur, locis quibus Iones accessuri nauibus
uidebantur proponi symbolos saxisque adfigi iubet,
socios quondam et participes periculorum, nunc autem
iniuste desides apta increpatione corripiens atque ad
p. 113 an|tiquorum iura foederum religiosa adhortatione per-
suadens praecipueque admonens, uti commisso proelio
cedentium uice inhibeant remos seseque bello auferant.
igitur rex, partem nauium sibi detinens, spectator 3
pugnae in litore manet. contra autem Artemidora,
regina Halycarnasi, quae in auxilium Xerxi uenerat,
inter primos duces acerrime bello inmiscetur, ita ut
uersa uice in uiro feminea cautela, in femina uirilis
audacia spectaretur. cum autem anceps pugna esset, 4
Iones iuxta praeceptum Themistoclis paulatim se cer-
tamini subtrahere coeperunt: quorum defectio Persas
iam fugam circumspicientes aperte fugere persuasit.
in qua trepidatione multae naues mersae captaeque 5
sunt, plures tamen saeuitiam regis uelut immanitatem
hostis timentes domos dilabuntur. anxium tot malis 6
regem Mardonius adgreditur suadens, regem in regnum
redire oportere prius quam aduersa fama nouas res
domi moliretur; se autem, si residuae sibi copiae tra- 7
derentur, et ultionem ab hoste exacturum et ignomi-
niam domesticam propulsaturum, aut, si aduersa belli
perseuerassent, cessurum se quidem hosti, sed tamen
sine regis infamia. probato consilio exercitus Mar- 8
donio traditur. rex Abydum, ubi pontem ueluti uictor
maris conseruerat, cum paucis proficiscitur. sed cum
p. 114 pontem hibernis tempestatibus dissolutum offen|disset,
piscatoria scapha trepidus transiit. erat sane quod 9
spectare humanum genus et dolere debuerit mutationes
rerum hac uel maxime uarietate permetiens: exiguo
contentum latere nauigio, sub quo ipsum pelagus ante
latuisset et iugum captiuitatis suae iuncto ponte por-

10 tasset; uilissimo unius seruuli egere ministerio, cuius
potentiae, dum montes exciduntur, ualles repleutur,
amnes exhauriuntur, ipsa etiam rerum natura cessisset.
11 pedestres quoque copiae, quae ducibus commissae
fuerant, labore fame ac metu ita distabuerunt et cru-
descente morbo tanta pestis tantaque foeditas morien-
tium exorta est, ut uiae cadaueribus replerentur, dirae
etiam alites atque improbae bestiae escarum inlecebris
sollicitatae moribundum sequerentur exercitum.

11 |At uero Mardonius, cui reliqua belli Xerxes com- p. 11
miserat, adflatus primum successu breui mox in ex- 11
trema deiectus est. Olyn|thum siquidem Graeciae op- p. 11
2 pidum expugnauit. Athenienses uaria sollicitatione
adducere in spem pacis adgressus, ubi inexpugnabilem
eorum libertatem uidet, incensa urbis parte in Boeo-
3 tiam omnem belli apparatum deducit. illuc quoque
eum centum milia Graecorum insecuta sunt et com-
misso sine mora proelio Mardonium deletis copiis
ipsius uelut e naufragio nudum cum paucis fugere
conpulerunt; castra regiis opibus referta ceperunt, non
paruo quidem antiquae industriae damno: nam post
huius praedae diuisionem aurum Persicum prima Grae-
4 ciae uirtutis corruptio fuit. urguet igitur inceptus
miseros extrema perditio. nam forte eodem die, quo
in Boeotia Mardonii copiae deletae sunt, pars Persici
exercitus in Asia sub monte Mycale nauali proelio
5 dimicabat. ibi nouus repente ru|mor utriusque classis p. 11
et populi inpleuit aures, Mardonii exstinctas copias,
Graecos exstitisse uictores. mira diuini iudicii ordi-
natio, in Boeotia oriente sole bellum fuisse commissum,
in Asia meridianis horis sub eadem die tantis spatiis
6 maris terraeque interiacentibus nuntiatum! qui rumor
ei uel maxime rei adstipulatus est, quod Persas, audita
clade sociorum primum dolore dehinc desperatione
correptos, nec bello expeditos nec fugae habiles red-
didit. atque ita consternatos profligatosque constan-
7 tior factus hostis successu felicitatis inuasit. Xerxes,

si rectores sibi triginta lectos susciperent. huic con- 3
dicioni addictis et succumbentibus Lacedaemonii Ly-
sandrum ad conponendas in urbe parendi leges con-
stituerunt. insignis hic annus et expugnatione Athe- 4
narum et morte Darii Persarum regis et exilio Dionysii
Siciliae tyranni fuit. igitur triginta rectores Atheni- 5
p. 134 ensibus ordinati |triginta tyranni exoriuntur: qui primo
se tribus milibus satellitum stipant, mox etiam septin-
gentos milites uictoris exercitus lateribus suis circum-
ponunt. caedem omnium passim futuram occiso Alci- 6
biade auspicantur, qui fugiens, in itinere clausus
cubiculo, uiuus incensus est. quo interfecto quasi 7
sublato ultore securi miseras urbis reliquias caedibus
rapinisque exhauriunt. Theramenen quoque, unum ex
numero suo, cui haec displicere senserunt, in exemplum
timoremque reliquorum trucidant. itaque omnes pas- 8
sim ex urbe diffugiunt, sed interdicto Lacedaemonio-
rum cum per totam Graeciam exulibus negaretur ho-
spitium, omnes se Argos ac Thebas contulerunt: ubi
ita hospitalitatis obsequio foti sunt, ut non solum do-
lorem amissae patriae lenirent, uerum etiam spem
recuperandae meditarentur. erat inter exules Thrasy- 9
bulus, uir strenuus et generis nobilitate inter suos
clarus: qui auctor audendi pro patria fuit. itaque
p. 135 castellum Fylen At|ticorum finium collecti exules ca-
piunt multarumque ciuitatum opibus adiuti uires ca-
pessunt: quibus Lysias quoque Syracusanus orator quasi
in auxilium urbis, quae esset patria communis elo-
quentiae, quingentos milites cum stipendiis suis misit.
atrox id proelium fuit, sed his pro patria libertate, 10
illis pro aliena dominatione certantibus animorum at-
que causarum ipsa quoque tulit pugna iudicium: nam
uicti tyranni in urbem refugerunt omnesque, quos
ex Atheniensibus prius sibi satellites legerant, tunc
suspectos proditionis, urbis custodia remouerunt. Thra- 11
sybulum quoque ipsum temptare corruptione ausi sunt:
quod ubi frustra speratum est, arcessitis a Lacedaemona

auxiliis rursus in bellum ruunt. ubi duo saeuissimi
12 omnium longe tyrannorum trucidantur. ceteros uictos
et in fugam uersos Thrasybulus ubi uel |maxime Athe- p. 136
nienses esse intellegit, clamore consequitur, oratione
retinet, precibus ligat, proponens ante oculos eorum,
quos fugere uel ad quos refugere uellent; sibi
aduersum triginta dominos, non aduersum ci-
ues miseros bellum esse susceptum. quin po-
tius omnes, qui se meminerint esse Athenien-
ses, sequi oportere Atheniensium libertatis
13 ultores. itaque haec adhortatio tantum apud illos
ualuit, ut mox reuersi in ciuitatem tyrannos arce de-
cedere atque Eleusinam emigrare conpulerint. qui
postquam in societatem urbis ciues suos, eatenus
exules, receperunt, tyrannos in bellum aemulatione
suscitant, quibus libertas aliorum quasi ipsorum serui-
14 tus uidebatur. tunc indicta pugna cum prius quasi ad
conloquium conuenirent, circumuenti insidiis ueluti pa-
cis uictimae trucidantur: ita reuocati in unum, post
inexplebiles magnorum lacrimas gaudiorum haec prima
fundamina recuperatae libertatis instaurant proposita
iuris iurandi contestatione, uti discordiae animosita-
tesque praeteritae in obliuionem perpetuam atque im-
15 mortale silentium deducantur. quod pactionis genus
quasi nouam uitae institutionem nouamque felicitatem
status sui informantes amnestiam uocauerunt, id
est abolitio|nem malorum. sapientissima Athenien- p. 137
sium, praesertim post tanta miseriarum documenta,
prouisio: si quo pacto res humanae manente con-
16 sensu hominum ita ut ordinantur valerent; sed adeo
hoc idem placitum inter ipsa paene placiti uerba
corruptum est, ut uix intercedente biennio Socrates
ille clarissimus philosophorum adactus malis ueneno
sibi apud eos uitam extorserit, deinde uix quadra-
ginta annis interuenientibus, ut alia sileam, idem
Athenienses adempta sibi penitus libertate sub Phi-
17 lippo Macedonum rege seruierint. uerumtamen sapien-

tissimi omnium Athenienses etiam suis malis satis
docti concordia minimas res crescere, discordia maxi-
mas labi, cunctaque uel bona uel etiam mala quae
foris geruntur internis esse radicata et emissa principiis,
domi abstersere odia et foris bella presserunt relique-
runtque posteris suis de ruina sui exemplum, de re-
paratione consilium: si tamen ob infirmissimam hu-
manae mentis mutabilitatem, quod in adflictis rebus
consulitur, in prosperis seruaretur.

p. 128 |Isdem fere diebus bellum ciuile, immo etiam plus 18
quam ciuile, uix parricidio terminatum, apud Persas
gerebatur. mortuo enim rege Dario cum Artaxerxes
et Cyrus filii eius de regno ambigerent, tandem appa-
ratibus magnis, prouinciarum ac populorum ruinis
utrimque certatum: in quo conflictu cum e diuerso 2
concurrentes sibi ambo fratres mutuo casus obiecta-
uisset, prior Artaxerxes uulneratus a fratre equi uelo-
citate morti exemptus euasit. Cyrus autem mox a
cohorte regia oppressus finem certamini dedit. Arta-
xerxes ergo et praeda fraternae expeditionis et exer-
citu potitus potestatem regni parricidio firmauit. sic 3
uniuersa Asia atque Europa, partim in se singulae,
partim inter se inuicem funeribus et flagitiis permisce-
bantur.

Ecce paruissima pagina uerbisque paucissimis quan- 4
p. 129 tos de tot prouin|ciis populis atque urbibus non magis
explicui actus operum, quam inplicui globos miseria-
rum. quis enim cladem illius temporis, quis fando funera
explicet aut aequare lacrimis possit dolores? uerum- 5
tamen haec ipsa, quia multo interiectu saeculorum
exoleuerunt, facta sunt nobis exercitia ingeniorum et
oblectamenta fabularum. quamquam si quis intentius
adhibeat animum seseque toto mentis adfectu ipsis
paene causis bellisque permisceat ac rursus uelut in
arce spectaculi constitutus utrumque in suis qualitati-
bus tempus permetiatur, facile dixerim eum iudicatu-
rum, neque illa nisi irato atque auersato Deo posse

tam infeliciter perturbari ac permisceri neque ista sic
nisi propitio et miserante conponi.
6 His deinde temporibus grauissimo motu terrae con-
cussa Sicilia, insuper exaestuantibus Aethnae montis
ignibus fauillisque calidis cum detrimento plurimo
agrorum uillarumque uastata est.
7 Tunc etiam Atalante ciuitas, Locris adhaerens ter-
rae contigua, repentino maris impetu abscissa atque in
insulam desolata est. Atheniensium quoque misera-
biles reliquias pestis inuasit diuque populata est.
19 |Anno ab urbe condita CCCLV obsidio Veiorum p. 140
decem continuis annis magis obsessores quam obsessos
detriuit. nam Romani repentinis saepe hostium eru-
ptionibus comminuti, praeterea in hibernis bella sor-
tiri, hiemare sub pellibus, postremo famem ac frigus
2 in conspectu hostium perpeti coacti sunt; urbem no-
uissime sine ullo digno Romanae uirtutis testimonio
3 cuniculis et clandestina obreptione ceperunt. hanc
utilem magis quam nobilem uictoriam primo dictatoris
Camilli, qui eam de Veientibus patrauit, exilium, de-
hinc inruptio Gallorum et incendium urbis insequitur.
4 cui cladi audeat quisquam, si potest, aliquos motus
huius temporis conparare: quamuis non aeque pendat
5 praeteriti mali fabulam praesentis iniuria. igitur Galli
Senones duce Brenno exercitu copioso et robusto ni-
mis cum urbem Clusini, quae nunc Tuscia dicitur,
obsiderent, legatos Romanorum, qui tunc conponendae
inter eos pacis gratia uenerant, in acie aduersum se
uidere pugnantes: qua indignatione permoti, Clusini
oppi|di obsidione dimissa, totis uiribus Romam con- p. 141
6 tendunt. hos ita ruentes Fabius cum exercitu consul
excepit; nec tamen obstitit, immo potius hostilis ille
impetus quasi aridam segetem succidit strauit et
transiit. testatur hanc Fabii cladem fluuius Halia,
sicut Cremera Fabiorum. non enim facile aliquis si-
milem ruinam Romanae militiae recenseret, etiam si
7 Roma insuper incensa non esset. patentem Galli ur-

agentes insolentissimo fastu plurima, die, quo deponere
magistratus mos erat, cum isdem insignibus processe-
runt. maximam etiam Appii Claudii libido auxit in- 6
uidiam, qui ut Verginiae uirgini stuprum inferret, prius
seruitutis causam intulit; quamobrem adactus Vergi-
nius pater dolore libertatis et pudore dedecoris pro-
tractam ad seruitutem filiam in conspectu populi pius
parricida prostrauit. qua populus necessitatis atro- 7
122 citate |permotus et periculo libertatis admonitus mon-
tem Auentinum occupauit armatus. nec tueri libertatem
armis destitit, nisi postquam se coniuratorum conspi-
ratio ipsis quoque honoribus abdicauit.

Tertia et quinta post centesimam olympiade per 8
totum fere annum tam crebri tamque etiam graues in
Italia terrae motus fuerunt, ut de innumeris quassa-
tionibus ac ruinis uillarum oppidorumque adsiduis
Roma nuntiis fatigaretur, deinde ita iugis et torrida 9
siccitas fuit, ut praesentis tunc futurique anni spem
gignendis terrae fructibus abnegarit, isdemque tem- 10
123 poribus cum Fidenates hostes maximorum |auxiliorum
manu stipante terribiles Romanis arcibus imminerent,
Aemilius tertium dictator magnam mali molem ipsis
Fidenis uix captis depulit et sanauit. tanta in ipsis 11
erat malorum animorumque contentio, ut uel domesti-
cas clades superfusa forinsecus bella oblitterarent uel
post damna bellorum indutias relaxatas diuersae pestes
caelo terraque excandescentes incessabili infestatione
corrumperent.

Sicilia ab initio patria Cyclopum et post eos sem- 14
per nutrix tyrannorum fuit, saepe etiam captiua ser-
uorum, quorum primi carnibus hominum, medii cru-
ciatibus, postremi mortibus pascebantur, excepto eo,
quod externis bellis aut praeda habebatur aut prae-
mium. haec, ut quam breuissime absoluam, requiem 2
malorum nisi nunc nescit, immo, ut euidentius diuer-
sitates temporum declarentur, sicut antea uel intestinos
uel externos tumultus perpessa est inter omnes sola

3 semper, ita nunc ex omnibus sola numquam. nam
etiam — |ut sileam de diuturnitate uel illius calami- p. 12
tatis, qua pressa est, uel istius e contrario, qua fruitur,
pacis — Aethna ipsa, quae tunc cum excidio urbium
atque agrorum crebris eruptionibus aestuabat, nunc
tantum innoxia specie ad praeteritorum fidem fumat.
4 igitur — ut praetermittam interim de tyrannis, quo-
rum mox qui fuit ultor successor effectus est — medio
tempore, hoc est anno ab urbe condita CCCXXXV, cum
Regini apud Siciliam discordia laborarent ciuitasque
per dissensionem diuisa in duas partes esset, pars una
ueteranos ab Himera urbe Siciliae in auxilium uocauit.
5 porro illi, pulsis ciuitate primum his contra quos in-
plorabantur, deinde mox caesis etiam illis quibus ad
auxiliandum conuenerant, urbem cum coniugibus ac
liberis sociorum occupauere, ausi facinus nulli tyranno
6 comparandum: quippe cum Reginis quiduis perpeti
satius fuerit, quam ut ultro inuitarent, quibus patriam
coniuges liberos ac penates ipsi extorres ad praedam
relinquerent.
7 At etiam Catinenses cum Syracusanos graues infestos-
que paterentur, ab Atheniensibus auxilia poposcerunt.
sed Athenienses suo magis quam sociorum studio instru-
ctam classem in Siciliam misere, cum et sibi propa-
gare molirentur imperium et Syracusanam classem nu-
8 per instructam Lacedaemoniis proficere uererentur. et
quo|niam Athenienses qui missi erant caesis hostibus pro- p. 13
spera initia sumpserant, maiores copias robustioremque
exercitum cum Lachete et Chariade ducibus in Siciliam
9 reduxerunt. sed Catinenses, belli taedio permoti, cum
Syracusanis foedus ineunt, auxilia Atheniensium sper-
10 nunt; post autem, Syracusanis condiciones pacis me-
ditatione dominationis transgredientibus, denuo legatos
Athenas mittunt, qui capillo barbaque squalidi et lu-
gubribus induti misericordiam atque auxilium et ser-
11 mone et habitu precarentur. igitur magna classis in-
struitur ducibus Nicia et Lamacho, tantisque uiribus

p. 144

PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS
LIBER TERTIVS.

PRAEF.

Et superiore iam libro contestatus sum et nunc
necessarie repeto secundum praeceptum tuum de ante-
actis conflictationibus saeculi: nec omnia nec per
omnia posse quae gesta et sicut gesta sunt explicari,
quoniam magna atque innumera copiosissime et a plu-
rimis scripta sunt, scriptores autem etsi non easdem
causas, easdem tamen res habuere propositas, quippe
cum illi bella, nos bellorum miserias euoluamus. prae- 2
terea ex hac ipsa de qua queror abundantia angustia
oritur mihi et concludit me sollicitudo nodosior. si
enim aliqua studio breuitatis omitto, putabuntur aut
p. 145 mihi nunc de|fuisse aut in illo tunc tempore non fuisse;
si uero significare cuncta nec exprimere studens con-
pendiosa breuitate succingo, obscura faciam et ita apud
plerosque erunt dicta, ut nec dicta uideantur: maxime 3
cum e contrario nos uim rerum, non imaginem com-
mendare curemus; breuitas autem atque obscuritas,
immo ut est semper obscura breuitas, etsi cognoscendi
imaginem praefert, aufert tamen intellegendi uigorem.
sed ego cum utrumque uitandum sciam, utrumque fa-
ciam ut quocumque modo alterutra temperentur, si nec
multa praetermissa nec multum constricta uideantur.

p. 146 |Anno ab urbe condita CCCLXIIII, quem annum sicut 1
grauissimum propter ignotam sibi captiuitatem Roma
persensit ita magnificum propter insolitam pacem
Graecia habuit, eo siquidem tempore, quo Galli Ro-

mam captam incensamque tenuerunt ac uendiderunt,
Artaxerxes rex Persarum discedere ab armis et qui-
escere in pace uniuersam Graeciam per legatos prae-
cepit, denuntians contradictorem pacis bello inpetendum.
2 quem ita iubentem potuissent utique Graeci tam con-
stanter contemnere, quam fortiter saepe uicerunt, nisi
porrectam undecumque occasionem, quam auide desi-
3 derauerant, tam libenter hausissent — ostenderunt
enim, quam aegre et misere illa eatenus gesserint,
quae tam facile indigna etiam condicione posuerunt:
nam quid tam indignum liberis et fortibus uiris, quam
longe remoti, saepe uicti, adhuc hostis et deinde mi-
nitantis imperio arma deponere pacique seruire? —
si non in ipso tantum adnuntiatae pacis sono per
corda cunctorum aegra belli tabuisset intentio et post p. 147
diuturnas laborum uigilias oscitantes ac stupefactos
quies inopina laxasset, priusquam ipsam quietem uolun-
4 tas pacta conponeret. unde autem tanta fatigatio
omnium per totam Graeciam populorum corda cor-
poraque oppresserit, quae efferos animos ignoto ad-
quiescere otio tam facile persuasit, quam breuissime
ostendam.
5 Lacedaemonii, utpote homines et Graeci homines,
quo plura habebant, eo ampliora cupientes, postquam
Atheniensium potiti sunt, uniuersam Asiam spe domi-
6 nationis hauserunt. itaque toto orienti bellum mo-
uentes Hircyliden ducem in hanc militiam legunt. qui
cum sibi aduersus duos potentissimos Artaxerxis Per-
sarum regis praefectos Farnabazum et Tissafernen pu-
gnandum uideret, prouiso ad tempus consilio, ut pon-
dus geminae congressionis eluderet, unum denuntiato
7 bello adpetit, alterum pacta pace suspendit. Farna-
bazus Tissafernen apud Artaxerxen, communem tunc
regem, defert ut proditorem, praesertim qui cum hoste
belli tempore de foederis condicione pepigisset; hor-
taturque regem, ut in locum eius Cononem Athenien- p. 148
sem uirum, qui tunc forte apud Cyprum exulabat, du-

cem nauali bello constituat. acceptis igitur quingentis
argenti talentis Conon per Farnabazum euocatur clas-
sique praeficitur. quibus conpertis Lacedaemonii et 8
ipsi auxilia naualis belli a rege Aegypti Hercynione
per legatos petunt, a quo centum instructas triremes
et sescenta milia modium frumenti acceperunt; a so-
ciis etiam undique magna contraxere subsidia. cui 9
militiae consensu omnium Agesilaum ducem decreue-
runt, uirum pede claudum, sed qui in difficillimo rerum
statu mallent sibi regem claudicare quam regnum. raro
umquam ita pares omni industria duces in unum coiere
bellum, qui acerbissimis inuicem proeliis fatigati et
multo sanguine obliti uelut inuicti ab alterutro reces-
serunt. igitur Conon accepto iterum per se ipsum a 10
Rege Magno stipendio reuersus ad classem inuadit ho-
stiles agros, turres castella ceteraque praesidia expugnat
et ueluti effusa tempestas quacumque incubuit cuncta
prosternit. Lacedaemonii uero domesticis malis cir- 11
cumuenti externis inhiare desistunt abiciuntque spem
dominationis inminente periculo seruitutis; Agesilaum,
p. 149 quem cum exercitu in Asiam mi|serant, ad subsidium
patriae reuocant. interea Pisander, dux apud Spartam 12
per Agesilaum regem relictus, maximam munitissimam-
que tunc classem instruxerat, motus aemulatione uir-
tutis Agesilai, ut, illo pedestrem expeditionem agitante,
ipse quoque nauali discursu oram maritimam perua-
garetur. Conon uero suscepto negotio duplicem cu- 13
ram inpendebat debens sociis sollicitudinem, patriae
fidem, ut huic exhiberet naturam, illis praeberet in-
dustriam: in hoc propensior ciuibus, quod quieti liber-
tatique eorum alieni sanguinis discrimen inpenderet et
pugnaret aduersus insolentissimos hostes periculo regis,
praemio patriae. conserunt itaque nauale certamen 14
Persae Conone, Spartani Pisandro duce; milites remi-
ges ipsique ductores uno pariter in mutuam caedem
ardore rapiuntur. magnitudinem atque atrocitatem 15
p. 150 belli |istius inclinatus ex hoc semper in posterum La-

cedaemoniorum status prodit: namque ex illo fluere ac
sublapsa retro referri Spartanorum spes uisa, donec
adsurgendo aegre ac misere recidendo confecta et po-
16 testate careret et nomine. Atheniensibus uero haec
eadem pugna initium recuperandae potentiae sicut
Lacedaemoniis amittendae fuit. primi igitur Thebani,
auxilio Atheniensium fulti, superiore clade saucios ac
trepidos adgrediuntur, multa animati fiducia propter
uirtutem atque industriam Epaminondae ducis sui, cum
quo sibi facile obtinere posse imperium totius Grae-
17 ciae uidebantur. fit itaque terrestre proelium, Theba-
nis minimo negotio uincentibus. uincitur enim etiam
hoc conflictu Lysander et occiditur; Pausanias quoque
dux alter Lacedae|moniorum insimulatus proditionis in p. 151
18 exilium truditur; Thebani autem uictoria potiti, col-
lecta uniuersi exercitus manu, Spartam contendunt,
putantes se uacuam praesidio ciuitatem nullo intraturos
negotio, cuius iam omnes paene copias cum ipso rege
delessent atque ab omnibus sociis destitutos uiderent.
19 Lacedaemonii periculo ciuitatis inpulsi habito inexer-
citati militis qualicumque dilectu obuiam hosti proce-
dunt. sed uictis semel aduersum uictores obsistendi
20 nec uirtus nec animus erat. cum igitur caedes tantum
unius paene partis ageretur, repente rex Agesilaus
arcessitus ex Asia inprouisus bello superuenit; The-
banos iam successu duplicis uictoriae laetiores segnio-
resque adgreditur nec difficile superat, maxime cum
adhuc apud ipsum paene integrae uires haberentur. ipse
21 tamen Agesilaus grauiter uulneratur. at uero Athe-
nienses cum conperissent insperata Lacedaemonios
uictoria subleuatos, pristinae seruitutis, de qua tunc
respirare uix coeperant, trepidi metu exercitum con-
trahunt eumque Boeotiis in auxilium adiungunt, com-
missum Iphicrati duci, qui adulescens admodum, uix-
dum annos uiginti natus, infirmitatem aetatis maturitate
22 animi muniebat. Conon quoque, uir quidem Athenien-
sis, dux autem Persici exercitus, audito Agesilai reditu

ad populandos Lacedaemoniorum agros reuertitur. ita
Spartani, strepitu circumsonantium undique hostium
clausi atque exterriti, ultima propemodum desperatione
p. 152 tabuerunt. sed Conon post|quam uasta hostilis soli 23
populatione satiatus est, Athenas pergit, in maximo
gaudio ciuium ipse tristis, quippe cum uideret urbem
populo quondam cultuque ornatissimam, nunc mise-
rabili ruinarum ac desolationis squalore confectam.
itaque magnum pietatis miserationisque monumentum 24
in reparatione eius operatus est. namque eam a Lace-
daemoniis exinanitam Lacedaemoniorum praedis reple-
uit, Persis incendentibus concrematam Persis aedifican-
tibus reformauit. interea Artaxerxes rex Persarum, 25
sicut principio dictum est, uniuersis Graeciae populis
per legatos, ut ab armis discederent et paci adquiesce-
rent, imperauit: non quia misericorditer fessis consu-
leret, sed ne se in Aegypto bellis occupato aliqua in
regnum suum temptaretur inruptio.

Cunctis igitur Graecis optatissima quiete resolutis 2
domesticoque otio torpentibus Lacedaemonii, inquieti
magis quam strenui et furore potius quam uirtute in-
p. 153 tolerabiles, post bella deposita temptant |furta bello-
rum. nam speculati absentiam Arcadum castellum 2
eorum repentina inruptione perfringunt. Arcades uero
exciti iniuria, iuncto sibi Thebanorum auxilio amissa
furto bello repetunt. in eo proelio Archidamus dux 3
Lacedaemoniorum uulneratus cum iam caedi suos ut
uictos uideret, occisorum corpora per praeconem ad
sepulturam poposcit: quod signum uictoriae traditae
inter Graecos haberi solet. Thebani autem hac con- 4
fessione contenti, dato parcendi signo, finem dedere
certamini. paucis deinde interuenientibus indutiarum 5
diebus, Lacedaemoniis ad alia bella conuersis, Thebani
cum Epaminonda duce de inuadenda Lacedaemona quasi
secura et destituta cepere fiduciam. taciti intempesta
p. 154 nocte Lacedaemonam ueniunt; |sed non ita incautam
uel indefensam, sicut rebantur, offendunt: armati enim 6

senes cum reliqua turba inbellis aetatis, praecognito
aduentu hostium, in ipsis se portarum angustiis ob-
iecerunt et aduersus quindecim milia militum uix cen-
tum confecti aeuo homines proruperunt. his itaque
tantam belli molem sustinentibus iuuentus superueniens
congredi aduersus Thebanos aperto certamine incun-
7 ctanter decreuit. commisso proelio cum Lacedaemonii
uincerentur, repente Epaminondas dux Thebanorum
incautius dimicans uulneratur. quare dum his ex do-
lore metus, illis ex gaudio stupor nascitur, ueluti ex
8 consensu tacito utrimque discessum est. Epaminon-
das autem grauiter saucius cum de uictoria suorum
conperisset scutumque exosculatus esset, remota manu,
qua uulnus occluserat, egressum sanguinis ac mortis
patefecit introitum: cuius mortem sic Thebanorum
perditio subsecuta est, ut non perdidisse ducem sed
ipsi cum eo tunc perisse uiderentur.

9 Contexui indigestae historiae inextricabilem cratem
atque incertos bellorum orbes huc et illuc lymphatico
furore gestorum uerbis e uestigio secutus inplicui,
quoniam tanto, ut uideo, inordinatius scripsi, quanto
10 magis ordinem custodiui. improba dominandi Lace-
daemoniorum cupiditas quantis populis, qualibus urbi-
bus, quibus prouinciis cuiusmodi odiorum motus, quan-
tas causas certaminum suscitarit, quis uel numero uel
ordine uel ratione disponat? cum ipsi quoque non plus
adflicti bellis quam bellorum confusione referantur:
11 siquidem tracto per aliquot aetates hoc continuo bello
Athenienses Lacedaemonii Arcades Boeotii Thebani,
postremo Graecia Asia Persis atque Aegyptos cum p. 156
Libya insulisque maximis nauales simul pedestresque
conflictus indiscretis egere discursibus. referre caesa
hominum milia non possem, etiam si bella numerarem.

12 At nunc increpet haec tempora atque illa conlau-
det quicumque nescit hosce omnes istarum urbium
prouinciarumque populos ita nunc in solis ludis ac
theatris consenescere, sicuti tunc in castris maxime

proeliisque tabuisse. florentissima illa et totius tunc 13 imperium orientis adfectans Lacedaemoniorum ciuitas uix centum habere potuit senes; ita incessabilibus circumuenta malis inmaturas misere expendebat aetates: et queruntur nunc homines, quorum refertae pueris et 14 senibus ciuitates secura iuuenum peregrinatione ditantur pacificisque exercitiis stipendia domesticae uoluptatis adquirunt! nisi forte — ut adsolent humanae mutabilitati omnia sordere praesentia — nouitates rerum actu audituque prurientibus ipsa etiam uita fastidio est.

Anno ab urbe condita CCLXXVI saeuissimo terrae 3 motu Achaia uniuersa concussa est et duae tunc ciuitates, id est Ebora et Helice, abruptis locorum hiatibus deuoratae.

At ego nunc e contrario poteram similia in diebus 2 p. 156 nostris apud Constantinopolim, aeque |modo principem gentium, praedicta et facta sed non perfecta narrare, cum post terribilem denuntiationem conscientiamque mali sui praesciam subter commota funditus terra tremeret et desuper fusa caelitus flamma penderet, donec orationibus Arcadii principis et populi Christiani praesentem perditionem Deus exoratus auerteret, probans 3 se solum esse et conseruatorem humilium et punitorem malorum. sed haec ut commemorata sint magis quam explicita uerecundiae concesserim ut et qui scit recolat et qui nescit inquirat.

Interea Romani, qui per septuaginta annos ab urbe 4 Vulscorum, praeterea Faliscorum Aequorum et Sutrinorum subacti et adtriti adsiduis bellis conficiebantur, tandem in supra scriptis diebus Camillo duce easdem cepere ciuitates et rediuiuo finem dedere certamini. Praenestinos etiam eodem tempore, qui usque ad portam 5 Romae bellando et caedendo peruenerant, ad flumen Haliam T. Quintio pugnante uicerunt.

p. 157 |Anno ab urbe condita CCLXXXIIII L. Genucio et 4 Q. Seruilio consulibus ingens uniuersam Romam pesti-

2 lentia corripuit: non ut adsolet plus minusue solito
temporum turbata temperies, hoc est aut intempestiua
siccitas hiemis aut repentinus calor ueris aut incon-
gruus umor aestatis uel autumni diuitis indigesta in-
lecebra, insuper etiam exspirata de Calabris saltibus
aura corrumpens, repentinos acutarum infirmitatum
3 adferre transcursus; sed grauis diuturnaque in nullo
dispar sexu, in nulla aetate dissimilis generali cunctos
per biennium iugiter tabe confecit, ut etiam quos non
egit in mortem, turpi macie exinanitos adflictosque
4 dimiserit. conquererentur hoc, ut arbitror, loco ob-
trectatores temporis Christiani, si forte silentio prae-
terierim, quibus tunc caerimoniis Romani placauerint
5 deos et sedauerint morbos. cum pestilentia in dies
crudesceret, auctores suasere pontifices, ut ludi scaenici
diis expetentibus ederentur. ita pro depellenda tem-
porali peste corporum arcessitus est perpetuus morbus
6 animorum. uber nunc quidem mihi iste doloris atque p. 155
increpationis locus est, sed, in quo iam reuerentia tua
studium sapientiae et ueritatis exercuit, mihi super eo
audere fas non est. commonuisse me satis sit et ex
qualibet intentione lectorem ad illius lectionis pleni-
tudinem remisisse.

5 Sequitur hanc miseram luem miserioremque eius
expiationem proximo anno satis triste prodigium. re-
pente siquidem medio urbis terra dissiluit, uastoque
2 praeruptu hiantia subito inferna patuerunt. manebat
diu ad spectaculum terroremque cunctorum patenti
uoragine inpudens specus nefariamque uiui hominis
3 sepulturam diis interpretibus expetebat. satisfecit in- p. 156
probis faucibus praecipitio sui M. Curtius, uir eques
armatus, iniecitque crudeli terrae inopimam satietatem,
cui parum esset, quod ex tanta pestilentia mortuos per
sepulchra susciperet, nisi etiam uiuos scissa sorberet.
6 Anno ab urbe condita CCCLXXXVIII iterum terri-
bilis Gallorum inundatio iuxta Anienem fluuium ad
quartum ab urbe lapidem consedit, facile sine dubio

pondere multitudinis et alacritate uirtutis perturbatam
occupatura ciuitatem, nisi otio et lentitudine torpuisset.
ubi atrocissimam pugnam Manlius Torquatus singu- 2
p. 160 lariter in|choauit, T. Quintius dictator cruentissima
congressione confecit. fugati ex hoc proelio plurimi
Galli, instauratis iterum copiis in bellum ruentes a
C. Sulpicio dictatore superati sunt. post paululum 3
quoque Tuscorum pugna sub C. Marcio consecuta est:
ubi conici datur quantum hominum caesum sit, quando
octo milia sunt capta Tuscorum.

Tertio autem in isdem diebus Galli se in praedam 4
per maritima loca, subiectosque campos ab Albanis
montibus diffuderunt; aduersum quos, nouo militum
dilectu habito conscriptisque legionibus decem, LX milia
Romanorum, negatis sibi Latinorum auxiliis, proces-
serunt. confecit hanc pugnam M. Valerius, auxiliante 5
coruo alite, unde postea Coruinus est dictus. occiso
enim prouocatore Gallo, hostes territi sparsimque fu-
gientes grauiter trucidati sunt.

p. 161 |Numerandum etiam inter mala censeo primum 7
illud ictum cum Carthaginiensibus foedus, quod isdem
temporibus fuit; praesertim ex quo tam grauia orta
sunt mala, ut exim coepisse uideantur. anno siquidem 2
ab urbe condita CCCCII legati a Carthagine Romam
missi sunt foedusque pepigerunt. quem ingressum 3
Carthaginiensium in Italiam malorum grandinem se-
cuturam continuarumque miseriarum tenebras iuges
historiarum fides locorumque infamia et abominatio
dierum, quibus ea gesta sunt, protestantur.

Tunc etiam nox usque ad plurimam diei partem 4
tendi uisa est et saxea de nubibus grando descendens
ueris terram lapidibus uerberauit.

Quibus diebus etiam Alexander Magnus, uere ille 5
gurges miseriarum atque atrocissimus turbo totius
orientis, est natus.

p. 162 Tunc etiam Ochus, qui et |Artaxerxes, post trans- 6
actum in Aegypto maximum diuturnumque bellum

plurimos Iudaeorum in transmigrationem egit atque
7 in Hyrcania ad Caspium mare habitare praecepit: quos
ibi usque in hodiernum diem amplissimis generis sui
incrementis consistere atque exim quandoque erupturos
8 opinio est. cuius etiam belli tempestate transcurrens
et Sidonam opulentissimam Phoenicis prouinciae ur-
bem deleuit et Aegyptum, quamuis prius uictus, tunc
tamen subactam comminutamque ferro Persarum sub-
iecit imperio.

8 Iam hinc statim a Romanis aduersum Samnitas,
gentem opibus armisque ualidam, pro Campanis et
Sedicinis bella suscepta sunt. Samniticum bellum an-
cipiti statu gestum Pyrrhus uel maximus Romani no-
minis hostis excepit; Pyrrhi bellum mox Punicum con-
2 secutum est: et quamuis numquam post mortem Nu-
mae a bellorum cla|dibus fuisse cessatum patentes p. 168
semper Iani portae indicent, ex eo tamen ueluti per
meridiem toto inpressus caelo malorum feruor incan-
3 duit. porro autem, inchoato semel bello Punico utrum
aliquando bella caedes ruinae atque omnia infandarum
mortium genera nisi Caesare Augusto imperante ces-
sauerint, inquirat inueniat prodat quisquis infamanda
4 Christiana tempora putat. absque illo tamen inter
bella Punica unius anni ueluti auis praeteruolantis
excursu Romani propter clausas Iani portas inter fe-
bres morbosque reipublicae ad hoc breuissimo pacis
signo uelut tenuissimo aquae gelidae haustu inlecti
sunt, ut in peius recalescentes multo grauius uehemen-
tiusque adflictarentur.

5 At uero, si indubitatissime constat sub Augusto
primum Caesare post Parthicam pacem uniuersum ter-
rarum orbem positis armis abolitisque discordiis ge-
nerali pace et noua quiete conpositum Romanis paru-
isse legibus, Romana iura quam propria arma maluisse
6 spretisque ducibus suis iudices elegisse Romanos, postre-
mo omnibus gentibus, cunctis prouinciis, innume-
ris ciuitatibus, infinitis populis, totis terris unam

p. 164 fuisse uoluntatem libero honestoque stu|dio inseruire
paci atque in commune consulere — quod prius ne
una quidem ciuitas unusue populus ciuium uel, quod
maius est, una domus fratrum iugiter habere potuis-
set —; quodsi etiam, cum imperante Caesare ista pro- 7
uenerint, in ipso imperio Caesaris inluxisse ortum in
hoc mundo Domini nostri Iesu Christi liquidissima
probatione manifestum est: inuiti licet illi, quos in 8
blasphemiam urguebat inuidia, cognoscere faterique
cogentur, pacem istam totius mundi et tranquillissi-
mam serenitatem non magnitudine Caesaris sed po-
testate filii Dei, qui in diebus Caesaris apparuit, ex-
stitisse nec unius urbis imperatori sed creatori orbis
uniuersi orbem ipsum generali cognitione paruisse, qui,
sicut sol oriens diem luce perfundit, ita adueniens
misericorditer extenta mundum pace uestierit. quod
plenius, cum ad id ipso perficiente Domino uentum
fuerit, proferetur.

Igitur anno ab urbe condita CCCCVIIII Romani bel- 9
lum Latinis rebellantibus intulerunt Manlio Torquato
p. 165 et Decio Mure consuli|bus. in quo bello unus consul
interfectus est, alter exstitit parricida. Manlius enim 2
Torquatus filium suum, iuuenem, uictorem, interfecto-
remque *Mae*cii Tusculani, nobilis equitis et tum prae-
cipue prouocantis atque insultantis hostis, occidit.
alius uero consul cum iterato conflictu illud cornu, 3
cui praeerat, caedi atque adfligi uideret, in confertis-
simos hostes sponte prolapsus occubuit. Manlius quam- 4
uis uictor occursum tamen nobilium iuuenum Roma-
norum, qui legitime exhiberi solet, triumphans parri-
cida non meruit.

Anno autem post hunc subsequente Minucia uirgo 5
Vestalis ob admissum incestum damnata est uiuaque
obruta in campo, qui nunc s c e l e r a t u s uocatur.

At uero paruo exim tempore interiecto horresco 10
referre quod gestum est. nam Claudio Marcello et
Valerio Flacco consulibus incredibili rabie et amore

2 scelerum Romanae matronae exarserunt. erat utique
foedus ille ac pestilens annus inflictaeque iam undique
cater|uatim strages egerebantur et adhuc tamen penes p. 166
omnes de corrupto aere simplex credulitas erat, cum,
exsistente quadam ancilla indice et conuincente, pri-
mum multae matronae ut biberent quae coxerant ue-
nena compulsae, deinde, simul atque hausere, con-
3 sumptae sunt. tanta autem multitudo fuit matronarum
in his facinoribus consciarum, ut trecentae septuaginta
damnatae ex illis simul fuisse referantur.
11 Anno ab urbe condita CCCCXXII Alexander rex
Epirotarum, Alexandri illius Magni auunculus, traiectis
in Italiam copiis cum |bellum aduersus Romanos pa- p. 167
raret et circa finitimas Romae urbes firmare uires
exercitus sui auxiliaque uel sibi adquirere uel hosti-
bus subtrahere studens bellis exerceretur, a Samniti-
bus, qui Lucanae genti suffragabantur, maximo bello
in Lucania uictus atque occisus est.
2 Sed, quoniam aliquantum Romanas clades recen-
sendo progressus sum, uel Alexandri istius mentione
commonitus, de Philippo Macedonum rege, qui Olym-
piadem huius Alexandri Epirotae sororem uxorem ha-
buit, ex qua Alexandrum Magnum genuit, paucissimis
annis retro repetitis magna paruis in quantum potero
colligam.
12 Anno ab urbe condita CCCC Philippus Amyntae
filius, Alexandri pater, regnum Macedonum adeptus
XXV annis tenuit, quibus hos omnes acerbitatum acer-
2 uos cunctasque malorum moles struxit. hic primum
ab Alexandro fratre obses Thebanis da|tus, per trien- p. 168
nium apud Epaminondam strenuissimum imperatorem
3 et summum philosophum eruditus est. ipso autem
Alexandro scelere Eurydices matris occiso, quamuis
ea iam commisso adulterio et altero primum filio in-
terfecto filiaque uiduata generi nuptias mariti morte
pepigisset, conpulsus a populo regnum, quod paruo
4 occisi fratris filio tuebatur, suscepit. qui cum foris

concursu exsurgentium undique hostium, domi autem
deprehensarum saepe insidiarum metu fatigaretur, pri-
mum bellum cum Atheniensibus gessit. quibus uictis 5
arma ad Illyrios transtulit multisque milibus hostium
trucidatis Larissam urbem nobilissimam cepit. inde 6
Thessaliam non magis amore uictoriae quam ambi-
tione habendorum equitum Thessalorum, quorum robur
ut exercitui suo admisceret, inuasit. ita Thessalis ex 7
inprouiso praeoccupatis atque in potestatem redactis,
iungendo equitum peditumque fortissimas turmas et
copias inuictissimum fecit exercitum. igitur uictis 8
Atheniensibus subiectisque Thessalis Olympiadem Aru-
p. 169 bae regis Molossorum |sororem duxit uxorem. qui
Aruba cum per hoc, quod societatem Macedonum ad-
finitate regis paciscebatur, imperium suum se dilata-
turum putaret, per hoc deceptus amisit priuatusque in
exilio consenuit. deinde Philippus, cum Mothonam 9
urbem oppugnaret, ictu sagittae oculum perdidit. ipsam
uero urbem mox expugnauit et cepit.

Exim Graeciam prope totam consiliis praeuentam 10
uiribus domuit. quippe Graeciae ciuitates dum im-
perare singulae cupiunt, imperium omnes perdiderunt
et dum in mutuum exitium sine modo ruunt, omnibus
perire quod singulae amitterent oppressae demum ser-
uientesque senserunt. quarum dum insanas conuer- 11
p. 170 sationes Philippus ueluti e spe|cula obseruat auxilium-
que semper inferioribus suggerendo contentiones, bel-
lorum fomites, callidus doli artifex fouet, uictos sibi
pariter uictoresque subiecit. huic autem ad obtinen- 12
dam totius Graeciae dominationem immoderata The-
banorum dominatio facultatem dedit, qui uictos Lace-
daemonios ac Phocenses, caedibus etiam rapinisque
confectos, cum insuper in communi Graeciae concilio
tanta pecuniae multa onerauissent, quantam illi soluere
nullo modo possent, ad arma confugere coegerunt.
itaque Phocenses Philomelo duce et auxiliis Lacedae- 13
moniorum Atheniensiumque fulti commissa pugna fu-

gatisque hostibus Thebanorum castra ceperunt. sequenti proelio inter inmensas utriusque populi strages
Philomelus occisus est; in cuius locum Phocenses
Oenomaum ducem creauerunt.
14 Porro autem Thebani et Thessali omisso dilectu
ciuium Philippum Macedoniae regem, quem hostem
prius repellere laborabant, ultro sibi ducem expetiuerunt. com|misso proelio et Phocensibus paene ad in- p. 171
ternecionem caesis uictoria ad Philippum concessit.
15 sed Athenienses audito belli euentu, ne Philippus
transiret in Graeciam, angustias Thermopylarum pari
ratione sicut aduentantibus antea Persis occupauere.
16 Igitur Philippus ubi exclusum se ab ingressu Graeciae praestructis Thermopylis uidet, paratum in hostes bellum uertit in socios: nam ciuitates, quarum
paulo ante dux fuerat, ad gratulandum ac suscipiendum patentes hostiliter inuadit, crudeliter diripit,
17 omnique societatis conscientia penitus abolita coniuges
liberosque omnium sub corona uendidit, templa quoque
uniuersa subuertit spoliauitque, nec tamen umquam
18 per XXV annos quasi iratis dis uictus est. post haec
in Cappadociam transiit ibique bellum pari perfidia
gessit, captos per dolum finitimos reges interfecit
totamque Cappadociam imperio Macedoniae subdidit.
19 inde post caedes incendia depraedationesque in sociis
urbibus gestas parricidia in fratres conuertit, quos
patri ex nouerca genitos cum coheredes regni ue|rere- p. 172
20 tur, interficere adgressus est. cum autem unum ex
his occidisset, duo in Olynthum confugerunt: quam
mox Philippus hostiliter adgressus urbem antiquissimam et florentissimam, caedibus ac sanguine repletam
opibus hominibusque uacuauit, abstractos etiam fratres
21 supplicio et neci dedit. dein cum, excidio sociorum
et parricidio fratrum elatus, licere sibi omnia quae
cogitauisset putaret, auraria loca in Thessalia et argenti metalla in Thracia inuasit ac, ne quod ius uel
fas inuiolatum praetermitteret, praeoccupato mari et

classe dispersa piraticam quoque exercere instituit.
praeterea, cum eum fratres duo Thraciae reges de 22
regni terminis ambigentes iudicem ex consensu prae-
optauissent, Philippus more ingenii sui ad iudicium
tamquam ad bellum cum instructo exercitu ingressus
inscios iuuenes uita regnoque priuauit.

Athenienses uero, qui prius Philippi ingressum 23
Thermopylarum munitione reppulerant, ultro pacem
eius expetentes fraudulentissimum hostem de neglecta
introitus custodia commonuerunt. ceterae etiam Grae- 24
ciae ciuitates ut intentius ciuilibus bellis uacarent, sub
specie pacis et foederis sponte se externae dominationi
subiecerunt, maxime cum Thessali Boeotiique posce- 25
173 rent Philippum, ut professum se aduer|sum Phocenses
ducem exhiberet susceptumque bellum gereret, contra
Phocenses adhibitis secum Atheniensibus et Lacedae-
moniis uel differri bellum uel auferri et pretio et pre-
cibus laborarent. Philippus tacite utrisque diuersa 26
promisit, Phocensibus pacem et ueniam se daturum
sacramento confirmans, Thessalis uero adfuturum se
mox cum exercitu spondet, bellum tamen ab utrisque
parari uetat. igitur Philippus instructis copiis angustias 27
Thermopylarum securus ingreditur easque occupatas
dispositis praesidiis emunit. tunc primum se non Pho- 28
censes soli, sed omnis Graecia captam esse persensit:
siquidem primos Phocenses Philippus rupta fide cal-
catoque sacramento infandae dilacerationi dedit, inde
omnium urbes finesque populatus cruenta praesentia
effecit, ut etiam absens timeretur. ubi uero in re- 29
gnum redit, more pastorum, qui pecora sua nunc per
aestiuos nunc per hibernos saltus circumducunt, po-
pulos et urbes, ut illi replenda uel relinquenda quae-
que loca uidebantur, ad libidinem suam transfert.
miseranda ubique facies et atrocissimum miseriarum 30
genus obuersabatur, perpeti excidium siue inruptione,
sine bello captiuitatem, sine crimine exilium, sine
uictore dominatum. premit miseros inter iniuriarum 31

stimulos superfusus pauor ipsaque dissimulatione dolor
cre|scit hoc altius demissus quo minus profiteri licet p. 174
timentium, ne ipsae quoque lacrimae pro contumacia
22 accipiantur. alios populos, auulsos a sedibus suis,
finibus hostium opponit; alios in extremis regni ter-
minis statuit; quosdam aemulatione uirium, ne possint
quod posse creduntur, in supplemento exhaustarum ur-
23 bium diuidit. ita gloriosissimum illud quondam flo-
rentis Graeciae corpus in multas laceratasque parti-
culas exstincta primum libertate concidit.

12 Sed haec cum per aliquantas Graeciae ciuitates
exercuisset et tamen omnes metu premeret, coniciens
ex praeda paucorum opes omnium, ad perficiendam
aequalem in uniuersis uastationem utili emolumento
necessariam maritimam urbem ratus, Byzantium, no-
bilem ciuitatem, aptissimam iudicauit, ut receptaculum
sibi terra marique fieret, eamque obsistentem ilico
2 obsidione cinxit. haec autem Byzantium quondam a
Pausania rege Spartanorum condita, post autem a
Constantino Christiano principe in maius aucta et
Constantinopolis dicta, gloriosissimi nunc imperii se-
3 des et totius caput orientis est. Philippus uero post
longam et inritam obsidionem, ut pecuniam quam
ob|sidendo exhauserat praedando repararet, piraticam p. 175
adgressus est. captas itaque CLXX naues mercibus
confertas distraxit et anhelanti inopiae parua recreatione
4 subuenit. inde propter agendam praedam et curandam
obsidionem diuisit exercitum. ipse autem cum fortis-
simis profectus multas Cherronesi urbes cepit profliga-
tisque populis opes abstulit. ad Scythiam quoque cum
5 Alexandro filio praedandi intentione pertransit. Scythis
tunc Atheas regnabat: qui cum Histrianorum bello
premeretur, auxilium a Philippo per Apollonienses pe-
tiit, sed continuo Histrianorum rege mortuo et belli
metu et auxiliorum necessitate liberatus pactionem
6 foederis cum Philippo habitam dissoluit. Philippus
dimissa obsidione Byzantii Scythicum bellum totis uiri-

bus adgreditur, commissoque proelio cum Scythae et
numero et uirtute praestarent, Philippi fraude uincuntur.
in ea pugna XX milia ·puerorum ac feminarum Scy- 7
thicae gentis capta, pecorum magna copia abducta,
auri atque argenti nihil repertum: nam et ea res primo
fidem inopiae Scythicae dedit. uiginti milia nobilium
equarum sufficiendo generi in Macedoniam missa.
Sed reuertenti Philippo Triballi bello obuiant: in 8
quo ita Philippus in femore uulneratus est, ut per
corpus eius equus interficeretur. cum omnes occisum
putarent, in fugam uersi praedam amiserunt. aliquan-
tula deinde mora dum conualescit a uulnere in pace
conquieuit; statim uero ut conualuit Atheniensibus 9
bellum intulit: qui in tanto discrimine positi Lacedae-
176 monios |quondam hostes tunc socios adsciscunt totius-
que Graeciae ciuitates legationibus fatigant, ut com-
munem hostem communibus uiribus petant. itaque
aliquantae urbes Atheniensibus sese coniunxere, quas-
dam uero ad Philippum belli metus traxit. proelio 10
commisso cum Athenienses longe maiore numero mi-
litum praestarent, adsiduis tamen bellis indurata Ma-
cedonum uirtute uincuntur. quam pugnam longe omni- 11
bus bellis anterioribus atrociorem fuisse ipse rerum
exitus docuit: nam hic dies apud uniuersam Graeciam
adquisitae dominationis gloriam et uetustissimae liber-
tatis statum finiuit.
Postea Philippus cruentissimam uictoriam in The- 14
banos et Lacedaemonios exercuit: siquidem principes
ciuitatum alios securi percussit, alios in exilium egit,
omnes bonis priuauit. pulsos dudum a ciuibus in pa- 2
triam restituit: ex quibus trecentos exules iudices
rectoresque praefecit, qui ut antiquum dolorem noua
potestate curarent, pressos infeliciter populos in spem
libertatis respirare non sinerent. praeterea magno di- 3
lectu militum in subsidium regiae dispositionis ex tota
Graecia habito, ducenta milia peditum et quindecim
milia equitum absque exercitu Macedonum et infinita

gentium barbaria Persicae expe|ditioni in Asiam mis- p. 17
4 surus instruxit. tres duces, hoc est Parmenionem Amyntam et Attalum, praemittendos in Persas legit. et dum suprascriptae copiae de Graecia congregantur, Alexandri — qui erat Olympiadis uxoris suae frater et post a Sabinis in Lucania prostratus est —, quem Epiri regem ob mercedem stupri in eum perpetrati constituerat, nuptias in copulando ei filiam suam Cleopatram
5 celebrare decreuit. qui cum pridie quam occideretur interrogatus fuisset, quis finis homini magis esset optandus, respondisse fertur, eum esse optimum, qui uiro forti post uirtutum suarum glorias in pace regnanti sine conflictatione corporis et dedecore animi subitus et celer inopinato ferro potuisset accidere: quod ipsi
6 mox obtigit. nec ab iratis dis, quos parui semper penderat quorumque aras templa et simulacra subuerterat, quin electissimam ut ipsi uidebatur mortem ad-
7 ipisceretur, potuit inpediri. nam die nuptiarum cum ad ludos magnifice apparatos inter duos Alexandros filium generumque contenderet, a Pausania nobili Macedonum adulescente in angustiis sine custodibus circumuentus occisus est.

8 Adserant nunc multisque haec uocibus efferant quasi uirorum fortium laudes et facta felicia, quibus amarissimae aliorum calamitates in dulces fabulas ce-dunt, si tamen numquam ipsi iniurias, quibus aliquando
9 uexantur, relatu tristiore deplorant. si uero de propriis querimoniis tantum alios audientes adfici uolunt, quantum ipsi perpetiendo senserunt, prius ipsi non praesentibus praeterita sed gestis gesta con|parent et p. 17
utraque ex auditu uelut alienorum arbitri iudicent.
10 per uiginti et quinque annos incendia ciuitatum, excidia bellorum, subiectiones prouinciarum, caedes hominum, opum rapinas, praedas pecorum, mortuorum uenditiones captiuitatesque uiuorum unius regis fraus
11 ferocia et dominatus agitauit. sufficerent ista ad exemplum miseriarum insinuata memoriae nostrae gesta

pondere multitudinis et alacritate uirtutis perturbatam
occupatura ciuitatem, nisi otio et lentitudine torpuisset.
ubi atrocissimam pugnam Manlius Torquatus singu- 2
p. 160 lariter in|choauit, T. Quintius dictator cruentissima
congressione confecit. fugati ex hoc proelio plurimi
Galli, instauratis iterum copiis in bellum ruentes a
C. Sulpicio dictatore superati sunt. post paululum 3
quoque Tuscorum pugna sub C. Marcio consecuta est:
ubi conici datur quantum hominum caesum sit, quando
octo milia sunt capta Tuscorum.

Tertio autem in isdem diebus Galli se in praedam 4
per maritima loca subiectosque campos ab Albanis
montibus diffuderunt; aduersum quos, nouo militum
dilectu habito conscriptisque legionibus decem, LX milia
Romanorum, negatis sibi Latinorum auxiliis, proces-
serunt. confecit hanc pugnam M. Valerius, auxiliante 5
coruo alite, unde postea Coruinus est dictus. occiso
enim prouocatore Gallo, hostes territi sparsimque fu-
gientes grauiter trucidati sunt.

p. 161 |Numerandum etiam inter mala censeo primum 7
illud ictum cum Carthaginiensibus foedus, quod isdem
temporibus fuit; praesertim ex quo tam grauia orta
sunt mala, ut exim coepisse uideantur. anno siquidem 2
ab urbe condita CCCCII legati a Carthagine Romam
missi sunt foedusque pepigerunt. quem ingressum 3
Carthaginiensium in Italiam malorum grandinem se-
cuturam continuarumque miseriarum tenebras iuges
historiarum fides locorumque infamia et abominatio
dierum, quibus ea gesta sunt, protestantur.

Tunc etiam nox usque ad plurimam diei partem 4
tendi uisa est et saxea de nubibus grando descendens
ueris terram lapidibus uerberauit.

Quibus diebus etiam Alexander Magnus, uere ille 5
gurges miseriarum atque atrocissimus turbo totius
orientis, est natus.

p. 162 Tunc etiam Ochus, qui et |Artaxerxes, post trans- 6
actum in Aegypto maximum diuturnumque bellum

plurimos Iudaeorum in transmigrationem egit atque
7 in Hyrcania ad Caspium mare habitare praecepit: quos ibi usque in hodiernum diem amplissimis generis sui incrementis consistere atque exim quandoque erupturos
8 opinio est. cuius etiam belli tempestate transcurrens et Sidonam opulentissimam Phoenicis prouinciae urbem deleuit et Aegyptum, quamuis prius uictus, tunc tamen subactam comminutamque ferro Persarum subiecit imperio.

8 Iam hinc statim a Romanis aduersum Samnitas, gentem opibus armisque ualidam, pro Campanis et Sedicinis bella suscepta sunt. Samniticum bellum ancipiti statu gestum Pyrrhus uel maximus Romani nominis hostis excepit; Pyrrhi bellum mox Punicum con-
2 secutum est: et quamuis numquam post mortem Numae a bellorum cla|dibus fuisse cessatum patentes p. 163
semper Iani portae indicent, ex eo tamen ueluti per meridiem toto inpressus caelo malorum feruor incan-
3 duit. porro autem, inchoato semel bello Punico utrum aliquando bella caedes ruinae atque omnia infandarum mortium genera nisi Caesare Augusto imperante cessauerint, inquirat inueniat prodat quisquis infamanda
4 Christiana tempora putat. absque illo tamen inter bella Punica unius anni ueluti auis praeteruolantis excursu Romani propter clausas Iani portas inter febres morbosque reipublicae ad hoc breuissimo pacis signo uelut tenuissimo aquae gelidae haustu inlecti sunt, ut in peius recalescentes multo grauius uehementiusque adflictarentur.

5 At uero, si indubitatissime constat sub Augusto primum Caesare post Parthicam pacem uniuersum terrarum orbem positis armis abolitisque discordiis generali pace et noua quiete conpositum Romanis paruisse legibus, Romana iura quam propria arma maluisse
6 spretisque ducibus suis indices elegisse Romanos, postremo omnibus gentibus, cunctis prouinciis, innumeris ciuitatibus, infinitis populis, totis terris unam

164 fuisse uoluntatem libero honestoque stu|dio inseruire
paci atque in commune consulere — quod prius ne
una quidem ciuitas unusue populus ciuium uel, quod
maius est, una domus fratrum iugiter habere potuis-
set —; quodsi etiam, cum imperante Caesare ista pro- 7
uenerint, in ipso imperio Caesaris inluxisse ortum in
hoc mundo Domini nostri Iesu Christi liquidissima
probatione manifestum est: inuiti licet illi, quos in 8
blasphemiam urguebat inuidia, cognoscere faterique
cogentur, pacem istam totius mundi et tranquillissi-
mam serenitatem non magnitudine Caesaris sed po-
testate filii Dei, qui in diebus Caesaris apparuit, ex-
stitisse nec unius urbis imperatori sed creatori orbis
uniuersi orbem ipsum generali cognitione paruisse, qui,
sicut sol oriens diem luce perfundit, ita adueniens
misericorditer extenta mundum pace uestierit. quod
plenius, cum ad id ipso perficiente Domino uentum
fuerit, proferetur.

Igitur anno ab urbe condita CCCCVIIII Romani bel- 9
lum Latinis rebellantibus intulerunt Manlio Torquato
165 et Decio Mure consuli|bus. in quo bello unus consul
interfectus est, alter exstitit parricida. Manlius enim 2
Torquatus filium suum, iuuenem, uictorem, interfecto-
remque *Maecii* Tusculani, nobilis equitis et tum prae-
cipue prouocantis atque insultantis hostis, occidit.
alius uero consul cum iterato conflictu illud cornu, 3
cui praeerat, caedi atque adfligi uideret, in confertis-
simos hostes sponte prolapsus occubuit. Manlius quam- 4
uis uictor occursum tamen nobilium iuuenum Roma-
norum, qui legitime exhiberi solet, triumphans parri-
cida non meruit.

Anno autem post hunc subsequente Minucia uirgo 5
Vestalis ob admissum incestum damnata est uiuaque
obruta in campo, qui nunc s c e l e r a t u s uocatur.

At uero paruo exim tempore interiecto horresco 10
referre quod gestum est. nam Claudio Marcello et
Valerio Flacco consulibus incredibili rabie et amore

2 scelerum Romanae matronae exarserunt. erat utique foedus ille ac pestilens annus inflictaeque iam undique cater|uatim strages egerebantur et adhuc tamen penes p. 166
omnes de corrupto aere simplex credulitas erat, cum, exsistente quadam ancilla indice et conuincente, primum multae matronae ut biberent quae coxerant uenena compulsae, deinde, simul atque hausere, con-
3 sumptae sunt. tanta autem multitudo fuit matronarum in his facinoribus consciarum, ut trecentae septuaginta damnatae ex illis simul fuisse referantur.

11 Anno ab urbe condita CCCCXXII Alexander rex Epirotarum, Alexandri illius Magni auunculus, traiectis in Italiam copiis cum |bellum aduersus Romanos pa- p. 167
raret et circa finitimas Romae urbes firmare uires exercitus sui auxiliaque uel sibi adquirere uel hostibus subtrahere studens bellis exerceretur, a Samnitibus, qui Lucanae genti suffragabantur, maximo bello in Lucania uictus atque occisus est.

2 Sed, quoniam aliquantum Romanas clades recensendo progressus sum, uel Alexandri istius mentione commonitus, de Philippo Macedonum rege, qui Olympiadem huius Alexandri Epirotae sororem uxorem habuit, ex qua Alexandrum Magnum genuit, paucissimis annis retro repetitis magna paruis in quantum potero colligam.

12 Anno ab urbe condita CCCC Philippus Amyntae filius, Alexandri pater, regnum Macedonum adeptus XXV annis tenuit, quibus hos omnes acerbitatum acer-
2 uos cunctasque malorum moles struxit. hic primum ab Alexandro fratre obses Thebanis da|tus, per trien- p. 168
nium apud Epaminondam strenuissimum imperatorem
3 et summum philosophum eruditus est. ipso autem Alexandro scelere Eurydices matris occiso, quamuis ea iam commisso adulterio et altero primum filio interfecto filiaque uiduata generi nuptias mariti morte pepigisset, conpulsus a populo regnum, quod paruo
4 occisi fratris filio tuebatur, suscepit. qui cum foris

tena milia profligata referuntur: quamquam extra has 9
clades per eosdem tres annos et Asiae ciuitates plurimae oppressae sint et Syria tota uastata, Tyrus excisa, Cilicia exinanita, Cappadocia subacta, Aegyptus addicta sit, Rhodus quoque insula ultro ad seruitutem tremefacta successerit plurimaeque subiectae Tauro prouinciae atque ipse mons Taurus diu detrectatum iugum domitus et uictus acceperit.

Et ne forte tunc quisquam opinetur uel Orientem 18
solum Alexandri uiribus subactum uel Italiam tantum-
p. 187 modo Romana inquie|tudine fatigatam: tunc etiam bellum Hagidis Spartanorum regis in Graecia, Alexandri regis Epiri in Lucania, Zopyrionis praefecti in
Scythia gerebatur. quorum Hagidis Lacedaemonius 2
excitata et rebellante secum uniuersa Graecia cum Antipatri fortissimis copiis congressus inter magnas
utrorumque strages et ipse procubuit. Alexander au- 3
tem in Italia adfectans occidentis imperium aemulans Alexandrum Magnum, post numerosa et grauia bella ibidem gesta a Bruttiis Lucanisque superatus est cor-
pusque eius ad sepulturam uenditum. Zopyrion uero 4
praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu Scythis bellum inferre ausus et usque ad internecionem caesus funditus cum omnibus copiis suis abrasus est.

Igitur Alexander Magnus post Darii mortem Hyr- 5
canos et Mandos subegit: ubi etiam illum adhuc bello intentum Halestris siue Minothea, excita suscipiendae ab eo subolis gratia cum trecentis mulieribus procax
Amazon inuenit. post haec Parthorum pugnam ad- 6
gressus, quos diu obnitentes deleuit propemodum ante-
quam uicit, inde Drangas Euergetas Parimas Para- 7
p. 188 pamenos Ad|aspios ceterosque populos qui in radice Caucasi morabantur subegit, urbe ibi Alexandria super
amnem Tanaim constituta. sed nec minor eius in 8
suos crudelitas quam in hostem rabies fuit. docent hoc Amyntas consobrinus occisus, nouerca fratresque

eius necati, Parmenio et Philotas trucidati, Attalus
Eurylochus Pausanias multique Macedoniae principes
exstincti, Clitus quoque annis grauis, amicitia uetus
9 nefarie interfectus: qui cum in conuiuio fiducia ami-
citiae regiae aduersus regem, sua opera patri Philippo
praeponentem, memoriam patris tueretur, ab offenso
frustra rege uenabulo transfossus, commune conuiuium
10 moriens cruentauit. sed Alexander, humani sanguinis
inexsaturabilis siue hostium siue etiam sociorum, re-
11 centem tamen semper sitiebat cruorem. itaque per-
tinaci impetu in bella procurrens Chorasmos et Dahas
indomitam gentem in deditionem accepit; Callisthe|nen p. 189
philosophum sibique apud Aristotelen condiscipulum
cum plurimis aliis principibus, cur eum deposito salu-
tandi more ut deum non adoraret, occidit.

19 Post haec Indiam petit, ut Oceano ultimoque oriente
finiret imperium; Nysam urbem adiit; Daedalos mon-
tes regnaque Cleophylis reginae expugnauit: quae cum
2 se dedisset, concubitu regnum redemit. peragrata per-
domitaque Alexander India cum ad saxum mirae asperi-
tatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant,
peruenisset, cognoscit Herculem ab expugnatione eius-
dem saxi terrae motu prohibitum. aemulatione per-
motus, ut Herculis acta superaret, cum summo labore
ac periculo saxo potitus omnes loci eius gentes in de-
3 ditionem accepit. cum Poro fortissimo Indorum rege
cruentissimum bel|lum gessit: in quo Alexander cum p. 190
ipso Poro singulariter congressus occisoque deiectus
equo concursu satellitum praesentiam mortis euasit;
4 Porus multis uulneribus confossus et captus est. quo
ob testimonium uirtutis in regnum restituto duas ibi
condidit ciuitates Nic*ae*am et Bucefalen, quam de no-
mine equi sui ita uocari praecepit. inde Adrestas
Catthenos Praesidas et Gangaridas caesis eorum exer-
5 citibus Macedones expugnauere. cum ad Cofides uen-
tum esset, ibi contra CC milia equitum hostium pu-
gnam conseruerunt; et cum iam aetate detriti, animo

aegri, uiribus lassi difficile uicissent, castra ob memo-
riam plus solito magnifica condiderunt. exim Alexan- 6
der ad amnem Agesinem pergit; per hunc in Oceanum
deuehitur: ibi Gesonas Sibosque, quos Hercules con-
p. 191 didit, oppressit. hinc |in Mandros et Subagras naui-
gat: quae gentes eum armatis LXXX milibus peditum
et LX milibus equitum excipiunt. commisso proelio 7
diu anceps et cruenta pugna tandem tristem paene
uictoriam Macedonibus dedit. nam fusis hostium co-
piis Alexander exercitum ad urbem duxit; et cum mu-
rum primus escendisset, uacuam ciuitatem ratus solus
introrsum desiluit: quem cum undique infesti hostes 8
circumdedissent, incredibile dictu est ut eum non mul-
titudo hostium, non uis magna telorum, non tantus
lacessentium clamor terruerit, solus tot milia ceciderit
ac fugarit. at ubi se obrui a circumfusa multitudine 9
persensit, muri obice posteriora tutatus, contrarios
facilius eo usque sustinuit, donec ad periculum eius
clamoremque hostium perfractis muris exercitus omnis
inrumperet. in eo proelio sagitta sub mamma tra- 10
p. 192 iectus, fixo genu |eatenus pugnauit, donec eum a quo
uulneratus esset occideret. inde conscensis nauibus 11
cum Oceani litora peragraret, ad urbem quandam cui
Ambira rex praeerat peruenit. sed in expugnatione
ciuitatis magnam partem exercitus sagittis hostium
ueneno inlitis amisit, ac post herba per somnium sibi
ostensa et in potum sauciis data cum reliquis subueni-
retur, urbem expugnauit et cepit.

Post quasi circumacta meta de Oceano Indum flu- 20
men ingressus, Babylonam celeriter rediit. ubi eum 2
exterritarum totius orbis prouinciarum legati opperie-
bantur, hoc est Carthaginiensium totiusque Africae
ciuitatum, sed et Hispanorum Gallorum Siciliae Sar-
p. 193 diniaeque, plu|rimae praeterea partis Italiae. tantus 3
timor in summo oriente constituti ducis populos ul-
timi occidentis inuaserat, ut inde peregrinam toto
mundo cerneres legationem, quo uix crederes peruenisse

4 rumorem. Alexander uero apud Babylonam, cum ad-
huc sanguinem sitiens male castigata auiditate ministri
insidiis uenenum potasset, interiit.
5 O dura mens hominum et cor semper inhumanum!
ego ipse, qui haec pro adserenda omnium temporum
alternanti calamitate percenseo, in relatu tanti mali,
quo uel morte ipsa uel formidine mortis accepta totus
mundus intremuit, numquid inlacrimaui oculis? numquid
corde condolui? numquid reuoluens haec propter com-
6 munem uiuendi statum maiorum miserias meas feci? cum
tamen, si quando de me ipso refero, ut ignotos primum
barbaros uiderim, ut infestos declinauerim, ut dominan-
tibus blanditus sim, ut infideles praecauerim, ut insidian-
7 tes subterfugerim, postremo ut persequentes in mari ac
saxis spiculisque adpetentes, ma|nibus etiam paene iam p. 194
adprehendentes repentina nebula circumfusus euaserim,
cunctos audientes me in lacrimas commoueri uelim et
tacitus de non dolentibus doleam, reputans duritiae
8 eorum, qui quod non sustinuere non credunt. Hispa-
nus et Morinus ad supplicandum Alexandro Babylo-
nam adiit cruentumque ultro dominum, ne hostem
exciperet, per Assyriam Indiamque quaesiuit, terrarum
metas lustrans et utrique infeliciter notus Oceano: et
tamen tam uiolentae necessitatis memoria uel obli-
9 uione defecit uel uiluit uetustate. et nos perpetuae
recordationi haesurum putamus, quod plurima orbis
parte secura unum angulum fugax latro uiolauit? quasi
uero Gotthorum et Sueborum pacem ut non dicam
uersa uice Indus uel Assyrius, sed etiam uel ipse, qui
10 hostem patitur, Hispanus orauerit. at uero si illa
Alexandri tempora laudanda potius propter uirtutem
qua totus orbis obtentus, quam detestanda propter
ruinam qua totus orbis euersus est iudicantur: in-
uenientur et modo plurimi, qui haec laudanda cen-
seant, quia multa uicerunt et miserias aliorum feli-
11 citatem suam reputent. sed dicat quisquam: isti hostes
Romaniae sunt. respondebitur: hoc et tunc toto orienti

de Alexandro uidebatur, talesque et Romani aliis uisi
p. 195 sunt, dum bellis ignotos quietosque petiuerunt. sed
illi adquirere regna, isti euertere student. separata
sunt hostis excidia et iudicia uictoris. siquidem et 12
illi prius eos bellis adflixerunt, quos postea suis legibus ordinarunt: et hi nunc hostiliter turbant quae —
in quo non permiserit Deus — si edomita obtinerent,
ritu suo conponere molirentur, dicendi posteris magni
reges, qui nunc nobis saeuissimi hostes adiudicantur.
quolibet haec gesta talia nomine censeantur, hoc est 13
siue dicantur miseriae siue uirtutes, utraque prioribus conparata in hoc tempore minora sunt, atque
ita utraque pro nobis faciunt in conparatione Alexandri atque Persarum: si uirtus nunc uocanda est,
minor est hostium; si miseria, minor est Romanorum.

p. 196 Anno ab urbe condita CCCCL Fabio Maximo V Decio Mure IIII consulibus quattuor fortissimi florentissimique Italiae populi in unum agmen foedusque coierunt. 21
namque Etrusci Vmbri Samnites et Galli uno agmine
conspirantes Romanos delere conati sunt. tremefacti 2
hoc bello Romanorum animi et labefactata fiducia
est, nec ausi sunt totum sperare de uiribus: dolo
diuisere hostes, tutius rati pluribus se bellis inplicare
quam grauibus. itaque cum, quibusdam suis ad po- 3
pulandos hostiles agros in Vmbriam Etruriamque praemissis, Vmbrorum Etruscorumque exercitum redire ad
tuitionem suorum coegissent, cum Samnitibus et Gallis
bellum inire properarunt. in quo bello cum Gallorum 4
impetu Romani premerentur Decius consul occisus est.
Fabius tamen post magnam Decianae partis stragem
tandem uicit. eo proelio quadraginta milia Samnitium 5
siue Gallorum caesa, Romanorum uero septem milia
ex Decii tantummodo parte qui occisus est exstincta
p. 197 referuntur. fuisse autem absque Etruscis et Vmbris, 6
quos astu Romani bello auocauerunt, Gallorum et
Samnitium peditum CXL milia CCCXXX, equitum uero

XLVII milia Liuius refert, et carpentarios mille in ar-
mis contra aciem stetisse Romanam.
7 Sed — ut saepe dictum est semper Romanorum
aut domesticam quietem extraneis bellis interpellatam
aut externos prouentus morbis interioribus adgrauatos,
tantum ut omnimodis ingentes animi undecumque pre-
8 merentur — hanc cruentam tristemque uictoriam pesti-
lentia ciuitatis onerauit et triumphales pompas obuiae
mortuorum exsequiae polluerunt. nec erat cui de
triumpho gaudium suaderetur, cum tota ciuitas aut
aegris suspiraret aut mortuis.

22 Sequitur annus, quo Romani instaurato a Samniti-
2 bus bello uicti sunt atque in castra fugerunt. postea
uero Samnites nouum |habitum animumque sumentes, p. 198
hoc est deargentatis armis ac uestibus, paratoque animo
3 ni uincant mori, bello sese offerunt. aduersum quos
Papirius consul cum exercitu missus cum a pullariis
auguribus uana coniectantibus congredi prohiberetur,
inridens eos tam feliciter confecit bellum quam con-
4 stanter arripuit. nam in hoc proelio XII milia hostium
caesa, III milia capta referuntur. sed hanc quoque
istius uere laudandam uictoriam, quam uani auspi-
ces impedire non potuerunt, oborti subito corrupere
5 morbi. nam tanta ac tam intolerabilis pestilentia
tunc corripuit ciuitatem, ut propter eam quacum-
que ratione sedandam libros Sibyllinos consulendos
putarint horrendumque illum Epidaurium colubrum
cum ipso Aesculapi lapide |aduexerint: quasi uero p. 199
pestilentia aut ante sedata non sit aut post orta non
fuerit.

6 Praeterea altero abhinc anno Fabius Gurges consul
male aduersum Samnitas pugnauit. namque amisso
7 exercitu uictus in urbem refugit. itaque cum senatus
de summouendo eo deliberaret, pater eius Fabius Maxi-
mus ignominiam filii deprecatus legatum se filio itu-
rum ultro obtulit, si illi depellendae ignominiae et
8 gerendi iterum belli facultas daretur. qua impetrata

per Philippum, etiamsi Alexander ei non successisset
in regnum. cuius bella immo sub cuius bellis mundi
mala ordine sequentia suspendo paulisper, ut in hoc
loco pro conuenientia temporum Romana subiciam.

Anno ab urbe condita CCCCXXVI Caudinas furculas 2
satis celebres et famosas insignis Romanorum fecit
infamia. nam cum superiore bello uiginti milia Samni-
tum Fabio magistro equitum pugnam conserente ceci-
dissent, circumspectiore cura Samnites ac magis in-
structo apparatu apud Caudinas furculas consederunt;
179 ubi cum Veturium et Postumium consules omnesque 3
copias Romanorum angustiis locorum armisque clau-
sissent, Pontius dux eorum in tantum abusus est uicto-
riae securitate, ut Herennium patrem consulendum pu-
taret, utrum occideret clausos an parceret subiugatis:
ut uiuos tamen dedecori reseruaret, elegit. Romanos 4
enim antea saepissime uinci et occidi, numquam autem
capi aut ad deditionem cogi potuisse constabat. itaque 5
Samnites uictoria potiti uniuersum exercitum Roma-
num turpiter captum armis etiam uestimentisque nu-
datum, tantum singulis uilioribus operimentis ob uere-
cunda corporum tegenda concessis, sub iugum missum
seruitioque subiectum, longum agere pompae ordinem
praeceperunt. sescentis autem equitibus Romanis in 6
obsidatum receptis oneratos ignominia, ceteris rebus
uacuos consules remiserunt.

Quid de exaggeranda huius foedissimi foederis ma- 7
cula uerbis laborem, qui tacere maluissem? hodie enim
Romani aut omnino non essent aut Samnio dominante
seruirent, si fidem foederis, quam sibi seruari a sub-
iectis uolunt, ipsi subiecti Samnitibus seruauissent.

Posteriore anno infringunt Romani firmatam cum 8
Samnitibus pactionem eosque in bellum cogunt, quod
Papirio consule insistente commissum magnas strages
utriusque populi dedit. cum hinc ira recentis infamiae, 9
inde gloria proximae uictoriae pugnantes instimularet,
tandem Romani pertinaciter moriendo uicerunt; nec

caedi pariter uel caedere destiterunt, nisi postquam
uictis Samnitibus et capto duci eorum iugum repo-
10 suerunt. |idem deinde Papirius Satricum expulso inde p. 180
Samnitico praesidio expugnauit et cepit. hic autem
Papirius adeo tunc apud Romanos bellicosissimus ac
strenuissimus habebatur, ut cum Alexander Magnus
disponere diceretur ab oriente descendens obtinere
uiribus Africam atque inde in Italiam transuehi, Ro-
mani inter ceteros duces tunc in republica sua opti-
mos hunc praecipuum fore qui Alexandri impetum
sustinere posset meditarentur.

16 Igitur Alexander anno ab urbe condita CCCCXXVI
patri Philippo successit in regnum: qui primam ex-
perientiam animi et uirtutis suae conpressis celeriter
Graecorum motibus dedit, quibus auctor, ut ab imperio
Macedonum deficerent, Demosthenes orator auro Per-
2 sarum corruptus exstiterat. itaque Atheniensibus bel-
lum deprecantibus remisit, quos insuper etiam multae
metu soluit; Thebanos cum di|ruta ciuitate deleuit, p. 181
reliquos sub corona uendidit; ceteras urbes Achaiae
et Thessaliae uectigales fecit; Illyrios quoque et Thra-
3 cas translato mox abhinc bello domuit. inde profectu-
rus ad Persicum bellum omnes cognatos ac proximos
suos interfecit. in exercitu eius fuere peditum XXXII
milia, equitum IIII milia quingenti, naues CLXXX. hac
tam parua manu uniuersum terrarum orbem utrum
admirabilius sit quia uicerit an quia adgredi ausus
4 fuerit incertum est. primo eius cum Dario rege con-
gressu sescenta milia Persarum in acie fuere, quae
non minus arte Alexandri superata quam uirtute Ma-
cedonum terga uerterunt. magna igitur caedes Per-
sarum fuit. in exercitu Alexandri CXX equites et no-
5 uem tantum pedites defuere. |deinde Gordien Phrygiae p. 182
ciuitatem, quae nunc Sardis uocitatur, obsessam oppu-
gnatamque cepit ac direptioni dedit. inde nuntiato
sibi Darii cum magnis copiis aduentu, timens angustias
quibus inerat locorum, Taurum montem mira celeritate

transcendit et quingentis stadiis sub una die cursu
transmissis, Tarsum uenit, ibique cum sudans in Cyd-
num praefrigidum amnem descendisset, obriguit con-
tractuque neruorum proximus morti fuit. interea Da- 6
rius cum CCC milibus peditum et C milibus equitum
in aciem procedit. mouebat haec multitudo hostium
etiam Alexandrum maxime respectu paucitatis suae,
quamuis iam pridem DC milibus hostium eadem pau-
citate superatis non solum non timere pugnam sed
etiam uictoriam sperare didicisset. itaque cum intra 7
iactum teli uterque constitisset exercitus et intentos
ad signum belli populos discurrentes principes uariis
incitamentis acuerent, ingentibus utrimque animis
pugna committitur: in qua ambo reges et Alexander 8
et Darius uulnerantur, ac tam diu certamen anceps
p. 183 fuit, quoad fugeret Darius; exinde caedes Per|sarum
secuta est. ibi tum peditum LXXX milia, equitum X 9
milia caesa, capta autem XL milia fuere. ex Mace-
donibus uero cecidere pedites CXXX, equites CL. in
castris Persarum multum auri ceterarumque opum re-
pertum. inter captiuos castrorum mater et uxor ea-
demque soror et filiae duae Darii fuere; quarum 10
redemptionem Darius cum etiam oblata regni dimidia
parte non inpetrauisset, tertio cunctis Persarum uiri-
bus sociorumque auxiliis contractis, bellum instaurat.
sed dum haec Darius agit, Alexander Parmenionem 11
ad inuadendam Persicam classem cum copiis mittit,
ipse in Syriam proficiscitur, ibi ex multis sibi regibus
cum infulis ultro occurrentibus alios allegit, alios mu-
tauit, alios perdidit, Tyrum urbem antiquissimam et
florentissimam, fiducia Carthaginiensium sibi cognato-
rum obsistentem, oppressit et cepit. exim Ciliciam 12
Rhodum atque Aegyptum pertinaci furore peruadit.
inde ad templum Iouis Hammonis pergit, ut mendacio
p. 184 ad |tempus conposito ignominiam sibi patris incerti et
infamiam adulterae matris aboleret. nam arcessitum 13
ad se fani ipsius antistitem ex occulto monuit, quid

sibi tamquam consulenti responderi uelit, sicut histo-
rici eorum dicunt. ita certus Alexander fuit nobisque
prodidit, dis ipsis mutis et surdis uel in potestate esse
antistitis quid uelit fingere uel in uoluntate consulen-
14 tis quid malit audire. reuertens ab Hammone ad ter-
tium Persicum bellum Alexandriam in Aegypto con-
didit.

17 Darius uero spe pacis amissa CCCC milia peditum
et C milia equitum Alexandro ab Aegypto reuertenti
2 apud Tarsum bello opponit. nec pugnae mora; omnes
caeca rabie in ferrum |ruunt: Macedones totiens a se p. 185
uictis hostibus animosi, Persae nisi uincant mori prae-
3 optantes. raro in ullo proelio tantum sanguinis fusum
est. sed Darius cum uinci suos uideret, mori in bello
4 paratus persuasu suorum fugere conpulsus est. hoc
proelio Asiae uires et regna ceciderunt totusque oriens
in potestatem Macedonici cessit imperii atque ita at-
trita est in hoc bello Persarum omnis fiducia, ut post
hoc nullus rebellare ausus sit patienterque Persae post
imperium tot annorum iugum seruitutis acceperint.
5 Alexander XXXIIII continuis diebus castrorum praedam
percensuit; Persepolim, caput Persici regni, famosissi-
mam confertissimamque opibus totius orbis inuasit;
6 Darium uero cum a propinquis suis uinctum conpedi-
bus aureis teneri conperisset persequi statuit. itaque
iusso ut subsequeretur exercitu ipse cum sex milibus
equitum profectus inuenit in itinere solum relictum,
multis confossum uulneribus et extrema uitae per uul-
7 nera efflantem. |hunc mortuum inani misericordia re- p. 186
ferri in sepulchra maiorum sepelirique praecepit; cuius
non dicam matrem uel uxorem sed etiam paruulas
filias crudeli captiuitate retinebat.

8 In tanta malorum multitudine difficillima dictis
fides: tribus proeliis totidemque annis quinquiens de-
ciens centena milia peditum equitumque consumpta,
et haec quidem ex eo regno illisque populis, unde iam
ante per annos non multo plures deciens nouiens cen-

tena milia profligata referuntur: quamquam extra has 9
clades per eosdem tres annos et Asiae ciuitates pluri-
mae oppressae sint et Syria tota uastata, Tyrus ex-
cisa, Cilicia exinanita, Cappadocia subacta, Aegyptus
addicta sit, Rhodus quoque insula ultro ad seruitutem
tremefacta successerit plurimaeque subiectae Tauro
prouinciae atque ipse mons Taurus diu detrectatum
iugum domitus et uictus acceperit.

Et ne forte tunc quisquam opinetur uel Orientem 18
solum Alexandri uiribus subactum uel Italiam tantum-
p. 187 modo Romana inquie|tudine fatigatam: tunc etiam
bellum Hagidis Spartanorum regis in Graecia, Alexan-
dri regis Epiri in Lucania, Zopyrionis praefecti in
Scythia gerebatur. quorum Hagidis Lacedaemonius 2
excitata et rebellante secum uniuersa Graecia cum
Antipatri fortissimis copiis congressus inter magnas
utrorumque strages et ipse procubuit. Alexander au- 3
tem in Italia adfectans occidentis imperium aemulans
Alexandrum Magnum, post numerosa et grauia bella
ibidem gesta a Bruttiis Lucanisque superatus est cor-
pusque eius ad sepulturam uenditum. Zopyrion uero 4
praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu
Scythis bellum inferre ausus et usque ad internecio-
nem caesus funditus cum omnibus copiis suis abra-
sus est.

Igitur Alexander Magnus post Darii mortem Hyr- 5
canos et Mandos subegit: ubi etiam illum adhuc bello
intentum Halestris siue Minothea, excita suscipiendae
ab eo subolis gratia cum trecentis mulieribus procax
Amazon inuenit. post haec Parthorum pugnam ad- 6
gressus, quos diu obnitentes deleuit propemodum ante-
quam uicit, inde Drangas Euergetas Parimas Para- 7
p. 188 pamenos Ad|aspios ceterosque populos qui in radice
Caucasi morabantur subegit, urbe ibi Alexandria super
amnem Tanaim constituta. sed nec minor eius in 8
suos crudelitas quam in hostem rabies fuit. docent
hoc Amyntas consobrinus occisus, nouerca fratresque

eius necati, Parmenio et Philotas trucidati, Attalus
Eurylochus Pausanias multique Macedoniae principes
exstincti, Clitus quoque annis grauis, amicitia uetus
9 nefarie interfectus: qui cum in conuiuio fiducia ami-
citiae regiae aduersus regem, sua opera patri Philippo
praeponentem, memoriam patris tueretur, ab offenso
frustra rege uenabulo transfossus, commune conuiuium
10 moriens cruentauit. sed Alexander, humani sanguinis
inexsaturabilis siue hostium siue etiam sociorum, re-
11 centem tamen semper sitiebat cruorem. itaque per-
tinaci impetu in bella procurrens Chorasmos et Dahas
indomitam gentem in deditionem accepit; Callisthe|nen p. 189
philosophum sibique apud Aristotelen condiscipulum
cum plurimis aliis principibus, cur eum deposito salu-
tandi more ut deum non adoraret, occidit.

19 Post haec Indiam petit, ut Oceano ultimoque oriente
finiret imperium; Nysam urbem adiit; Daedalos mon-
tes regnaque Cleophylis reginae expugnauit: quae cum
2 se dedisset, concubitu regnum redemit. peragrata per-
domitaque Alexander India cum ad saxum mirae asperi-
tatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant,
peruenisset, cognoscit Herculem ab expugnatione eius-
dem saxi terrae motu prohibitum. aemulatione per-
motus, ut Herculis acta superaret, cum summo labore
ac periculo saxo potitus omnes loci eius gentes in de-
3 ditionem accepit. cum Poro fortissimo Indorum rege
cruentissimum bel|lum gessit: in quo Alexander cum p. 190
ipso Poro singulariter congressus occisoque deiectus
equo concursu satellitum praesentiam mortis euasit;
4 Porus multis uulneribus confossus et captus est. quo
ob testimonium uirtutis in regnum restituto duas ibi
condidit ciuitates Nicaeam et Bucefalen, quam de no-
mine equi sui ita uocari praecepit. inde Adrestas
Catthenos Praesidas et Gangaridas caesis eorum exer-
5 citibus Macedones expugnauere. cum ad Cofides uen-
tum esset, ibi contra CC milia equitum hostium pu-
gnam conseruerunt; et cum iam aetate detriti, animo

aegri, uiribus lassi difficile uicissent, castra ob memo-
riam plus solito magnifica condiderunt. exim Alexan- 6
der ad amnem Agesinem pergit; per hunc in Oceanum
deuehitur: ibi Gesonas Sibosque, quos Hercules con-
p. 191 didit, oppressit. hinc in Mandros et Subagras naui-
gat: quae gentes eum armatis LXXX milibus peditum
et LX milibus equitum excipiunt. commisso proelio 7
diu anceps et cruenta pugna tandem tristem paene
uictoriam Macedonibus dedit. nam fusis hostium co-
piis Alexander exercitum ad urbem duxit; et cum mu-
rum primus escendisset, uacuam ciuitatem ratus solus
introrsum desiluit: quem cum undique infesti hostes 8
circumdedissent, incredibile dictu est ut eum non mul-
titudo hostium, non uis magna telorum, non tantus
lacessentium clamor terruerit, solus tot milia ceciderit
ac fugarit. at ubi se obrui a circumfusa multitudine 9
persensit, muri obice posteriora tutatus, contrarios
facilius eo usque sustinuit, donec ad periculum eius
clamoremque hostium perfractis muris exercitus omnis
inrumperet. in eo proelio sagitta sub mamma tra- 10
p. 192 iectus, fixo genu eatenus pugnauit, donec eum a quo
uulneratus esset occideret. inde conscensis nauibus 11
cum Oceani litora peragraret, ad urbem quandam cui
Ambira rex praeerat peruenit. sed in expugnatione
ciuitatis magnam partem exercitus sagittis hostium
ueneno inlitis amisit, ac post herba per somnium sibi
ostensa et in potum sauciis data cum reliquis subueni-
retur, urbem expugnauit et cepit.

Post quasi circumacta meta de Oceano Indum flu- 20
men ingressus, Babylonam celeriter rediit. ubi eum 2
exterritarum totius orbis prouinciarum legati opperie-
bantur, hoc est Carthaginiensium totiusque Africae
ciuitatum, sed et Hispanorum Gallorum Siciliae Sar-
p. 193 diniaeque, plurimae praeterea partis Italiae. tantus 3
timor in summo oriente constituti ducis populos ul-
timi occidentis inuaserat, ut inde peregrinam toto
mundo cerneres legationem, quo uix crederes peruenisse

4 rumorem. Alexander uero apud Babylonam, cum ad-
huc sanguinem sitiens male castigata auiditate ministri
insidiis uenenum potasset, interiit.
5 O dura mens hominum et cor semper inhumanum!
ego ipse, qui haec pro adserenda omnium temporum
alternanti calamitate percenseo, in relatu tanti mali,
quo uel morte ipsa uel formidine mortis accepta totus
mundus intremuit, numquid inlacrimaui oculis? numquid
corde condolui? numquid reuoluens haec propter com-
6 munem uiuendi statum maiorum miserias meas feci? cum
tamen, si quando de me ipso refero, ut ignotos primum
barbaros uiderim, ut infestos declinauerim, ut dominan-
tibus blanditus sim, ut infideles praecauerim, ut insidian-
7 tes subterfugerim, postremo ut persequentes in mari ac
saxis spiculisque adpetentes, ma|nibus etiam paene iam p. 194
adprehendentes repentina nebula circumfusus euaserim,
cunctos audientes me in lacrimas commoueri uelim et
tacitus de non dolentibus doleam, reputans duritiae
8 eorum, qui quod non sustinuere non credunt. Hispa-
nus et Morinus ad supplicandum Alexandro Babylo-
nam adiit cruentumque ultro dominum, ne hostem
exciperet, per Assyriam Indiamque quaesiuit, terrarum
metas lustrans et utrique infeliciter notus Oceano: et
tamen tam uiolentae necessitatis memoria uel obli-
9 uione defecit uel uiluit uetustate. et nos perpetuae
recordationi haesurum putamus, quod plurima orbis
parte secura unum angulum fugax latro uiolauit? quasi
uero Gotthorum et Sueborum pacem ut non dicam
uersa uice Indus uel Assyrius, sed etiam uel ipse, qui
10 hostem patitur, Hispanus orauerit. at uero si illa
Alexandri tempora laudanda potius propter uirtutem
qua totus orbis obtentus, quam detestanda propter
ruinam qua totus orbis euersus est iudicantur: in-
uenientur et modo plurimi, qui haec laudanda cen-
seant, quia multa uicerunt et miserias aliorum feli-
11 citatem suam reputent. sed dicat quisquam: isti hostes
Romaniae sunt. respondebitur: hoc et tunc toto orienti

de Alexandro uidebatur, talesque et Romani aliis uisi
p. 195 |sunt, dum bellis ignotos quietosque petiuerunt. sed
illi adquirere regna, isti euertere student. separata
sunt hostis excidia et iudicia uictoris. siquidem et 12
illi prius eos bellis adflixerunt, quos postea suis legibus ordinarunt: et hi nunc hostiliter turbant quae — in quo non permiserit Deus — si edomita obtinerent, ritu suo conponere molirentur, dicendi posteris magni reges, qui nunc nobis saeuissimi hostes adiudicantur.
quolibet haec gesta talia nomine censeantur, hoc est 13
siue dicantur miseriae siue uirtutes, utraque prioribus conparata in hoc tempore minora sunt, atque ita utraque pro nobis faciunt in conparatione Alexandri atque Persarum: si uirtus nunc uocanda est, minor est hostium; si miseria, minor est Romanorum.

p. 196 |Anno ab urbe condita CCCCL Fabio Maximo V̄ De- 21
cio Mure IIII consulibus quattuor fortissimi florentissimique Italiae populi in unum agmen foedusque coierunt. namque Etrusci Vmbri Samnites et Galli uno agmine
conspirantes Romanos delere conati sunt. tremefacti 2
hoc bello Romanorum animi et labefactata fiducia est, nec ausi sunt totum sperare de uiribus: dolo diuisere hostes, tutius rati pluribus se bellis inplicare
quam grauibus. itaque cum, quibusdam suis ad po- 3
pulandos hostiles agros in Vmbriam Etruriamque praemissis, Vmbrorum Etruscorumque exercitum redire ad tuitionem suorum coegissent, cum Samnitibus et Gallis
bellum inire properarunt. in quo bello cum Gallorum 4
impetu Romani premerentur Decius consul occisus est. Fabius tamen post magnam Decianae partis stragem
tandem uicit. eo proelio quadraginta milia Samnitium 5
siue Gallorum caesa, Romanorum uero septem milia ex Decii tantummodo parte qui occisus est exstincta
p. 197 referuntur. fuisse autem absque |Etruscis et Vmbris, 6
quos astu Romani bello auocauerunt, Gallorum et Samnitium peditum CXL milia CCCXXX, equitum uero

XLVII milia Liuius refert, et carpentarios mille in ar-
mis contra aciem stetisse Romanam.
7 Sed — ut saepe dictum est semper Romanorum
aut domesticam quietem extraneis bellis interpellatam
aut externos prouentus morbis interioribus adgrauatos,
tantum ut omnimodis ingentes animi undecumque pre-
8 merentur — hanc cruentam tristemque uictoriam pesti-
lentia ciuitatis onerauit et triumphales pompas obuiae
mortuorum exsequiae polluerunt. nec erat cui de
triumpho gaudium suaderetur, cum tota ciuitas aut
aegris suspiraret aut mortuis.
22 Sequitur annus, quo Romani instaurato a Samniti-
2 bus bello uicti sunt atque in castra fugerunt. postea
uero Samnites nouum habitum animumque sumentes, p. 198
hoc est deargentatis armis ac uestibus, paratoque animo
3 ni uincant mori, bello sese offerunt. aduersum quos
Papirius consul cum exercitu missus cum a pullariis
auguribus uana coniectantibus congredi prohiberetur,
inridens eos tam feliciter confecit bellum quam con-
4 stanter arripuit. nam in hoc proelio XII milia hostium
caesa, III milia capta referuntur. sed hanc quoque
istius uere laudandam uictoriam, quam uani auspi-
ces impedire non potuerunt, oborti subito corrupere
5 morbi. nam tanta ac tam intolerabilis pestilentia
tunc corripuit ciuitatem, ut propter eam quacum-
que ratione sedandam libros Sibyllinos consulendos
putarint horrendumque illum Epidaurium colubrum
cum ipso Aesculapi lapide aduexerint: quasi uero p. 199
pestilentia aut ante sedata non sit aut post orta non
fuerit.
6 Praeterea altero abhinc anno Fabius Gurges consul
male aduersum Samnitas pugnauit. namque amisso
7 exercitu uictus in urbem refugit. itaque cum senatus
de summouendo eo deliberaret, pater eius Fabius Maxi-
mus ignominiam filii deprecatus legatum se filio itu-
rum ultro obtulit, si illi depellendae ignominiae et
8 gerendi iterum belli facultas daretur. qua impetrata

per Philippum, etiamsi Alexander ei non successisset
in regnum. cuius bella immo sub cuius bellis mundi
mala ordine sequentia suspendo paulisper, ut in hoc
loco pro conuenientia temporum Romana subiciam.

Anno ab urbe condita CCCCXXVI Caudinas furculas 2
satis celebres et famosas insignis Romanorum fecit
infamia. nam cum superiore bello uiginti milia Samnitum Fabio magistro equitum pugnam conserente ceci-
dissent, circumspectiore cura Samnites ac magis in-
structo apparatu apud Caudinas furculas consederunt;
p. 179 ubi cum |Veturium et Postumium consules omnesque 3
copias Romanorum angustiis locorum armisque clau-
sissent, Pontius dux eorum in tantum abusus est uicto-
riae securitate, ut Herennium patrem consulendum pu-
taret, utrum occideret clausos an parceret subiugatis:
ut uiuos tamen dedecori reseruaret, elegit. Romanos 4
enim antea saepissime uinci et occidi, numquam autem
capi aut ad deditionem cogi potuisse constabat. itaque 5
Samnites uictoria potiti uniuersum exercitum Roma-
num turpiter captum armis etiam uestimentisque nu-
datum, tantum singulis uilioribus operimentis ob uere-
cunda corporum tegenda concessis, sub iugum missum
seruitioque subiectum, longum agere pompae ordinem
praeceperunt. sescentis autem equitibus Romanis in 6
obsidatum receptis oneratos ignominia, ceteris rebus
uacuos consules remiserunt.

Quid de exaggeranda huius foedissimi foederis ma- 7
cula uerbis laborem, qui tacere maluissem? hodie enim
Romani aut omnino non essent aut Samnio dominante
seruirent, si fidem foederis, quam sibi seruari a sub-
iectis uolunt, ipsi subiecti Samnitibus seruauissent.

Posteriore anno infringunt Romani firmatam cum 8
Samnitibus pactionem eosque in bellum cogunt, quod
Papirio consule insistente commissum magnas strages
utriusque populi dedit. cum hinc ira recentis infamiae, 9
inde gloria proximae uictoriae pugnantes instimularet,
tandem Romani pertinaciter moriendo uicerunt; nec

caedi pariter uel caedere destiterunt, nisi postquam
uictis Samnitibus et capto duci eorum iugum repo-
10 suerunt. |idem deinde Papirius Satricum expulso inde p. 180
Samnitico praesidio expugnauit et cepit. hic autem
Papirius adeo tunc apud Romanos bellicosissimus ac
strenuissimus habebatur, ut cum Alexander Magnus
disponere diceretur ab oriente descendens obtinere
uiribus Africam atque inde in Italiam transuehi, Ro-
mani inter ceteros duces tunc in republica sua opti-
mos hunc praecipuum fore qui Alexandri impetum
sustinere posset meditarentur.

16 Igitur Alexander anno ab urbe condita CCCCXXVI
patri Philippo successit in regnum: qui primam ex-
perientiam animi et uirtutis suae conpressis celeriter
Graecorum motibus dedit, quibus auctor, ut ab imperio
Macedonum deficerent, Demosthenes orator auro Per-
2 sarum corruptus exstiterat. itaque Atheniensibus bel-
lum deprecantibus remisit, quos insuper etiam multae
metu soluit; Thebanos cum di|ruta ciuitate deleuit, p. 181
reliquos sub corona uendidit; ceteras urbes Achaiae
et Thessaliae uectigales fecit; Illyrios quoque et Thra-
3 cas translato mox abhinc bello domuit. inde profectu-
rus ad Persicum bellum omnes cognatos ac proximos
suos interfecit. in exercitu eius fuere peditum XXXII
milia, equitum IIII milia quingenti, naues CLXXX. hac
tam parua manu uniuersum terrarum orbem utrum
admirabilius sit quia uicerit an quia adgredi ausus
4 fuerit incertum est. primo eius cum Dario rege con-
gressu sescenta milia Persarum in acie fuere, quae
non minus arte Alexandri superata quam uirtute Ma-
cedonum terga uerterunt. magna igitur caedes Per-
sarum fuit. in exercitu Alexandri CXX equites et no-
5 uem tantum pedites defuere. |deinde Gordien Phrygiae p. 182
ciuitatem, quae nunc Sardis uocitatur, obsessam oppu-
gnatamque cepit ac direptioni dedit. inde nuntiato
sibi Darii cum magnis copiis aduentu, timens angustias
quibus inerat locorum, Taurum montem mira celeritate

transcendit et quingentis stadiis sub una die cursu
transmissis, Tarsum uenit, ibique cum sudans in Cyd-
num praefrigidum amnem descendisset, obriguit con-
tractuque neruorum proximus morti fuit. interea Da- 6
rius cum CCC milibus peditum et C milibus equitum
in aciem procedit. mouebat haec multitudo hostium
etiam Alexandrum maxime respectu paucitatis suae,
quamuis iam pridem DC milibus hostium eadem pau-
citate superatis non solum non timere pugnam sed
etiam uictoriam sperare didicisset. itaque cum intra 7
iactum teli uterque constitisset exercitus et intentos
ad signum belli populos discurrentes principes uariis
incitamentis acuerent, ingentibus utrimque animis
pugna committitur: in qua ambo reges et Alexander 8
et Darius uulnerantur, ac tam diu certamen anceps
p. 183 fuit, quoad fugeret Darius; exinde caedes Per|sarum
secuta est. ibi tum peditum LXXX milia, equitum X 9
milia caesa, capta autem XL milia fuere. ex Mace-
donibus uero cecidere pedites CXXX, equites CL. in
castris Persarum multum auri ceterarumque opum re-
pertum. inter captiuos castrorum mater et uxor ea-
demque soror et filiae duae Darii fuere; quarum 10
redemptionem Darius cum etiam oblata regni dimidia
parte non inpetrauisset, tertio cunctis Persarum uiri-
bus sociorumque auxiliis contractis, bellum instaurat.
sed dum haec Darius agit, Alexander Parmenionem 11
ad inuadendam Persicam classem cum copiis mittit,
ipse in Syriam proficiscitur, ibi ex multis sibi regibus
cum infulis ultro occurrentibus alios allegit, alios mu-
tauit, alios perdidit, Tyrum urbem antiquissimam et
florentissimam, fiducia Carthaginiensium sibi cognato-
rum obsistentem, oppressit et cepit. exim Ciliciam 12
Rhodum atque Aegyptum pertinaci furore peruadit.
inde ad templum Iouis Hammonis pergit, ut mendacio
p. 184 ad |tempus conposito ignominiam sibi patris incerti et
infamiam adulterae matris aboleret. nam arcessitum 13
ad se fani ipsius antistitem ex occulto monuit, quid

sibi tamquam consulenti responderi uelit, sicut histo-
rici eorum dicunt. ita certus Alexander fuit nobisque
prodidit, dis ipsis mutis et surdis uel in potestate esse
antistitis quid uelit fingere uel in uoluntate consulen-
14 tis quid malit audire. reuertens ab Hammone ad ter-
tium Persicum bellum Alexandriam in Aegypto con-
didit.

17 Darius uero spe pacis amissa CCCC milia peditum
et C milia equitum Alexandro ab Aegypto reuertenti
2 apud Tarsum bello opponit. nec pugnae mora; omnes
caeca rabie in ferrum |ruunt: Macedones totiens a se p. 185
uictis hostibus animosi, Persae nisi uincant mori prae-
3 optantes. raro in ullo proelio tantum sanguinis fusum
est. sed Darius cum uinci suos uideret, mori in bello
4 paratus persuasu suorum fugere conpulsus est. hoc
proelio Asiae uires et regna ceciderunt totusque oriens
in potestatem Macedonici cessit imperii atque ita at-
trita est in hoc bello Persarum omnis fiducia, ut post
hoc nullus rebellare ausus sit patienterque Persae post
imperium tot annorum iugum seruitutis acceperint.
5 Alexander XXXIIII continuis diebus castrorum praedam
percensuit; Persepolim, caput Persici regni, famosissi-
mam confertissimamque opibus totius orbis inuasit;
6 Darium uero cum a propinquis suis uinctum conpedi-
bus aureis teneri conperisset persequi statuit. itaque
iusso ut subsequeretur exercitu ipse cum sex milibus
equitum profectus inuenit in itinere solum relictum,
multis confossum uulneribus et extrema uitae per uul-
7 nera efflantem. |hunc mortuum inani misericordia re- p. 186
ferri in sepulchra maiorum sepelirique praecepit; cuius
non dicam matrem uel uxorem sed etiam paruulas
filias crudeli captiuitate retinebat.

8 In tanta malorum multitudine difficillima dictis
fides: tribus proeliis totidemque annis quinquiens de-
ciens centena milia peditum equitumque consumpta,
et haec quidem ex eo regno illisque populis, unde iam
ante per annos non multo plures deciens nouiens cen-

tena milia profligata referuntur: quamquam extra has 9
clades per eosdem tres annos et Asiae ciuitates pluri-
mae oppressae sint et Syria tota uastata, Tyrus ex-
cisa, Cilicia exinanita, Cappadocia subacta, Aegyptus
addicta sit, Rhodus quoque insula ultro ad seruitutem
tremefacta successerit plurimaeque subiectae Tauro
prouinciae atque ipse mons Taurus diu detrectatum
iugum domitus et uictus acceperit.
Et ne forte tunc quisquam opinetur uel Orientem 18
solum Alexandri uiribus subactum uel Italiam tantum-
p. 187 modo Romana inquie|tudine fatigatam: tunc etiam
bellum Hagidis Spartanorum regis in Graecia, Alexan-
dri regis Epiri in Lucania, Zopyrionis praefecti in
Scythia gerebatur. quorum Hagidis Lacedaemonius 2
excitata et rebellante secum uniuersa Graecia cum
Antipatri fortissimis copiis congressus inter magnas
utrorumque strages et ipse procubuit. Alexander au- 3
tem in Italia adfectans occidentis imperium aemulans
Alexandrum Magnum, post numerosa et grauia bella
ibidem gesta a Bruttiis Lucanisque superatus est cor-
pusque eius ad sepulturam uenditum. Zopyrion uero 4
praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu
Scythis bellum inferre ausus et usque ad internecio-
nem caesus funditus cum omnibus copiis suis abra-
sus est.
Igitur Alexander Magnus post Darii mortem Hyr- 5
canos et Mandos subegit: ubi etiam illum adhuc bello
intentum Halestris siue Minothea, excita suscipiendae
ab eo subolis gratia cum trecentis mulieribus procax
Amazon inuenit. post haec Parthorum pugnam ad- 6
gressus, quos diu obnitentes deleuit propemodum ante-
quam uicit, inde Drangas Euergetas Parimas Para- 7
p. 188 pamenos Ad|aspios ceterosque populos qui in radice
Caucasi morabantur subegit, urbe ibi Alexandria super
amnem Tanaim constituta. sed nec minor eius in 8
suos crudelitas quam in hostem rabies fuit. docent
hoc Amyntas consobrinus occisus, nouerca fratresque

eius necati, Parmenio et Philotas trucidati, Attalus
Eurylochus Pausanias multique Macedoniae principes
exstincti, Clitus quoque annis grauis, amicitia uetus
9 nefarie interfectus: qui cum in conuiuio fiducia ami-
citiae regiae aduersus regem, sua opera patri Philippo
praeponentem, memoriam patris tueretur, ab offenso
frustra rege uenabulo transfossus, commune conuiuium
10 moriens cruentauit. sed Alexander, humani sanguinis
inexsaturabilis siue hostium siue etiam sociorum, re-
11 centem tamen semper sitiebat cruorem. itaque per-
tinaci impetu in bella procurrens Chorasmos et Dahas
indomitam gentem in deditionem accepit; Callisthe|nen
philosophum sibique apud Aristotelen condiscipulum
cum plurimis aliis principibus, cur eum deposito salu-
tandi more ut deum non adoraret, occidit.

19 Post haec Indiam petit, ut Oceano ultimoque oriente
finiret imperium; Nysam urbem adiit; Daedalos mon-
tes regnaque Cleophylis reginae expugnauit: quae cum
2 se dedisset, concubitu regnum redemit. peragrata per-
domitaque Alexander India cum ad saxum mirae asperi-
tatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant,
peruenisset, cognoscit Herculem ab expugnatione eius-
dem saxi terrae motu prohibitum. aemulatione per-
motus, ut Herculis acta superaret, cum summo labore
ac periculo saxo potitus omnes loci eius gentes in de-
3 ditionem accepit. cum Poro fortissimo Indorum rege
cruentissimum bel|lum gessit: in quo Alexander cum
ipso Poro singulariter congressus occisoque deiectus
equo concursu satellitum praesentiam mortis euasit;
4 Porus multis uulneribus confossus et captus est. quo
ob testimonium uirtutis in regnum restituto duas ibi
condidit ciuitates Nic*aea*m et Bucefalen, quam de no-
mine equi sui ita uocari praecepit. inde Adrestas
Catthenos *Praesidas* et Gangaridas caesis eorum exer-
5 citibus *Macedones* expugnauere. cum ad Cofides uen-
tum *esset, ibi* contra CC milia equitum hostium pu-
gnam *conseruerunt*; et cum iam aetate detriti, animo

aegri, uiribus lassi difficile uicissent, castra ob memo-
riam plus solito magnifica condiderunt. exim Alexan- 6
der ad amnem Agesinem pergit; per hunc in Oceanum
deuehitur: ibi Gesonas Sibosque, quos Hercules con-
p. 191 didit, oppressit. hinc |in Mandros et Subagras naui-
gat: quae gentes eum armatis LXXX milibus peditum
et LX milibus equitum excipiunt. commisso proelio 7
diu anceps et cruenta pugna tandem tristem paene
uictoriam Macedonibus dedit. nam fusis hostium co-
piis Alexander exercitum ad urbem duxit; et cum mu-
rum primus escendisset, uacuam ciuitatem ratus solus
introrsum desiluit: quem cum undique infesti hostes 8
circumdedissent, incredibile dictu est ut eum non mul-
titudo hostium, non uis magna telorum, non tantus
lacessentium clamor terruerit, solus tot milia ceciderit
ac fugarit. at ubi se obrui a circumfusa multitudine 9
persensit, muri obice posteriora tutatus, contrarios
facilius eo usque sustinuit, donec ad periculum eius
clamoremque hostium perfractis muris exercitus omnis
inrumperet. in eo proelio sagitta sub mamma tra- 10
p. 192 iectus, fixo genu |eatenus pugnauit, donec eum a quo
uulneratus esset occideret. inde conscensis nauibus 11
cum Oceani litora peragraret, ad urbem quandam cui
Ambira rex praeerat peruenit. sed in expugnatione
ciuitatis magnam partem exercitus sagittis hostium
ueneno inlitis amisit, ac post herba per somnium sibi
ostensa et in potum sauciis data cum reliquis subueni-
retur, urbem expugnauit et cepit.

Post quasi circumacta meta de Oceano Indum flu- 20
men ingressus, Babylonam celeriter rediit. ubi eum 2
exterritarum totius orbis prouinciarum legati opperie-
bantur, hoc est Carthaginiensium totiusque Africae
ciuitatum, sed et Hispanorum Gallorum Siciliae Sar-
p. 193 diniaeque, plu|rimae praeterea partis Italiae. tantus 3
timor in summo oriente constituti ducis populos ul-
timi occidentis inuaserat, ut inde peregrinam toto
mundo cerneres legationem, quo uix crederes peruenisse

4 rumorem. Alexander uero apud Babylonam, cum ad-
huc sanguinem sitiens male castigata auiditate ministri
insidiis uenenum potasset, interiit.
5 O dura mens hominum et cor semper inhumanum!
ego ipse, qui haec pro adserenda omnium temporum
alternanti calamitate percenseo, in relatu tanti mali,
quo uel morte ipsa uel formidine mortis accepta totus
mundus intremuit, numquid inlacrimaui oculis? numquid
corde condolui? numquid reuoluens haec propter com-
6 munem uiuendi statum maiorum miserias meas feci? cum
tamen, si quando de me ipso refero, ut ignotos primum
barbaros uiderim, ut infestos declinauerim, ut dominan-
tibus blanditus sim, ut infideles praecauerim, ut insidian-
7 tes subterfugerim, postremo ut persequentes in mari ac
saxis spiculisque adpetentes, ma|nibus etiam paene iam p. 19
adprehendentes repentina nebula circumfusus euaserim,
cunctos audientes me in lacrimas commoueri uelim et
tacitus de non dolentibus doleam, reputans duritiae
8 eorum, qui quod non sustinuere non credunt. Hispa-
nus et Morinus ad supplicandum Alexandro Babylo-
nam adiit cruentumque ultro dominum, ne hostem
exciperet, per Assyriam Indiamque quaesiuit, terrarum
metas lustrans et utrique infeliciter notus Oceano: et
tamen tam uiolentae necessitatis memoria uel obli-
9 uione defecit uel uiluit uetustate. et nos perpetuae
recordationi haesurum putamus, quod plurima orbis
parte secura unum angulum fugax latro uiolauit? quasi
uero Gotthorum et Sueborum pacem ut non dicam
uersa uice Indus uel Assyrius, sed etiam uel ipse, qui
10 hostem patitur, Hispanus orauerit. at uero si illa
Alexandri tempora laudanda potius propter uirtutem
qua totus orbis obtentus, quam detestanda propter
ruinam qua totus orbis euersus est iudicantur: in-
uenientur et modo plurimi, qui haec laudanda cen-
seant, quia multa uicerunt et miserias aliorum feli-
11 citatem suam reputent. sed dicat quisquam: isti hostes
Romaniae sunt. respondebitur: hoc et tunc toto orienti

de Alexandro uidebatur, talesque et Romani aliis uisi
p. 195 sunt, dum bellis ignotos quietosque petiuerunt. sed
illi adquirere regna, isti euertere student. separata
sunt hostis excidia et iudicia uictoria. siquidem et 12
illi prius eos bellis adflixerunt, quos postea suis legi-
bus ordinarunt: et hi nunc hostiliter turbant quae —
in quo non permiserit Deus — si edomita obtinerent,
ritu suo conponere molirentur, dicendi posteris magni
reges, qui nunc nobis saeuissimi hostes adiudicantur.
quolibet haec gesta talia nomine censeantur, hoc est 13
siue dicantur miseriae siue uirtutes, utraque priori-
bus conparata in hoc tempore minora sunt, atque
ita utraque pro nobis faciunt in conparatione Ale-
xandri atque Persarum: si uirtus nunc uocanda est,
minor est hostium; si miseria, minor est Roma-
norum.

p. 196 Anno ab urbe condita CCCCL Fabio Maximo V De- 21
cio Mure IIII consulibus quattuor fortissimi florentissi-
mique Italiae populi in unum agmen foedusque coierunt.
namque Etrusci Vmbri Samnites et Galli uno agmine
conspirantes Romanos delere conati sunt. tremefacti 2
hoc bello Romanorum animi et labefactata fiducia
est, nec ausi sunt totum sperare de uiribus: dolo
diuisere hostes, tutius rati pluribus se bellis inplicare
quam grauibus. itaque cum, quibusdam suis ad po- 3
pulandos hostiles agros in Vmbriam Etruriamque prae-
missis, Vmbrorum Etruscorumque exercitum redire ad
tuitionem suorum coegissent, cum Samnitibus et Gallis
bellum inire properarunt. in quo bello cum Gallorum 4
impetu Romani premerentur Decius consul occisus est.
Fabius tamen post magnam Decianae partis stragem
tandem uicit. eo proelio quadraginta milia Samnitium 5
siue Gallorum caesa, Romanorum uero septem milia
ex Decii tantummodo parte qui occisus est exstincta
p. 197 referuntur. fuisse autem absque Etruscis et Vmbris, 6
quos astu Romani bello auocauerunt, Gallorum et
Samnitium peditum CXL milia CCCXXX, equitum uero

XLVII milia Liuius refert, et carpentarios mille in ar-
mis contra aciem stetisse Romanam.
7 Sed — ut saepe dictum est semper Romanorum
aut domesticam quietem extraneis bellis interpellatam
aut externos prouentus morbis interioribus adgrauatos,
tantum ut omnimodis ingentes animi undecumque pre-
8 merentur — hanc cruentam tristemque uictoriam pesti-
lentia ciuitatis onerauit et triumphales pompas obuiae
mortuorum exsequiae polluerunt. nec erat cui de
triumpho gaudium suaderetur, cum tota ciuitas aut
aegris suspiraret aut mortuis.
22 Sequitur annus, quo Romani instaurato a Samniti-
2 bus bello uicti sunt atque in castra fugerunt. postea
uero Samnites nouum habitum animumque sumentes,
hoc est deargentatis armis ac uestibus, paratoque animo
3 ni uincant mori, bello sese offerunt. aduersum quos
Papirius consul cum exercitu missus cum a pullariis
auguribus uana coniectantibus congredi prohiberetur,
inridens eos tam feliciter confecit bellum quam con-
4 stanter arripuit. nam in hoc proelio XII milia hostium
caesa, III milia capta referuntur. sed hanc quoque
istius uere laudandam uictoriam, quam uani auspi-
ces impedire non potuerunt, oborti subito corrupere
5 morbi. nam tanta ac tam intolerabilis pestilentia
tunc corripuit ciuitatem, ut propter eam quacum-
que ratione sedandam libros Sibyllinos consulendos
putarint horrendumque illum Epidaurium colubrum
cum ipso Aesculapi lapide aduexerint: quasi uero
pestilentia aut ante sedata non sit aut post orta non
fuerit.
6 Praeterea altero abhinc anno Fabius Gurges consul
male aduersum Samnitas pugnauit. namque amisso
7 exercitu uictus in urbem refugit. itaque cum senatus
de summouendo eo deliberaret, pater eius Fabius Maxi-
mus ignominiam filii deprecatus legatum se filio itu-
rum ultro obtulit, si illi depellendae ignominiae et
8 gerendi iterum belli facultas daretur. qua impetrata

per Philippum, etiamsi Alexander ei non successisset
in regnum. cuius bella immo sub cuius bellis mundi
mala ordine sequentia suspendo paulisper, ut in hoc
loco pro conuenientia temporum Romana subiciam.

Anno ab urbe condita CCCCXXVI Caudinas furculas 2
satis celebres et famosas insignis Romanorum fecit
infamia. nam cum superiore bello uiginti milia Samni-
tum Fabio magistro equitum pugnam conserente ceci-
dissent, circumspectiore cura Samnites ac magis in-
structo apparatu apud Caudinas furculas consederunt;
.179 ubi cum Veturium et Postumium consules omnesque 3
copias Romanorum angustiis locorum armisque clau-
sissent, Pontius dux eorum in tantum abusus est uicto-
riae securitate, ut Herennium patrem consulendum pu-
taret, utrum occideret clausos an parceret subiugatis:
ut uiuos tamen dedecori reseruaret, elegit. Romanos 4
enim antea saepissime uinci et occidi, numquam autem
capi aut ad deditionem cogi potuisse constabat. itaque 5
Samnites uictoria potiti uniuersum exercitum Roma-
num turpiter captum armis etiam uestimentisque nu-
datum, tantum singulis uilioribus operimentis ob uere-
cunda corporum tegenda concessis, sub iugum missum
seruitioque subiectum, longum agere pompae ordinem
praeceperunt. sescentis autem equitibus Romanis in 6
obsidatum receptis oneratos ignominia, ceteris rebus
uacuos consules remiserunt.

Quid de exaggeranda huius foedissimi foederis ma- 7
cula uerbis laborem, qui tacere maluissem? hodie enim
Romani aut omnino non essent aut Samnio dominante
seruirent, si fidem foederis, quam sibi seruari a sub-
iectis uolunt, ipsi subiecti Samnitibus seruauissent.

Posteriore anno infringunt Romani firmatam cum 8
Samnitibus pactionem eosque in bellum cogunt, quod
Papirio consule insistente commissum magnas strages
utriusque populi dedit. cum hinc ira recentis infamiae, 9
inde gloria proximae uictoriae pugnantes instimularet,
tandem Romani pertinaciter moriendo uicerunt; nec

caedi pariter uel caedere destiterunt, nisi postquam uictis Samnitibus et capto duci eorum iugum repo-
10 suerunt. |idem deinde Papirius Satricum expulso inde p. 180
Samnitico praesidio expugnauit et cepit. hic autem Papirius adeo tunc apud Romanos bellicosissimus ac strenuissimus habebatur, ut cum Alexander Magnus disponere diceretur ab oriente descendens obtinere uiribus Africam atque inde in Italiam transuehi, Romani inter ceteros duces tunc in republica sua optimos hunc praecipuum fore qui Alexandri impetum sustinere posset meditarentur.

16 Igitur Alexander anno ab urbe condita CCCCXXVI patri Philippo successit in regnum: qui primam experientiam animi et uirtutis suae conpressis celeriter Graecorum motibus dedit, quibus auctor, ut ab imperio Macedonum deficerent, Demosthenes orator auro Per-
2 sarum corruptus exstiterat. itaque Atheniensibus bellum deprecantibus remisit, quos insuper etiam multae metu soluit; Thebanos cum di|ruta ciuitate deleuit, p. 181
reliquos sub corona uendidit; ceteras urbes Achaiae et Thessaliae uectigales fecit; Illyrios quoque et Thra-
3 cas translato mox abhinc bello domuit. inde profecturus ad Persicum bellum omnes cognatos ac proximos suos interfecit. in exercitu eius fuere peditum XXXII milia, equitum IIII milia quingenti, naues CLXXX. hac tam parua manu uniuersum terrarum orbem utrum admirabilius sit quia uicerit an quia adgredi ausus
4 fuerit incertum est. primo eius cum Dario rege congressu sescenta milia Persarum in acie fuere, quae non minus arte Alexandri superata quam uirtute Macedonum terga uerterunt. magna igitur caedes Persarum fuit. in exercitu Alexandri CXX equites et no-
5 uem tantum pedites defuere. |deinde Gordien Phrygiae p. 182
ciuitatem, quae nunc Sardis uocitatur, obsessam oppugnatamque cepit ac direptioni dedit. inde nuntiato sibi Darii cum magnis copiis aduentu, timens angustias quibus inerat locorum, Taurum montem mira celeritate

transcendit et quingentis stadiis sub una die cursu
transmissis, Tarsum uenit, ibique cum sudans in Cyd-
num praefrigidum amnem descendisset, obriguit con-
tractuque neruorum proximus morti fuit. interea Da- 6
rius cum CCC milibus peditum et C milibus equitum
in aciem procedit. mouebat haec multitudo hostium
etiam Alexandrum maxime respectu paucitatis suae,
quamuis iam pridem DC milibus hostium eadem pau-
citate superatis non solum non timere pugnam sed
etiam uictoriam sperare didicisset. itaque cum intra 7
iactum teli uterque constitisset exercitus et intentos
ad signum belli populos discurrentes principes uariis
incitamentis acuerent, ingentibus utrimque animis
pugna committitur: in qua ambo reges et Alexander 8
et Darius uulnerantur, ac tam diu certamen anceps
p. 183 fuit, quoad fugeret Darius; exinde caedes Per|sarum
secuta est. ibi tum peditum LXXX milia, equitum X 9
milia caesa, capta autem XL milia fuere. ex Mace-
donibus uero cecidere pedites CXXX, equites CL. in
castris Persarum multum auri ceterarumque opum re-
pertum. inter captiuos castrorum mater et uxor ea-
demque soror et filiae duae Darii fuere; quarum 10
redemptionem Darius cum etiam oblata regni dimidia
parte non inpetrauisset, tertio cunctis Persarum uiri-
bus sociorumque auxiliis contractis, bellum instaurat.
sed dum haec Darius agit, Alexander Parmenionem 11
ad inuadendam Persicam classem cum copiis mittit,
ipse in Syriam proficiscitur, ibi ex multis sibi regibus
cum infulis ultro occurrentibus alios allegit, alios mu-
tauit, alios perdidit, Tyrum urbem antiquissimam et
florentissimam, fiducia Carthaginiensium sibi cognato-
rum obsistentem, oppressit et cepit. exim Ciliciam 12
Rhodum atque Aegyptum pertinaci furore peruadit.
inde ad templum Iouis Hammonis pergit, ut mendacio
p. 184 ad |tempus conposito ignominiam sibi patris incerti et
infamiam adulterae matris aboleret. nam arcessitum 13
ad se fani ipsius antistitem ex occulto monuit, quid

sibi tamquam consulenti responderi uelit, sicut histo-
rici eorum dicunt. ita certus Alexander fuit nobisque
prodidit, dis ipsis mutis et surdis uel in potestate esse
antistitis quid uelit fingere uel in uoluntate consulen-
14 tis quid malit audire. reuertens ab Hammone ad ter-
tium Persicum bellum Alexandriam in Aegypto con-
didit.

17 Darius uero spe pacis amissa CCCC milia peditum
et C milia equitum Alexandro ab Aegypto reuertenti
2 apud Tarsum bello opponit. nec pugnae mora; omnes
caeca rabie in ferrum ruunt: Macedones totiens a se p. 185
uictis hostibus animosi, Persae nisi uincant mori prae-
3 optantes. raro in ullo proelio tantum sanguinis fusum
est. sed Darius cum uinci suos uideret, mori in bello
4 paratus persuasu suorum fugere conpulsus est. hoc
proelio Asiae uires et regna ceciderunt totusque oriens
in potestatem Macedonici cessit imperii atque ita at-
trita est in hoc bello Persarum omnis fiducia, ut post
hoc nullus rebellare ausus sit patienterque Persae post
imperium tot annorum iugum seruitutis acceperint.
5 Alexander XXXIIII continuis diebus castrorum praedam
percensuit; Persepolim, caput Persici regni, famosissi-
mam confertissimamque opibus totius orbis inuasit;
6 Darium uero cum a propinquis suis uinctum conpedi-
bus aureis teneri conperisset persequi statuit. itaque
iusso ut subsequeretur exercitu ipse cum sex milibus
equitum profectus inuenit in itinere solum relictum,
multis confossum uulneribus et extrema uitae per uul-
7 nera efflantem. hunc mortuum inani misericordia re- p. 186
ferri in sepulchra maiorum sepelirique praecepit; cuius
non dicam matrem uel uxorem sed etiam paruulas
filias crudeli captiuitate retinebat.

8 In tanta malorum multitudine difficillima dictis
fides: tribus proeliis totidemque annis quinquiens de-
ciens centena milia peditum equitumque consumpta,
et haec quidem ex eo regno illisque populis, unde iam
ante per annos non multo plures deciens nouiens cen-

tena milia profligata referuntur: quamquam extra has 9
clades per eosdem tres annos et Asiae ciuitates plurimae
oppressae sint et Syria tota uastata, Tyrus ex-
cisa, Cilicia exinanita, Cappadocia subacta, Aegyptus
addicta sit, Rhodus quoque insula ultro ad seruitutem
tremefacta successerit plurimaeque subiectae Tauro
prouinciae atque ipse mons Taurus diu detrectatum
iugum domitus et uictus acceperit.

Et ne forte tunc quisquam opinetur uel Orientem 18
solum Alexandri uiribus subactum uel Italiam tantum-
p. 187 modo Romana inquie|tudine fatigatam: tunc etiam
bellum Hagidis Spartanorum regis in Graecia, Alexan-
dri regis Epiri in Lucania, Zopyrionis praefecti in
Scythia gerebatur. quorum Hagidis Lacedaemonius 2
excitata et rebellante secum uniuersa Graecia cum
Antipatri fortissimis copiis congressus inter magnas
utrorumque strages et ipse procubuit. Alexander au- 3
tem in Italia adfectans occidentis imperium aemulans
Alexandrum Magnum, post numerosa et grauia bella
ibidem gesta a Bruttiis Lucanisque superatus est cor-
pusque eius ad sepulturam uenditum. Zopyrion uero 4
praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu
Scythis bellum inferre ausus et usque ad internecio-
nem caesus funditus cum omnibus copiis suis abra-
sus est.

Igitur Alexander Magnus post Darii mortem Hyr- 5
canos et Mandos subegit: ubi etiam illum adhuc bello
intentum Halestris siue Minothea, excita suscipiendae
ab eo subolis gratia cum trecentis mulieribus procax
Amazon inuenit. post haec Parthorum pugnam ad- 6
gressus, quos diu obnitentes deleuit propemodum ante-
quam uicit, inde Drangas Euergetas Parimas Para- 7
p. 188 pamenos Ad|aspios ceterosque populos qui in radice
Caucasi morabantur subegit, urbe ibi Alexandria super
amnem Tanaim constituta. sed nec minor eius in 8
suos crudelitas quam in hostem rabies fuit. docent
hoc Amyntas consobrinus occisus, nouerca fratresque

eius necati, Parmenio et Philotas trucidati, Attalus
Eurylochus Pausanias multique Macedoniae principes
exstincti, Clitus quoque annis grauis, amicitia uetus
9 nefarie interfectus: qui cum in conuiuio fiducia amicitiae regiae aduersus regem, sua opera patri Philippo
praeponentem, memoriam patris tueretur, ab offenso
frustra rege uenabulo transfossus, commune conuiuium
10 moriens cruentauit. sed Alexander, humani sanguinis
inexsaturabilis siue hostium siue etiam sociorum, re-
11 centem tamen semper sitiebat cruorem. itaque pertinaci impetu in bella procurrens Chorasmos et Dahas
indomitam gentem in deditionem accepit; Callisthe|nen p. 189
philosophum sibique apud Aristotelen condiscipulum
cum plurimis aliis principibus, cur eum deposito salutandi more ut deum non adoraret, occidit.

19 Post haec Indiam petit, ut Oceano ultimoque oriente
finiret imperium; Nysam urbem adiit; Daedalos montes regnaque Cleophylis reginae expugnauit: quae cum
2 se dedisset, concubitu regnum redemit. peragrata perdomitaque Alexander India cum ad saxum mirae asperitatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant,
peruenisset, cognoscit Herculem ab expugnatione eiusdem saxi terrae motu prohibitum. aemulatione permotus, ut Herculis acta superaret, cum summo labore
ac periculo saxo potitus omnes loci eius gentes in de-
3 ditionem accepit. cum Poro fortissimo Indorum rege
cruentissimum bel|lum gessit: in quo Alexander cum p. 190
ipso Poro singulariter congressus occisoque deiectus
equo concursu satellitum praesentiam mortis euasit;
4 Porus multis uulneribus confossus et captus est. quo
ob testimonium uirtutis in regnum restituto duas ibi
condidit ciuitates Nic*ae*am et Bucefalen, quam de nomine equi sui ita uocari praecepit. inde Adrestas
Catthenos Praesidas et Gangaridas caesis eorum exer-
5 citibus Macedones expugnauere. cum ad Cofides uentum esset, ibi contra CC milia equitum hostium pugnam conseruerunt; et cum iam aetate detriti, animo

aegri, uiribus lassi difficile uicissent, castra ob memo-
riam plus solito magnifica condiderunt. exim Alexan- 6
der ad amnem Agesinem pergit; per hunc in Oceanum
deuehitur: ibi Gesonas Sibosque, quos Hercules con-
p. 191 didit, oppressit. hinc |*in* Mandros et Subagras naui-
gat: quae gentes eum armatis LXXX milibus peditum
et LX milibus equitum excipiunt. commisso proelio 7
diu anceps et cruenta pugna tandem tristem paene
uictoriam Macedonibus dedit. nam fusis hostium co-
piis Alexander exercitum ad urbem duxit; et cum mu-
rum primus escendisset, uacuam ciuitatem ratus solus
introrsum desiluit: quem cum undique infesti hostes 8
circumdedissent, incredibile dictu est ut eum non mul-
titudo hostium, non uis magna telorum, non tantus
lacessentium clamor terruerit, solus tot milia ceciderit
ac fugarit. at ubi se obrui a circumfusa multitudine 9
persensit, muri obice posteriora tutatus, contrarios
facilius eo usque sustinuit, donec ad periculum eius
clamoremque hostium perfractis muris exercitus omnis
inrumperet. in eo proelio sagitta sub mamma tra- 10
p. 192 iectus, fixo genu |eatenus pugnauit, donec eum a quo
uulneratus esset occideret. inde conscensis nauibus 11
cum Oceani litora peragraret, ad urbem quandam cui
Ambira rex praeerat peruenit. sed in expugnatione
ciuitatis magnam partem exercitus sagittis hostium
ueneno inlitis amisit, ac post herba per somnium sibi
ostensa et in potum sauciis data cum reliquis subueni-
retur, urbem expugnauit et cepit.

Post quasi circumacta meta de Oceano Indum flu- **20**
men ingressus, Babylonam celeriter rediit. ubi eum 2
exterritarum totius orbis prouinciarum legati opperie-
bantur, hoc est Carthaginiensium totiusque Africae
ciuitatum, sed et Hispanorum Gallorum Siciliae Sar-
p. 193 diniaeque, plu|rimae praeterea partis Italiae. tantus 3
timor in summo oriente constituti ducis populos ul-
timi occidentis inuaserat, ut inde peregrinam toto
mundo cerneres legationem, quo uix crederes peruenisse

4 rumorem. Alexander uero apud Babylonam, cum ad-
huc sanguinem sitiens male castigata auiditate ministri
insidiis uenenum potasset, interiit.

5 O dura mens hominum et cor semper inhumanum!
ego ipse, qui haec pro adserenda omnium temporum
alternanti calamitate percenseo, in relatu tanti mali,
quo uel morte ipsa uel formidine mortis accepta totus
mundus intremuit, numquid inlacrimaui oculis? numquid
corde condolui? numquid reuoluens haec propter com-
6 munem uiuendi statum maiorum miserias meas feci? cum
tamen, si quando de me ipso refero, ut ignotos primum
barbaros uiderim, ut infestos declinauerim, ut dominan-
tibus blanditus sim, ut infideles praecauerim, ut insidian-
7 tes subterfugerim, postremo ut persequentes in mari ac
saxis spiculisque adpetentes, ma|nibus etiam paene iam p. 194
adprehendentes repentina nebula circumfusus euaserim,
cunctos audientes me in lacrimas commoueri uelim et
tacitus de non dolentibus doleam, reputans duritiae
8 eorum, qui quod non sustinuere non credunt. Hispa-
nus et Morinus ad supplicandum Alexandro Babylo-
nam adiit cruentumque ultro dominum, ne hostem
exciperet, per Assyriam Indiamque quaesiuit, terrarum
metas lustrans et utrique infeliciter notus Oceano: et
tamen tam uiolentae necessitatis memoria uel obli-
9 uione defecit uel uiluit uetustate. et nos perpetuae
recordationi haesurum putamus, quod plurima orbis
parte secura unum angulum fugax latro uiolauit? quasi
uero Gotthorum et Sueborum pacem ut non dicam
uersa uice Indus uel Assyrius, sed etiam uel ipse, qui
10 hostem patitur, Hispanus orauerit. at uero si illa
Alexandri tempora laudanda potius propter uirtutem
qua totus orbis obtentus, quam detestanda propter
ruinam qua totus orbis euersus est iudicantur: in-
uenientur et modo plurimi, qui haec laudanda cen-
seant, quia multa uicerunt et miserias aliorum feli-
11 citatem suam reputent. sed dicat quisquam: isti hostes
Romaniae sunt. respondebitur: hoc et tunc toto orienti

de Alexandro uidebatur, talesque et Romani aliis uisi
p. 195 sunt, dum bellis ignotos quietosque petiuerunt. sed
illi adquirere regna, isti euertere student. separata
sunt hostis excidia et iudicia uictoris. siquidem et 12
illi prius eos bellis adflixerunt, quos postea suis legi-
bus ordinarunt: et hi nunc hostiliter turbant quae —
in quo non permiserit Deus — si edomita obtinerent,
ritu suo conponere molirentur, dicendi posteris magni
reges, qui nunc nobis saeuissimi hostes adiudicantur.
quolibet haec gesta talia nomine censeantur, hoc est 13
siue dicantur miseriae siue uirtutes, utraque priori-
bus conparata in hoc tempore minora sunt, atque
ita utraque pro nobis faciunt in conparatione Ale-
xandri atque Persarum: si uirtus nunc uocanda est,
minor est hostium; si miseria, minor est Roma-
norum.

p. 196 Anno ab urbe condita CCCCL Fabio Maximo V De- 21
cio Mure IIII consulibus quattuor fortissimi florentissi-
mique Italiae populi in unum agmen foedusque coierunt.
namque Etrusci Vmbri Samnites et Galli uno agmine
conspirantes Romanos delere conati sunt. tremefacti 2
hoc bello Romanorum animi et labefactata fiducia
est, nec ausi sunt totum sperare de uiribus: dolo
diuisere hostes, tutius rati pluribus se bellis inplicare
quam grauibus. itaque cum, quibusdam suis ad po- 3
pulandos hostiles agros in Vmbriam Etruriamque prae-
missis, Vmbrorum Etruscorumque exercitum redire ad
tuitionem suorum coegissent, cum Samnitibus et Gallis
bellum inire properarunt. in quo bello cum Gallorum 4
impetu Romani premerentur Decius consul occisus est.
Fabius tamen post magnam Decianae partis stragem
tandem uicit. eo proelio quadraginta milia Samnitium 5
siue Gallorum caesa, Romanorum uero septem milia
ex Decii tantummodo parte qui occisus est exstincta
p. 197 referuntur. fuisse autem absque Etruscis et Vmbris, 6
quos astu Romani bello auocauerunt, Gallorum et
Samnitium peditum CXL milia CCCXXX, equitum uero

XLVII milia Liuius refert, et carpentarios mille in armis contra aciem stetisse Romanam.
7 Sed — ut saepe dictum est semper Romanorum aut domesticam quietem extraneis bellis interpellatam aut externos prouentus morbis interioribus adgrauatos, tantum ut omnimodis ingentes animi undecumque pre-
8 merentur — hanc cruentam tristemque uictoriam pestilentia ciuitatis onerauit et triumphales pompas obuiae mortuorum exsequiae polluerunt. nec erat cui de triumpho gaudium suaderetur, cum tota ciuitas aut aegris suspiraret aut mortuis.
22 Sequitur annus, quo Romani instaurato a Samniti-
2 bus bello uicti sunt atque in castra fugerunt. postea uero Samnites nouum habitum animumque sumentes, p. 198
hoc est deargentatis armis ac uestibus, paratoque animo
3 ni uincant mori, bello sese offerunt. aduersum quos Papirius consul cum exercitu missus cum a pullariis auguribus uana coniectantibus congredi prohiberetur, inridens eos tam feliciter confecit bellum quam con-
4 stanter arripuit. nam in hoc proelio XII milia hostium caesa, III milia capta referuntur. sed hanc quoque istius uere laudandam uictoriam, quam uani auspices impedire non potuerunt, oborti subito corrupere
5 morbi. nam tanta ac tam intolerabilis pestilentia tunc corripuit ciuitatem, ut propter eam quacumque ratione sedandam libros Sibyllinos consulendos putarint horrendumque illum Epidaurium colubrum cum ipso Aesculapi lapide aduexerint: quasi uero p. 199
pestilentia aut ante sedata non sit aut post orta non fuerit.
6 Praeterea altero abhinc anno Fabius Gurges consul male aduersum Samnitas pugnauit. namque amisso
7 exercitu uictus in urbem refugit. itaque cum senatus de summouendo eo deliberaret, pater eius Fabius Maximus ignominiam filii deprecatus legatum se filio iturum ultro obtulit, si illi depellendae ignominiae et
8 gerendi iterum belli facultas daretur. qua impetrata

per Philippum, etiamsi Alexander ei non successisset
in regnum. cuius bella immo sub cuius bellis mundi
mala ordine sequentia suspendo paulisper, ut in hoc
loco pro conuenientia temporum Romana subiciam.

Anno ab urbe condita CCCCXXVI Caudinas furculas 2
satis celebres et famosas insignis Romanorum fecit
infamia. nam cum superiore bello uiginti milia Samni-
tum Fabio magistro equitum pugnam conserente ceci-
dissent, circumspectiore cura Samnites ac magis in-
structo apparatu apud Caudinas furculas consederunt;
179 ubi cum |Veturium et Postumium consules omnesque 3
copias Romanorum angustiis locorum armisque clau-
sissent, Pontius dux eorum in tantum abusus est uicto-
riae securitate, ut Herennium patrem consulendum pu-
taret, utrum occideret clausos an parceret subiugatis:
ut uiuos tamen dedecori reseruaret, elegit. Romanos 4
enim antea saepissime uinci et occidi, numquam autem
capi aut ad deditionem cogi potuisse constabat. itaque 5
Samnites uictoria potiti uniuersum exercitum Roma-
num turpiter captum armis etiam uestimentisque nu-
datum, tantum singulis uilioribus operimentis ob uere-
cunda corporum tegenda concessis, sub iugum missum
seruitioque subiectum, longum agere pompae ordinem
praeceperunt. sescentis autem equitibus Romanis in 6
obsidatum receptis oneratos ignominia, ceteris rebus
uacuos consules remiserunt.

Quid de exaggeranda huius foedissimi foederis ma- 7
cula uerbis laborem, qui tacere maluissem? hodie enim
Romani aut omnino non essent aut Samnio dominante
seruirent, si fidem foederis, quam sibi seruari a sub-
iectis uolunt, ipsi subiecti Samnitibus seruauissent.

Posteriore anno infringunt Romani firmatam cum 8
Samnitibus pactionem eosque in bellum cogunt, quod
Papirio consule insistente commissum magnas strages
utriusque populi dedit. cum hinc ira recentis infamiae, 9
inde gloria proximae uictoriae pugnantes instimularet,
tandem Romani pertinaciter moriendo uicerunt; nec

caedi pariter uel caedere destiterunt, nisi postquam uictis Samnitibus et capto duci eorum iugum repo-
10 suerunt. |idem deinde Papirius Satricum expulso inde Samnitico praesidio expugnauit et cepit. hic autem Papirius adeo tunc apud Romanos bellicosissimus ac strenuissimus habebatur, ut cum Alexander Magnus disponere diceretur ab oriente descendens obtinere uiribus Africam atque inde in Italiam transuehi, Romani inter ceteros duces tunc in republica sua optimos hunc praecipuum fore qui Alexandri impetum sustinere posset meditarentur. p. 180

16 Igitur Alexander anno ab urbe condita CCCCXXVI patri Philippo successit in regnum: qui primam experientiam animi et uirtutis suae conpressis celeriter Graecorum motibus dedit, quibus auctor, ut ab imperio Macedonum deficerent, Demosthenes orator auro Per-
2 sarum corruptus exstiterat. itaque Atheniensibus bellum deprecantibus remisit, quos insuper etiam multae metu soluit; Thebanos cum di|ruta ciuitate deleuit, reliquos sub corona uendidit; ceteras urbes Achaiae et Thessaliae uectigales fecit; Illyrios quoque et Thra- p. 181
3 cas translato mox abhinc bello domuit. inde profecturus ad Persicum bellum omnes cognatos ac proximos suos interfecit. in exercitu eius fuere peditum XXXII milia, equitum IIII milia quingenti, naues CLXXX. hac tam parua manu uniuersum terrarum orbem utrum admirabilius sit quia uicerit an quia adgredi ausus
4 fuerit incertum est. primo eius cum Dario rege congressu sescenta milia Persarum in acie fuere, quae non minus arte Alexandri superata quam uirtute Macedonum terga uerterunt. magna igitur caedes Persarum fuit. in exercitu Alexandri CXX equites et no-
5 uem tantum pedites defuere. |deinde Gordien Phrygiae ciuitatem, quae nunc Sardis uocitatur, obsessam oppugnatamque cepit ac direptioni dedit. inde nuntiato sibi Darii cum magnis copiis aduentu, timens angustias quibus inerat locorum, Taurum montem mira celeritate p. 182

transcendit et quingentis stadiis sub una die cursu
transmissis, Tarsum uenit, ibique cum sudans in Cyd-
num praefrigidum amnem descendisset, obriguit con-
tractuque neruorum proximus morti fuit. interea Da- 6
rius cum CCC milibus peditum et C milibus equitum
in aciem procedit. mouebat haec multitudo hostium
etiam Alexandrum maxime respectu paucitatis suae,
quamuis iam pridem DC milibus hostium eadem pau-
citate superatis non solum non timere pugnam sed
etiam uictoriam sperare didicisset. itaque cum intra 7
iactum teli uterque constitisset exercitus et intentos
ad signum belli populos discurrentes principes uariis
incitamentis acuerent, ingentibus utrimque animis
pugna committitur: in qua ambo reges et Alexander 8
et Darius uulnerantur, ac tam diu certamen anceps
p. 180 fuit, quoad fugeret Darius; exinde caedes Per|sarum
secuta est. ibi tum peditum LXXX milia, equitum X 9
milia caesa, capta autem XL milia fuere. ex Mace-
donibus uero cecidere pedites CXXX, equites CL. in
castris Persarum multum auri ceterarumque opum re-
pertum. inter captiuos castrorum mater et uxor ea-
demque soror et filiae duae Darii fuere; quarum 10
redemptionem Darius cum etiam oblata regni dimidia
parte non inpetrauisset, tertio cunctis Persarum uiri-
bus sociorumque auxiliis contractis, bellum instaurat.
sed dum haec Darius agit, Alexander Parmenionem 11
ad inuadendam Persicam classem cum copiis mittit,
ipse in Syriam proficiscitur, ibi ex multis sibi regibus
cum infulis ultro occurrentibus alios allegit, alios mu-
tauit, alios perdidit, Tyrum urbem antiquissimam et
florentissimam, fiducia Carthaginiensium sibi cognato-
rum obsistentem, oppressit et cepit. exim Ciliciam 12
Rhodum atque Aegyptum pertinaci furore peruadit.
inde ad templum Iouis Hammonis pergit, ut mendacio
p. 184 ad |tempus conposito ignominiam sibi patris incerti et
infamiam adulterae matris aboleret. nam arcessitum 13
ad se fani ipsius antistitem ex occulto monuit, quid

sibi tamquam consulenti responderi uelit, sicut histo-
rici eorum dicunt. ita certus Alexander fuit nobisque
prodidit, dis ipsis mutis et surdis uel in potestate esse
antistitis quid uelit fingere uel in uoluntate consulen-
14 tis quid malit audire. reuertens ab Hammone ad ter-
tium Persicum bellum Alexandriam in Aegypto con-
didit.

17 Darius uero spe pacis amissa CCCC milia peditum
et C milia equitum Alexandro ab Aegypto reuertenti
2 apud Tarsum bello opponit. nec pugnae mora; omnes
caeca rabie in ferrum |ruunt: Macedones totiens a se p. 185
uictis hostibus animosi, Persae nisi uincant mori prae-
3 optantes. raro in ullo proelio tantum sanguinis fusum
est. sed Darius cum uinci suos uideret, mori in bello
4 paratus persuasu suorum fugere conpulsus est. hoc
proelio Asiae uires et regna ceciderunt totusque oriens
in potestatem Macedonici cessit imperii atque ita at-
trita est in hoc bello Persarum omnis fiducia, ut post
hoc nullus rebellare ausus sit patienterque Persae post
imperium tot annorum iugum seruitutis acceperint.
5 Alexander XXXIIII continuis diebus castrorum praedam
percensuit; Persepolim, caput Persici regni, famosissi-
mam confertissimamque opibus totius orbis inuasit;
6 Darium uero cum a propinquis suis uinctum conpedi-
bus aureis teneri conperisset persequi statuit. itaque
iusso ut subsequeretur exercitu ipse cum sex milibus
equitum profectus inuenit in itinere solum relictum,
multis confossum uulneribus et extrema uitae per uul-
7 nera efflantem. |hunc mortuum inani misericordia re- p. 186
ferri in sepulchra maiorum sepeliri que praecepit; cuius
non dicam matrem uel uxorem sed etiam paruulas
filias crudeli captiuitate retinebat.

8 In tanta malorum multitudine difficillima dictis
fides: tribus proeliis totidemque annis quinquiens de-
ciens centena milia peditum equitumque consumpta,
et haec quidem ex eo regno illisque populis, unde iam
ante per annos non multo plures deciens nouiens cen-

tena milia profligata referuntur: quamquam extra has 9
clades per eosdem tres annos et Asiae ciuitates pluri-
mae oppressae sint et Syria tota uastata, Tyrus ex-
cisa, Cilicia exinanita, Cappadocia subacta, Aegyptus
addicta sit, Rhodus quoque insula ultro ad seruitutem
tremefacta successerit plurimaeque subiectae Tauro
prouinciae atque ipse mons Taurus diu detrectatum
iugum domitus et uictus acceperit.

Et ne forte tunc quisquam opinetur uel Orientem 18
solum Alexandri uiribus subactum uel Italiam tantum-
p. 187 modo Romana inquie|tudine fatigatam: tunc etiam
bellum Hagidis Spartanorum regis in Graecia, Alexan-
dri regis Epiri in Lucania, Zopyrionis praefecti in
Scythia gerebatur. quorum Hagidis Lacedaemonius 2
excitata et rebellante secum uniuersa Graecia cum
Antipatri fortissimis copiis congressus inter magnas
utrorumque strages et ipse procubuit. Alexander au- 3
tem in Italia adfectans occidentis imperium aemulans
Alexandrum Magnum, post numerosa et grauia bella
ibidem gesta a Bruttiis Lucanisque superatus est cor-
pusque eius ad sepulturam uenditum. Zopyrion uero 4
praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu
Scythis bellum inferre ausus et usque ad internecio-
nem caesus funditus cum omnibus copiis suis abra-
sus est.

Igitur Alexander Magnus post Darii mortem Hyr- 5
canos et Mandos subegit: ubi etiam illum adhuc bello
intentum Halestris siue Minothea, excita suscipiendae
ab eo subolis gratia cum trecentis mulieribus procax
Amazon inuenit. post haec Parthorum pugnam ad- 6
gressus, quos diu obnitentes deleuit propemodum ante-
quam uicit, inde Drangas Euergetas Parimas Para- 7
p. 190 pamenos Ad|aspios ceterosque populos qui in radice
Caucasi morabantur subegit, urbe ibi Alexandria super
amnem Tanaim constituta. sed nec minor eius in 8
suos crudelitas quam in hostem rabies fuit. docent
hoc Amyntas consobrinus occisus, nouerca fratresque

eius necati, Parmenio et Philotas trucidati, Attalus
Eurylochus Pausanias multique Macedoniae principes
exstincti, Clitus quoque annis grauis, amicitia uetus
9 nefarie interfectus: qui cum in conuiuio fiducia ami-
citiae regiae aduersus regem, sua opera patri Philippo
praeponentem, memoriam patris tueretur, ab offenso
frustra rege uenabulo transfossus, commune conuiuium
10 moriens cruentauit. sed Alexander, humani sanguinis
inexsaturabilis siue hostium siue etiam sociorum, re-
11 centem tamen semper sitiebat cruorem. itaque per-
tinaci impetu in bella procurrens Chorasmos et Dahas
indomitam gentem in deditionem accepit; Callisthe|nen p. 189
philosophum sibique apud Aristotelen condiscipulum
cum plurimis aliis principibus, cur eum deposito salu-
tandi more ut deum non adoraret, occidit.

19 Post haec Indiam petit, ut Oceano ultimoque oriente
finiret imperium; Nysam urbem adiit; Daedalos mon-
tes regnaque Cleophylis reginae expugnauit: quae cum
2 se dedisset, concubitu regnum redemit. peragrata per-
domitaque Alexander India cum ad saxum mirae asperi-
tatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant,
peruenisset, cognoscit Herculem ab expugnatione eius-
dem saxi terrae motu prohibitum. aemulatione per-
motus, ut Herculis acta superaret, cum summo labore
ac periculo saxo potitus omnes loci eius gentes in de-
3 ditionem accepit. cum Poro fortissimo Indorum rege
cruentissimum bel|lum gessit: in quo Alexander cum p. 190
ipso Poro singulariter congressus occisoque deiectus
equo concursu satellitum praesentiam mortis euasit;
4 Porus multis uulneribus confossus et captus est. quo
ob testimonium uirtutis in regnum restituto duas ibi
condidit ciuitates Nicaeam et Bucefalen, quam de no-
mine equi sui ita uocari praecepit. inde Adrestas
Catthenos Praesidas et Gangaridas caesis eorum exer-
5 citibus Macedones expugnauere. cum ad Cofides uen-
tum esset, ibi contra CC milia equitum hostium pu-
gnam conseruerunt; et cum iam aetate detriti, animo

aegri, uiribus lassi difficile uicissent, castra ob memo-
riam plus solito magnifica condiderunt. exim Alexan- 6
der ad amnem Agesinem pergit; per hunc in Oceanum
deuehitur: ibi Gesonas Sibosque, quos Hercules con-
p. 191 didit, oppressit. hinc |in Mandros et Subagras naui-
gat: quae gentes eum armatis LXXX milibus peditum
et LX milibus equitum excipiunt. commisso proelio 7
diu anceps et cruenta pugna tandem tristem paene
uictoriam Macedonibus dedit. nam fusis hostium co-
piis Alexander exercitum ad urbem duxit; et cum mu-
rum primus escendisset, uacuam ciuitatem ratus solus
introrsum desiluit: quem cum undique infesti hostes 8
circumdedissent, incredibile dictu est ut eum non mul-
titudo hostium, non uis magna telorum, non tantus
lacessentium clamor terruerit, solus tot milia ceciderit
ac fugarit. at ubi se obrui a circumfusa multitudine 9
persensit, muri obice posteriora tutatus, contrarios
facilius eo usque sustinuit, donec ad periculum eius
clamoremque hostium perfractis muris exercitus omnis
inrumperet. in eo proelio sagitta sub mamma tra- 10
p. 192 iectus, fixo genu |eatenus pugnauit, donec eum a quo
uulneratus esset occideret. inde conscensis nauibus 11
cum Oceani litora peragraret, ad urbem quandam cui
Ambira rex praeerat peruenit. sed in expugnatione
ciuitatis magnam partem exercitus sagittis hostium
ueneno inlitis amisit, ac post herba per somnium sibi
ostensa et in potum sauciis data cum reliquis subueni-
retur, urbem expugnauit et cepit.

Post quasi circumacta meta de Oceano Indum flu- 20
men ingressus, Babylonam celeriter rediit. ubi eum 2
exterritarum totius orbis prouinciarum legati opperie-
bantur, hoc est Carthaginiensium totiusque Africae
ciuitatum, sed et Hispanorum Gallorum Siciliae Sar-
p. 193 diniaeque, plu|rimae praeterea partis Italiae. tantus 3
timor in summo oriente constituti ducis populos ul-
timi occidentis inuaserat, ut inde peregrinam toto
mundo cerneres legationem, quo uix crederes peruenisse

4 rumorem. Alexander uero apud Babylonam, cum ad-
huc sanguinem sitiens male castigata auiditate ministri
insidiis uenenum potasset, interiit.
5 O dura mens hominum et cor semper inhumanum!
ego ipse, qui haec pro adserenda omnium temporum
alternanti calamitate percenseo, in relatu tanti mali,
quo uel morte ipsa uel formidine mortis accepta totus
mundus intremuit, numquid inlacrimaui oculis? numquid
corde condolui? numquid reuoluens haec propter com-
6 munem uiuendi statum maiorum miserias meas feci? cum
tamen, si quando de me ipso refero, ut ignotos primum
barbaros uiderim, ut infestos declinauerim, ut dominan-
tibus blanditus sim, ut infideles praecauerim, ut insidian-
7 tes subterfugerim, postremo ut persequentes in mari ac
saxis spiculisque adpetentes, ma|nibus etiam paene iam p. 194
adprehendentes repentina nebula circumfusus euaserim,
cunctos audientes me in lacrimas commoueri uelim et
tacitus de non dolentibus doleam, reputans duritiae
8 eorum, qui quod non sustinuere non credunt. Hispa-
nus et Morinus ad supplicandum Alexandro Babylo-
nam adiit cruentumque ultro dominum, ne hostem
exciperet, per Assyriam Indiamque quaesiuit, terrarum
metas lustrans et utrique infeliciter notus Oceano: et
tamen tam uiolentae necessitatis memoria uel obli-
9 uione defecit uel uiluit uetustate. et nos perpetuae
recordationi haesurum putamus, quod plurima orbis
parte secura unum angulum fugax latro uiolauit? quasi
uero Gotthorum et Sueborum pacem ut non dicam
uersa uice Indus uel Assyrius, sed etiam uel ipse, qui
10 hostem patitur, Hispanus orauerit. at uero si illa
Alexandri tempora laudanda potius propter uirtutem
qua totus orbis obtentus, quam detestanda propter
ruinam qua totus orbis euersus est iudicantur: in-
uenientur et modo plurimi, qui haec laudanda cen-
seant, quia multa uicerunt et miserias aliorum feli-
11 citatem suam reputent. sed dicat quisquam: isti hostes
Romaniae sunt. respondebitur: hoc et tunc toto orienti

de Alexandro uidebatur, talesque et Romani aliis uisi
p. 195 sunt, dum bellis ignotos quietosque petiuerunt. sed
illi adquirere regna, isti euertere student. separata
sunt hostis excidia et iudicia uictoris. siquidem et 12
illi prius eos bellis adflixerunt, quos postea suis legi-
bus ordinarunt: et hi nunc hostiliter turbant quae —
in quo non permiserit Deus — si edomita obtinerent,
ritu suo conponere molirentur, dicendi posteris magni
reges, qui nunc nobis saeuissimi hostes adiudicantur.
quolibet haec gesta talia nomine censeantur, hoc est 13
siue dicantur miseriae siue uirtutes, utraque priori-
bus conparata in hoc tempore minora sunt, atque
ita utraque pro nobis faciunt in conparatione Ale-
xandri atque Persarum: si uirtus nunc uocanda est,
minor est hostium; si miseria, minor est Roma-
norum.

p. 196 Anno ab urbe condita CCCCL Fabio Maximo V De- 21
cio Mure IIII consulibus quattuor fortissimi florentissi-
mique Italiae populi in unum agmen foedusque coierunt.
namque Etrusci Vmbri Samnites et Galli uno agmine
conspirantes Romanos delere conati sunt. tremefacti 2
hoc bello Romanorum animi et labefactata fiducia
est, nec ausi sunt totum sperare de uiribus: dolo
diuisere hostes, tutius rati pluribus se bellis inplicare
quam grauibus. itaque cum, quibusdam suis ad po- 3
pulandos hostiles agros in Vmbriam Etruriamque prae-
missis, Vmbrorum Etruscorumque exercitum redire ad
tuitionem suorum coegissent, cum Samnitibus et Gallis
bellum inire properarunt. in quo bello cum Gallorum 4
impetu Romani premerentur Decius consul occisus est.
Fabius tamen post magnam Decianae partis stragem
tandem uicit. eo proelio quadraginta milia Samnitium 5
siue Gallorum caesa, Romanorum uero septem milia
ex Decii tantummodo parte qui occisus est exstincta
p. 197 referuntur. fuisse autem absque Etruscis et Vmbris, 6
quos astu Romani bello auocauerunt, Gallorum et
Samnitium peditum CXL milia CCCXXX, equitum uero

XLVII milia Liuius refert, et carpentarios mille in armis contra aciem stetisse Romanam.

7 Sed — ut saepe dictum est semper Romanorum
aut domesticam quietem extraneis bellis interpellatam
aut externos prouentus morbis interioribus adgrauatos,
tantum ut omnimodis ingentes animi undecumque pre-
8 merentur — hanc cruentam tristemque uictoriam pesti-
lentia ciuitatis onerauit et triumphales pompas obuiae
mortuorum exsequiae polluerunt. nec erat cui de
triumpho gaudium suaderetur, cum tota ciuitas aut
aegris suspiraret aut mortuis.

22 Sequitur annus, quo Romani instaurato a Samniti-
2 bus bello uicti sunt atque in castra fugerunt. postea
uero Samnites nouum habitum animumque sumentes, p. 11
hoc est deargentatis armis ac uestibus, paratoque animo
3 ni uincant mori, bello sese offerunt. aduersum quos
Papirius consul cum exercitu missus cum a pullariis
auguribus uana coniectantibus congredi prohiberetur,
inridens eos tam feliciter confecit bellum quam con-
4 stanter arripuit. nam in hoc proelio XII milia hostium
caesa, III milia capta referuntur. sed hanc quoque
istius uere laudandam uictoriam, quam uani auspi-
ces impedire non potuerunt, oborti subito corrupere
5 morbi. nam tanta ac tam intolerabilis pestilentia
tunc corripuit ciuitatem, ut propter eam quacum-
que ratione sedandam libros Sibyllinos consulendos
putarint horrendumque illum Epidaurium colubrum
cum ipso Aesculapi lapide aduexerint: quasi uero p. 12
pestilentia aut ante sedata non sit aut post orta non
fuerit.

6 Praeterea altero abhinc anno Fabius Gurges consul
male aduersum Samnitas pugnauit. namque amisso
7 exercitu uictus in urbem refugit. itaque cum senatus
de summouendo eo deliberaret, pater eius Fabius Maxi-
mus ignominiam filii deprecatus legatum se filio itu-
rum ultro obtulit, si illi depellendae ignominiae et
8 gerendi iterum belli facultas daretur. qua impetrata

per Philippum, etiamsi Alexander ei non successisset
in regnum. cuius bella immo sub cuius bellis mundi
mala ordine sequentia suspendo paulisper, ut in hoc
loco pro conuenientia temporum Romana subiciam.

Anno ab urbe condita CCCCXXVI Caudinas furculas 2
satis celebres et famosas insignis Romanorum fecit
infamia. nam cum superiore bello uiginti milia Samni-
tum Fabio magistro equitum pugnam conserente ceci-
dissent, circumspectiore cura Samnites ac magis in-
structo apparatu apud Caudinas furculas consederunt;
179 ubi cum |Veturium et Postumium consules omnesque 3
copias Romanorum angustiis locorum armisque clau-
sissent, Pontius dux eorum in tantum abusus est uicto-
riae securitate, ut Herennium patrem consulendum pu-
taret, utrum occideret clausos an parceret subiugatis:
ut uiuos tamen dedecori reseruaret, elegit. Romanos 4
enim antea saepissime uinci et occidi, numquam autem
capi aut ad deditionem cogi potuisse constabat. itaque 5
Samnites uictoria potiti uniuersum exercitum Roma-
num turpiter captum armis etiam uestimentisque nu-
datum, tantum singulis uilioribus operimentis ob uere-
cunda corporum tegenda concessis, sub iugum missum
seruitioque subiectum, longum agere pompae ordinem
praeceperunt. sescentis autem equitibus Romanis in 6
obsidatum receptis oneratos ignominia, ceteris rebus
uacuos consules remiserunt.

Quid de exaggeranda huius foedissimi foederis ma- 7
cula uerbis laborem, qui tacere maluissem? hodie enim
Romani aut omnino non essent aut Samnio dominante
seruirent, si fidem foederis, quam sibi seruari a sub-
iectis uolunt, ipsi subiecti Samnitibus seruauissent.

Posteriore anno infringunt Romani firmatam cum 8
Samnitibus pactionem eosque in bellum cogunt, quod
Papirio consule insistente commissum magnas strages
utriusque populi dedit. cum hinc ira recentis infamiae, 9
inde gloria proximae uictoriae pugnantes instimularet,
tandem Romani pertinaciter moriendo uicerunt; nec

caedi pariter uel caedere destiterunt, nisi postquam
uictis Samnitibus et capto duci eorum iugum repo-
10 suerunt. |idem deinde Papirius Satricum expulso inde p. 180
Samnitico praesidio expugnauit et cepit. hic autem
Papirius adeo tunc apud Romanos bellicosissimus ac
strenuissimus habebatur, ut cum Alexander Magnus
disponere diceretur ab oriente descendens obtinere
uiribus Africam atque inde in Italiam transuehi, Ro-
mani inter ceteros duces tunc in republica sua opti-
mos hunc praecipuum fore qui Alexandri impetum
sustinere posset meditarentur.

16 Igitur Alexander anno ab urbe condita CCCCXXVI
patri Philippo successit in regnum: qui primam ex-
perientiam animi et uirtutis suae conpressis celeriter
Graecorum motibus dedit, quibus auctor, ut ab imperio
Macedonum deficerent, Demosthenes orator auro Per-
2 sarum corruptus exstiterat. itaque Atheniensibus bel-
lum deprecantibus remisit, quos insuper etiam multae
metu soluit; Thebanos cum di|ruta ciuitate deleuit, p. 181
reliquos sub corona uendidit; ceteras urbes Achaiae
et Thessaliae uectigales fecit; Illyrios quoque et Thra-
3 cas translato mox abhinc bello domuit. inde profectu-
rus ad Persicum bellum omnes cognatos ac proximos
suos interfecit. in exercitu eius fuere peditum XXXII
milia, equitum IIII milia quingenti, naues CLXXX. hac
tam parua manu uniuersum terrarum orbem utrum
admirabilius sit quia uicerit an quia adgredi ausus
4 fuerit incertum est. primo eius cum Dario rege con-
gressu sescenta milia Persarum in acie fuere, quae
non minus arte Alexandri superata quam uirtute Ma-
cedonum terga uerterunt. magna igitur caedes Per-
sarum fuit. in exercitu Alexandri CXX equites et no-
5 uem tantum pedites defuere. |deinde Gordien Phrygiae p. 182
ciuitatem, quae nunc Sardis uocitatur, obsessam oppu-
gnatamque cepit ac direptioni dedit. inde nuntiato
sibi Darii cum magnis copiis aduentu, timens angustias
quibus inerat locorum, Taurum montem mira celeritate

transcendit et quingentis stadiis sub una die cursu
transmissis, Tarsum uenit, ibique cum sudans in Cyd-
num praefrigidum amnem descendisset, obriguit con-
tractuque neruorum proximus morti fuit. interea Da- 6
rius cum CCC milibus peditum et C milibus equitum
in aciem procedit. mouebat haec multitudo hostium
etiam Alexandrum maxime respectu paucitatis suae,
quamuis iam pridem DC milibus hostium eadem pau-
citate superatis non solum non timere pugnam sed
etiam uictoriam sperare didicisset. itaque cum intra 7
iactum teli uterque constitisset exercitus et intentos
ad signum belli populos discurrentes principes uariis
incitamentis acuerent, ingentibus utrimque animis
pugna committitur: in qua ambo reges et Alexander 8
et Darius uulnerantur, ac tam diu certamen anceps
p. 133 fuit, quoad fugeret Darius; exinde caedes Per|sarum
secuta est. ibi tum peditum LXXX milia, equitum X 9
milia caesa, capta autem XL milia fuere. ex Mace-
donibus uero cecidere pedites CXXX, equites CL. in
castris Persarum multum auri ceterarumque opum re-
pertum. inter captiuos castrorum mater et uxor ea-
demque soror et filiae duae Darii fuere; quarum 10
redemptionem Darius cum etiam oblata regni dimidia
parte non inpetrauisset, tertio cunctis Persarum uiri-
bus sociorumque auxiliis contractis, bellum instaurat.
sed dum haec Darius agit, Alexander Parmenionem 11
ad inuadendam Persicam classem cum copiis mittit,
ipse in Syriam proficiscitur, ibi ex multis sibi regibus
cum infulis ultro occurrentibus alios allegit, alios mu-
tauit, alios perdidit, Tyrum urbem antiquissimam et
florentissimam, fiducia Carthaginiensium sibi cognato-
rum obsistentem, oppressit et cepit. exim Ciliciam 12
Rhodum atque Aegyptum pertinaci furore peruadit.
inde ad templum Iouis Hammonis pergit, ut mendacio
p. 134 ad |tempus conposito ignominiam sibi patris incerti et
infamiam adulterae matris aboleret. nam arcessitum 13
ad se fani ipsius antistitem ex occulto monuit, quid

sibi tamquam consulenti responderi uelit, sicut historici eorum dicunt. ita certus Alexander fuit nobisque prodidit, dis ipsis mutis et surdis uel in potestate esse antistitis quid uelit fingere uel in uoluntate consulen-
14 tis quid malit audire. reuertens ab Hammone ad tertium Persicum bellum Alexandriam in Aegypto condidit.

17 Darius uero spe pacis amissa CCCC milia peditum et C milia equitum Alexandro ab Aegypto reuertenti
2 apud Tarsum bello opponit. nec pugnae mora; omnes caeca rabie in ferrum |ruunt: Macedones totiens a se p. 185
uictis hostibus animosi, Persae nisi uincant mori prae-
3 optantes. raro in ullo proelio tantum sanguinis fusum est. sed Darius cum uinci suos uideret, mori in bello
4 paratus persuasu suorum fugere conpulsus est. hoc proelio Asiae uires et regna ceciderunt totusque oriens in potestatem Macedonici cessit imperii atque ita attrita est in hoc bello Persarum omnis fiducia, ut post hoc nullus rebellare ausus sit patienterque Persae post imperium tot annorum iugum seruitutis acceperint.
5 Alexander XXXIIII continuis diebus castrorum praedam percensuit; Persepolim, caput Persici regni, famosissimam confertissimamque opibus totius orbis inuasit;
6 Darium uero cum a propinquis suis uinctum conpedibus aureis teneri conperisset persequi statuit. itaque iusso ut subsequeretur exercitu ipse cum sex milibus equitum profectus inuenit in itinere solum relictum, multis confossum uulneribus et extrema uitae per uul-
7 nera efflantem. |hunc mortuum inani misericordia re- p. 186
ferri in sepulchra maiorum sepelirique praecepit; cuius non dicam matrem uel uxorem sed etiam paruulas filias crudeli captiuitate retinebat.

8 In tanta malorum multitudine difficillima dictis fides: tribus proeliis totidemque annis quinquiens deciens centena milia peditum equitumque consumpta, et haec quidem ex eo regno illisque populis, unde iam ante per annos non multo plures deciens nouiens cen-

tena milia profligata referuntur: quamquam extra has 9
clades per eosdem tres annos et Asiae ciuitates pluri-
mae oppressae sint et Syria tota uastata, Tyrus ex-
cisa, Cilicia exinanita, Cappadocia subacta, Aegyptus
addicta sit, Rhodus quoque insula ultro ad seruitutem
tremefacta successerit plurimaeque subiectae Tauro
prouinciae atque ipse mons Taurus diu detrectatum
iugum domitus et uictus acceperit.

Et ne forte tunc quisquam opinetur uel Orientem 18
solum Alexandri uiribus subactum uel Italiam tantum-
p. 187 modo Romana inquie|tudine fatigatam: tunc etiam
bellum Hagidis Spartanorum regis in Graecia, Alexan-
dri regis Epiri in Lucania, Zopyrionis praefecti in
Scythia gerebatur. quorum Hagidis Lacedaemonius 2
excitata et rebellante secum uniuersa Graecia cum
Antipatri fortissimis copiis congressus inter magnas
utrorumque strages et ipse procubuit. Alexander au- 3
tem in Italia adfectans occidentis imperium aemulans
Alexandrum Magnum, post numerosa et grauia bella
ibidem gesta a Bruttiis Lucanisque superatus est cor-
pusque eius ad sepulturam uenditum. Zopyrion uero 4
praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu
Scythis bellum inferre ausus et usque ad internecio-
nem caesus funditus cum omnibus copiis suis abra-
sus est.

Igitur Alexander Magnus post Darii mortem Hyr- 5
canos et Mandos subegit: ubi etiam illum adhuc bello
intentum Halestris siue Minothea, excita suscipiendae
ab eo subolis gratia cum trecentis mulieribus procax
Amazon inuenit. post haec Parthorum pugnam ad- 6
gressus, quos diu obnitentes deleuit propemodum ante-
quam uicit, inde Drangas Euergetas Parimas Para- 7
p. 188 pamenos Ad|aspios ceterosque populos qui in radice
Caucasi morabantur subegit, urbe ibi Alexandria super
amnem Tanaim constituta. sed nec minor eius in 8
suos crudelitas quam in hostem rabies fuit. docent
hoc Amyntas consobrinus occisus, nouerca fratresque

eius necati, Parmenio et Philotas trucidati, Attalus
Eurylochus Pausanias multique Macedoniae principes
exstincti, Clitus quoque annis grauis, amicitia uetus
9 nefarie interfectus: qui cum in conuiuio fiducia ami-
citiae regiae aduersus regem, sua opera patri Philippo
praeponentem, memoriam patris tueretur, ab offenso
frustra rege uenabulo transfossus, commune conuiuium
10 moriens cruentauit. sed Alexander, humani sanguinis
inexsaturabilis siue hostium siue etiam sociorum, re-
11 centem tamen semper sitiebat cruorem. itaque per-
tinaci impetu in bella procurrens Chorasmos et Dahas
indomitam gentem in deditionem accepit; Callisthe|nen p. 189
philosophum sibique apud Aristotelen condiscipulum
cum plurimis aliis principibus, cur eum deposito salu-
tandi more ut deum non adoraret, occidit.

19 Post haec Indiam petit, ut Oceano ultimoque oriente
finiret imperium; Nysam urbem adiit; Daedalos mon-
tes regnaque Cleophylis reginae expugnauit: quae cum
2 se dedisset, concubitu regnum redemit. peragrata per-
domitaque Alexander India cum ad saxum mirae asperi-
tatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant,
peruenisset, cognoscit Herculem ab expugnatione eius-
dem saxi terrae motu prohibitum. aemulatione per-
motus, ut Herculis acta superaret, cum summo labore
ac periculo saxo potitus omnes loci eius gentes in de-
3 ditionem accepit. cum Poro fortissimo Indorum rege
cruentissimum bel|lum gessit: in quo Alexander cum p. 190
ipso Poro singulariter congressus occisoque deiectus
equo concursu satellitum praesentiam mortis euasit;
4 Porus multis uulneribus confossus et captus est. quo
ob testimonium uirtutis in regnum restituto duas ibi
condidit ciuitates Nic*ae*am et Bucefalen, quam de no-
mine equi sui ita uocari praecepit. inde Adrestas
Catthenos Praesidas et Gangaridas caesis eorum exer-
5 citibus Macedones expugnauere. cum ad Cofides uen-
tum esset, ibi contra CC milia equitum hostium pu-
gnam conseruerunt; et cum iam aetate detriti, animo

aegri, uiribus lassi difficile uicissent, castra ob memo-
riam plus solito magnifica condiderunt. exim Alexan- 6
der ad amnem Agesinem pergit; per hunc in Oceanum
deuehitur: ibi Gesonas Sibosque, quos Hercules con-
p. 191 didit, oppressit. hinc |in Mandros et Subagras naui-
gat: quae gentes eum armatis LXXX milibus peditum
et LX milibus equitum excipiunt. commisso proelio 7
diu anceps et cruenta pugna tandem tristem paene
uictoriam Macedonibus dedit. nam fusis hostium co-
piis Alexander exercitum ad urbem duxit; et cum mu-
rum primus escendisset, uacuam ciuitatem ratus solus
introrsum desiluit: quem cum undique infesti hostes 8
circumdedissent, incredibile dictu est ut eum non mul-
titudo hostium, non uis magna telorum, non tantus
lacessentium clamor terruerit, solus tot milia ciderit
ac fugarit. at ubi se obrui a circumfusa multitudine 9
persensit, muri obice posteriora tutatus, contrarios
facilius eo usque sustinuit, donec ad periculum eius
clamoremque hostium perfractis muris exercitus omnis
inrumperet. in eo proelio sagitta sub mamma tra- 10
p. 192 iectus, fixo genu |eatenus pugnauit, donec eum a quo
uulneratus esset occideret. inde conscensis nauibus 11
cum Oceani litora peragraret, ad urbem quandam cui
Ambira rex praeerat peruenit. sed in expugnatione
ciuitatis magnam partem exercitus sagittis hostium
ueneno inlitis amisit, ac post herba per somnium sibi
ostensa et in potum sauciis data cum reliquis subueni-
retur, urbem expugnauit et cepit.

Post quasi circumacta meta de Oceano Indum flu- 20
men ingressus, Babylonam celeriter rediit. ubi eum 2
exterritarum totius orbis prouinciarum legati opperie-
bantur, hoc est Carthaginiensium totiusque Africae
ciuitatum, sed et Hispanorum Gallorum Siciliae Sar-
p. 193 diniaeque, plu|rimae praeterea partis Italiae. tantus 3
timor in summo oriente constituti ducis populos ul-
timi occidentis inuaserat, ut inde peregrinam toto
mundo cerneres legationem, quo uix crederes peruenisse

4 rumorem. Alexander uero apud Babylonam, cum ad-
huc sanguinem sitiens male castigata auiditate ministri
insidiis uenenum potasset, interiit.
5 O dura mens hominum et cor semper inhumanum!
ego ipse, qui haec pro adserenda omnium temporum
alternanti calamitate percenseo, in relatu tanti mali,
quo uel morte ipsa uel formidine mortis accepta totus
mundus intremuit, numquid inlacrimaui oculis? numquid
corde condolui? numquid reuoluens haec propter com-
6 munem uiuendi statum maiorum miserias meas feci? cum
tamen, si quando de me ipso refero, ut ignotos primum
barbaros uiderim, ut infestos declinauerim, ut dominan-
tibus blanditus sim, ut infideles praecauerim, ut insidian-
7 tes subterfugerim, postremo ut persequentes in mari ac
saxis spiculisque adpetentes, manibus etiam paene iam p. 194
adprehendentes repentina nebula circumfusus euaserim,
cunctos audientes me in lacrimas commoueri uelim et
tacitus de non dolentibus doleam, reputans duritiae
8 eorum, qui quod non sustinuere non credunt. Hispa-
nus et Morinus ad supplicandum Alexandro Babylo-
nam adiit cruentumque ultro dominum, ne hostem
exciperet, per Assyriam Indiamque quaesiuit, terrarum
metas lustrans et utrique infeliciter notus Oceano: et
tamen tam uiolentae necessitatis memoria uel obli-
9 uione defecit uel uiluit uetustate. et nos perpetuae
recordationi haesurum putamus, quod plurima orbis
parte secura unum angulum fugax latro uiolauit? quasi
uero Gotthorum et Sueborum pacem ut non dicam
uersa uice Indus uel Assyrius, sed etiam uel ipse, qui
10 hostem patitur, Hispanus orauerit. at uero si illa
Alexandri tempora laudanda potius propter uirtutem
qua totus orbis obtentus, quam detestanda propter
ruinam qua totus orbis euersus est iudicantur: in-
uenientur et modo plurimi, qui haec laudanda cen-
seant, quia multa uicerunt et miserias aliorum feli-
11 citatem suam reputent. sed dicat quisquam: isti hostes
Romaniae sunt. respondebitur: hoc et tunc toto orienti

de Alexandro uidebatur, talesque et Romani aliis uisi
p. 195 |sunt, dum bellis ignotos quietosque petiuerunt. sed
illi adquirere regna, isti euertere student. separata
sunt hostis excidia et iudicia uictoris. siquidem et 12
illi prius eos bellis adflixerunt, quos postea suis legi-
bus ordinarunt: et hi nunc hostiliter turbant quae —
in quo non permiserit Deus — si edomita obtinerent,
ritu suo conponere molirentur, dicendi posteris magni
reges, qui nunc nobis saeuissimi hostes adiudicantur.
quolibet haec gesta talia nomine censeantur, hoc est 13
siue dicantur miseriae siue uirtutes, utraque priori-
bus conparata in hoc tempore minora sunt, atque
ita utraque pro nobis faciunt in conparatione Ale-
xandri atque Persarum: si uirtus nunc uocanda est,
minor est hostium; si miseria, minor est Roma-
norum.

p. 196 |Anno ab urbe condita CCCCL Fabio Maximo V̄ De- 21
cio Mure ĪĪĪĪ consulibus quattuor fortissimi florentissi-
mique Italiae populi in unum agmen foedusque coierunt.
namque Etrusci Vmbri Samnites et Galli uno agmine
conspirantes Romanos delere conati sunt. tremefacti 2
hoc bello Romanorum animi et labefactata fiducia
est, nec ausi sunt totum sperare de uiribus: dolo
diuisere hostes, tutius rati pluribus se bellis inplicare
quam grauibus. itaque cum, quibusdam suis ad po- 3
pulandos hostiles agros in Vmbriam Etruriamque prae-
missis, Vmbrorum Etruscorumque exercitum redire ad
tuitionem suorum coegissent, cum Samnitibus et Gallis
bellum inire properarunt. in quo bello cum Gallorum 4
impetu Romani premerentur Decius consul occisus est.
Fabius tamen post magnam Decianae partis stragem
tandem uicit. eo proelio quadraginta milia Samnitium 5
siue Gallorum caesa, Romanorum uero septem milia
ex Decii tantummodo parte qui occisus est exstincta
p. 197 referuntur. fuisse autem absque |Etruscis et Vmbris, 6
quos astu Romani bello auocauerunt, Gallorum et
Samnitium peditum CXL milia CCCXXX, equitum uero

XLVII milia Liuius refert, et carpentarios mille in ar-
mis contra aciem stetisse Romanam.
7 Sed — ut saepe dictum est semper Romanorum
aut domesticam quietem extraneis bellis interpellatam
aut externos prouentus morbis interioribus adgrauatos,
tantum ut omnimodis ingentes animi undecumque pre-
8 merentur — hanc cruentam tristemque uictoriam pesti-
lentia ciuitatis onerauit et triumphales pompas obuiae
mortuorum exsequiae polluerunt. nec erat cui de
triumpho gaudium suaderetur, cum tota ciuitas aut
aegris suspiraret aut mortuis.
22 Sequitur annus, quo Romani instaurato a Samniti-
2 bus bello uicti sunt atque in castra fugerunt. postea
uero Samnites nouum habitum animumque sumentes, P. 1
hoc est deargentatis armis ac uestibus, paratoque animo
3 ni uincant mori, bello sese offerunt. aduersum quos
Papirius consul cum exercitu missus cum a pullariis
auguribus uana coniectantibus congredi prohiberetur,
inridens eos tam feliciter confecit bellum quam con-
4 stanter arripuit. nam in hoc proelio XII milia hostium
caesa, III milia capta referuntur. sed hanc quoque
istius uere laudandam uictoriam, quam uani auspi-
ces impedire non potuerunt, oborti subito corrupere
5 morbi. nam tanta ac tam intolerabilis pestilentia
tunc corripuit ciuitatem, ut propter eam quacum-
que ratione sedandam libros Sibyllinos consulendos
putarint horrendumque illum Epidaurium colubrum
cum ipso Aesculapi lapide aduexerint: quasi uero P. 11
pestilentia aut ante sedata non sit aut post orta non
fuerit.
6 Praeterea altero abhinc anno Fabius Gurges consul
male aduersum Samnitas pugnauit. namque amisso
7 exercitu uictus in urbem refugit. itaque cum senatus
de summouendo eo deliberaret, pater eius Fabius Maxi-
mus ignominiam filii deprecatus legatum se filio itu-
rum ultro obtulit, si illi depellendae ignominiae et
8 gerendi iterum belli facultas daretur. qua impetrata

per Philippum, etiamsi Alexander ei non successisset in regnum. cuius bella immo sub cuius bellis mundi mala ordine sequentia suspendo paulisper, ut in hoc loco pro conuenientia temporum Romana subiciam.

Anno ab urbe condita CCCCXXVI Caudinas furculas 2
satis celebres et famosas insignis Romanorum fecit infamia. nam cum superiore bello uiginti milia Samnitum Fabio magistro equitum pugnam conserente cecidissent, circumspectiore cura Samnites ac magis instructo apparatu apud Caudinas furculas consederunt;
179 ubi cum |Veturium et Postumium consules omnesque 3
copias Romanorum angustiis locorum armisque clausissent, Pontius dux eorum in tantum abusus est uictoriae securitate, ut Herennium patrem consulendum putaret, utrum occideret clausos an parceret subiugatis: ut uiuos tamen dedecori reseruaret, elegit. Romanos 4
enim antea saepissime uinci et occidi, numquam autem capi aut ad deditionem cogi potuisse constabat. itaque 5
Samnites uictoria potiti uniuersum exercitum Romanum turpiter captum armis etiam uestimentisque nudatum, tantum singulis uilioribus operimentis ob uerecunda corporum tegenda concessis, sub iugum missum seruitioque subiectum, longum agere pompae ordinem praeceperunt. sescentis autem equitibus Romanis in 6
obsidatum receptis oneratos ignominia, ceteris rebus uacuos consules remiserunt.

Quid de exaggeranda huius foedissimi foederis ma- 7
cula uerbis laborem, qui tacere maluissem? hodie enim Romani aut omnino non essent aut Samnio dominante seruirent, si fidem foederis, quam sibi seruari a subiectis uolunt, ipsi subiecti Samnitibus seruauissent.

Posteriore anno infringunt Romani firmatam cum 8
Samnitibus pactionem eosque in bellum cogunt, quod Papirio consule insistente commissum magnas strages utriusque populi dedit. cum hinc ira recentis infamiae, 9
inde gloria proximae uictoriae pugnantes instimularet, tandem Romani pertinaciter moriendo uicerunt; nec

caedi pariter uel caedere destiterunt, nisi postquam
uictis Samnitibus et capto duci eorum iugum repo-
10 suerunt. idem deinde Papirius Satricum expulso inde p. 180
Samnitico praesidio expugnauit et cepit. hic autem
Papirius adeo tunc apud Romanos bellicosissimus ac
strenuissimus habebatur, ut cum Alexander Magnus
disponere diceretur ab oriente descendens obtinere
uiribus Africam atque inde in Italiam transuehi, Ro-
mani inter ceteros duces tunc in republica sua opti-
mos hunc praecipuum fore qui Alexandri impetum
sustinere posset meditarentur.

16 Igitur Alexander anno ab urbe condita CCCCXXVI
patri Philippo successit in regnum: qui primam ex-
perientiam animi et uirtutis suae conpressis celeriter
Graecorum motibus dedit, quibus auctor, ut ab imperio
Macedonum deficerent, Demosthenes orator auro Per-
2 sarum corruptus exstiterat. itaque Atheniensibus bel-
lum deprecantibus remisit, quos insuper etiam multae
metu soluit; Thebanos cum diruta ciuitate deleuit, p. 181
reliquos sub corona uendidit; ceteras urbes Achaiae
et Thessaliae uectigales fecit; Illyrios quoque et Thra-
3 cas translato mox abhinc bello domuit. inde profectu-
rus ad Persicum bellum omnes cognatos ac proximos
suos interfecit. in exercitu eius fuere peditum XXXII
milia, equitum IIII milia quingenti, naues CLXXX. hac
tam parua manu uniuersum terrarum orbem utrum
admirabilius sit quia uicerit an quia adgredi ausus
4 fuerit incertum est. primo eius cum Dario rege con-
gressu sescenta milia Persarum in acie fuere, quae
non minus arte Alexandri superata quam uirtute Ma-
cedonum terga uerterunt. magna igitur caedes Per-
sarum fuit. in exercitu Alexandri CXX equites et no-
5 uem tantum pedites defuere. deinde Gordien Phrygiae p. 182
ciuitatem, quae nunc Sardis uocitatur, obsessam oppu-
gnatamque cepit ac direptioni dedit. inde nuntiato
sibi Darii cum magnis copiis aduentu, timens angustias
quibus inerat locorum, Taurum montem mira celeritate

transcendit et quingentis stadiis sub una die cursu
transmissis, Tarsum uenit, ibique cum sudans in Cyd-
num praefrigidum amnem descendisset, obriguit con-
tractuque neruorum proximus morti fuit. interea Da- 6
rius cum CCC milibus peditum et C milibus equitum
in aciem procedit. mouebat haec multitudo hostium
etiam Alexandrum maxime respectu paucitatis suae,
quamuis iam pridem DC milibus hostium eadem pau-
citate superatis non solum non timere pugnam sed
etiam uictoriam sperare didicisset. itaque cum intra 7
iactum teli uterque constitisset exercitus et intentos
ad signum belli populos discurrentes principes uariis
incitamentis acuerent, ingentibus utrimque animis
pugna committitur: in qua ambo reges et Alexander 8
et Darius uulnerantur, ac tam diu certamen anceps
p. 183 fuit, quoad fugeret Darius; exinde caedes Per|sarum
secuta est. ibi tum peditum LXXX milia, equitum X 9
milia caesa, capta autem XL milia fuere. ex Mace-
donibus uero cecidere pedites CXXX, equites CL. in
castris Persarum multum auri ceterarumque opum re-
pertum. inter captiuos castrorum mater et uxor ea-
demque soror et filiae duae Darii fuere; quarum 10
redemptionem Darius cum etiam oblata regni dimidia
parte non inpetrauisset, tertio cunctis Persarum uiri-
bus sociorumque auxiliis contractis, bellum instaurat.
sed dum haec Darius agit, Alexander Parmenionem 11
ad inuadendam Persicam classem cum copiis mittit,
ipse in Syriam proficiscitur, ibi ex multis sibi regibus
cum infulis ultro occurrentibus alios allegit, alios mu-
tauit, alios perdidit, Tyrum urbem antiquissimam et
florentissimam, fiducia Carthaginiensium sibi cognato-
rum obsistentem, oppressit et cepit. exim Ciliciam 12
Rhodum atque Aegyptum pertinaci furore peruadit.
inde ad templum Iouis Hammonis pergit, ut mendacio
p. 184 ad |tempus conposito ignominiam sibi patris incerti et
infamiam adulterae matris aboleret. nam arcessitum 13
ad se fani ipsius antistitem ex occulto monuit, quid

sibi tamquam consulenti responderi uelit, sicut histo-
rici eorum dicunt. ita certus Alexander fuit nobisque
prodidit, dis ipsis mutis et surdis uel in potestate esse
antistitis quid uelit fingere uel in uoluntate consulen-
14 tis quid malit audire. reuertens ab Hammone ad ter-
tium Persicum bellum Alexandriam in Aegypto con-
didit.

17 Darius uero spe pacis amissa CCCC milia peditum
et C milia equitum Alexandro ab Aegypto reuertenti
2 apud Tarsum bello opponit. nec pugnae mora; omnes
caeca rabie in ferrum |ruunt: Macedones totiens a se p. 185
uictis hostibus animosi, Persae nisi uincant mori prae-
3 optantes. raro in ullo proelio tantum sanguinis fusum
est. sed Darius cum uinci suos uideret, mori in bello
4 paratus persuasu suorum fugere conpulsus est. hoc
proelio Asiae uires et regna ceciderunt totusque oriens
in potestatem Macedonici cessit imperii atque ita at-
trita est in hoc bello Persarum omnis fiducia, ut post
hoc nullus rebellare ausus sit patienterque Persae post
imperium tot annorum iugum seruitutis acceperint.
5 Alexander XXXIIII continuis diebus castrorum praedam
percensuit; Persepolim, caput Persici regni, famosissi-
mam confertissimamque opibus totius orbis inuasit;
6 Darium uero cum a propinquis suis uinctum conpedi-
bus aureis teneri conperisset persequi statuit. itaque
iusso ut subsequeretur exercitu ipse cum sex milibus
equitum profectus inuenit in itinere solum relictum,
multis confossum uulneribus et extrema uitae per uul-
7 nera efflantem. |hunc mortuum inani misericordia re- p. 186
ferri in sepulchra maiorum sepelirique praecepit; cuius
non dicam matrem uel uxorem sed etiam paruulas
filias crudeli captiuitate retinebat.

8 In tanta malorum multitudine difficillima dictis
fides: tribus proeliis totidemque annis quinquiens de-
ciens centena milia peditum equitumque consumpta,
et haec quidem ex eo regno illisque populis, unde iam
ante per annos non multo plures deciens nouiens cen-

tena milia profligata referuntur: quamquam extra has 9
clades per eosdem tres annos et Asiae ciuitates pluri-
mae oppressae sint et Syria tota uastata, Tyrus ex-
cisa, Cilicia exinanita, Cappadocia subacta, Aegyptus
addicta sit, Rhodus quoque insula ultro ad seruitutem
tremefacta successerit plurimaeque subiectae Tauro
prouinciae atque ipse mons Taurus diu detrectatum
iugum domitus et uictus acceperit.

Et ne forte tunc quisquam opinetur uel Orientem 18
solum Alexandri uiribus subactum uel Italiam tantum-
p. 187 modo Romana inquie|tudine fatigatam: tunc etiam
bellum Hagidis Spartanorum regis in Graecia, Alexan-
dri regis Epiri in Lucania, Zopyrionis praefecti in
Scythia gerebatur. quorum Hagidis Lacedaemonius 2
excitata et rebellante secum uniuersa Graecia cum
Antipatri fortissimis copiis congressus inter magnas
utrorumque strages et ipse procubuit. Alexander au- 3
tem in Italia adfectans occidentis imperium aemulans
Alexandrum Magnum, post numerosa et grauia bella
ibidem gesta a Bruttiis Lucanisque superatus est cor-
pusque eius ad sepulturam uenditum. Zopyrion uero 4
praefectus Ponti adunato triginta milium exercitu
Scythis bellum inferre ausus et usque ad internecio-
nem caesus funditus cum omnibus copiis suis abra-
sus est.

Igitur Alexander Magnus post Darii mortem Hyr- 5
canos et Mandos subegit: ubi etiam illum adhuc bello
intentum Halestris siue Minothea, excita suscipiendae
ab eo subolis gratia cum trecentis mulieribus procax
Amazon inuenit. post haec Parthorum pugnam ad- 6
gressus, quos diu obnitentes deleuit propemodum ante-
quam uicit, inde Drangas Euergetas Parimas Para- 7
p. 188 pamenos Ad|aspios ceterosque populos qui in radice
Caucasi morabantur subegit, urbe ibi Alexandria super
amnem Tanaim constituta. sed nec minor eius in 8
suos crudelitas quam in hostem rabies fuit. docent
hoc Amyntas consobrinus occisus, nouerca fratresque

eius necati, Parmenio et Philotas trucidati, Attalus
Eurylochus Pausanias multique Macedoniae principes
exstincti, Clitus quoque annis grauis, amicitia uetus
9 nefarie interfectus: qui cum in conuiuio fiducia ami-
citiae regiae aduersus regem, sua opera patri Philippo
praeponentem, memoriam patris tueretur, ab offenso
frustra rege uenabulo transfossus, commune conuiuium
10 moriens cruentauit. sed Alexander, humani sanguinis
inexsaturabilis siue hostium siue etiam sociorum, re-
11 centem tamen semper sitiebat cruorem. itaque per-
tinaci impetu in bella procurrens Chorasmos et Dahas
indomitam gentem in deditionem accepit; Callisthe|nen p. 188
philosophum sibique apud Aristotelen condiscipulum
cum plurimis aliis principibus, cur eum deposito salu-
tandi more ut deum non adoraret, occidit.

19 Post haec Indiam petit, ut Oceano ultimoque oriente
finiret imperium; Nysam urbem adiit; Daedalos mon-
tes regnaque Cleophylis reginae expugnauit: quae cum
2 se dedisset, concubitu regnum redemit. peragrata per-
domitaque Alexander India cum ad saxum mirae asperi-
tatis et altitudinis, in quod multi populi confugerant,
peruenisset, cognoscit Herculem ab expugnatione eius-
dem saxi terrae motu prohibitum. aemulatione per-
motus, ut Herculis acta superaret, cum summo labore
ac periculo saxo potitus omnes loci eius gentes in de-
3 ditionem accepit. cum Poro fortissimo Indorum rege
cruentissimum bel|lum gessit: in quo Alexander cum p. 189
ipso Poro singulariter congressus occisoque deiectus
equo concursu satellitum praesentiam mortis euasit;
4 Porus multis uulneribus confossus et captus est. quo
ob testimonium uirtutis in regnum restituto duas ibi
condidit ciuitates Nic*ae*am et Bucefalen, quam de no-
mine equi sui ita uocari praecepit. inde Adrestas
Catthenos Praesidas et Gangaridas caesis eorum exer-
5 citibus Macedones expugnauere. cum ad Cofides uen-
tum esset, ibi contra CC milia equitum hostium pu-
gnam conseruerunt; et cum iam aetate detriti, animo

aegri, uiribus lassi difficile uicissent, castra ob memo-
riam plus solito magnifica condiderunt. exim Alexan- 6
der ad amnem Agesinem pergit; per hunc in Oceanum
deuehitur: ibi Gesonas Sibosque, quos Hercules con-
p. 191 didit, oppressit. hinc |*in* Mandros et Subagras naui-
gat: quae gentes eum armatis LXXX milibus peditum
et LX milibus equitum excipiunt. commisso proelio 7
diu anceps et cruenta pugna tandem tristem paene
uictoriam Macedonibus dedit. nam fusis hostium co-
piis Alexander exercitum ad urbem duxit; et cum mu-
rum primus escendisset, uacuam ciuitatem ratus solus
introrsum desiluit: quem cum undique infesti hostes 8
circumdedissent, incredibile dictu est ut eum non mul-
titudo hostium, non uis magna telorum, non tantus
lacessentium clamor terruerit, solus tot milia ceciderit
ac fugarit. at ubi se obrui a circumfusa multitudine 9
persensit, muri obice posteriora tutatus, contrarios
facilius eo usque sustinuit, donec ad periculum eius
clamoremque hostium perfractis muris exercitus omnis
inrumperet. in eo proelio sagitta sub mamma tra- 10
p. 192 iectus, fixo genu |eatenus pugnauit, donec eum a quo
uulneratus esset occideret. inde conscensis nauibus 11
cum Oceani litora peragraret, ad urbem quandam cui
Ambira rex praeerat peruenit. sed in expugnatione
ciuitatis magnam partem exercitus sagittis hostium
ueneno inlitis amisit, ac post herba per somnium sibi
ostensa et in potum sauciis data cum reliquis subueni-
retur, urbem expugnauit et cepit.

Post quasi circumacta meta de Oceano Indum flu- 20
men ingressus, Babylonam celeriter rediit. ubi eum 2
exterritarum totius orbis prouinciarum legati opperie-
bantur, hoc est Carthaginiensium totiusque Africae
ciuitatum, sed et Hispanorum Gallorum Siciliae Sar-
p. 193 diniaeque, plu|rimae praeterea partis Italiae. tantus 3
timor in summo oriente constituti ducis populos ul-
timi occidentis inuaserat, ut inde peregrinam toto
mundo cerneres legationem, quo uix crederes peruenisse

4 rumorem. Alexander uero apud Babylonam, cum ad-
huc sanguinem sitiens male castigata auiditate ministri
insidiis uenenum potasset, interiit.
5 O dura mens hominum et cor semper inhumanum!
ego ipse, qui haec pro adserenda omnium temporum
alternanti calamitate percenseo, in relatu tanti mali,
quo uel morte ipsa uel formidine mortis accepta totus
mundus intremuit, numquid inlacrimaui oculis? numquid
corde condolui? numquid reuoluens haec propter com-
6 munem uiuendi statum maiorum miserias meas feci? cum
tamen, si quando de me ipso refero, ut ignotos primum
barbaros uiderim, ut infestos declinauerim, ut dominan-
tibus blanditus sim, ut infideles praecauerim, ut insidian-
7 tes subterfugerim, postremo ut persequentes in mari ac
saxis spiculisque adpetentes, manibus etiam paene iam
adprehendentes repentina nebula circumfusus euaserim,
cunctos audientes me in lacrimas commoueri uelim et
tacitus de non dolentibus doleam, reputans duritiae
8 eorum, qui quod non sustinuere non credunt. Hispa-
nus et Morinus ad supplicandum Alexandro Babylo-
nam adiit cruentumque ultro dominum, ne hostem
exciperet, per Assyriam Indiamque quaesiuit, terrarum
metas lustrans et utrique infeliciter notus Oceano: et
tamen tam uiolentae necessitatis memoria uel obli-
9 uione defecit uel uiluit uetustate. et nos perpetuae
recordationi haesurum putamus, quod plurima orbis
parte secura unum angulum fugax latro uiolauit? quasi
uero Gotthorum et Sueborum pacem ut non dicam
uersa uice Indus uel Assyrius, sed etiam uel ipse, qui
10 hostem patitur, Hispanus orauerit. at uero si illa
Alexandri tempora laudanda potius propter uirtutem
qua totus orbis obtentus, quam detestanda propter
ruinam qua totus orbis euersus est iudicantur: in-
uenientur et modo plurimi, qui haec laudanda cen-
seant, quia multa uicerunt et miserias aliorum feli-
11 citatem suam reputent. sed dicat quisquam: isti hostes
Romaniae sunt. respondebitur: hoc et tunc toto orienti

de Alexandro uidebatur, talesque et Romani aliis uisi
p. 195 sunt, dum bellis ignotos quietosque petiuerunt. sed
illi adquirere regna, isti euertere student. separata
sunt hostis excidia et iudicia uictoris. siquidem et 12
illi prius eos bellis adflixerunt, quos postea suis legibus ordinarunt: et hi nunc hostiliter turbant quae — in quo non permiserit Deus — si edomita obtinerent, ritu suo conponere molirentur, dicendi posteris magni reges, qui nunc nobis saeuissimi hostes adiudicantur.
quolibet haec gesta talia nomine censeantur, hoc est 13
siue dicantur miseriae siue uirtutes, utraque prioribus conparata in hoc tempore minora sunt, atque ita utraque pro nobis faciunt in conparatione Alexandri atque Persarum: si uirtus nunc uocanda est, minor est hostium; si miseria, minor est Romanorum.

p. 196 Anno ab urbe condita CCCCL Fabio Maximo V De- 21
cio Mure IIII consulibus quattuor fortissimi florentissimique Italiae populi in unum agmen foedusque coierunt.
namque Etrusci Vmbri Samnites et Galli uno agmine
conspirantes Romanos delere conati sunt. tremefacti 2
hoc bello Romanorum animi et labefactata fiducia est, nec ausi sunt totum sperare de uiribus: dolo diuisere hostes, tutius rati pluribus se bellis inplicare
quam grauibus. itaque cum, quibusdam suis ad po- 3
pulandos hostiles agros in Vmbriam Etruriamque praemissis, Vmbrorum Etruscorumque exercitum redire ad tuitionem suorum coegissent, cum Samnitibus et Gallis
bellum inire properarunt. in quo bello cum Gallorum 4
impetu Romani premerentur Decius consul occisus est.
Fabius tamen post magnam Decianae partis stragem
tandem uicit. eo proelio quadraginta milia Samnitium 5
siue Gallorum caesa, Romanorum uero septem milia ex Decii tantummodo parte qui occisus est exstincta
p. 197 referuntur. fuisse autem absque Etruscis et Vmbris, 6
quos astu Romani bello auocauerunt, Gallorum et Samnitium peditum CXL milia CCCXXX, equitum uero

XLVII milia Liuius refert, et carpentarios mille in ar-
mis contra aciem stetisse Romanam.
7 Sed — ut saepe dictum est semper Romanorum
aut domesticam quietem extraneis bellis interpellatam
aut externos prouentus morbis interioribus adgrauatos,
tantum ut omnimodis ingentes animi undecumque pre-
8 merentur — hanc cruentam tristemque uictoriam pesti-
lentia ciuitatis onerauit et triumphales pompas obuiae
mortuorum exsequiae polluerunt. nec erat cui de
triumpho gaudium suaderetur, cum tota ciuitas aut
aegris suspiraret aut mortuis.

22 Sequitur annus, quo Romani instaurato a Samniti-
2 bus bello uicti sunt atque in castra fugerunt. postea
uero Samnites nouum |habitum animumque sumentes, p. 198
hoc est deargentatis armis ac uestibus, paratoque animo
3 ni uincant mori, bello sese offerunt. aduersum quos
Papirius consul cum exercitu missus cum a pullariis
auguribus uana coniectantibus congredi prohiberetur,
inridens eos tam feliciter confecit bellum quam con-
4 stanter arripuit. nam in hoc proelio XII milia hostium
caesa, III milia capta referuntur. sed hanc quoque
istius uere laudandam uictoriam, quam uani auspi-
ces impedire non potuerunt, oborti subito corrupere
5 morbi. nam tanta ac tam intolerabilis pestilentia
tunc corripuit ciuitatem, ut propter eam quacum-
que ratione sedandam libros Sibyllinos consulendos
putarint horrendumque illum Epidaurium colubrum
cum ipso Aesculapi lapide |aduexerint: quasi uero p. 199
pestilentia aut ante sedata non sit aut post orta non
fuerit.

6 Praeterea altero abhinc anno Fabius Gurges consul
male aduersum Samnitas pugnauit. namque amisso
7 exercitu uictus in urbem refugit. itaque cum senatus
de summouendo eo deliberaret, pater eius Fabius Maxi-
mus ignominiam filii deprecatus legatum se filio itu-
rum ultro obtulit, si illi depellendae ignominiae et
8 gerendi iterum belli facultas daretur. qua impetrata

proelioque conserto cum subito pugnantem filium con-
sulem insistente Pontio Samnitarum duce et infestis
hostium telis conclusum uideret, in medium se agmen
pius senex equo uectus ingessit. quo facto commoti 9
Romani tota ibi incubuere acie, donec ipsum Pontium
ducem deleto hostili exercitu uictum oppressumque
ceperunt. caesa sunt in eo proelio Samnitium xx milia, 10
capta autem IIII milia cum rege suo; tandemque Samni-
ticum bellum, quod per quadraginta et nouem annos
multa Romanorum clade trahebatur, capti ducis desti-
tutione finitum est.

Anno subsequente cum Sabinis Curio consule bel- 11
lum gestum est, ubi quot milia hominum interfecta,
quot capta sint, ipse consul ostendit. qui cum in se-
natu magnitudinem adquisiti agri Sabini et multitu-
dinem capti populi referre uellet, numerum explicare
non potuit.

Anno ab urbe condita CCCCLXIII Dolabella et Do- 12
mitio consulibus Lucani Bruttii, Samnites quoque cum
Etruscis et Senonibus Gallis facta societate, cum redi-
200 |uiuum contra Romanos bellum molirentur, Romani ad
exorandos Gallos misere legatos. quos cum Galli in- 13
terfecissent, Caecilius praetor ob ulciscendam legato-
rum necem et conprimendum tumultum hostium cum
exercitu missus, ab Etruscis Gallisque oppressus in-
teriit. septem praeterea tribuni militum in ea pugna 14
occisi, multi nobiles trucidati, tredecim milia etiam
militum Romanorum illo bello prostrata sunt.

Ita autem quotienscumque Galli exarserunt, totis 15
opibus suis Roma detrita est, ut sub praesenti nunc
concursatione Gotthorum magis debeat meminisse Gal-
lorum.

At ego nunc reuocor, ut per haec eadem tempora, 23
quibus Romani ista perpessi sunt, quae inter se bella
gesserint Macedonum duces reuoluam, qui mortuo
Alexandro diuersas sortiti prouincias mutuis se bellis
consumpserunt. quorum ego tumultuosissimum tem- 2

pus ita mihi spectare uideor, quasi aliqua inmensa
castra per noctem de specula montis aspectans nihil p. 201
in magno campi spatio praeter innumeros focos cer-
3 nam. ita per totum Macedoniae regnum, hoc est per
uniuersam Asiam et plurimam Europae partem Libyae-
que uel maximam, horrendi subito bellorum globi con-
4 luxerunt: qui cum ea praecipue loca, in quibus exar-
sere, populati sunt, reliqua omnia terrore rumoris quasi
5 fumi caligine turbauerunt. sed nequaquam tantorum
regum ac regnorum bella excidiaque explicabo, nisi
prius ipsa cum regibus regna prodidero.

6 Igitur Alexander per duodecim annos trementem
sub se orbem ferro pressit, principes uero eius quat-
tuordecim annis dilaniauerunt et ueluti opimam prae-
dam a magno leone prostratam auidi discerpsere ca-
tuli, seque ipsos inuicem in rixam inritatos praedae
7 aemulatione fregerunt. itaque prima Ptolemaeo Ae-
gyptus et Africae Arabiaeque pars sorte prouenit.
confinem huic prouinciae Syriam Laomedon Mytile-
8 naeus, Ciliciam Philotas, Philo Illyrios accipiunt. Me-
diae maiori Atropatus, minori socer Perdiccae prae-
ponitur. Susiana gens Scyno, Phrygia maior Anti-
9 gono Philippi filio adsignatur. Lyciam et Pamphy- p. 202
liam Nearchus, Cariam Cassander, Lydiam Menander
sortiuntur. Leonnatus minorem Phrygiam accipit.
10 Thracia et regiones Pontici maris Lysimacho, Cappado-
cia cum Paphlagonia Eumeni data. summa castrorum
Seleuco Antiochi filio cessit; stipatoribus regis satelliti-
11 busque Cassander filius Antipatri praeficitur. in Bactriana
ulteriore et Indiae regionibus praefecti priores, qui
sub Alexandro esse coeperant, permanserunt. Seres
inter duos amnes Hydaspen et Indum constitutos
12 Taxiles habuit. in colonias *in* Indis conditas Python
Agenoris filius mittitur. Parapamenos fine Caucasi
montis Oxyarches accepit. Arachossi Cedrosique Si-
13 byrti decernuntur. Drancheos et Areos Statanor, *Bactri-
anos* Amyntas sortitur, Sogdianos Scythaeus, Stacanor

p. 203 |Parthos, Philippus Hyrcanios, Fratafernes Armenios,
Tleptolemus Persas, Peucestes Babylonios, Archo Pe-
lassos, Archelaus Mesopotamiam adepti sunt.

Igitur causa et origo bellorum epistula Alexandri 14
fuit regis, qua iussit omnes exules patriae libertatique
restitui. potentes enim ciuitatum Graeciae timentes,
ne exules recepta libertate ultionem meditarentur, a
regno Macedonum defecerunt. primi Athenienses, con- 15
tracto triginta milium exercitu et ducentis nauibus,
bellum cum Antipatro, cui Graecia sorte uenerat, ge-
runt, per Demosthenen quoque oratorem Sicyonam
Argos et Corinthum ceterasque ciuitates sibi socias
adiungunt, Antipatrum obsidione cingunt. ibi dux eo- 16
rum Leosthenes telo e muris iacto perfossus occiditur.
Athenienses Leonnato, qui Antipatro auxilium ferebat,
occurrunt eiusque copiis conminutis ipsum interficiunt.

Perdicca uero bellum Ariarato Cappadocum regi 17
intulit eumque uicit. in qua uictoria nihil praeter
uulnera et pericula conquisiuit, nam omnes ante in-
ruptionem urbis suae succensis domibus suis se suaque
omnia concremauerunt.

Post haec bellum inter Antigonum et Perdiccam 18
p. 204 oritur, grauissime multis prouinciis et insulis ob au|xilia
uel negata uel praestita dilaceratis. diu deliberatum, 19
utrum in Macedoniam bellum transferretur an in Asia
gereretur: nouissime ipse Perdicca Aegyptum cum in-
genti exercitu petit. sic Macedonia, in duas partes
discurrentibus ducibus, in sua uiscera armatur. Ptole- 20
maeus Aegypti uiribus et Cyrenensibus copiis instru-
ctus occurrere bello Perdiccae parat. inter haec Ne-
optolemus et Eumenes cruentissimo inter se proelio
digladiati sunt. uictus Neoptolemus ad Antipatrum 21
fugit: quem ut Eumenen de insperato opprimat per-
urguet: quod Eumenes futurum ratus, insidiantes in-
sidiis capit. in eo bello Polypercon occiditur, Neopto- 22
lemus et Eumenes mutuis uulneribus confossi, sed
Neoptolemus interiit, Eumenes uictor euasit. Perdicca 23

cum Ptolemaeo acerbissimo bello congressus, amissis
copiis ipse quoque interfectus est. Eumenes Python
et Illyrius et Alceta frater Perdiccae a Macedonibus
hostes pronuntiantur, bellumque aduersus eos Antigono
decernitur.
24 Itaque Eumenes et Antigonus conlatis aduersum
se maximis copiis conflixerunt. Eumenes uictus in
quoddam castellum munitissimum fugit, unde auxilia
Antipatri tunc potentissimi per legatos poposcit: quo
25 nuntio territus Antigonus ab obsidione discessit. sed
nec sic Eumeni |spes firma aut salus certa. quare p. 201
ultimo consilio argyraspidas ob arma deargentata sic
dictos, hoc est milites, qui sub Alexandro militauerant,
26 in auxilium rogat: qui fastidiose ducem in disponendo
bello audientes ab Antigono uicti castrisque priuati,
et uxores et liberos simulque omnia, quae sub Alexan-
27 dro adquisierant, perdiderunt. qui postea turpiter per
legatos reddi sibi quae perdiderant, uictorem rogant.
Antigonus autem redditurum pollicetur, si sibi uinctum
28 Eumenen pertraherent. ita illi spe recuperationis in-
lecti, dedecorissima proditione ducem suum, cuius signa
paulo ante secuti fuerant, captiui ipsi captum catena-
tumque duxerunt et mox cum foedissima ignominia
29 in exercitu Antigoni dispersi sunt. interea Eurydice,
Arridaei regis Macedonum uxor, multa sub nomine
uiri nefaria gerit per Cassandrum, quem flagitiose
cognitum ad summum fastigium per omnes honorum
gradus prouexerat: qui ex libidine mulieris multas
30 Graeciae ciuitates adflixit. tunc Olympias, mater Ale-
xandri regis, hortante Polyperconta, cum ab Epiro
in Macedoniam prosequente Aeacida rege Molossorum
ueniret et ab Eurydice finibus prohiberetur, adnitenti-
bus Macedonibus Arridaeum regem et Eurydicen iussit
31 occidi. quamquam et ipsa Olympias continuo meritas
crudelitatis poenas luit: nam cum muliebri audacia
multas principum caedes ageret, audito aduentu Cas-
sandri diffisa Macedonibus cum Roxa nuru sua et ne-

p. 206 pote Hercule in urbem Pydnam concedit: ubi con|tinuo 32
per Cassandrum capta et interfecta est. filius Alexan-
dri Magni cum matre in arcem Amphipolitanam cu-
stodiendus est missus.
Perdicca Alceta et Polyperconte ceterisque ducibus, 33
quos commemorare longum est, diuersae partis occisis
finita bella inter successores Alexandri uidebantur, cum 34
Antigonus ardens cupiditate dominandi liberandum
bello Herculem regis filium ab obsidione simulat. his 35
cognitis Ptolemaeus et Cassander, inita cum Lysimacho
et Seleuco societate bellum terra marique enixe in-
struunt. Antigonus in eo bello cum filio Demetrio
uincitur. Cassander Ptolemaeo in uictoria particeps 36
factus cum Apolloniam rediret, incidit in Auieniatas:
qui propter intolerandae multitudinis ranas et mures
relicto patrio solo et antiquis habitaculis emigrantes,
nouas sedes praetenta interim pace requirebant. sed 37
Cassander et uirtutem et multitudinem gentis adgno-
scens, ne adacti necessitate Macedoniam bello quate-
rent atque inuaderent, receptos in societatem in ultimis
Macedoniae finibus conlocat. inde cum iam Hercules 38
Alexandri filius quattuordecim esset annorum, timens
p. 207 |ne eum omnes quasi legitimum regem praeoptarent,
occidendum tacite cum matre curauit.
Ptolemaeus iterum cum Demetrio nauali proelio 39
conflixit et cum omnem paene classem atque exercitum
perdidisset, uictus in Aegyptum refugit. hac uictoria 40
elatus Antigonus, regem se cum Demetrio filio appel-
lari iubet: quod exemplum omnes secuti regium sibi
nomen dignitatemque sumpserunt. igitur Ptolemaeus 41
et Cassander ceterique alterius factionis duces cum
decipi se ab Antigono singillatim uiderent, per epistu-
las se inuicem confirmantes coeundi in unum tempus
locumque condicunt et bellum aduersus Antigonum
communibus uiribus instruunt. Cassander finitimorum 42
bellis inplicitus Lysimachum, clarissimum inter omnes
ducem, cum ingenti manu pro se sociis in auxilium

43 misit. Seleucus quoque ex Asia maiore descendens
nouus Antigono hostis accessit. hic siquidem Seleucus
plurima per orientem inter socios regni Macedonici
44 bella gessit. principio Babylonam bello expugnauit
et cepit. Bactrianos nouis motibus adsurgentes per-
45 domuit. transitum deinde in Indiam fecit: quae post
mortem Alexandri ueluti detracto excussoque a cer-
uicibus iugo praefectos eius occiderat Androcotto quo-
dam ad uindicandam libertatem duce. qui postea cru-
deliter in ciues agens, quos de externa dominatione
46 defenderat ipse seruitio premebat. cum hoc ergo An-
drocotto Seleucus quamuis multa |et grauia bella ges- p. 206
sisset, nouissime firmatis regni condicionibus et pacta
pace discessit.

47 Adunatis itaque copiis Ptolemaei sociorumque eius,
pugna committitur: cuius quanto potentior apparatus
tanto ruina grauior fuit, nam in ea tunc totius paene
48 Macedonici regni uires conciderunt. in ipso bello An-
tigonus occisus est; sed finis belli huius initium alte-
rius fuit: nam cum uictoribus de praeda non conue-
niret, iterum in duas factiones diducuntur: Seleucus
49 Demetrio, Ptolemaeus Lysimacho iungitur; Cassandro
defuncto filius Philippus succedit. sic quasi ex integro
noua Macedoniae bella nascuntur.

50 Antipater Thessalonicen matrem suam, Cassandri
uxorem, quamuis miserabiliter pro uita precantem,
51 manu sua transuerberauit. Alexander frater eius dum
bellum aduersus fratrem ob ultionem matris instruit,
a Demetrio, cuius auxilium petierat, circumuentus oc-
52 ciditur. Lysimachus cum Dori regis Thracum infestis-
simo bello urgueretur, aduersus Demetrium pugnare
53 non potuit. Demetrius augmento Graeciae et totius
54 Macedoniae elatus, in Asiam transire disponit. Ptole-
maeus autem et Seleucus et Lysimachus experti priore
certamine, quantae uires essent concordiae, |iterum p. 208
societate pacta adunatisque exercitibus, bellum in Eu-
55 ropam transferunt aduersus Demetrium. his se comitem

et belli socium Pyrrhus rex Epiri iungit, sperans De-
metrium Macedonia posse depelli. nec spes frustra
fuit: quippe exercitu eius corrupto ipsoque in fugam
acto, regnum Macedoniae Pyrrhus inuasit. deinde Ly- 56
simachus generum suum Antipatrum insidiantem sibi
interfecit filiumque suum Agathoclem ultra humanum
morem perosus occidit.

Quibus quidem diebus Lysimachia ciuitas formi- 57
dolosissimo terrae motu euersa, oppressoque populo
suo crudele sepulchrum fuit. Lysimachum autem ad- 58
siduis se parricidiis cruentantem omnes socii dese-
ruerunt et ad Seleucum deficientes, pronum iam regem
aemulatione regni, ut bellum Lysimacho inferret, hor-
tati sunt. res foedissimi spectaculi erat, duo reges, 59
quorum Lysimachus annos natus LXXIIII, Seleucus
autem LXXVII, de eripiendis alterutrum regnis concur-
rere, in acie stare, arma gerere. ultimum hoc quidem 60
bellum Alexandri commilitonum fuit, sed quod ad ex-
emplum humanae miseriae fuerit reseruatum: quippe 61
cum orbem terrarum exstinctis iam XXXIIII Alexandri
ducibus soli possiderent et angustissimos senectutis ac
uitae suae terminos non aspicientes, angustos esse
imperio suo totius mundi terminos arbitrabantur. in 62
p. 210 eo bello Lysimachus, uel amissis uel interfectis prius
ante hanc pugnam quindecim liberis, postremus occi-
sus est. sic Lysimachus solutio pugnae Macedonicae
fuit. sed ne Seleucus quidem tanta uictoria inpune 63
laetatus est: nam neque ipse post LXXVII annos quie-
tem naturalis mortis inuenit, sed extortam sibi in-
feliciter uitam uelut immatura morte finiuit: quippe 64
insistente Ptolemaeo, cuius sororem Lysimachus in
matrimonio habuerat, insidiis circumuentus occisus est.

Haec sunt inter parentes filios fratres ac socios 65
consanguinitatis societatisque commercia. tanti apud
illos diuina atque humana religio pendebatur. eru- 66
bescant sane de recordatione praeteritorum, qui nunc
interuentu solius fidei Christianae ac medio tantum

iurationis sacramento uiuere se cum hostibus nec
67 hostilia sciunt; quibus indubitatissime probatur, (
non, sicut illi antea,

caesa iungebant foedera porca,

sed quia nunc inter barbaros ac Romanos creato
et dominum suum contestantes tantam fidem adhi
in sacramentum seruant euangelia, quantam tunc
inter parentes ac filios potuit seruare natura.

68 Nunc autem finis Macedonici belli finis etiam l
fiat, praesertim cum iam abhinc Pyrrhi bella incip
et mox Punica consequantur.

p. 211

PAVLI OROSII

HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS

LIBER QVARTVS.

PRAEF.

Dixisse Aenean Virgilius refert, cum post pericula
sua suorumque naufragia residuos aegre socios sola-
retur,

Forsan et haec olim meminisse iuuabit.

haec sententia, semel apte ficta, semper uim sui tri- 2
plicem diuersissimis effectibus refert, cum et prae-
terita tanto gratiora habentur in uerbis quanto grauiora
referuntur in gestis et futura dum desiderabilia fasti-
dio praesentium fiunt semper meliora creduntur, ipsis 3
p. 212 autem praesentibus ob hoc nulla in parte miseriarum
iusta conparatio adhiberi potest, quia multo maiore
molestia adficiunt quantulacumque sint ista quae sunt
quam illa quae siue transacta siue uentura, etsi magna
dicuntur, interim omnino tunc non sunt. ueluti si quis 4
nocturnis pulicibus titillatus atque ex eo uigiliis anxius
alias forte, quas aliquando ex ardentissimis febribus
diu sustinuit, uigilias recordetur, procul dubio inpa-
tientius feret istarum inquietudinem quam illarum re-
cordationem. sed quamuis apud omnium sensus pro 5
captu temporum ita uideri queat, numquid tamen ali-
quis exsistet, qui uel in ipsa anxietate pronuntiet gra-
uiores pulices esse quam febres? aut acerbius accipiat
se uigilare sanum quam dormire non potuisse mori-
turum? quae cum ita sint, delicatis istis et querulis 6
nostris utcumque concedo, ut haec, quibus nunc, quia
sic expedit, interdum admonemur, sentiendo grauia

putent, non tamen *coniueo*, ut etiam adserant conpa-
7 rando grauiora. quemadmodum si quis e mollissimis
stratis cubiculoque percommodo matutinus egrediens
nocturno gelu lacunarum dorsa obriguisse herbasque
inca|nuisse prospiceret et inopinato uisu admonitus p. 213
diceret 'frigus est hodie': hic mihi nequaquam repre-
hendendus uideretur, quia uel communi usu uel proprio
8 sensu locutus esset. at si trepidus in cubiculum re-
currens stratisque sese adoperiens uel magis abdens
clamaret, tantum omnino frigus esse quantum nec in
Appennino aliquando fuerit, cum Hannibal elephantos
equos plurimamque exercitus sui partem niuibus clau-
9 sus atque oppressus amisit: hunc ego puerilibus licen-
tiis nausiantem non modo dicentem ista non ferrem,
sed etiam ab ipsis stratis, otii sui testibus, in popu-
lum publicumque protraherem, eique foras producto
infantes in eo atque ex eo gelu ludentes iucundantes
10 sudantesque monstrarem, ut uerbosa nugacitas delicatis
uitiata nutrimentis non in tempore uiolentiam sed in
se esse segnitiam doceretur et in conparatione rerum
diiudicanda non maiores parua tolerasse sed se nec
parua tolerare sufficere probaretur.
11 Quod euidentius ipsis in memoriam reuolutis prae-
teritorum cladibus adprobabo Pyrrhi bello in primis,
sicut ordo est, prodito. cuius causa et origo haec fuit.
1 |Anno ab urbe condita CCCCLXIIII Tarentini Roma- p. 214
nam classem forte praetereuntem, spectaculo theatri
prospectam hostiliter inuaserunt, quinque tantum na-
uibus uix per fugam elapsis; cetera retracta in por-
tum classis et profligata est; praefecti nauium truci-
dati, omnes bello utiles caesi, reliqui pretio uenditi
2 sunt. continuo missi Tarentum a Romanis legati, ut
de inlatis quererentur iniuriis, pulsati ab isdem auctas
insuper iniurias rettulerunt. his causis bellum ingens
3 exortum est. Romanos, qui quantique hostes circum-
streperent permetientes, ultima adegit necessitas pro-
letarios quoque in arma cogere, hoc est eos qui in

urbe semper sufficiendae prolis causa uacabant, mili-
tiae adscribere: quippe cum frustra de prole cura est,
nisi rebus praesentibus consulatur. itaque inruit in 4
p. 215 uniuersos Tarentinorum |fines cum Aemilio consule
Romanus exercitus, igni ferroque uastat omnia, plurima
expugnat oppida, iniuriam insolenter acceptam crude-
liter uindicat. continuo Tarentinos, plurimis finitimo- 5
rum praesidiis fultos, maxime Pyrrhus auxit, qui etiam
in se ob magnitudinem uirium consiliorumque summam
belli nomenque transduxit. nam Tarentum, utpote ex 6
Lacedaemoniis conditam cognatamque Graeciae ciui-
tatem, uindicaturus totas uires Epiri Thessaliae et
Macedoniae, elephantos etiam usque in id tempus in-
uisos Romanis numero XX in Italiam primus inuexit:
terra mari, uiris equis, armis beluis, ad postremum
uiribus suis dolisque terribilis, nisi quod Delphici illius 7
uanissimi spiritus et mendacissimi nebulonis, quem
magnum ipsi uatem ferunt, responso circumuentus am-
biguo exitum fecit eius, qui non consuluisset. itaque 8
apud Heracleam, Campaniae urbem, fluuiumque Lirim
prima inter Pyrrhum regem et Laeuinum consulem
p. 216 pugna commissa |est. consumpta est grauissimo cer-
tamine dies, utrimque omnibus mori intentis, fugere
nesciis. introductos autem inter concurrentia agmina 9
elephantos forma truces, odore graues, mole terribiles
ut uidere Romani, nouo pugnandi genere circumuenti
et territi, equis maxime pauitantibus, diffugerunt. sed 10
postquam Minucius quartae legionis primus hastatus
protentam in se manum beluae gladio desecuit et con-
turbatam dolore uulneris auerti bello atque in suos
saeuire conpulit eiusque inmoderato discursu perturbari
ac permisceri coepere, finis pugnae etiam beneficio
noctis inpositus est. uictos fuisse Romanos turpis fuga 11
prodidit: quorum tunc cecidisse referuntur peditum
$\overline{\text{XIIII}}$ DCCCLXXX, capti I CCCX, equites autem caesi CCXLVI,
capti DCCCII, signa amissa XXII. nam quantus e di- 12
uerso numerus sociorum Pyrrhi fuerit extinctus, me-

moriae traditum non est, maxime quia scriptorum
ueterum mos est ex ea parte quae uicerit occisorum
non commendare numerum, ne uictoriae gloriam ma-
13 culent damna uictoris, nisi forte cum adeo pauci ca-
dunt, ut admirationem terroremque uirtutis augeat
paucitas perditorum, sicut in |prima Persici belli con- p. 21
gressione apud Alexandrum Magnum fuit: cui inter
CCCC fere milia hostium interfecta nouem tantummodo
14 in exercitu eius pedites defuisse referuntur. sed Pyr-
rhus atrocitatem cladis, quam hoc bello exceperat, dis
suis hominibusque testatus est, adfigens titulum in
templo Tarentini Iouis, in quo haec scripsit:

Qui antehac inuicti fuere uiri, pater optime Olympi,
Hos ego in pugna vici uictusque sum ab isdem.

15 et cum a sociis increpitaretur, cur se uictum diceret
qui uicisset, respondisse fertur: Ne ego si iterum
eodem modo uicero, sine ullo milite Epirum
16 reuertar. interea Romanus exercitus, postquam uictus
clam fugit e castris, miserabilem belli cladem grauio-
17 ribus monstris auctam accumulatamque persensit. nam
pabulatores forte progressos uelut hostilis quaedam
oborta tempestas cum horribili fragore caeli correptos
18 diris fulminibus exussit. quippe XXX et IIII eorum
idem turbo prostrauit; duo et uiginti semineces relicti,
iumenta exanimata et capta conplurima: ut merito
contigisse non in signum uastationis futurae sed ua-
statio ipsa referatur.

19 Secunda inter Pyrrhum et Romanos consules pugna
in Apuliae finibus fuit. ubi clades belli ad utrosque
sed maxime ad Pyrrhum, uictoria ad Romanos con-
20 cessit. nam cum diu ob|nixe cunctis in mutuam cae- p. 21
dem ruentibus, anceps belli penderet euentus, Pyrrhus,
transfixo bracchio saucius, prior cessit e proelio. sed
21 et Fabricius legatus tunc uulneratus est. elephanti
prima pugna uulnerari atque in fugam cogi posse de-
prehensi, deinde subiectis inter posteriora ac mollia
ignibus exagitati, ardentes insuper machinas furore

trepido circumferentes exitio suis fuere. caesa sunt 22
in ea pugna v milia Romanorum, de exercitu uero
Pyrrhi xx milia prostrata sunt. regis signa ablata
LIII, Romanorum undecim amissa sunt.

Pyrrhus bello fractus, Agathocle mortuo rege Sy- 23
racusano ad Siciliae arcessitus imperium Syracusas
concessit.

Sed Romanorum miseria nullis cessat indutiis; con- 2
sumitur morborum malis intercapedo bellorum et, cum
foris cessatur a proelio, agitur introrsum ira de caelo.
nam Fabio Gurgite iterum C. Genucio Clepsina con- 2
sulibus pestilentia grauis urbem ac fines eius inuasit;
quae cum omnes tum praecipue mulieres pecudesque
corripiens necatis in utero fetibus futura prole uacua-
bat, et immaturis partubus cum periculo matrum ex-
torti abortus proiciebantur, adeo ut defectura successio
et defuturum animantum genus adempto uitalis partus
219 legitimo ordine crederetur.

Interea reuersum ex Sicilia Pyrrhum Curius consul 3
excepit, tertiumque id bellum contra Epirotas apud
Lucaniam in Arusinis campis gestum est. itaque primo 4
concursu cum Pyrrhi milites Romanorum inpressione
trepidarent et circumspectantes fugam bello cedere
molirentur, Pyrrhus elephantos ex subsidiis iussit in-
duci. Romani, adsueti iam pugnare cum beluis, cum 5
malleolos stuppa inuolutos ac pice oblitos uncis in-
super aculeis tenaces praeparauissent eosque flamma-
tos in terga beluarum turresque uibrarent, non diffi-
cile furentes ardentesque beluas in eorum excidia,
quorum subsidia fuerant, retorserunt. LXXX milia pe- 6
ditum in illo proelio habuisse regem dicunt, equitum
uero VI milia. ex his caesa referuntur XXXIII milia,
capti autem sunt mille trecenti. Pyrrhus quinto de- 7
mum anno, quam uenerat, ab Italia uictus aufugit.
qui post multa grauissimaque bella, quae gessit, in
Graecia apud Argos Achaiae florentissimam urbem,
Spartani regni auiditate seductus, saxo ictus occubuit.

8 Tunc quoque apud Romanos Sextilia uirgo Vestalis
conuicta damnataque incesti ad portam Collinam uiua
defossa est.

3 |Anno ab urbe condita CCCCLXXV Tarentini Pyrrhi p. 230
morte conperta iterum noua aduersum Romanos
arma sollicitant, Carthaginiensium auxilia per lega-
2 tos poscunt atque accipiunt. conserto proelio uicere
Romani: ubi iam tunc Carthaginienses, quamuis non-
dum hostes adiudicati, uinci tamen a Romanis se posse
senserunt.

3 Sequenti anno magnam uiscerum suorum partem
4 seueritas Romana concidit. nam aduentante dudum
Pyrrho octaua legio diffidens Romanae spei, nouum
scelus ausa Reginenses omnes, quibus subsidio prae-
erat, interfecit, praedam sibi omnem atque ipsum op-
5 pidum uindicauit. hoc facinus in tam sceleratos de-
fectores puniendum Genucio consuli iussum est. qui
obsessa Reginorum urbe captisque omnibus ipse qui-
|dem in reliquos perfugas et latrones exercuit digna p. 231
supplicia, Romanos uero milites integrae legionis Ro-
mam misit: qui populi iussu medio in foro uirgis
caesi sunt securique percussi.

6 Visa sibi est tunc Roma uincere, cum legionem
suam integram occidit, quae sine dubio uicta fuisset,
si eam hostili proelio perdidisset.

4 Anno ab urbe condita CCCCLXXVIII obscena et dira
prodigia uel uisa Romae uel nuntiata sunt. aedes
Salutis ictu fulminis dissoluta, pars muri sub eodem
2 loco de caelo, ut dicunt, tacta est. lupi tres ante lu-
cem ingressi urbem, semesum cadauer intulerunt spar-
sumque membratim in foro ipsi strepitu hominum
3 exterriti reliquerunt. apud Formias multis ictibus ful-
minum moenia undique ambusta et dissoluta sunt.
4 apud agrum Calenum repente flamma scisso hiatu ter-
rae eructata tribus diebus tribusque noctibus terribi-
liter exaestuans, quinque agri iugera exhausto penitus
suco ubertatis in cinerem extorruit, ita ut non fruges

solum sed et arbores cum imis stirpibus absumpsisse
p. 222 refera|tur.
Sequenti abhinc anno Sempronius consul aduersum 5
Picentes duxit exercitum. et cum directae intra iactum
teli utraque acies constitissent, repente ita cum hor-
rendo fragore terra tremuit, ut stupore miraculi utrum-
que pauefactum agmen hebesceret. diu attoniti utrim- 6
que populi haesitauere praeiudicata incepti conscientia;
tandem procursu concito iniere certamen. triste adeo 7
id bellum fuit, ut merito dicatur tantum humanum
sanguinem susceptura etiam cum gemitu horrisono
tunc terra tremuisse. Romani pauci admodum eo
proelio qui euasere uicerunt.
Anno ab urbe condita CCCCLXXX inter multa pro- 5
digia sanguis e terra, lac uisum est manare de caelo.
nam et plurimis locis scaturiens e fontibus cruor fluxit
et de nubibus guttatim in speciem pluuiae lacte de-
misso, diri, ut ipsis uisum est, terram imbres inriga-
uerunt. eo tempore Carthaginienses dato aduersum 2
Romanos auxilio Tarentinis, cum a senatu per legatos
arguerentur, turpissimam rupti foederis labem prae-
sumpto accumulauere peiurio.
p. 223 Tunc etiam Vulsini|enses, Etruscorum florentissimi, 3
luxurie paene perierunt. nam cum, licentia in con-
suetudinem prorogata, seruos suos passim liberos fa-
cerent, conuiuiis allegarent, coniugiis honestarent: liber- 4
tini in partem potestatis recepti plenitudinem per scelus
usurpare meditati sunt et liberati seruitutis iugo, am-
bitu dominationis arserunt et quos dominos subditi
aequanimiter dilexerunt, eos iam liberi, quod dominos
fuisse meminerant, exsecrati sunt. itaque conspiran- 5
tes in facinus libertini — quorum tanta manus fuit,
ut sine controuersia auso potirentur — correptam ur-
bem suo tantum generi uindicant, patrimonia coniugia-
que dominorum sibi per scelus usurpant, extorres
dominos procul abigunt, qui miseri, exules egentesque
Romam deferuntur: ubi ostentata miseria querellaque

defleta, per Romanorum seueritatem et uindicati sunt
et restituti.
6 Anno ab urbe condita CCCCLXXXI pestilentia ingens
apud Romam conflagrauit, cuius atrocitatem significare
7 contentus sum, quia uerbis inplere non possum. si
enim spatium temporis quo mansit inquiritur, ultra
biennium uastando porrecta est; si depopulatio quam
egerit, census indictus est, qui non quantum hominum
deperisset, sed quantum superfuisset, inquireret; si uio-
lentia qua adfecerit, Sibyllini libri testes sunt, qui
8 eam caelesti ira inpositam responderunt. sed, ne quem-
quam quasi temptatio cauillationis offendat, quod, cum
Sibylla iratos deos dixerit, nos iram caelestem dixisse
uidea|mur, audiat et intellegat, quia haec, etsi plerum- p. 224
que per aerias potestates fiunt, tamen sine arbitrio
omnipotentis Dei omnino non fiunt.
9 Eodem tempore Caparronia uirgo Vestalis incesti
rea suspendio periit: corruptor eius consciique serui
supplicio adfecti sunt.
10 Ecce continuatim quae et quanta numeramus acci-
disse annis singulis plurima, inter quos certe raro aut
paene nullo nihil triste gestum, et hoc, cum idem
scriptores proposito sibi magis laudandi negotio ca-
11 uerent numerositates miseriarum, ne eosdem quibus
haec et de quibus scribebantur offenderent auditores-
que suos exemplis praeteritorum terrere potius quam
12 instituere uiderentur. porro autem nos in ultimo tem-
porum positi mala Romanorum scire non possumus
13 nisi per eos, qui laudauere Romanos. ex quo intellegi
datur, quanta illa fuerint quae studio propter horro-
rem repressa sunt, cum tanta inueniuntur quae tenuiter
inter laudes emanare potuerunt.
6 Et quoniam ex hoc iam Punica bella succedunt,
res ipsa exigit, ut de Carthagine, quae ante urbem
Romam duo et septua|ginta annos ab Helissa condita p. 225
inuenitur, eiusque cladibus ac domesticis malis, sicut
Pompeius Trogus et Iustinus exprimunt, uel pauca

referantur. Carthaginienses uernaculum atque intestinum semper inter se malum habuere discordiam, qua infeliciter exagitante nulla umquam tempora uel foris prospera uel domi quieta duxerunt. 2 sed cum inter cetera mala etiam pestilentia laborarent, homicidiis pro remediis usi sunt: quippe homines ut uictimas inmolabant aetatemque inpuberem, quae etiam hostium misericordiam prouocaret, aris admouebant. 3

De quo sacrorum immo sacrilegiorum genere quid potissime discutiendum sit non inuenio. 4 si enim huiusmodi ritus aliqui daemones praecipere ausi sunt, ut mortibus hominum occisione hominum satisfieret, intellegendum fuit se operarios atque adiutores pestilentiae conduci, ut ipsi quos illa non corripuisset occiderent: sanas enim atque incorruptas offerri hostias 5 mos est, ita ut illi non sedarent morbos sed praeuenirent.

Itaque Carthaginienses auersis dis propter istius 6 modi sacra — sicut Pompeius Trogus et Iustinus fatentur, sicut autem apud nos constat, propter praep. [illegible] sumptionem impietatemque ipsorum irato Deo — cum 7 in Sicilia diu infeliciter dimicassent, translato in Sardiniam bello iterum infelicius uicti sunt. propter quod ducem suum Mazeum et paucos qui superfuerant milites exulare iusserunt. exules ueniam per legatos petentes repulsi patriam bello et obsidione cinxerunt. ibi 8 tunc Mazeus dux exulum Carthalonem filium suum, sacerdotem Herculis, cur sibi uelut insultans purpuratus occurreret, in crucem sub oculis patriae ita ut erat cum purpuris infulisque suspendit. post paucos dies 9 urbem ipsam cepit; qui cum, interfectis plurimis senatorum, cruente dominaretur, occisus est. haec temporibus Cyri Persarum regis gesta sunt.

Post haec uero Himelcho rex Carthaginiensium 10 cum in Sicilia bellum gereret, repente horribili peste exercitum amisit. nec mora: morbis, populo cateruatim cadente, cito quisque correptus, mox mortuus, 11

iam nec sepeliebatur: cuius mali nuntius cum attoni-
tam repentino luctu Carthaginem repleuisset, non se-
12 cus ac si capta esset turbata ciuitas fuit. omnia ulu-
latibus personabant, clausae ubique ianuae, cuncta
publica priuataque officia damnata, uniuersi ad portum
decurrunt egredientesque de nauibus |paucos, qui cladi p. 227
13 superfuerant, de suis percontantur. postquam de clade
suorum, tacentibus illis uel gementibus, miseri intelle-
gunt, tunc toto litore plangentium uoces, tunc infelicium
14 matrum ululatus et flebiles querellae audiebantur. in-
ter haec procedit et ipse de naui sua imperator sor-
dida seruilique tunica discinctus; ad cuius conspectum
plangentia iunguntur agmina; ipse quoque manus ad
caelum tendens nunc suam nunc publicam infelicita-
15 tem accusat et deflet; ad postremum uociferans per
urbem, tandem ingressus domum, cunctos, qui lacri-
mantes prosequebantur, ultimo dimisit adloquio ac
deinde obseratis ianuis exclusisque etiam filiis gladio
dolorem uitamque finiuit. haec Darii temporibus gesta
sunt.

16 Post haec Hanno, uir quidam Carthaginiensis pri-
uatis opibus reipublicae uires superans, inuadendae
dominationis hausit cupiditatem. cui rei consilium
utile ratus est, ut simulatis unicae filiae nuptiis omnes
senatores, quorum dignitatem obstaturam inceptis suis
17 arbitrabatur, inter pocula ueneno necaret. quae res
per ministros prodita sine ultione uitata est, ne in
uiro potenti plus negotii faceret res cognita quam
cogitata. hoc consilio elusus Hanno alio machinamento
facinus adgredi parat: seruitia concitat, quibus repente
18 incautam urbem opprimeret. sed cum ante statutam
|caedibus diem proditum se praeuentumque intellexis- p. 228
set, castellum quoddam cum uiginti milibus seruorum
19 armatis occupauit. ibi dum Afros regemque Mauro-
rum concitat, captus est ac primo uirgis caesus, deinde
effossis oculis et manibus cruribusque fractis, uelut a
singulis membris poena exigeretur, in conspectu populi

necatus est. corpus uerberibus lacerum cruci suffixum, 20
filii cognatique omnes supplicio traditi, ne quis eum
eiusdem familiae umquam aut imitari aut ulcisci meditaretur. haec temporibus Philippi gesta sunt.

Post haec Carthaginienses cum Tyrum urbem, au- 21
ctorem originis suae, ab Alexandro Magno captam
euersamque didicissent, timentes transitum eius in
Africam futurum, Hamilcarem quendam cognomento
Rhodanum, uirum facundia sollertiaque praecipuum,
ad perscrutandos Alexandri actus direxerunt. qui per 22
Parmenionem quasi transfuga exceptus, dehinc in militiam regis admissus omnia ciuibus suis per tabellas
scriptas et post cera superlitas enuntiabat. hunc mortuo Alexandro Carthaginem reuersum, quasi urbem
regi uenditasset, non ingrato tantum animo uerum
etiam crudeli inuidia necauerunt. deinde cum adsidua 23
nec umquam satis prospera aduersus Siculos bella gererent et Syracusas urbem Siciliae tunc florentissimam
obsidione cinxissent, per Agathoclen Siciliae regem
miro circumuenti ingenio usque ad extrema desperationis adducti sunt. namque Agathocles cum apud 24
Syracusas a Carthaginiensibus obsideretur ac se neque
p. 229 bello parem instructu copiarum neque obsidionis patientem stipendiorum sufficientia uideret, bene prouiso
ac melius dissimulato consilio in Africam cum exercitu
transiit. ibi suis quid moliatur aperit, deinde quid
facto opus sit docet. ilico unanimiter naues primum 25
in quibus uenere succendunt, ne qua spes refugiendi
foret; dein cum omnia in quae direxisset prosterneret,
uillas castellaque incenderet, Hannonem quendam cum
triginta milibus Poenorum obuiam habuit. quem cum
duobus milibus suorum interfecit; ipse autem duos
tantum in eo bello perdidit. qua pugna et Afrorum 26
animis incredibiliter fractis et suorum in inmensum
auctis urbes castellaque expugnat, praedas ingentes
agit, hostium multa milia trucidat. castra deinde ad 27
quintum lapidem a Carthagine statuit, ut damna rerum

opulentissimarum uastationemque agrorum et incendia
28 uillarum de muris ipsius urbis specularentur. adicitur
praesentibus malis tristior fama. nam et apud Siciliam
deletus cum imperatore Afrorum exercitus nuntiatur,
quem reuera incautum ac paene otiosum Andro Aga-
29 thoclis frater oppresserat. hoc per totam Africam ru-
more disperso non tributariae tantum urbes ab his,
uerum etiam socii reges deficiebant. inter quos rex
quoque Cyrenarum Afellas pactus est cum Agatho|cle p. 230
communionem belli, dum regnum Africae ardenter ad-
30 fectat. sed postquam in unum exercitus et castra
iunxerunt, per Agathoclen blandimentis et insidiis cir-
31 cumuentus occisus est. Carthaginienses contractis undi-
que copiis in bellum exarsere. quibus Agathocles ha-
bens secum Afellae copias congreditur, eosque magno
utriusque exercitus sanguine et graui proelio superat.
32 hoc certaminis discrimine tanta desperatio inlata Poenis
est, ut, nisi in exercitu Agathoclis orta seditio fuisset,
transfugiturus ad eum Hamilcar dux Poenorum cum
exercitu fuerit. ob quam noxam in medio foro iussu
Carthaginiensium patibulo suffixus crudele spectaculum
33 suis praebuit. deinde cum post mortem Agathoclis
Carthaginienses Siciliam instructa classe uastarent, a
Pyrrho rege Epiri ab Italia arcessito terrestri nauali-
que certamine saepe superati, nouissime ad Romana
bella conuersi sunt.
34 Pro dolor, leguntne ista de ueteribus, qui de recenti-
bus conqueruntur? immo legunt et ea non aequitate
35 sed aemulatione coniciunt. maximo enim illo et ineffa-
bili quem nec ipsi discernunt stimulo conpunguntur non
propter tempora mala sed propter tempora Christiana,
et deriuatio est inuidi ulceris, ut, quidquid sub exse-
36 crabili agitur, atrocius esse uideatur: sicut etiam inter
nos saepe inimicorum oculis uideri solet, eos, quos exse-
crantur, |nihil non prauum, nihil non subsiciuum, nihil p. 231
non in uulnus suum dicto factoue agere, et hoc tamen
plane simpliciter, in tantum enim captum cor obliquat

inuidia, ut rectum natura non uideat. de quorum nu- 37
mero sunt isti, sed multo miseriores quia inimici Dei
ac perinde inimici ueritatis — de quibus flentes haec
dicimus et quos misericorditer, si patiantur, arguimus,
ut sanemus, — qui uitioso oculo haec uident atque 38
ideo duplicia illis uidentur quae uident et confusi ca-
ligine nequitiae in id cadunt, ut minus uidendo plus
uideant, cum tamen id quod est ita ut est uidere non
possint; qui grauiora arbitrantur flagella patris, quam 39
hostis incendia; qui acerbiorem uocant blandientem
admonentem et redimentem Deum quam persequentem
dominantem trucidantemque diabolum; quamquam, si 40
de patre intellegerent, de castigatione gauderent et,
si praeuideretur fructus eruditionis, esset disciplina
tolerabilis ac propter spem, quae nunc gentibus data
est, antea uero non fuerat, leuiora ducerent, etsi gra-
p. 232 uiora paterentur. quamquam con|temptus miseriarum 41
possunt etiam a suis discere, apud quos summa mala
pro summis bonis aestimata sunt, tantum ut gloriam
famae celebrem atque inlustrem consequerentur: per 42
quos colligi datur, quanta nobis, quibus aeternitas
beata promittitur, sint toleranda pro uita, cum illi
tanta potuerint tolerare pro fama.

Anno ab urbe condita CCCCLXXXIII id est Appio 7
Claudio Q. Fabio consulibus Mamertinis, quorum Messana
nobilis Siciliae ciuitas erat, auxilia contra Hieronem
Syracusanum regem et Poenorum copias Hieroni iun-
ctas et Appium Claudium consulem cum exercitu mi-
sere Romani. qui tam celeriter Syracusanos Poenos- 2
que superauit, ut ipse quoque rex rerum magnitudine
perterritus ante se uictum quam congressum fuisse
p. 233 prodiderit; qui exim fractis uiribus amissaque fi|ducia 3
cum pacem supplex rogaret, ducentis argenti talentis
iussu consulum multatus accepit. consules Agrigen- 4
tum Siciliae ciuitatem ibique praesidia Poenorum operi-
bus ualloque cinxerunt. cumque inclusus ea obsidione 5
senior Hannibal imperator Poenorum ad summam

egestatem redactus esset, Hanno imperator nouus Car-
thaginiensium cum equitibus mille quingentis et tri-
ginta milibus peditum, triginta etiam elephantis ex
inprouiso intercessit expugnationemque ciuitatis pau-
6 lisper distulit. sed continuo ciuitas capta est: Poeni
maximo bello uicti et profligati, undecim elephanti in
potestatem redacti, Agrigentini sub corona omnes uen-
diti sunt; Hannibal senior facta cum paucis eruptione
diffugit.

7 Cn. Cornelio Asina C. Duilio consulibus cum Han-
nibal senior oram Italiae maritimam instructa septua-
ginta nauium classe uastaret, Romani et ipsi classem
8 fabricari atque instrui praeceperunt. quod Duilius
consul celeriter inpleuit; nam intra sexaginta dies
quam arbores caesae erant centum triginta nauium
9 classis deducta in anchoris stetit. Cornelius Asina con-
sul alter cum sedecim nauibus Liparam insulam petiit;
ubi ab Hannibale quasi ad conloquium pacis euocatus
Punica fraude captus |atque in uinculis necatus est. p. 234
10 quod ubi Duilius alter consul audiit, cum triginta
nauibus aduersus Hannibalem profectus est. commisso
nauali proelio Hannibal, amissa naui qua uehebatur,
scapha subductus aufugit; triginta et una naues eius
captae, tredecim mersae, tria milia hominum occisa,
septem milia capta referuntur.

11 Postea Carthaginienses C. Aquilio Floro L. Cornelio
Scipione consulibus Hannonem in locum Hannibalis sub-
rogatum pro Sardis et Corsis defensandis nauali proelio
praefecerunt, qui a Scipione consule uictus, amisso
exercitu ipse confertissimis hostibus se inmiscuit ibique
12 interfectus est. eodem anno tria milia seruorum et quat-
tuor milia naualium sociorum in urbis Romae excidium
coniurarunt et, nisi maturata proditio consilium prae-
uenisset, destituta praesidio ciuitas seruili manu perisset.

8 |Anno ab hoc proximo Calatinus consul Camerinam p. 233
Siciliae urbem petens temere in angustias deduxit exer-
citum, quas Poenorum copiae iam dudum praestruxe-

rant. cui cum omnino nulla uel obsistendi uel eua- 2
dendi facultas esset, Calpurni Flammae uirtute et
opera liberatus est, qui lecta trecentorum uirorum
manu insessum ab hostibus tumulum occupauit et
in se Poenos omnes pugnando conuertit, donec Ro-
manus exercitus obsessas angustias hoste non ur-
guente transiret. caesi sunt in eo bello omnes trecenti, 3
solus Calpurnius quamuis multis confossus uulneribus
et cadaueribus obtectus euasit. Hannibal senior a 4
Carthaginiensibus iterum classi praepositus, infeliciter
cum Romanis nauali proelio congressus et uictus, ab
exercitu suo seditione orta lapidibus coopertus interiit.
p. 236 Atilius con|sul Liparam Melitamque insulas Siciliae 5
nobiles peruagatus euertit. consules, in Africam iussi 6
transferre bellum, cum trecentis triginta nauibus Sici-
liam petiuerunt: quibus Hamilcar Poenorum imperator
et Hanno classi praefectus occurrit. conserto nauali
proelio Carthaginienses in fugam uersi sexaginta et
quattuor naues perdiderunt. uictores consules in Afri- 7
cam transuecti sunt primamque omnium Clipeam ur-
bem in deditionem receperunt. inde Carthaginem pe- 8
tentes trecenta aut eo amplius castella populati sunt,
infesta Carthagini signa circumtulerunt. Manlius con- 9
sul Africa cum uictrici classe decedens septem et
uiginti milia captiuorum cum ingentibus spoliis Ro-
mam reuexit. Regulus, bellum Carthaginiense sortitus, 10
iter cum exercitu faciens haud procul a flumine Ba-
grada castra constituit: ubi cum plurimos militum
aquandi necessitate ad flumen descendentes serpens
mirae magnitudinis deuoraret, Regulus ad expugnan-
dam bestiam cum exercitu profectus est. sed nihil in 11
tergo eius proficientibus iaculis atque omni telorum
ictu inrito, quae per horrendam squamarum cratem
quasi per obliquam scutorum testudinem labebantur
mirumque in modum, ne corpus laederent, ipso cor-
pore pellebantur, cum insuper magnam multitudinem
morsu conminui, impetu proteri, halitu etiam pestifero

exanimari uideret, ballistas deferri imperauit, per quas murale saxum spinae eius incussum conpagem totius
12 corporis soluit. talis siquidem est natura serpentis, ut, cum pedibus carere ui|deatur, costis tamen et p. 227
squamis, quas a summo gutture usque ad imam aluum parili modo dispositas habet, ita instruitur, ut squamis quasi ungnibus, costis quasi cruribus
13 innitatur. non enim ut uermis, cui spinae rigor non est, et in directum corpusculi sui partes gradatim porrigendo contractas, contrahendo porrectas motum explicat, sed alternis intenta conatibus latera sinuosa circumfert, ut per exteriorem spinae curuaturam rigentem costarum aciem tendat, costis autem natura ad summum rectis squamarum ungulas figat; quod uicissim et celeriter agendo non solum plana perlabitur, sed etiam conuexa conscendit, tot uestigiis
14 instructa quot costis. huius itaque rei causa est, ut, si in qualibet corporis parte ab aluo usque ad caput ictu aliquo conlidatur, debilis reddita cursum habere non possit; quia ubicumque ille ictus inciderit spinam soluit, per quam costarum pedes et motus corporis agebantur. unde etiam haec serpens, quae tamdiu tot iaculis inuulnerabilis obstitit, ad unius saxi ictum debilis cessit ac mox circumuenta telis facile oppressa
15 est. corium autem eius Romam deuectum — quod fuisse centum uiginti pedum spatio ferunt — aliquamdiu cunctis miraculo fuit.

16 Regulus aduersum tres imperatores, id est Hasdrubales duos et accitum ex Sicilia Hamilcarem, atrocissimum bellum gessit, in quo caesa sunt Carthaginiensium decem et septem milia, capta autem quinque milia, decem et octo elephanti abducti, oppida octoginta et duo in deditionem cessere Romanis.

9 |Carthaginienses fracti bellis et cladibus exinaniti p. 228
pacem a Regulo poposcerunt. sed cum intolerabiles et duras condiciones pacis audissent, tutius rati sese armatos mori quam miseros uiuere, pretio non solum

Hispanorum uel Gallorum auxilia, quae iam dudum
plurima habebant, sed etiam Graecorum conparanda
duxerunt. itaque Xanthippum Lacedaemoniorum regem 2
cum auxiliis accitum, ducem bello praefecerunt. Xan-
thippus, inspectis Poenorum copiis atque in campum
deductis, longe in melius mutato apparatu pugnam
cum Romanis conseruit. ingens ibi ruina Romanorum 3
uirium fuit: nam triginta milia militum Romanorum
in illa tunc congressione prostrata sunt. Regulus ille
dux nobilis cum quingentis uiris captus est et in ca-
tenas coniectus decimo demum anno Punici belli no-
bilem triumphum Carthaginiensibus praebuit. Xan- 4
p. 239 thippus tam audacis facti conscius re|rum instabilium
mutationem timens ilico ex Africa migrauit in Graeciam.

Igitur Aemilius Paulus et Fuluius Nobilior consu- 5
les audita captiuitate Reguli et clade exercitus Romani
transire in Africam cum classe trecentarum nauium
iussi Clipeam petunt. eo confestim Carthaginienses
cum pari classe uenerunt; nec differri potuit nauale
certamen. centum et quattuor naues Carthaginiensium 6
demersae, triginta cum pugnatoribus captae, praeterea
triginta et quinque milia militum ex ipsis caesa sunt;
Romanorum autem nouem nauibus depressis mille cen-
tum periere milites. consules apud Clipeam castra 7
posuerunt. duo Hannones imperatores Poenorum eo
rursus cum magno exercitu conuenerunt proelioque
commisso nouem milia militum perdiderunt. sed — 8
ut tunc apud Romanos numquam diuturna felicitas
erat et qualescumque successus magnis continuo ma-
lorum molibus obruebantur — cum Romana classis
ad Italiam praedis onusta remearet, infando naufragio
euersa est: nam de trecentis nauibus ducentae uiginti
perierunt, octoginta uix abiectis oneribus liberatae
sunt. Hamilcar dux Poenorum cum exercitu in Nu- 9
midiam Mauretaniamque missus postquam hostiliter
cruenteque in uniuersos egit, cur Regulum libenter
suscepisse dicerentur, mille argenti talentis et uiginti

milibus boum reliquos condemnauit; principes autem
omnium populorum pa|tibulo suffixit. p. 240
10 Tertio anno — sicut semper indomitus furor cito
periculorum obliuiscitur — Seruilius Caepio et Sem-
pronius Blaesus consules ducentis sexaginta nauibus
in Africam transgressi uniuersam oram maritimam,
quae circa Syrtes iacet, depopulati sunt atque in su-
periora progressi captis euersisque ciuitatibus plurimis
11 ingentem praedam ad classem deuexerunt. inde cum
ad Italiam redirent, circa Palinuri promuntorium, quod
a Lucanis montibus in altum excurrit, inlisi scopulis
centum quinquaginta naues onerarias nobilemque prae-
12 dam crudeliter adquisitam infeliciter perdiderunt. uicit
aliquando apud Romanos improbissimam cupiditatem
enormitas miseriarum: nam patres, quibus iam nauticae
rei pertaesum esset, decreuere ne amplius quam sexaginta
nauium classis ad subsidium haberetur Italiae; quod
quidem decretum continuo adacti indomita cupiditate
13 ruperunt. praeterea Cotta consul in Siciliam transgres-
sus plurimis proeliis aduersum Poenos et Siculos terra
marique pugnauit et per totam Siciliam partim ho-
stium partim etiam sociorum inhumatas strages reliquit.
14 L. Caecilio Metello C. Furio Placido consulibus
Hasdrubal nouus Carthaginiensium imperator cum ele-
phantis centum triginta et equitum peditumque am-
plius triginta milibus Lilybaeum uenit ex Africa et
continuo cum Metello consule apud Panormum pugnam
15 conseruit. sed Metellus uim magnam beluarum timens
prius eas magno usus consilio uel in fugam uel in
mortem egit et sic facile quamuis magnam uim ho-
stium superauit: XX milia Carthaginiensium in eo proe-
lio caesa sunt, elephanti quoque sex et uiginti inter-
fe|cti centum et quattuor capti et per Italiam ducti p. 241
maximum Italicis gentibus spectaculum praebuerunt.
Hasdrubal cum paucis Lilybaeum profugit atque ab-
sens a Poenis capitis damnatus est.
16 Post haec fessi tot malis Carthaginienses petendam

esse pacem a Romanis decreuerunt. ad quam rem
Atilium Regulum antea ducem Romanum, quem iam
per quinque annos captiuum detinebant, inter ceteros
legatos praecipue mittendum putauerunt: quem non
impetrata pace ab Italia reuersum resectis palpebris
inligatum in machina uigilando necauerunt. alter deinde 2
Atilius Regulus et Manlius Vulsco, ambo bis consules,
cum classe ducentarum nauium et quattuor legionibus
Lilybaeum profecti: quod oppidum in promuntorio
p. 242 si|tum Romani obsidere conati, superueniente Hanni-
bale qui Hamilcaris filius fuit uicti, maiore exercitus
sui parte perdita ipsi aegre euaserunt. post hos Clau- 3
dius consul cum classe centum uiginti nauium ad Dre-
pani portum contra hostem profectus: ubi mox ex-
ceptus classe Poenorum superatusque est. et ipse
quidem cum triginta nauibus Lilybaeum in castra con-
fugit, reliquae omnes, id est nonaginta, aut captae aut
demersae fuerunt; octo milia militum caesa, uiginti
milia capta referuntur. Gaius quoque Iunius collega
Claudi uniuersam classem naufragio amisit.

Anno etiam consequenti classis Punica in Italiam 4
transiit eiusque plurimas partes longe lateque uastauit.
interea Lutatius cum classe trecentarum nauium in 5
Siciliam transuectus dum apud Drepanam ciuitatem
pugnam inter primores ciet, transfixo femore aeger-
rime, cum iam obrueretur, ereptus est. porro autem 6
Poeni cum quadringentis nauibus magnisque copiis ad
Siciliam duce Hannone concurrunt. nec Lutatius se-
gnior, immo consilia Poenorum mira celeritate prae-
p. 243 ue|nit. postquam proxime sibi utrorumque classes apud
Aegades insulas per totam noctem intertextis prope-
modum anchoris constiterunt, orta luce prior Lutatius
signum bello dedit. crudescente pugna uictus Hanno 7
nauem auertit et dux fugae primus fuit. aliquanta
cum eo pars exercitus sui Africam petiit, alii confu-
gere Lilybaeum; sexaginta et tres Punicae naues captae
sunt, centum uiginti quinque demersae, triginta duo

milia hominum capta, caesa quattuordecim milia fuere; Romanorum autem duodecim naues demersae sunt.
8 Lutatius deinde ad Erycinam ciuitatem quam Poeni tenebant, uenit ibique duo milia Carthaginiensium conserta pugna interfecit.

11 Tunc Carthaginienses praecipiti festinatione ad Lutatium consulem ac deinde Romam mittunt: orant pacem, quam condicionibus ante propositis ilico con-
2 sequuntur. condiciones autem erant, ut Sicilia Sardiniaque decederent proque inpensis bellicis |puri argenti p. 244 tria milia talentum Euboicorum aequis pensionibus per
3 annos uiginti penderent. huius pacis condicio habita est post annum tertium et uicensimum, ex quo bellum Punicum primum fuerat inchoatum.
4 Quis, rogo, duarum ciuitatum unum bellum per annos tres et uiginti gestum fando explicet, quot reges Carthaginiensium, quot consules Romanorum, quot agmina exercituum, quantum numerum nauium contraxerit profligarit oppresserit? et tunc demum, si illa ad plenum perpensa uideantur, de praesentibus iudicetur.
5 Anno ab urbe condita DVII repentina subuersio ipsius Romae praeuenit triumphum Romanorum; neque enim temere dixerim, quando non uel modicam laetitiam Romae superueniens repente quam grauissimus
6 luctus oppresserit. siquidem Q. Lutatio Catulo A. Manlio consulibus diuersae ignium aquarumque clades paene absumpsere urbem. nam Tiberis insolitis auctus imbribus et ultra opinionem uel diuturnitate uel magnitudine redundans omnia Romae aedificia in plano posita
7 deleuit. diuersae qualitates locorum ad unam conuenere perniciem, quoniam et, quae segnior redundatio tenuit, madefacta dissoluit et, quae cursus torrentis
8 inuenit, inpulsa deiecit. aquarum grauissimam cladem grauior ignis secuta uastatio est; qui ignis, incertum unde surrexerit, plurimas ciuitatis partes peruagatus cum hominum domorumque miserabilem stragem fecit

tum etiam tantum opum uno consumpsit incendio
quantum plurimae et peregrinae uictoriae conferre non
possent. dehinc cum omnia in circuitu fori populare- 9
p. 245 tur, |aedem Vestae corripuit et ne sibi quidem dis
subuenientibus ignem illum, qui aeternus putabatur,
temporarius ignis oppressit; unde etiam Metellus, dum
arsuros deos eripit, uix bracchio semiustilatus aufugit.

T. Sempronio Graccho C. Valerio Falcone consuli- 10
bus cum Faliscis bellauere Romani, eoque proelio
quindecim milia Faliscorum interfecta sunt. eodem 12
anno Galli Cisalpini noui exstitere hostes. aduersum
quos uaria sorte bellatum est; nam in primo conflictu
Valerio consule tria milia quingenti cecidere Romani,
secundo quattuordecim milia Gallorum caesa, duo milia
capta sunt, sed ob priorem cladem triumphus consuli
denegatus est.

T. Manlio Torquato C. Atilio Bubulco consulibus 2
Sardinia insula rebellauit auctoribus Poenis. unde mox
Sardi subacti et oppressi sunt; Carthaginiensibus
autem uiolatoribus pacis, quam ipsi poposcissent, in-
ferri bellum decretum est. contra Carthaginienses pa- 3
cem suppliciter poposcerunt et cum bis missis legatis
nihil profecissent, post etiam decem principibus bis
aeque supplicantibus nec impetrarent, nouissime Han-
p. 246 nonis, minimi hominis inter lega|tos, oratione merue-
runt. hoc anno porta Iani Gemini clausa est, quia 4
nusquam eodem anno bellum erat; quod sub Numa
solum Pompilio rege prouenerat.

Hic demum nobis tacendum est et tempora, quibus 5
conferri nostra nullo modo possunt, silentio transmitti
expedit, ne obtrectatores dierum uitae suae ad insul-
tandum potius sibi hoc strepitu suscitemus. ecce portae 6
Iani clausae fuerunt, foris bellum Romanorum non
fuit, omnem subolem suam in gremio suo conquiescen-
tem Roma continens non suspirauit. et hoc quando? 7
post primum Punicum bellum; post quantum temporis?
post annos CCCCXL; quamdiu? anno uno; et quid altero

proelium gestum est, in quo plane quadraginta milia
Gallorum trucidata sunt.
11 Sequenti anno Manlius Torquatus et Fuluius Flac-
cus consules primi trans Padum Romanas duxere le-
giones. pugnatum est ibi cum Insubribus Gallis, quo-
rum interfecta sunt uiginti tria milia, quinque milia
capta sunt.
12 Eo deinde anno, qui huic proximus fuit, dira mise-
ram urbem terruere prodigia: miseram utique, quae
hinc fremitu hostium, inde nequitia daemonum terre-
batur; namque in Piceno flumen sanguine effluxit et
apud Tuscos caelum ardere uisum est et Arimini nocte
multa lucem claram obfulsisse ac tres lunas distanti-
13 bus caeli regionibus exortas apparuisse. tunc quoque
magno terrae motu Caria et Rhodus insulae adeo con-
cussae sunt, ut labentibus uulgo tectis ingens quoque
14 ille colos|sus rueret. eodem anno Flaminius consul p. 251
contemptis auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, ad-
uersum Gallos conflixit et uicit. in quo bello nouem
milia Gallorum caesa, decem et septem milia capta sunt.
15 Post hoc Claudius consul Gaesatorum triginta milia
deleuit, ubi etiam ipse Virdomarum regem in primam
aciem progressus occidit: et inter multa Insubrium,
quos ad deditionem coegerat, oppida Mediolanium quo-
que urbem florentissimam cepit.
16 Deinde Histri noui hostes excitati sunt: quos Cor-
nelius Minuciusque consules multo quidem Romanorum
17 sanguine subegerunt. emergit hic paululum antiquus
ille Romanorum improbae laudis etiam de parricidiis
18 appetitus. nam Fabius Censorius Fabium Buteonem
filium suum furti insimulatum interfecit: dignum scili-
cet facinus, quod pater uel parricidio plectendum du-
ceret, quod ne leges quidem nisi multa pecuniae aut
summum exilii circa quemlibet hominum censuerunt.
14 |Anno ab urbe condita DXXXIIII Hannibal Poeno- p. 252
rum imperator Saguntum florentissimam Hispaniae ciui-
tatem, amicam populi Romani, primum bello inpetitam,

deinde obsidione cinctam et fame excruciatam omnia-
que fortiter contemplatione fidei, quam Romanis de-
uouerant, digna indignaque tolerantem octauo demum
mense deleuit. legatos Romanorum ad se missos in- 2
iuriosissime etiam a conspectu suo abstinuit. exinde 3
odio Romani nominis, quod patri Hamilcari, cum esset
nouem annos natus, fidelissime alias infidelissimus ante
aras iurauerat, P. Cornelio Scipione et P. Sempronio
Longo consulibus Pyrenaeos montes transgressus inter
ferocissimas Gallorum gentes ferro uiam aperuit et
nono demum die a Pyrenaeo ad Alpes peruenit; ubi 4
dum montanos Gallos, repellere ab ascensu obnitentes,
bello superat atque inuias rupes igni ferroque rescin-
dit, quadriduum commoratus quinto demum die cum
maximo labore ad plana peruenit. fuisse tunc exer- 5
p. 223 citum eius in centum milibus peditum et ui|ginti mili-
bus equitum definiunt. Scipio consul Hannibali pri- 6
mus occurrit commissoque proelio apud Ticinum ipse
grauiter uulneratus per Scipionem filium admodum
praetextatum, qui post Africanus cognominatus est,
ab ipsa morte liberatus euasit. caesus est ibi omnis
paene Romanus exercitus. pugnatum deinde eodem 7
consule ad flumen Treuiam iterumque Romani pari
clade superati sunt. Sempronius consul cognito collegae
casu a Sicilia cum exercitu rediit; qui similiter apud
eundem fluuium congressus, amisso exercitu paene
solus evasit. in eo tamen bello etiam Hannibal sau-
ciatus est. qui postea, cum in Etruriam primo uere 8
transiret, in summo Appennino tempestate correptus,
biduo continuo inmobiliter cum exercitu niuibus con-
clusus et onustus obriguit. ubi magnus hominum nu-
merus, iumenta conplurima, elephanti paene omnes
frigoris acerbitate perierunt. at uero alter tunc Scipio, 9
frater consulis Scipionis, in Hispania plurima bella
gessit, Magonem quoque Poenorum ducem bello uicit
et cepit.

p. 224 |Diris tunc etiam Romani prodigiis territi sunt. 15

nam et solis orbis minui uisus est et apud Arpos
parmae in caelo uisae, sol quoque pugnasse cum luna,
apud Capenas interdiu duas lunas ortas, in Sardinia
sanguine duo scuta sudasse, Faliscis caelum scindi
uelut magno hiatu uisum, apud Antium metentibus
2 cruentas spicas in corbem decidisse. igitur Hannibal
sciens Flaminium consulem solum in castris esse, quo
celerius imparatum obrueret primo uere progressus
arripuit propiorem sed palustrem uiam et cum forte
Sarnus late redundans pendulos et dissolutos campos
reliquerat, de quibus dictum est:

et quae rigat aequora Sarnus.

3 in quos cum exercitu progressus Hannibal nebulis
maxime, quae de palude exhalabantur, prospectum
auferentibus magnam partem sociorum iumentorumque
perdidit. ipse autem uni elephanto, qui solus super-
fuerat, supersedens, uix difficultatem itineris euasit;
sed oculum, quo iamdudum aeger erat, uiolentia fri- p. 254
4 goris uigiliarum ac laboris amisit. ubi uero proximus
castris Flaminii consulis fuit, uastatione circumiacen-
5 tium locorum Flaminium in bellum excitauit. haec
pugna ad Trasumennum lacum facta est. ubi exer-
citus Romanus infelicissime arte circumuentus Hanni-
balis funditus trucidatus est; ipse quoque consul oc-
cisus; XXV milia Romanorum in eo proelio caesa, sex
milia capta referuntur. de exercitu Hannibalis duo
6 milia ceciderunt. famosum hoc apud Trasumennum
lacum certamen fuit tanta clade Romana, maxime cum
ita intentus pugnantum ardor extiterit, ut grauissi-
mum terrae motum, qui tunc forte tam uehemens
factus est, ut urbes diruisse, montes transtulisse, disci-
disse rupes et flumina retrorsum coegisse referatur,
7 pugnantes omnino non senserint. factam ad Trasu-
mennum ruinam sequitur pugna Cannensis, quamuis
Fabii Maximi dictatoris tempus medium fuerit, qui
impetum Hannibalis cunctando tardauit.

p. 256 Anno ab urbe condita DXL L. Aemilius Paulus et 16
P. Terentius Varro consules contra Hannibalem missi
inpatientia Varronis consulis infelicissime apud Cannas
Apuliae uicum omnes paene Romanae spei uires
perdiderunt. nam in ea pugna XLIIII milia Romano- 2
rum interfecta sunt, quamquam et de exercitu Hannibalis
magna pars caesa est. nullo tamen Punico bello
Romani adeo ad extrema internecionis adducti sunt.
periit enim in eo consul Aemilius Paulus, consulares 3
aut praetorii uiri uiginti interfecti sunt, senatores uel
capti uel occisi sunt triginta, nobiles uiri trecenti,
pedestrium militum XL milia, equitum tria milia quingenti.
Varro consul cum quinquaginta equitibus Venusium
fugit. nec dubium est ultimum illum diem 4
Romani status futurum fuisse, si Hannibal mox post
uictoriam ad peruadendam urbem contendisset. Han- 5
nibal in testimonium uictoriae suae tres modios anulorum
aureorum Carthaginem misit, quos ex manibus
interfectorum equitum Romanorum senatorumque detraxerat.
usque adeo autem ultima desperatio rei- 6
publicae apud residuos Romanos fuit, ut senatores de
p. 257 relinquenda Italia sedibusque quaerendis consilium
ineundum putarint. quod auctore Caecilio Metello confirmatum
fuisset, nisi Cornelius Scipio tribunus tunc
militum, idem qui post Africanus, destricto gladio
deterruisset ac potius pro patriae defensione in sua
uerba iurare coegisset. Romani ad spem uitae quasi 7
ab inferis respirare ausi dictatorem Decimum Iunium
creant: qui dilectu habito ab annis decem et septem
immaturae inordinataeque militiae quattuor legiones
undecumque contraxit. tunc etiam seruos spectati 8
roboris ac uoluntatis uel oblatos uel, si ita opus fuit,
publico pretio emptos sub titulo libertatis sacramento
militiae adegit. arma, quae deerant, templis detraxerunt,
egenti aerario priuatae opes refusae sunt. ita
equester ordo, ita plebs trepida oblita studiorum in
commune consuluit. Iunius quoque dictator antiquum 9

Romanae miseriae factum recolens, pro supplemento
exercitus edicto uelut asylo patefacto homines qui-
cumque sceleribus ac debitis obnoxii essent impunitate
promissa militiae mancipauit; quorum numerus ad sex
10 milia uirorum fuit. Campania uero uel potius omnis
Italia ad Hannibalem desperata penitus Romani status
11 reparatione defecit. post hoc L. Postumius prator ad-
uersus Gallos pugnare missus cum exercitu caesus est.
12 Deinde Sempronio Graccho Q. Fabio Maximo con-
sulibus Claudius Marcellus expraetore proconsule de- p. 258
signatus Hannibalis exercitum proelio fudit primusque
post tantas reipublicae ruinas spem fecit Hannibalem
13 posse superari. Scipiones autem in Hispania Hasdru-
balem Poenorum imperatorem ad Italiam exercitum
conparantem grauissimo bello oppresserunt; nam XXXV
milia militum de exercitu eius uel caede uel captione
14 minuerunt. Celtiberos milites, quam primam exter-
nam manum Romani in castris habere coeperunt, pretio
sollicitatos ab hostium societate in sua castra duxerunt.
15 Sempronius Gracchus proconsule ab hospite suo Lu-
16 cano quodam in insidias inductus occisus est. Cen-
tenius Paenula centurio decerni sibi ultro bellum ad-
uersum Hannibalem petiit: a quo cum octo milibus
17 militum, quos in aciem eduxerat, caesus est. post
hunc Cn. Fuluius praetor ab Hannibale uictus amisso
exercitu uix euasit.
18 Pudet recordationis. quid enim dicam improbita-
tem magis an miseriam Romanorum? immo uerius
uel improbam miseriam uel miseram improbitatem.
19 quis credat eo tempore, quo aerarium populi Romani
egenam stipem priuata conlatione poscebat, miles in
castris non nisi aut puer aut seruus aut sceleratus
aut debitor et ne sic quidem numero idoneus erat,
senatus in curia omnis paene nouicius uidebatur,
postremo cum ita inminutis fractisque omnibus de- p. 259
sperabatur, ut consilium de relinquenda Itatia subire-
20 tur: — eo tempore, cum unum domesticum, ut diximus,

Hispanorum uel Gallorum auxilia, quae iam dudum
plurima habebant, sed etiam Graecorum conparanda
duxerunt. itaque Xanthippum Lacedaemoniorum regem 2
cum auxiliis accitum, ducem bello praefecerunt. Xan-
thippus, inspectis Poenorum copiis atque in campum
deductis, longe in melius mutato apparatu pugnam
cum Romanis conseruit. ingens ibi ruina Romanorum 3
uirium fuit: nam triginta milia militum Romanorum
in illa tunc congressione prostrata sunt. Regulus ille
dux nobilis cum quingentis uiris captus est et in ca-
tenas coniectus decimo demum anno Punici belli no-
bilem triumphum Carthaginiensibus praebuit. Xan- 4
p. 229 thippus tam audacis facti conscius re|rum instabilium
mutationem timens ilico ex Africa migrauit in Graeciam.

Igitur Aemilius Paulus et Fuluius Nobilior consu- 5
les audita captiuitate Reguli et clade exercitus Romani
transire in Africam cum classe trecentarum nauium
iussi Clipeam petunt. eo confestim Carthaginienses
cum pari classe uenerunt; nec differri potuit nauale
certamen. centum et quattuor naues Carthaginiensium 6
demersae, triginta cum pugnatoribus captae, praeterea
triginta et quinque milia militum ex ipsis caesa sunt;
Romanorum autem nouem nauibus depressis mille cen-
tum periere milites. consules apud Clipeam castra 7
posuerunt. duo Hannones imperatores Poenorum eo
rursus cum magno exercitu conuenerunt proelioque
commisso nouem milia militum perdiderunt. sed — 8
ut tunc apud Romanos numquam diuturna felicitas
erat et qualescumque successus magnis continuo ma-
lorum molibus obruebantur — cum Romana classis
ad Italiam praedis onusta remearet, infando naufragio
euersa est: nam de trecentis nauibus ducentae uiginti
perierunt, octoginta uix abiectis oneribus liberatae
sunt. Hamilcar dux Poenorum cum exercitu in Nu- 9
midiam Mauretaniamque missus postquam hostiliter
cruenteque in uniuersos egit, cur Regulum libenter
suscepisse dicerentur, mille argenti talentis et uiginti

milibus boum reliquos condemnauit; principes autem
omnium populorum pa|tibulo suffixit. p. 240
10 Tertio anno — sicut semper indomitus furor cito
periculorum obliuiscitur — Seruilius Caepio et Sem-
pronius Blaesus consules ducentis sexaginta nauibus
in Africam transgressi uniuersam oram maritimam,
quae circa Syrtes iacet, depopulati sunt atque in su-
periora progressi captis euersisque ciuitatibus plurimis
11 ingentem praedam ad classem deuexerunt. inde cum
ad Italiam redirent, circa Palinuri promuntorium, quod
a Lucanis montibus in altum excurrit, inlisi scopulis
centum quinquaginta naues onerarias nobilemque prae-
12 dam crudeliter adquisitam infeliciter perdiderunt. uicit
aliquando apud Romanos improbissimam cupiditatem
enormitas miseriarum: nam patres, quibus iam nauticae
rei pertaesum esset, decreuere ne amplius quam sexaginta
nauium classis ad subsidium haberetur Italiae; quod
quidem decretum continuo adacti indomita cupiditate
13 ruperunt. praeterea Cotta consul in Siciliam transgres-
sus plurimis proeliis aduersum Poenos et Siculos terra
marique pugnauit et per totam Siciliam partim ho-
stium partim etiam sociorum inhumatas strages reliquit.
14 L. Caecilio Metello C. Furio Placido consulibus
Hasdrubal nouus Carthaginiensium imperator cum ele-
phantis centum triginta et equitum peditumque am-
plius triginta milibus Lilybaeum uenit ex Africa et
continuo cum Metello consule apud Panormum pugnam
15 conseruit. sed Metellus uim magnam beluarum timens
prius eas magno usus consilio uel in fugam uel in
mortem egit et sic facile quamuis magnam uim ho-
stium superauit: XX milia Carthaginiensium in eo proe-
lio caesa sunt, elephanti quoque sex et uiginti inter-
fe|cti centum et quattuor capti et per Italiam ducti p. 241
maximum Italicis gentibus spectaculum praebuerunt.
Hasdrubal cum paucis Lilybaeum profugit atque ab-
sens a Poenis capitis damnatus est.
10 Post haec fessi tot malis Carthaginienses petendam

uxoresque suas singulas tantum auri uncias et argenti
non amplius quam singulas libras relinquerent.
p. 263 |Scipio annos natus uiginti et quattuor imperium 18
in Hispaniam proconsulare sortitus, ultionem praecipue
patris et patrui animo intendens, Pyrenaeum trans-
gressus primo impetu Carthaginem Nouam cepit, ubi
stipendia maxima, praesidia ualida, copiae auri argen-
tique magnae Poenorum habebantur; ibi etiam Mago-
nem fratrem Hannibalis captum cum ceteris Romam
misit. Laeuinus consul ex Macedonia rediens Agri- 2
gentum urbem Siciliae expugnauit ibique Hannonem
Afrorum ducem cepit, quadraginta ciuitates in dedi-
tionem accepit, uiginti et sex expugnauit. Hannibal 3
p. 264 in Italia Cn. Fuluium proconsulem, XI prae|terea tri-
bunos et XVII milia militum interfecit. Marcellus consul 4
cum Hannibale triduum continuum dimicauit. primo
die pari pugna discessum est, sequenti uictus consul,
tertio uictor VIII milia hostium interfecit, ipsum Han-
nibalem cum reliquis fugere in castra conpulit. Fabius 5
Maximus consul Tarentum, quae a Romanis desciuerat,
iterum expugnauit et cepit ibique ingentes copias Han-
nibalis cum ipso duce ejus Carthalone deleuit, XXX
milia hominum captiuorum uendidit, pretia in fiscum
rettulit.

Sequenti anno in Italia Claudius Marcellus consul 6
ab Hannibale cum exercitu occisus est. Scipio in 7
Hispania Poenorum ducem Hasdrubalem uicit et castris
exuit; praeterea LXXX ciuitates aut deditione aut bello
in potestatem redegit; Afris sub corona uenditis, sine
pretio dimisit Hispanos. Hannibal utrumque consu- 8
lem Marcellum et Crispinum insidiis circumuentos in-
terfecit.

Claudio Nerone et M. Liuio Salinatore consulibus 9
cum Hasdrubal Hannibalis frater ab Hispaniis per
Gallias ad Italiam ueniret iussusque a Carthaginiensi-
bus, ut fratri cum copiis iungeretur, magna secum
auxilia Hispanorum Gallorumque deduceret, cum ma-

turato aduentu descendisse iam ex Alpibus consulibus
proditus fuisset, ab exercitu Romano ignorante Hanni-
bale prae|uentus cum omni exercitu suo interfectus p. 265
10 est. diu quidem incertus belli euentus fuit elephantis
maxime Romanam infestantibus aciem: qui a militibus
11 Romanis, quos a uolitando uelites uocant — quod
genus militiae paulo ante repertum fuerat, ut lecti
agilitate iuuenes cum armis suis post terga equitum
sederent et mox, cum ad hostem uentum esset, equis
desilirent et continuo pedites ipsi, ex alia parte equi-
tibus per quos aduecti fuerant dimicantibus, hostem
12 proturbarent — ab his ergo uelitibus elephanti retro-
acti cum regi iam a suis non possent, fabrili scalpro
inter aures adacto necabantur. id genus occidendae
cum opus esset beluae idem dux Hasdrubal primus
13 inuenerat. fuit hoc proelio Poenis Metaurum flumen,
ubi Hasdrubal est uictus, quasi Trasumennus lacus et
14 Cesena Piceni ciuitas ut uicus ille Cannensis; nam L
et VIII milia de exercitu Hasdrubalis ibi occisa sunt,
capta sunt $\overline{V}$ CCCC; $\overline{IIII}$ autem ciuium Romanorum inter
eos reperta atque reuocata sunt: quod uictoribus consuli-
bus solacio fuit. nam |et ab exercitu eorum $\overline{VIII}$ ce- p. 266
15 ciderunt. Hannibali caput fratris sui Hasdrubalis ante
castra proiectum est. quo uiso et simul clade Poeno-
rum cognita, anno tertio decimo quam in Italiam
16 uenerat refugit in Bruttios. post haec anno continuo
inter Hannibalem et Romanos quies a tumultu bello-
rum intercessisse uisa est, quia inquietudo morborum
in castris erat et grauissima pestilentia utrique exer-
17 citus agebantur. interea Scipio uniuersa Hispania a
Pyrenaeo usque ad Oceanum in prouinciam redacta
Romam uenit, consul cum Licinio Crasso creatus in
Africam transiit, Hannonem Hamilcaris filium, ducem
Poenorum, interfecit, exercitum eius partim caede par-
tim captiuitate disperdidit: nam undecim milia Poeno-
18 rum eo proelio occidit. Sempronius consul cum Hanni-
bale congressus et uictus Romam refugit. Scipio in

Africa adgressus hiberna Poenorum atque alia Numi-
darum, quae utraque haud procul ab Vtica erant, nocte
concubia fecit incendi. Poeni trepidi cum casu acci- 19
disse ignem putarent, inermes ad extinguendum con-
currerunt: quare facile ab armatis oppressi sunt. in
p. 267 utrisque ca|stris quadraginta milia hominum igni ferro-
que consumpta sunt, capta quinque milia, duces ipsi
miserabiliter ambusti aegre effugerunt. Hasdrubal im- 20
perator Carthaginem profugus uenit; itaque Syphax
et Hasdrubal mox plurimum reparauere exercitum
atque iterum cum Scipione congressi sunt, uictique
fugerunt. Syphacem fugientem Laelius et Masinissa 21
ceperunt, cetera multitudo Cirtam confugit, quam Masi-
nissa oppugnatam in deditionem recepit, Syphacem ad
Scipionem catenis uinctum deduxit; quem Scipio cum
ingentibus spoliis plurimisque captiuis perducendum
Laelio tradidit.

Hannibal redire in Africam iussus, ut fessis Car- 19
thaginiensibus subueniret, flens reliquit Italiam omni-
bus Italici generis militibus qui sequi nollent inter-
fectis. cui ad Africanum litus propinquanti iussus
quidam e nauticis ascendere in arborem nauis atque
inde speculari, quam regionem teneret, sepulchrum
p. 268 dirutum se prospexisse re|spondit; abominatus dictum
Hannibal deflexo cursu ad Leptim oppidum copias ex-
posuit. qui continuo refecta multitudine Carthaginem 2
uenit, deinde conloquium Scipionis petiit. ubi cum
se diu attoniti admiratione mutua duo clarissimi duces
suspexissent, infecto pacis negotio proelium consertum
est: quod diu magnis ducum artibus dispositum, magnis 3
copiarum molibus gestum, magnis militum uiribus con-
summatum Romanis uictoriam contulit. octoginta ibi
elephanti uel capti uel occisi sunt, Carthaginiensium
interfecta sunt xx milia quingenti. Hannibal omnia
et ante proelium et in proelio expertus, cum paucis,
hoc est uix quattuor equitibus, inter tumultum elapsus
Hadrumetum confugit. postea Carthaginem post sex 4

et triginta annos, quam inde paruus cum patre exierat,
uenit consultantique senatui nullam esse residuam spem
nisi in petenda pace persuasit.
5 C. Cornelio Lentulo P. Aelio Paeto consulibus Car-
thaginiensibus pax per Scipionem uoluntate senatus
populique concessa est. naues tamen plus quam quin-
gentae in altum productae in conspectu ciuitatis in-
6 censae sunt. Scipio, iam tum cognomento Africanus,
triumphans urbem ingressus est; quem Terentius, qui
postea comicus, ex nobilibus Cartha|giniensium capti- p. 268
uis pilleatus — quod insigne indultae sibi libertatis
fuit — triumphantem post currum secutus est.

20 Anno ab urbe condita DXLVI bellum Punicum se-
cundum finitum est, quod gestum est annis decem et
septem. cui Macedonicum continuo successit, quod
Quintius Flamininus consul sortitus post multa et
|grauissima proelia, quibus Macedones uicti sunt, pacem p. 270
2 Philippo dedit. deinde cum Lacedaemoniis pugnauit,
uicto Nauide duce ipsorum nobilissimos obsides De-
metrium Philippi filium et Armenen Nauidis filium
3 ante currum duxit. Romani captiui, qui sub Hanni-
bale per Graeciam uenditi fuerant, uniuersi recepti,
capitibus rasis ob detersam seruitutem currum tri-
4 umphantis secuti sunt. eodem tempore Insubres Boi
atque Cenomanni contractis in unum uiribus Hamil-
care Poeno duce, qui in Italia remanserat, Cremonam
Placentiamque uastantes, difficillimo bello a L. Fuluio
5 praetore superati sunt. postea Flamininus proconsule
Philippum regem et cum eo Thracas Macedonas Illy-
rios multasque praeterea gentes, quae in auxilium ei
6 uenerant, bello subegit. uicti Macedones castra amise-
runt, VIII milia hostium eo die caesa, V milia capta
Polybius scribit; Valerius dicit XL milia trucidata;
Claudius uero XXXII milia interfecta commemorat.
7 Sed haec uarietas scriptorum utique fallacia est;
fallaciae autem causa profecto adulatio est, dum ui-
ctoris laudes accumulare uirtutemque patriae extollere

uel praesentibus uel posteris student: alioquin, si in-
quisitus non fuisset numerus, nec qualiscumque fuisset
expressus. quodsi gloriosum est duci et patriae pluri- 8
mos hostium peremisse, quanto magis laetum patriae
et duci beatum potest uideri suorum uel nullos uel
p. 271 paucissimos perdidisse. ita lucidissime patet, quia |si- 9
mili impudentia mentiendi, qua occisorum hostium nu-
mero adiicitur, sociorum quoque amissorum damna
minuuntur uel etiam omnino reticentur.

Igitur Sempronius Tuditanus in Hispania citeriore 10
bello oppressus cum omni exercitu Romano interfectus
est; consul Marcellus in Etruria a Bois oppressus 11
magnam partem exercitus perdidit; cui postea Furius
alter consul auxilio accessit: atque ita uniuersam Boio-
rum gentem igni ferroque uastantes propemodum usque
ad nihilum deleuerunt.

L. Valerio Flacco M. Porcio Catone consulibus 12
Antiochus rex Syriae bellum contra populum Roma-
num struens in Europam transiit ex Asia. tunc etiam 13
Hannibal propter excitandi belli rumores, qui de eo
apud Romanos serebantur, exhiberi Romam a senatu
iussus, clam ex Africa profectus ad Antiochum migra-
uit: quem cum apud Ephesum inuenisset cunctantem,
mox in bellum inpulit. tunc etiam lex, quae ab Oppio 14
tribuno plebi lata fuerat, ne qua mulier plus quam
semunciam auri haberet neue uersicolori uestimento
nec uehiculo per urbem uteretur, post uiginti annos
abrogata est.

P. Scipione Africano iterum T. Sempronio Longo 15
consulibus apud Mediolanium decem milia Gallorum
caesa, sequenti autem proelio undecim milia Gallorum,
p. 272 Romanorum uero quinque milia occisa sunt. Pu|blius 16
Digitius praetor in Hispania citeriore paene omnem
amisit exercitum. M. Fuluius praetor Celtiberos cum
proximis gentibus uicit regemque eorum cepit. Minu- 17
cius a Liguribus in extremum periculi adductus et
insidiis hostium circumuentus uix Numidarum equitum

18 industria liberatus est. Scipio Africanus inter ceteros
legatos ad Antiochum missus, etiam cum Hannibale
19 conloquium familiare habuit. sed infecto pacis negotio
ab Antiocho discessit. in utraque Hispania per Fla-
minium Fuluiumque praetores bella multum horrida
cruentaque utrisque populis gesta sunt.
20 P. Cornelio Scipione M. Acilio Glabrione consulibus
Antiochus quamuis Thermopylas occupasset, quarum
munimine tutior propter dubios belli euentus fieret,
tamen commisso bello a consule Glabrione superatus
uix cum paucis fugit e proelio Ephesumque peruenit.
21 is habuisse fertur armatorum LX milia, ex quibus XL
milia caesa, capta plus quam V milia fuisse referuntur.
alter consul Scipio cum Boiorum gente conflixit, in
quo proelio XX milia hostium interfecit.
22 Sequenti anno Scipio Africanus, habens in auxilio
Eumenem Attali filium, aduersus Hannibalem, qui
tunc Antiochi classi praeerat, bellum nauale gessit;
Antiochus uicto Hannibale atque in fugam acto si- p. 27
mulque omni exercitu amisso pacem rogauit filiumque
Africani, quem utrum explorantem an in proelio ce-
23 pisset incertum est, ultro remisit. in Hispania ulteriore
L. Aemilius proconsule a Lusitanis cum uniuerso exer-
24 citu caesus interiit. L. Baebius in Hispaniam profi-
ciscens, a Liguribus circumuentus cum uniuerso exercitu
occisus est; unde adeo ne nuntium quidem superfuisse
constat, ut internecionem ipsam Romae Massilienses
25 nuntiare curauerint. Fuluius consul de Graecia in Gallo-
graeciam, quae nunc est Galatia, transuectus, ad Olym-
pum montem peruenit, ad quem uniuersi Gallograeci
cum coniugibus et liberis confugerant, ibique acerbissi-
mum bellum gessit; namque de superioribus locis sa-
gittis glandibus saxis ceterisque telis Romani grauiter
contriti, tandem usque ad congressum hostium per-
ruperunt: quadraginta milia Gallograecorum eo proelio
26 interfecta referuntur. Marcius consul aduersus Ligures
profectus superatusque IIII milia militum amisit et,

p. 256 |Anno ab urbe condita DXL L. Aemilius Paulus et 16
P. Terentius Varro consules contra Hannibalem missi
inpatientia Varronis consulis infelicissime apud Can-
nas Apuliae uicum omnes paene Romanae spei uires
perdiderunt. nam in ea pugna XLIIII milia Romano- 2
rum interfecta sunt, quamquam et de exercitu Hanni-
balis magna pars caesa est. nullo tamen Punico bello
Romani adeo ad extrema internecionis adducti sunt.
periit enim in eo consul Aemilius Paulus, consulares 3
aut praetorii uiri uiginti interfecti sunt, senatores uel
capti uel occisi sunt triginta, nobiles uiri trecenti,
pedestrium militum XL milia, equitum tria milia quin-
genti. Varro consul cum quinquaginta equitibus Ve-
nusium fugit. nec dubium est ultimum illum diem 4
Romani status futurum fuisse, si Hannibal mox post
uictoriam ad peruadendam urbem contendisset. Han- 5
nibal in testimonium uictoriae suae tres modios anu-
lorum aureorum Carthaginem misit, quos ex manibus
interfectorum equitum Romanorum senatorumque de-
traxerat. usque adeo autem ultima desperatio rei- 6
publicae apud residuos Romanos fuit, ut senatores de
p. 257 relinquenda Italia sedibusque quaerendis consi|lium
ineundum putarint. quod auctore Caecilio Metello con-
firmatum fuisset, nisi Cornelius Scipio tribunus tunc
militum, idem qui post Africanus, destricto gladio
deterruisset ac potius pro patriae defensione in sua
uerba iurare coegisset. Romani ad spem uitae quasi 7
ab inferis respirare ausi dictatorem Decimum Iunium
creant: qui dilectu habito ab annis decem et septem
immaturae inordinataeque militiae quattuor legiones
undecumque contraxit. tunc etiam seruos spectati 8
roboris ac uoluntatis uel oblatos uel, si ita opus fuit,
publico pretio emptos sub titulo libertatis sacramento
militiae adegit. arma, quae deerant, templis detraxe-
runt, egenti aerario priuatae opes refusae sunt. ita
equester ordo, ita plebs trepida oblita studiorum in
commune consuluit. Iunius quoque dictator antiquum 9

Romanae miseriae factum recolens, pro supplemento
exercitus edicto uelut asylo patefacto homines qui-
cumque sceleribus ac debitis obnoxii essent impunitate
promissa militiae mancipauit; quorum numerus ad sex
10 milia uirorum fuit. Campania uero uel potius omnis
Italia ad Hannibalem desperata penitus Romani status
11 reparatione defecit. post hoc L. Postumius prator ad-
uersus Gallos pugnare missus cum exercitu caesus est.
12 Deinde Sempronio Graccho Q. Fabio Maximo con-
sulibus Claudius |Marcellus expraetore proconsule de- p. 258
signatus Hannibalis exercitum proelio fudit primusque
post tantas reipublicae ruinas spem fecit Hannibalem
13 posse superari. Scipiones autem in Hispania Hasdru-
balem Poenorum imperatorem ad Italiam exercitum
conparantem grauissimo bello oppresserunt; nam XXXV
milia militum de exercitu eius uel caede uel captione
14 minuerunt. Celtiberos milites, quam primam exter-
nam manum Romani in castris habere coeperunt, pretio
sollicitatos ab hostium societate in sua castra duxerunt.
15 Sempronius Gracchus proconsule ab hospite suo Lu-
16 cano quodam in insidias inductus occisus est. Cen-
tenius *Pa*enula centurio decerni sibi ultro bellum ad-
uersum Hannibalem petiit: a quo cum octo milibus
17 militum, quos in aciem eduxerat, caesus est. post
hunc Cn. Fuluius praetor ab Hannibale uictus amisso
exercitu uix euasit.
18 Pudet recordationis. quid enim dicam improbita-
tem magis an miseriam Romanorum? immo uerius
uel improbam miseriam uel miseram improbitatem.
19 quis credat eo tempore, quo aerarium populi Romani
egenam stipem priuata conlatione poscebat, miles in
castris non nisi aut puer aut seruus aut sceleratus
aut debitor et ne sic quidem numero idoneus erat,
senatus in curia omnis paene nouicius uidebatur,
postremo cum ita inminu|tis fractisque omnibus de- p. 259
sperabatur, ut consilium de relinquenda Itatia subire-
20 tur: — eo tempore, cum unum domesticum, ut diximus,

bellum ferri nullo modo posset, tria insuper trans-
marina bella fuisse suscepta? unum in Macedonia
contra Philippum potentissimum Macedoniae regem,
alterum in Hispania contra Hasdrubalem Hannibalis
fratrem, tertium in Sardinia contra Sardos et alterum
Hasdrubalem Carthaginiensium ducem; extra hoc quar-
tum Hannibalis, quo in Italia premebantur. et tamen 21
fortis in alterutrum desperatio in meliora profecit,
nam in his omnibus desperando pugnarunt, pugnando
uicerunt. ex quo euidenter ostenditur non tempora
tunc fuisse tranquilliora otiis, sed homines miseriis
fortiores.

Anno ab urbe condita DXLIII Claudius Marcellus 17
Syracusas opulentissimam urbem Siciliae secunda op-
pugnatione uix cepit, quam cum iam pridem obsedisset,
Archimedis Syracusani ciuis admirabili ingenio prae-
diti machinis repulsus expugnare non potuit. decimo 2
p. 260 |anno post quam Hannibal in Italiam uenerat, Cn. Ful-
uio P. Sulpicio consulibus Hannibal de Campania mouit
exercitum et cum ingenti clade omnium per Sedici-
num Suessanumque agrum uia Latina profectus ad
Anienem fluuium tribus milibus ab urbe consedit in-
credibili totius ciuitatis metu, cum senatu populoque 3
diuersis curis trepido matronae quoque amentes pauore
per propugnacula currerent et conuehere in muros
saxa primaeque pro muris pugnare gestirent. ipse 4
autem cum expeditis equitibus usque ad portam Colli-
nam infestus accessit, deinde omnes copias in aciem
direxit. sed et consules Fuluiusque proconsule non
detrectauere pugnam. at ubi expositae utrimque acies 5
constiterunt, in conspectu Romae praemium uictoris
p. 261 fu|turae tantus se subito imber e nubibus grandine
mixtus effudit, ut turbata agmina uix armis retentis
in sua se castra colligerent. deinde cum serenitate 6
reddita in campum copiae atque in aciem redissent,
rursum uiolentior fusa tempestas maiore metu mor-
talium audaciam cohercuit territosque exercitus refugere

7 in tentoria coegit. tunc conuersus in religionem Hanni-
bal dixisse fertur, potiundae sibi Romae modo uolun-
tatem non dari, modo potestatem.

8 Respondeant nunc mihi obtrectatores ueri Dei hoc
loco: Hannibalem a capessenda subruendaque Roma
utrum Romana *abstinuit* fortitudo an diuina miseratio?
aut forsitan conseruati isti dedignantur fateri, quod
Hannibal et uictor extimuit et cedens probauit ac —
9 si istam diuinam tutelam per pluuiam de caelo uenisse
manifestum est, ipsam autem pluuiam opportunis et
necessariis temporibus non nisi per Christum, qui est
uerus Deus, ministrari — etiam ab huiusmodi satis
10 certo sciri nec negari posse existimo: maxime nunc
— quando ad documentum potentiae eius, cum sicci-
tate turbante pluuiam poscere adsidue contingit, et
alternis uicibus nunc gentiles nunc Christiani rogant
nec umquam etiam ipsis testibus factum est, ut optati
imbres superueniant nisi in die, quo rogari Christum
11 et Christianis rogare permittitur — procul dubio con-
stat, urbem Romam per hunc eundem uerum Deum,
qui est Christus Iesus, ordinantem secundum placitum
ineffabilis iudicii sui, et tunc ad futurae fidei creduli-
tatem seruatam fuisse et nunc pro parte sui incredula
castigatam.

12 At uero in Hispania ambo Scipiones a fratre p. 262
Hasdrubalis interfecti sunt. in Campania Capua capta
est a Q. Fuluio proconsule; principes Campanorum
ueneno mortem sibi consciuerunt; senatum omnem
Capuae etiam prohibente senatu Romano Fuluius sup-
13 pliciis necauit. interfectis in Hispania Scipionibus cum,
omnibus incusso pauore cunctantibus, Scipio se ad-
modum adulescens ultro obtulisset et pudenda penuria
14 esset aerarii, Claudio Marcello et Valerio *Laeuino*
auctoribus qui tunc consules erant aurum argentum-
que signatum ad quaestores palam omnes senatores
in publicum contulerunt, ita ut nihil praeter anulos
singulos bullasque sibi ac filiis et deinde per filias

uxoresque suas singulas tantum auri uncias et argenti
non amplius quam singulas libras relinquerent.

p. 263 |Scipio annos natus uiginti et quattuor imperium 18
in Hispaniam proconsulare sortitus, ultionem praecipue
patris et patrui animo intendens, Pyrenaeum trans-
gressus primo impetu Carthaginem Nouam cepit, ubi
stipendia maxima, praesidia ualida, copiae auri argen-
tique magnae Poenorum habebantur; ibi etiam Mago-
nem fratrem Hannibalis captum cum ceteris Romam
misit. Laeuinus consul ex Macedonia rediens Agri- 2
gentum urbem Siciliae expugnauit ibique Hannonem
Afrorum ducem cepit, quadraginta ciuitates in dedi-
tionem accepit, uiginti et sex expugnauit. Hannibal 3
p. 264 in Italia Cn. Fuluium proconsulem, XI prae|terea tri-
bunos et XVII milia militum interfecit. Marcellus consul 4
cum Hannibale triduum continuum dimicauit. primo
die pari pugna discessum est, sequenti uictus consul,
tertio uictor VIII milia hostium interfecit, ipsum Han-
nibalem cum reliquis fugere in castra conpulit. Fabius 5
Maximus consul Tarentum, quae a Romanis desciuerat,
iterum expugnauit et cepit ibique ingentes copias Han-
nibalis cum ipso duce ejus Carthalone deleuit, XXX
milia hominum captiuorum uendidit, pretia in fiscum
rettulit.

Sequenti anno in Italia Claudius Marcellus consul 6
ab Hannibale cum exercitu occisus est. Scipio in 7
Hispania Poenorum ducem Hasdrubalem uicit et castris
exuit; praeterea LXXX ciuitates aut deditione aut bello
in potestatem redegit; Afris sub corona uenditis, sine
pretio dimisit Hispanos. Hannibal utrumque consu- 8
lem Marcellum et Crispinum insidiis circumuentos in-
terfecit.

Claudio Nerone et M. Liuio Salinatore consulibus 9
cum Hasdrubal Hannibalis frater ab Hispaniis per
Gallias ad Italiam ueniret iussusque a Carthaginiensi-
bus, ut fratri cum copiis iungeretur, magna secum
auxilia Hispanorum Gallorumque deduceret, cum ma-

turato aduentu descendisse iam ex Alpibus consulibus
proditus fuisset, ab exercitu Romano ignorante Hanni-
bale prae|uentus cum omni exercitu suo interfectus p. 265
10 est. diu quidem incertus belli euentus fuit elephantis
maxime Romanam infestantibus aciem: qui a militibus
11 Romanis, quos a uolitando uelites uocant — quod
genus militiae paulo ante repertum fuerat, ut lecti
agilitate iuuenes .cum armis suis post terga equitum
sederent et mox, cum ad hostem uentum esset, equis
desilirent et continuo pedites ipsi, ex alia parte equi-
tibus per quos aduecti fuerant dimicantibus, hostem
12 proturbarent — ab his ergo uelitibus elephanti retro-
acti cum regi iam a suis non possent, fabrili scalpro
inter aures adacto necabantur. id genus occidendae
cum opus esset beluae idem dux Hasdrubal primus
13 inuenerat. fuit hoc proelio Poenis Metaurum flumen,
ubi Hasdrubal est uictus, quasi Trasumennus lacus et
14 Cesena Piceni ciuitas ut uicus ille Cannensis; nam L
et VIII milia de exercitu Hasdrubalis ibi occisa sunt,
capta sunt V̄ CCCC; ĪIII autem ciuium Romanorum inter
eos reperta atque reuocata sunt: quod uictoribus consuli-
bus solacio fuit. nam |et ab exercitu eorum V̄III ce- p. 266
15 ciderunt. Hannibali caput fratris sui Hasdrubalis ante
castra proiectum est. quo uiso et simul clade Poeno-
rum cognita, anno tertio decimo quam in Italiam
16 uenerat refugit in Bruttios. post haec anno continuo
inter Hannibalem et Romanos quies a tumultu bello-
rum intercessisse uisa est, quia inquietudo morborum
in castris erat et grauissima pestilentia utrique exer-
17 citus agebantur. interea Scipio uniuersa Hispania a
Pyrenaeo usque ad Oceanum in prouinciam redacta
Romam uenit, consul cum Licinio Crasso creatus in
Africam transiit, Hannonem Hamilcaris filium, ducem
Poenorum, interfecit, exercitum eius partim caede par-
tim captiuitate disperdidit: nam undecim milia Poeno-
18 rum eo proelio occidit. Sempronius consul cum Hanni-
bale congressus et uictus Romam refugit. Scipio in

Africa adgressus hiberna Poenorum atque alia Numi-
darum, quae utraque haud procul ab Vtica erant, nocte
concubia fecit incendi. Poeni trepidi cum casu acci- 19
disse ignem putarent, inermes ad extinguendum con-
currerunt: quare facile ab armatis oppressi sunt. in
p. 267 utrisque ca|stris quadraginta milia hominum igni ferro-
que consumpta sunt, capta quinque milia, duces ipsi
miserabiliter ambusti aegre effugerunt. Hasdrubal im- 20
perator Carthaginem profugus uenit; itaque Syphax
et Hasdrubal mox plurimum reparauere exercitum
atque iterum cum Scipione congressi sunt, uictique
fugerunt. Syphacem fugientem Laelius et Masinissa 21
ceperunt, cetera multitudo Cirtam confugit, quam Masi-
nissa oppugnatam in deditionem recepit, Syphacem ad
Scipionem catenis uinctum deduxit; quem Scipio cum
ingentibus spoliis plurimisque captiuis perducendum
Laelio tradidit.

Hannibal redire in Africam iussus, ut fessis Car- 19
thaginiensibus subueniret, flens reliquit Italiam omni-
bus Italici generis militibus qui sequi nollent inter-
fectis. cui ad Africanum litus propinquanti iussus
quidam e nauticis ascendere in arborem nauis atque
inde speculari, quam regionem teneret, sepulchrum
p. 268 dirutum se prospexisse re|spondit; abominatus dictum
Hannibal deflexo cursu ad Leptim oppidum copias ex-
posuit. qui continuo refecta multitudine Carthaginem 2
uenit, deinde conloquium Scipionis petiit. ubi cum
se diu attoniti admiratione mutua duo clarissimi duces
suspexissent, infecto pacis negotio proelium consertum
est: quod diu magnis ducum artibus dispositum, magnis 3
copiarum molibus gestum, magnis militum uiribus con-
summatum Romanis uictoriam contulit. octoginta ibi
elephanti uel capti uel occisi sunt, Carthaginiensium
interfecta sunt XX milia quingenti. Hannibal omnia
et ante proelium et in proelio expertus, cum paucis,
hoc est uix quattuor equitibus, inter tumultum elapsus
Hadrumetum confugit. postea Carthaginem post sex 4

et triginta annos, quam inde paruus cum patre exierat,
uenit consultantique senatui nullam esse residuam spem
nisi in petenda pace persuasit.

5 C. Cornelio Lentulo P. Aelio Paeto consulibus Car-
thaginiensibus pax per Scipionem uoluntate senatus
populique concessa est. naues tamen plus quam quin-
gentae in altum productae in conspectu ciuitatis in-
6 censae sunt. Scipio, iam tum cognomento Africanus,
triumphans urbem ingressus est; quem Terentius, qui
postea comicus, ex nobilibus Cartha|giniensium capti- p. 269
uis pilleatus — quod insigne indultae sibi libertatis
fuit — triumphantem post currum secutus est.

20 Anno ab urbe condita DXLVI bellum Punicum se-
cundum finitum est, quod gestum est annis decem et
septem. cui Macedonicum continuo successit, quod
Quintius Flamininus consul sortitus post multa et
|grauissima proelia, quibus Macedones uicti sunt, pacem p. 270
2 Philippo dedit. deinde cum Lacedaemoniis pugnauit,
uicto Nauide duce ipsorum nobilissimos obsides De-
metrium Philippi filium et Armenen Nauidis filium
3 ante currum duxit. Romani captiui, qui sub Hanni-
bale per Graeciam uenditi fuerant, uniuersi recepti,
capitibus rasis ob detersam seruitutem currum tri-
4 umphantis secuti sunt. eodem tempore Insubres Boi
atque Cenomanni contractis in unum uiribus Hamil-
care Poeno duce, qui in Italia remanserat, Cremonam
Placentiamque uastantes, difficillimo bello a L. Fuluio
5 praetore superati sunt. postea Flamininus proconsule
Philippum regem et cum eo Thracas Macedonas Illy-
rios multasque praeterea gentes, quae in auxilium ei
6 uenerant, bello subegit. uicti Macedones castra amise-
runt, VIII milia hostium eo die caesa, V milia capta
Polybius scribit; Valerius dicit XL milia trucidata;
Claudius uero XXXII milia interfecta commemorat.

7 Sed haec uarietas scriptorum utique fallacia est;
fallaciae autem causa profecto adulatio est, dum ui-
ctoris laudes accumulare uirtutemque patriae extollere

uel praesentibus uel posteris student: alioquin, si in-
quisitus non fuisset numerus, nec qualiscumque fuisset
expressus. quodsi gloriosum est duci et patriae pluri- 8
mos hostium peremisse, quanto magis laetum patriae
et duci beatum potest uideri suorum uel nullos uel
271 paucissimos perdidisse. ita lucidissime patet, quia |si- 9
mili impudentia mentiendi, qua occisorum hostium nu-
mero adiicitur, sociorum quoque amissorum damna
minuuntur uel etiam omnino reticentur.

Igitur Sempronius Tuditanus in Hispania citeriore 10
bello oppressus cum omni exercitu Romano interfectus
est; consul Marcellus in Etruria a Bois oppressus 11
magnam partem exercitus perdidit; cui postea Furius
alter consul auxilio accessit: atque ita uniuersam Boio-
rum gentem igni ferroque uastantes propemodum usque
ad nihilum deleuerunt.

L. Valerio Flacco M. Porcio Catone consulibus 12
Antiochus rex Syriae bellum contra populum Roma-
num struens in Europam transiit ex Asia. tunc etiam 13
Hannibal propter excitandi belli rumores, qui de eo
apud Romanos serebantur, exhiberi Romam a senatu
iussus, clam ex Africa profectus ad Antiochum migra-
uit: quem cum apud Ephesum inuenisset cunctantem,
mox in bellum inpulit. tunc etiam lex, quae ab Oppio 14
tribuno plebi lata fuerat, ne qua mulier plus quam
semunciam auri haberet neue uersicolori uestimento
nec uehiculo per urbem uteretur, post uiginti annos
abrogata est.

P. Scipione Africano iterum T. Sempronio Longo 15
consulibus apud Mediolanium decem milia Gallorum
caesa, sequenti autem proelio undecim milia Gallorum,
272 Romanorum uero quinque milia occisa sunt. Pu|blius 16
Digitius praetor in Hispania citeriore paene omnem
amisit exercitum. M. Fuluius praetor Celtiberos cum
proximis gentibus uicit regemque eorum cepit. Minu- 17
cius a Liguribus in extremum periculi adductus et
insidiis hostium circumuentus uix Numidarum equitum

18 industria liberatus est. Scipio Africanus inter ceteros
legatos ad Antiochum missus, etiam cum Hannibale
19 conloquium familiare habuit. sed infecto pacis negotio
ab Antiocho discessit. in utraque Hispania per Flaminium
Fuluiumque praetores bella multum horrida
cruentaque utrisque populis gesta sunt.

20 P. Cornelio Scipione M. Acilio Glabrione consulibus
Antiochus quamuis Thermopylas occupasset, quarum
munimine tutior propter dubios belli euentus fieret,
tamen commisso bello a consule Glabrione superatus
uix cum paucis fugit e proelio Ephesumque peruenit.
21 is habuisse fertur armatorum LX milia, ex quibus XL
milia caesa, capta plus quam V milia fuisse referuntur.
alter consul Scipio cum Boiorum gente conflixit, in
quo proelio XX milia hostium interfecit.

22 Sequenti anno Scipio Africanus, habens in auxilio
Eumenem Attali filium, aduersus Hannibalem, qui
tunc Antiochi classi praeerat, bellum nauale gessit;
Antiochus ui|cto Hannibale atque in fugam acto si- p. 27
mulque omni exercitu amisso pacem rogauit filiumque
Africani, quem utrum explorantem an in proelio ce-
23 pisset incertum est, ultro remisit. in Hispania ulteriore
L. Aemilius proconsule a Lusitanis cum uniuerso exer-
24 citu caesus interiit. L. Baebius in Hispaniam proficiscens,
a Liguribus circumuentus cum uniuerso exercitu
occisus est; unde adeo ne nuntium quidem superfuisse
constat, ut internecionem ipsam Romae Massilienses
25 nuntiare curauerint. Fuluius consul de Graecia in Gallograeciam,
quae nunc est Galatia, transuectus, ad Olympum
montem peruenit, ad quem uniuersi Gallograeci
cum coniugibus et liberis confugerant, ibique acerbissimum
bellum gessit; namque de superioribus locis sagittis
glandibus saxis ceterisque telis Romani grauiter
contriti, tandem usque ad congressum hostium perruperunt:
quadraginta milia Gallograecorum eo proelio
26 interfecta referuntur. Marcius consul aduersus Ligures
profectus superatusque IIII milia militum amisit et,

nisi uictus celeriter refugisset in castra, eandem in-
ternecionis cladem, quam Baebius dudum ab isdem
hostibus acceperat, pertulisset.
M. Claudio Marcello Q. Fabio Labeone consulibus 27
p. 274 Philippus rex, qui legatos populi |Romani interfecerat,
propter Demetrii filii sui, quem legatum miserat, uere-
cundissimas preces ueniam meruit, eundemque continuo 28
uelut Romanis amicum suique proditorem, fratre quo-
que ipsius ad parricidium patris ministro, nihil de
utroque 'miserum mali suspicantem ueneno necauit.
eodem anno Scipio Africanus ab ingrata sibi urbe 29
diu exulans apud Amiternum oppidum morbo periit.
isdem etiam diebus Hannibal apud Prusiam Bithyniae
regem, cum a Romanis reposceretur, ueneno se ne-
cauit, Philopoemenes, dux Achiuorum a Messanis captus
occisusque est. in Sicilia tunc Vulcani insula, quae 30
ante non fuerat, repente mari edita cum miraculo
omnium usque ad nunc manet. Q. Fuluius Flaccus 31
praetor in citeriore Hispania maximo proelio XXIII
milia hominum fudit, IIII milia cepit. Ti. Sempronius 32
Gracchus in Hispania ulteriore centum quinque oppida
uacuata quassataque bellis ad deditionem coegit. eadem 33
aestate etiam L. Postumius in citeriore Hispania qua-
draginta milia hostium bello interfecit. Gracchus prae-
p. 275 tor ibidem iterum ducenta oppida expugnauit et |cepit.
Lepido et Mucio consulibus Basternarum gens fero- 34
cissima auctore Perseo Philippi filio praedarum spe
sollicitata et transeundi Histri fluminis facultate sine
ulla pugna uel aliquo hoste deleta est. nam tunc
forte Danuuius, qui et Hister, crassa glacie super-
stratus pedestrem facile transitum patiebatur. itaque 35
cum inprouide toto et maximo simul agmine inaesti-
mabilis hominum uel equorum multitudo transiret,
enormitate ponderis et concussione gradientum con-
crepans gelu et glacialis crusta dissiluit uniuersumque
agmen, quod diu sustinuerat, mediis gurgitibus uicta
tandem et conminuta destituit atque eadem rursus

fragmentis inpedientibus superducta summersit. pauci ex omni populo per utramque ripam uix concisis uisceribus euaserunt.

36 P. Licinio Crasso C. Cassio Longino consulibus Macedonicum bellum gestum est, merito inter maxima bella referendum. nam in auxilio Romanorum tota primum Italia, deinde Ptolomaeus rex Aegypti et Ariarat*he*s Cappadociae, Eumenes Asiae, Masinissa Numidiae fuerunt. Perseum et Macedonas secuti sunt Thraces cum rege Cotye et uniuersi cum rege Gentio
37 Illyrii. itaque aduenienti Crasso consuli Perseus occurrit, commissoque proelio miserabiliter uicti fugere Romani. sequenti pugna paene pari clade partis utrius-
38 que in hiberna discessum est. deinde Perseus profligato multis proeliis exercitu Romano in Illyricum transgressus Sulcamum oppidum defensum a praesidiis Romanis pu|gnando cepit: ubi magnam Romanorum p. 276
praesidiorum multitudinem partim occidit partim sub corona uendidit partim secum in Macedoniam duxit.
39 Postea cum eo L. Aemilius Paulus consul dimicauit et uicit: nam XX milia peditum in eo bello interfecit; rex cum equitatu subterfugit, sed continuo captus atque in triumpho cum filiis ante currum actus est
40 et post apud Albam in custodia defecit. filius eius iunior fabricam aerariam ob tolerandam inopiam Romae didicit ibique consumptus est. plurima praeterea et satis diuersis prouentibus bella multarum ubique gentium gesta sunt, quae breuitatis causa praetermisi.

21 Anno ab urbe condita DC L. Licinio Lucullo A. Postumio Albino consulibus cum omnes Romanos ingens Celtiberorum metus inuasisset et ex omnibus non esset, qui ire in Hispaniam uel *tribunus* uel legatus auderet, P. Scipio, qui postea Africanus erit, ultro sese militaturum in Hispaniam obtulit, cum tamen in
2 Macedoniam sor|te iam deputatus esset. itaque pro- p. 277
fectus in Hispaniam magnas strages gentium dedit, saepius etiam militis quam ducis usus officio; nam et 36

bellum ferri nullo modo posset, tria insuper trans-
marina bella fuisse suscepta? unum in Macedonia
contra Philippum potentissimum Macedoniae regem,
alterum in Hispania contra Hasdrubalem Hannibalis
fratrem, tertium in Sardinia contra Sardos et alterum
Hasdrubalem Carthaginiensium ducem; extra hoc quar-
tum Hannibalis, quo in Italia premebantur. et tamen 21
fortis in alterutrum desperatio in meliora profecit,
nam in his omnibus desperando pugnarunt, pugnando
uicerunt. ex quo euidenter ostenditur non tempora
tunc fuisse tranquilliora otiis, sed homines miseriis
fortiores.

Anno ab urbe condita DXLIII Claudius Marcellus 17
Syracusas opulentissimam urbem Siciliae secunda op-
pugnatione uix cepit, quam cum iam pridem obsedisset,
Archimedis Syracusani ciuis admirabili ingenio prae-
diti machinis repulsus expugnare non potuit. decimo 2
p. 260 anno post quam Hannibal in Italiam uenerat, Cn. Ful-
uio P. Sulpicio consulibus Hannibal de Campania mouit
exercitum et cum ingenti clade omnium per Sedici-
num Suessanumque agrum uia Latina profectus ad
Anienem fluuium tribus milibus ab urbe consedit in-
credibili totius ciuitatis metu, cum senatu populoque 3
diuersis curis trepido matronae quoque amentes pauore
per propugnacula currerent et conuehere in muros
saxa primaeque pro muris pugnare gestirent. ipse 4
autem cum expeditis equitibus usque ad portam Colli-
nam infestus accessit, deinde omnes copias in aciem
direxit. sed et consules Fuluiusque proconsule non
detrectauere pugnam. at ubi expositae utrimque acies 5
constiterunt, in conspectu Romae praemium uictoris
p. 261 futurae tantus se subito imber e nubibus grandine
mixtus effudit, ut turbata agmina uix armis retentis
in sua se castra colligerent. deinde cum serenitate 6
reddita in campum copiae atque in aciem redissent,
rursum uiolentior fusa tempestas maiore metu mor-
talium audaciam cohercuit territosque exercitus refugere

7 in tentoria coegit. tunc conuersus in religionem Hanni-
bal dixisse fertur, potiundae sibi Romae modo uolun-
tatem non dari, modo potestatem.
8 Respondeant nunc mihi obtrectatores ueri Dei hoc
loco: Hannibalem a capessenda subruendaque Roma
utrum Romana *a*bstin*u*it fortitudo an diuina miseratio?
aut forsitan conseruati isti dedignantur fateri, quod
Hannibal et uictor extimuit et cedens probauit ac —
9 si istam diuinam tutelam per pluuiam de caelo uenisse
manifestum est, ipsam autem pluuiam opportunis et
necessariis temporibus non nisi per Christum, qui est
uerus Deus, ministrari — etiam ab huiusmodi satis
10 certo sciri nec negari posse existimo: maxime nunc
— quando ad documentum potentiae eius, cum sicci-
tate turbante pluuiam poscere adsidue contingit, et
alternis uicibus nunc gentiles nunc Christiani rogant
nec umquam etiam ipsis testibus factum est, ut optati
imbres superueniant nisi in die, quo rogari Christum
11 et Christianis rogare permittitur — procul dubio con-
stat, urbem Romam per hunc eundem uerum Deum,
qui est Christus Iesus, ordinantem secundum placitum
ineffabilis iudicii sui, et tunc ad futurae fidei creduli-
tatem seruatam fuisse et nunc pro parte sui incredula
castigatam.
12 At uero in Hispania ambo Scipiones a fratre p. 262
Hasdrubalis interfecti sunt. in Campania Capua capta
est a Q. Fuluio proconsule; principes Campanorum
ueneno mortem sibi consciuerunt; senatum omnem
Capuae etiam prohibente senatu Romano Fuiuius sup-
13 pliciis necauit. interfectis in Hispania Scipionibus cum,
omnibus incusso pauore cunctantibus, Scipio se ad-
modum adulescens ultro obtulisset et pudenda penuria
14 esset aerarii, Claudio Marcello et Valerio *La*euino
auctoribus qui tunc consules erant aurum argentum-
que signatum ad quaestores palam omnes senatores
in publicum contulerunt, ita ut nihil praeter anulos
singulos bullasque sibi ac filiis et deinde per filias

uxoresque suas singulas tantum auri uncias et argenti
non amplius quam singulas libras relinquerent.
p. 263 |Scipio annos natus uiginti et quattuor imperium 18
in Hispaniam proconsulare sortitus, ultionem praecipue
patris et patrui animo intendens, Pyrenaeum trans-
gressus primo impetu Carthaginem Nouam cepit, ubi
stipendia maxima, praesidia ualida, copiae auri argen-
tique magnae Poenorum habebantur; ibi etiam Mago-
nem fratrem Hannibalis captum cum ceteris Romam
misit. Laeuinus consul ex Macedonia rediens Agri- 2
gentum urbem Siciliae expugnauit ibique Hannonem
Afrorum ducem cepit, quadraginta ciuitates in dedi-
tionem accepit, uiginti et sex expugnauit. Hannibal 3
p. 264 in Italia Cn. Fuluium proconsulem, XI prae|terea tri-
bunos et XVII milia militum interfecit. Marcellus consul 4
cum Hannibale triduum continuum dimicauit. primo
die pari pugna discessum est, sequenti uictus consul,
tertio uictor VIII milia hostium interfecit, ipsum Han-
nibalem cum reliquis fugere in castra conpulit. Fabius 5
Maximus consul Tarentum, quae a Romanis desciuerat,
iterum expugnauit et cepit ibique ingentes copias Han-
nibalis cum ipso duce ejus Carthalone deleuit, XXX
milia hominum captiuorum uendidit, pretia in fiscum
rettulit.

Sequenti anno in Italia Claudius Marcellus consul 6
ab Hannibale cum exercitu occisus est. Scipio in 7
Hispania Poenorum ducem Hasdrubalem uicit et castris
exuit; praeterea LXXX ciuitates aut deditione aut bello
in potestatem redegit; Afris sub corona uenditis, sine
pretio dimisit Hispanos. Hannibal utrumque consu- 8
lem Marcellum et Crispinum insidiis circumuentos in-
terfecit.

Claudio Nerone et M. Liuio Salinatore consulibus 9
cum Hasdrubal Hannibalis frater ab Hispaniis per
Gallias ad Italiam ueniret iussusque a Carthaginiensi-
bus, ut fratri cum copiis iungeretur, magna secum
auxilia Hispanorum Gallorumque deduceret, cum ma-

turato aduentu descendisse iam ex Alpibus consulibus
proditus fuisset, ab exercitu Romano ignorante Hanni-
bale prae|uentus cum omni exercitu suo interfectus p. 265
10 est. diu quidem incertus belli euentus fuit elephantis
maxime Romanam infestantibus aciem: qui a militibus
11 Romanis, quos a uolitando uelites uocant — quod
genus militiae paulo ante repertum fuerat, ut lecti
agilitate iuuenes cum armis suis post terga equitum
sederent et mox, cum ad hostem uentum esset, equis
desilirent et continuo pedites ipsi, ex alia parte equi-
tibus per quos aduecti fuerant dimicantibus, hostem
12 proturbarent — ab his ergo uelitibus elephanti retro-
acti cum regi iam a suis non possent, fabrili scalpro
inter aures adacto necabantur. id genus occidendae
cum opus esset beluae idem dux Hasdrubal primus
13 inuenerat. fuit hoc proelio Poenis Metaurum flumen,
ubi Hasdrubal est uictus, quasi Trasumennus lacus et
14 Cesena Piceni ciuitas ut uicus ille Cannensis; nam L
et VIII milia de exercitu Hasdrubalis ibi occisa sunt,
capta sunt $\overline{\text{V}}$ CCCC; $\overline{\text{IIII}}$ autem ciuium Romanorum inter
eos reperta atque reuocata sunt: quod uictoribus consuli-
bus solacio fuit. nam |et ab exercitu eorum $\overline{\text{VIII}}$ ce- p. 266
15 ciderunt. Hannibali caput fratris sui Hasdrubalis ante
castra proiectum est. quo uiso et simul clade Poeno-
rum cognita, anno tertio decimo quam in Italiam
16 uenerat refugit in Bruttios. post haec anno continuo
inter Hannibalem et Romanos quies a tumultu bello-
rum intercessisse uisa est, quia inquietudo morborum
in castris erat et grauissima pestilentia utrique exer-
17 citus agebantur. interea Scipio uniuersa Hispania a
Pyrenaeo usque ad Oceanum in prouinciam redacta
Romam uenit, consul cum Licinio Crasso creatus in
Africam transiit, Hannonem Hamilcaris filium, ducem
Poenorum, interfecit, exercitum eius partim caede par-
tim captiuitate disperdidit: nam undecim milia Poeno-
18 rum eo proelio occidit. Sempronius consul cum Hanni-
bale congressus et uictus Romam refugit. Scipio in

Africa adgressus hiberna Poenorum atque alia Numi-
darum, quae utraque haud procul ab Vtica erant, nocte
concubia fecit incendi. Poeni trepidi cum casu acci- 19
disse ignem putarent, inermes ad extinguendum con-
currerunt: quare facile ab armatis oppressi sunt. in
p. 267 utrisque ca|stris quadraginta milia hominum igni ferro-
que consumpta sunt, capta quinque milia, duces ipsi
miserabiliter ambusti aegre effugerunt. Hasdrubal im- 20
perator Carthaginem profugus uenit; itaque Syphax
et Hasdrubal mox plurimum reparauere exercitum
atque iterum cum Scipione congressi sunt, uictique
fugerunt. Syphacem fugientem Laelius et Masinissa 21
ceperunt, cetera multitudo Cirtam confugit, quam Masi-
nissa oppugnatam in deditionem recepit, Syphacem ad
Scipionem catenis uinctum deduxit; quem Scipio cum
ingentibus spoliis plurimisque captiuis perducendum
Laelio tradidit.

Hannibal redire in Africam iussus, ut fessis Car- 19
thaginiensibus subueniret, flens reliquit Italiam omni-
bus Italici generis militibus qui sequi nollent inter-
fectis. cui ad Africanum litus propinquanti iussus
quidam e nauticis ascendere in arborem nauis atque
inde speculari, quam regionem teneret, sepulchrum
p. 268 dirutum se prospexisse re|spondit; abominatus dictum
Hannibal deflexo cursu ad Leptim oppidum copias ex-
posuit. qui continuo refecta multitudine Carthaginem 2
uenit, deinde conloquium Scipionis petiit. ubi cum
se diu attoniti admiratione mutua duo clarissimi duces
suspexissent, infecto pacis negotio proelium consertum
est: quod diu magnis ducum artibus dispositum, magnis 3
copiarum molibus gestum, magnis militum uiribus con-
summatum Romanis uictoriam contulit. octoginta ibi
elephanti uel capti uel occisi sunt, Carthaginiensium
interfecta sunt XX milia quingenti. Hannibal omnia
et ante proelium et in proelio expertus, cum paucis,
hoc est uix quattuor equitibus, inter tumultum elapsus
Hadrumetum confugit. postea Carthaginem post sex 4

et triginta annos, quam inde paruus cum patre exierat, uenit consultantique senatui nullam esse residuam spem nisi in petenda pace persuasit.

5 C. Cornelio Lentulo P. Aelio Paeto consulibus Car-
thaginiensibus pax per Scipionem uoluntate senatus
populique concessa est. naues tamen plus quam quin-
gentae in altum productae in conspectu ciuitatis in-
6 censae sunt. Scipio, iam tum cognomento Africanus,
triumphans urbem ingressus est; quem Terentius, qui
postea comicus, ex nobilibus Cartha|giniensium capti- p. 269
uis pilleatus — quod insigne indultae sibi libertatis
fuit — triumphantem post currum secutus est.

20 Anno ab urbe condita DXLVI bellum Punicum se-
cundum finitum est, quod gestum est annis decem et
septem. cui Macedonicum continuo successit, quod
Quintius Flamininus consul sortitus post multa et
|grauissima proelia, quibus Macedones uicti sunt, pacem p. 270
2 Philippo dedit. deinde cum Lacedaemoniis pugnauit,
uicto Nauide duce ipsorum nobilissimos obsides De-
metrium Philippi filium et Armenen Nauidis filium
3 ante currum duxit. Romani captiui, qui sub Hanni-
bale per Graeciam uenditi fuerant, uniuersi recepti,
capitibus rasis ob detersam seruitutem currum tri-
4 umphantis secuti sunt. eodem tempore Insubres Boi
atque Cenomanni contractis in unum uiribus Hamil-
care Poeno duce, qui in Italia remanserat, Cremonam
Placentiamque uastantes, difficillimo bello a L. Fuluio
5 praetore superati sunt. postea Flamininus proconsule
Philippum regem et cum eo Thracas Macedonas Illy-
rios multasque praeterea gentes, quae in auxilium ei
6 uenerant, bello subegit. uicti Macedones castra amise-
runt, VIII milia hostium eo die caesa, V milia capta
Polybius scribit; Valerius dicit XL milia trucidata;
Claudius uero XXXII milia interfecta commemorat.

7 Sed haec uarietas scriptorum utique fallacia est;
fallaciae autem causa profecto adulatio est, dum ui-
ctoris laudes accumulare uirtutemque patriae extollere

uel praesentibus uel posteris student: alioquin, si in-
quisitus non fuisset numerus, nec qualiscumque fuisset
expressus. quodsi gloriosum est duci et patriae pluri- 8
mos hostium peremisse, quanto magis laetum patriae
et duci beatum potest uideri suorum uel nullos uel
p. 271 paucissimos perdidisse. ita lucidissime patet, quia |si- 9
mili impudentia mentiendi, qua occisorum hostium nu-
mero adiicitur, sociorum quoque amissorum damna
minuuntur uel etiam omnino reticentur.

Igitur Sempronius Tuditanus in Hispania citeriore 10
bello oppressus cum omni exercitu Romano interfectus
est; consul Marcellus in Etruria a Bois oppressus 11
magnam partem exercitus perdidit; cui postea Furius
alter consul auxilio accessit: atque ita uniuersam Boio-
rum gentem igni ferroque uastantes propemodum usque
ad nihilum deleuerunt.

L. Valerio Flacco M. Porcio Catone consulibus 12
Antiochus rex Syriae bellum contra populum Roma-
num struens in Europam transiit ex Asia. tunc etiam 13
Hannibal propter excitandi belli rumores, qui de eo
apud Romanos serebantur, exhiberi Romam a senatu
iussus, clam ex Africa profectus ad Antiochum migra-
uit: quem cum apud Ephesum inuenisset cunctantem,
mox in bellum inpulit. tunc etiam lex, quae ab Oppio 14
tribuno plebi lata fuerat, ne qua mulier plus quam
semunciam auri haberet neue uersicolori uestimento
nec uehiculo per urbem uteretur, post uiginti annos
abrogata est.

P. Scipione Africano iterum T. Sempronio Longo 15
consulibus apud Mediolanium decem milia Gallorum
caesa, sequenti autem proelio undecim milia Gallorum,
p. 272 Romanorum uero quinque milia occisa sunt. Pu|blius 16
Digitius praetor in Hispania citeriore paene omnem
amisit exercitum. M. Fuluius praetor Celtiberos cum
proximis gentibus uicit regemque eorum cepit. Minu- 17
cius a Liguribus in extremum periculi adductus et
insidiis hostium circumuentus uix Numidarum equitum

18 industria liberatus est. Scipio Africanus inter ceteros
legatos ad Antiochum missus, etiam cum Hannibale
19 conloquium familiare habuit. sed infecto pacis negotio
ab Antiocho discessit. in utraque Hispania per Flaminium
Fuluiumque praetores bella multum horrida
cruentaque utrisque populis gesta sunt.

20 P. Cornelio Scipione M. Acilio Glabrione consulibus
Antiochus quamuis Thermopylas occupasset, quarum
munimine tutior propter dubios belli euentus fieret,
tamen commisso bello a consule Glabrione superatus
uix cum paucis fugit e proelio Ephesumque peruenit.
21 is habuisse fertur armatorum LX milia, ex quibus XL
milia caesa, capta plus quam V milia fuisse referuntur.
alter consul Scipio cum Boiorum gente conflixit, in
quo proelio XX milia hostium interfecit.

22 Sequenti anno Scipio Africanus, habens in auxilio
Eumenem Attali filium, aduersus Hannibalem, qui
tunc Antiochi classi praeerat, bellum nauale gessit;
Antiochus ui|cto Hannibale atque in fugam acto si- p. 273
mulque omni exercitu amisso pacem rogauit filiumque
Africani, quem utrum explorantem an in proelio ce-
23 pisset incertum est, ultro remisit. in Hispania ulteriore
L. Aemilius proconsule a Lusitanis cum uniuerso exer-
24 citu caesus interiit. L. Baebius in Hispaniam proficiscens,
a Liguribus circumuentus cum uniuerso exercitu
occisus est; unde adeo ne nuntium quidem superfuisse
constat, ut internecionem ipsam Romae Massilienses
25 nuntiare curauerint. Fuluius consul de Graecia in Gallograeciam,
quae nunc est Galatia, transuectus, ad Olympum
montem peruenit, ad quem uniuersi Gallograeci
cum coniugibus et liberis confugerant, ibique acerbissimum
bellum gessit; namque de superioribus locis sagittis
glandibus saxis ceterisque telis Romani grauiter
contriti, tandem usque ad congressum hostium perruperunt:
quadraginta milia Gallograecorum eo proelio
26 interfecta referuntur. Marcius consul aduersus Ligures
profectus superatusque IIII milia militum amisit et,

quod clarius promptiusque ipsis ueterum gestis per ordinem explicitis aperietur.

Anno ab urbe condita DCVI, hoc est eodem anno, 2
quo et Carthago deleta est, Cn. Cornelio Lentulo L.
Mummio consulibus ruinam Carthaginis euersio Co-
rinthi subsecuta est, duarumque potentissimarum ur-
bium paruo unius temporis interuallo per diuersas
mundi partes miserabile conluxit incendium. nam cum 2
Metellus praetor Achaeos Boeotiosque coniunctos duo-
p. 290 bus bellis, hoc est primum apud Thermopylas, |ite- 3
rum in Phocide uicisset — quorum priore bello occisa
esse XX milia, secundo VII milia caesa Claudius hi-
storicus refert, Valerius et Antias in Achaia pugna-
tum et XX milia Achaeorum cum duce suo Diaeo
cecidisse confirmant, Polybius Achiuus quamuis tunc
in Africa cum Scipione fuerit, tamen, quia domesti-
cam cladem ignorare non potuit, semel in Achaia
pugnatum Critolao duce adserit Diaeum uero addu-
centem ex Arcadia militem ab eodem Metello prae-
tore oppressum cum exercitu docet; sed de uarietate 4
discordantium historicorum aliquanta iam diximus, quo-
rum sufficiat detecta haec et male nota mendaciorum
nota, quia parum credendum esse in ceteris euidenter
ostendunt qui in his quoque, quae ipsi uidere, diuersi
sunt — igitur post extincta totius Achaiae praesidia 5
destitutarum euersionem urbium Metello praetore me-
ditante consul Mummius repentinus cum paucis uenit
in castra. qui dimisso statim Metello Corinthum sine
mora expugnauit, urbem toto tunc orbe longe omnium
opulentissimam, quippe quae uelut officina omnium
artificum atque artificiorum et emporium commune
Asiae atque Europae per multa retro saecula fuit.
permissa crudeliter etiam captiuis praedandi licentia 6
p. 291 |sic omnia caedibus ignibusque conpleta sunt, ut de
murorum ambitu quasi e camino in unum apicem
coartatum exundaret incendium. itaque plurima parte
populi ferro flammisque consumpta reliqua sub corona

uendita est; urbe incensa muri funditus diruti sunt;
muralis lapis in puluerem redactus, praeda ingens
7 erepta est. sane cum propter multitudinem et uarieta-
tem statuarum simulacrorumque in illo ciuitatis in-
cendio permixta in unum auri argenti atque aeris
omniaque simul metalla fluxissent, nouum genus me-
talli factum est, unde usque in hodiernum diem siue
ex ipso siue ex imitatione eius aes Corinthium, sicut
memoriae traditum est, et Corinthia uasa dicuntur.

4 Isdem consulibus Viriatus in Hispania genere Lu-
sitanus, homo pastoralis et latro, primum infestando
uias deinde uastando prouincias postremo exercitus
praetorum et consulum Romanorum uincendo |fugando p. 292
2 subigendo maximo terrori Romanis omnibus fuit. siqui-
dem Hiberum et Tagum, maxima et diuersissimorum
locorum flumina, late transgredienti et peruaganti
C. Vecilius praetor occurrit: qui continuo caeso usque
ad internecionem paene omni exercitu suo uix ipse
3 praetor cum paucis fuga lapsus euasit. deinde C. Plau-
tium praetorem idem Viriatus multis proeliis fractum
fugauit. post etiam Claudius Vnimammus cum magno
instructu belli contra Viriatum missus quasi pro abo-
lenda superiore macula turpiorem ipse auxit infamiam.
4 nam congressus cum Viriato uniuersas quas secum
deduxerat copias maximasque uires Romani amisit
exercitus. Viriatus trabeas fasces ceteraque insignia
Romana in montibus suis tropaea praefixit.

5 Eodem tempore CCC Lusitani cum mille Romanis
in quodam saltu contraxere pugnam, in qua LXX Lu-
sitanos, Romanos autem CCCXX cecidisse Claudius re-
6 fert; et cum uictores Lusitani sparsi ac securi abirent,
unus ex his longe a ceteris segregatus cum, circum-
fusis equitibus pedes ipse deprehensus unius eorum
equo lancea perfosso ipsius equitis ad unum gladii
ictum caput desecuisset, ita omnes metu perculit, ut
prospectantibus cunctis ipse contemptim atque otiosus
abscederet.

p. 293 |Appio Claudio Q. Caecilio Metello consulibus Ap- 7
pius Claudius aduersus Salassos Gallos congressus et
uictus quinque milia militum perdidit. reparata pugna,
quinque milia hostium occidit. sed cum iuxta legem,
qua constitutum erat, ut quisque quinque milia ho-
stium peremisset triumphandi haberet potestatem, iste
quoque triumphum expetisset, propter superiora uero
damna non impetrauisset, infami impudentia atque
ambitione usus priuatis sumptibus triumphauit.

L. Caecilio Metello Q. Fabio Maximo Seruiliano 8
consulibus inter cetera prodigia androgynus Romae
uisus iussu haruspicum in mare mersus est. sed nihil
impiae expiationis procuratio profecit; nam tanta subito
pestilentia exorta est, ut ministri quoque faciendorum
funerum primum non sufficerent deinde non essent;
iamque etiam magnae domus uacuae uiuis plenae mor-
tuis remanserunt: largissimae introrsum hereditates et
nulli penitus heredes. denique iam non solum in urbe 9
uiuendi sed etiam adpropinquandi ad urbem negaba-
tur facultas, tam saeui per totam urbem tabescentium
sub tectis atque in stratis suis cadauerum putores
exhalabantur.

Expiatio illa crudelis et uiam mortibus hominum 10
morte hominis struens tandem Romanis inter miserias
p. 294 suas erubescentibus, quam mi|sera et uana esset, inno-
tuit. ante enim in suffragium praeueniendae cladis
est habita, et sic pestilentia consecuta est; quae tamen
sine ullis sacrificiorum satisfactionibus tantummodo
secundum mensuram arcani iudicii expleta correptione
sedata est. quam si artifices illi circumuentionum haru- 11
spices sub ipsa ut adsolent declinatione morborum forte
celebrassent, procul dubio sibi dis et ritibus suis re-
ductae sanitatis gloriam uindicassent. ita misera et ad
sacrilegia male religiosa ciuitas mendaciis, quibus libe-
rari non poterat, ludebatur.

Igitur Fabius consul contra Lusitanos et Viriatum 12
dimicans Bucciam oppidum, quod Viriatus obsidebat,

depulsis hostibus liberauit et in deditionem cum plurimis aliis castellis recepit. fecit facinus etiam ultimis barbaris Scythiae, non dicam Romanae fidei et moderationi, exsecrabile. quingentis enim principibus eorum, quos societate inuitatos deditionis iure susceperat, ma- p. 296 nus praecidit.

13 Pompeius sequentis anni consul fines Numantinorum ingressus accepta maxima clade discessit, non solum exercitu paene omni profligato uerum etiam plurimis nobilium, qui ei militiae aderant, interemptis.

14 Viriatus autem cum per quattuordecim annos Romanos duces atque exercitus protriuisset, insidiis suorum interfectus est, in hoc solo Romanis circa eum fortiter agentibus, quod percussores eius indignos praemio iudicarunt.

15 At ego non modo nunc, uerum etiam saepe intertexere orientis illa inextricabilia bella poteram, quae raro umquam nisi sceleribus aut incipiunt aut terminantur; sed Romanorum, cum quibus nobis actio est, tanta sunt, ut iure fastidiantur aliena.

16 Mithridates tunc siquidem, rex Parthorum sextus ab Arsace, uicto Demetrii praefecto Babylonam urbem finesque eius uniuersos uictor inuasit. omnes praeterea gentes, quae inter Hydaspen fluuium et Indum iacent, subegit. ad Indiam quoque cruentum extendit
17 imperium. Demetrium ipsum secundo sibi bello occurrentem uicit et cepit: quo capto Diodotus quidam cum Alexandro filio regnum eius et regium nomen
18 usurpauit. qui postea ipsum Alexandrum filium, quem participem periculi in peruadendo regno habuerat, ne in obtinendo consortem haberet, occidit.

19 M. Aemilio Lepido C. Hostilio Mancino consulibus prodigia apparuere diuersa et, quantum in ipsis fuit, p. 297 ex more curata sunt. sed non semper aucupatoribus euentuum et structoribus fallaciarum haruspicibus op-
20 portuni casus suffragantur. namque Mancinus consul postquam a Popilio apud Numantiam suscepit exer-

citum, adeo infeliciter proelia cuncta gessit atque in
id suprema desperatione perductus est, ut turpissi-
mum foedus cum Numantinis facere cogeretur. quam- 21
uis et Pompeius iam aliud aeque infame foedus cum
isdem Numantinis paulo ante pepigisset, senatus dis-
solui foedus et Mancinum dedi Numantinis praecepit,
qui nudato corpore manibusque post tergum reuin-
ctis ante portas Numantinorum expositus ibique us-
que in noctem manens, a suis desertus, ab hostibus
autem non susceptus lacrimabile utrisque spectaculum
praebuit.

Exclamare hoc loco dolor exigit. cur falso uobis, 5
Romani, magna illa nomina iustitiae fidei fortitudinis
et misericordiae uindicatis? a Numantinis haec uerius
discite. fortitudine opus fuit? pugnando uicerunt. fides 2
exigebatur? credentes aliis secundum se, quos occidere
potuerant, pacto foedere dimiserunt. iustitia probanda 3
p. 297 erat? |probauit eam uel tacitus senatus, cum idem
Numantini per legatos suos aut inuiolatam pacem
solam aut omnes, quos pignore pacis accepto uiuos
dimiserant, reposcebant. misericordia examinanda uide- 4
batur? satis documenti dederunt uel emittendo ad
uitam inimicum exercitum uel ad poenam non reci-
piendo Mancinum. Mancinusne rogo dedendus fuit, 5
qui uicti exercitus inpendentem trucidationem prae-
tento umbone pacti foederis dispulit, qui periclitantes
patriae uires in meliora tempora reseruauit? aut, si 6
displicuit foedus quod pactum est, cur miles hoc
pignore redemptus aut, cum reuerteretur, receptus est
aut, cum repeteretur, redditus non est? aut, si placuit
seruati militis qualiscumque prouisio, cur Mancinus,
qui hoc pepigit, solus deditus fuit?

Nuper Varro, ut praepropera pugna iniretur, col- 7
legam Paulum obluctantem impulit, trepidantem prae-
cipitauit exercitum, infelices copias apud infames illas
Romanis cladibus Cannas non disposuit certamini sed
opposuit morti; plus quam XL milia ibi militum Ro-

manorum sola inpatientia sua, de qua sibi uictoriam
8 iam dudum Hannibal praesumebat, amisit. collega
etiam Paulo — quo tandem uiro! — perdito, nouis-
sime in urbem paene solus impudentissime redire ausus
9 est meruitque impudentiae suae praemium. nam gra-
tiae ei, quod de republica non desperasset, quam tamen
ipse fecerat desperatam, publice in senatu actae sunt.
10 Porro autem Mancinus, qui sorte bellica circumuen-
tum exercitum ne perderet laborauit, ab eodem senatu
11 deditione damnatus est. scio, Romani, et illud in Varrone
displicuit, sed |tempori concessum est, et hoc in Man- p. 296
cino placuit, sed secundum tempus praesumptum est;
atque ideo ab initio perfecistis, ut nec ciuis consulat
conuenienter ingratis nec hostis fideliter credat infidis.
12 Interea Brutus in ulteriore Hispania LX milia Gallae-
corum, qui Lusitanis auxilio uenerant, asperrimo bello
et difficili quamuis incautos circumuenisset, oppressit:
quorum in eo proelio L milia occisa, sex milia capta
13 referuntur, pauci fuga euaserunt. in citeriore Hispania
Lepidus proconsule Vaccaeos, innoxiam gentem et sup-
plicem, etiam senatu prohibente pertinaciter expugnare
temptauit. sed mox accepta clade grauissima impro-
bae pertinaciae poenas luit. sex milia quippe Roma-
norum in hoc iniusto bello iustissime caesa sunt, re-
liqui exuti castris, armis etiam perditis, euaserunt.
14 Nec minus turpis haec sub *Lepido* clades quam
sub Mancino fuit. ita nunc sibi haec tempora loco
felicitatis adscribant ut non dixerim Hispani tot pul-
sati fatigatique bellis, sed uel ipsi saltem Romani tam
15 continuis subacti cladibus totiensque superati; ut non
exprobrem, quot praetores eorum, quot legati, quot
consules, quot legiones quantique exercitus consumpti
sint, illud solum reuoluo, quanta fuerit timoris amentia
miles Romanus hebetatus, ut iam ne ad experimen-
tum quidem belli cohibere pedem atque offirmare ani-
mum posset, sed mox conspecto Hispano specialiter
hoste diffugiens uinci se paene prius crederet quam

p. 299 uideri. quo argumento patet apud utrosque misera illa 16
tempora indicata, cum |et Hispani etsi uincere poterant,
inuiti tamen desererent dulcia otia sua et bella ex-
terna tolerarent, et Romani quanto inpudentius alienae
quieti sese ingererent, tanto turpius uincerentur.

Seruio Fuluio Flacco Q. Calpurnio Pisone consuli- 6
bus Romae puer ex ancilla natus quadripes quadri-
manus, oculis quattuor, auribus totidem, natura uirili
duplex. in Sicilia mons Aetna uastos ignes eructauit 2
ac fudit, qui torrentum modo per prona praecipites
proxima quaeque corripientibus exussere fiammis, lon-
ginquiora autem fauillis calidis cum uapore graui late
uolitantibus torruerunt: quod Siciliae semper uerna-
culum genus monstri non portendere malum adsolet
sed inferre. in Bononiensi agro fruges in arboribus
enatae sunt. igitur in Sicilia bellum seruile ortum 3
est, quod adeo graue et atrox multitudine seruo-
rum, instructu copiarum, magnitudine uirium fuit,
p. 300 ut, non dicam praetores |Romanos, quos penitus profli- 4
gauit, sed consules quoque terruerit. nam LXX milia ser-
uorum tunc in arma conspirantium fuisse referuntur,
excepta urbe Messana, quae seruos liberaliter habitos
in pace continuit. ceterum Sicilia in hoc quoque mi- 5
serior, quia insula et numquam erga statum suum
iuris idonei nunc tyrannis subiecta nunc seruis, uel
illis dominatu improbo exigentibus seruitutem uel istis
praesumptione peruersa conmutantibus libertatem, ma-
xime quia clausa undique mari egerere foras non fa-
cile potest intestinum malum. uiperinam quippe con- 6
ceptionem perditioni suae aluit sua libidine auctam,
sua morte uicturam. in hoc autem seruilis tumultus
excitatio quanto rarior ceteris tanto truculentior est,
quia intentione commouetur libera multitudo ut pa-
triam augeat, seruilis ut perdat.

Anno ab urbe condita DCXX cum maior paene in- 7
famia de foedere apud Numantiam pacto quam apud
Caudinas quondam furculas pudorem Romanae frontis

oneraret, Scipio Africanus consensu omnium tribuum
consul creatus atque ad expugnandam Numantiam cum
2 exercitu missus est. Numantia autem citerioris Hi-
spaniae, haud procul a Vaccaeis et Cantabris in capite
3 Gallaeciae sita, ultima Celtibe|rorum fuit. haec per p. 201
annos quattuordecim cum solis quattuor milibus suo-
rum quadraginta milia Romanorum non solum susti-
nuit sed etiam uicit pudendisque foederibus adfecit.
4 igitur Scipio Africanus Hispaniam ingressus non se
ilico ingessit hostibus, ut quasi incautos circumueniret,
sciens numquam hoc genus hominum adeo in otium
corpore atque animo resolui, ut non ipsa qualitate
habitudinis suae apparatus aliorum praecelleret, sed
aliquamdiu militem suum in castris uelut in scholis
5 exercuit. et cum partem aestatis totamque hiemem
ne adtemptata quidem pugna transegisset, sic quoque
6 parum propemodum hac profecit industria. namque
ubi copia pugnandi facta est, exercitus Romanus op-
pressus impetu Numantinorum terga conuertit; sed
increpatione et minis obiectantis sese consulis manu-
que retinentis tandem indignatus in hostem rediit et
quem fugiebat fugere conpulit. difficilis tunc in relatu
fides: Numantinos et fugauere et fugientes uidere Ro-
7 mani. unde quamuis Scipio, quia praeter spem ac-
ciderat, laetatus et gloriatus esset, tamen ultra bello
8 aduersum eos audendum non esse professus est. itaque
Scipio insistendum inopinatis prouentibus censuit, ur-
bem ipsam obsidione conclusit, fossa etiam circumde-
|dit, cuius latitudo pedibus decem, altitudo uiginti p. 202
9 fuit. ipsum deinde uallum sudibus praestructum cre-
bris turribus communiuit, ut, si qua ab erumpente
hoste in eum temptaretur inruptio, iam non quasi
obsessor cum obsesso sed uersa uice obsessus cum
10 obsessore pugnaret. Numantia autem in tumulo sita
haud procul a flumine Durio tria milia passuum am-
bitu muri amplexabatur; quamuis aliqui adserant eam
11 et paruo situ et sine muro fuisse: unde credibile est,

quietudo enim bellorum, qua illi attriti sunt, nobis
ignota est. in otio autem, quod illi post imperium
Caesaris natiuitatemque Christi tenuiter gustauerunt,
nos nascimur et senescimus; quod illis erat debita
pensio seruitutis nobis est libera conlatio defensionis,
tantumque interest inter praeterita praesentiaque tem- 13
pora, ut quod Roma in usum luxuriae suae ferro extor-
p. 287 quebat a no|stris, nunc in usum communis reipublicae
conferat ipsa nobiscum. aut si ab aliquo dicitur to-
lerabiliores parentibus nostris Romanos hostes fuisse,
quam nobis Gothos esse, audiat et intellegat, quanto
aliter quam circa se ipsum agitur sibi esse uideatur.

Olim cum bella toto orbe feruebant, quaeque pro- 14
uincia suis regibus suis legibus suisque moribus uteba-
tur, nec erat societas adfectionum, ubi dissidebat di-
uersitas potestatum; postremo solutas et barbaras
gentes quid tandem ad societatem adduceret, quas
diuersis sacrorum ritibus institutas etiam religio se-
parabat? si quis igitur tunc acerbitate malorum uictus 15
patriam cum hoste deseruit, quem tandem ignotum
locum ignotus adiit? quam gentem generaliter hostem
hostis orauit? cui se congressu primo credidit, non
societate nominis inuitatus, non communione iuris ad-
ductus, non religionis unitate securus? an parum 16
exempli dederunt Busiris in Aegypto peregrinorum
infeliciter incurrentium impiissimus immolator, cru-
delissima circa aduenas Dianae Tauricae litora sed
magis sacra crudelia, Thracia cum Polymestore suo
usque ad propinquos hospites scelerata? et ne anti-
quitatibus uidear immorari, testis est Roma de Pom-
peio interfecto, testis Aegyptus de interfectore Ptole-
maeo.

p. 288 |Mihi autem prima qualiscumque motus perturba- 2
tione fugienti, quia de confugiendi statione securo,
ubique patria, ubique lex et religio mea est. nunc 2
me Africa tam libenter excepit quam confidenter ac-
cessi; nunc me, inquam, ista Africa excepit pace sim-

plici, sinu proprio, iure communi, de qua aliquando
dictum et uere dictum est

> hospitio prohibemur harenae,
> Bella cient primaque uetant consistere terra;

nunc ultro ad suscipiendos socios religionis et pacis
suae beniuolum late gremium pandit atque ultro fessos,
3 quos foueat, inuitat. latitudo orientis, septentrionis
copiositas, meridiana diffusio, magnarum insularum
largissimae tutissimaeque sedes mei iuris et nominis
sunt, quia ad Christianos et Romanos Romanus et
4 Christianus accedo. non timeo deos hospitis mei, non
timeo religionem eius necem meam, non habeo talem
quem pertimescam locum, ubi et possessori liceat per-
petrare quod uelit et peregrino non liceat adhibere
quod conuenit, ubi sit ius hospitis quod meum non
5 sit; unus Deus, qui temporibus, quibus ipse innotesce|re p. 290
uoluit, hanc regni statuit unitatem, ab omnibus et
diligitur et timetur; eaedem leges, quae uni Deo sub-
iectae sunt, ubique dominantur; ubicumque ignotus
accessero, repentinam uim tamquam destitutus non
6 pertimesco. inter Romanos, ut dixi, Romanus, inter
Christianos Christianus, inter homines homo legibus
inploro rempublicam, religione conscientiam, commu-
nione naturam. utor temporarie omni terra quasi pa-
tria, quia quae uera est et illa quam amo patria in
7 terra penitus non est. nihil perdidi, ubi nihil amaui,
totumque habeo, quando quem diligo mecum est, ma-
xime quia et apud omnes idem est, qui me non modo
notum omnibus uerum et proximum facit, nec egen-
tem deserit, quia ipsius est terra et plenitudo eius,
8 ex qua omnibus omnia iussit esse communia. haec
sunt nostrorum temporum bona: quae in totum uel
in tranquillitate praesentium uel in spe futurorum uel
in perfugio communi non habuere maiores, ac per
hoc incessabilia bella gesserunt, quia, mutandarum
sedium communione non libera, persistendo in sedibus
suis aut infeliciter necati sunt aut turpiter seruierunt.

quod clarius promptiusque ipsis ueterum gestis per
ordinem explicitis aperietur.

Anno ab urbe condita DCVI, hoc est eodem anno, 3
quo et Carthago deleta est, Cn. Cornelio Lentulo L.
Mummio consulibus ruinam Carthaginis euersio Co-
rinthi subsecuta est, duarumque potentissimarum ur-
bium paruo unius temporis interuallo per diuersas
mundi partes miserabile conluxit incendium. nam cum 2
Metellus praetor Achaeos Boeotiosque coniunctos duo-
p. 290 bus bellis, hoc est primum apud Thermopylas, |ite- 3
rum in Phocide uicisset — quorum priore bello occisa
esse XX milia, secundo VII milia caesa Claudius hi-
storicus refert, Valerius et Antias in Achaia pugna-
tum et XX milia Achaeorum cum duce suo Diaeo
cecidisse confirmant, Polybius Achiuus quamuis tunc
in Africa cum Scipione fuerit, tamen, quia domesti-
cam cladem ignorare non potuit, semel in Achaia
pugnatum Critolao duce adserit Diaeum uero addu-
centem ex Arcadia militem ab eodem Metello prae-
tore oppressum cum exercitu docet; sed de uarietate 4
discordantium historicorum aliquanta iam diximus, quo-
rum sufficiat detecta haec et male nota mendaciorum
nota, quia parum credendum esse in ceteris euidenter
ostendunt qui in his quoque, quae ipsi uidere, diuersi
sunt — igitur post extincta totius Achaiae praesidia 5
destitutarum euersionem urbium Metello praetore me-
ditante consul Mummius repentinus cum paucis uenit
in castra. qui dimisso statim Metello Corinthum sine
mora expugnauit, urbem toto tunc orbe longe omnium
opulentissimam, quippe quae uelut officina omnium
artificum atque artificiorum et emporium commune
Asiae atque Europae per multa retro saecula fuit.
permissa crudeliter etiam captiuis praedandi licentia 6
p. 291 |sic omnia caedibus ignibusque conpleta sunt, ut de
murorum ambitu quasi e camino in unum apicem
coartatum exundaret incendium. itaque plurima parte
populi ferro flammisque consumpta reliqua sub corona

uendita est; urbe incensa muri funditus diruti sunt;
muralis lapis in puluerem redactus, praeda ingens
7 erepta est. sane cum propter multitudinem et uarieta-
tem statuarum simulacrorumque in illo ciuitatis in-
cendio permixta in unum auri argenti atque aeris
omniaque simul metalla fluxissent, nouum genus me-
talli factum est, unde usque in hodiernum diem siue
ex ipso siue ex imitatione eius aes Corinthium, sicut
memoriae traditum est, et Corinthia uasa dicuntur.

4 Isdem consulibus Viriatus in Hispania genere Lu-
sitanus, homo pastoralis et latro, primum infestando
uias deinde uastando prouincias postremo exercitus
praetorum et consulum Romanorum uincendo |fugando p. 292
2 subigendo maximo terrori Romanis omnibus fuit. siqui-
dem Hiberum et Tagum, maxima et diuersissimorum
locorum flumina, late transgredienti et peruaganti
C. Vecilius praetor occurrit: qui continuo caeso usque
ad internecionem paene omni exercitu suo uix ipse
3 praetor cum paucis fuga lapsus euasit. deinde C. Plau-
tium praetorem idem Viriatus multis proeliis fractum
fugauit. post etiam Claudius Vnimammus cum magno
instructu belli contra Viriatum missus quasi pro abo-
lenda superiore macula turpiorem ipse auxit infamiam.
4 nam congressus cum Viriato uniuersas quas secum
deduxerat copias maximasque uires Romani amisit
exercitus. Viriatus trabeas fasces ceteraque insignia
Romana in montibus suis tropaea praefixit.

5 Eodem tempore CCC Lusitani cum mille Romanis
in quodam saltu contraxere pugnam, in qua LXX Lu-
sitanos, Romanos autem CCCXX cecidisse Claudius re-
6 fert; et cum uictores Lusitani sparsi ac securi abirent,
unus ex his longe a ceteris segregatus cum, circum-
fusis equitibus pedes ipse deprehensus unius eorum
equo lancea perfosso ipsius equitis ad unum gladii
ictum caput desecuisset, ita omnes metu perculit, ut
prospectantibus cunctis ipse contemptim atque otiosus
abscederet.

p. 293 |Appio Claudio Q. Caecilio Metello consulibus Ap- 7
pius Claudius aduersus Salassos Gallos congressus et
uictus quinque milia militum perdidit. reparata pugna,
quinque milia hostium occidit. sed cum iuxta legem,
qua constitutum erat, ut quisque quinque milia ho-
stium peremisset triumphandi haberet potestatem, iste
quoque triumphum expetisset, propter superiora uero
damna non impetrauisset, infami impudentia atque
ambitione usus priuatis sumptibus triumphauit.

L. Caecilio Metello Q. Fabio Maximo Seruiliano 8
consulibus inter cetera prodigia androgynus Romae
uisus iussu haruspicum in mare mersus est. sed nihil
impiae expiationis procuratio profecit; nam tanta subito
pestilentia exorta est, ut ministri quoque faciendorum
funerum primum non sufficerent deinde non essent;
iamque etiam magnae domus uacuae uiuis plenae mor-
tuis remanserunt: largissimae introrsum hereditates et
nulli penitus heredes. denique iam non solum in urbe 9
uiuendi sed etiam adpropinquandi ad urbem negaba-
tur facultas, tam saeui per totam urbem tabescentium
sub tectis atque in stratis suis cadauerum putores
exhalabantur.

Expiatio illa crudelis et uiam mortibus hominum 10
morte hominis struens tandem Romanis inter miserias
p. 294 suas erubescentibus, quam mi|sera et uana esset, inno-
tuit. ante enim in suffragium praeueniendae cladis
est habita, et sic pestilentia consecuta est; quae tamen
sine ullis sacrificiorum satisfactionibus tantummodo
secundum mensuram arcani iudicii expleta correptione
sedata est. quam si artifices illi circumuentionum haru- 11
spices sub ipsa ut adsolent declinatione morborum forte
celebrassent, procul dubio sibi dis et ritibus suis re-
ductae sanitatis gloriam uindicassent. ita misera et ad
sacrilegia male religiosa ciuitas mendaciis, quibus libe-
rari non poterat, ludebatur.

Igitur Fabius consul contra Lusitanos et Viriatum 12
dimicans Bucciam oppidum, quod Viriatus obsidebat,

depulsis hostibus liberauit et in deditionem cum plurimis aliis castellis recepit. fecit facinus etiam ultimis barbaris Scythiae, non dicam Romanae fidei et moderationi, exsecrabile. quingentis enim principibus eorum, quos societate inuitatos |deditionis iure susceperat, manus praecidit. p. 225

13 Pompeius sequentis anni consul fines Numantinorum ingressus accepta maxima clade discessit, non solum exercitu paene omni profligato uerum etiam plurimis nobilium, qui ei militiae aderant, interemptis.

14 Viriatus autem cum per quattuordecim annos Romanos duces atque exercitus protriuisset, insidiis suorum interfectus est, in hoc solo Romanis circa eum fortiter agentibus, quod percussores eius indignos praemio iudicarunt.

15 At ego non modo nunc, uerum etiam saepe intertexere orientis illa inextricabilia bella poteram, quae raro umquam nisi sceleribus aut incipiunt aut terminantur; sed Romanorum, cum quibus nobis actio est, tanta sunt, ut iure fastidiantur aliena.

16 Mithridates tunc siquidem, rex Parthorum sextus ab Arsace, uicto Demetrii praefecto Babylonam urbem finesque eius uniuersos uictor inuasit. omnes praeterea gentes, quae inter Hydaspen fluuium et Indum iacent, subegit. ad Indiam quoque cruentum extendit
17 imperium. Demetrium ipsum secundo sibi bello occurrentem uicit et cepit: quo capto Diodotus quidam cum Alexandro filio regnum eius et regium nomen
18 usurpauit. qui postea ipsum Alexandrum filium, quem participem periculi in peruadendo regno habuerat, ne in obtinendo consortem haberet, occidit.

19 M. Aemilio Lepido C. Hostilio Mancino consulibus prodigia apparuere |diuersa et, quantum in ipsis fuit, p. 226
ex more curata sunt. sed non semper aucupatoribus euentuum et structoribus fallaciarum haruspicibus op-
20 portuni casus suffragantur. namque Mancinus consul postquam a Popilio apud Numantiam suscepit exer-

citum, adeo infeliciter proelia cuncta gessit atque in
id suprema desperatione perductus est, ut turpissi-
mum foedus cum Numantinis facere cogeretur. quam- 21
uis et Pompeius iam aliud aeque infame foedus cum
isdem Numantinis paulo ante pepigisset, senatus dis-
solui foedus et Mancinum dedi Numantinis praecepit,
qui nudato corpore manibusque post tergum reuin-
ctis ante portas Numantinorum expositus ibique us-
que in noctem manens, a suis desertus, ab hostibus
autem non susceptus lacrimabile utrisque spectaculum
praebuit.

Exclamare hoc loco dolor exigit. cur falso uobis, 5
Romani, magna illa nomina iustitiae fidei fortitudinis
et misericordiae uindicatis? a Numantinis haec uerius
discite. fortitudine opus fuit? pugnando uicerunt. fides 2
exigebatur? credentes aliis secundum se, quos occidere
potuerant, pacto foedere dimiserunt. iustitia probanda 3
p. 297 erat? probauit eam uel tacitus senatus, cum idem
Numantini per legatos suos aut inuiolatam pacem
solam aut omnes, quos pignore pacis accepto uiuos
dimiserant, reposcebant. misericordia examinanda uide- 4
batur? satis documenti dederunt uel emittendo ad
uitam inimicum exercitum uel ad poenam non reci-
piendo Mancinum. Mancinusne rogo dedendus fuit, 5
qui uicti exercitus inpendentem trucidationem prae-
tento umbone pacti foederis dispulit, qui periclitantes
patriae uires in meliora tempora reseruauit? aut, si 6
displicuit foedus quod pactum est, cur miles hoc
pignore redemptus aut, cum reuerteretur, receptus est
aut, cum repeteretur, redditus non est? aut, si placuit
seruati militis qualiscumque prouisio, cur Mancinus,
qui hoc pepigit, solus deditus fuit?

Nuper Varro, ut praepropera pugna iniretur, col- 7
legam Paulum obluctantem impulit, trepidantem prae-
cipitauit exercitum, infelices copias apud infames illas
Romanis cladibus Cannas non disposuit certamini sed
opposuit morti; plus quam XL milia ibi militum Ro-

manorum sola inpatientia sua, de qua sibi uictoriam
8 iam dudum Hannibal praesumebat, amisit. collega etiam Paulo — quo tandem uiro! — perdito, nouissime in urbem paene solus impudentissime redire ausus
9 est meruitque impudentiae suae praemium. nam gratiae ei, quod de republica non desperasset, quam tamen ipse fecerat desperatam, publice in senatu actae sunt.
10 Porro autem Mancinus, qui sorte bellica circumuentum exercitum ne perderet laborauit, ab eodem senatu
11 deditione damnatus est. scio, Romani, et illud in Varrone displicuit, sed |tempori concessum est, et hoc in Mancino placuit, sed secundum tempus praesumptum est; p. [illegible]
atque ideo ab initio perfecistis, ut nec ciuis consulat conuenienter ingratis nec hostis fideliter credat infidis.
12 Interea Brutus in ulteriore Hispania LX milia Gallaecorum, qui Lusitanis auxilio uenerant, asperrimo bello et difficili quamuis incautos circumuenisset, oppressit: quorum in eo proelio L milia occisa, sex milia capta
13 referuntur, pauci fuga euaserunt. in citeriore Hispania Lepidus proconsule Vaccaeos, innoxiam gentem et supplicem, etiam senatu prohibente pertinaciter expugnare temptauit. sed mox accepta clade grauissima improbae pertinaciae poenas luit. sex milia quippe Romanorum in hoc iniusto bello iustissime caesa sunt, reliqui exuti castris, armis etiam perditis, euaserunt.
14 Nec minus turpis haec sub *Lepido* clades quam sub Mancino fuit. ita nunc sibi haec tempora loco felicitatis adscribant ut non dixerim Hispani tot pulsati fatigatique bellis, sed uel ipsi saltem Romani tam
15 continuis subacti cladibus totiensque superati; ut non exprobrem, quot praetores eorum, quot legati, quot consules, quot legiones quantique exercitus consumpti sint, illud solum reuoluo, quanta fuerit timoris amentia miles Romanus hebetatus, ut iam ne ad experimentum quidem belli cohibere pedem atque offirmare animum posset, sed mox conspecto Hispano specialiter hoste diffugiens uinci se paene prius crederet quam

p. 299 uideri. quo argumento patet apud utrosque misera illa 16
tempora iudicata, cum |et Hispani etsi uincere poterant,
inuiti tamen desererent dulcia otia sua et bella ex-
terna tolerarent, et Romani quanto inpudentius alienae
quieti sese ingererent, tanto turpius uincerentur.

Seruio Fuluio Flacco Q. Calpurnio Pisone consuli- 6
bus Romae puer ex ancilla natus quadripes quadri-
manus, oculis quattuor, auribus totidem, natura uirili
duplex. in Sicilia mons Aetna uastos ignes eructauit 2
ac fudit, qui torrentum modo per prona praecipites
proxima quaeque corripientibus exussere flammis, lon-
ginquiora autem fauillis calidis cum uapore graui late
uolitantibus torruerunt: quod Siciliae semper uerna-
culum genus monstri non portendere malum adsolet
sed inferre. in Bononiensi agro fruges in arboribus
enatae sunt. igitur in Sicilia bellum seruile ortum 3
est, quod adeo graue et atrox multitudine seruo-
rum, instructu copiarum, magnitudine uirium fuit,
p. 300 ut, non dicam praetores |Romanos, quos penitus profli- 4
gauit, sed consules quoque terruerit. nam LXX milia ser-
uorum tunc in arma conspirantium fuisse referuntur,
excepta urbe Messana, quae seruos liberaliter habitos
in pace continuit. ceterum Sicilia in hoc quoque mi- 5
serior, quia insula et numquam erga statum suum
iuris idonei nunc tyrannis subiecta nunc seruis, uel
illis dominatu improbo exigentibus seruitutem uel istis
praesumptione peruersa conmutantibus libertatem, ma-
xime quia clausa undique mari egerere foras non fa-
cile potest intestinum malum. uiperinam quippe con- 6
ceptionem perditioni suae aluit sua libidine auctam,
sua morte uicturam. in hoc autem seruilis tumultus
excitatio quanto rarior ceteris tanto truculentior est,
quia intentione commouetur libera multitudo ut pa-
triam augeat, seruilis ut perdat.

Anno ab urbe condita DCXX cum maior paene in- 7
famia de foedere apud Numantiam pacto quam apud
Caudinas quondam furculas pudorem Romanae frontis

oneraret, Scipio Africanus consensu omnium tribuum
consul creatus atque ad expugnandam Numantiam cum
2 exercitu missus est. Numantia autem citerioris Hi-
spaniae, haud procul a Vaccaeis et Cantabris in capite
3 Gallaeciae sita, ultima Celtibe|rorum fuit. haec per p. 301
annos quattuordecim cum solis quattuor milibus suo-
rum quadraginta milia Romanorum non solum susti-
nuit sed etiam uicit pudendisque foederibus adfecit.
4 igitur Scipio Africanus Hispaniam ingressus non se
ilico ingessit hostibus, ut quasi incautos circumueniret,
sciens numquam hoc genus hominum adeo in otium
corpore atque animo resolui, ut non ipsa qualitate
habitudinis suae apparatus aliorum praecelleret, sed
aliquamdiu militem suum in castris uelut in scholis
5 exercuit. et cum partem aestatis totamque hiemem
ne adtemptata quidem pugna transegisset, sic quoque
6 parum propemodum hac profecit industria. namque
ubi copia pugnandi facta est, exercitus Romanus op-
pressus impetu Numantinorum terga conuertit; sed
increpatione et minis obiectantis sese consulis manu-
que retinentis tandem indignatus in hostem rediit et
quem fugiebat fugere conpulit. difficilis tunc in relatu
fides: Numantinos et fugauere et fugientes uidere Ro-
7 mani. unde quamuis Scipio, quia praeter spem ac-
ciderat, laetatus et gloriatus esset, tamen ultra bello
8 aduersum eos audendum non esse professus est. itaque
Scipio insistendum inopinatis prouentibus censuit, ur-
bem ipsam obsidione conclusit, fossa etiam circumde-
|dit, cuius latitudo pedibus decem, altitudo uiginti p. 302
9 fuit. ipsum deinde uallum sudibus praestructum cre-
bris turribus communiuit, ut, si qua ab erumpente
hoste in eum temptaretur inruptio, iam non quasi
obsessor cum obsesso sed uersa uice obsessus cum
10 obsessore pugnaret. Numantia autem in tumulo sita
haud procul a flumine Durio tria milia passuum am-
bitu muri amplexabatur; quamuis aliqui adserant eam
11 et paruo situ et sine muro fuisse: unde credibile est,

quietudo enim bellorum, qua illi attriti sunt, nobis
ignota est. in otio autem, quod illi post imperium
Caesaris natiuitatemque Christi tenuiter gustauerunt,
nos nascimur et senescimus; quod illis erat debita
pensio seruitutis nobis est libera conlatio defensionis,
tantumque interest inter praeterita praesentiaque tem- 13
pora, ut quod Roma in usum luxuriae suae ferro extor-
p. 287 quebat a no|stris, nunc in usum communis reipublicae
conferat ipsa nobiscum. aut si ab aliquo dicitur to-
lerabiliores parentibus nostris Romanos hostes fuisse,
quam nobis Gothos esse, audiat et intellegat, quanto
aliter quam circa se ipsum agitur sibi esse uideatur.
Olim cum bella toto orbe feruebant, quaeque pro- 14
uincia suis regibus suis legibus suisque moribus uteba-
tur, nec erat societas adfectionum, ubi dissidebat di-
uersitas potestatum; postremo solutas et barbaras
gentes quid tandem ad societatem adduceret, quas
diuersis sacrorum ritibus institutas etiam religio se-
parabat? si quis igitur tunc acerbitate malorum uictus 15
patriam cum hoste deseruit, quem tandem ignotum
locum ignotus adiit? quam gentem generaliter hostem
hostis orauit? cui se congressu primo credidit, non
societate nominis inuitatus, non communione iuris ad-
ductus, non religionis unitate securus? an parum 16
exempli dederunt Busiris in Aegypto peregrinorum
infeliciter incurrentium impiissimus immolator, cru-
delissima circa aduenas Dianae Tauricae litora sed
magis sacra crudelia, Thracia cum Polymestore suo
usque ad propinquos hospites scelerata? et ne anti-
quitatibus uidear immorari, testis est Roma de Pom-
peio interfecto, testis Aegyptus de interfectore Ptole-
maeo.
p. 288 |Mihi autem prima qualiscumque motus perturba- 2
tione fugienti, quia de confugiendi statione securo,
ubique patria, ubique lex et religio mea est. nunc 3
me Africa tam libenter excepit quam confidenter ac-
cessi; nunc me, inquam, ista Africa excepit pace sim-

plici, sinu proprio, iure communi, de qua aliquando
dictum et uere dictum est

hospitio prohibemur harenae,
Bella cient primaque uetant consistere terra;

nunc ultro ad suscipiendos socios religionis et pacis
suae beniuolum late gremium pandit atque ultro fessos,
3 quos foueat, inuitat. latitudo orientis, septentrionis
copiositas, meridiana diffusio, magnarum insularum
largissimae tutissimaeque sedes mei iuris et nominis
sunt, quia ad Christianos et Romanos Romanus et
4 Christianus accedo. non timeo deos hospitis mei, non
timeo religionem eius necem meam, non habeo talem
quem pertimescam locum, ubi et possessori liceat per-
petrare quod uelit et peregrino non liceat adhibere
quod conuenit, ubi sit ius hospitis quod meum non
5 sit; unus Deus, qui temporibus, quibus ipse innotesce|re p. [illegible]
uoluit, hanc regni statuit unitatem, ab omnibus et
diligitur et timetur; eaedem leges, quae uni Deo sub-
iectae sunt, ubique dominantur; ubicumque ignotus
accessero, repentinam uim tamquam destitutus non
6 pertimesco. inter Romanos, ut dixi, Romanus, inter
Christianos Christianus, inter homines homo legibus
inploro rempublicam, religione conscientiam, commu-
nione naturam. utor temporarie omni terra quasi pa-
tria, quia quae uera est et illa quam amo patria in
7 terra penitus non est. nihil perdidi, ubi nihil amaui,
totumque habeo, quando quem diligo mecum est, ma-
xime quia et apud omnes idem est, qui me non modo
notum omnibus uerum et proximum facit, nec egen-
tem deserit, quia ipsius est terra et plenitudo eius,
8 ex qua omnibus omnia iussit esse communia. haec
sunt nostrorum temporum bona: quae in totum uel
in tranquillitate praesentium uel in spe futurorum uel
in perfugio communi non habuere maiores, ac per
hoc incessabilia bella gesserunt, quia, mutandarum
sedium communione non libera, persistendo in sedibus
suis aut infeliciter necati sunt aut turpiter seruierunt.

quod clarius promptiusque ipsis ueterum gestis per
ordinem explicitis aperietur.
Anno ab urbe condita DCVI, hoc est eodem anno, 3
quo et Carthago deleta est, Cn. Cornelio Lentulo L.
Mummio consulibus ruinam Carthaginis euersio Co-
rinthi subsecuta est, duarumque potentissimarum ur-
bium paruo unius temporis interuallo per diuersas
mundi partes miserabile conluxit incendium. nam cum 2
Metellus praetor Achaeos Boeotiosque coniunctos duo-
299 bus bellis, hoc est primum apud Thermopylas, |ite- 3
rum in Phocide uicisset — quorum priore bello occisa
esse XX milia, secundo VII milia caesa Claudius hi-
storicus refert, Valerius et Antias in Achaia pugna-
tum et XX milia Achaeorum cum duce suo Diaeo
cecidisse confirmant, Polybius Achiuus quamuis tunc
in Africa cum Scipione fuerit, tamen, quia domesti-
cam cladem ignorare non potuit, semel in Achaia
pugnatum Critolao duce adserit Diaeum uero addu-
centem ex Arcadia militem ab eodem Metello prae-
tore oppressum cum exercitu docet; sed de uarietate 4
discordantium historicorum aliquanta iam diximus, quo-
rum sufficiat detecta haec et male nota mendaciorum
nota, quia parum credendum esse in ceteris euidenter
ostendunt qui in his quoque, quae ipsi uidere, diuersi
sunt — igitur post extincta totius Achaiae praesidia 5
destitutarum euersionem urbium Metello praetore me-
ditante consul Mummius repentinus cum paucis uenit
in castra. qui dimisso statim Metello Corinthum sine
mora expugnauit, urbem toto tunc orbe longe omnium
opulentissimam, quippe quae uelut officina omnium
artificum atque artificiorum et emporium commune
Asiae atque Europae per multa retro saecula fuit.
permissa crudeliter etiam captiuis praedandi licentia 6
301 |sic omnia caedibus ignibusque conpleta sunt, ut de
murorum ambitu quasi e camino in unum apicem
coartatum exundaret incendium. itaque plurima parte
populi ferro flammisque consumpta reliqua sub corona

uendita est; urbe incensa muri funditus diruti sunt;
muralis lapis in puluerem redactus, praeda ingens
7 erepta est. sane cum propter multitudinem et uarieta-
tem statuarum simulacrorumque in illo ciuitatis in-
cendio permixta in unum auri argenti atque aeris
omniaque simul metalla fluxissent, nouum genus me-
talli factum est, unde usque in hodiernum diem siue
ex ipso siue ex imitatione eius aes Corinthium, sicut
memoriae traditum est, et Corinthia uasa dicuntur.

4 Isdem consulibus Viriatus in Hispania genere Lu-
sitanus, homo pastoralis et latro, primum infestando
uias deinde uastando prouincias postremo exercitus
praetorum et consulum Romanorum uincendo |fugando p. 292
2 subigendo maximo terrori Romanis omnibus fuit. siqui-
dem Hiberum et Tagum, maxima et diuersissimorum
locorum flumina, late transgredienti et peruaganti
C. Vecilius praetor occurrit: qui continuo caeso usque
ad internecionem paene omni exercitu suo uix ipse
3 praetor cum paucis fuga lapsus euasit. deinde C. Plau-
tium praetorem idem Viriatus multis proeliis fractum
fugauit. post etiam Claudius Vnimammus cum magno
instructu belli contra Viriatum missus quasi pro abo-
lenda superiore macula turpiorem ipse auxit infamiam.
4 nam congressus cum Viriato uniuersas quas secum
deduxerat copias maximasque uires Romani amisit
exercitus. Viriatus trabeas fasces ceteraque insignia
Romana in montibus suis tropaea praefixit.

5 Eodem tempore CCC Lusitani cum mille Romanis
in quodam saltu contraxere pugnam, in qua LXX Lu-
sitanos, Romanos autem CCCXX cecidisse Claudius re-
6 fert; et cum uictores Lusitani sparsi ac securi abirent,
unus ex his longe a ceteris segregatus cum, circum-
fusis equitibus pedes ipse deprehensus unius eorum
equo lancea perfosso ipsius equitis ad unum gladii
ictum caput desecuisset, ita omnes metu perculit, ut
prospectantibus cunctis ipse contemptim atque otiosus
abscederet.

p. 293 |Appio Claudio Q. Caecilio Metello consulibus Ap- 7
pius Claudius aduersus Salassos Gallos congressus et
uictus quinque milia militum perdidit. reparata pugna,
quinque milia hostium occidit. sed cum iuxta legem,
qua constitutum erat, ut quisque quinque milia ho-
stium peremisset triumphandi haberet potestatem, iste
quoque triumphum expetisset, propter superiora uero
damna non impetrauisset, infami impudentia atque
ambitione usus priuatis sumptibus triumphauit.

L. Caecilio Metello Q. Fabio Maximo Seruiliano 8
consulibus inter cetera prodigia androgynus Romae
uisus iussu haruspicum in mare mersus est. sed nihil
impiae expiationis procuratio profecit; nam tanta subito
pestilentia exorta est, ut ministri quoque faciendorum
funerum primum non sufficerent deinde non essent;
iamque etiam magnae domus uacuae uiuis plenae mor-
tuis remanserunt: largissimae introrsum hereditates et
nulli penitus heredes. denique iam non solum in urbe 9
uiuendi sed etiam adpropinquandi ad urbem negaba-
tur facultas, tam saeui per totam urbem tabescentium
sub tectis atque in stratis suis cadauerum putores
exhalabantur.

Expiatio illa crudelis et uiam mortibus hominum 10
morte hominis struens tandem Romanis inter miserias
p. 294 suas erubescentibus, quam mi|sera et uana esset, inno-
tuit. ante enim in suffragium praeueniendae cladis
est habita, et sic pestilentia consecuta est; quae tamen
sine ullis sacrificiorum satisfactionibus tantummodo
secundum mensuram arcani iudicii expleta correptione
sedata est. quam si artifices illi circumuentionum haru- 11
spices sub ipsa ut adsolent declinatione morborum forte
celebrassent, procul dubio sibi dis et ritibus suis re-
ductae sanitatis gloriam uindicassent. ita misera et ad
sacrilegia male religiosa ciuitas mendaciis, quibus libe-
rari non poterat, ludebatur.

Igitur Fabius consul contra Lusitanos et Viriatum 12
dimicans Bucciam oppidum, quod Viriatus obsidebat,

depulsis hostibus liberauit et in deditionem cum plurimis aliis castellis recepit. fecit facinus etiam ultimis barbaris Scythiae, non dicam Romanae fidei et moderationi, exsecrabile. quingentis enim principibus eorum, quos societate inuitatos deditionis iure susceperat, ma- p. 295
nus praecidit.

13 Pompeius sequentis anni consul fines Numantinorum ingressus accepta maxima clade discessit, non solum exercitu paene omni profligato uerum etiam plurimis nobilium, qui ei militiae aderant, interemptis.

14 Viriatus autem cum per quattuordecim annos Romanos duces atque exercitus protriuisset, insidiis suorum interfectus est, in hoc solo Romanis circa eum fortiter agentibus, quod percussores eius indignos praemio iudicarunt.

15 At ego non modo nunc, uerum etiam saepe intertexere orientis illa inextricabilia bella poteram, quae raro umquam nisi sceleribus aut incipiunt aut terminantur; sed Romanorum, cum quibus nobis actio est, tanta sunt, ut iure fastidiantur aliena.

16 Mithridates tunc siquidem, rex Parthorum sextus ab Arsace, uicto Demetrii praefecto Babylonam urbem finesque eius uniuersos uictor inuasit. omnes praeterea gentes, quae inter Hydaspen fluuium et Indum iacent, subegit. ad Indiam quoque cruentum extendit
17 imperium. Demetrium ipsum secundo sibi bello occurrentem uicit et cepit: quo capto Diodotus quidam cum Alexandro filio regnum eius et regium nomen
18 usurpauit. qui postea ipsum Alexandrum filium, quem participem periculi in peruadendo regno habuerat, ne in obtinendo consortem haberet, occidit.

19 M. Aemilio Lepido C. Hostilio Mancino consulibus prodigia apparuere diuersa et, quantum in ipsis fuit, p. 296
ex more curata sunt. sed non semper aucupatoribus euentuum et structoribus fallaciarum haruspicibus op-
20 portuni casus suffragantur. namque Mancinus consul postquam a Popilio apud Numantiam suscepit exer-

citum, adeo infeliciter proelia cuncta gessit atque in
id suprema desperatione perductus est, ut turpissi-
mum foedus cum Numantinis facere cogeretur. quam- 21
uis et Pompeius iam aliud aeque infame foedus cum
isdem Numantinis paulo ante pepigisset, senatus dis-
solui foedus et Mancinum dedi Numantinis praecepit,
qui nudato corpore manibusque post tergum reuin-
ctis ante portas Numantinorum expositus ibique us-
que in noctem manens, a suis desertus, ab hostibus
autem non susceptus lacrimabile utrisque spectaculum
praebuit.

Exclamare hoc loco dolor exigit. cur falso uobis, 5
Romani, magna illa nomina iustitiae fidei fortitudinis
et misericordiae uindicatis? a Numantinis haec uerius
discite. fortitudine opus fuit? pugnando uicerunt. fides 2
exigebatur? credentes aliis secundum se, quos occidere
potuerant, pacto foedere dimiserunt. iustitia probanda 3
p. 297 erat? |probauit eam uel tacitus senatus, cum idem
Numantini per legatos suos aut inuiolatam pacem
solam aut omnes, quos pignore pacis accepto uiuos
dimiserant, reposcebant. misericordia examinanda uide- 4
batur? satis documenti dederunt uel emittendo ad
uitam inimicum exercitum uel ad poenam non reci-
piendo Mancinum. Mancinusne rogo dedendus fuit, 5
qui uicti exercitus inpendentem trucidationem prae-
tento umbone pacti foederis dispulit, qui periclitantes
patriae uires in meliora tempora reseruauit? aut, si 6
displicuit foedus quod pactum est, cur miles hoc
pignore redemptus aut, cum reuerteretur, receptus est
aut, cum repeteretur, redditus non est? aut, si placuit
seruati militis qualiscumque prouisio, cur Mancinus,
qui hoc pepigit, solus deditus fuit?

Nuper Varro, ut praepropera pugna iniretur, col- 7
legam Paulum obluctantem impulit, trepidantem prae-
cipitauit exercitum, infelices copias apud infames illas
Romanis cladibus Cannas non disposuit certamini sed
opposuit morti; plus quam XL milia ibi militum Ro-

manorum sola inpatientia sua, de qua sibi uictoriam
8 iam dudum Hannibal praesumebat, amisit. collega
etiam Paulo — quo tandem uiro! — perdito, nouis-
sime in urbem paene solus impudentissime redire ausus
9 est meruitque impudentiae suae praemium. nam gra-
tiae ei, quod de republica non desperasset, quam tamen
ipse fecerat desperatam, publice in senatu actae sunt.
10 Porro autem Mancinus, qui sorte bellica circumuen-
tum exercitum ne perderet laborauit, ab eodem senatu
11 deditione damnatus est. scio, Romani, et illud in Varrone
displicuit, sed |tempori concessum est, et hoc in Man- p. 296
cino placuit, sed secundum tempus praesumptum est;
atque ideo ab initio perfecistis, ut nec ciuis consulat
conuenienter ingratis nec hostis fideliter credat infidis.
12 Interea Brutus in ulteriore Hispania LX milia Gallae-
corum, qui Lusitanis auxilio uenerant, asperrimo bello
et difficili quamuis incautos circumuenisset, oppressit:
quorum in eo proelio L milia occisa, sex milia capta
13 referuntur, pauci fuga euaserunt. in citeriore Hispania
Lepidus proconsule Vaccaeos, innoxiam gentem et sup-
plicem, etiam senatu prohibente pertinaciter expugnare
temptauit. sed mox accepta clade grauissima impro-
bae pertinaciae poenas luit. sex milia quippe Roma-
norum in hoc iniusto bello iustissime caesa sunt, re-
liqui exuti castris, armis etiam perditis, euaserunt.
14 Nec minus turpis haec sub *Lepido* clades quam
sub Mancino fuit. ita nunc sibi haec tempora loco
felicitatis adscribant ut non dixerim Hispani tot pul-
sati fatigatique bellis, sed uel ipsi saltem Romani tam
15 continuis subacti cladibus totiensque superati; ut non
exprobrem, quot praetores eorum, quot legati, quot
consules, quot legiones quantique exercitus consumpti
sint, illud solum reuoluo, quanta fuerit timoris amentia
miles Romanus hebetatus, ut iam ne ad experimen-
tum quidem belli cohibere pedem atque offirmare ani-
mum posset, sed mox conspecto Hispano specialiter
hoste diffugiens uinci se paene prius crederet quam

p. 299 uideri. quo argumento patet apud utrosque misera illa 16
tempora iudicata, cum |et Hispani etsi uincere poterant,
inuiti tamen desererent dulcia otia sua et bella ex-
terna tolerarent, et Romani quanto inpudentius alienae
quieti sese ingererent, tanto turpius uincerentur.

Seruio Fuluio Flacco Q. Calpurnio Pisone consuli- 6
bus Romae puer ex ancilla natus quadripes quadri-
manus, oculis quattuor, auribus totidem, natura uirili
duplex. in Sicilia mons Aetna uastos ignes eructauit 2
ac fudit, qui torrentum modo per prona praecipites
proxima quaeque corripientibus exussere flammis, lon-
ginquiora autem fauillis calidis cum uapore graui late
uolitantibus torruerunt: quod Siciliae semper uerna-
culum genus monstri non portendere malum adsolet
sed inferre. in Bononiensi agro fruges in arboribus
enatae sunt. igitur in Sicilia bellum seruile ortum 3
est, quod adeo graue et atrox multitudine seruo-
rum, instructu copiarum, magnitudine uirium fuit,
p. 300 ut, non dicam praetores |Romanos, quos penitus profli- 4
gauit, sed consules quoque terruerit. nam LXX milia ser-
uorum tunc in arma conspirantium fuisse referuntur,
excepta urbe Messana, quae seruos liberaliter habitos
in pace continuit. ceterum Sicilia in hoc quoque mi- 5
serior, quia insula et numquam erga statum suum
iuris idonei nunc tyrannis subiecta nunc seruis, uel
illis dominatu improbo exigentibus seruitutem uel istis
praesumptione peruersa conmutantibus libertatem, ma-
xime quia clausa undique mari egerere foras non fa-
cile potest intestinum malum. uiperinam quippe con- 6
ceptionem perditioni suae aluit sua libidine auctam,
sua morte uicturam. in hoc autem seruilis tumultus
excitatio quanto rarior ceteris tanto truculentior est,
quia intentione commouetur libera multitudo ut pa-
triam augeat, seruilis ut perdat.

Anno ab urbe condita DCXX cum maior paene in- 7
famia de foedere apud Numantiam pacto quam apud
Caudinas quondam furculas pudorem Romanae frontis

oneraret, Scipio Africanus consensu omnium tribuum
consul creatus atque ad expugnandam Numantiam cum
2 exercitu missus est. Numantia autem citerioris Hi-
spaniae, haud procul a Vaccaeis et Cantabris in capite
3 Gallaeciae sita, ultima Celtibe|rorum fuit. haec per p. 301
annos quattuordecim cum solis quattuor milibus suo-
rum quadraginta milia Romanorum non solum susti-
nuit sed etiam uicit pudendisque foederibus adfecit.
4 igitur Scipio Africanus Hispaniam ingressus non se
ilico ingessit hostibus, ut quasi incautos circumueniret,
sciens numquam hoc genus hominum adeo in otium
corpore atque animo resolui, ut non ipsa qualitate
habitudinis suae apparatus aliorum praecelleret, sed
aliquamdiu militem suum in castris uelut in scholis
5 exercuit. et cum partem aestatis totamque hiemem
ne adtemptata quidem pugna transegisset, sic quoque
6 parum propemodum hac profecit industria. namque
ubi copia pugnandi facta est, exercitus Romanus op-
pressus impetu Numantinorum terga conuertit; sed
increpatione et minis obiectantis sese consulis manu-
que retinentis tandem indignatus in hostem rediit et
quem fugiebat fugere conpulit. difficilis tunc in relatu
fides: Numantinos et fugauere et fugientes uidere Ro-
7 mani. unde quamuis Scipio, quia praeter spem ac-
ciderat, laetatus et gloriatus esset, tamen ultra bello
8 aduersum eos audendum non esse professus est. itaque
Scipio insistendum inopinatis prouentibus censuit, ur-
bem ipsam obsidione conclusit, fossa etiam circumde-
|dit, cuius latitudo pedibus decem, altitudo uiginti p. 302
9 fuit. ipsum deinde uallum sudibus praestructum cre-
bris turribus conmuniuit, ut, si qua ab erumpente
hoste in eum temptaretur inruptio, iam non quasi
obsessor cum obsesso sed uersa uice obsessus cum
10 obsessore pugnaret. Numantia autem in tumulo sita
haud procul a flumine Durio tria milia passuum am-
bitu muri amplexabatur; quamuis aliqui adserant eam
11 et paruo situ et sine muro fuisse: unde credibile est,

quia hoc spatii cura alendorum custodiendorumque pe-
corum uel etiam exercendi ruris commodo cum bello
premerentur incluserint, ipsi arcem paruam natura
munitam obtinentes; alioquin tantam paucitatem ho-
minum tam amplum urbis spatium non munire magis
quam prodere uidebatur. igitur conclusi diu Numan- 12
tini et fame trucidati deditionem sui obtulerunt, si
tolerabilia iuberentur, saepe etiam orantes iustae pu-
gnae facultatem, ut tamquam uiris mori liceret. ultime 13
omnes duabus subito portis eruperunt, larga prius
potione usi non uini, cuius ferax is locus non est,
sed suco tritici per artem confecto, quem sucum a
calefaciendo caeliam uocant. suscitatur enim igne illa 14
uis germinis madefactae frugis ac deinde siccatur et
post in farinam redacta molli suco admiscetur, quo
fermento sapor austeritatis et calor ebrietatis adicitur.
hac igitur potione post longam famem recalescentes
bello sese obtulerunt. atrox diu certamen et usque 15
ad periculum Romanorum fuit, iterumque Romani pu-
gnare se aduersum Numantinos fugiendo probauissent,
p. 303 nisi sub Sci|pione pugnassent. Numantini interfectis
suorum fortissimis bello cedunt, conpositis tamen or-
dinibus nec sicut fugientes in urbem reuertuntur, cor-
pora interfectorum ad sepulturam oblata accipere
noluerunt. nouissima spe desperationis in mortem 16
omnes destinati clausam urbem ipsi introrsum suc-
cenderunt cunctique pariter ferro ueneno atque igne
consumpti sunt. Romani nihil ex his penitus habuere 17
uictis praeter securitatem suam; neque enim euersa
Numantia uicisse se magis Numantinos quam euasisse
duxerunt. unum Numantinum uictoris catena non 18
tenuit; unde triumphum dederit, Roma non uidit;
aurum uel argentum, quod igni superesse potuisset,
apud pauperes non fuit; arma et uestem ignis ab-
sumpsit.

p. 304 |Igitur ea tempestate, cum haec apud Numantiam 8
gesta sunt, apud Romam Gracchorum seditiones agita-

bantur. Scipio autem cum deleta Numantia ceteras
Hispaniae gentes pace conponeret, Thyresum quen-
dam, Celticum principem, consuluit, qua ope res Nu-
mantina aut prius inuicta durasset aut post fuisset
euersa. Thyresus respondit: concordia inuicta, dis-
2 cordia exitio fuit. quod Romani tamquam sibi
ac de se dictum exempli loco acceperunt, quippe qui-
bus iam de seditionibus discordantis totius urbis nun-
tiabatur. Carthagine Numantiaque deleta moritur apud
Romanos utilis de prouisione conlatio et ori|tur in- p. 305
3 famis de ambitione contentio. Gracchus tribunus plebi
iratus nobilitati, cur inter auctores Numantini foederis
notatus esset, agrum a priuatis eatenus possessum
populo diuidi statuit. Octauio tribuno plebi obsistenti
ademit imperium et successorem Minucium dedit. his
4 causis senatum ira, populum superbia inuasit. ac tunc
forte Attalus, Eumenis filius, moriens testamento po-
pulum Romanum imperio Asiae succedere heredem
iusserat. Gracchus gratiam populi pretio adpetens
legem tulit, uti pecunia, quae fuisset Attali, populo
distribueretur. obsistente Nasica etiam Pompeius spo-
pondit se Gracchum, cum primum magistratu abisset,
accusaturum.

9 |Gracchus cum eniteretur, ut ipse tribunus plebi p. 306
subsequenti anno permaneret, cumque comitiorum die
seditiones populi accenderet, auctore Nasica inflam-
mata nobilitas fragmentis subselliorum plebem fugauit.
2 Gracchus per gradus, qui sunt super Calpurnium for-
nicem, detracto amiculo fugiens ictus fragmento sub-
sellii conruit rursusque adsurgens alio ictu clauae
3 cerebro inpactae exanimatus est. ducenti praeterea in
ea seditione interfecti eorumque corpora in Tiberim
proiecta sunt; ipsius quoque Gracchi inhumatum ca-
4 dauer extabuit. orta praeterea in Sicilia belli seruilis
contagio multas late infecit prouincias. nam et Min-
turnis CCCCL serui in crucem acti et Sinuessae ad
quattuor milia seruorum a Q. Me|tello et Cn. Seruilio p. 307

p. 293 |Appio Claudio Q. Caecilio Metello consulibus Ap- 7
pius Claudius aduersus Salassos Gallos congressus et
uictus quinque milia militum perdidit. reparata pugna,
quinque milia hostium occidit. sed cum iuxta legem,
qua constitutum erat, ut quisque quinque milia ho-
stium peremisset triumphandi haberet potestatem, iste
quoque triumphum expetisset, propter superiora uero
damna non impetrauisset, infami impudentia atque
ambitione usus priuatis sumptibus triumphauit.

L. Caecilio Metello Q. Fabio Maximo Seruiliano 8
consulibus inter cetera prodigia androgynus Romae
uisus iussu haruspicum in mare mersus est. sed nihil
impiae expiationis procuratio profecit; nam tanta subito
pestilentia exorta est, ut ministri quoque faciendorum
funerum primum non sufficerent deinde non essent;
iamque etiam magnae domus uacuae uiuis plenae mor-
tuis remanserunt: largissimae introrsum hereditates et
nulli penitus heredes. denique iam non solum in urbe 9
uiuendi sed etiam adpropinquandi ad urbem negaba-
tur facultas, tam saeui per totam urbem tabescentium
sub tectis atque in stratis suis cadauerum putores
exhalabantur.

Expiatio illa crudelis et uiam mortibus hominum 10
morte hominis struens tandem Romanis inter miserias
p. 294 suas erubescentibus, quam mi|sera et uana esset, inno-
tuit. ante enim in suffragium praeueniendae cladis
est habita, et sic pestilentia consecuta est; quae tamen
sine ullis sacrificiorum satisfactionibus tantummodo
secundum mensuram arcani iudicii expleta correptione
sedata est. quam si artifices illi circumuentionum haru- 11
spices sub ipsa ut adsolent declinatione morborum forte
celebrassent, procul dubio sibi dis et ritibus suis re-
ductae sanitatis gloriam uindicassent. ita misera et ad
sacrilegia male religiosa ciuitas mendaciis, quibus libe-
rari non poterat, ludebatur.

Igitur Fabius consul contra Lusitanos et Viriatum 12
dimicans Bucciam oppidum, quod Viriatus obsidebat,

depulsis hostibus liberauit et in deditionem cum plu-
rimis aliis castellis recepit. fecit facinus etiam ultimis
barbaris Scythiae, non dicam Romanae fidei et mode-
rationi, exsecrabile. quingentis enim principibus eorum,
quos societate inuitatos |deditionis iure susceperat, ma- p. 295
nus praecidit.
13 Pompeius sequentis anni consul fines Numantino-
rum ingressus accepta maxima clade discessit, non
solum exercitu paene omni profligato uerum etiam
plurimis nobilium, qui ei militiae aderant, interemptis.
14 Viriatus autem cum per quattuordecim annos Ro-
manos duces atque exercitus protriuisset, insidiis su-
orum interfectus est, in hoc solo Romanis circa eum
fortiter agentibus, quod percussores eius indignos prae-
mio iudicarunt.
15 At ego non modo nunc, uerum etiam saepe inter-
texere orientis illa inextricabilia bella poteram, quae
raro umquam nisi sceleribus aut incipiunt aut termi-
nantur; sed Romanorum, cum quibus nobis actio est,
tanta sunt, ut iure fastidiantur aliena.
16 Mithridates tunc siquidem, rex Parthorum sextus
ab Arsace, uicto Demetrii praefecto Babylonam urbem
finesque eius uniuersos uictor inuasit. omnes prae-
terea gentes, quae inter Hydaspen fluuium et Indum
iacent, subegit. ad Indiam quoque cruentum extendit
17 imperium. Demetrium ipsum secundo sibi bello oc-
currentem uicit et cepit: quo capto Diodotus quidam
cum Alexandro filio regnum eius et regium nomen
18 usurpauit. qui postea ipsum Alexandrum filium, quem
participem periculi in peruadendo regno habuerat, ne
in obtinendo consortem haberet, occidit.
19 M. Aemilio Lepido C. Hostilio Mancino consulibus
prodigia apparuere |diuersa et, quantum in ipsis fuit, p. 296
ex more curata sunt. sed non semper aucupatoribus
euentuum et structoribus fallaciarum haruspicibus op-
20 portuni casus suffragantur. namque Mancinus consul
postquam a Popilio apud Numantiam suscepit exer-

citum, adeo infeliciter proelia cuncta gessit atque in
id suprema desperatione perductus est, ut turpissi-
mum foedus cum Numantinis facere cogeretur. quam- 21
uis et Pompeius iam aliud aeque infame foedus cum
isdem Numantinis paulo ante pepigisset, senatus dis-
solui foedus et Mancinum dedi Numantinis praecepit,
qui nudato corpore manibusque post tergum reuin-
ctis ante portas Numantinorum expositus ibique us-
que in noctem manens, a suis desertus, ab hostibus
autem non susceptus lacrimabile utrisque spectaculum
praebuit.

Exclamare hoc loco dolor exigit. cur falso uobis, 5
Romani, magna illa nomina iustitiae fidei fortitudinis
et misericordiae uindicatis? a Numantinis haec uerius
discite. fortitudine opus fuit? pugnando uicerunt. fides 2
exigebatur? credentes aliis secundum se, quos occidere
potuerant, pacto foedere dimiserunt. iustitia probanda 3
p. 297 erat? probauit eam uel tacitus senatus, cum idem
Numantini per legatos suos aut inuiolatam pacem
solam aut omnes, quos pignore pacis accepto uiuos
dimiserant, reposcebant. misericordia examinanda uide- 4
batur? satis documenti dederunt uel emittendo ad
uitam inimicum exercitum uel ad poenam non reci-
piendo Mancinum. Mancinusne rogo dedendus fuit, 5
qui uicti exercitus inpendentem trucidationem prae-
tento umbone pacti foederis dispulit, qui periclitantes
patriae uires in meliora tempora reseruauit? aut, si 6
displicuit foedus quod pactum est, cur miles hoc
pignore redemptus aut, cum reuerteretur, receptus est
aut, cum repeteretur, redditus non est? aut, si placuit
seruati militis qualiscumque prouisio, cur Mancinus,
qui hoc pepigit, solus deditus fuit?

Nuper Varro, ut praepropera pugna iniretur, col- 7
legam Paulum obluctantem impulit, trepidantem prae-
cipitauit exercitum, infelices copias apud infames illas
Romanis cladibus Cannas non disposuit certamini sed
opposuit morti; plus quam XL milia ibi militum Ro-

manorum sola inpatientia sua, de qua sibi uictoriam
8 iam dudum Hannibal praesumebat, amisit. collega etiam Paulo — quo tandem uiro! — perdito, nouissime in urbem paene solus impudentissime redire ausus
9 est meruitque impudentiae suae praemium. nam gratiae ei, quod de republica non desperasset, quam tamen ipse fecerat desperatam, publice in senatu actae sunt.
10 Porro autem Mancinus, qui sorte bellica circumuentum exercitum ne perderet laborauit, ab eodem senatu
11 deditione damnatus est. scio, Romani, et illud in Varrone displicuit, sed tempori concessum est, et hoc in Mancino placuit, sed secundum tempus praesumptum est; p. 298
atque ideo ab initio perfecistis, ut nec ciuis consulat conuenienter ingratis nec hostis fideliter credat infidis.
12 Interea Brutus in ulteriore Hispania LX milia Gallaecorum, qui Lusitanis auxilio uenerant, asperrimo bello et difficili quamuis incautos circumuenisset, oppressit: quorum in eo proelio L milia occisa, sex milia capta
13 referuntur, pauci fuga euaserunt. in citeriore Hispania Lepidus proconsule Vaccaeos, innoxiam gentem et supplicem, etiam senatu prohibente pertinaciter expugnare temptauit. sed mox accepta clade grauissima improbae pertinaciae poenas luit. sex milia quippe Romanorum in hoc iniusto bello iustissime caesa sunt, reliqui exuti castris, armis etiam perditis, euaserunt.
14 Nec minus turpis haec sub *Lepido* clades quam sub Mancino fuit. ita nunc sibi haec tempora loco felicitatis adscribant ut non dixerim Hispani tot pulsati fatigatique bellis, sed uel ipsi saltem Romani tam
15 continuis subacti cladibus totiensque superati; ut non exprobrem, quot praetores eorum, quot legati, quot consules, quot legiones quantique exercitus consumpti sint, illud solum reuoluo, quanta fuerit timoris amentia miles Romanus hebetatus, ut iam ne ad experimentum quidem belli cohibere pedem atque offirmare animum posset, sed mox conspecto Hispano specialiter hoste diffugiens uinci se paene prius crederet quam

p. 299 uideri. quo argumento patet apud utrosque misera illa 16
tempora iudicata, cum et Hispani etsi uincere poterant,
inuiti tamen desererent dulcia otia sua et bella externa tolerarent, et Romani quanto inpudentius alienae
quieti sese ingererent, tanto turpius uincerentur.

Seruio Fuluio Flacco Q. Calpurnio Pisone consuli- 6
bus Romae puer ex ancilla natus quadripes quadrimanus, oculis quattuor, auribus totidem, natura uirili
duplex. in Sicilia mons Aetna uastos ignes eructauit 2
ac fudit, qui torrentum modo per prona praecipites proxima quaeque corripientibus exussere flammis, longinquiora autem fauillis calidis cum uapore graui late uolitantibus torruerunt: quod Siciliae semper uernaculum genus monstri non portendere malum adsolet sed inferre. in Bononiensi agro fruges in arboribus
enatae sunt. igitur in Sicilia bellum seruile ortum 3
est, quod adeo graue et atrox multitudine seruorum, instructu copiarum, magnitudine uirium fuit,
p. 300 ut, non dicam praetores Romanos, quos penitus profli- 4
gauit, sed consules quoque terruerit. nam LXX milia seruorum tunc in arma conspirantium fuisse referuntur, excepta urbe Messana, quae seruos liberaliter habitos
in pace continuit. ceterum Sicilia in hoc quoque mi- 5
serior, quia insula et numquam erga statum suum iuris idonei nunc tyrannis subiecta nunc seruis, uel illis dominatu improbo exigentibus seruitutem uel istis praesumptione peruersa conmutantibus libertatem, maxime quia clausa undique mari egerere foras non fa-
cile potest intestinum malum. uiperinam quippe con- 6
ceptionem perditioni suae aluit sua libidine auctam, sua morte uicturam. in hoc autem seruilis tumultus excitatio quanto rarior ceteris tanto truculentior est, quia intentione commouetur libera multitudo ut patriam augeat, seruilis ut perdat.

Anno ab urbe condita DCXX cum maior paene in- 7
famia de foedere apud Numantiam pacto quam apud Caudinas quondam furculas pudorem Romanae frontis

oneraret, Scipio Africanus consensu omnium tribuum
consul creatus atque ad expugnandam Numantiam cum
2 exercitu missus est. Numantia autem citerioris Hi-
spaniae, haud procul a Vaccaeis et Cantabris in capite
3 Gallaeciae sita, ultima Celtibe|rorum fuit. haec per p. 301
annos quattuordecim cum solis quattuor milibus suo-
rum quadraginta milia Romanorum non solum susti-
nuit sed etiam uicit pudendisque foederibus adfecit.
4 igitur Scipio Africanus Hispaniam ingressus non se
ilico ingessit hostibus, ut quasi incautos circumueniret,
sciens numquam hoc genus hominum adeo in otium
corpore atque animo resolui, ut non ipsa qualitate
habitudinis suae apparatus aliorum praecelleret, sed
aliquamdiu militem suum in castris uelut in scholis
5 exercuit. et cum partem aestatis totamque hiemem
ne adtemptata quidem pugna transegisset, sic quoque
6 parum propemodum hac profecit industria. namque
ubi copia pugnandi facta est, exercitus Romanus op-
pressus impetu Numantinorum terga conuertit; sed
increpatione et minis obiectantis sese consulis manu-
que retinentis tandem indignatus in hostem rediit et
quem fugiebat fugere conpulit. difficilis tunc in relatu
fides: Numantinos et fugauere et fugientes uidere Ro-
7 mani. unde quamuis Scipio, quia praeter spem ac-
ciderat, laetatus et gloriatus esset, tamen ultra bello
8 aduersum eos audendum non esse professus est. itaque
Scipio insistendum inopinatis prouentibus censuit, ur-
bem ipsam obsidione conclusit, fossa etiam circumde-
|dit, cuius latitudo pedibus decem, altitudo uiginti p. 302
9 fuit. ipsum deinde uallum sudibus praestructum cre-
bris turribus conmuniuit, ut, si qua ab erumpente
hoste in eum temptaretur inruptio, iam non quasi
obsessor cum obsesso sed uersa uice obsessus cum
10 obsessore pugnaret. Numantia autem in tumulo sita
haud procul a flumine Durio tria milia passuum am-
bitu muri amplexabatur; quamuis aliqui adserant eam
11 et paruo situ et sine muro fuisse: unde credibile est,

uus heresque inter naturales eius filios factus, primum
coheredes suos, id est Hiempsalem occidit, Adherba-
lem bello uictum Africa expulit. Calpurnium deinde 4
consulem aduersum se missum pecunia corrupit atque
ad turpissimas condiciones pacis adduxit. praeterea 5
cum Romam ipse uenisset, omnibus pecunia aut cor-
ruptis aut adtemptatis seditiones dissensionesque per-
miscuit; quam cum egrederetur infami satis notauit
elogio dicens: o urbem uenalem et mature peri-
turam, si emptorem inuenerit!

Insequenti anno A. Postumium, Postumii consulis 6
fratrem, quem is quadraginta milium armatorum exer-
citui praefecerat, apud Calamam urbem thesauris re-
p. 222 |giis conditis inhiantem bello oppressit *ad*que uicto
ignominiosissimum foedus exegit. uniuersam paene
Africam a Romanis deficientem regno suo iunxit.
postea tamen Metelli consulis integritate et disciplina 7
coercitus, duobus etiam proeliis uictus uidit praesente
se et uastari Numidiam suam et non posse defendi:
a quo ad deditionem coactus trecentos obsides dedit,
frumentum atque alios commeatus persoluturum sese
spopondit, tria milia amplius perfugarum reddidit.
exim cum incertus in pace improbos non cohiberet 8
excursus, C. Marii consulis non minore paene, quam
ipse praeditus erat, astutia Romanisque uiribus fractus
est, maxime postquam Marius urbem Capsam, ab Her-
cule Phoenice ut ferunt conditam, regiis tunc thesauris
confertissimam dolo circumuenit et cepit. diffidens 9
deinde propriis rebus et uiribus Iugurtha societatem
cum Boccho Maurorum rege fecit, cuius equitatu in
immensum auctus Marianum exercitum creberrimis in-
cursionibus fatigauit. postremo apud Cirtam, urbem 10
antiquam, Masinissae regiam, aduersum Romanos ex-
pugnationem eius parantes sexaginta milibus equitum
instructus occurrit. numquam ulla Romano militi tu- 11
p. 223 multuosior pugna et terribilior |fuit, adeo ut discursu
et fremitu circumcursantium et impetentium equitum

suscitatus puluis caelum subtexuerit, diem ademerit
noctemque obduxerit, tantus autem telorum nimbus
ingruerit, ut nulla pars corporis ab ictu tuta esset,
quippe quibus et uisus ad prospiciendum impedimento
caliginis et expeditio ad cauendum compressione mul-
12 titudinis deerat. nec laborabat eques Maurus ac Nu-
mida, ut bene conlocatum hostem opportuno teli im-
petu rimaretur, sed potius in incertum pila mittebant
certi quod uulnera incerta non essent. ita coacti in
unum Romani pedites densabantur. intercapedinem
13 tanti periculi nox interueniens dedit. eadem postera
die et belli et periculi facies: erumpere in hostem
quamuis stricto miles gladio non ualebat, eminus enim
iaculis repellebatur; fugere non poterant, undique enim
14 uelocior ad persequendum eques in|cluserat. iam tertia p. 324
dies et nullum undecumque suffragium, dira undique
mortis facies obiciebatur: tandem Marius consul forti
desperatione spei uiam fecit, uniuerso simul agmine
prorupit e uallo campoque sese simul et proelio dedit.
15 et cum iterum circumfusi hostes non solum agminis
extrema laniarent, uerum etiam media excussis procul
telis caederent turbatosque Romanos insuper etiam
aestus solis, intolerantia sitis, mortis circumstantia
usque ad extremum desperationis defetigaret, subito
notum illud Romanorum aduersus Afros tempestatum
imbriumque suffragium caelo missum insperatae saluti
16 fuit. siquidem repentina pluuia sitientibus Romanis
et aestuantibus refrigerium potumque praebuit, porro
autem Numidis hastilia telorum, quae manu intorquere
sine ammentis solent, lubrica ac per hoc inutilia red-
17 didit; scuta etiam, quae elephanti corio extento atque
durato habilia et tuta gestabant — cuius ea natura
est, ut acceptum imbrem tamquam spongia ebibat ac
per hoc intractabile repentino pondere fiat — quia
circumferri non poterant, defendere nequiuerunt. ita ex
insperato conturbatis destitutisque Mauris ac Numidis
18 Bocchus ac Iugurtha fugerunt. post hoc nonaginta

milia armatorum nouissimo bello ab isdem regibus
obiecta; haec quoque usque ad internecionem Romanis
uincentibus caesa referuntur. ex eo Bocchus spem
belli abiciens, pacem petiuit atque in pretium pacis
Iugurtham dolo captum catenisque obrutum per Syllam
p. 325 legatum misit ad Marium. qui in triumpho an|te cur- 19
rum cum duobus filiis suis actus et mox in carcere
strangulatus est.

Isdem diebus obscenum prodigium ac triste uisum 20
est. L. Heluius eques Romanus cum uxore et filia
de Roma in Apuliam rediens, tempestate correptus
cum filiam consternatam uideret, ut citius propioribus
tectis succederent, relictis uehiculis arreptisque equis
filiam uirginem equo insidentem in medium agmen
accepit. puella continuo ictu fulminis exanimata est, 21
sed omnibus sine scissura aliqua uestimentis ademptis
ac pectoris pedumque uinculis dissolutis, monilibus
etiam anulisque discussis, ipso quoque corpore inlaeso,
nisi quod obscenum in modum nuda et lingua pau-
lulum exerta iacuit; equus quoque ipse, quo utebatur,
straturis frenis et cingulis dissolutis passim ac disper-
sis exanimis procul iacuit.

Paruo post hoc intercessu temporis L. Veturius 22
p. 326 eques Romanus Ae|miliam uirginem Vestalem furtiuo
stupro polluit. duas praeterea uirgines Vestales eadem
Aemilia ad participationem incesti sollicitatas contu-
bernalibus sui corruptoris exposuit ac tradidit. indicio
per seruum facto supplicium de omnibus sumptum est.

Isdem praeterea Iugurthini belli temporibus L. Cas- 23
sius consul in Gallia Tigurinos usque Oceanum per-
secutus rursusque ab isdem insidiis circumuentus oc-
cisus est; Lucius quoque Piso uir consularis, legatus 24
Cassii consulis, interfectus. C. Publius alter legatus,
ne residua exercitus portio, quae in castra confugerat,
deleretur, obsides et dimidiam partem rerum omnium
Tigurinis turpissimo foedere dedit: qui Romam reuer-
sus, a Caelio tribuno plebi die dicta eo quod Tigurinis

25 obsides dederat, in exilium profugit. Caepio proconsule capta urbe Gallorum, cui nomen est Tolosae, centum milia pondo auri et argenti centum decem milia e templo Apollinis sustulit: quod cum ad Massiliam, amicam populo Romano urbem, cum praesidiis misisset, interfectis clam — sicut quidam contestantur — quibus ea custodienda et peruehenda commiserat, cuncta per scelus furatus fuisse narratur. unde etiam magna quaestio post Romae acta est.

16 Anno ab urbe condita DCXLII C. Manlius consul p. 227
et Q. Caepio proconsule aduersus Cimbros et Teutonas
et Tigurinos et Ambronas, Gallorum Germanorum
gentes, quae tunc ut imperium Romanum extinguerent
conspirauerant, missi prouincias sibi Rhodano flumine
2 medio diuiserunt. ubi dum inter se grauissima in-
uidia et contentione disceptant, cum magna ignominia
et periculo Romani nominis uicti sunt. siquidem in
ea pugna M. Aemilius consularis captus atque inter-
3 fectus est, duo filii consulis caesi; LXXX milia Roma-
norum sociorumque ea tempestate trucidata, XL milia
4 calonum atque lixarum interfecta Antias scribit. ita
ex omni penitus exercitu decem tantummodo homines,
qui miserum nuntium ad augendas miserias repor-
5 tarent, superfuisse referuntur. hostes binis castris at-
que ingenti praeda potiti noua quadam atque insolita
exsecratione cuncta quae ceperant pessum dederunt; p. 228
6 uestis discissa et proiecta est, aurum argentumque in
flumen abiectum, loricae uirorum concisae, phalerae
equorum disperditae, equi ipsi gurgitibus inmersi, ho-
mines laqueis collo inditis ex arboribus suspensi sunt,
ita ut nihil praedae uictor, nihil misericordiae uictus
7 adgnosceret. maximus tunc Romae non solum luctus,
uerum etiam metus fuit, ne confestim Cimbri Alpes
transgrederentur Italiamque delerent.

8 Isdem temporibus Q. Fabius Maximus filium suum adulescentem, rus relegatum, cum duobus seruis parricidii ministris interfecit ipsosque continuo seruos in

more concussa exundauit igneis globis, rursusque alio die Lipara insula et uicinum circa eam mare in tantum efferbuit, ut adustas quoque rupes dissoluerit, tabulata nauium liquefactis ceris extorruerit, exanimatos pisces supernatantesque excoxerit, homines quoque, nisi qui longius potuere diffugere, reciprocato anhelitu calidi aeris adustis introrsum uitalibus suffocarit.

M. Plautio Hypsaeo M. Fuluio Flacco consulibus 11
uixdum Africam a bellorum excidiis quiescentem horribilis et inusitata perditio consecuta est. namque cum 2
per totam Africam inmensae lucustarum multitudines
p. 313 coaluissent et non modo iam cunctam spem |frugum abrasissent herbasque omnes cum parte radicum, folia arborum cum teneritudine ramorum consumpsissent, uerum etiam amaras cortices atque arida ligna praeroderent, repentino abreptae uento atque in globos coactae portataeque diu per aerem, Africano pelago inmersae sunt. harum cum inmensos aceruos longe 3
undis urguentibus fluctus per extenta late litora propulissent, taetrum nimis atque ultra opinionem pestiferum odorem tabida et putrefacta congeries exhalauit, unde omnium pariter animantum tanta pestilentia consecuta est, ut auium pecudum ac bestiarum corruptione aeris dissolutarum putrefacta passim cadauera uitium corruptionis augerent. at uero quanta fuerit homi- 4
num lues, ego ipse, dum refero, toto corpore perhorresco: siquidem in Numidia, in qua tunc Micipsa rex erat, octingenta milia hominum, circa oram uero maritimam, quae maxime Carthaginiensi atque Vticensi litori adiacet, plus quam ducenta milia perisse traditum est, apud ipsam uero Vticam ciuitatem triginta milia militum, quae ad praesidium totius Africae ordinata fuerant, extincta atque abrasa sunt. quae 5
clades tam repentina ac tam uiolenta institit, ut tunc apud Vticam sub una die per unam portam ex illis iunioribus plus quam mille quingentos mortuos elatos fuisse narretur.

6 Verumtamen pace et gratia omnipotentis Dei di-
xerim, de cuius misericordia et in cuius fiducia haec
loquor: quamuis et temporibus nostris exoriantur ali-
quando et hoc diuersis partibus lucustae et plerumque
etiam sed tolerabiliter laedant, numquam tamen tem-
poribus Christianis tanta uis inextricabilis mali acci-
dit, ut pernicies lucustarum, quae |nullo modo ferri p. 315
uiua potuisset, mortua plus noceret et qua diu uiuente
peritura erant omnia, ea perdita pereuntibus magis
omnibus optandum fuerit, ne perisset.

12 Anno ab urbe condita DCXXVII L. Caecilio Metello
et Q. Titio Flaminino coss. Carthago in Africa restitui
iussa uicensimo secundo demum anno quam fuerat
euersa deductis ciuium Romanorum familiis, quae eam
incolerent, restituta et repleta est, magno ante pro-
2 digio praecedente. nam cum mensores ad limitandum
Carthaginiensem agrum missi stipites, terminorum in-
dices, fixos nocte a lupis reuulsos mordicus conrosos-
que repperissent, aliquamdiu haesitatum est, utrum Ro-
manae paci expediret Carthaginem reformari.

3 Eodem anno C. Gracchus, Graechi illius qui iam
occisus in seditione fuerat frater, tribunus plebi per
tumultum creatus magna reipublicae pernicies fuit.
4 nam cum saepe populum Romanum largitionibus pro-
missisque nimiis in acerbissimas seditiones excitauisset,
maxime legis agrariae causa, pro qua etiam frater
eius Gracchus fuerat occisus, |tandem a tribunatu Mi- p. 316
5 nucio successore decessit. Minucius tribunus plebi cum
maxima ex parte decessoris sui Gracchi statuta con-
uulsisset legesque abrogasset, C. Gracchus cum Fuluio
Flacco ingenti stipatus agmine Capitolium, ubi contio
agitabatur, ascendit: ibi maximo tumultu excitato qui-
dam praeco a Gracchanis interfectus uelut signum
6 belli fuit. Flaccus duobus filiis armatis cinctus, comi-
tante etiam Graccho togato breuemque gladium sub
sinistra occultante, quamuis et praeconem frustra prae-
misisset, qui seruos ad libertatem uocaret, *D*ianium

tamquam arcem occupauit. contra D. Brutus uir con- 7
sularis a cliuo Publicio cum ingenti certamine inruit.
ibi Flaccus diu obstinatissime dimicauit; Gracchus,
postquam in templum Mineruae secesserat, gladio in-
cumbere uolens, interuentu Laetorii retentus est. ita-
p. 217 que |cum diu anceps bellum agitaretur, tandem sagit-
tarii ab Opimio missi consertam multitudinem distur-
bauerunt. duo Flacci pater filiusque cum per aedem 8
Lunae in priuatam domum desiluissent foresque obiecis-
sent, rescisso craticio pariete confossi sunt. Gracchus
diu pro se amicis pugnantibus ac pereuntibus aegre
ad pontem sublicium peruenit ibique, ne uiuus capere-
tur, ceruicem seruo suo praebuit. caput Gracchi ex- 9
cisum consuli adlatum est, corpus ad Corneliam ma-
trem Misenum oppidum deuectum est. haec autem
Cornelia, Africani maioris filia, Misenum, ut dixi, prio-
ris filii morte secesserat. bona Gracchi publicata sunt;
Flaccus adulescens in robore necatus est; ex factione
Gracchi ducenti quinquaginta in Auentino caesi fuisse
referuntur. Opimius consul sicut in bello fortis fuit 10
p. 218 |ita in quaestione crudelis. nam amplius tria milia
hominum suppliciis necauit, ex quibus plurimi ne dicta
quidem causa innocentes interfecti sunt.

Isdem temporibus Metellus Baleares insulas bello 13
peruagatus edomuit et piraticam infestationem, quae
ab isdem tunc exoriebatur, plurima incolarum caede
conpressit. Gnaeus quoque Domitius proconsule Allo- 2
brogas Gallos iuxta oppidum Vindalium grauissimo
bello uicit, maxime cum elephantorum noua forma
equi hostium hostesque conterriti diffugissent: xx milia
ibi Allobrogum caesa referuntur, tria milia capta sunt.

Eodem tempore Aetna mons ultra solitum exarsit 3
et torrentibus igneis superfusis lateque circumfluen-
tibus Cadinam urbem finesque eius oppressit ita ut
tecta aedium calidis cineribus praeusta et praegrauata
conruerent: cuius leuandae cladis causa senatus decem
annorum uectigalia Catinensibus remisit.

14 Anno ab urbe condita DCXXVIII Fabius consul p. 319
Bituito regi Aruernorum Galliae ciuitatis bellum maximo instructu conparanti adeo cum paruo exercitu occurrit, ut Bituitus paucitatem Romanorum uix ad escam canibus, quos in agmine habebat, sufficere posse p. 320
2 iactaret. qui cum sibi ad transferendas copias unum pontem Rhodani fluminis parum esse intellegeret, alium conpactis lintribus catenisque conexum superstratis con-
3 fixisque tabulis instruxit. conserta pugna et diu grauiter agitata, uicti Galli conuersique in fugam, dum quisque sibi timet, coaceruatis inconsulte agminibus et praepropero transitu pontis uincula ruperunt ac
4 mox cum ipsis lintribus mersi sunt. centum octoginta milia armatorum in exercitu Bituiti fuisse traduntur, ex quibus centum quinquaginta milia uel caesa uel mersa sunt.
5 Q. Marcius consul Gallorum gentem sub radice Alpium sitam bello adgressus est. qui cum se Romanis copiis circumsaeptos uiderent belloque inpares fore intellegerent, occisis coniugibus ac liberis in flam-
6 mas sese proiecerunt. qui uero praeoccupantibus Romanis peragendae tunc mortis suae copiam non habuerant captique fuerant, alii ferro, alii suspendio, alii abnegato cibo sese consumpserunt, nullusque omnino uel paruulus superfuit, qui seruitutis condicionem uitae amore toleraret.

15 Anno ab urbe condita DCXXXV P. Scipione Nasica p. 321
et L. Calpurnio Bestia consulibus Iugurthae Numidarum regi bellum consensu populi Romani senatus indixit.
2 Sed ego de Iugurtha ordinis tantum loco et causa commemorationis breuiter perstrinxerim, quia ut de natura eius uaria atque intolerabili ita et de rebus tam dolose quam strenue gestis propter opimam scriptorum luculentiam satis sufficiens apud omnes notitia est.
3 Igitur Iugurtha, Micipsae Numidarum regis adopti-

uus heresque inter naturales eius filios factus, primum
coheredes suos, id est Hiempsalem occidit, Adherba-
lem bello uictum Africa expulit. Calpurnium deinde 4
consulem aduersum se missum pecunia corrupit atque
ad turpissimas condiciones pacis adduxit. praeterea 5
cum Romam ipse uenisset, omnibus pecunia aut cor-
ruptis aut adtemptatis seditiones dissensionesque per-
miscuit; quam cum egrederetur infami satis notauit
elogio dicens: **o urbem uenalem et mature peri-
turam, si emptorem inueneris!**

Insequenti anno A. Postumium, Postumii consulis 6
fratrem, quem is quadraginta milium armatorum exer-
citui praefecerat, apud Calamam urbem thesauris re-
giis conditis inhiantem bello oppressit *ad*que uicto
ignominiosissimum foedus exegit. uniuersam paene
Africam a Romanis deficientem regno suo iunxit.
postea tamen Metelli consulis integritate et disciplina 7
coercitus, duobus etiam proeliis uictus uidit praesente
se et uastari Numidiam suam et non posse defendi:
a quo ad deditionem coactus trecentos obsides dedit,
frumentum atque alios commeatus persoluturum sese
spopondit, tria milia amplius perfugarum reddidit.
exim cum incertus in pace improbos non cohiberet 8
excursus, C. Marii consulis non minore paene, quam
ipse praeditus erat, astutia Romanisque uiribus fractus
est, maxime postquam Marius urbem Capsam, ab Her-
cule Phoenice ut ferunt conditam, regiis tunc thesauris
confertissimam dolo circumuenit et cepit. diffidens 9
deinde propriis rebus et uiribus Iugurtha societatem
cum Boccho Maurorum rege fecit, cuius equitatu in
immensum auctus Marianum exercitum creberrimis in-
cursionibus fatigauit. postremo apud Cirtam, urbem 10
antiquam, Masinissae regiam, aduersum Romanos ex-
pugnationem eius parantes sexaginta milibus equitum
instructus occurrit. numquam ulla Romano militi tu- 11
multuosior pugna et terribilior fuit, adeo ut discursu
et fremitu circumcursantium et impetentium equitum

suscitatus puluis caelum subtexuerit, diem ademerit
noctemque obduxerit, tantus autem telorum nimbus
ingruerit, ut nulla pars corporis ab ictu tuta esset,
quippe quibus et uisus ad prospiciendum impedimento
caliginis et expeditio ad cauendum compressione mul-
12 titudinis deerat. nec laborabat eques Maurus ac Nu-
mida, ut bene conlocatum hostem opportuno teli im-
petu rimaretur, sed potius in incertum pila mittebant
certi quod uulnera incerta non essent. ita coacti in
unum Romani pedites densabantur. intercapedinem
13 tanti periculi nox interueniens dedit. eadem postera
die et belli et periculi facies: erumpere in hostem
quamuis stricto miles gladio non ualebat, eminus enim
iaculis repellebatur; fugere non poterant, undique enim
14 uelocior ad persequendum eques in|cluserat. iam tertia p. 324
dies et nullum undecumque suffragium, dira undique
mortis facies obiciebatur: tandem Marius consul forti
desperatione spei uiam fecit, uniuerso simul agmine
prorupit e uallo campoque sese simul et proelio dedit.
15 et cum iterum circumfusi hostes non solum agminis
extrema laniarent, uerum etiam media excussis procul
telis caederent turbatosque Romanos insuper etiam
aestus solis, intolerantia sitis, mortis circumstantia
usque ad extremum desperationis defetigaret, subito
notum illud Romanorum aduersus Afros tempestatum
imbriumque suffragium caelo missum insperatae saluti
16 fuit. siquidem repentina pluuia sitientibus Romanis
et aestuantibus refrigerium potumque praebuit, porro
autem Numidis hastilia telorum, quae manu intorquere
sine ammentis solent, lubrica ac per hoc inutilia red-
17 didit; scuta etiam, quae elephanti corio extento atque
durato habilia et tuta gestabant — cuius ea natura
est, ut acceptum imbrem tamquam spongia ebibat ac
per hoc intractabile repentino pondere fiat — quia
circumferri non poterant, defendere nequiuerunt. ita ex
insperato conturbatis destitutisque Mauris ac Numidis
18 Bocchus ac Iugurtha fugerunt. post hoc nonaginta

milia armatorum nouissimo bello ab isdem regibus
obiecta; haec quoque usque ad internecionem Romanis
uincentibus caesa referuntur. ex eo Bocchus spem
belli abiciens, pacem petiuit atque in pretium pacis
Iugurtham dolo captum catenisque obrutum per Syllam
p. 325 legatum misit ad Marium. qui in triumpho an|te cur- 19
rum cum duobus filiis suis actus et mox in carcere
strangulatus est.
Isdem diebus obscenum prodigium ac triste uisum 20
est. L. Heluius eques Romanus cum uxore et filia
de Roma in Apuliam rediens, tempestate correptus
cum filiam consternatam uideret, ut citius propioribus
tectis succederent, relictis uehiculis arreptisque equis
filiam uirginem equo insidentem in medium agmen
accepit. puella continuo ictu fulminis exanimata est, 21
sed omnibus sine scissura aliqua uestimentis ademptis
ac pectoris pedumque uinculis dissolutis, monilibus
etiam anulisque discussis, ipso quoque corpore inlaeso,
nisi quod obscenum in modum nuda et lingua pau-
lulum exerta iacuit; equus quoque ipse, quo utebatur,
straturis frenis et cingulis dissolutis passim ac disper-
sis exanimis procul iacuit.
Paruo post hoc intercessu temporis L. Veturius 22
p. 326 eques Romanus Ae|miliam uirginem Vestalem furtiuo
stupro polluit. duas praeterea uirgines Vestales eadem
Aemilia ad participationem incesti sollicitatas contu-
bernalibus sui corruptoris exposuit ac tradidit. indicio
per seruum facto supplicium de omnibus sumptum est.
Isdem praeterea Iugurthini belli temporibus L. Cas- 23
sius consul in Gallia Tigurinos usque Oceanum per-
secutus rursusque ab isdem insidiis circumuentus oc-
cisus est; Lucius quoque Piso uir consularis, legatus 24
Cassii consulis, interfectus. C. Publius alter legatus,
ne residua exercitus portio, quae in castra confugerat,
deleretur, obsides et dimidiam partem rerum omnium
Tigurinis turpissimo foedere dedit: qui Romam reuer-
sus, a Caelio tribuno plebi die dicta eo quod Tigurinis

25 obsides dederat, in exilium profugit. Caepio procon-
sule capta urbe Gallorum, cui nomen est Tolosae,
centum milia pondo auri et argenti centum decem
milia e templo Apollinis sustulit: quod cum ad Mas-
siliam, amicam populo Romano urbem, cum praesidiis
misisset, interfectis clam — sicut quidam contestan-
tur — quibus ea custodienda et peruehenda commise-
rat, cuncta per scelus furatus fuisse narratur. unde
etiam magna quaestio post Romae acta est.

16 Anno ab urbe condita DCXLII C. Manlius consul p. 237
et Q. Caepio proconsule aduersus Cimbros et Teutonas
et Tigurinos et Ambronas, Gallorum Germanorum
gentes, quae tunc ut imperium Romanum extinguerent
conspirauerant, missi prouincias sibi Rhodano flumine
2 medio diuiserunt. ubi dum inter se grauissima in-
uidia et contentione disceptant, cum magna ignominia
et periculo Romani nominis uicti sunt. siquidem in
ea pugna M. Aemilius consularis captus atque inter-
3 fectus est, duo filii consulis caesi; LXXX milia Roma-
norum sociorumque ea tempestate trucidata, XL milia
4 calonum atque lixarum interfecta Antias scribit. ita
ex omni penitus exercitu decem tantummodo homines,
qui miserum nuntium ad augendas miserias repor-
5 tarent, superfuisse referuntur. hostes binis castris at-
que ingenti praeda potiti noua quadam atque insolita
exsecratione cuncta quae ceperant pessum dederunt; p. 238
6 uestis discissa et proiecta est, aurum argentumque in
flumen abiectum, loricae uirorum concisae, phalerae
equorum disperditae, equi ipsi gurgitibus inmersi, ho-
mines laqueis collo inditis ex arboribus suspensi sunt,
ita ut nihil praedae uictor, nihil misericordiae uictus
7 adgnosceret. maximus tunc Romae non solum luctus,
uerum etiam metus fuit, ne confestim Cimbri Alpes
transgrederentur Italiamque delerent.

8 Isdem temporibus Q. Fabius Maximus filium suum
adulescentem, rus relegatum, cum duobus seruis parri-
cidii ministris interfecit ipsosque continuo seruos in

pretium sceleris manumisit. die dicta Cn. Pompeio
accusante damnatus est.

Igitur Marius quarto consul cum iuxta Isarae Rho- 9
danique flumina, ubi in sese confluunt, castra posuisset,
Teutones Cimbri et Tigurini et Ambrones postquam
continuo triduo circa Romanorum castra pugnarunt,
si quo pacto eos excuterent uallo atque in aequor
effunderent, tribus agminibus Italiam petere destina-
runt. Marius, post digressum hostium castra mouit 10
et collem occupauit, qui campo et fluuio, ubi hostes
sese diffuderant, imminebat. cumque exercitui eius
p. 329 aqua ad potandum |deesset, querellisque omnium co-
argueretur, aquam quidem in conspectu esse respondit,
sed eam ferro uindicandam. primis itaque calonibus
cum clamore in pugnam ruentibus subsecutus exer-
citus, mox iusto certamine conpositis ordinibus bellum
gestum et uicere Romani. quarto die rursus productae 11
utrimque in campum acies usque ad meridiem paene
pari pugnauere discrimine. post ubi incalescente sole
fluxa Gallorum corpora in modum niuium distabuerunt,
usque in noctem caedes potius quam pugna protracta
est. ducenta milia armatorum in eo bello interfecta 12
sunt, octoginta milia capta, uix tria milia fugisse re-
feruntur; dux quoque eorum Teuto*bod*us occisus est.
mulieres eorum constantiore animo quam si uicissent 13
consuluere consulem, ut, si inuiolata castitate uirgini-
bus sacris ac dis seruiendum esset, uitam sibi reser-
uarent. itaque cum petita non impetrauissent, paruulis
suis ad saxa conlisis cunctae sese ferro ac suspendio
peremerunt. haec de Tigurinis et Ambronibus gesta
sunt. Teutones autem et Cimbri integris copiis Al- 14
pium niues emensi Italiae plana peruaserant, ibique
p. 330 cum |rigidum genus diu blandioribus auris, poculis,
cibis ac lauacris emolliretur, Marius V consul et Ca-
tulus aduersum eos missi, die ad pugnam et campo
dato Hannibalis secuti ingenium in nebula disposuere
pugnam, in sole pugnarunt. prima siquidem pertur- 15

batio Gallorum fuit, quod Romanam aciem prius offendere dispositam quam adesse senserunt. cumque ilico uulnerati equites retro in suos cogerentur totamque multitudinem indisposite adhuc aduentantem conturbarent et sol cum uento ortus ex aduerso emicuisset, uisus eorum puluis oppleuit et splendor hebetauit.
16 ita factum est, ut tanta ac tam terribilis multitudo minima Romanorum clade, sua autem ultima internecione caederetur. centum quadraginta milia eorum tunc in bello caesa, sexaginta milia capta dicuntur.
17 mulieres grauiorem paene excitauere pugnam, quae plaustris in modum castrorum circumstructis, ipsae autem desuper propugnantes, diu repulere Romanos. sed cum ab his nouo caedis genere terrerentur — abscisis enim cum crine uerticibus inhonesto satis uulnere turpes relinquebantur — ferrum, quod in hostes
18 sumpserant, in se suosque uerterunt. namque aliae concursu mutuo iugulatae, aliae apprehensis inuicem faucibus strangulatae, aliae funibus per equorum crura consertis ipsisque continuo equis exstimulatis, postquam suas isdem funibus, quibus equorum crura nexuerant, indidere ceruices, protractae atque exanimatae sunt, aliae laqueo de subrectis plaustrorum
19 temonibus pependerunt. inuenta est etiam quaedam, p. 331
quae duos filios traiectis per colla eorum laqueis ad suos pedes uinxerit et, cum se ipsam suspendio mori-
20 turam dimisisset, secum traxerit occidendos. inter haec multa ac miserabilia mortis genera reguli quoque duo strictis in se gladiis concurrisse referuntur. Lugius et Boiorix reges in acie ceciderunt; Claodicus
21 et Caesorix capti sunt. ita in his duobus proeliis CCCXL milia Gallorum occisa et CXL milia capta sunt, absque innumera mulierum multitudine, quae se suosque paruulos femineo furore, ui autem uirili necauerunt.
22 igitur talem Marii triumphum Romanamque uictoriam incredibile facinus et numquam antea Romanis cognitum Romae subito perpetratum uersa in horrorem ac

more concussa exundauit igneis globis, rursusque alio
die Lipara insula et uicinum circa eam mare in tan-
tum efferbuit, ut adustas quoque rupes dissoluerit,
tabulata nauium liquefactis ceris extorruerit, exani-
matos pisces supernatantesque excoxerit, homines quo-
que, nisi qui longius potuere diffugere, reciprocato an-
helitu calidi aeris adustis introrsum uitalibus suffocarit.

M. Plautio Hypsaeo M. Fuluio Flacco consulibus 11
uixdum Africam a bellorum excidiis quiescentem hor-
ribilis et inusitata perditio consecuta est. namque cum 2
per totam Africam inmensae lucustarum multitudines
p. 312 coaluissent et non modo iam cunctam spem |frugum
abrasissent herbasque omnes cum parte radicum, folia
arborum cum teneritudine ramorum consumpsissent,
uerum etiam amaras cortices atque arida ligna prae-
roderent, repentino abreptae uento atque in globos
coactae portataeque diu per aerem, Africano pelago
inmersae sunt. harum cum inmensos aceruos longe 3
undis urguentibus fluctus per extenta late litora pro-
pulissent, taetrum nimis atque ultra opinionem pesti-
ferum odorem tabida et putrefacta congeries exhalauit,
unde omnium pariter animantum tanta pestilentia con-
secuta est, ut auium pecudum ac bestiarum corruptione
aeris dissolutarum putrefacta passim cadauera uitium
corruptionis augerent. at uero quanta fuerit homi- 4
num lues, ego ipse, dum refero, toto corpore per-
horresco: siquidem in Numidia, in qua tunc Micipsa
rex erat, octingenta milia hominum, circa oram uero
maritimam, quae maxime Carthaginiensi atque Vti-
censi litori adiacet, plus quam ducenta milia perisse
traditum est, apud ipsam uero Vticam ciuitatem tri-
ginta milia militum, quae ad praesidium totius Africae
ordinata fuerant, extincta atque abrasa sunt. quae 5
clades tam repentina ac tam uiolenta institit, ut tunc
apud Vticam sub una die per unam portam ex illis
iunioribus plus quam mille quingentos mortuos elatos
fuisse narretur.

6 Verumtamen pace et gratia omnipotentis Dei di-
xerim, de cuius misericordia et in cuius fiducia haec
loquor: quamuis et temporibus nostris exoriantur ali-
quando et hoc diuersis partibus lucustae et plerumque
etiam sed tolerabiliter laedant, numquam tamen tem-
poribus Christianis tanta uis inextricabilis mali acci-
dit, ut pernicies lucustarum, quae |nullo modo ferri p. 315
uiua potuisset, mortua plus noceret et qua diu uiuente
peritura erant omnia, ea perdita pereuntibus magis
omnibus optandum fuerit, ne perisset.

12 Anno ab urbe condita DCXXVII L. Caecilio Metello
et Q. Titio Flaminino coss. Carthago in Africa restitui
iussa uicensimo secundo demum anno quam fuerat
euersa deductis ciuium Romanorum familiis, quae eam
incolerent, restituta et repleta est, magno ante pro-
2 digio praecedente. nam cum mensores ad limitandum
Carthaginiensem agrum missi stipites, terminorum in-
dices, fixos nocte a lupis reuulsos mordicus conrosos-
que reperissent, aliquamdiu haesitatum est, utrum Ro-
manae paci expediret Carthaginem reformari.

3 Eodem anno C. Gracchus, Graechi illius qui iam
occisus in seditione fuerat frater, tribunus plebi per
tumultum creatus magna reipublicae pernicies fuit.
4 nam cum saepe populum Romanum largitionibus pro-
missisque nimiis in acerbissimas seditiones excitauisset,
maxime legis agrariae causa, pro qua etiam frater
eius Gracchus fuerat occisus, |tandem a tribunatu Mi- p. 316
5 nucio successore decessit. Minucius tribunus plebi cum
maxima ex parte decessoris sui Gracchi statuta con-
uulsisset legesque abrogasset, C. Gracchus cum Fuluio
Flacco ingenti stipatus agmine Capitolium, ubi contio
agitabatur, ascendit: ibi maximo tumultu excitato qui-
dam praeco a Gracchanis interfectus uelut signum
6 belli fuit. Flaccus duobus filiis armatis cinctus, comi-
tante etiam Graccho togato breuemque gladium sub
sinistra occultante, quamuis et praeconem frustra prae-
misisset, qui seruos ad libertatem uocaret, *Dianium*

tamquam arcem occupauit. contra D. Brutus uir con- 7
sularis a cliuo Publicio cum ingenti certamine inruit.
ibi Flaccus diu obstinatissime dimicauit; Gracchus,
postquam in templum Mineruae secesserat, gladio in-
cumbere uolens, interuentu Laetorii retentus est. ita-
p. 317 que |cum diu anceps bellum agitaretur, tandem sagit-
tarii ab Opimio missi consertam multitudinem distur-
bauerunt. duo Flacci pater filiusque cum per aedem 8
Lunae in priuatam domum desiluissent foresque obiecis-
sent, rescisso craticio pariete confossi sunt. Gracchus
diu pro se amicis pugnantibus ac pereuntibus aegre
ad pontem sublicium peruenit ibique, ne uiuus capere-
tur, ceruicem seruo suo praebuit. caput Gracchi ex- 9
cisum consuli adlatum est, corpus ad Corneliam ma-
trem Misenum oppidum deuectum est. haec autem
Cornelia, Africani maioris filia, Misenum, ut dixi, prio-
ris filii morte secesserat. bona Gracchi publicata sunt;
Flaccus adulescens in robore necatus est; ex factione
Gracchi ducenti quinquaginta in Auentino caesi fuisse
referuntur. Opimius consul sicut in bello fortis fuit 10
p. 318 |ita in quaestione crudelis. nam amplius tria milia
hominum suppliciis necauit, ex quibus plurimi ne dicta
quidem causa innocentes interfecti sunt.
Isdem temporibus Metellus Baleares insulas bello 13
peruagatus edomuit et piraticam infestationem, quae
ab isdem tunc exoriebatur, plurima incolarum caede
conpressit. Gnaeus quoque Domitius proconsule Allo- 2
brogas Gallos iuxta oppidum Vindalium grauissimo
bello uicit, maxime cum elephantorum noua forma
equi hostium hostesque conterriti diffugissent: XX milia
ibi Allobrogum caesa referuntur, tria milia capta sunt.
Eodem tempore Aetna mons ultra solitum exarsit 3
et torrentibus igneis superfusis lateque circumfluen-
tibus Cadinam urbem finesque eius oppressit ita ut
tecta aedium calidis cineribus praeusta et praegrauata
conruerent: cuius leuandae cladis causa senatus decem
annorum uectigalia Catinensibus remisit.

14 |Anno ab urbe condita DCXXVIII Fabius consul p. 319
Bituito regi Aruernorum Galliae ciuitatis bellum ma-
ximo instructu conparanti adeo cum paruo exercitu
occurrit, ut Bituitus paucitatem Romanorum uix ad
escam canibus, quos in agmine habebat, sufficere |posse p. 320
2 iactaret. qui cum sibi ad transferendas copias unum
pontem Rhodani fluminis parum esse intellegeret, alium
conpactis lintribus catenisque conexum superstratis con-
3 fixisque tabulis instruxit. conserta pugna et diu gra-
uiter agitata, uicti Galli conuersique in fugam, dum
quisque sibi timet, coaceruatis inconsulte agminibus
et praepropero transitu pontis uincula ruperunt ac
4 mox cum ipsis lintribus mersi sunt. centum octoginta
milia armatorum in exercitu Bituiti fuisse traduntur,
ex quibus centum quinquaginta milia uel caesa uel
mersa sunt.
5 Q. Marcius consul Gallorum gentem sub radice
Alpium sitam bello adgressus est. qui cum se Ro-
manis copiis circumsaeptos uiderent belloque inpares
fore intellegerent, occisis coniugibus ac liberis in flam-
6 mas sese proiecerunt. qui uero praeoccupantibus Ro-
manis peragendae tunc mortis suae copiam non ha-
buerant captique fuerant, alii ferro, alii suspendio,
alii abnegato cibo sese consumpserunt, nullusque
omnino uel paruulus superfuit, qui seruitutis condicio-
nem uitae amore toleraret.
15 |Anno ab urbe condita DCXXXV P. Scipione Nasica p. 321
et L. Calpurnio Bestia consulibus Iugurthae Numi-
darum regi bellum consensu populi Romani senatus
indixit.
2 Sed ego de Iugurtha ordinis tantum loco et causa
commemorationis breuiter perstrinxerim, quia ut de
natura eius uaria atque intolerabili ita et de rebus
tam dolose quam strenue gestis propter opimam scri-
ptorum luculentiam satis sufficiens apud omnes no-
titia est.
3 Igitur Iugurtha, Micipsae Numidarum regis adopti-

uus heresque inter naturales eius filios factus, primum
coheredes suos, id est Hiempsalem occidit, Adherba-
lem bello uictum Africa expulit. Calpurnium deinde 4
consulem aduersum se missum pecunia corrupit atque
ad turpissimas condiciones pacis adduxit. praeterea 5
cum Romam ipse uenisset, omnibus pecunia aut cor-
ruptis aut adtemptatis seditiones dissensionesque per-
miscuit; quam cum egrederetur infami satis notauit
elogio dicens: o urbem uenalem et mature peri-
turam, si emptorem inuenerit!

Insequenti anno A. Postumium, Postumii consulis 6
fratrem, quem is quadraginta milium armatorum exer-
citui praefecerat, apud Calamam urbem thesauris re-
p. 332 giis conditis inhiantem bello oppressit *ad*que uicto
ignominiosissimum foedus exegit. uniuersam paene
Africam a Romanis deficientem regno suo iunxit.
postea tamen Metelli consulis integritate et disciplina 7
coercitus, duobus etiam proeliis uictus uidit praesente
se et uastari Numidiam suam et non posse defendi:
a quo ad deditionem coactus trecentos obsides dedit,
frumentum atque alios commeatus persoluturum sese
spopondit, tria milia amplius perfugarum reddidit.
exim cum incertus in pace improbos non cohiberet 8
excursus, C. Marii consulis non minore paene, quam
ipse praeditus erat, astutia Romanisque uiribus fractus
est, maxime postquam Marius urbem Capsam, ab Her-
cule Phoenice ut ferunt conditam, regiis tunc thesauris
confertissimam dolo circumuenit et cepit. diffidens 9
deinde propriis rebus et uiribus Iugurtha societatem
cum Boccho Maurorum rege fecit, cuius equitatu in
immensum auctus Marianum exercitum creberrimis in-
cursionibus fatigauit. postremo apud Cirtam, urbem 10
antiquam, Masinissae regiam, aduersum Romanos ex-
pugnationem eius parantes sexaginta milibus equitum
instructus occurrit. numquam ulla Romano militi tu- 11
p. 333 multuosior pugna et terribilior fuit, adeo ut discursu
et fremitu circumcursantium et impetentium equitum

suscitatus puluis caelum subtexuerit, diem ademerit
noctemque obduxerit, tantus autem telorum nimbus
ingruerit, ut nulla pars corporis ab ictu tuta esset,
quippe quibus et uisus ad prospiciendum impedimento
caliginis et expeditio ad cauendum compressione mul-
12 titudinis deerat. nec laborabat eques Maurus ac Nu-
mida, ut bene conlocatum hostem opportuno teli im-
petu rimaretur, sed potius in incertum pila mittebant
certi quod uulnera incerta non essent. ita coacti in
unum Romani pedites densabantur. intercapedinem
13 tanti periculi nox interueniens dedit. eadem postera
die et belli et periculi facies: erumpere in hostem
quamuis stricto miles gladio non ualebat, eminus enim
iaculis repellebatur; fugere non poterant, undique enim
14 uelocior ad persequendum eques in|cluserat. iam tertia p. 324
dies et nullum undecumque suffragium, dira undique
mortis facies obiciebatur: tandem Marius consul forti
desperatione spei uiam fecit, uniuerso simul agmine
prorupit e uallo campoque sese simul et proelio dedit.
15 et cum iterum circumfusi hostes non solum agminis
extrema laniarent, uerum etiam media excussis procul
telis caederent turbatosque Romanos insuper etiam
aestus solis, intolerantia sitis, mortis circumstantia
usque ad extremum desperationis defetigaret, subito
notum illud Romanorum aduersus Afros tempestatum
imbriumque suffragium caelo missum insperatae saluti
16 fuit. siquidem repentina pluuia sitientibus Romanis
et aestuantibus refrigerium potumque praebuit, porro
autem Numidis hastilia telorum, quae manu intorquere
sine ammentis solent, lubrica ac per hoc inutilia red-
17 didit; scuta etiam, quae elephanti corio extento atque
durato habilia et tuta gestabant — cuius ea natura
est, ut acceptum imbrem tamquam spongia ebibat ac
per hoc intractabile repentino pondere fiat — quia
circumferri non poterant, defendere nequiuerunt. ita ex
insperato conturbatis destitutisque Mauris ac Numidis
18 Bocchus ac Iugurtha fugerunt. post hoc nonaginta

milia armatorum nouissimo bello ab isdem regibus
obiecta; haec quoque usque ad internecionem Romanis
uincentibus caesa referuntur. ex eo Bocchus spem
belli abiciens, pacem petiuit atque in pretium pacis
Iugurtham dolo captum catenisque obrutum per Syllam
p. 325 legatum misit ad Marium. qui in triumpho an|te cur- 19
rum cum duobus filiis suis actus et mox in carcere
strangulatus est.

Isdem diebus obscenum prodigium ac triste uisum 20
est. L. Heluius eques Romanus cum uxore et filia
de Roma in Apuliam rediens, tempestate correptus
cum filiam consternatam uideret, ut citius propioribus
tectis succederent, relictis uehiculis arreptisque equis
filiam uirginem equo insidentem in medium agmen
accepit. puella continuo ictu fulminis exanimata est, 21
sed omnibus sine scissura aliqua uestimentis ademptis
ac pectoris pedumque uinculis dissolutis, monilibus
etiam anulisque discussis, ipso quoque corpore inlaeso,
nisi quod obscenum in modum nuda et lingua pau-
lulum exerta iacuit; equus quoque ipse, quo utebatur,
straturis frenis et cingulis dissolutis passim ac disper-
sis exanimis procul iacuit.

Paruo post hoc intercessu temporis L. Veturius 22
p. 326 eques Romanus Ae|miliam uirginem Vestalem furtiuo
stupro polluit. duas praeterea uirgines Vestales eadem
Aemilia ad participationem incesti sollicitatas contu-
bernalibus sui corruptoris exposuit ac tradidit. indicio
per seruum facto supplicium de omnibus sumptum est.

Isdem praeterea Iugurthini belli temporibus L. Cas- 23
sius consul in Gallia Tigurinos usque Oceanum per-
secutus rursusque ab isdem insidiis circumuentus oc-
cisus est; Lucius quoque Piso uir consularis, legatus 24
Cassii consulis, interfectus. C. Publius alter legatus,
ne residua exercitus portio, quae in castra confugerat,
deleretur, obsides et dimidiam partem rerum omnium
Tigurinis turpissimo foedere dedit: qui Romam reuer-
sus, a Caelio tribuno plebi die dicta eo quod Tigurinis

25 obsides dederat, in exilium profugit. Caepio procon-
sule capta urbe Gallorum, cui nomen est Tolosae,
centum milia pondo auri et argenti centum decem
milia e templo Apollinis sustulit: quod cum ad Mas-
siliam, amicam populo Romano urbem, cum praesidiis
misisset, interfectis clam — sicut quidam contestan-
tur — quibus ea custodienda et peruehenda commise-
rat, cuncta per scelus furatus fuisse narratur. unde
etiam magna quaestio post Romae acta est.

16 |Anno ab urbe condita DCXLII C. Manlius consul p. 287
et Q. Caepio proconsule aduersus Cimbros et Teutonas
et Tigurinos et Ambronas, Gallorum Germanorum
gentes, quae tunc ut imperium Romanum extinguerent
conspirauerant, missi prouincias sibi Rhodano flumine
2 medio diuiserunt. ubi dum inter se grauissima in-
uidia et contentione disceptant, cum magna ignominia
et periculo Romani nominis uicti sunt. siquidem in
ea pugna M. Aemilius consularis captus atque inter-
3 fectus est, duo filii consulis caesi; LXXX milia Roma-
norum sociorumque ea tempestate trucidata, XL milia
4 calonum atque lixarum interfecta Antias scribit. ita
ex omni penitus exercitu decem tantummodo homines,
qui miserum nuntium ad augendas miserias repor-
5 tarent, superfuisse referuntur. hostes binis castris at-
que ingenti praeda potiti noua quadam atque insolita
exsecratione cuncta |quae ceperant pessum dederunt; p. 288
6 uestis discissa et proiecta est, aurum argentumque in
flumen abiectum, loricae uirorum concisae, phalerae
equorum disperditae, equi ipsi gurgitibus inmersi, ho-
mines laqueis collo inditis ex arboribus suspensi sunt,
ita ut nihil praedae uictor, nihil misericordiae uictus
7 adgnosceret. maximus tunc Romae non solum luctus,
uerum etiam metus fuit, ne confestim Cimbri Alpes
transgrederentur Italiamque delerent.

8 Isdem temporibus Q. Fabius Maximus filium suum
adulescentem, rus relegatum, cum duobus seruis parri-
cidii ministris interfecit ipsosque continuo seruos in

pretium sceleris manumisit. die dicta Cn. Pompeio
accusante damnatus est.
Igitur Marius quarto consul cum iuxta Isarae Rho- 9
danique flumina, ubi in sese confluunt, castra posuisset,
Teutones Cimbri et Tigurini et Ambrones postquam
continuo triduo circa Romanorum castra pugnarunt,
si quo pacto eos excuterent uallo atque in aequor
effunderent, tribus agminibus Italiam petere destina-
runt. Marius, post digressum hostium castra mouit 10
et collem occupauit, qui campo et fluuio, ubi hostes
sese diffuderant, imminebat. cumque exercitui eius
p. 329 aqua ad potandum |deesset, querellisque omnium co-
argueretur, aquam quidem in conspectu esse respondit,
sed eam ferro uindicandam. primis itaque calonibus
cum clamore in pugnam ruentibus subsecutus exer-
citus, mox iusto certamine conpositis ordinibus bellum
gestum et uicere Romani. quarto die rursus productae 11
utrimque in campum acies usque ad meridiem paene
pari pugnauere discrimine. post ubi incalescente sole
fluxa Gallorum corpora in modum niuium distabuerunt,
usque in noctem caedes potius quam pugna protracta
est. ducenta milia armatorum in eo bello interfecta 12
sunt, octoginta milia capta, uix tria milia fugisse re-
feruntur; dux quoque eorum Teuto*bod*us occisus est.
mulieres eorum constantiore animo quam si uicissent 13
consuluere consulem, ut, si inuiolata castitate uirgini-
bus sacris ac dis seruiendum esset, uitam sibi reser-
uarent. itaque cum petita non impetrauissent, paruulis
suis ad saxa conlisis cunctae sese ferro ac suspendio
peremerunt. haec de Tigurinis et Ambronibus gesta
sunt. Teutones autem et Cimbri integris copiis Al- 14
pium niues emensi Italiae plana peruaserant, ibique
p. 330 cum |rigidum genus diu blandioribus auris, poculis,
cibis ac lauacris emolliretur, Marius V consul et Ca-
tulus aduersum eos missi, die ad pugnam et campo
dato Hannibalis secuti ingenium in nebula disposuere
pugnam, in sole pugnarunt. prima siquidem pertur- 15

batio Gallorum fuit, quod Romanam aciem prius offen-
dere dispositam quam adesse senserunt. cumque ilico
uulnerati equites retro in suos cogerentur totamque
multitudinem indisposite adhuc aduentantem contur-
barent et sol cum uento ortus ex aduerso emicuisset,
uisus eorum puluis oppleuit et splendor hebetauit.
16 ita factum est, ut tanta ac tam terribilis multitudo
minima Romanorum clade, sua autem ultima inter-
necione caederetur. centum quadraginta milia eorum
tunc in bello caesa, sexaginta milia capta dicuntur.
17 mulieres grauiorem paene excitauere pugnam, quae
plaustris in modum castrorum circumstructis, ipsae
autem desuper propugnantes, diu repulere Romanos.
sed cum ab his nouo caedis genere terrerentur — ab-
scisis enim cum crine uerticibus inhonesto satis uul-
nere turpes relinquebantur — ferrum, quod in hostes
18 sumpserant, in se suosque uerterunt. namque aliae
concursu mutuo iugulatae, aliae apprehensis inuicem
faucibus strangulatae, aliae funibus per equorum crura
consertis ipsisque continuo equis exstimulatis, post-
quam suas isdem funibus, quibus equorum crura
nexuerant, indidere ceruices, protractae atque exani-
matae sunt, aliae laqueo de subrectis plaustrorum
19 temonibus pependerunt. inuenta est etiam quaedam, p. 331
quae duos filios traiectis per colla eorum laqueis ad
suos pedes uinxerit et, cum se ipsam suspendio mori-
20 turam dimisisset, secum traxerit occidendos. inter
haec multa ac miserabilia mortis genera reguli quo-
que duo strictis in se gladiis concurrisse referuntur.
Lugius et Boiorix reges in acie ceciderunt; Claodicus
21 et Caesorix capti sunt. ita in his duobus proeliis
CCCXL milia Gallorum occisa et CXL milia capta sunt,
absque innumera mulierum multitudine, quae se suosque
paruulos femineo furore, ui autem uirili necauerunt.
22 igitur talem Marii triumphum Romanamque uictoriam
incredibile facinus et numquam antea Romanis cogni-
tum Romae subito perpetratum uersa in horrorem ac

more concussa exundauit igneis globis, rursusque alio
die Lipara insula et uicinum circa eam mare in tan-
tum efferbuit, ut adustas quoque rupes dissoluerit,
tabulata nauium liquefactis ceris extorruerit, exani-
matos pisces supernatantesque excoxerit, homines quo-
que, nisi qui longius potuere diffugere, reciprocato an-
helitu calidi aeris adustis introrsum uitalibus suffocarit.

M. Plautio Hypsaeo M. Fuluio Flacco consulibus 11
uixdum Africam a bellorum excidiis quiescentem hor-
ribilis et inusitata perditio consecuta est. namque cum 2
per totam Africam inmensae lucustarum multitudines
p. 312 coaluissent et non modo iam cunctam spem |frugum
abrasissent herbasque omnes cum parte radicum, folia
arborum cum teneritudine ramorum consumpsissent,
uerum etiam amaras cortices atque arida ligna prae-
roderent, repentino abreptae uento atque in globos
coactae portataeque diu per aerem, Africano pelago
inmersae sunt. harum cum inmensos aceruos longe 3
undis urguentibus fluctus per extenta late litora pro-
pulissent, taetrum nimis atque ultra opinionem pesti-
ferum odorem tabida et putrefacta congeries exhalauit,
unde omnium pariter animantum tanta pestilentia con-
secuta est, ut auium pecudum ac bestiarum corruptione
aeris dissolutarum putrefacta passim cadauera uitium
corruptionis augerent. at uero quanta fuerit homi- 4
num lues, ego ipse, dum refero, toto corpore per-
horresco: siquidem in Numidia, in qua tunc Micipsa
rex erat, octingenta milia hominum, circa oram uero
maritimam, quae maxime Carthaginiensi atque Vti-
censi litori adiacet, plus quam ducenta milia perisse
traditum est, apud ipsam uero Vticam ciuitatem tri-
ginta milia militum, quae ad praesidium totius Africae
ordinata fuerant, extincta atque abrasa sunt. quae 5
clades tam repentina ac tam uiolenta institit, ut tunc
apud Vticam sub una die per unam portam ex illis
iunioribus plus quam mille quingentos mortuos elatos
fuisse narretur.

6 Verumtamen pace et gratia omnipotentis Dei di-
xerim, de cuius misericordia et in cuius fiducia haec
loquor: quamuis et temporibus nostris exoriantur ali-
quando et hoc diuersis partibus lucustae et plerumque
etiam sed tolerabiliter laedant, numquam tamen tem-
poribus Christianis tanta uis inextricabilis mali acci-
dit, ut pernicies lucustarum, quae |nullo modo ferri p. 315
uiua potuisset, mortua plus noceret et qua diu uiuente
peritura erant omnia, ea perdita pereuntibus magis
omnibus optandum fuerit, ne perisset.

12 Anno ab urbe condita DCXXVII L. Caecilio Metello
et Q. Titio Flaminino coss. Carthago in Africa restitui
iussa uicensimo secundo demum anno quam fuerat
euersa deductis ciuium Romanorum familiis, quae eam
incolerent, restituta et repleta est, magno ante pro-
2 digio praecedente. nam cum mensores ad limitandum
Carthaginiensem agrum missi stipites, terminorum in-
dices, fixos nocte a lupis reuulsos mordicus conrosos-
que reperissent, aliquamdiu haesitatum est, utrum Ro-
manae paci expediret Carthaginem reformari.

3 Eodem anno C. Gracchus, Gracchi illius qui iam
occisus in seditione fuerat frater, tribunus plebi per
tumultum creatus magna reipublicae pernicies fuit.
4 nam cum saepe populum Romanum largitionibus pro-
missisque nimiis in acerbissimas seditiones excitauisset,
maxime legis agrariae causa, pro qua etiam frater
eius Gracchus fuerat occisus, |tandem a tribunatu Mi- p. 316
5 nucio successore decessit. Minucius tribunus plebi cum
maxima ex parte decessoris sui Gracchi statuta con-
uulsisset legesque abrogasset, C. Gracchus cum Fuluio
Flacco ingenti stipatus agmine Capitolium, ubi contio
agitabatur, ascendit: ibi maximo tumultu excitato qui-
dam praeco a Gracchanis interfectus uelut signum
6 belli fuit. Flaccus duobus filiis armatis cinctus, comi-
tante etiam Graccho togato breuemque gladium sub
sinistra occultante, quamuis et praeconem frustra prae-
misisset, qui seruos ad libertatem uocaret, *Dianium*

tamquam arcem occupauit. contra D. Brutus uir con- 7
sularis a cliuo Publicio cum ingenti certamine inruit.
ibi Flaccus diu obstinatissime dimicauit; Gracchus,
postquam in templum Mineruae secesserat, gladio in-
cumbere uolens, interuentu Laetorii retentus est. ita-
p. 317 que |cum diu anceps bellum agitaretur, tandem sagit-
tarii ab Opimio missi consertam multitudinem distur-
bauerunt. duo Flacci pater filiusque cum per aedem 8
Lunae in priuatam domum desiluissent foresque obiecis-
sent, rescisso craticio pariete confossi sunt. Gracchus
diu pro se amicis pugnantibus ac pereuntibus aegre
ad pontem sublicium peruenit ibique, ne uiuus capere-
tur, ceruicem seruo suo praebuit. caput Gracchi ex- 9
cisum consuli adlatum est, corpus ad Corneliam ma-
trem Misenum oppidum deuectum est. haec autem
Cornelia, Africani maioris filia, Misenum, ut dixi, prio-
ris filii morte secesserat. bona Gracchi publicata sunt;
Flaccus adulescens in robore necatus est; ex factione
Gracchi ducenti quinquaginta in Auentino caesi fuisse
referuntur. Opimius consul sicut in bello fortis fuit 10
p. 318 |ita in quaestione crudelis. nam amplius tria milia
hominum suppliciis necauit, ex quibus plurimi ne dicta
quidem causa innocentes interfecti sunt.

Isdem temporibus Metellus Baleares insulas bello 12
peruagatus edomuit et piraticam infestationem, quae
ab isdem tunc exoriebatur, plurima incolarum caede
conpressit. Gnaeus quoque Domitius proconsule Allo- 2
brogas Gallos iuxta oppidum Vindalium grauissimo
bello uicit, maxime cum elephantorum noua forma
equi hostium hostesque conterriti diffugissent: XX milia
ibi Allobrogum caesa referuntur, tria milia capta sunt.

Eodem tempore Aetna mons ultra solitum exarsit 3
et torrentibus igneis superfusis lateque circumfluen-
tibus Cadinam urbem finesque eius oppressit ita ut
tecta aedium calidis cineribus praeusta et praegrauata
conruerent: cuius leuandae cladis causa senatus decem
annorum uectigalia Catinensibus remisit.

14 |Anno ab urbe condita DCXXVIII Fabius consul p. 219
Bituito regi Aruernorum Galliae ciuitatis bellum maximo instructu conparanti adeo cum paruo exercitu
occurrit, ut Bituitus paucitatem Romanorum uix ad
escam canibus, quos in agmine habebat, sufficere |posse p. 220
2 iactaret. qui cum sibi ad transferendas copias unum
pontem Rhodani fluminis parum esse intellegeret, alium
conpactis lintribus catenisque conexum superstratis con-
3 fixisque tabulis instruxit. conserta pugna et diu gra-
uiter agitata, uicti Galli conuersique in fugam, dum
quisque sibi timet, coaceruatis inconsulte agminibus
et praepropero transitu pontis uincula ruperunt ac
4 mox cum ipsis lintribus mersi sunt. centum octoginta
milia armatorum in exercitu Bituiti fuisse traduntur,
ex quibus centum quinquaginta milia uel caesa uel
mersa sunt.

5 Q. Marcius consul Gallorum gentem sub radice
Alpium sitam bello adgressus est. qui cum se Ro-
manis copiis circumsaeptos uiderent belloque inpares
fore intellegerent, occisis coniugibus ac liberis in flam-
6 mas sese proiecerunt. qui uero praeoccupantibus Ro-
manis peragendae tunc mortis suae copiam non ha-
buerant captique fuerant, alii ferro, alii suspendio,
alii abnegato cibo sese consumpserunt, nullusque
omnino uel paruulus superfuit, qui seruitutis condicio-
nem uitae amore toleraret.

15 |Anno ab urbe condita DCXXXV P. Scipione Nasica p. 221
et L. Calpurnio Bestia consulibus Iugurthae Numidarum regi bellum consensu populi Romani senatus
indixit.

2 Sed ego de Iugurtha ordinis tantum loco et causa
commemorationis breuiter perstrinxerim, quia ut de
natura eius uaria atque intolerabili ita et de rebus
tam dolose quam strenue gestis propter opimam scriptorum luculentiam satis sufficiens apud omnes notitia est.

3 Igitur Iugurtha, Micipsae Numidarum regis adopti-

uus heresque inter naturales eius filios factus, primum
coheredes suos, id est Hiempsalem occidit, Adherba-
lem bello uictum Africa expulit. Calpurnium deinde 4
consulem aduersum se missum pecunia corrupit atque
ad turpissimas condiciones pacis adduxit. praeterea 5
cum Romam ipse uenisset, omnibus pecunia aut cor-
ruptis aut adtemptatis seditiones dissensionesque per-
miscuit; quam cum egrederetur infami satis notauit
elogio dicens: o urbem uenalem et mature peri-
turam, si emptorem inuenerit!

Insequenti anno A. Postumium, Postumii consulis 6
fratrem, quem is quadraginta milium armatorum exer-
citui praefecerat, apud Calamam urbem thesauris re-
p. 322 |giis conditis inhiantem bello oppressit *ad*que uicto
ignominiosissimum foedus exegit. uniuersam paene
Africam a Romanis deficientem regno suo iunxit.
postea tamen Metelli consulis integritate et disciplina 7
coercitus, duobus etiam proeliis uictus uidit praesente
se et uastari Numidiam suam et non posse defendi:
a quo ad deditionem coactus trecentos obsides dedit,
frumentum atque alios commeatus persoluturum sese
spopondit, tria milia amplius perfugarum reddidit.
exim cum incertus in pace improbos non cohiberet 8
excursus, C. Marii consulis non minore paene, quam
ipse praeditus erat, astutia Romanisque uiribus fractus
est, maxime postquam Marius urbem Capsam, ab Her-
cule Phoenice ut ferunt conditam, regiis tunc thesauris
confertissimam dolo circumuenit et cepit. diffidens 9
deinde propriis rebus et uiribus Iugurtha societatem
cum Boccho Maurorum rege fecit, cuius equitatu in
immensum auctus Marianum exercitum creberrimis in-
cursionibus fatigauit. postremo apud Cirtam, urbem 10
antiquam, Masinissae regiam, aduersum Romanos ex-
pugnationem eius parantes sexaginta milibus equitum
instructus occurrit. numquam ulla Romano militi tu- 11
p. 323 multuosior pugna et terribilior |fuit, adeo ut discursu
et fremitu circumcursantium et impetentium equitum

suscitatus puluis caelum subtexuerit, diem ademerit
noctemque obduxerit, tantus autem telorum nimbus
ingruerit, ut nulla pars corporis ab ictu tuta esset,
quippe quibus et uisus ad prospiciendum impedimento
caliginis et expeditio ad cauendum compressione mul-
12 titudinis deerat. nec laborabat eques Maurus ac Nu-
mida, ut bene conlocatum hostem opportuno teli im-
petu rimaretur, sed potius in incertum pila mittebant
certi quod uulnera incerta non essent. ita coacti in
unum Romani pedites densabantur. intercapedinem
13 tanti periculi nox interueniens dedit. eadem postera
die et belli et periculi facies: erumpere in hostem
quamuis stricto miles gladio non ualebat, eminus enim
iaculis repellebatur; fugere non poterant, undique enim
14 uelocior ad persequendum eques in|cluserat. iam tertia p. 324
dies et nullum undecumque suffragium, dira undique
mortis facies obiciebatur: tandem Marius consul forti
desperatione spei uiam fecit, uniuerso simul agmine
prorupit e uallo campoque sese simul et proelio dedit.
15 et cum iterum circumfusi hostes non solum agminis
extrema laniarent, uerum etiam media excussis procul
telis caederent turbatosque Romanos insuper etiam
aestus solis, intolerantia sitis, mortis circumstantia
usque ad extremum desperationis defetigaret, subito
notum illud Romanorum aduersus Afros tempestatum
imbriumque suffragium caelo missum insperatae saluti
16 fuit. siquidem repentina pluuia sitientibus Romanis
et aestuantibus refrigerium potumque praebuit, porro
autem Numidis hastilia telorum, quae manu intorquere
sine ammentis solent, lubrica ac per hoc inutilia red-
17 didit; scuta etiam, quae elephanti corio extento atque
durato habilia et tuta gestabant — cuius ea natura
est, ut acceptum imbrem tamquam spongia ebibat ac
per hoc intractabile repentino pondere fiat — quia
circumferri non poterant, defendere nequiuerunt. ita ex
insperato conturbatis destitutisque Mauris ac Numidis
18 Bocchus ac Iugurtha fugerunt. post hoc nonaginta

milia armatorum nouissimo bello ab isdem regibus
obiecta; haec quoque usque ad internecionem Romanis
uincentibus caesa referuntur. ex eo Bocchus spem
belli abiciens, pacem petiuit atque in pretium pacis
Iugurtham dolo captum catenisque obrutum per Syllam
p. 325 legatum misit ad Marium. qui in triumpho ante cur- 19
rum cum duobus filiis suis actus et mox in carcere
strangulatus est.

Isdem diebus obscenum prodigium ac triste uisum 20
est. L. Heluius eques Romanus cum uxore et filia
de Roma in Apuliam rediens, tempestate correptus
cum filiam consternatam uideret, ut citius propioribus
tectis succederent, relictis uehiculis arreptisque equis
filiam uirginem equo insidentem in medium agmen
accepit. puella continuo ictu fulminis exanimata est, 21
sed omnibus sine scissura aliqua uestimentis ademptis
ac pectoris pedumque uinculis dissolutis, monilibus
etiam anulisque discussis, ipso quoque corpore inlaeso,
nisi quod obscenum in modum nuda et lingua pau-
lulum exerta iacuit; equus quoque ipse, quo utebatur,
straturis frenis et cingulis dissolutis passim ac disper-
sis exanimis procul iacuit.

Paruo post hoc intercessu temporis L. Veturius 22
p. 326 eques Romanus Aemiliam uirginem Vestalem furtiuo
stupro polluit. duas praeterea uirgines Vestales eadem
Aemilia ad participationem incesti sollicitatas contu-
bernalibus sui corruptoris exposuit ac tradidit. indicio
per seruum facto supplicium de omnibus sumptum est.

Isdem praeterea Iugurthini belli temporibus L. Cas- 23
sius consul in Gallia Tigurinos usque Oceanum per-
secutus rursusque ab isdem insidiis circumuentus oc-
cisus est; Lucius quoque Piso uir consularis, legatus 24
Cassii consulis, interfectus. C. Publius alter legatus,
ne residua exercitus portio, quae in castra confugerat,
deleretur, obsides et dimidiam partem rerum omnium
Tigurinis turpissimo foedere dedit: qui Romam reuer-
sus, a Caelio tribuno plebi die dicta eo quod Tigurinis

25 obsides dederat, in exilium profugit. Caepio proconsule capta urbe Gallorum, cui nomen est Tolosae, centum milia pondo auri et argenti centum decem milia e templo Apollinis sustulit: quod cum ad Massiliam, amicam populo Romano urbem, cum praesidiis misisset, interfectis clam — sicut quidam contestantur — quibus ea custodienda et peruehenda commiserat, cuncta per scelus furatus fuisse narratur. unde etiam magna quaestio post Romae acta est.

16 Anno ab urbe condita DCXLII C. Manlius consul p. 327
et Q. Caepio proconsule aduersus Cimbros et Teutonas et Tigurinos et Ambronas, Gallorum Germanorum gentes, quae tunc ut imperium Romanum extinguerent conspirauerant, missi prouincias sibi Rhodano flumine
2 medio diuiserunt. ubi dum inter se grauissima inuidia et contentione disceptant, cum magna ignominia et periculo Romani nominis uicti sunt. siquidem in ea pugna M. Aemilius consularis captus atque inter-
3 fectus est, duo filii consulis caesi; LXXX milia Romanorum sociorumque ea tempestate trucidata, XL milia
4 calonum atque lixarum interfecta Antias scribit. ita ex omni penitus exercitu decem tantummodo homines, qui miserum nuntium ad augendas miserias repor-
5 tarent, superfuisse referuntur. hostes binis castris atque ingenti praeda potiti noua quadam atque insolita exsecratione cuncta quae ceperant pessum dederunt; p. 328
6 uestis discissa et proiecta est, aurum argentumque in flumen abiectum, loricae uirorum concisae, phalerae equorum disperditae, equi ipsi gurgitibus inmersi, homines laqueis collo inditis ex arboribus suspensi sunt, ita ut nihil praedae uictor, nihil misericordiae uictus
7 adgnosceret. maximus tunc Romae non solum luctus, uerum etiam metus fuit, ne confestim Cimbri Alpes transgrederentur Italiamque delerent.

8 Isdem temporibus Q. Fabius Maximus filium suum adulescentem, rus relegatum, cum duobus seruis parricidii ministris interfecit ipsosque continuo seruos in

pretium sceleris manumisit. die dicta Cn. Pompeio
accusante damnatus est.
Igitur Marius quarto consul cum iuxta Isarae Rho- 9
danique flumina, ubi in sese confluunt, castra posuisset,
Teutones Cimbri et Tigurini et Ambrones postquam
continuo triduo circa Romanorum castra pugnarunt,
si quo pacto eos excuterent uallo atque in aequor
effunderent, tribus agminibus Italiam petere destina-
runt. Marius, post digressum hostium castra mouit 10
et collem occupauit, qui campo et fluuio, ubi hostes
sese diffuderant, imminebat. cumque exercitui eius
p. 329 aqua ad potandum |deesset, querellisque omnium co-
argueretur, aquam quidem in conspectu esse respondit,
sed eam ferro uindicandam. primis itaque calonibus
cum clamore in pugnam ruentibus subsecutus exer-
citus, mox iusto certamine conpositis ordinibus bellum
gestum et uicere Romani. quarto die rursus productae 11
utrimque in campum acies usque ad meridiem paene
pari pugnauere discrimine. post ubi incalescente sole
fluxa Gallorum corpora in modum niuium distabuerunt,
usque in noctem caedes potius quam pugna protracta
est. ducenta milia armatorum in eo bello interfecta 12
sunt, octoginta milia capta, uix tria milia fugisse re-
feruntur; dux quoque eorum Teuto*bodus* occisus est.
mulieres eorum constantiore animo quam si uicissent 13
consuluere consulem, ut, si inuiolata castitate uirgini-
bus sacris ac dis seruiendum esset, uitam sibi reser-
uarent. itaque cum petita non impetrauissent, paruulis
suis ad saxa conlisis cunctae sese ferro ac suspendio
peremerunt. haec de Tigurinis et Ambronibus gesta
sunt. Teutones autem et Cimbri integris copiis Al- 14
pium niues emensi Italiae plana peruaserant, ibique
p. 330 cum |rigidum genus diu blandioribus auris, poculis,
cibis ac lauacris emolliretur, Marius V consul et Ca-
tulus aduersum eos missi, die ad pugnam et campo
dato Hannibalis secuti ingenium in nebula disposuere
pugnam, in sole pugnarunt. prima siquidem pertur- 15

batio Gallorum fuit, quod Romanam aciem prius offen-
dere dispositam quam adesse senserunt. cumque ilico
uulnerati equites retro in suos cogerentur totamque
multitudinem indisposite adhuc aduentantem contur-
barent et sol cum uento ortus ex aduerso emicuisset,
uisus eorum puluis oppleuit et splendor hebetauit.
16 ita factum est, ut tanta ac tam terribilis multitudo
minima Romanorum clade, sua autem ultima inter-
necione caederetur. centum quadraginta milia eorum
tunc in bello caesa, sexaginta milia capta dicuntur.
17 mulieres grauiorem paene excitauere pugnam, quae
plaustris in modum castrorum circumstructis, ipsae
autem desuper propugnantes, diu repulere Romanos.
sed cum ab his nouo caedis genere terrerentur — ab-
scisis enim cum crine uerticibus inhonesto satis uul-
nere turpes relinquebantur — ferrum, quod in hostes
18 sumpserant, in se suosque uerterunt. namque aliae
concursu mutuo iugulatae, aliae apprehensis inuicem
faucibus strangulatae, aliae funibus per equorum crura
consertis ipsisque continuo equis exstimulatis, post-
quam suas isdem funibus, quibus equorum crura
nexuerant, indidere ceruices, protractae atque exani-
matae sunt, aliae laqueo de subrectis plaustrorum
19 temonibus pependerunt. inuenta est etiam quaedam, p. 321
quae duos filios traiectis per colla eorum laqueis ad
suos pedes uinxerit et, cum se ipsam suspendio mori-
20 turam dimisisset, secum traxerit occidendos. inter
haec multa ac miserabilia mortis genera reguli quo-
que duo strictis in se gladiis concurrisse referuntur.
Lugius et Boiorix reges in acie ceciderunt; Claodicus
21 et Caesorix capti sunt. ita in his duobus proeliis
CCCXL milia Gallorum occisa et CXL milia capta sunt,
absque innumera mulierum multitudine, quae se suosque
paruulos femineo furore, ui autem uirili necauerunt.
22 igitur talem Marii triumphum Romanamque uictoriam
incredibile facinus et numquam antea Romanis cogni-
tum Romae subito perpetratum uersa in horrorem ac

maerorem tota urbe fuscauit. Publicius siquidem Malle- 23
olus seruis adnitentibus matrem suam interfecit; damnatus parricidii insutusque in culleum et in mare pro-
iectus est; inpleueruntque Romani et facinus et poenam, 24
unde et Solon Atheniensis decernere non ausus fuerat, dum fieri posse non credit, et Romani, qui se ortos a Romulo scirent, etiam hoc fieri posse intellegentes supplicium singulare sanxerunt.

p. 332 Anno ab urbe condita DCXLV post Cimbricum et 17
Teutonicum bellum et quintum Marii consulatum, quo status imperii Romani iure conseruatus iudicatur, sexto consulatu eiusdem C. Marii ita labefactatus est, ut paene usque ad extremum intestina clade conciderit.
euoluere ac percurrere mihi discordiarum ambages et 2
inextricabiles seditionum causas incommodum simul
ac longum uidetur; sane breuiter strinxisse sufficiat, 3
quia primus L. Apuleius Saturninus excitati tumultus auctor exstiterit, Q. Metello Numidico uiro sane primario acerrimus inimicus, qui eum censorem creatum protractum domo atque in Capitolium confugientem armata multitudine obsedit, unde equitum Romanorum indignatione deiectus est, plurima ante Capitolium caede facta. A. Nunium deinde, conpetitorem suum, Saturninus et Glaucia fraude C. Marii consulis
occiderunt. subsequente anno Marius sexto consul et 4
Glaucia praetor et Saturninus tribunus plebi conspirauerunt Metellum Numidicum in exilium quacumque ui agere. die dicta a suppositis eiusdem factionis iudicibus per scelus innocens Metellus damnatus in exi-
p. 333 lium cum totius urbis dolore discessit. idem Satur- 5
ninus Memmium, uirum acrem et integrum, fieri consulem timens, orta subito seditione fugientem per P. Mettium satellitem informi stipite conminutum in-
terfecit. fremente pro tantis reipublicae malis senatu 6
populoque Romano, Marius consul accommodato ad tempus ingenio consensui bonorum sese inmiscuit commotamque plebem leni oratione sedauit. Saturninus

infamibus ausis contionem domi suae habuit ibique
7 ab aliis rex, ab aliis imperator est appellatus. Marius
manipulatim plebe descripta alterum consulem cum
praesidiis in colle disposuit, ipse portas communiuit.
in foro proelium commissum est; Saturninus a Ma-
rianis foro pulsus in Capitolium confugit; Marius
8 fistulas, quibus eo aqua deducebatur, incidit. bellum
deinde in aditu Capitolii horridum satis actum est,
multi circa Saufeium et Saturninum caesi. Saturninus
palam clamitans, Marium auctorem esse omnium mo-
9 litionum suarum, contestatus est; cum autem ipse
Saturninus et Saufeius et Labienus cogente Mario in
curiam confugissent, per equites Romanos effractis
foribus occisi sunt. C. Glaucia extractus e domo
10 Claudii trucidatus est. Furius, tribunus plebi, bona
omnium publicanda decreuit. Cn. Dolabella, Saturnini
frater, per forum holitorium fugiens, cum L. Giganio
interfectus est. itaque |auctoribus tantae seditionis p. 334
11 occisis quies populo fuit. tunc Cato atque Pompeius
rogationem de reditu Metelli Numidici totius urbis
gaudio promulgarunt: quae ne perficeretur, Marii con-
sulis et Furii tribuni plebi factionibus intercessum est.
12 Rutilius quoque uir integerrimus adeo fidei atque in-
nocentiae constantia usus est, ut die sibi ab accusa-
toribus dicta, usque ad cognitionem neque capillum
barbamue promiserit neque sordida ueste humiliue
habitu suffragatores conciliarit, inimicos permulserit,
iudices temperarit, orationem quoque a praetore con-
cessam nihilo summissiorem quam animum habuerit.
13 cum euidenti oppugnaretur calumnia et opinione bono-
rum omnium iure absoluendus putaretur, peiurio iu-
dicum condemnatus est. qui Zmyrnam conmigrans
litterarum studiis intentus consenuit.

18 |Anno ab urbe condita DCLVIIII Sex. Iulio Caesare p. 335
et L. Marcio Philippo consulibus intestinis causis so-
2 ciale bellum tota commouit Italia. siquidem Liuius
Drusus, tribunus plebi, Latinos omnes spe libertatis

inlectos cum placito explere non posset, in arma ex-
citauit. eo accessit, ut maestam urbem prodigia dira 3
terrerent. nam sub ortu solis globus ignis a regione
septentrionis cum maximo caeli fragore emicuit. apud 4
Arretinos cum panes per conuiuia frangerentur, cruor
e mediis panibus quasi ex uulneribus corporum fluxit.
praeterea per septem continuos dies grando lapidum, 5
inmixtis etiam testarum fragmentis, terram latissime
uerberauit. in Samnitibus uastissimo terrae hiatu flamma
prorupit et usque in caelum extendi uisa est. con- 6
plures praeterea in itinere uidere Romani globum
coloris aurei caelo ad terram deuolui maioremque
factum rursus a terra in sublime ad orientem solem
ferri ac magnitudine sua ipsum solem obtexisse. Dru- 7
sus tantis malis anxius domi suae incerto quidem
p. 336 auctore interfectus est.

Igitur Picentes Vestini Marsi Paeligni Marrucini 8
Samnites Lucani cum adhuc occultam defectionem
meditarentur, C. Seruium praetorem, legatum ad se
missum, apud Asculum occiderunt statimque clausa
ciuitate omnes ciues Romanos indicta caede iugula-
runt. continuo atrocissimam perniciem infamissima 9
praecessere prodigia. namque omnium generum ani-
malia, quae manus hominum blande perpeti atque
inter homines uiuere solita erant, relictis stabulis
pascuisque cum balatu hinnitu mugituque miserabili
ad siluas montesque fugerunt. canes quoque, quorum
naturae est extra homines esse non posse, lacrimosis
ululatibus uagi luporum ritu oberrarunt. igitur Cn. 10
Pompeius praetor cum Picentibus iussu senatus bellum
gessit et uictus est, postquam sibi Samnites Papium
Mutilum imperatorem praefecerant, Marsi autem Aga-
memnonem archipiratam praeoptauerant. Iulius Caesar 11
Samnitium pugna uictus caeso fugit exercitu. Rutilius
consul Marium propinquum suum legatum sibi legit:
quem adsidue summonentem moram bello utilem fore
et paulisper in castris exerceri militem oportere tironem,

12 dolo id eum agere ratus contempsit seseque in insidias
Marsorum et uniuersum agmen exercitus sui incautus
iniecit, ubi et ipse consul occisus et multi nobiles
interfecti et octo milia Romanorum militum caesa
13 sunt. arma et corpora interfectorum in conspectum
Marii legati Tolenus fluuius pertulit atque in testimo-
|nium cladis euexit. Marius raptis continuo copiis p. 337
uictores insperatus oppressit, octo milia et ipse Mar-
14 sorum interfecit. Caepio autem a Vestinis et Marsis
deductus in insidias, cum exercitu trucidatus est. L. uero
Iulius Caesar postquam apud Aeserniam uictus aufu-
gerat, contractis undique copiis aduersum Samnitas
et Lucanos dimicans multa hostium milia interfecit.
15 cumque ab exercitu imperator appellatus esset Romam-
que nuntios de uictoria misisset, senatus saga, hoc
est uestem maeroris, quam exorto sociali bello sum-
pserat, hac spe adridente deposuit atque antiquum togae
decorem recuperauit. Marius deinde sex milia Marso-
16 rum cecidit, septem milia armis exuit. Sylla cum ui-
ginti et quattuor cohortibus Aeserniam missus, ubi
artissima obsidione Romani ciues et milites preme-
bantur, maximo bello et plurima caede hostium urbem
17 sociosque seruauit. Cn. Pompeius Picentes graui proelio
fudit, qua uictoria senatus laticlauia et cetera digni-
tatis insignia recepit, cum togas tantummodo uictoria
Caesaris primum respirante sumpsisset. Porcius Cato
praetor Etruscos, Plotius legatus Vmbros plurimo san-
guine inpenso et difficillimo labore uicerunt.
18 Cn. Pompeio L. Porcio Catone consulibus Pom-
peius diu obsedit Asculum ciuitatem; nec tamen ex-
pugnauisset, nisi populum in campum prorumpentem
grauissima oppressione uicisset. decem et octo milia
Marsorum in ea pugna cum Franco imperatore suo
19 caesa sunt, capta tria milia. quattuor milia autem
Italici uiri ex ea caede pro|fugi iugum montis coacto p. 338
in unum agmine forte conscenderant, ubi oppressi
20 exanimatique niuibus miserabili morte riguerunt. nam-

que ita, ut attoniti timore hostium steterant, alii stir-
pibus uel saxis reclines, alii armis suis innitentes,
patentibus cuncti oculis dentibusque nudatis uiuentium
in modum uisebantur; nec ullum erat procul intuen-
tibus mortis indicium nisi diuturna immobilitas, quam
nullo modo humanae uitae uegetatio diu perpeti potest.
eadem die Picentes congressi et uicti sunt, quorum 21
dux Vidacilius conuocatis principibus suis post magni-
ficas epulas largaque pocula cunctos ad exemplum sui
prouocans hausto ueneno absumptus est, cunctis
factum eius laudantibus sed nemine subsequente.

Anno ab urbe condita DCLXI cum ad obsidendos 22
p. 339 Pom|peios Romanus isset exercitus et Postumius Al-
binus uir consularis, tunc L. Syllae legatus, intolera-
bili superbia omnium in se militum odia suscitasset,
lapidibus occisus est. Sylla consul ciuilem cruorem 23
non nisi hostili sanguine expiari posse testatus est:
cuius rei conscientia permotus exercitus ita pugnam
adortus est, ut sibi unusquisque pereundum uideret nisi
uicisset. decem et octo milia Samnitium illo proelio
caesa sunt; Iuuentium quoque, Italicum ducem, et ma-
gnum ipsius populum persecutus occidit. Porcius Cato 24
consul Marianas copias habens cum aliquanta strenue
gessisset, gloriatus est, C. Marium non maiora fecisse,
et ob hoc, cum ad lacum Fucinum contra Marsos
bellum gereret, a filio C. Marii in tumultu belli quasi
ab incerto auctore prostratus est. C. Gabinius legatus 25
in expugnatione hostilium castrorum interfectus est.
p. 340 Marrucini Vestinique Sulpicio |legato Pompei perse-
quente uastati sunt. Popaedius et Obsidius, Italici
imperatores, ab eodem Sulpicio apud flumen Teanum
horribili proelio oppressi et occisi sunt. Pompeius 26
Asculum ingressus praefectos centuriones cunctosque
principes eorum uirgis cecidit securique percussit,
seruos praedamque omnem sub hasta uendidit, reli-
quos liberos quidem sed nudos et egentes abire prae-
cepit; et cum de hac praeda opitulationem aliquam

in usum stipendii publici senatus fore speraret, nihil
27 tamen Pompeius ex ea egenti aerario contulit. nam-
que eodem tempore cum penitus exhaustum esset
aerarium et ad stipendium frumenti deesset expensa,
loca publica quae in circuitu Capitolii pontificibus
auguribus decemuiris et flaminibus in possessionem
tradita erant, cogente inopia uendita sunt et sufficiens
pecuniae modus, qui ad tempus inopiae subsidio esset,
28 acceptus est. equidem tunc in sinus ipsius ciuitatis euer-
sarum omnium urbium nudatarumque terrarum abrasae
undique opes congerebantur, cum ipsa Roma turpi adi-
29 gente inopia praecipuas sui partes auctionabatur. quam-
obrem consideret tunc tempora sua, cum quasi inexple-
bilis uenter cuncta consumens et semper esuriens cunctis
urbibus, quas miseras faciebat, ipsà miserior nihil relin-
quens nihil habebat et stimulo domesticae famis ad
continuationem bellicae inquietudinis trudebatur.
30 Isdem temporibus rex Sothimus cum magnis Thra-
cum auxiliis Graeciam ingressus cunctos Macedoniae
fines depopulatus est tandemque a C. Sentio praetore
superatus redire in regnum coactus est.
19 Anno ab urbe condita DCLXII nondum finito so- p. 341
ciali bello Romae primum bellum ciuile commotum
est, eodemque anno Mithridaticum bellum etsi minus
2 infame non tamen minus graue coeptum est. equi-
dem de Mithridatici belli spatio uarie traditum est,
utrum abhinc primum coeperit an tunc praecipue
exarserit, maxime cum alii triginta alii quadraginta
annos gestum ferant. sed quamuis isdem gesta tem-
poribus perplexis coaceruata malis exarserint, a me
tamen speciatim, etsi breuiter, singula proferentur.
3 Marius, Sylla consule et contra Mithridatem in Asiam
cum exercitu profecturo, in Campania tamen propter
socialis belli reliquias consistente, adfectauit septimum
4 consulatum et bellum suscipere Mithridaticum. quo
Sylla cognito inpatiens reuera iuuenis intemperataque
ira percitus cum quattuor legionibus primum ante

urbem consedit, ubi Gratidium Marii legatum quasi
primam uictimam belli ciuilis occidit, mox urbem cum
exercitu inrupit, faces ad inflammandam urbem po-
poscit. omnibus metu abditis, per Sacram uiam cito
p. 342 agmine in fo|rum uenit. Marius cum permouere no- 5
6 bilitatem, inflammare plebem, equestrem denique or-
dinem perarmare aduersus Syllam frustra adtemptasset,
postremo seruis spe libertatis et praedae ad arma
sollicitatis, nequiquam repugnare ausus, tandem in
Capitolium concessit. sed cum eo Syllanae cohortes
inruissent, magna suorum caede diffugit. ibi tunc 6
Sulpicius Marii collega seruo suo prodente prostratus
est; seruum uero ipsum, quod hostem indicauerat,
manumitti, quod uero dominum prodiderat, saxo Tar-
peio deici consules decreuerunt. Marius fugiens cum 7
persequentum instantia circumsaeptus esset, in Min-
turnensium paludibus sese abdidit; e quibus infeliciter
luto oblitus ignominioseque protractus, turpi autem
spectaculo Minturnas deductus contrususque in car-
cerem percussorem ad se missum solo uultu exter-
ruit. deinde lapsus e uinculis in Africam transfugit 8
sollicitatoque ex Vtica filio, ubi in custodia obserua-
batur, continuo Romam regressus Cinnae consuli so-
cietate scelerum coniunctus est. igitur ad profligan- 9
p. 343 |dam uniuersam rempublicam exercitum sibi in quattuor
partes diuiserunt. tres siquidem legiones Mario datae,
parti copiarum Cn. Carbo praepositus est, partem Ser-
torius accepit, ille scilicet Sertorius, iam hic ciuilis
belli incentor et particeps, qui etiam hoc finito aliud
post in Hispania bellum excitauit, quod per multos
annos maximis Romanorum cladibus traxit. cetera
uero exercitus portio Cinnam secuta est. porro autem 10
Cn. Pompeius, qui a senatu cum exercitu arcessitus,
ut reipublicae opitularetur, et diu sese nouarum rerum
aucupatione suspenderat, contemptus a Mario uel Cinna
ad Octauium alterum consulem sese contulit et mox
cum Sertorio conflixit. infelicem pugnam interuentus 11

noctis diremit; sescenteni ex utraque parte milites
12 trucidati sunt. postera die cum permixtim corpora
ad sepulturam discernerentur, miles Pompeianus fratris
sui, quem ipse interfecerat, corpus adgnouit: in con-
cursu enim utrique cognitionem uultus galea, consi-
derationem furor ademerat; quamuis parum sit culpae
circa ignorantiam, ut uideatur nescisse de fratre quem
13 non ambigitur scisse de ciue. itaque uictor uicto in-
felicior, ubi et fratris corpus agnouit et parricidium
suum, exsecratus bella ciuilia ilico pectus suum gladio
transuerberans simulque lacrimas et sanguinem fun-
dens super fraternum sese cadauer abiecit.
14 Et quid hoc profuit ad confusionem crudelis in-
cepti, quod in primo statim bellorum ciuilium exordio
infamis fama |percrebruit, concurrisse ignaros quidem p. 344
fratres sed conscios ciues, petisse fratrem scelere uicto-
rem spolia fratris occisi ac mox tantae immanitatis
reum eodem gladio atque eadem manu per suam necem
15 parricidium, quod admiserat, uindicasse? numquid in-
tentarum animositates partium tam triste mouit exem-
plum? numquid apud quemquam periculum sceleris
reppulit terror erroris? numquid haec, quae commu-
nis est etiam cum beluis, pietas et reuerentia natu-
rae? ** quod unus perimendo ac pereundo commisit,
quia in se agi posset intremuit seseque ab huiusmodi
16 incepto conscientia uictus remouit? quin potius annis
fere quadraginta consequentibus in tantum continuata
sunt bella ciuilia, ut magnitudo laudis adpendenda ex
magnitudine sceleris putaretur. omnes enim post tale
documentum in tali militia parricidiorum pericula re-
fugissent, nisi parricidia ipsa uoluissent.
17 Igitur Marius coloniam Ostiensem ui ingressus
omnia ibi genera libidinis auaritiae et crudelitatis
18 exercuit. Pompeius fulmine adflatus interiit; exercitus
uero eius pestilentia correptus paene totus absumptus
est. nam undecim milia uirorum de castris Pompei
mortua, sex milia autem de |parte Octauii consulis p. 345

siderata sunt. Marius Antium et Ariciam ciuitates 19
hostiliter inrupit cunctosque in his praeter proditores
interfecit, bona suis diripienda permisit. post Cinna
consul cum legionibus et Marius cum fugitiuis urbem
ingressi nobilissimos quosque e senatu et plurimos
consulares uiros interfecerunt.

Sed quota haec portio ostentatae miseriae est? ** 20
uno uerbo definisse caedem bonorum, cuius fuit tanta
numerositas, tanta diuturnitas, tanta crudelitas tanta-
que diuersitas? uerumtamen aequius est me aliquid 21
utilitatis subtraxisse causae quam tantum horroris in-
gessisse notitiae, siue peritis haec siue imperitis obi-
ciantur. de patria siquidem, de ciuibus et de ma- 22
ioribus nostris haec loquimur, qui his exagitati malis
tam abominanda gesserunt, de quibus etiam auditis
posteri perhorrescant, qui profecto nolunt ista nimis
exaggerari aut sufficientis notitiae moderatione, si
sciunt, aut misericordis reuerentiae contemplatione, si
nesciunt.

Igitur Marius cum interfectorum ciuium capita in- 23
lata conuiuiis, oblata Capitoliis, conlata Rostris ad
spectaculum ornatumque congereret ac septimum con-
sulatum cum Cinna tertium consule peruasisset, in
exordio consularis imperii sera tandem morte prae-
reptus est. Cinna bonorum neces malorum caede sup- 24
pleuit. nam cum introducta per Marium fugitiuorum
manus insatiabilis praedandi esset nullamque partem
auctoribus praedae consulibus ministraret, in forum
p. 346 quasi stipendii causa sollicitata, militi|busque circum-
data, inermis extincta est. caesa sunt illa die in foro
urbis octo milia fugitiuorum, idemque Cinna quarto
consul ab exercitu suo interfectus est.

Interea residui senatorum, qui potentiam Cinnae, 20
Marii crudelitatem, insaniam Fimbriae Sertoriique au-
daciam fuga euaserant, transuecti in Graeciam coegere
precibus Syllam, ut periclitanti immo iam paene per-
ditae patriae opem ferret. igitur Sylla mox ut Cam- 2

panum litus attigit, Norbanum consulem proelio op-
pressit: septem milia tunc Romanorum Romani inter-
fecerunt, sex milia eorundem ab isdem capta sunt,
centum uiginti et quattuor de Syllana parte cecide-
3 runt. Fabius uero Hadrianus, cui imperium pro prae-
tore erat, regnum Africae seruorum manu adfectans,
a dominis eorum apud Vticam congestis sarmentis
4 |cum omni familia uiuus incensus est. Damasippus prae- p. 347
tor incentore Mario consule Q. Scaeuolam C. Carbo-
nem L. Domitium P. Anti|stium in curiam quasi ad p. 348
consultandum uocatos crudelissime occidit. corpora in-
terfectorum per carnifices unco tracta atque in Tibe-
5 rim missa sunt. eodem tempore Syllae duces plu-
rima proelia aduersum Marianas partes infelicissima
felicitate gesserunt. nam et Q. Metellus Carrinatis
copias cecidit et castra peruasit et Cn. Pompeius Car-
6 bonis equitatum grauiter trucidauit. Syllae etiam et
Marii adulescentis maximum tunc proelium apud Sa-
criportum fuit, in quo de exercitu Marii caesa sunt
7 XXV milia, sicut Claudius scribit. Pompeius Carbo-
nem etiam castris exuit fugientemque insecutus, nunc
caedendo nunc ad deditionem cogendo plurima exer-
citus parte priuauit. Metellus Norbani agmen oppressit:
8 ubi nouem milia Marianae partis occisa sunt. Lucullus
cum a Quintio obsideretur, erupit et repentina pugna
obsessorem deleuit exercitum. nam plus quam decem
9 milia ibi tunc caesa referuntur. Sylla deinde cum
Camponio Samnitium duce et Carrinatis reliquis copiis
ante ipsam urbem portamque Collinam ad horam diei
nonam signa contulit grauissimoque proelio tandem
uicit. octoginta milia hominum ibi fusa dicuntur: duo-
decim milia sese dediderunt, reliquam |multitudinem p. 349
in fugam uersam insatiabilis uictorum ciuium ira con-
sumpsit.

21 Sylla mox atque urbem uictor intrauit, tria milia
hominum, qui se per legatos dediderant, contra fas
contraque fidem datam inermes securosque interfecit.

plurimi tunc quoque, ut non dicam innocentes, sed
etiam ipsius Syllanae partis occisi sunt, quos fuisse
plus quam nouem milia ferunt. ita liberae per urbem
caedes, percussoribus passim uagantibus ut quemque
uel ira uel praeda sollicitabat, agitabantur. igitur 2
cunctis iam quod singuli timebant aperte frementibus
Q. Catulus palam Syllae dixit: cum quibus tandem
uicturi sumus, si in bello armatos, in pace
inermes occidimus? tunc Sylla auctore L. Fursidio 3
primipilari primus infamem illam tabulam proscripti-
p. 350 onis induxit. prima |proscriptio octoginta hominum
fuit, in quibus quattuor consulares erant Carbo Marius
Norbanus et Scipio et inter eos Sertorius tunc maxime
pertimescendus. item alia cum quingentis nominibus 4
proposita est, quam cum Lollius, quippe securus nihil-
que sibi conscius, legeret, ubi suum repente nomen
offendit, dum se trepidus adoperto capite foro sub-
trahit, interfectus est. sed ne in ipsis quidem tabulis 5
fides ac finis malorum uidebatur. namque alios quos
proscripserant iugulabant, alios autem postquam iu-
gulauerant proscribebant. nec ipsius mortis erat uia 6
simplex aut una condicio, ut in nece ciuium saltem
ius hostium seruaretur, qui nihil a uictis praeter uitam
exigunt. M. Marium siquidem de caprili casa extra- 7
ctum uinciri Sylla iussit ductumque trans Tiberim ad
Lutatiorum sepulchrum effossis oculis membrisque mi-
nutatim desectis uel etiam fractis trucidari. post hunc 8
p. 351 P. Laetorius senator et Venu|leius triumuir occisi.
M. Marii caput Praeneste missum: quo uiso C. Marius
ultima desperatione correptus, ubi a Lucretio obside-
batur, ne in manus incideret inimicorum, cum Telesino
mutua morte concurrit. dumque uiolentius ipse in 9
concurrentem manus adigit, circa suum uulnus manum
percutientis hebetauit. ita eo interfecto, ipse leuiter
uulneratus ceruices seruo suo praebuit. Carrinatem 10
praetorem Sylla iugulauit. inde Praeneste profectus
omnes Marianae militiae principes, hoc est legatos

11 quaestores praefectos et tribunos iussit occidi. Pom-
peius Carbonem a Cossura insula in Aegyptum fugere
conantem, in Siciliam ad se retractum conpluresque
12 cum eo socios eius occidit. Sylla dictator creatus est,
ut dominationis et crudelitatis libido honesti prae-
cipuique nominis reuerentia et armaretur et uelaretur.
13 Pompeius in Africam transgressus eruptione circa Vti-
cam facta decem et octo milia hominum interfecit.
quo bello Domitius dux Marianus dum inter primores
14 pugnat, occisus est. idemque Pompeius Hiertam Nu-
midiae regem persecutus, fugientemque a Bogude Bocchi
Maurorum regis filio spo|liari omnibus copiis fecit: p. 352
quem continuo Bullam reuersum tradito sibi oppido
interfecit.

22 Creatis itaque P. Seruilio et Appio Claudio con-
2 sulibus uisus est tandem Sylla priuatus. hoc fine con-
clusa sunt duo bella funestissima, sociale Italicum et
ciuile Syllanum. haec per annos decem tracta plus
quam centum quinquaginta milia Romanorum con-
3 sumpserunt; tantumque lectissimorum uirorum uerna-
culorumque militum Roma hoc ciuili bello perdidit,
quantum in ea superiore tempore, cum se iam aduer-
sum Alexandrum Magnum circumspiceret, in discretis
4 aetatibus census inuenit; praeterea uiros consulares
uiginti et quattuor, praetorios sex, aedilicios sexaginta,
senatores fere ducentos, absque innumeris totius Italiae
populis, qui passim sine consideratione deleti sunt,
quos neget quisquam, si ualet, quin eodem damno
suo uicerit Roma quo amisit Italia.

5 Pro pudor! num quidnam et hic conparatione am-
bigua egent tempora? immo uel maxime, inquiunt:
nam quid tam apte quam bellis ciuilibus bella ciuilia
conparantur? an forte dicetur, etiam in his tempori-
6 |bus bella ciuilia non fuisse? quibus a nobis respon- p. 353
debitur, iustius quidem socialia uocari oportere, sed
nobis proficere, si ciuilia nominentur. cum enim causis
uocabulis ac studiis paria docentur omnia tum sibi

inlectos cum placito explere non posset, in arma ex-
citauit. eo accessit, ut maestam urbem prodigia dira 3
terrerent. nam sub ortu solis globus ignis a regione
septentrionis cum maximo caeli fragore emicuit. apud 4
Arretinos cum panes per conuiuia frangerentur, cruor
e mediis panibus quasi ex uulneribus corporum fluxit.
praeterea per septem continuos dies grando lapidum, 5
inmixtis etiam testarum fragmentis, terram latissime
uerberauit. in Samnitibus uastissimo terrae hiatu flamma
prorupit et usque in caelum extendi uisa est. con- 6
plures praeterea in itinere uidere Romani globum
coloris aurei caelo ad terram deuolui maioremque
factum rursus a terra in sublime ad orientem solem
ferri ac magnitudine sua ipsum solem obtexisse. Dru- 7
sus tantis malis anxius domi suae incerto quidem
p. 336 auctore interfectus |est.

Igitur Picentes Vestini Marsi Paeligni Marrucini 8
Samnites Lucani cum adhuc occultam defectionem
meditarentur, C. Seruium praetorem, legatum ad se
missum, apud Asculum occiderunt statimque clausa
ciuitate omnes ciues Romanos indicta caede iugula-
runt. continuo atrocissimam perniciem infamissima 9
praecessere prodigia. namque omnium generum ani-
malia, quae manus hominum blande perpeti atque
inter homines uiuere solita erant, relictis stabulis
pascuisque cum balatu hinnitu mugituque miserabili
ad siluas montesque fugerunt. canes quoque, quorum
naturae est extra homines esse non posse, lacrimosis
ululatibus uagi luporum ritu oberrarunt. igitur Cn. 10
Pompeius praetor cum Picentibus iussu senatus bellum
gessit et uictus est, postquam sibi Samnites Papium
Mutilum imperatorem praefecerant, Marsi autem Aga-
memnonem archipiratam praeoptauerant. Iulius Caesar 11
Samnitium pugna uictus caeso fugit exercitu. Rutilius
consul Marium propinquum suum legatum sibi legit:
quem adsidue summonentem moram bello utilem fore
et paulisper in castris exerceri militem oportere tironem,

12 dolo id eum agere ratus contempsit seseque in insidias
Marsorum et uniuersum agmen exercitus sui incautus
iniecit, ubi et ipse consul occisus et multi nobiles
interfecti et octo milia Romanorum militum caesa
13 sunt. arma et corpora interfectorum in conspectum
Marii legati Tolenus fluuius pertulit atque in testimo-
|nium cladis euexit. Marius raptis continuo copiis p. 337
uictores insperatus oppressit, octo milia et ipse Mar-
14 sorum interfecit. Caepio autem a Vestinis et Marsis
deductus in insidias, cum exercitu trucidatus est. L. uero
Iulius Caesar postquam apud Aeserniam uictus aufu-
gerat, contractis undique copiis aduersum Samnitas
et Lucanos dimicans multa hostium milia interfecit.
15 cumque ab exercitu imperator appellatus esset Romam-
que nuntios de uictoria misisset, senatus saga, hoc
est uestem maeroris, quam exorto sociali bello sum-
pserat, hac spe adridente deposuit atque antiquum togae
decorem recuperauit. Marius deinde sex milia Marso-
16 rum cecidit, septem milia armis exuit. Sylla cum ui-
ginti et quattuor cohortibus Aeserniam missus, ubi
artissima obsidione Romani ciues et milites preme-
bantur, maximo bello et plurima caede hostium urbem
17 sociosque seruauit. Cn. Pompeius Picentes graui proelio
fudit, qua uictoria senatus laticlauia et cetera digni-
tatis insignia recepit, cum togas tantummodo uictoria
Caesaris primum respirante sumpsisset. Porcius Cato
praetor Etruscos, Plotius legatus Vmbros plurimo san-
guine inpenso et difficillimo labore uicerunt.
18 Cn. Pompeio L. Porcio Catone consulibus Pom-
peius diu obsedit Asculum ciuitatem; nec tamen ex-
pugnauisset, nisi populum in campum prorumpentem
grauissima oppressione uicisset. decem et octo milia
Marsorum in ea pugna cum Frauco imperatore suo
19 caesa sunt, capta tria milia. quattuor milia autem
Italici uiri ex ea caede pro|fugi iugum montis coacto p. 336
in unum agmine forte conscenderant, ubi oppressi
20 exanimatique niuibus miserabili morte riguerunt. nam-

que ita, ut attoniti timore hostium steterant, alii stir-
pibus uel saxis reclines, alii armis suis innitentes,
patentibus cuncti oculis dentibusque nudatis uiuentium
in modum uisebantur; nec ullum erat procul intuen-
tibus mortis indicium nisi diuturna immobilitas, quam
nullo modo humanae uitae uegetatio diu perpeti potest.
eadem die Picentes congressi et uicti sunt, quorum 21
dux Vidacilius conuocatis principibus suis post magni-
ficas epulas largaque pocula cunctos ad exemplum sui
prouocans hausto ueneno absumptus est, cunctis
factum eius laudantibus sed nemine subsequente.

Anno ab urbe condita DCLXI cum ad obsidendos 22
p. 339 Pom|peios Romanus isset exercitus et Postumius Al-
binus uir consularis, tunc L. Syllae legatus, intolera-
bili superbia omnium in se militum odia suscitasset,
lapidibus occisus est. Sylla consul ciuilem cruorem 23
non nisi hostili sanguine expiari posse testatus est:
cuius rei conscientia permotus exercitus ita pugnam
adortus est, ut sibi unusquisque pereundum uideret nisi
uicisset. decem et octo milia Samnitium illo proelio
caesa sunt; Iuuentium quoque, Italicum ducem, et ma-
gnum ipsius populum persecutus occidit. Porcius Cato 24
consul Marianas copias habens cum aliquanta strenue
gessisset, gloriatus est, C. Marium non maiora fecisse,
et ob hoc, cum ad lacum Fucinum contra Marsos
bellum gereret, a filio C. Marii in tumultu belli quasi
ab incerto auctore prostratus est. C. Gabinius legatus 25
in expugnatione hostilium castrorum interfectus est.
p. 340 Marrucini Vestinique Sulpicio |legato Pompei perse-
quente uastati sunt. Popaedius et Obsidius, Italici
imperatores, ab eodem Sulpicio apud flumen Teanum
horribili proelio oppressi et occisi sunt. Pompeius 26
Asculum ingressus praefectos centuriones cunctosque
principes eorum uirgis cecidit securique percussit,
seruos praedamque omnem sub hasta uendidit, reli-
quos liberos quidem sed nudos et egentes abire prae-
cepit; et cum de hac praeda opitulationem aliquam

in usum stipendii publici senatus fore speraret, nihil
27 tamen Pompeius ex ea egenti aerario contulit. namque eodem tempore cum penitus exhaustum esset aerarium et ad stipendium frumenti deesset expensa, loca publica quae in circuitu Capitolii pontificibus auguribus decemuiris et flaminibus in possessionem tradita erant, cogente inopia uendita sunt et sufficiens pecuniae modus, qui ad tempus inopiae subsidio esset,
28 acceptus est. equidem tunc in sinus ipsius ciuitatis euersarum omnium urbium nudatarumque terrarum abrasae undique opes congerebantur, cum ipsa Roma turpi adi-
29 gente inopia praecipuas sui partes auctionabatur. quamobrem consideret tunc tempora sua, cum quasi inexplebilis uenter cuncta consumens et semper esuriens cunctis urbibus, quas miseras faciebat, ipsa miserior nihil relinquens nihil habebat et stimulo domesticae famis ad continuationem bellicae inquietudinis trudebatur.

30 Isdem temporibus rex Sothimus cum magnis Thracum auxiliis Graeciam ingressus cunctos Macedoniae fines depopulatus est tandemque a C. Sentio praetore superatus redire in regnum coactus est.

19 Anno ab urbe condita DCLXII nondum finito so- p. 241
ciali bello Romae primum bellum ciuile commotum est, eodemque anno Mithridaticum bellum etsi minus
2 infame non tamen minus graue coeptum est. equidem de Mithridatici belli spatio uarie traditum est, utrum abhinc primum coeperit an tunc praecipue exarserit, maxime cum alii triginta alii quadraginta annos gestum ferant. sed quamuis isdem gesta temporibus perplexis coaceruata malis exarserint, a me tamen speciatim, etsi breuiter, singula proferentur.
3 Marius, Sylla consule et contra Mithridatem in Asiam cum exercitu profecturo, in Campania tamen propter socialis belli reliquias consistente, adfectauit septimum
4 consulatum et bellum suscipere Mithridaticum. quo Sylla cognito inpatiens reuera iuuenis intemperataque ira percitus cum quattuor legionibus primum ante

runt, ipsoque in fugam acto cuncta in praedam auer-
terunt. inde per Consentiam et Metapontum circum- 2
ducti, ingentia breui agmina collegerunt. nam Crixo
decem milium multitudo, Spartaco autem triplex tunc
numerus fuisse refertur. Oenomaus enim iam in su-
periore bello fuerat occisus. itaque cum caedibus incendiis 3
rapinis stuprisque omnia miscerent, in exsequiis captiuae
matronae, quae se dolore uiolati pudoris necauerat,
munus gladiatorium ex quadringentis captiuis scilicet
qui spectandi fuerant spectaturi, utpote lanistae gladia-
torum potius quam militum principes, ediderunt. deinde 4
consules Gellius et Lentulus aduersum eos cum exer-
citu missi, quorum Gellius Crixum acerrime pugnan-
tem proelio oppressit, Lentulus a Spartaco superatus
aufugit. post etiam conlatis frustra ambo consules
copiis, accepta graui clade, fugerunt. dehinc C. Cas-
sium proconsulem idem Spartacus oppressum bello in-
terfecit. itaque exterrita ciuitate non minore prope- 5
modum metu, quam sub Hannibale circa portas fre-
mente trepidauerat, senatus Crassum cum legionibus
p. 351 consulum nouoque supplemen|to militum misit. is mox 6
ut fugitiuorum pugnam iniit, sex milia eorum inter-
fecit, nongentos uero cepit. inde priusquam ipsum
Spartacum ad caput Silari fluminis castra metantem
bello adgrederetur, Gallos auxiliatores eius Germanos-
que superauit, e quibus XXX milia hominum cum ipsis
ducibus occidit. nouissime ipsum Spartacum disposita 7
acie congressum maximasque cum eo fugitiuorum co-
pias perculit. nam sexaginta milia eorum caesa, sex
milia capta referuntur, tria milia ciuium Romanorum
recepta sunt. ceteri, qui ex hoc bello lapsi oberrabant, 8
per conplures duces frequenti indagine attriti sunt.
At ego iterum ac saepius repeto: num quidnam 9
et hic conparatione aliqua egent tempora? quis rogo
audire non horreat non dicam bella talia, sed uel
nomina tanta bellorum, externa, seruilia, socialia, ci-
uilia, fugitiuorum? quae ne sic saltem sese, ut com- 10

moti maris fluctus quamuis molibus magnis sequuntur,
sed undique diuersis causis uocabulis formis malisque
11 excitata coaceruataque concurrunt. ut e proximo repe-
tam et infame illud seruile praeteream, Iugurthinum
bellum nondum adhuc ab Africo perdetonuerat, iam
12 Cimbricum a circio fulminabat. de Cimbricis illis nubi-
bus adhuc foedi uastique torrentes effusi sanguinis
agebantur, iam socialis belli nebulas in magna con- p. 362
tinuo malorum nubila coituras misera exhalabat Italia.
13 adhuc uero post infinitam crebramque Italici belli
tempestatem discurri tuto per Italiam minime poterat,
ita omnes absque illis periculosissimis inimicarum ur-
bium uoraginibus dissoluta ac lubrica pace titubabant;
14 iam sibi Marianum atque Cinnanum Roma parturiebat
excidium, aliudque e diuerso oriens atque aquilo, hoc
est Mithridaticum, minabatur, quod quidem Mithridati-
cum a superioribus coeptum porro in ulteriora porri-
15 gitur. de Mariana face rogus Syllanae cladis accensus
est, de isto rogo funestissimo Syllani et ciuilis belli
per plurimas terrarum partes ardentes sudes sparsi
sunt multaque incendia ex uno fomite diffuderunt.
16 nam Lepidus et Scipio in Italia, Brutus in Gallia,
Domitius Cinnae gener in Africa, Carbo in Cossura
et Sicilia, Perpenna in Liguria et post cum Sertorio
in Hispania, omniumque atrocissimus Sertorius in
eadem Hispania haec tunc ciuilia, uel quo alio dicenda
sunt nomine, bella excitantes, de uno multa, de magno
17 magna fecerunt; absque illis tribus uastissimis bellis,
quae tunc externa uocabantur, hoc est Pamphylico
Macedonico atque Delmatico, dissimulato etiam magno
illo Mithridatico longe omnium [diuturno] infe-
18 stissimo ac formidulosissimo; deinde, adhuc Hispa-
niensi Sertoriano nondum finito immo adhuc ipso ui-
uente Sertorio, hoc fugitiuorum et, ut uerius dicam,
gladiatoricium bellum inhorruit, iam non spectandum
19 paucis, sed ubique metuendum. quod quia fugitiuorum
bellum dicitur, nemini uile habeatur ex nomine: saepe

in eo singuli et aliquando simul cum agminibus frustra iunctis ambo consules uicti sunt plurimique nobiles trucidati; ipsi autem fugitiui plus quam centum milia fuere, qui caesi sunt. ex quo admonemus, ut ipsa se 20
consoletur Italia de uexatione externorum praesentium per recordationem praeteritorum ex se atque in se
p. 362 et ipsam se inconpa|rabiliter crudelius dilacerantum suorum.

Quamobrem huic nunc quinto uolumini iam finem 21
fecerim, ut bella ciuilia externis ubique permixta, uel quae dicta sunt uel etiam quae sequuntur, quia sic sibi serie temporum et malis sequacibus cohaeserunt, libri saltem termino separentur.

PAVLI OROSII p. 364

HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS

LIBER SEXTVS.

1 Omnes homines cuiuslibet uel sectae uel uitae uel
patriae ita semper ad prospectum prudentiae naturali
bono eriguntur, ut oblectamento corporis rationale men-
tis etsi non actu praeferant, iudicio tamen praeferen-
dum sciant. quae mens, ratione duce inlustrata, in
medio uirtutum, quibus genuino fauore, quamuis uitiis
inclinetur, adsurgit, scientiam Dei quasi arcem pro-
2 spicit. Deum enim quilibet hominum contemnere ad
tempus potest, nescire in totum non potest. unde
quidam dum in multis Deum credunt, multos deos in-
discreto timore finxerunt. sed hinc iam uel maxime p. 365
cum auctoritate ueritatis operante tum ipsa etiam ra-
3 tione discutiente discessum est. quippe cum et phi-
losophi eorum, ut de nostris sanctis sileam, dum in-
tento mentis studio quaerunt scrutanturque omnia,
unum Deum auctorem omnium reppererunt, ad quem
unum omnia referrentur; unde etiam nunc pagani, quos
iam declarata ueritas de contumacia magis quam de
ignorantia conuincit, cum a nobis discutiuntur, non
se plures deos sequi sed sub uno deo magno plures
4 ministros uenerari fatentur. restat igitur de intelle-
gentia ueri Dei per multas intellegendi suspiciones
confusa dissensio, quia de uno deo omnium paene una
opinio est. hucusque humana scrutatio, etsi cum la-
bore, potuit. at ubi ratiocinatio deficit, fides subuenit.
5 nisi enim crediderimus, non intellegemus: ab ipso

audias ipsique Deo credas, quod uerum uelis scire de
Deo. itaque idem unus et uerus Deus, in quem omnia,
ut diximus, etsi ex diuersis opinionibus secta concur-
p. 366 rit, mutans regna et |disponens tempora, peccata quo-
que puniens, quae infirma sunt mundi elegit, ut con-
fundat fortia, Romanumque imperium adsumpto pau-
perrimi status pastore fundauit. hoc per reges et 6
consules diu prouectum postquam Asiae Africae atque
Europae potitum est, ad unum imperatorem eundem-
que fortissimum et clementissimum cuncta sui ordi-
natione congessit. sub hoc imperatore, quem omnes 7
fere gentes amore et timore permixto iuste honora-
rent, Deus uerus, qui superstitione sollicita ab igno-
rantibus colebatur, magnum illum intellegentiae suae
fontem aperuit promptiusque per hominem docturus
homines filium suum misit operantem uirtutes, quae
praecellerent hominem, coarguentemque daemonas, quos
aliqui deos putauissent, ut qui ipsi tamquam homini
non credidissent, operibus tamquam Dei crederent;
deinde ut in magno silentio ac pace latissima inoffense 8
et celeriter noui nominis gloria et adnuntiatae salutis
uelox fama percurreret uel etiam ut discipulis eius
per diuersas gentes euntibus ultroque per cunctos sa-
lutis dona offerentibus obeundi ac disserendi quippe
p. 367 Romanis ciuibus inter ciues Romanos esset tuta |li-
bertas. quod ideo commemorandum putaui, quia hic 9
sextus libellus usque ad Caesarem Augustum, de quo
haec dicuntur, extenditur. quodsi aliqui hanc luci- 10
dissimam rationem inritam putant, suisque dis potius
adsignant, quos primum prudentia elegerint deinde
praecipuo cultu inuitarint, ut sibi per eos amplissi-
mum hoc pulcherrimumque imperium conderetur —
sic enim iactitant, quia ipsi optimo genere sacrorum 11
emeruerint praecipuum deorum fauorem, quibus adem-
ptis uel praetermissis discesserint omnes

adytis arisque relictis
Di, quibus imperium hoc steterat —

12 unde, quamuis reuerentia sanctitatis tuae multa for-
tissime uerissimeque disseruerit, tamen et mihi locus
13 exigit, ut pauca subiciam. si Romani colendo deos
emeruerunt fauorem deorum et non colendo amise-
runt: ut ipse Romulus, parens Romae, inter tot mala
ab ipso ortu suo ingruentia saluus esset, colendo quis p. [illegible]
14 meruit? an Amulius auus, qui exposuit ad necem?
an pater, qui incertus fuit? an Rhea mater stupri
rea? an Albani parentes, ipsa quoque ab initio Ro-
mani nominis germina persequentes? an tota Italia,
quae per quadringentos annos, dum audere potuit,
15 excidio eius inhiauit? non, inquiunt, sed di ipsi, quia
se colendos sciebant, futuros custodiere cultores. ergo
16 praescii sunt. si praescii sunt, cur hoc imperium inter
tot annorum saecula eo potissimum tempore ad sum-
mam potentiae arcem perduxerunt, quo ille nasci inter
homines atque adgnosci ut homo uoluit, post cuius
nomen et ipsi pro nihilo contempti sunt et cum uni-
uerso mundo etiam illi, quos ipsi prouexerant, cucur-
17 rerunt? sed humiliter obrepsit, inquiunt, et latenter
intrauit. latentis et humilis unde tam celebris fama,
tam indubitata fides, tam manifesta potentia? signis
quibusdam et uirtutibus mentes hominum superstitione p. [illegible]
sollicitas cepit et tenuit. at haec si homo potuit, di
18 magis posse debuerunt. an quia ille hanc potentiam
a Patre sibi traditam praedicabat, peruentum est ali-
quando ad intellegentiam illius noti et ignoti Dei,
quam adprehendere, ut dixi, nemo nisi per ipsum
potest? nec quisquam potest, nisi qui toto se per-
specto ac despecto conuersus ad sapientiam Dei omnem
quaerendi ratiocinationem transtulerit ad credendi
19 fidem. uerumtamen breuiter discutio: di isti, quos
tantos ferunt, ut Romanam rempublicam et propitii
prouexisse et auersi adflixisse uideantur, eo certe tem-
pore, quod palam constat, quo nasci Christus uoluit
et adnuntiari gentibus coepit deuotissime atque inten-
20 tissime colebantur. ita illi consulentes et sibi et cul-

toribus suis non potuerunt uel reprimere uel repellere
superstitionem eius, propter quam spernendos se cul-
toresque suos destituendos uiderent? quamquam si ab
inuitis, danda uenia nec deserendi fuerunt; si a uolun-
tariis, seruanda praescientia nec prius fuerant adiu-
uandi. hoc factum est, inquiunt; nam excitauimus 21
gentes, accendimus reges, instituimus leges, disposuimus
iudices, praeparauimus poenas suppliciis et crucibus,
orbem totum scrutati sumus, siquo modo Christianum
nomen et cultus uniuerso mundo posset abradi. hoc 22
eatenus factum est, donec fecunda crudelitas eo usque
p. 370a inter tormenta ac per tor|menta proficeret, quamdiu
ipsum regium culmen, per quod solum prohiberi
potuerat, occuparet. et quid postea consecutum est? 23
imperatores, inquiunt, Christiani cessare sacra et claudi
templa iusserunt atque ideo

Excessere omnes adytis arisque relictis
Di, quibus imperium hoc steterat.

o quanta et quam inoffensa lux ueritatis est, si non 24
aduersus eam ultro sese offerentem inbecilli infeliciter
oculi clauderentur! si Christiana fides per multa retro
tempora saeuientibus undique aduersum se gentibus
regibus legibus caedibus crucibus ac mortibus reprimi
nullo modo potuit, immo, ut dixi, inter haec et per
haec creuit, cultus autem idolorum iam quodammodo
ex se deficiens ac sibi erubescens ad unam clemen-
tissimam iussionem sine ullo poenali terrore cessauit:
cui dubium est hoc per istius intellegentiae demon- 25
strationem de creatore suo tandem innotuisse crea-
turae, quod illa eatenus per uarias ratiocinationes
mentis, intentae quamlibet, aliis offuscata quaesierit
ac per hoc statim amori eius, quem etiam ignorans
dilexerat, inhaesisse? nec igitur mirum est, si in 26
magna familia inueniuntur aliqui serui, qui consuetu-
dine lasciuiaque seductorum adsuefacti patientia do-
mini sui ad contemptum ipsius abutantur: unde et
merito Deus uel ingratos uel incredulos uel etiam

27 contumaces uariis correptionibus arguit; quod semper utique *confitendum* est, tunc tamen praecipue, quando p. 369b adhuc per uniuersum mundum nulla erat ecclesia, quae interuentu fidelium precum meritas mundi poenas iustumque iudicium Dei exorata ipsius clementia temperaret: unde etiam haec, quae mala hominibus uidentur, qualiacumque sunt, grauiora sine dubio omnia fuerunt, sicut ipso, quo coepta sunt, ordine probabuntur.

28 Bellum Mithridaticum uel, ut uerius dicam, belli Mithridatici clades multas simul inuoluens prouincias
29 tracta et protenta per quadraginta annos fuit. nam DCLXII, ut dixi, anno ab urbe condita, quo etiam primum ciuile bellum coeperat, inardescens, consulatu uero Ciceronis et Antonii, ut uerbis poetae optimi loquar,

barbarico uix consummata ueneno est.

30 sed in his temporibus triginta gerendi belli inueniuntur anni. qualiter autem quadraginta a plerisque dicti sint non facile discernitur.

2 Igitur Mithridates rex Ponti atque Armeniae post- p. 370b
quam Nicomedem Bithyniae regem amicum populi Ro- 21
mani regno priuare molitus est atque a senatu monitus, si facere temptaret, bellum sibi a populo Romano inferendum fore, iratus Cappadociam continuo peruasit atque expulso ab ea Ariobarzane rege cunctam pro-
2 uinciam igni ferroque uastauit. Bithyniam deinde pari clade corripuit. Paphlagoniam simili exitu adflixit pulsis ex ea Pyl*ae*mene et Nicomede regibus. post cum uenisset Ephesum, crudeli praecepit edicto, ut per totam Asiam quicumque inuenti essent ciues Ro-
3 mani sub una die omnes necarentur. et factum est; nec explicari aut conprehendi ullo modo uerbis potest, quae tunc multitudo Romanorum ciuium caesa sit, quis maeror plurimarum prouinciarum, quis gemitus occidendorum pariter atque occidentium fuerit, cum singuli quique aut prodere innocentes hospites et

amicos, aut ipsi periclitari poena hospitum cogerentur.
Archelaus quoque dux Mithridatis cum CXX milibus 4
peditum atque equitum in Achaiam praemissus Athe-
nas cunctamque Graeciam partim ui partim deditione
obtinuit. Sylla, cui post consulatum Mithridaticum 5
p. 371 bellum obuenerat, Archelaum |apud Piraeum, Athenien-
sium portum septemplici muro conmunitum, diu ob-
sedit, ipsam Atheniensium urbem ui cepit. postea iusto
proelio cum Archelao conflixit: centum decem milia
de exercitu Archelai interfecta, uix decem milia super-
fuisse referuntur. conperta clade Mithridates lectis- 6
sima septuaginta milia militum Archelao in subsidium
misit ex Asia. secundo proelio quinquaginta milia
ex his interfecta sunt ibique Diogenes Archelai filius
trucidatus est. tertio bello omnes copiae, quas Arche- 7
laus habebat, extinctae sunt. nam uiginti milia mili-
tum eius in paludem pulsa cum Syllae fidem inplora-
rent, insatiabili uictoris ira interfecta sunt totidemque
alia in flumen coacta ac necata, reliqui miserorum
passim trucidati sunt. porro autem Mithridates in 8
Asia nobilissimarum urbium principes occidere bona-
que eorum publicare animo intenderat. cumque iam
p. 372 |mille sescentos ita interfecisset, Ephesii exemplum
uerentes excluso praesidio eius portas obiecerunt; si-
militer Smyrnaei Sardi Colophonii Trallianique fece-
runt. perturbatus Mithridates per Archelaum ducem 9
suum cum Sylla de pace pepigit. interea Fimbria
Marianorum scelerum satelles, homo omnium auda-
cissimus, Flaccum consulem, cui legatus ierat, apud
Nicomediam occidit; ac mox arrepto exercitu Mithri- 10
datis filium ex Asia ad Miletopolin fugat, stationem
regis inuadit ipsumque Pergamo pellit fugientemque
insecutus apud Pitanam obsedit, et profecto cepisset,
si L. Lucullus ciuilibus discordiis curam reipublicae —
praetulisset eumque mari coartare obiecta classe uoluis-
set. inde Fimbria Iliensibus iratus, a quibus pro Sylla- 11
nae partis studio obiectu portarum repulsus uidebatur,

ipsam urbem Ilium, antiquam illam Romae parentem,
funditus caede incendioque deleuit. sed eam Sylla
continuo reformauit. idem Fimbria apud Thyatiram
cum ab exercitu Syllae obsideretur, desperatione adactus
12 in templo Aesculapii manu sua interfectus est. |Fan- p. 373
nius et Magius de exercitu Fimbriae profugi Mithri-
dati sese adiunxerunt: quorum hortatu Mithridates
cum Sertorio per legatos in Hispaniam missos foedus
pepigit. Sertorius ad eum M. Marium firmandi foe-
deris causa misit: quem rex apud se retentum breui
ducem fecit in locum Archelai, qui se ad Syllam cum
13 uxore liberisque contulerat. Marius et Eumachus duces
a Mithridate aduersus Lucullum missi, magno exercitu
breui congregato cum P. Rutilio apud Chalcedonam
congressi sunt eumque cum plurima exercitus ipsius
14 parte ceciderunt. Lucullus Mithridatem Cyzicenos ob-
sidentem fossa cinxit eumque quod faciebat pati con-
pulit atque ad ipsos Cyzicenos, ut bono animo es-
sent, nuntium misit unum ex militibus nandi peritum:
qui duobus utribus suspensus mediam ipse regulam
tenens plantisque subremigans septem milia passuum
15 transmeauit. Mithridates inopia laborans partem co-
piarum instructam armis domum abire praecepit: quam
Lucullus excipiens uniuersam disperdidit, nam amplius
quam quindecim milia hominum tunc interfecisse nar-
16 ratur. tunc etiam Fannius, qui se Mithridati iunxerat,
et Metrophanes regius praetor a Mamerco uicti, cum
duobus milibus e|quitum in Moesiam profugerunt at- p. 374
que inde in Maeoniam digressi in colles camposque
17 Inarimos inciderunt. ubi non solum montes usti uel
saxa quasi quadam fuligine obfuscata cernuntur, ue-
rum etiam campi ambusto solo squalidi per quinqua-
ginta milia passuum sine ullo ignis uel fornacis in-
dicio et pendulo in profundum cinere putres iacent;
tribus etiam locis torridae uoragines ostenduntur, quas
18 Graeci physas uocant. in quibus diu oberrantes inopi-
natis tandem periculis exempti sunt et clam in regis

amicos, aut ipsi periclitari poena hospitum cogerentur.
Archelaus quoque dux Mithridatis cum CXX milibus 4
peditum atque equitum in Achaiam praemissus Athe-
nas cunctamque Graeciam partim ui partim deditione
obtinuit. Sylla, cui post consulatum Mithridaticum 5
p. 371 bellum obuenerat, Archelaum |apud Piraeum, Athenien-
sium portum septemplici muro conmunitum, diu ob-
sedit, ipsam Atheniensium urbem ui cepit. postea iusto
proelio cum Archelao conflixit: centum decem milia
de exercitu Archelai interfecta, uix decem milia super-
fuisse referuntur. conperta clade Mithridates lectis- 6
sima septuaginta milia militum Archelao in subsidium
misit ex Asia. secundo proelio quinquaginta milia
ex his interfecta sunt ibique Diogenes Archelai filius
trucidatus est. tertio bello omnes copiae, quas Arche- 7
laus habebat, extinctae sunt. nam uiginti milia mili-
tum eius in paludem pulsa cum Syllae fidem inplora-
rent, insatiabili uictoris ira interfecta sunt totidemque
alia in flumen coacta ac necata, reliqui miserorum
passim trucidati sunt. porro autem Mithridates in 8
Asia nobilissimarum urbium principes occidere bona-
que eorum publicare animo intenderat. cumque iam
p. 372 |mille sescentos ita interfecisset, Ephesii exemplum
uerentes excluso praesidio eius portas obiecerunt; si-
militer Smyrnaei Sardi Colophonii Trallianique fece-
runt. perturbatus Mithridates per Archelaum ducem 9
suum cum Sylla de pace pepigit. interea Fimbria
Marianorum scelerum satelles, homo omnium auda-
cissimus, Flaccum consulem, cui legatus ierat, apud
Nicomediam occidit; ac mox arrepto exercitu Mithri- 10
datis filium ex Asia ad Miletopolin fugat, stationem
regis inuadit ipsumque Pergamo pellit fugientemque
insecutus apud Pitanam obsedit, et profecto cepisset,
si L. Lucullus ciuilibus discordiis curam reipublicae
praetulisset eumque mari coartare obiecta classe uoluis-
set. inde Fimbria Iliensibus iratus, a quibus pro Sylla- 11
nae partis studio obiectu portarum repulsus uidebatur,

ipsam urbem Ilium, antiquam illam Romae parentem,
funditus caede incendioque deleuit. sed eam Sylla
continuo reformauit. idem Fimbria apud Thyatiram
cum ab exercitu Syllae obsideretur, desperatione adactus
12 in templo Aesculapii manu sua interfectus est. |Fan- p. 373
nius et Magius de exercitu Fimbriae profugi Mithri-
dati sese adiunxerunt: quorum hortatu Mithridates
cum Sertorio per legatos in Hispaniam missos foedus
pepigit. Sertorius ad eum M. Marium firmandi foe-
deris causa misit: quem rex apud se retentum breui
ducem fecit in locum Archelai, qui se ad Syllam cum
13 uxore liberisque contulerat. Marius et Eumachus duces
a Mithridate aduersus Lucullum missi, magno exercitu
breui congregato cum P. Rutilio apud Chalcedonam
congressi sunt eumque cum plurima exercitus ipsius
14 parte ceciderunt. Lucullus Mithridatem Cyzicenos ob-
sidentem fossa cinxit eumque quod faciebat pati con-
pulit atque ad ipsos Cyzicenos, ut bono animo es-
sent, nuntium misit unum ex militibus nandi peritum:
qui duobus utribus suspensus mediam ipse regulam
tenens plantisque subremigans septem milia passuum
15 transmeauit. Mithridates inopia laborans partem co-
piarum instructam armis domum abire praecepit: quam
Lucullus excipiens uniuersam disperdidit, nam amplius
quam quindecim milia hominum tunc interfecisse nar-
16 ratur. tunc etiam Fannius, qui se Mithridati iunxerat,
et Metrophanes regius praetor a Mamerco uicti, cum
duobus milibus e|quitum in Moesiam profugerunt at- p. 374
que inde in Maeoniam digressi in colles camposque
17 Inarimos inciderunt. ubi non solum montes usti uel
saxa quasi quadam fuligine obfuscata cernuntur, ue-
rum etiam campi ambusto solo squalidi per quinqua-
ginta milia passuum sine ullo ignis uel fornacis in-
dicio et pendulo in profundum cinere putres iacent;
tribus etiam locis torridae uoragines ostenduntur, quas
18 Graeci physas uocant. in quibus diu oberrantes inopi-
natis tandem periculis exempti sunt et clam in regis

castra uenerunt. Deiotarus rex Gallograeciae prae-
fectos regis bello trucidauit.
Interea Mithridates apud Cyzicum eadem mora, 19
qua obsidebat, obsessus in magnam penuriam pesti-
lentiamque exercitum suum coartauit. nam plus quam
trecenta milia hominum fame et morbo in eadem ob-
p. 375 sidione amisisse fer|tur; ipse cum paucis arrepta naui
clam fugit e castris. Lucullus, incruento milite specta- 20
tor cladis alienae, nouum genus uictoriae adeptus est;
mox Marium adortus uicit fugauitque: in quo proelio
plus quam undecim milia Marianorum militum inter-
fecta referuntur. Lucullus postea cum eodem Mario 21
nauali proelio congressus triginta et duas naues regias
et conplures onerarias aut demersit aut cepit. multi
ibi ex his quos Sulla proscripserat, interempti sunt.
Marius postera die de spelunca, ubi latebat, extractus 22
meritas hostilis animi poenas luit. eodem uero Lu- 23
cullus impetu Apamiam uastauit et sub monte Olympo
Prusam munitissimam ciuitatem captam expugnatam-
que diripuit. Mithridates aduersus Byzantium instructa 24
classe nauigans tempestate correptus octoginta rostra-
tas naues perdidit; ipse cum quassa iam naui mer-
geretur, in myoparonem Seleuci piratae ipso pirata
iuuante transiluit. inde Sinopem ac post Amisum cum
magna difficultate peruenit.
p. 376 |Eodem anno apud Romam Catilina incesti accu- 3
satus, quod cum Fabia uirgine Vestali commisisse
arguebatur, Catuli gratia fultus euasit.
Lucullus Sinopem expugnaturus obsederat; hanc 2
Seleucus archipirata et Cleochares spado, qui praesidii
causa praeerant, expilatam atque incensam reliquerunt.
Lucullus miserorum hostium intestina clade permotus ce- 3
leri occursu inmissum restinxit incendium. ita misera
ciuitas uersa uice hostium sociorumque unde defendenda
disperdita et unde disperdenda seruata est. at uero M. 4
Lucullus, qui Curioni in Macedonia successerat, totam
Bessorum gentem bello adpetitam in deditionem recepit.

5 Eodem tempore Metellus Siciliae praetor cum foe-
dissima illa C. Verris praetura Siciliam adflictam in-
uenisset, maxime Pyrganione archipirata nefariis prae-
dis et caedibus dilacerante, qui pulsa classe Romana
Syracusanum portum obtinuerat — quem mox nauali
terrestrique proelio com|minutum Sicilia decedere con- p. 377
6 pulit. praeterea Lucullus transgressus Euphraten et
Tigrim, apud Tigranocertam urbem cum Mithridate
et Tigrane congressus paruissima suorum manu ma-
gnum hostium numerum occidit; nam triginta milia
7 hominum in eo bello caesa referuntur. Tigranes uix
centum quinquaginta equitibus comitatus aufugit dia-
demate et tiara ne agnosceretur abiectis. tunc ad
Lucullum totius paene orientis supplices uenere legati;
imminente hieme per Armeniam in Mesopotamiam re-
gressus Nisibin urbem illis tunc locis inclitam expu-
gnauit et cepit.

4 Isdem diebus piratae per omnia sparsi maria et
iam non tantum intercipientes nauium commeatus sed
etiam insulas prouinciasque uastantes, inpunitate sce-
leris et auiditate praedae uulgo sese adsociantibus in
inmensum augebantur: quos Cn. Pom|peius post mul- p. 378
tam quidem uastationem, quam terra marique diu ege-
rant, mira tamen celeritate conpressit.

2 Eodem tempore Cretam insulam per biennium Me-
tellus euertit diuturnoque bello domitam in potestatem
redegit legesque Minois Romanis legibus permutauit.

3 Pompeius postea, successor Luculli, in minore Ar-
menia iuxta montem Dastracum castra regis obsidione
conclusit. rex cum omnibus copiis eruptione per
noctem facta, insuper etiam persequentem bello re-
pellere statuit. Pompeius fugientes persequi intendit. ita-
4 que bellum nocte commissum est. luna tunc orta a
tergo Romanis erat. regii longitudinem umbrarum pro-
ximitatem hostium rati |cuncta in inritum tela fuderunt. p. 379
Romani ueluti inermes postea adgressi sine labore
5 uicerunt. namque de exercitu regio XL milia caesa

uel capta sunt, Romani uulnerati mille, uix autem
quadraginta interfecti. rex inter tumultus belli fuga 6
lapsus, adiutus etiam beneficio sublustris noctis euasit,
relictusque ab omnibus amicis philosophis scriptoribus
rerum uel carminum ac medicis solus per deuia equum
manu trahens atque ad omnes nocturnos strepitus tre-
pidans, in quoddam castellum deuertit atque inde in
Armeniam perrexit. Pompeius regem insecuturus inter 7
duo flumina, quae ab uno monte diuersis specubus
exoriuntur, hoc est Euphraten et Araxen, urbem Nico-
polim senibus, lixis et aegris uolentibus condidit. oranti 8
Tigrani ueniam dedit; exercitum Horodis Albanorum
p. 330 regis praefectosque eius ter proelio uicit; po|stea epi-
stulas Horodis et munera *pro pace* cum Albanis in-
stauranda libenter accepit; Artacem regem Hiberiae
bello fudit totamque Hiberiam in deditionem accepit.
inde, cum Armeniam Colchos Cappadociam et Syriam 9
ordinatis rebus conposuisset, promouens de Ponto in
Parthiam ad Ecbatanam urbem caput Parthici regni
quinquagensimo die uenit.

In Bosforo Mithridate Cerealia sacra celebrante 5
terrae motus adeo grauis repente exortus est, ut magna
clades ex eo urbium atque agrorum secuta narretur.
eodem tempore Castor Mithridatis praefectus, qui Pha- 2
nagorio praeerat, interfectis amicis regiis arcem occu-
pauit et quattuor Mithridatis filios ad praesidia Ro-
mana transmisit. Mithridates accensus ira in scelera 3
p. 331 exar|sit. nam conplures tunc amicos suos et Exipo-
dram filium suum interfecit, cum antea iam alio Macha-
rem parricidio trucidasset; Pharnaces alter filius eius 4
exemplo fratrum territus exercitum ad persequendum
sese missum sibi conciliauit et mox aduersus patrem
duxit. Mithridates diu ex altissimo muro filium frustra 5
precatus ubi inexorabilem uidit, moriturus exclamasse
fertur: Quoniam Pharnaces, inquit, mori iubet,
uos, si estis, di patrii, precor, ut quandocum-
que et ipse hanc uocem a liberis suis audiat.

statimque descendens ad uxores, pelices ac filias suas
6 uenenum omnibus dedit. quod cum ipse nouissimus
hausisset nec tamen propter remedia, quibus uitalia
sua aduersus noxios sucos saepe obstruxerat, ueneno
confici posset frustraque spatiaretur, siquo tandem
modo infusa pestis per uenas uegetatione corporis
acta discurreret, Gallum quendam militem iam fra-
cto muro discurrentem inuitauit eique iugulum prae-
7 buit. hunc exitum uitae Mithrida|tes habuit nobisque p. 362
sententiae suae fortissimum argumentum reliquit homo
omnium, ut ferunt, superstitiosissimus, annos natus
septuaginta et duo, habens secum semper philosophos
omniumque artium peritissimos.

8 Si estis, inquit, di patrii. ita ille diu colendo
ac diu quaerendo persenserat hos non esse certos
deos, qui esse putabantur. rex multae experientiae
atque aeuo grauis uerum Deum, ad cuius notitiam non
nisi auditu per fidem uenitur, non intellegebat. hos
autem falsos esse rationis ipsius luce peruiderat, aliud
9 consuetudini aliud menti suae tribuens. si estis, in-
quit, di, hoc est dicere: ego sentiens esse super ho-
minem potentiorem ipso homine potestatem, precandi
necessitate motus commendo diligentiam et excuso
ignorantiam meam; inuoco qui est, dum conuenio qui
10 non est. quapropter cum dolore et timore conside-
randum est: qua poena quoue iudicio digni erunt,
qui contra interdictum iam propalatae et publicae ue-
ritatis eos sectantur et colunt deos, de quibus etiam
illi iam tunc dubitare poterant, qui adhuc praeter
11 eosdem scire nil poterant. uerumtamen breuiter con-
sulo: qualia tunc toto orienti tempora uidebantur,
cum per quadraginta annos miserae nationes alternis
tantorum ducum uastationibus tere|bantur; cum quae- p. 363
que ciuitas tantis concursibus media ineuitabiliter peri-
clitabatur, inde accensura alterum unde alterum tem-
perasset, hoc mox habitura supplicii quod remedii ad
12 tempus habuisset; cum trepidae diuersarum prouin-

ciarum legationes inter succedentes Romanorum duces
et truculentiorem notitia Mithridaten, alternis ad utrum-
que, prout quemque sors belli attollebat, et incertis
satisfactionibus transferebantur augendo pericula quae
sanabant? nam quid continuo Pompeius et quidem 12
Pompeius homo Romanorum moderatissimus per plu-
rimas partes orientis finito Mithridatico bello egerit,
paucis proferam.

Anno ab urbe condita DCLXXXVIIII M. Tullio Cice- 6
rone et C. Antonio consulibus Pompeius occisi Mithri-
p. 384 datis nuntio accepto Syriam Coelen et Phoenicen bello
adgressus, Ituraeos primum Arabasque perdomuit ur-
bemque eorum, quam Petram nominant, cepit; hinc 2
ad Iudaeos, quibus Aristobulus expulso fratre Hyrcano
primus ex sacerdote rex praeerat, atque ad Hierosoly-
mam urbem eorum Gabinium cum exercitu mittit. ipse
continuo subsecutus et a patribus urbe susceptus sed
a plebe muro templi repulsus expugnationem eius in-
tendit. id non solum natura loci, uerum etiam ingenti 3
p. 385 muro fossaque maxima munitum, cum alias aliis le-
giones dies noctesque succedere sine requie cogeret,
uix tertio mense expugnauit. tredecim milia ibi Iu-
daeorum caesa narrantur, cetera multitudo in fidem
uenit. Pompeius muros ciuitatis euerti aequarique solo 4
imperauit et, cum aliquantos principes Iudaeorum se-
curi percussisset, Hyrcanum sacerdotio restituit, Ari-
stobulum captiuum Romam duxit. hoc bellum orientis
cum uiginti et duobus regibus sese gessisse ipse Pom-
peius pro contione narrauit.

Interea coniuratio Catilinae aduersus patriam per 5
eosdem dies in urbe habita et prodita, in Etruria uero
ciuili bello extincta est; Romae conscii coniurationis
occisi sunt. sed hanc historiam agente Cicerone et 6
describente Sallustio satis omnibus notam nunc a nobis
breuiter fuisse perstrictam sat est. motus etiam in 7
Paelignis ortus a Marcellis patre et filio per L. Vet-
tium proditus patefacta Catilinae coniuratione quasi

succisa radice compressus est, et de utroque per Bibulum in Paelignis, per Ciceronem in Bruttiis uindicatum est.

7 Anno ab urbe condita DCXCIII C. Caesare et L. Bibulo consulibus lege Vatinia Caesari tres prouinciae cum legioni|bus septem in quinquennium datae Gallia p. 366 Transalpina et Cisalpina et Illyricus; Galliam Comatam postea senatus adiecit.

2 Hanc historiam Suetonius Tranquillus plenissime explicuit, cuius nos conpetentes portiunculas decerpsimus.

3 Heluetiorum animos, fortissimae Gallorum omnium gentis ea uel maxime causa quod perpetuo paene cum Germanis bello altercabantur a quibus Rheno tantum flumine dirimuntur, Orgetorix quidam princeps gentis 4 spe totas inuadendi Gallias in arma accenderat. quo ceteri optimates correpto et ad mortem coacto cohibere tamen semel animatas in praedam plebes nequiuerunt. qui coniuratione facta ac die dicta, exustis uicis ac domibus suis, ne quod desiderium ex spe 5 reuertendi foret, profecti sunt. quos cum apud Rhodanum flumen obuios Caesar habuisset, magno difficilique bello |bis uicit uictosque ad deditionem coegit. p. 367 horum fuit, cum primum progressa est, omnis multitudo Heluetiorum Tulingorum |Latobogiorum Rauracorum p. 368 et Boiorum utriusque sexus ad centum quinquaginta et septem milia hominum. ex his quadraginta et septem milia in bello ceciderunt, cetera in terras proprias remissa sunt.

6 Postea Caesar contra Ariouistum regem |excitantem p. 369 inuehentemque secum incredibiles Germanorum copias, quibus nuper uniuersos Galliarum populos se subegisse iactabat, apud Sequanos uicit, cum diu exercitus Caesaris Germanorum multitudine et uirtute per-7 territus pugnam detrectasset. statim Ariouistus in Germaniam, arrepta nauicula Rhenum transuectus, effugit, uxores eius duae totidemque filiae captae sunt.

amicos, aut ipsi periclitari poena hospitum cogerentur.
Archelaus quoque dux Mithridatis cum CXX milibus 4
peditum atque equitum in Achaiam praemissus Athe-
nas cunctamque Graeciam partim ui partim deditione
obtinuit. Sylla, cui post consulatum Mithridaticum 5
p. 371 bellum obuenerat, Archelaum |apud Piraeum, Athenien-
sium portum septemplici muro conmunitum, diu ob-
sedit, ipsam Atheniensium urbem ui cepit. postea iusto
proelio cum Archelao conflixit: centum decem milia
de exercitu Archelai interfecta, uix decem milia super-
fuisse referuntur. conperta clade Mithridates lectis- 6
sima septuaginta milia militum Archelao in subsidium
misit ex Asia. secundo proelio quinquaginta milia
ex his interfecta sunt ibique Diogenes Archelai filius
trucidatus est. tertio bello omnes copiae, quas Arche- 7
laus habebat, extinctae sunt. nam uiginti milia mili-
tum eius in paludem pulsa cum Syllae fidem inplora-
rent, insatiabili uictoris ira interfecta sunt totidemque
alia in flumen coacta ac necata, reliqui miserorum
passim trucidati sunt. porro autem Mithridates in 8
Asia nobilissimarum urbium principes occidere bona-
que eorum publicare animo intenderat. cumque iam
p. 372 |mille sescentos ita interfecisset, Ephesii exemplum
uerentes excluso praesidio eius portas obiecerunt; si-
militer Smyrnaei Sardi Colophonii Trallianique fece-
runt. perturbatus Mithridates per Archelaum ducem 9
suum cum Sylla de pace pepigit. interea Fimbria
Marianorum scelerum satelles, homo omnium auda-
cissimus, Flaccum consulem, cui legatus ierat, apud
Nicomediam occidit; ac mox arrepto exercitu Mithri- 10
datis filium ex Asia ad Miletopolin fugat, stationem
regis inuadit ipsumque Pergamo pellit fugientemque
insecutus apud Pitanam obsedit, et profecto cepisset,
si L. Lucullus ciuilibus discordiis curam reipublicae
praetulisset eumque mari coartare obiecta classe noluis-
set. inde Fimbria Iliensibus iratus, a quibus pro Sylla- 11
nae partis studio obiectu portarum repulsus uidebatur,

ipsam urbem Ilium, antiquam illam Romae parentem,
funditus caede incendioque deleuit. sed eam Sylla
continuo reformauit. idem Fimbria apud Thyatiram
cum ab exercitu Syllae obsideretur, desperatione adactus
12 in templo Aesculapii manu sua interfectus est. |Fan- p. 373
nius et Magius de exercitu Fimbriae profugi Mithri-
dati sese adiunxerunt: quorum hortatu Mithridates
cum Sertorio per legatos in Hispaniam missos foedus
pepigit. Sertorius ad eum M. Marium firmandi foe-
deris causa misit: quem rex apud se retentum breui
ducem fecit in locum Archelai, qui se ad Syllam cum
13 uxore liberisque contulerat. Marius et Eumachus duces
a Mithridate aduersus Lucullum missi, magno exercitu
breui congregato cum P. Rutilio apud Chalcedonam
congressi sunt eumque cum plurima exercitus ipsius
14 parte ceciderunt. Lucullus Mithridatem Cyzicenos ob-
sidentem fossa cinxit eumque quod faciebat pati con-
pulit atque ad ipsos Cyzicenos, ut bono animo es-
sent, nuntium misit unum ex militibus nandi peritum:
qui duobus utribus suspensus mediam ipse regulam
tenens plantisque subremigans septem milia passuum
15 transmeauit. Mithridates inopia laborans partem co-
piarum instructam armis domum abire praecepit: quam
Lucullus excipiens uniuersam disperdidit, nam amplius
quam quindecim milia hominum tunc interfecisse nar-
16 ratur. tunc etiam Fannius, qui se Mithridati iunxerat,
et Metrophanes regius praetor a Mamerco uicti, cum
duobus milibus e|quitum in Moesiam profugerunt at- p. 374
que inde in Maeoniam digressi in colles camposque
17 Inarimos inciderunt. ubi non solum montes usti uel
saxa quasi quadam fuligine obfuscata cernuntur, ue-
rum etiam campi ambusto solo squalidi per quinqua-
ginta milia passuum sine ullo ignis uel fornacis in-
dicio et pendulo in profundum cinere putres iacent;
tribus etiam locis torridae uoragines ostenduntur, quas
18 Graeci physas uocant. in quibus diu oberrantes inopi-
natis tandem periculis exempti sunt et clam in regis

amicos, aut ipsi periclitari poena hospitum cogerentur.
Archelaus quoque dux Mithridatis cum CXX milibus 4
peditum atque equitum in Achaiam praemissus Athe-
nas cunctamque Graeciam partim ui partim deditione
obtinuit. Sylla, cui post consulatum Mithridaticum 5
371 bellum obuenerat, Archelaum |apud Piraeum, Athenien-
sium portum septemplici muro conmunitum, diu ob-
sedit, ipsam Atheniensium urbem ui cepit. postea iusto
proelio cum Archelao conflixit: centum decem milia
de exercitu Archelai interfecta, uix decem milia super-
fuisse referuntur. conperta clade Mithridates lectis- 6
sima septuaginta milia militum Archelao in subsidium
misit ex Asia. secundo proelio quinquaginta milia
ex his interfecta sunt ibique Diogenes Archelai filius
trucidatus est. tertio bello omnes copiae, quas Arche- 7
laus habebat, extinctae sunt. nam uiginti milia mili-
tum eius in paludem pulsa cum Syllae fidem inplora-
rent, insatiabili uictoris ira interfecta sunt totidemque
alia in flumen coacta ac necata, reliqui miserorum
passim trucidati sunt. porro autem Mithridates in 8
Asia nobilissimarum urbium principes occidere bona-
que eorum publicare animo intenderat. cumque iam
372 |mille sescentos ita interfecisset, Ephesii exemplum
uerentes excluso praesidio eius portas obiecerunt; si-
militer Smyrnaei Sardi Colophonii Trallianique fece-
runt. perturbatus Mithridates per Archelaum ducem 9
suum cum Sylla de pace pepigit. interea Fimbria
Marianorum scelerum satelles, homo omnium auda-
cissimus, Flaccum consulem, cui legatus ierat, apud
Nicomediam occidit; ac mox arrepto exercitu Mithri- 10
datis filium ex Asia ad Miletopolin fugat, stationem
regis inuadit ipsumque Pergamo pellit fugientemque
insecutus apud Pitanam obsedit, et profecto cepisset,
si L. Lucullus ciuilibus discordiis curam reipublicae
praetulisset eumque mari coartare obiecta classe uoluis-
set. inde Fimbria Iliensibus iratus, a quibus pro Sylla- 11
nae partis studio obiectu portarum repulsus uidebatur,

ipsam urbem Ilium, antiquam illam Romae parentem,
funditus caede incendioque deleuit. sed eam Sylla
continuo reformauit. idem Fimbria apud Thyatiram
cum ab exercitu Syllae obsideretur, desperatione adactus
12 in templo Aesculapii manu sua interfectus est. |Fan- p. 373
nius et Magius de exercitu Fimbriae profugi Mithri-
dati sese adiunxerunt: quorum hortatu Mithridates
cum Sertorio per legatos in Hispaniam missos foedus
pepigit. Sertorius ad eum M. Marium firmandi foe-
deris causa misit: quem rex apud se retentum breui
ducem fecit in locum Archelai, qui se ad Syllam cum
13 uxore liberisque contulerat. Marius et Eumachus duces
a Mithridate aduersus Lucullum missi, magno exercitu
breui congregato cum P. Rutilio apud Chalcedonam
congressi sunt eumque cum plurima exercitus ipsius
14 parte ceciderunt. Lucullus Mithridatem Cyzicenos ob-
sidentem fossa cinxit eumque quod faciebat pati con-
pulit atque ad ipsos Cyzicenos, ut bono animo es-
sent, nuntium misit unum ex militibus nandi peritum:
qui duobus utribus suspensus mediam ipse regulam
tenens plantisque subremigans septem milia passuum
15 transmeauit. Mithridates inopia laborans partem co-
piarum instructam armis domum abire praecepit: quam
Lucullus excipiens uniuersam disperdidit, nam amplius
quam quindecim milia hominum tunc interfecisse nar-
16 ratur. tunc etiam Fannius, qui se Mithridati iunxerat,
et Metrophanes regius praetor a Mamerco uicti, cum
duobus milibus equitum in Moesiam profugerunt at- p. 374
que inde in Maeoniam digressi in colles camposque
17 Inarimos inciderunt. ubi non solum montes usti uel
saxa quasi quadam fuligine obfuscata cernuntur, ue-
rum etiam campi ambusto solo squalidi per quinqua-
ginta milia passuum sine ullo ignis uel fornacis in-
dicio et pendulo in profundum cinere putres iacent;
tribus etiam locis torridae uoragines ostenduntur, quas
18 Graeci physas uocant. in quibus diu oberrantes inopi-
natis tandem periculis exempti sunt et clam in regis

Romanos grauiter ac saepe lacerabant. interea Trino- 8
*b*antum firmissima ciuitas cum *M*and*u*b*r*agio duce datis
quadraginta obsidibus Caesari sese dedidit. quod exem- 9
plum secutae urbes aliae conplures in foedus Romano-
rum uenerunt isdemque demonstrantibus Caesar oppi-
dum Cassouellauni inter duas paludes situm, obtentu
insuper siluarum munitum omnibusque rebus confer-
tissimum tandem graui pugna cepit.
397 |Exim Caesar a Britannis reuersus in Galliam post- 10
quam legiones in hiberna misit, repentinis bellorum
tumultibus undique circumuentus et conflictatus est.
namque Ambiorix cum Eburo*n*ibus et Atuatucis con-
spirans, animatus Treuerorum consilio Cottam et Sa-
binum legatos apud Eburonas cum tota funditus legione
insidiis circumuentos interfecit. Ambiorix hac uictoria 2
elatus Atuatucos et Neruios plurimosque alios raptim
ad arma contrahit atque ad Ciceronem legatum, qui
similiter tunc legioni in hibernis praeerat, contendit.
398 multitudo hostium ex hoc colligi potuit, quia |cum 3
in obsidione castrorum uallum circumdandum esse a
captiuis Romanis docerentur et instrumenta ruralia non
haberent, gladiis concidendo terram et sagulis expor-
tando uix tribus horis uallum pedum decem et fossam
pedum quindecim per milia passuum quindecim in
circuitu perfecerunt. praeterea centum uiginti turres
mirae altitudinis extruxerunt. et cum iam septem 4
dies noctesque succidui hostium cunei pugnarent ac
uentus subito plurimus exortus esset, testas feruentes
intorsere fundis flammataque focis tela ac mox con-
cepto igne rutilantia intro castra iecerunt. quo facto 5
per culmea culmina raptim uentus insistens, sparsum
animauit incendium. sed ne sic quidem Romani, cum
undique obruerentur, uulneribus laboribus uigiliis ieiu-
niis incendiisue cesserunt. tandem Caesari nuntiatum 6
est unam deletam esse legionem, alteram iam paene
confectam. aduentante cum duabus legionibus Cae- 7
sare, deserunt hostes obsidionem atque in eum cuncti

raptis copiis ruunt. Caesar paruissimis se castris con-
sulto condidit equitibusque praemissis, ut fugam fin-
gerent, imperauit, ut ad transitum uallis, quae media
erat sibique periculosa uidebatur, hostes contemptu
8 sui inuitaret. quibus aduentantibus insuper obstrui
portas praecepit. quo uiso Galli, quasi iam uicissent,
ad obducendum extrinsecus uallum |conuersi sunt. Cae- p. 399
sar totis repente portis paratum effudit exercitum uer-
9 sosque in fugam Gallos uastissima caede confecit. nam
sexaginta milia tunc fuisse referuntur, e quibus pauci
10 per paludes inuias euaserunt. Indutiomarus Treuero-
rum princeps, magnas armatorum copias habens, post-
quam de consensu totius Galliae certior redditus est,
Labieni castra legionemque cui is praeerat, quod facile
factu arbitrabatur, delere statuit ac deinde Eburonibus
Neruiisque coniunctus ad opprimendum Caesarem per-
11 gere. Labienus quibus potest artibus simulat timorem
atque ita Indutiomarum neglegentiorem cum insultan-
tibus copiis pro uallo oberrantem repentina eruptione
12 prostrauit. hac uictoria Labieni reliqui Gallorum co-
natus repressi sunt et Caesar paulo quietior reliqua
13 parte hiemis fuit. sed intellegens sibi maiora belli
superesse negotia, maxime quia plurima parte exer-
citus amissa aliisque grauiter sauciis ne ad sustinen-
dum quidem sibi idoneus, non dicam ad conprimen-
dum Gallorum impetum uideretur, a Cn. Pompeio pro-
consule conscribi legiones sibique mitti in auxilium
petit: itaque ante exactam hiemem tres ad eum legiones
14 in castra uenerunt. igitur Caesar, priusquam in unum
hostium copiae coirent, ineunte uere adgredi trepidos
et opprimere sparsos in suis finibus parat. primum
itaque Neruiorum fines diripit, praedam uero, quae
15 copiosissima erat, exercitui permittit. deinde Mena-
pios, qui sibi propter inmensas paludes atque inpedi-
tissimas siluas munitissimi uidebantur, tribus agmini-
bus inuadit |nimiaque caede uulgo agitata residuos p. 400
16 supplices in deditionem recepit. Labienus sequenti

proelio omnes Treuerorum copias interfecit arte in
bellum prouocatas, priusquam Germanis aduentantibus
iungerentur, et continuo ipsam ciuitatem capit. Caesar 17
ulcisci mortem Sabini et Cottae legatorum uolens,
Ambiorigem et Eburones deletae legionis auctores
postquam in Arduennam siluam refugisse conperit
— quae silua totius Galliae maxima est atque a ripis 18
Rheni finibusque Treuerorum ad Neruios usque per-
tingit et in longitudine plus quam quinquaginta mili-
bus passuum patet — permetiens rem suis maximi 19
periculi fore, si per obstructas spatiosasque siluas
ignoti diuiderentur hostemque locis notissimum quae-
rerent, omnem Galliam per nuntios inuitat, ut quique
secundum placitum suum reconditas in Arduenna silua
praedas quaerant diripiantque. quo facto Gallis utrim- 20
que morientibus maximas Romanorum iniurias sine
cuiusquam Romani discrimine uindicauit. ita hoc tu- 21
tissimo uincendi genere securus in Italiam rediit.
401 Igitur Caesare in Italiam reuerso Gallia rursus 11
in arma coniurat multique simul populi coeunt. dux
his Vercingetorix fuit, cuius consilio statim omnes
Galli ciuitates suas ultro incenderunt: prima a suis
incensa Biturigo. inde ad Caesarem, qui magnis iti- 2
neribus per Narbonensem prouinciam clam ad exer-
citum recucurrerat, impetum faciunt. Caesar tunc oppi- 3
dum nomine Caenapum obsidione concluserat: quod
diu oppugnatum, tandem post multas Romanorum
clades pluuio die, cum hostilium machinarum agmenta
neruique elanguerant, adplicitis turribus captum atque
deletum est. quadraginta milia ibi hominum fuisse 4
referuntur: ex quibus uix octoginta per fugam lapsi ad
proxima Gallorum castra uenerunt. praeterea Aruerni 5
ceterique confines, sollicitatis etiam ad se Aeduis,
multis aduersum Caesarem proeliis bellauerunt. qui 6
cum se pugnando fatigati in quoddam castellum rece-
pissent, milites praedae inhiantes ad expugnationem
oppidi animum intendunt, frustra Caesare de loci ini-

|quitate causante. itaque ibi Caesar erumpentibus p. 402
desuper hostibus pressus, multa exercitus sui parte
7 perdita, uictus aufugit. dum haec ad Alesiam gerun-
tur, Vercingetorix, quem omnes consensu pari regem
praeoptauerant, suadet, uti ex tota Gallia omnes, qui
arma |ferre possint, huic bello praesto sint. hoc enim p. 403
esse unum bellum, quo aut perpetua libertas aut ae-
8 terna seruitus aut mors omnium |consequatur. itaque p. 404
absque eo numero, quem infinitum ante contraxerat,
equitum circiter octo milia, peditum ducenta et quin-
9 quaginta milia contracta sunt. dehinc duo colles sibi
inuicem obuersos Romani Gallique ceperunt. unde
multis saepe eruptionibus et uariis prouentibus proe-
liantes, tandem Romani praecipua Germanorum equi-
tum, quos sibi iamdudum amicos nunc in auxilium
10 acciuerant, uirtute uicerunt. Vercingetorix alia die
congregatis omnibus, qui fuga euaserant, dixit se
auctorem bona fide defendendae libertatis atque in-
rumpendi foederis fuisse et nunc, siue Romanis sese
ad mortem omnes offerant siue se solum pro omnibus
11 dedant, paratum animo fore. itaque Galli uoluntatem,
quam pudore aliquamdiu texerant; quasi ex consilio
regis adsumerent, ilico sibi ueniam precantes, eum
12 solum uelut auctorem magni sceleris dediderunt. Bello-
uagui omnibus Gallorum gentibus ipsorum opinione
fortiores habebantur. hi Correo duce bellum instau-
rant sibique in |hanc suscepti belli societatem Am- p. 405
bianos Aulercos Saletos Veliocasses Atrebatasque con-
iungunt et locum quendam cinctum atque impeditum
undique paludibus capiunt, commissoque proelio ma-
gnam Remorum manum, quae auxilio Romanis erat,
13 trucidant. deinde cum opportunum ipsi locum insidiis
prouisum occupauissent atque hoc conperto Romani
ad insidiarum locum instructi ordinatique uenissent,
commisso proelio Romani Gallos fugientes isdem loco-
rum munitionibus, quibus clausi fuerant, incluserunt
14 cunctosque ad internecionem ceciderunt. ibi Correus

uel fugam uel deditionem detractans Romanos, ut uiuus
caperetur, instantes occidendo, ut occideretur, coegit.
p. 406 igitur cum pacatam esse uniuersam Galliam Cae|sar 15
neque ausuram fore ad aliquos adspirare motus arbi-
traretur, legiones in hiberna dimisit, ipse tamen Am-
biorigis fines, qui tot bella excitauerat, horrenda ho-
minum strage uastauit. at uero C. Caninius legatus 16
bellum apud Pictonas inuenit: ubi magna hostium
multitudo impeditam itinere legionem circumdedit at-
que ad extremum discrimen adduxit. porro autem 17
Fabius legatus acceptis Caninii litteris in Pictonas
proficiscitur ibique a captiuis de opportunitate loco-
rum certior factus inopinantes hostes opprimit magnis-
que stragibus factis plurimas praedas agit. deinde 18
cum Caninio signum aduentus sui dedisset, Caninius
totis castris subito exsiluit seseque iniecit hosti. ita
Fabio ex alia parte et Caninio ex altera insistente,
maximo et diuturno bello innumerae Gallorum copiae
trucidatae sunt. inde Fabius in Carnutes profectus 19
est; sciebat enim Domnacum ducem antiquissimum
rebellionis totius incentorem ab hoc bello elapsum,
si Aremoricis gentibus adiunctus esset, maximos ite-
rum in Gallia tumultus esse moturum. sed eas adhuc
ipsa nouitate trepidantes mira uirtute et celeritate
p. 407 perdomuit. |interea Draptes unaque Lycterius cum 20
adesse Caninium et legiones in finibus suis uiderent,
undique collectis copiis oppidum Vxellodunum occu-
pant. hoc oppidum in editissima montis arce pen- 21
debat, duabus partibus per abrupta latera non paruo
flumine cingebatur, medio deinde descensu largissimo
fonte securum plurimaque introrsum copia frumenti
tutum inritos procul discursus hostium despiciebat.
Caninius, quod solum Romana prouisione potuit, am- 22
bos duces cum parte copiarum plurima in campum
euocatos maximo proelio superauit. nam uno e duci-
bus interfecto alter cum paucissimis fugit, nullus in
oppidum rediit. sed ad id oppugnandum Caesare opus

23 fuit. itaque certior per nuntios factus Caesar accurrit
circumspectisque omnibus uidet, si expugnare ui moliatur, ludo et spectaculo hostium delendum esse exercitum |suum; unum solum esse praesidii, si quoquo p. 403
24 modo hostes aqua arceantur. sed et hoc quoque nisi
Caesar non potuisset, siquidem fons, quo ad potum utebantur, medio deuexi montis latere fundebatur. Caesar ad proximum fontis admoueri uineas turrimque exstrui iubet. fit magnus ilico concursus ex oppido. quibus sine periculo proeliantibus Romani quamuis pertinaciter obsisterent crebriusque succederent,
25 conplures tamen trucidantur. igitur exstruitur agger
et turris pedum sexaginta, cuius uertex aequare ad fontis locum possit, ut uel ex aequo tela conici queant uel praecipitata desuper saxorum uolumina non timeri.
26 oppidani autem, ubi exanimari siti non solum pecora
sua uerum etiam infirmiores hominum aetates uident, cupas pice sebo et scindulis repletas ac deinde inmisso igne in prona praecipitant easque ipsi toto oppido
27 effusi subsequuntur. ardentibus machinis cum graue
proelium suis Caesar ac periculosum uideret, cohortes in circuitum oppidi ire uelociter per occultum imperat atque undique subito uastum clamorem attollere. quo facto consternati oppidani dum recurrere ad muniendum oppidum uolunt, ab oppugnatione turris uel demo-
28 litione aggeris |recesserunt. illi tamen, qui ad inciden- p. 404
das fontis uenas sub obtentu aggeris tuti cuniculos perfodiebant, repertos in abstruso aquarum meatus per multa diuidendo tenuari in semet ipsis consumique fecerunt. oppidani fonte siccato ultima desperatione
29 correpti deditionem sui faciunt. Caesar autem omnibus,
qui arma tulerant, manus sustulit et uitam reliquit, quo
30 testatior esset etiam posteris poena improborum. mul-
tum enim ad coherendam audaciam ualet propositum punitionis exemplum, cum ipsa miseri praesens forma uiuentis et ad recordationem admonet conscios et ad sciscitationem cogit ignaros.

Exhaustis atque edomitis Gallis securus Caesar 12
cum legionibus in Italiam rediit, nullos post se Gallo-
rum motus pertimescens, certo se sciens minime ali-
quos, qui uel moueri audeant uel si moueantur timendi
sint, reliquisse. constitui nunc ante oculos uelim ex- 2
sanguem defectamque Galliam, post illas ardentissimas
p. 410 |febres internosque aestus uitalium meliora torrentes
ut sese habeat, quanta macie quantoque pallore sit,
quam demissa ac resoluta iaceat, quam ipsos quoque
necessarii officii motus, ne eundem incursum malorum
reuocent, pertimescat. inruit enim in eam repentino 3
impetu Romanus exercitus ueluti fortissimo corpori
fortior lues, quae tanto grauius accenditur, quanto
inpatientius toleratur. sitiebat misera, cum instante 4
gladio profiteri sponsionem seruitutis aeternae auulsis
insuper obsidibus cogeretur; sitiebat, ut dixi, notam
illam omnibusque suauissimam uelut aquae gelidae
dulcedinem libertatis, quantoque eam magis subtrahi
intellegebat, tanto auidius desiderabat. hinc illa tam 5
frequens contra uetita praesumptio: inuadebatur pro
defendenda libertate inportuna libertas praereptamque
insatiabiliter potiundi licentiam, quod male conceptam
perniciem restinguere uidebatur, augebat. hinc Ro- 6
manus ante pugnam insidiator argutior, hinc in pugna
hostis infestior, hinc post pugnam uictor immitior,
hinc omnia ad domandam inpatientiam crudescentia,
hinc iam nec remediis credebatur. itaque si interro- 7
p. 411 gare pos|sem hanc de qua loquimur nationem, quid
tunc, cum haec ipsa sustinebat, de illis temporibus
iudicarit, responderet ut arbitror dicens: 'sic me illa
tunc febris exsanguem reddidit ac frigidam fecit, ut
etiam haec, quae omnes paene perstrinxit, feruefacere
uel commouere nequiuerit, atque ita me Romani in-
clinauerunt, ut nec ad Gothos surgam'. sed ne ipsa 8
quidem Roma clades, quas intulit, euitauit. exercitae
diu auctaeque sunt per totos mundi cardines potentiae
ducum uiresque legionum, quae in sese concurrentes

eius damno uincerent, cuius periculo uincerentur. nam
uictorem Caesarem de Gallia reuersum ciuilia bella
comitata sunt aliaque grauissima mala, interfecti apud
Parthos Crassi et trucidati exercitus, praecesserunt.

18 |Anno ab urbe condita DCXCVII Crassus in con- p. 41
sulatu collega Pompei prouinciam sortitus in Parthos,
homo inexplebilis cupiditatis, audita in Hierosolymis
templi opulentia, quam Pompeius intactam reliquerat,
in Palaestinam deuertit, Hierosolymam adit, templum
2 peruadit, opes diripit. inde per Mesopotamiam tendens
in Parthiam, quacumque iter habuit sociis ciuitatibus
auxilia indixit, pretia exegit moxque ut Euphraten
transiit, ilico Vagesen, legatum ab Horode rege Par-
thorum ad se missum, obuium habuit, a quo uehementer
increpitus est, cur contra foedus Luculli et Pompei
auaritia inductus Euphraten transierit. quamobrem
sine mora futurum, ut pro auro Parthico Serico ferro
3 oneraretur. itaque cum prope Carras uentum esset,
Parthi |subito ingruentes cum Surena et Silacea prae- p. 41
fectis sagittis oppressere Romanos. cecidere ibi plu-
rimi senatores, aliquot etiam consulares et praetorii
uiri; Crassus quoque filius Crassi, lectissimus iuuenis,
in acie occisus est. praeterea quattuor cohortes cum
Vargunteio legato mediis deprehensae campis et inter-
4 fectae sunt. Surenas rapto equitatu Crassum persequi
intendit eumque circumuentum ac frustra conloquium
eius petentem interfecit, quamuis uiuum auferre ma-
luisset. pauci noctis beneficio liberati Carras con-
5 fugerunt. cognita clade Romanorum multae orientis
prouinciae a societate uel fide populi Romani defecis-
sent, ni Cassius collectis ex fuga militibus paucis
intumescentem Syriam egregia animi uirtute ac mode-
ratione pressisset; qui et Antiochum copiasque eius
ingentes proelio uicit et interfecit, Parthos quoque
ab Horode in Syriam missos iamque ingressos An-
tiochiam bello expulit ducemque eorum Osagen in-
terfecit.

Igitur Romani status agitur semper alterna mu- 14
tatio et uelut forma Oceani maris, quae omni die dispar
nunc succiduis per VII dies attollitur incrementis
p. 414 nunc insequentibus totidem die|bus naturali damno
et defectu interiore subducitur. ut enim de proximis 2
ordiar, Cimbris Tigurinisque uincentibus cum apud
Rhodanum flumen Romanus exercitus periit, artissimas
Roma sensit angustias; refusa continuo clade Cim-
brorum, magnis elata prouectibus priorum oblita de-
fectuum est. hanc deinde recentissimae prosperitatis 3
iactantiam Italicum bellum et dilaceratio Syllana ca-
stigat. rursus post hanc domesticam intestinamque
perniciem, qua usque ad medullas paene euiscerata et
exesa est, paribus propemodum spatiis temporum non
solum reparata, uerum etiam extenta est, cum Lucullus
Asiam, Pompeius Hispaniam, Caesar Galliam perdomuit
Romanumque imperium usque ad extremos propemo-
dum terrae terminos propagatum est. hanc nunc am- 4
plissimam dilatationem uastissima ruina consequitur.
apud Parthos enim consul Romanus occiditur exer-
citusque deletur, atrocissimum illud Pompei atque Cae-
saris bellum ciuile conseritur et inter haec Roma ipsa
repentino correpta incendio concrematur.

Anno siquidem ab urbe condita DCC incertum unde 5
concretus plurimam urbis partem ignis inuasit, neque
umquam antea tanto incendio correptam ac uastatam
ciuitatem ferunt. nam quattuordecim uicos cum uico
Iugario consumptos fuisse memoriae proditum est. hinc
iam bellum ciuile committitur, quod magnis iamdudum
dissensionibus ac molitionibus parabatur.

p. 415 |Nam rediens Caesar uictor ex Gallia decerni sibi 15
absenti alterum consulatum poposcit. contradictum
est a Marcello consule adnitente Pompeio, deinde de-
cretum est a senatu, ut in urbem Caesar non nisi
dimisso exercitu ueniret, et ex Marcelli consulis aucto-
ritate ad legiones, quae apud Luceriam erant, Pom-
peius cum imperio missus est. Caesar Rauennam sese 2

contulit. M. Antonius et P. Cassius tribuni plebis pro
Caesare intercedentes, interdicente Lentulo consule
curia foroque prohibiti, ad Caesarem profecti sunt
3 Curione simul Caelioque comitantibus. Caesar Rubi-
cone flumine transmeato, mox ut Ariminum uenit,
quinque cohortes, quas tunc solas habebat, cum quibus,
ut ait Liuius, orbem terrarum adortus est, quid facto
opus esset, edocuit. deplorans iniurias suas, causam
belli ciuilis, pro restituendis in patriam tribunis, esse
4 testatus est. inde per Antonium septem cohortes, quae
apud Sulmonem morabantur, a Lucretio recepit, tres
legiones, quae cum Domitio apud Corfinium moraban-
tur, ad suas partes traduxit. Pompeius atque omnis
senatus, crescentibus Caesaris uiribus trepidi, tamquam
Italia pulsi in Graeciam transuecti, Dyrrachium gerendi
5 belli sedem delegerunt. Caesar Romam uenit nega-
tamque sibi ex aerario pecuniam fractis foribus in-
uasit protulitque ex eo auri pondo quattuor milia cen-
tum triginta et quinque, argenti pondo prope nongenta
6 millia. inde digressus Ariminum ad legiones, mox p. 416
Alpes transuectus Massiliam uenit, ad quam oppugnan-
dam, cur receptus non esset, Trebonium cum tribus
legionibus relinquens, ad Hispanias contendit, quas
L. Afranius et M. Petreius et M. Varro Pompeiani
duces cum legionibus obtinebant. ibi multis proeliis
Petreium Afraniumque superatos conposita pactione
7 dimisit. in ulteriore uero Hispania duas legiones a
M. Varrone suscepit. similiter et duces eius, hoc est
Curio Catonem Sicilia expulit, Valerius Cottam Sar-
dinia, Tuberonem Africa Varus eiecit. Caesar Massi-
liam rediens, obsidione domitam uita tantum et liber-
tate concessa ceteris rebus abrasit.
8 At uero Dolabella partium Caesaris in Illyrico
per Octauium et Libonem uictus copiisque exutus ad
Antonium fugit. Basilus et Sallustius *cum* singulis
legion*ibus*, quibus praeerant, similiter et Antonius,
Hortensius quoque ab infimo mari cum classe con-

currens, omnesque pariter aduersus Octauium et Li-
p. 417 bonem pro|fecti et uicti sunt. Antonius cum se Octauio 9
cum quindecim cohortibus dedisset, omnes ad Pom-
peium a Libone deducti sunt. Curio ex Sicilia in
Africam cum exercitu transgressus est: quem Iuba
rex continuo exceptum cum omnibus copiis trucidauit.
Octauius Salonas oppugnare conatus, omnes paene
copias quas duxit amisit. Caelius desciuit a Caesare 10
ac se Miloni exuli iunxit; cumque ambo seruorum
manu Capuam oppugnare molirentur, occisi sunt. Bibu-
lus apud Corcyram pudore uictus, quod custodiae eius,
quam pelago et oppido praetendebat, hostis inluserat,
inedia sese uigiliisque confecit. Appius Claudius Cen- 11
sorinus, qui iussu Pompei Graeciam tuebatur, iam
abolitam Pythici oraculi fidem uoluit experiri: quippe
ab eo adacta uates descendere in specum respondisse
fertur de bello consulenti: N i h i l a d t e h o c, R o m a n e,
b e l l u m p e r t i n e t, E u b o e a e c o e l a o b t i n e b i s. coela
autem uocant Euboicum sinum. ita Appius perplexa
incertus sorte discessit.

Admonet nos aliquid ab obtrectatoribus nostris 12
consultor iste consulere. queruntur utique fide Chri-
stianorum sibi sacra interdicta caerimoniasque sub-
latas et ob hoc ideo maxime, quod extis uaticiniisque
p. 418 cessantibus futu|rae clades, quia sciri nequeunt, non
uitantur. cur ergo longe ante imperium Caesaris nati- 13
uitatemque Christi, sicut ipsorum auctores adtestantur,
abolita fuerat Pythici oraculi fides? abolita autem
ideo, quia contempta. porro autem quare contempta,
nisi quia uel falsa uel uana uel dubia? unde pru-
denter poeta praemonuit:

Inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.

Et ne forte parui id pendant, quod contemptu aboli- 14
tum atque antiquatum fuit, hoc est aut numen aut
sedem: Apollo ille Pythius erat, quem ferunt magno
illo Pythone serpente interfecto, totius uaticinationis

auctore et principe, heredem et sedis et diuinationis
et nominis exstitisse ibique eum reddere elegisse re-
sponsa, ubi orta cum auctore ipsa diuinatio uidebatur,
15 praeterea quem per alias quoque terrarum partes spu-
mantibus buccis rabidoque discursu omnis furiatorum
ructat insania, ad quem plurimi terrarum reges quasi
ad uiuam uocem consulti numinis cucurrerunt, cui
saepissime ipsi quoque Romani opulentissima dona
16 miserunt. at si Apollo iste Pythius paulatim discer-
nente experientia contemptus relictus atque abolitus
est, quid uiuum de mortua pecude, quid uerum de
amente muliercula sperari potest? quid postremo,

'Inflauit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras, p. 419

expositis opimae pecudis intestinis, non finget esuriens,
si, ut ipsi fatentur, uel obscura uel falsa dicendo ipse
17 Apollo seducit? quamobrem aequo animo ferant, etsi
imitari interim nolunt, nos id ueritatis iudicio etiam
prohibere, quod potuerunt maiores eorum uel expe-
riendo contemnere.

18 Interea apud Dyrrachium multi orientis reges ad
Pompeium cum auxiliis conuenerunt. quo cum Caesar
uenisset, Pompeium obsidione frustra cinxit, ipse ter-
ram quindecim m. p. fossa praestruens, cum illi maria
19 paterent. Pompeius castellum quoddam propinquum
mari, quod Marcellinus tuebatur, euertit praesidiaque
Caesaris, quae ibidem morabantur, occidit. Caesar
Torquatum legionemque unam, ut expugnaret, ad-
20 gressus est. hoc periculo sociorum Pompeius cognito
omnes eo copias contraxit: in quem se ilico Caesar
omissa obsidione conuertit. Torquatus autem e ue-
21 stigio prorumpens auersum insecutus est. ita Caesaris
milites ancipiti periculo territi ipso Caesare frustra
obsistente fugerunt. Pompeius uero Caesaris quoque
testimonio uictor persequentem reuocauit exercitum.
quattuor milia militum Caesaris, centuriones uiginti
et duo, equites Romani conplures 'in eo proelio caesi p. 420

sunt. Caesar inde citato agmine per Epirum in Thes- 22
saliam perrexit; Pompeius cum maximis copiis secutus
bellumque commissum est. itaque instruitur utrimque 23
acies. Pompeius octoginta et octo cohortes triplici
ordine locauit: fuerunt autem peditum quadraginta
milia, equites in sinistro cornu sescenti, in dextro
quingenti, praeterea reges multi, senatores equitesque
Romani plurimi, absque leuium armaturarum magna
copia. Caesar similiter octoginta cohortes triplici or- 24
dine disposuit, cui fuerunt minus quam triginta milia
peditum, equites mille. uidere ibi et gemere erat con- 25
tractas Romanorum uires in campis Pharsalicis ad
occisionem mutuam constitisse, quas si concordia re-
xisset, nulli populi, nulli reges ferre potuissent. prima 26
congressione equitatus Pompei pulsus sinistra latera
nudauit. deinde cum diu utrimque dubia sorte caede-
rentur atque ex alia parte Pompeius inter hortandum
diceret parce ciuibus nec tamen faceret, ex alia
uero Caesar hoc faceret, quod urgeret dicens miles,
faciem feri, tandem uniuersus Pompei fugit exer-
citus, castraque direpta sunt. caesa sunt in eo proelio 27
Pompeianorum quindecim milia, centuriones triginta
et tres. hic exitus pugnae ad Palaeopharsalum fuit.
Pompeius fugiens in ostio Penei amnis onerariam
nauem nanctus in Asiam transiit. inde per Cyprum 28
in Aegyptum uenit ibique mox ut litus attigit, iussu
Ptolemaei adulescentis in gratiam Caesaris uictoris
occisus est. Pompei uxor filiique fugerunt; cetera
Pompeiana classis direpta est omnibus qui in ea erant
p. 421 crudelissime trucidatis, |ibique et Pompeius Bithynicus
occisus est. Lentulus uero uir consularis apud Pelu-
sium interfectus est. Caesar conpositis apud Thessa- 29
liam rebus Alexandriam uenit perlatoque ad se ac
uiso Pompei capite anuloque fleuit; cumque se in
regiam recepisset, eludebatur a tutoribus, quominus
pecuniam acciperet, templa sua astu spoliantibus, ut
et regios thesauros uacuos esse ostenderent et in in-

30 uidiam Caesaris populum concitarent. praeterea Achil-
las dux regius, imbutus semel Pompei sanguine, Cae-
saris quoque necem meditabatur. nam iussus exercitum
dimittere, cui praeerat, uiginti milium armatorum, non
31 modo spreuit imperium, uerum et aciem direxit. in
ipso proelio regia classis forte subducta iubetur in-
cendi. ea flamma cum partem quoque urbis inuasisset,
quadringenta milia librorum proximis forte aedibus
condita exussit, singulare profecto monumentum studii
curaeque maiorum, qui tot tantaque inlustrium inge-
32 niorum opera congesserant. unde quamlibet hodieque
in templis extent, quae et nos uidimus, armaria libro-
rum, quibus direptis exinanita ea a nostris hominibus
nostris temporibus memorent — quod quidem uerum
est —, tamen honestius creditur alios libros fuisse
quaesitos, qui pristinas studiorum curas aemularen|tur, p. 422
quam aliam ullam tunc fuisse bibliothecam, quae extra
quadringenta milia librorum fuisse ac per hoc euasisse
33 credatur. Caesar postea insulam, ubi Pharos est, cepit.
eo Achillas cum Gabinianis militibus uenit. ingens
pugna commissa est: magna ibi Caesarianorum mili-
tum multitudo cecidit, omnes etiam interfectores Pom-
34 pei interfecti sunt. Caesar ui insistentium hostium
pressus scapham escendit: qua mox pondere subsequen-
tium grauata ac mersa, per ducentos passus ad nauem
una manu eleuata, qua chartas tenebat, nando per-
uenit, mox nauali certamine pulsatus, magna felicitate
16 classem regiam aut depressit aut cepit. |Alexandrinis p. 423
petentibus regem reddidit monitum, ut magis amici-
tiam Romanam quam arma experiri studeret; qui ta-
men ilico ut liber fuit bellum intulit, sed continuo
cum toto exercitu suo et ipse deletus est. nam ui-
ginti milia hominum in eo bello caesa referuntur,
duodecim milia cum septuaginta longis nauibus dedita,
2 quingenti ex uictoribus cecidisse dicuntur. rex ipse
adulescens scapha exceptus ut fugeret, multis insilien-
tibus mersus necatusque est; corpus eius ad litus

deuolutum indicio loricae aureae cognitum fuit: qua
Caesar Alexandriam praemissa Alexandrinos omnes ad
deditionem desperatione conpulit regnumque Aegypti
Cleopatrae dedit. inde Syriam peruagatus Pharnacem 3
in Ponto uicit. postea uero quam Romam uenit, dictator et consul creatus in Africam transiit et apud
Thapsum cum Iuba et Scipione pugnauit maximamque
ibi hominum multitudinem interfecit. castra utriusque
direpta sunt, sexaginta elephanti capti. Cato sese 4
apud Vticam occidit; Iuba percussori iugulum pretio
p. 424 dato prae|buit, Petreius eodem se gladio perfodit;
Scipio in naui, qua ad Hispaniam fugere contendens uento
coactus in Africam redierat, semet ipse iugulauit. in 5
eadem naui etiam T. Torquatus occisus est. Caesar
Pompei Magni nepotes filiamque Pompeiam simulque
cum his Faustum Syllam et Afranium et Petreium
filium iussit occidi. inde quattuor triumphis urbem 6
ingressus, disposito recuperatae reipublicae statu continuo in Hispanias contra Pompeios Pompei filios profectus, septimo decimo quam egressus ab urbe fuerat
die Saguntum peruenit statimque aduersus Pompeios
duos et Labienum atque Attium Varum multa bella
et uaria sorte gessit. ultimum bellum apud Mundam 7
flumen gestum est, ubi tantis uiribus dimicatum tantaque caedes acta, ut Caesar quoque, ueteranis etiam
suis cedere non erubescentibus, cum caedi cogique
aciem suam cerneret, praeuenire morte futurum uicti
dedecus cogitarit, cum subito uersus in fugam Pompeiorum cessit exercitus. equidem eo die hoc bel- 8
lum actum est, quo Pompeius pater ab urbe bellum gesturus aufugerat, quattuorque annis hoc bel-
p. 425 lum ciuile |indesinenter toto orbe tonuit. T. Labienus et Attius Varus in acie caesi sunt. Gnaeus
Pompeius cum centesimo equite aufugit. frater eius 9
Sextus Pompeius, contracta celeriter non parua Lusitanorum manu, cum Caesonio congressus et uictus fugiensque interfectus est. Munda ciuitas cum

immensa hominum caede Caesare oppugnante uix capta est.

17 Caesar Romam rediit. ubi dum reipublicae statum contra exempla maiorum clementer instaurat, auctoribus Bruto et Cassio, conscio etiam plurimo senatu, p. 426
in curia uiginti et tribus uulneribus confossus in-
2 teriit. in qua coniuratione fuisse amplius sexaginta conscios ferunt. duo Bruti et C. Cassius aliique socii strictis pugionibus in Capitolium secesserunt. diu deliberatum est, utrum Capitolium cum auctoribus caedis
3 oporteret incendi. corpus eius raptum populus dolore instimulatus in foro fragmentis tribunalium ac subselliorum cremauit.

4 Percensuit latitudinem regni sui Roma cladibus suis atque in suam conuersa caedem singulas quasque gentes ibidem, ubi domuit, uindicauit. Asiae Europae atque Africae, non dico tribus mundi partibus sed totis trium partium angulis edidit gladiatores suos p. 427
feriatisque inimicis spectaculum miserae ultionis in-
5 gessit. nec tamen sufficit ipsas quoque cum auctoribus causas fuisse consumptas; recidiua semina in eodem agro germinant, magna continuo metentibus malorum incrementa cum magno sudore factura: uictor ciuilis belli a ciuibus Caesar occiditur, in caedem unius tra-
6 huntur agmina consciorum. certum enim erat, quia Caesar indigne peremptus plures habere posset ultores; plurimaque nobilitas una simul catena sceleris copulatur, ne forte tanta malorum materia non belli magnitudine suppleatur sed uindictae breuitate tenue-
7 tur. Medeam illam fabulae ferunt dentes quondam occisi seuisse serpentis, e quibus quasi conpetens semini seges armati homines terra emerserint seseque mox
8 inuicem pugnando prostrauerint. equidem hoc poetarum commenta finxerunt; nostra autem Roma Caesare occiso quanta de cineribus eius agmina armata parturiit! quanta bella in testimonium miserae fecunditatis non legenda pueris sed spectanda populis ex-

p. 428 citauit! et tamen horum |omnium malorum initium 9
superbia est: inde exarserunt bella ciuilia, inde iterum pullularunt. non ergo iniusta caedes est eorum, qui eam iniuste consectantur, si ambitionis aemulatio per ipsos atque in ipsis et agitur et punitur, donec qui detrectauere collegium, discant ferre dominatum, summaque imperii totius ad unum redacta longe aliud omnes homines uiuendi genus subeant, ut omnes humiliter placere studeant, non insolenter offendere. sed 10
ad tam salubrem humilitatis doctrinam magistro opus est. itaque opportune conpositis rebus Augusti Caesaris natus est Dominus Christus, qui cum in forma Dei esset, formam serui humiliter adsumpsit, ut tunc demum aptior fieret humilitatis institutio, quando iam per totum mundum poena superbiae omnibus esset exemplo.

Anno ab urbe condita DCCX interfecto Iulio Cae- 18
sare Octauianus, qui testamento Iuli Caesaris auunculi
p. 429 et hereditatem |et nomen adsumpserat idemque, qui postea rerum potitus Augustus est dictus, simul ut Romam adulescens admodum uenit, indolem suam bellis ciuilibus uouit. nam, ut breuiter coaceruatio- 2
nem malorum explicem, bella ciuilia quinque gessit: Mutinense Philippense Perusinum Siculum Actiacum. e quibus duo, hoc est primum ac nouissimum, aduersus M. Antonium, secundum aduersus Brutum et Cas-
p. 430 sium, tertium aduersus L. Antonium, quar|tum aduersus Sex. Pompeium, Cn. Pompei filium, confecit. Antonius 3
a senatu hostis pronuntiatus D. Brutum apud Mutinam obsidione concluserat. consules Hirtius et Pansa et cum his Caesar ad liberandum Brutum expugnandumque Antonium missi. Pansa primo ueniens ex- 4
ceptus insidiis, inter suorum clades ipse quoque pilo grauiter uulneratus ab eodem uulnere interpositis diebus est mortuus. Hirtius auxilium collegae ferens magnas Antonii copias uasta strage deleuit. Caesar eatenus castra custodiit. secunda aduersus Antonium 5

pugna magnae utrimque strages actae sunt. namque
tunc ibi Hirtius consul occisus est, uictus fugit An-
tonius, Caesar uictoria potitus est, cui D. Brutus de
coniuratione occisi Iuli Caesaris confessus |preces paeni- p. 431
6 tentiae fudit. Dolabella Trebonium, unum ex inter-
fectoribus Caesaris, Zmyrnae interfecit. Dolabellam
senatus hostem pronuntiauit. consulum occisorum uter-
7 que exercitus Caesari paruit. postea D. Brutus in Gallia
a Sequanis captus et occisus est. Basilus autem,
aeque unus de percussoribus, manu seruorum suorum
8 necatus est. Lepido satisagente Caesar Antonium re-
cepit in gratiam atque ob fidem reconciliatae gratiae
9 filiam eius matrimonio sortitus est. inde cum ad ur-
bem accessissent ac rumor de futura proscriptione
ortus esset, C. Thoranius uir praetorius nihil tale
metuens incursu militum domi suae interfectus est
10 aliique conplures trucidati sunt. itaque, ne latius atque
effrenatius incircumscripta caedes ageretur, centum tri-
ginta et duum senatorum nomina in tabula proposita
sunt, primum Lepidi praecepto et nomine, deinde An-
11 tonii, tertio Caesaris. ibi Antonius Tullium Ciceronem
inimicum suum, ibi L. Caesarem auunculum suum et
— quod exaggerando sceleri accessit — uiua matre
proscripserat; ibi Lepidus L. Paulum fratrem suum in
12 eundem proscriptorum gregem coniecerat. adiecti sunt
postea |ad numerum proscriptorum triginta equites p. 432
Romani. multae diu et uariae caedes actae, domus
13 proscriptorum direptis omnibus dirutae sunt. at Dola-
bella in Syria multa cum Cassio bella gessit, a quo
uictus ipse se interfecit. Brutus et Cassius magnis
exercitibus conparatis apud Athenas conuenerunt to-
tamque Graeciam depopulati sunt. Rhodios Cassius
terra marique oppugnatos ad deditionem coegit, qui-
14 bus praeter uitam nihil reliquit. igitur Caesar et An-
tonius eosdem in Macedoniam magnis bellorum ap-
paratibus persecuti, ad mortem conpulerunt; quamuis
manifestissime illa tunc pugna non uirtute partis An-

p. 428 citauit! et tamen horum |omnium malorum initium 9
superbia est: inde exarserunt bella ciuilia, inde ite-
rum pullularunt. non ergo iniusta caedes est eorum,
qui eam iniuste consectantur, si ambitionis aemulatio
per ipsos atque in ipsis et agitur et punitur, donec
qui detrectauere collegium, discant ferre dominatum,
summaque imperii totius ad unum redacta longe aliud
omnes homines uiuendi genus subeant, ut omnes hu-
militer placere studeant, non insolenter offendere. sed 10
ad tam salubrem humilitatis doctrinam magistro opus
est. itaque opportune conpositis rebus Augusti Cae-
saris natus est Dominus Christus, qui cum in forma
Dei esset, formam serui humiliter adsumpsit, ut tunc
demum aptior fieret humilitatis institutio, quando iam
per totum mundum poena superbiae omnibus esset
exemplo.

Anno ab urbe condita DCCX interfecto Iulio Cae- 18
sare Octauianus, qui testamento Iuli Caesaris auunculi
p. 429 et hereditatem |et nomen adsumpserat idemque, qui
postea rerum potitus Augustus est dictus, simul ut
Romam adulescens admodum uenit, indolem suam
bellis ciuilibus uouit. nam, ut breuiter coaceruatio- 2
nem malorum explicem, bella ciuilia quinque gessit:
Mutinense Philippense Perusinum Siculum Actiacum.
e quibus duo, hoc est primum ac nouissimum, aduer-
sus M. Antonium, secundum aduersus Brutum et Cas-
p. 430 sium, tertium aduersus L. Antonium, quar|tum aduersus
Sex. Pompeium, Cn. Pompei filium, confecit. Antonius 3
a senatu hostis pronuntiatus D. Brutum apud Muti-
nam obsidione concluserat. consules Hirtius et Pansa
et cum his Caesar ad liberandum Brutum expugnan-
dumque Antonium missi. Pansa primo ueniens ex- 4
ceptus insidiis, inter suorum clades ipse quoque pilo
grauiter uulneratus ab eodem uulnere interpositis die-
bus est mortuus. Hirtius auxilium collegae ferens
magnas Antonii copias uasta strage deleuit. Caesar
eatenus castra custodiit. secunda aduersus Antonium 5

pugna magnae utrimque strages actae sunt. namque
tunc ibi Hirtius consul occisus est, uictus fugit An-
tonius, Caesar uictoria potitus est, cui D. Brutus de
coniuratione occisi Iuli Caesaris confessus |preces paeni- p. 431
6 tentiae fudit. Dolabella Trebonium, unum ex inter-
fectoribus Caesaris, Zmyrnae interfecit. Dolabellam
senatus hostem pronuntiauit. consulum occisorum uter-
7 que exercitus Caesari paruit. postea D. Brutus in Gallia
a Sequanis captus et occisus est. Basilus autem,
aeque unus de percussoribus, manu seruorum suorum
8 necatus est. Lepido satisagente Caesar Antonium re-
cepit in gratiam atque ob fidem reconciliatae gratiae
9 filiam eius matrimonio sortitus est. inde cum ad ur-
bem accessissent ac rumor de futura proscriptione
ortus esset, C. Thoranius uir praetorius nihil tale
metuens incursu militum domi suae interfectus est
10 aliique conplures trucidati sunt. itaque, ne latius atque
effrenatius incircumscripta caedes ageretur, centum tri-
ginta et duum senatorum nomina in tabula proposita
sunt, primum Lepidi praecepto et nomine, deinde An-
11 tonii, tertio Caesaris. ibi Antonius Tullium Ciceronem
inimicum suum, ibi L. Caesarem auunculum suum et
— quod exaggerando sceleri accessit — uiua matre
proscripserat; ibi Lepidus L. Paulum fratrem suum in
12 eundem proscriptorum gregem coniecerat. adiecti sunt
postea |ad numerum proscriptorum triginta equites p. 432
Romani. multae diu et uariae caedes actae, domus
13 proscriptorum direptis omnibus dirutae sunt. at Dola-
bella in Syria multa cum Cassio bella gessit, a quo
uictus ipse se interfecit. Brutus et Cassius magnis
exercitibus conparatis apud Athenas conuenerunt to-
tamque Graeciam depopulati sunt. Rhodios Cassius
terra marique oppugnatos ad deditionem coegit, qui-
14 bus praeter uitam nihil reliquit. igitur Caesar et An-
tonius eosdem in Macedoniam magnis bellorum ap-
paratibus persecuti, ad mortem conpulerunt; quamuis
manifestissime illa tunc pugna non uirtute partis An-

toni, sed Caesaris felicitate confecta sit. Caesar enim 15
tunc aeger, cum se in castris capiendae quietis causa
tenere statuisset, hortatu et precibus medici sui, qui
per somnium admonitum sese fatebatur, ut ea die
castris Caesarem salutis ipsius causa educeret, in cam-
pum aegre inter copias egressus est ac mox castra
eius ab hostibus capta sunt. sed rursus Caesariani
milites Cassi castra ceperunt. quare ad desperationem 16
adacti Brutus et Cassius immaturam sibi mortem ante
belli terminum consciuerunt. nam inuitatis percusso-
ribus Cassius caput, Brutus latus praebuit. at Romae 17
Fuluia, uxor Antoni, socrus Caesaris, dominatum ut
mulier agitabat, incertum in hac mutatione consularis
regiique fastigii utrum deficientis potentiae ultima an
incipientis prima numeranda, certe etiam in eos in-
solens, per quos ut insolesceret agebatur. nam et 18
Caesarem reuersum apud Brundisium contumeliis facti-
onibus insidiisque petiit. a quo propulsata ad Anto-
p. 433 nium |concessit in Graeciam. Sex. Pompeius postquam 19
se in proscriptorum numerum relatum conperit, con-
uersus in latrocinia omnem oram Italiae caedibus ra-
pinisque uastauit. Sicilia praerepta commeatibusque
inpeditis Romam fame adfecit. mox cum eo pacem 20
triumuiri, ut non dicam tyranni, id est Lepidus Caesar
Antoniusque fecerunt. sed continuo cum contra pa-
ctum Pompeius fugitiuos allegeret, ut hostis habitus
est. Mena libertus Pompei cum sexaginta nauium 21
classe ad Caesarem defecit eidemque classi ipse iussu
Caesaris praefuit. idemque continuo cum Statilio Tauro
aduersus Menecraten Pompeianum ducem nauale bel-
lum gessit. deinde ipse Caesar aduersus eosdem Pom- 22
peianos cruentissimum bellum nauale confecit; sed
continuo uictricem classem paene uniuersam apud Scy-
laceum naufragio amisit. Ventidius Persas et Parthos 23
in Syriam inrumpentes tribus bellis maximis fudit
regemque eorum Pacorum in acie interfecit, ea scilicet
die, qua Crassus a Parthis fuerat occisus. Antonius,

uix uno castello expugnato, pacem cum Antiocho fecit,
24 ut ipse tantam rem consummasse uideretur. Ventidium
Syriae praefecit iussitque ut Antigono bellum inferret,
qui Iudaeos tum forte debellauerat captisque Hiero-
solymis templum spoliauerat regnumque Herodi dede-
25 rat: quem continuo uictum in deditionem recepit. Mena
libertus cum sex nauibus ad Pompeium rediit, a quo
clementer receptus Caesaris classem incendit, quamuis
nuper Caesar alteram secundo naufragio perdidisset.
idemque Mena postea ab Agrippa nauali proelio cir-
cumuentus cum sex triremibus ad Caesarem transiit.
sed hunc Caesar tertio transfugam, indulta tantum
26 uita, segnem reliquit. deinde Agrippa inter Mylas p. 434
et Liparas aduersus Democham et Pompeium nauale
proelium gessit ac uicit ibique tunc naues triginta aut
demersit aut cepit reliquis laceratis. Pompeius Messa-
27 nam confugit. Caesar interea Tauromenium traiecerat:
quem repentino impetu Pompeius adflixit: unde multis
demersis nauibus suis ac magna multitudine suorum
militum perdita, in Italiam Caesar aufugit; nec inter-
28 ueniente mora in Siciliam rediit; ibique Lepidum ex
Africa aduentantem obuium habuit, summas sibi par-
29 tes terrore minis ac superbia uindicantem. post dies
paucos Agrippa iussu Caesaris a litore cum acie in-
structa prospectantis atrocissimo nauali proelio ad-
uersus Pompeium conflixit et uicit. nam centum sexa-
ginta et tres naues aut demersit aut cepit. Pompeius
30 cum decem et septem nauibus uix elapsus euasit. Le-
pidus magna uiginti legionum insolentia tumens cum
Messanam militibus permissam diripuisset, ipsum Cae-
sarem ad se uenientem semel atque iterum spreuit ac
31 potius telis adpeti iussit. quae ille collecta in laeuum
bracchium lacerna repellendo uitauit; mox inmisso equo
ad suos reuersus, instructo exercitu aduersus Lepidum
ueniens, plurimas legiones Lepidi paucis interfectis
32 transire in suam partem conpulit. Lepidus tandem
intellegens, quo uanitas sua tenderet, deposito palu-

p. 435 damento assumptaque ueste pulla, supplex |Caesari
factus uitam et bona impetrauit, perpetuo quidem
amendatus exilio. Taurus, Caesaris praefectus, totam
paene Siciliam ferro pertemptatam conterritamque in
fidem recepit. quadraginta et quattuor legiones sub 33
unius tunc imperio Caesaris erant; milites, multitudine ferociores, quosdam pro accipiendis agris tumultus excitauerunt; sed Caesar, animo ingens, uiginti
milia militum exauctorauit, triginta milia seruorum
dominis restituit, sex milia, quorum domini non exstabant, in crucem egit. ouans urbem ingressus ut 34
in perpetuum tribuniciae potestatis esset, a senatu decretum est. his diebus trans Tiberim e taberna meritoria fons olei terra exundauit ac per totum diem
largissimo riuo fluxit.

p. 436 |Antonius uero postquam Araxim transmisit, omni- 19
bus undique malis circumuentus, uix tandem Antiochiam cum paucis rediit. nam cum multitudine equitum et sagittarum ab omnibus proeliis, quae plura
temptauit, uictus semper effugerit tum praeterea incertis et ignotis regionis locis impeditus grauissima
fame ad nefandos cibos coactus est; plurimi militum
sese hostibus dediderunt. inde in Graeciam transiit 2
iussitque Pompeium, qui uictus a Caesare exercitum
bellumque reparabat, cum paucis ad se uenire. Pompeius fugiens a Titio et Furnio Antonianis ducibus
saepe terrestri naualique bello uictus et captus ac post
paululum interfectus est. Caesar Illyricum Pannoniam 3
partemque Italiae bellis subegit ac domuit; Antonius
Artabanen Armeniae regem proditione et dolo cepit:
quem argentea catena uinctum ad confessionem thesaurorum regiorum coegit, expugnatoque oppido, in quo
conditos esse prodiderat, magnam uim auri argentique
abstulit. qua elatus pecunia denuntiari bellum Cae- 4
sari atque Octauiae, sorori Caesaris, uxori suae, repu-
p. 437 dium indici iussit et Cleopa|tram sibi ex Alexandria
occurrere imperauit. ipse Actium ubi classem con- 5

stituerat profectus, cum prope tertiam partem remigum
fame absumptam offendisset, nihil motus remi, inquit,
modo salui sint; nam remiges non deerunt,
6 quoad Graecia homines habuerit. Caesar ducen-
tis triginta rostratis nauibus a Brundisio in Epirum
profectus est. Agrippa uero praemissus a Caesare,
multas onerarias naues frumento atque armis graues
ab Aegypto Syria Asiaque ad subsidium Antonio ue-
nientes cepit peragratoque Peloponnensium sinu Mo-
thonam urbem ualidissimo Antoniano praesidio muni-
7 tam expugnauit. inde Corcyram cepit; fugientes nauali
proelio persecutus profligauit multisque rebus cruen-
tissime gestis ad Caesarem uenit. Antonius defectu
et fame militum suorum permotus bellum maturare
instituit ac repente instructis copiis ad Caesaris castra
8 processit et uictus est. tertio post pugnam die An-
tonius castra ad Actium transtulit, nauali proelio de-
cernere paratus. ducentae triginta rostratae fuere Cae-
saris naues et triginta sine rostris, triremes uelocitate
Liburnicis pares et octo legiones classi superpositae,
9 absque cohortibus quinque praetoriis. classis Antonii
centum septuaginta nauium fuit, quantum numero ce-
dens tantum magnitudine praecellens, nam decem pe-
10 dum altitudine a mari aberant. famosum et magnum
hoc bellum apud Actium fuit. ab hora quinta usque
in horam septimam incerta uincendi spe grauissimae
utrimque caedes actae; reliquum diei cum subsequente
11 nocte in uictoriam Caesaris declinauit. prior regina
Cleopatra cum LX uelocissimis nauibus fugit; Anto-
nius quoque |detracto insigni praetoriae nauis fugien- p. 41
tem secutus uxorem est. inlucescente iam die uicto- 31
12 riam Caesar consummauit. ex uictis duodecim milia
cecidisse referuntur, sex milia uulnerata sunt, e qui-
13 bus mille inter curandum defecerunt. Antonius et
Cleopatra communes liberos cum parte regiae gazae
ad Rubrum mare praemittendos cen|suerunt; ipsi prae- p. 41
sidiis circa duo Aegypti cornua, Pelusium Parethoni-

umque, dispositis classem et copias instaurando bello
parauerunt. Caesar sexto imperator appellatus et quar- 14
tum ipse cum M. Licinio Crasso consul Brundisium
uenit; ibi orbis terrarum praesidia diuisis legionibus
conposuit; inde in Syriam profectus, mox Pelusium
adiit, ubi ab Antonianis praesidiis ultro susceptus est.
interea Cornelius Gallus praemissus a Caesare quat- 15
tuor legiones, quas Antonius apud Cyrenas praesidii
loco constituerat, suscepit in fidem atque inde Pare-
thonium, primam Aegypti a Libyae parte ciuitatem,
uicto cepit Antonio ipsumque continuo apud Pharum
uicit. Antonius equestre aduersus Caesarem bellum 16
iniit; in eo quoque miserabiliter uictus aufugit. kalen-
dis Sextilibus prima luce Antonius cum ad instruen-
dam classem in portum descenderet, subito uniuersae
naues ad Caesarem transierunt; cumque unico prae-
sidio spoliatus esset, trepidus se cum paucis recepit
in regiam. deinde inminente Caesare turbataque ciui- 17
tate idem Antonius sese ferro transuerberauit ac se-
mianimis ad Cleopatram in monumentum, in quod se
illa mori certa condiderat, perlatus est. Cleopatra 18
postquam se ad triumphum seruari intellexit, uolun-
tariam mortem petens, serpentis, ut putatur, morsu
in sinistro tacta bracchio exanimis inuenta est, frustra
Caesare etiam Psyllos admouente, qui uenena serpen-
tum e uulneribus hominum haustu reuocare atque
exsugere solent. Caesar Alexandria, urbe omnium longe 19
opulentissima et maxima, uictor potitus est. nam et
Roma in tantum opibus eius aucta est, ut propter
abundantiam pecuniarum duplicia quam usque ad
id fuerant possessionum aliarumque rerum uenalium
pretia statuerentur. occisi sunt iussu Caesaris maior 20
440 Antonii filius et P. Canidius, infestissimus quidem
semper Caesari sed et Antonio infidus, et Cassius
Palmensis, ultima uiolati patris Caesaris uictima, et
Q. Ouinius ob eam maxime notam, quod obscenissime
lanificio textrinoque reginae senator populi Romani

21 praeesse non erubuerat. dehinc Caesar pedestribus copiis
in Syriam uenit, deinde in Asiam ad hiberna concessit
ac post per Graeciam Brundisium peruectus est.

20 Anno ab urbe condita DCCXXV ipso imperatore
Caesare Augusto quinquies et L. Apuleio consulibus
Caesar uictor ab oriente rediens, VIII idus Ianuarias
urbem triplici triumpho ingressus est ac tunc primum
ipse Iani portas sopitis finitisque omnibus bellis ci-
2 uilibus clausit. hoc die primum Augustus consalutatus
est; quod nomen, cunctis antea [inuiolatum] et usque
ad nunc ceteris inausum dominis, tantum orbis licite
usurpatum apicem declarat imperii, atque ex eodem
die summa rerum ac potestatum penes unum esse
coepit et mansit, quod Graeci monarchiam uocant.

3 Porro autem hunc esse eundem diem, hoc est VIII
idus Ianuarias, quo nos Epiphania, hoc est apparitio-
nem siue manifestationem Dominici sacramenti, obser-
uamus, nemo credentium siue etiam fidei contradicen-
4 tium nescit. de quo nostrae istius fidelissimae ob-
seruationis sacramento uberius nunc dicere nec ratio
nec locus flagitat, ut et quaerentibus reseruasse et
neglegentibus non ingessisse uideamur. hoc autem
fideliter commemorasse ideo par fuit, ut per omnia
uenturi Christi gratia praeparatum Caesaris imperium
conprobetur.

5 Nam cum primum, C. Caesare auunculo suo inter-
fecto, ex Apollonia rediens urbem ingrederetur, hora
circiter tertia repente liquido ac puro sereno circulus
ad speciem caelestis arcus orbem solis ambiit, quasi
eum unum ac potissimum in hoc mundo solumque
clarissimum in orbe monstraret, cuius tempore uen-
turus esset, qui ipsum solem solus mundumque totum
et fecisset et regeret.

6 Deinde cum secundo, in Sicilia receptis a Pompeio
et Lepido legionibus, XXX milia seruorum dominis
restituisset et quadraginta et quattuor legiones solus
imperio suo ad tutamen orbis terrarum distribuisset

ouansque urbem ingressus omnia superiora populi Romani debita donanda, litterarum etiam monumentis abolitis, censuisset: in diebus ipsis fons olei largissimus, sicut superius expressi, de taberna meritoria per
443 totum diem fluxit. |quo signo quid euidentius quam
6 in diebus Caesaris toto orbe regnantis futura Christi natiuitas declarata est? Christus enim lingua gentis eius, in qua et ex qua natus est, unctus interpretatur.
itaque cum eo tempore, quo Caesari perpetua tribu- 7
nicia potestas decreta est, Romae fons olei per totum diem fluxit: sub principatu Caesaris Romanoque imperio per totum diem, hoc est per omne Romani tempus imperii, Christum et ex eo Christianos, id est unctum atque ex eo unctos, de meritoria taberna, hoc est de hospita largaque Ecclesia, affluenter atque incessabiliter processuros restituendosque per Caesarem omnes seruos, qui tamen cognoscerent dominum suum, ceterosque, qui sine domino inuenirentur, morti supplicioque dedendos, remittendaque sub Caesare debita peccatorum in ea urbe, in qua spontaneum fluxisset oleum, euidentissima his, qui prophetarum uoces non audiebant, signa in caelo et in terra prodigia prodiderunt.

Tertio autem, cum urbem triumphans quintum 8
consul ingressus est, eo scilicet die, quem supra nominauimus, cum et Ianum post ducentos annos primum ipse clausit et clarissimum illud Augusti nomen adsumpsit, quid fidelius ac uerius credi aut cognosci potest, concurrentibus ad tantam manifestationem pace nomine die, quam hunc occulto quidem gestorum ordine ad obsequium praeparationis eius praedestinatum fuisse, qui eo die, quo ille manifestandus mundo post paululum erat, et pacis signum praetulit et potestatis nomen adsumpsit?

Quid autem in quarto reditu, cum finito Can- 9
tabrico bello pacatisque omnibus gentibus Caesar urbem repetiit, ad contestationem fidei, quam expromimus, actum sit, ipso melius ordine proferetur.

21 |Anno ab urbe condita DCCXXVI imperatore Augusto p. 444
Caesare sexies et bis M. Agrippa consulibus Caesar
parum in Hispania per ducentos annos actum intelle-
gens, si Cantabros atque Astures, duas fortissimas
Hispaniae gentes, suis uti legibus sineret, aperuit Iani
portas atque in Hispanias ipse cum exercitu profectus
2 est. Cantabri et Astures Gallaeciae prouinciae portio
sunt, qua extentum Pyrenaei iugum haud procul se-
3 cundo Oceano sub septentrione deducitur. hi non
solum propriam libertatem tueri parati uerum etiam
finitimorum praeripere ausi, Vaccaeos et Turmogos et
Autrigonas adsiduis eruptionibus populabantur. igitur
Caesar apud Segisamam castra posuit, tribus agmini-
4 bus totam paene amplexus Cantabriam. diu fatigato
frustra atque in periculum saepe deducto exercitu,
tandem ab Aquitanico sinu per Oceanum incautis ho-
stibus admoueri classem atque exponi copias iubet.
5 tunc demum Cantabri sub moenibus Atticae maximo
congressi bello et |uicti in Vinnium montem natura p. 445
tutissimum confugerunt, ubi obsidionis fame ad ex-
tremum paene consumpti sunt. Racilium deinde op-
pidum magna ui ac diu repugnans, postremo captum
6 ac dirutum est. praeterea ulteriores Gallaeciae partes,
quae montibus siluisque consitae Oceano terminantur,
Antistius et Firmius legati magnis grauibusque bellis
7 perdomuerunt. nam et Medullium montem Minio flu-
mini inminentem, in quo se magna multitudo homi-
num tuebatur, per quindecim milia passuum fossa
8 circumsaeptum obsidione cinxerunt. itaque ubi se gens
hominum trux natura et ferox neque tolerandae ob-
sidioni sufficientem neque suscipiendo bello parem in-
tellegit, ad uoluntariam mortem seruitutis timore con-
currit. nam se paene omnes certatim igne ferro ac
9 ueneno necauerunt. Astures uero positis castris apud
Asturam flumen Romanos, nisi proditi praeuentique
essent, magnis consiliis uiribusque oppressissent. tres
legatos cum legionibus suis in tria castra diuisos tribus

p. 428 citauit! et tamen horum |omnium malorum initium 9
superbia est: inde exarserunt bella ciuilia, inde ite-
rum pullularunt. non ergo iniusta caedes est eorum,
qui eam iniuste consectantur, si ambitionis aemulatio
per ipsos atque in ipsis et agitur et punitur, donec
qui detrectauere collegium, discant ferre dominatum,
summaque imperii totius ad unum redacta longe aliud
omnes homines uiuendi genus subeant, ut omnes hu-
militer placere studeant, non insolenter offendere. sed 10
ad tam salubrem humilitatis doctrinam magistro opus
est. itaque opportune conpositis rebus Augusti Cae-
saris natus est Dominus Christus, qui cum in forma
Dei esset, formam serui humiliter adsumpsit, ut tunc
demum aptior fieret humilitatis institutio, quando iam
per totum mundum poena superbiae omnibus esset
exemplo.

Anno ab urbe condita DCCX interfecto Iulio Cae- 18
sare Octauianus, qui testamento Iuli Caesaris auunculi
p. 429 et hereditatem |et nomen adsumpserat idemque, qui
postea rerum potitus Augustus est dictus, simul ut
Romam adulescens admodum uenit, indolem suam
bellis ciuilibus uouit. nam, ut breuiter coaceruatio- 2
nem malorum explicem, bella ciuilia quinque gessit:
Mutinense Philippense Perusinum Siculum Actiacum.
e quibus duo, hoc est primum ac nouissimum, aduer-
sus M. Antonium, secundum aduersus Brutum et Cas-
p. 430 sium, tertium aduersus L. Antonium, quar|tum aduersus
Sex. Pompeium, Cn. Pompei filium, confecit. Antonius 3
a senatu hostis pronuntiatus D. Brutum apud Muti-
nam obsidione concluserat. consules Hirtius et Pansa
et cum his Caesar ad liberandum Brutum expugnan-
dumque Antonium missi. Pansa primo ueniens ex- 4
ceptus insidiis, inter suorum clades ipse quoque pilo
grauiter uulneratus ab eodem uulnere interpositis die-
bus est mortuus. Hirtius auxilium collegae ferens
magnas Antonii copias uasta strage deleuit. Caesar
eatenus castra custodiit. secunda aduersus Antonium 5

pugna magnae utrimque strages actae sunt. namque
tunc ibi Hirtius consul occisus est, uictus fugit An-
tonius, Caesar uictoria potitus est, cui D. Brutus de
coniuratione occisi Iuli Caesaris confessus |preces paeni- p. 431
6 tentiae fudit. Dolabella Trebonium, unum ex inter-
fectoribus Caesaris, Zmyrnae interfecit. Dolabellam
senatus hostem pronuntiauit. consulum occisorum uter-
7 que exercitus Caesari paruit. postea D. Brutus in Gallia
a Sequanis captus et occisus est. Basilus autem,
aeque unus de percussoribus, manu seruorum suorum
8 necatus est. Lepido satisagente Caesar Antonium re-
cepit in gratiam atque ob fidem reconciliatae gratiae
9 filiam eius matrimonio sortitus est. inde cum ad ur-
bem accessissent ac rumor de futura proscriptione
ortus esset, C. Thoranius uir praetorius nihil tale
metuens incursu militum domi suae interfectus est
10 aliique conplures trucidati sunt. itaque, ne latius atque
effrenatius incircumscripta caedes ageretur, centum tri-
ginta et duum senatorum nomina in tabula proposita
sunt, primum Lepidi praecepto et nomine, deinde An-
11 tonii, tertio Caesaris. ibi Antonius Tullium Ciceronem
inimicum suum, ibi L. Caesarem auunculum suum et
— quod exaggerando sceleri accessit — uiua matre
proscripserat; ibi Lepidus L. Paulum fratrem suum in
12 eundem proscriptorum gregem coniecerat. adiecti sunt
postea |ad numerum proscriptorum triginta equites p. 432
Romani. multae diu et uariae caedes actae, domus
13 proscriptorum direptis omnibus dirutae sunt. at Dola-
bella in Syria multa cum Cassio bella gessit, a quo
uictus ipse se interfecit. Brutus et Cassius magnis
exercitibus conparatis apud Athenas conuenerunt to-
tamque Graeciam depopulati sunt. Rhodios Cassius
terra marique oppugnatos ad deditionem coegit, qui-
14 bus praeter uitam nihil reliquit. igitur Caesar et An-
tonius eosdem in Macedoniam magnis bellorum ap-
paratibus persecuti, ad mortem conpulerunt; quamuis
manifestissime illa tunc pugna non uirtute partis An-

omnis uigor Romani imperii uertendus esset, quippe
quos pristina ulciscendae Crassianae caedis conscientia
mordebat, ultro signa, quae Crasso interfecto abs-
tulerant, ad Caesarem remiserunt regiisque obsidi-
bus traditis firmum fóedus fideli supplicatione meru-
erunt.

448 |Itaque anno ab urbe condita DCCLII Caesar Au- 22
gustus ab oriente in occidentem, a septentrione in
meridiem ac per totum Oceani circulum cunctis gen-
tibus una pace conpositis, Iani portas tertio ipse tunc
clausit. quas ex eo per duodecim fere annos quietis- 2
simo semper obseratas otio ipsa etiam robigo signauit,
nec prius umquam nisi sub extrema senectute Augusti
pulsatae Atheniensium seditione et Dacorum commo-
tione patuerunt. clausis igitur Iani portis rempubli- 3
cam, quam bello quaesiuerat, pace enutrire atque am-
plificare studens leges plurimas statuit, per quas
humanum genus libera reuerentia disciplinae morem
gereret. domini appellationem ut homo declinauit. 4
nam cum eodem spectante ludos pronuntiatum esset
in mimo O dominum aequum et bonum uniuer-
sique, quasi de ipso dictum esset, exultantes adpro-
bauissent, et statim quidem manu uultuque indecoras
adulationes repressit et insequenti die grauissimo cor-
ripuit edicto dominumque se posthac appellari ne a
liberis quidem aut nepotibus suis uel serio uel ioco
passus est.

Igitur eo tempore, id est eo anno quo firmissimam 5
uerissimamque pacem ordinatione Dei Caesar conpo-
suit, natus est Christus, cuius aduentui pax ista famu-
lata est, in cuius ortu audientibus hominibus exultantes
449 angeli |cecinerunt Gloria in excelsis Deo, et in
terra pax hominibus bonae uoluntatis. eodem-
que tempore hic, ad quem rerum omnium summa con-
cesserat, dominum se hominum appellari non passus
est, immo non ausus, quo uerus dominus totius generis
humani inter homines natus est. eodem quoque anno 6

tunc primum idem Caesar, quem his tantis mysteriis
praedestinauerat Deus, censum agi singularum ubique
prouinciarum et censeri omnes homines iussit, quando
et Deus homo uideri et esse dignatus est. tunc igitur
natus est Christus, Romano censui statim adscriptus ut
7 natus est. haec est prima illa clarissimaque professio,
quae Caesarem omnium principem Romanosque rerum
dominos singillatim cunctorum hominum edita adscripti-
one signauit, in qua se et ipse, qui cunctos homines
fecit, inueniri hominem adscribique inter homines
uoluit: quod penitus numquam ab orbe condito atque ab
exordio generis humani in hunc modum ne Babylonio
quidem uel Macedonico, ut non dicam minori cuiquam
8 regno concessum fuit. nec dubium, quin omnium cogni-
tioni fidei inspectionique pateat, quia Dominus noster
Iesus Christus hanc urbem nutu suo auctam defensam-
que in hunc rerum apicem prouexerit, cuius potissime
uoluit esse cum uenit, dicendus utique ciuis Romanus
census professione Romani.

9 Quamobrem quia ad id temporis peruentum est, quo
et Dominus Christus hunc mundum primum aduentu
suo inlustrauit regnumque Caesari tranquillissimum de-
dit, hunc quoque sextum libellum hoc fine concluserim:
10 ut germinantia tempora Christiana magisque inter
reprimentum manus crescentia et quae adhuc in pro-
uectu posita horum ipsorum, quibus haec respondere
cogimur, insectatione mordentur, septimo libello, si
tamen adiuuante Domino suffecero, conprehendam,
11 ut, quoniam ab initio et peccare homines et puniri
propter peccata non tacui, nunc quoque, quae perse-
cutiones Christianorum actae sint et quae ultiones
secutae sint, absque eo quod omnes ad peccandum
generaliter proni sunt atque ideo singillatim corripiun-
tur, expediam.

p. 450

PAVLI OROSII
HISTORIARVM ADVERSVM PAGANOS
LIBER SEPTIMVS.

Sufficientia ut arbitror documenta collecta sunt,
quibus absque ullo arcano, quod paucorum fidelium
est, probari de medio queat, unum illum et uerum
Deum, quem Christiana fides praedicat, et condidisse
mundum creaturamque eius, cum uoluit, et disposuisse
p. 451 per mul|ta, cum per multa ignoraretur, et confirmasse
ad unum, cum per unicum declaratus est, simulque
potentiam patientiamque eius multimodis argumentis
eluxisse. in quo quidem angustas deiectasque mentes 2
offendi paulisper intellego, quod tantae potentiae pa-
tientia tanta miscetur. si enim potens erat, inquiunt,
creare mundum, componere pacem mundi, insinuare
mundo cultum ac notitiam sui, quid opus fuit tanta
uel, ut ipsi sentiunt, tam perniciosa patientia, ut in
ultimo erroribus cladibus laboribusque hominum fieret,
quod a principio uirtute eius, quem praedicas, Dei
sic potius coepisse potuisset? quibus quidem ueraciter 3
respondere possem, ad hoc ab initio creatum et in-
stitutum humanum genus, ut sub religione cum pace
sine labore uiuens fructu oboedientiae aeternitatem
promereretur, sed abusum bonitate creatoris libertatem
indulgentis in contumaciam uertisse licentiam atque
ex contemptu in obliuionem defluxisse, iustamque nunc 4
esse patientiam Dei et iustam in utramque partem,
ut nec contemptus disperdat in totum cui misereri
uelit et affici laboribus dum uelit sinat contemptus

potens; deinde subsequens esse, iuste semper adhibere
quamuis ignoranti gubernationem, cui aliquando pie
restituturus sit paenitenti antiquae gratiae facultatem.
5 sed haec quoniam, etsi uerissime fortissimeque dicuntur,
fidelem tamen atque oboedientem requirunt, mihi p. 452
autem, uidero an aliquando credituris, certe nunc cum
incredulis actio est, promptius ea proferam, quae ipsi
6 etsi probare noluerint, inprobare non possint. itaque,
quantum ad conscientiam humanarum mentium pertinet,
utrique sub reuerentia religionis et confessione
cultuque supernae potentiae uiuimus, distante dumtaxat
fide; quia nostrum est, fateri ex uno et per
unum Deum constare omnia, illorum, tam multos deos
7 putare quam multa sunt. si potentiae Dei, inquiunt,
quem praedicatis, fuit, ut Romanum imperium tam
amplum ac tam sublime fieret, cur igitur patientia
eiusdem obfuit, ut ante non fieret? quibus sub eodem
uerbo respondebitur: si potentiae deorum, quos praedicatis,
fuit, *ut* Romanum imperium tam amplum ac
tam sublime fieret, cur igitur patientia eorundem ob-
8 fuit, ut ante non fieret? an ipsi dii nondum erant?
an adhuc Roma ipsa non erat? an illi non colebantur?
an haec necdum idonea imperio uidebatur? si nondum
erant dii, cessat intentio; *in* quid enim iam ibi eorum
discutio moram, ubi ne ipsam quidem inuenio naturam?
si autem erant dii, aut potentia eorum, ut ipsi
iudicant, aut patientia in culpa est: uel patientia, si
9 fuit, uel potentia, si defuit. aut, si magis suadibile
uidetur fuisse tunc quidem deos, qui prouehere potuissent,
sed nondum exstitisse Romanos, qui prouehi iure
possent, nos auctorem rerum potentiam, non artificem
scientiam quaerimus. de diis quippe, ut putant, magnis,
non de fabris uilissimis quaestio est, quibus nisi ma-
10 teria accedat, ars cessat. si enim praescisse illis ac
noluisse praesto semper fuit, immo etiam subiacente p. 453
praescientia, quia apud omnipotentiam de operibus
dumtaxat suis hoc est praescire quod uelle: quodcum-

que illud praesciebatur, cui uoluntas adstipularetur,
non exspectari oportuit sed creari; maxime cum et
Iouem illum suum aceruos formicarum in populos ho-
minum ludo uertere solitum ferant. porro autem de 11
cura caerimoniarum nec recensendum arbitror, quoniam
inter sacra continua incessabilibus cladibus nullus finis
ac nulla requies fuit, nisi cum saluator mundi Christus
inluxit: cuius aduentui praedestinatam fuisse imperii
Romani pacem, etsi iam sufficienter ostendisse me ar-
bitror, tamen paucis adhuc supplere conabor.

Principio secundi libelli cum tempora Romanae 2
conditionis stili tenore perstringerem, multa conueni-
enter inter Babylonam urbem Assyriorum tunc prin-
cipem gentium et Romam aeque nunc gentibus domi-
nantem coupacta conscripsi: fuisse illud primum, hoc 2
ultimum imperium; illud paulatim cedens, at istud
sensim conualescens; defluxisse illi sub uno tempore
nouissimum regem, cum isti primum fuisse; illam
deinde tunc inuadente Cyro captam uelut in mortem
concidisse, cum istam fiducialiter adsurgentem post
p. 454 expulsos |reges liberis uti coepisse consiliis; praecipue 3
cum, uindicante libertatem suam Roma, tunc quoque
Iudaeorum populus, qui apud Babylonam sub regibus
seruiebat, in sanctam Hierusalem recepta libertate
redierit templumque Domini, sicut a prophetis prae-
dictum fuerat, reformarit. praeterea intercessisse dixe- 4
ram inter Babylonium regnum, quod ab oriente fuerat,
et Romanum, quod ab occidente consurgens hereditati
orientis enutriebatur, Macedonicum Africanumque re-
gnum, hoc est quasi a meridie ac septentrione breui-
bus uicibus partes tutoris curatorisque tenuisse. orientis 5
et occidentis regnum Babylonium et Romanum iure
uocitari, neminem umquam dubitasse scio; Macedoni-
cum regnum sub septentrione cum ipsa caeli plaga
tum Alexandri Magni arae positae usque ad nunc sub
Riphaeis montibus docent; Carthaginem uero uniuersae 6
praecelluisse Africae et non solum in Siciliam Sar-

diniam ceterasque adiacentes insulas sed etiam in Hi-
spaniam regni terminos tetendisse, historiarum simul
7 monumenta urbiumque declarant. dictum est etiam,
uastatae per Medos Babyloniae et inruptae per Gothos
Romae pares admodum annorum numeros cucurrisse.
8 Nunc autem his illud adicio, quo magis clareat
unum esse arbitrum saeculorum regnorum locorumque
9 omnium Deum. regnum Carthaginiense a conditione
usque ad euersionem eius, paulo amplius quam
septingen|tis annis stetit, aeque regnum Macedoni- p. 45
cum a Carano usque ad Persen paulo minus quam 11
septingentis; utrumque tamen septenarius ille numerus,
10 quo iudicantur omnia, terminauit. Roma ipsa etiam,
quamuis ad aduentum Domini Iesu Christi perfecto
proueheretur imperio, tamen paululum et ipsa in
11 occursu numeri huius offendit. nam septingentesimo
conditionis suae anno quattuordecim uicos eius incer-
tum unde consurgens flamma consumpsit, nec umquam,
ut ait Liuius, maiore incendio uastata est; adeo, ut
post aliquot annos Caesar Augustus ad reparationem
eorum, quae tunc exusta erant, magnam uim pecuniae
12 ex aerario publico largitus sit. poteram quoque osten-
dere eundem duplicatum numerum mansisse Babyloniae,
quae post mille quadringentos et quod excurrit annos
ultime a Cyro rege capta est, nisi praesentium con-
13 templatione reuocarer. illud sane libenter adicio, quia
primi illius regum omnium Nini — quamuis et pater
eius Belus obscure primus regnasse referatur — illius
ergo Nini anno, postquam regnare coeperat, quadra-
gensimo tertio natus est sanctus ille Abraham, cui
dictae sunt repromissiones, ex cuius semine promissus
14 est Christus; deinde nunc primi istius imperatorum
omnium Augusti Caesaris — quamuis et pater eius
Caesar metator imperii potius quam im|perator exsti- p. 45
terit — istius ergo Caesaris, posteaquam imperare
coepit, emenso propemodum anno quadragensimo se-
cundo natus est Christus, qui Abrahae sub Nino primo

rege fuerat repromissus. natus est autem VIII kalendas 15
Ianuarias, cum primum incrementa omnia anni uenien-
tis incipiunt. ita factum est, ut, cum Abraham qua-
dragensimo tertio anno natus sit, sub fine quadragen-
simi secundi natiuitas Christi conueniret, ut iam non
ipse in parte tertii anni sed in ipso potius tertius
annus oreretur. qui annus quantis, quam nouis quam- 16
que inusitatis bonis abundauerit, satis etiam me *non*
proferente compertum haberi arbitror: toto terrarum
orbe una pax omnium non cessatione sed abolitione
bellorum, clausae Iani gemini portae extirpatis bello-
rum radicibus non repressis census ille primus et ma-
ximus, cum in hoc unum Caesaris nomen uniuersa
magnarum gentium creatura iurauit simulque per com-
munionem census unius societatis effecta est.

457 Igitur anno ab urbe condita DCCLII natus est 3
Christus salutarem mundo adferens fidem, uere petra
medio rerum posita, ubi comminueretur qui offenderet,
qui crederet saluaretur; uere ignis ardens, quem qui
sequitur inluminatur, qui temptat exuritur; ipse est 2
Christus, Christianorum caput, saluator bonorum, ma-
lorum punitor, iudex omnium, qui formam subsecuturis
uerbo et opere statuens, quo magis doceret patientes
in persecutionibus, quas pro uita aeterna exciperent,
esse oportere, mox ut uirginis partu editus mundo
apparuit, de passionibus suis coepit. namque eum
rex Iudaeae Herodes simul ut natum conperit, necare
decreuit plurimosque tunc paruulos, dum unum in-
sectatur, occidit. hinc malignis inprobe incurrentibus 3
digna punitio est; hinc, in quantum tranquille agitur
mundus, credentium gratia, in quantum perniciose in-
quietatur, blasphemantium poena est, securis per omnia
fidelibus Christianis, quibus aut aeternae uitae requies
in tuto aut etiam huius in lucro est. quod promptius
cum per ordinem referam, ipsis rebus ostendam. post- 4
quam redemptor mundi, Dominus Iesus Christus, uenit
in terras et Caesaris censu ciuis Romanus adscriptus

est, dum per duodecim, ut dixi, annos clausae belli
portae beatissima pacis tranquillitate cohibentur, Ga-
ium nepotem suum Caesar Augustus ad ordinandas
5 Aegypti Syriaeque prouincias misit. qui praeteriens
ab Aegypto fines Palaestinae, apud Hierosolymam in p. 45
templo Dei tunc sancto et celebri adorare contempsit,
sicut Suetonius Tranquillus refert. quod Augustus ubi
per eum conperit, prauo usus iudicio prudenter fecisse
6 laudauit. itaque anno imperii Caesaris quadragesimo
octauo adeo dira Romanos fames consecuta est, ut
Caesar lanistarum familias omnesque peregrinos, ser-
uorum quoque maximas copias, exceptis medicis et
praeceptoribus, trudi urbe praeceperit. ita peccante
principe in sanctum Dei et correpto per famem po-
pulo quantitatem offensionis qualitas ultionis ostendit.
7 deinde, ut uerbis Corneli Taciti loquar, sene Augusto
Ianus patefactus, dum apud extremos terra-
rum terminos nouae gentes saepe ex usu et
aliquando cum damno quaeruntur, usque ad
Vespasiani durauit imperium. hucusque Corne-
8 lius. ceterum et tunc capta euersaque urbe Hierosoly-
morum, sicut prophetae praenuntiauerunt, extinctisque
Iudaeis Titus, qui ad uindicandum Domini Iesu Christi
sanguinem iudicio Dei fuerat ordinatus, uictor trium-
9 phans cum Vespasiano patre Ianum clausit. igitur
etsi sub extremis Caesaris temporibus apertus est Ianus,
tamen per multa ex eo tempora, quamuis in procinctu
10 esset exercitus, nulla bella sonuerunt. unde etiam
Dominus ipse Iesus Christus in Euangeliis, cum tem-
poribus illis in summa tranquillitate uniuersus mun-
dus ageret cunctasque gentes pax una uelaret et a
discipulis suis interrogatus esset de conclusione tem-
11 porum subsequentium, inter cetera sic ait: audituri
autem estis proelia et opiniones proeliorum.
uidete ne turbemini; oportet enim haec fieri, p. 45
sed nondum est finis. consurget enim gens in
gentem et regnum in regnum et erunt pesti-

lentiae et fames et terrae motus per loca. haec
autem omnia initia sunt dolorum. tunc tra-
dent uos in tribulationem et occident uos, et
eritis odio omnibus gentibus propter nomen
meum. hoc autem diuina prouidentia docens et cre- 12
dentes praemonendo firmauit et incredulos praedicendo
confudit.

Anno ab urbe condita DCCLXVII post mortem 4
Augusti Caesaris Tiberius Caesar imperium adeptus
est mansitque in eo annis uiginti et tribus. hic per 2
semet ipsum nulla bella gessit, sed ne per legatos
quidem aliqua grauia, nisi quod tantum aliquantis in
locis praecogniti cito gentium tumores conprimebantur.
sane quarto imperii eius anno Germanicus Drusi filius 3
Caligulae pater de Germanis, ad quos ab Augusto
sene missus fuerat, triumphauit. ipse autem Tiberius 4
plurima imperii sui parte cum magna et graui mo-
destia reipublicae praefuit, adeo ut quibusdam prae-
sidibus augenda prouinciis tributa suadentibus scripse-
rit boni pastoris esse tondere pecus, non de-
glubere. at postquam passus est Dominus Christus 5
atque a mortuis resurrexit et discipulos suos ad prae-
dicandum dimisit, Pilatus, praeses Palaestinae prouin-
p. 460 |ciae, ad Tiberium imperatorem atque ad senatum
rettulit de passione et resurrectione Christi consequen-
tibusque uirtutibus, quae uel per ipsum palam factae
fuerant uel per discipulos ipsius in nomine eius fie-
bant, et de eo, quod certatim crescente plurimorum
fide deus crederetur. Tiberius cum suffragio magni 6
fauoris rettulit ad senatum, ut Christus deus haberetur.
senatus indignatione motus, cur non sibi prius secun-
dum morem delatum esset, ut de suscipiendo cultu
prius ipse decerneret, consecrationem Christi recusauit
edictoque constituit, exterminandos esse urbe Christi-
anos; praecipue cum et Seianus praefectus Tiberii
suscipiendae religioni obstinatissime contradiceret. Ti- 7
berius tamen edicto accusatoribus Christianorum mor-

tem comminatus est. itaque paulatim |immutata est p. 461
illa Tiberii Caesaris laudatissima modestia in poenam
contradictoris senatus; nam regi, quaecumque uolun-
tate faciebat, uoluptas erat, atque ex mansuetissimo
8 principe saeuissima bestia exarsit. nam plurimos sena-
torum proscripsit et ad mortem coegit; uiginti sibi
patricios uiros consilii causa legerat: horum uix duos
incolumes reliquit, ceteros diuersis causis necauit;
Seianum praefectum suum res nouas molientem inter-
9 fecit; filios suos Drusum et Germanicum, quorum
Drusus naturalis, Germanicus adoptiuus erat, mani-
festis ueneni signis perdidit; filios Germanici filii sui
10 interfecit. referre singillatim facta eius horret pudetque;
tanta libidinis et crudelitatis rabie efferbuit, ut, qui
spreuerant Christo rege saluari, rege Caesare puni-
11 rentur. huius tamen imperii anno duodecimo noua
et incredibilis clades apud Fidenatium urbem accidit:
amphitheatri cauea populo gladiatorium munus spectante
conlapsa est et plus quam uiginti milia hominum
12 |occidit. dignum sane posteris tantae correptionis p. 462
exemplum, tunc ad spectandas hominum mortes auidos
homines conuenisse, quando pro salute hominum pro-
13 uidenda Deus homo esse uoluisset. deinde anno eius-
dem septimo decimo cum Dominus Iesus Christus
uoluntarie quidem se tradidit passioni, sed impie a
Iudaeis apprehensus et patibulo suffixus est, maximo
terrae motu per orbem facto saxa in montibus scissa,
maximarumque urbium plurimae partes plus solita con-
14 cussione ceciderunt. eadem quoque die ad horam diei
sextam sol in totum obscuratus tetraque nox subito
obducta terris est et, sicut dictum est,

Impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.

15 usque adeo autem neque lunam lumini solis neque
nubes obstitisse manifestum est, ut quartam decimam
ea die lunam, tota caeli regione interiecta, longissime
a conspectu solis afuisse et stellas tunc diurnis horis

uel potius in illa horrenda nocte toto caelo fulsisse
referatur. quod non solum sanctorum Euangeliorum
fides, sed etiam aliquanti Graecorum libri adtestantur.
iam hinc post passionem Domini, quem Iudaei quantum 16
in ipsis fuit persecuti sunt, continuae clades Iudaeorum,
463 donec exinaniti dispersique deficiant, inces|sabiliter stre-
punt. Tiberius siquidem iuuentutem eorum per speciem 17
sacramenti in prouincias grauioris caeli relegauit, reli-
quos gentis eiusdem uel similia sectantes urbe sub-
mouit sub poena perpetuae seruitutis, nisi obtemperas-
sent. sane Asiae ciuitates illo terrae motu dirutas 18
tributo dimisso propria etiam liber*ali*tate donauit. hic
ambiguis signis ueneni obiit.

Anno ab urbe condita DCCXC tertius ab Augusto 5
Gaius Caligula regnare coepit mansitque in imperio
annis non plenis quattuor, homo omnium ante se
flagitiosissimus et qui uere dignus Romanis blasphe-
mantibus et Iudaeis persecutoribus punitor adhibitus
uideretur. hic, ut breuiter magnitudinem crudelitatis 2
eius expromam, exclamasse fertur: utinam populus
464 Roma|nus unam ceruicem haberet. saepe etiam
de condicione temporum suorum conquestus est, quod
nullis calamitatibus publicis insignirentur.

O beata germina temporis Christiani, quantum 3
praeualuistis in rebus humanis, ut etiam crudelitas
hominis magis potuerit clades desiderare quam in-
uenire! ecce de tranquillitate generali feritas ieiuna
conqueritur;

furor impius intus
Saeua sedens super arma et centum uinctus aenis
Post tergum nodis fremit horridus ore cruento.

serui rebelles et fugitiui gladiatores perterruere Ro- 4
mam, euertere Italiam, Siciliam deleuerunt, iam paene
uniuerso humano generi toto orbe metuendi; in diebus
autem salutis, hoc est temporibus Christianis, con-
uellere quietem non potest uel Caesar infestus. hic 5
siquidem magno et incredibili apparatu profectus quae-

rere hostem uiribus otiosis, Germaniam Galliamque
percurrens, in ora Oceani circa prospectum Britanniae
restitit. cumque ibi Minocynobelinum Britannorum
regis filium, qui a patre pulsus cum paucis oberrabat,
in deditionem recepisset, deficiente belli materia Ro-
6 mam rediit. isdem autem diebus Iudaei, qui iam tunc
ob passionem Christi meritis ubique cladibus exagita-
bantur, apud Alexandriam seditione excitata, profligati
caede atque urbe propulsi, expromendarum querella-
rum causa Philonem quendam, uirum sane in primis
7 eruditum, legatum ad Caesarem miserant. sed Cali-
gula cum omnibus hominibus tum praecipue Iudaeis
infestissimus, spreta legatione Philonis omnes Iudae-
orum sacras sedes atque in primis antiquum illud in
Hierosolymis sacra|rium profanari sacrificiis gentilium p. 4
ac repleri statuis simulacrisque imperauit seque ibi
8 ut deum coli praecepit. Pilatus autem praeses, qui
sententiam damnationis in Christum dixerat, postquam
plurimas seditiones in Hierosolymis excepit ac fecit,
tantis inrogante Gaio angoribus coartatus est, ut sua
se transuerberans manu malorum conpendium mortis
9 celeritate quaesierit. Gaius Caligula libidinibus suis
etiam illud sceleris adiecit, ut sorores suas primum
stupro pollueret, deinde exilio damnaret. qui post
omnes simul exules iussit occidi. ipse autem a suis
10 protectoribus occisus est. duo libelli in se|cretis eius p. 4
reperti sunt, quorum alteri pugio, alteri gladius
pro signo nominis adscriptum erat: ambo lectissimo-
rum uirorum utriusque ordinis, senatorii et equestris,
nomina et notas continebant morti destinatorum. in-
uenta est et arca ingens uariorum uenenorum, quibus
mox Claudio Caesare iubente demersis infecta maria
traduntur non sine magno piscium exitio, quos eneca-
tos per proxima litora passim aestus eiecit.

11 Magnum reuera indicium miserentis Dei propter
suffragium gratiae in populum continuo ex parte cre-
diturum et propter irae temperamentum in populum

tunc infideliter obstinatum, ut quanta multitudo hominum praeparatam mortem euaserit, ex multitudine interfectorum piscium disceretur omnibusque notesceret, quid tanta ueneni moles arte aucta agere in misera ciuitate potuisset, quae neglegenter effusa etiam maria corrupit.

Anno ab urbe condita DCCXCV Tiberius Claudius 6
ab Augusto quartus regnum adeptus est mansitque
in eo annis quattuordecim. exordio regni eius Petrus, 2
p. 467 apostolus Domini |Iesu Christi, Romam uenit et salu-
tarem cunctis credentibus fidem fideli uerbo docuit
potentissimisque uirtutibus approbauit; atque exim
Christiani Romae esse coeperunt. sensit hoc conlatum 3
fidei suae Roma beneficium. nam cum interfecto Cali-
gula multa de abrogando imperio ac republica in
antiquum ordinem restituenda euerrendaque penitus
Caesarum uniuersa familia senatus et consules de-
creuissent, Claudius mox ut confirmauit imperium, 4
magna atque adhuc Romae incognita usus clementia, ne
in tantam nobilium multitudinem ultio, si esset coepta,
saeuiret, biduum illud, quo de reipublicae statu in-
feliciter consultatum actumque fuerat, memoriae exemit
omniumque factorum dictorumue in eo ueniam et ob-
liuionem in perpetuum sanxit. ita illam praeclaram 5
et famosam Atheniensium amnestiam, quam quidem
Romae inducere Iulio Caesare interfecto senatus Cice-
rone suadente temptauerat, sed Antonio et Octauiano
propter ultionem extincti Caesaris inrumpentibus in
inritum cesserat: hanc Claudius, quamuis multo trucu-
lentiore causa in caedem conspiratorum stimularetur,
ultronea clementia nullo expetente firmauit. accidit 6
etiam eodem tempore praesentis gratiae Dei grande
miraculum: siquidem Furius Camillus Scribonianus,
Dalmatiae legatus, bellum ciuile molitus legiones mul-
tas fortissimasque ad sacramenti mutationem pellexerat.
p. 468 itaque die dato, ut in u|num undique ad nouum im- 7
peratorem conueniretur, neque aquilae ornari neque

conuelli quoquo modo signa moueriue potuerunt. exercitus tanta et tam inusitata miraculi fide motus et conuersus in paenitentiam Scribonianum quinta statim die destitutum interfecit seseque sacramento prioris
8 militiae continuit. tristius ac perniciosius urbi Romae nihil umquam fuisse quam bella ciuilia satis notum est. itaque propter aduentum apostoli Petri et tenera Christianorum germina uixdum adhuc pauca ad sanctae fidei professionem erumpentia hanc exorientem tyrannidem et consurgens istud ciuile bellum neget quisquam diuinitus esse conpressum. qui praeteritis temporibus de conpressione bellorum ciuilium simile probarit exemplum.

9 Claudius quarto imperii sui anno, cupiens utilem reipublicae ostentare *se* principem, bellum ubique et uictoriam undecumque quaesiuit. itaque expeditionem in Britanniam mouit, quae excitata in tumultum propter non redhibitos transfugas uidebatur: transuectus in insulam est, quam neque ante Iulium Caesarem
10 neque post eum quisquam adire ausus fuerat, ibique — ut uerbis Suetoni Tranquilli loquar — 'sine ullo proelio ac sanguine intra paucissimos dies plurimam insulae partem in deditionem recepit'. Orcadas etiam insulas ultra Britanniam in Oceano positas Romano adiecit imperio ac sexto quam profectus erat mense Romam rediit.

11 Conferatur nunc, si cuiquam placet, sub una insula tempus et tempus, bellum et |bellum, Caesar et Caesar — nam de fine nil confero, quoniam hoc felicissima uictoria, illud acerbissima clades fuit — et sic demum Roma cognoscat, per eius latentem prouidentiam in agendis rebus antea se partem felicitatis habuisse, cuius agnitione suscepta plenissima felicitate perfruitur, in quantum non tamen blasphemiarum offendiculis deprauatur. p. 460

12 Eodem anno imperii eius fames grauissima per Syriam facta est, quam etiam prophetae praenunti-

auerant; sed Christianorum necessitatibus apud Hiero-
solymam conuectis ab Aegypto frumentis Helena
Adiabenorum regina conuersa ad fidem Christi largis-
sime ministrauit.

Anno imperii eius quinto inter Theram et Thera- 13
siam insula de profundo emicuit triginta stadiorum
spatio extenta.

Anno eius septimo sub procuratore Iudaeae Cu- 14
mano in Hierosolymis tanta seditio in diebus azymo-
rum exorta est, ut in portarum exitu populo coartato
triginta milia Iudaeorum caede prostrata et conpres-
sione suffocata referantur.

Anno eiusdem nono expulsos per Claudium urbe 15
Iudaeos Iosephus refert. sed me magis Suetonius mo-
uet, qui ait hoc modo: Claudius Iudaeos inpul-
sore Christo adsidue tumultuantes Roma ex-
pulit; quod, utrum contra Christum tumultuantes 16
Iudaeos coherceri et conprimi iusserit, an etiam Christi-
anos simul uelut cognatae religionis homines uoluerit
expelli, nequaquam discernitur.

Verumtamen sequenti anno tanta fames Romae 17
470 fuit, ut medio foro imperator correptus a populo |con-
uiciis et fragminibus panis turpissime infestatus, aegre
per pseudothyrum in Palatium refugiens furorem ex-
citatae plebis euaserit.

Paruo autem intercedente tempore triginta et quin- 18
que senatores et trecentos simul equites Romanos
minimis causis interfecit; ipse autem manifestis ueneni
signis est mortuus.

Anno ab urbe condita DCCCVIII Nero Caesar ab 7
Augusto quintus principatum adeptus est mansitque
in eo annis non plenis quattuordecim. Gai Caligulae
471 auunculi sui erga omnia |uitia ac scelera sectator
immo transgressor, petulantiam libidinem luxuriam
auaritiam crudelitatem nullo non scelere exercuit; si-
quidem petulantia percitus omnia paene Italiae ac
Graeciae theatra perlustrans, adsumpto etiam uarii

uestitus dedecore cerycas citharistas tragoedos et au-
rigas saepe sibi superasse uisus est. libidinibus porro
tantis exagitatus est, ut ne a matre quidem uel sorore
ullaue consanguinitatis reuerentia abstinuisse referatur,
uirum in uxorem duxerit, ipse a uiro ut uxor acceptus
3 sit. luxuriae uero tam effrenatae fuit, ut retibus aureis
piscaretur, quae purpureis funibus extrahebantur, fri-
gidis et calidis lauaret unguentis. qui etiam num-
quam minus mille carrucis confecisse iter traditur.
4 denique urbis Romae incendium uoluptatis suae specta-
culum fecit; per sex dies septemque noctes ardens
5 ciuitas regios pauit aspectus; horrea quadro structa
lapide magnaeque illae ueterum insulae, quas discur-
rens adire flamma non poterat, magnis machinis quon-
dam ad externa bella praeparatis labefactatae atque
inflammatae sunt, ad monumentorum bustorumque de-
6 uersoria infelici plebe conpulsa. quod ipse ex altis-
sima illa Maecenatiana turre prospectans laetusque
flammae ut aiebat pulchritudine tragico habitu Ilia-
7 dam decantabat. auaritiae autem tam praeruptae ex-
stitit, ut post hoc incendium urbis, quam se Augustus
ex latericia marmoream reddidisse iactauerat, nemi-
nem ad reliquias rerum suarum adire permiserit; cun-
cta, quae flammae quoquo modo superfuerant, ipse
8 abstulit; cen|ties centena milia sestertium annua ad p. 4
expensas a senatu conferri sibi imperauit; plurimos
senatorum nulla exstante causa bonis priuauit; nego-
tiatorum omnium sub una die, tormentis quoque ad-
9 hibitis, omnem penitus censum abstersit. crudelitatis
autem rabie ita efferatus est, ut plurimam senatus
partem interfecerit, equestrem ordinem paene desti-
tuerit. sed ne parricidiis quidem abstinuit, matrem
fratrem sororem uxorem ceterosque omnes cognatos
10 et propinquos sine haesitatione prostrauit. auxit hanc
molem facinorum eius temeritas impietatis in Deum.
nam primus Romae |Christianos suppliciis et mortibus p. 4
affecit ac per omnes prouincias pari persecutione ex-

cruciari imperauit ipsumque nomen exstirpare conatus
beatissimos Christi apostolos Petrum cruce, Paulum
gladio occidit. mox aceruatim miseram ciuitatem 11
obortae undique oppressere clades. nam subsequente
autumno tanta urbi pestilentia incubuit, ut triginta
milia funerum in rationem Libitinae uenirent. Britan-
nica deinde clades e uestigio accidit, qua duo prae-
cipua oppida magna ciuium sociorumque clade et caede
direpta sunt. praeterea in oriente magnis Armeniae 12
prouinciis amissis Romanae legiones sub iugum Par-
thicum missae, aegreque Syria retenta est. in Asia
tres urbes, hoc est Laodicia Hierapolis Colossae, terrae
motu conciderunt. at uero Nero postquam Galbam 13
in Hispania imperatorem creatum ab exercitu cogno-
uit, totus animo ac spe concidit. cumque incredibilia
perturbandae, immo subruendae reipublicae mala mo-
liretur, hostis a senatu pronuntiatus et ignominiosis-
sime fugiens, ad quartum ab urbe lapidem sese ipse
interfecit, atque in eo omnis Caesarum familia con-
sumpta est.

474 Anno ab urbe condita DCCCXXIIII Galba apud Hi- 8
spanias usurpauit imperium. qui mox, ut Neronis
mortem conperit, Romam uenit; cumque omnes aua-
ritia saeuitia segnitiaque offenderet, Pisonem sibi
nobilem industriumque adulescentem in filium atque
in regnum adoptauit: cum quo septimo mense imperii
sui ab Othone iugulatus est.

Luit Roma caedibus principum excitatisque ciuili- 2
bus bellis recentes Christianae religionis iniurias, et
signa illa legionum, quae sub aduentu in urbem Petri
apostoli diuinitus cohercita conuelli nullo modo ad
excitandum ciuile bellum ualuerant, quod per Scribo-
nianum parabatur, Petro in urbe interfecto et Christi-
anis poenarum diuersitate laniatis toto se orbe solue-
runt. de Hispania siquidem ilico Galba surrexerat; 3
quo mox oppresso Otho Romae, Vitellius in Germania,
Vespasianus in Syria imperia simul atque arma rapue-

4 runt.' probent sane etiam inuiti potentiam simul et
clementiam Dei, qui Christianis temporibus offendun-
tur: quanta celeritate tantorum incendia bellorum et
excitata sunt et repressa, cum et antea minimis causis
magnae ac diuturnae clades agitarentur et nunc ma-
ximi undique concrepantes magnorum malorum fra-
5 gores minimo negotio sopirentur. iam enim erat Ro-
mae quamuis persecutione uexata Ecclesia, quae iudici
omnium Christo etiam |pro inimicis et persecutoribus p. 475
6 supplicaret. igitur Otho cum, Galba et Pisone Romae
interfectis, inter tumultus caedesque inuasisset im-
perium ac mox creatum imperatorem in Gallia per
Germanicas legiones Vitellium conperisset, bellum ci-
uile molitus tribus primum leuibus proeliis, hoc est
uno apud Alpes, alio circa Placentiam, tertio circa
locum, quem Castores uocant, contra Vitellianos duces
congressus uictor exstitisset, quarto apud Bedriacum
proelio cum animaduertisset suos uinci, mense tertio
7 quam imperare coeperat sese interfecit. Vitellius uictor
Romam uenit: ubi cum multa crudeliter ac nequiter
ageret, incredibili etiam uoracitatis appetitu humanam
uitam probris adgra|uaret, postquam de Vespasiano p. 476
comperit, primum deponere molitus imperium, post a
quibusdam animatus Sabinum Vespasiani fratrem, nihil
tum mali suspicantem, cum ceteris Flauianis in Capi-
tolium compulit succensoque templo et mixta simul
flamma ruinaque omnes in unum pariter interitum ac
8 tumulum dedit.' post deficiente in Vespasiani nomen
exercitu suo destitutus adpropinquantibusque iam ho-
stibus trepidus cum se in quandam proximam Palatio
cellulam contrusisset, turpissime inde protractus cum
per uiam Sacram nudus duceretur, passim fimum in
os eius coniectantibus in forum deductus, octauo quam
regnum praesumpserat |mense apud Gemonias scalas p. 477
minutissimorum ictuum crebris conpunctionibus excar-
nificatus atque inde unco tractus et in Ti|berim mer- p. 478
9 sus etiam communi caruit sepultura. multis autem

et nefariis modis per complures dies a Vespasiani mili-
tibus aduersum senatum populumque Romanum in-
discreta caede saeuitum est.
Anno ab urbe condita DCCCXXV, breui illa quidem 9
sed turbida tyrannorum tempestate discussa, tranquilla
sub Vespasiano duce serenitas rediit. namque, ut paulo 2
altius repetam, Iudaei post passionem Christi destituti
in totum gratia Dei cum omnibus undique malis cir-
cumuenirentur, quibusdam in Carmelo monte seducti
sortibus, quae portenderent exortos a Iudaea duces
rerum potituros fore, praedictumque ad se trahentes
in rebellionem exarserunt extinctisque Romanis prae-
sidiis legatum quoque Syriae suppetias ferentem rapta
479 aquila et caesis copiis |fugauerunt. ad hos Vespasianus 3
a Nerone missus Titum filium suum maiorem inter
legatos habuit; nam multas et ualidas legiones secum
in Syriam traiecit. itaque cum Iudaeos multis eorum
oppidis captis in urbem Hierosolymorum praecipue ob
diem festum congregatos obsidione clausisset, cognita
Neronis morte hortatu plurimorum regum et ducum
— maxime Iosephi Iudaeorum ducis sententia, qui
captus cum in uincla coiceretur, constantissime dixerat,
sicut Suetonius refert, continuo se ab eodem sed im-
peratore soluendum — imperium adeptus est, relicto-
que in castris ad procurationem obsidionis Hierosoly-
morum filio Tito, per Alexandriam profectus est
Romam; sed cognita interfectione Vitelli paulisper
Alexandriae substitit. Titus uero magna ac diuturna 4
obsidione Iudaeos premens, machinis cunctisque belli-
cis molibus non sine multo suorum sanguine tandem
muros ciuitatis inrupit. sed ad expugnandam interiorem
templi munitionem, quam reclusa multitudo sacerdo-
tum ac principum tuebatur, maiore ui et mora opus
fuit. quod tamen postquam in potestatem redactum 5
opere atque antiquitate suspexit, diu deliberauit utrum
tamquam incitamentum hostium incenderet an in testi-
monium uictoriae reseruaret. sed Ecclesia Dei iam

per totum orbem uberrime germinante, hoc tamquam effetum ac uacuum nullique usui bono commodum ar-
6 bitrio Dei auferendum fuit. itaque Titus, imperator ab exercitu pronuntiatus, templum in Hierosolymis incendit ac diruit, quod a die conditionis primae usque ad diem euersionis ultimae manserat annis mille centum et duobus. muros urbis uniuersos solo adaequauit.
7 sexcenta milia Iudaeorum eo bello interfecta Cornelius et Suetonius referunt; Iosephus uero Iudaeus, qui ei tunc bello praefuit et apud Vespasianum propter praedictum imperium ueniam gratiamque meruerat, scribit undecies centena milia gladio et fame perisse, reliquias uero Iudaeorum diuersis actas condicionibus toto orbe dispersas: quarum numerus ad nonaginta milia homi-
8 num fuisse narratur. Vespasianus et Titus imperatores magnificum agentes de Iudaeis triumphum urbem ingressi sunt. pulchrum et ignotum antea cunctis mortalibus inter trecentos uiginti triumphos, qui a conditione urbis usque in id tempus acti erant, hoc spectaculum fuit, patrem et filium uno triumphali curru uectos gloriosissimam ab his, qui Patrem et
9 Filium offenderant, uictoriam reportasse. qui continuo omnibus bellis ac tumultibus domi forisque conpressis pacem totius orbis pronuntiauerunt et Ianum geminum obseratis cohiberi claustris sexto demum ipsi post urbem conditam censuerunt. iure enim idem honos ultioni passionis Domini inpensus est, qui etiam
10 natiuitati fuerat adtributus. tunc deinde sine ullis bellorum tumultibus in inmensum respublica Romana prouehitur: siquidem Achaia Lycia Rhodus Byzantium Samus Thracia Cilicia Commagene tunc primum redactae in prouincias Romanis iudicibus legibusque paruerunt.

11 Nono autem imperii eius anno tres ciuitates Cypri terrae motu corruerunt et Romae magna pestilentia fuit.
12 Vespasianus autem in uilla propria circa Sabinos nono anno principatus sui profluuio uentris est mortuus.

uel potius in illa horrenda nocte toto caelo fulsisse referatur. quod non solum sanctorum Euangeliorum fides, sed etiam aliquanti Graecorum libri adtestantur.
iam hinc post passionem Domini, quem Iudaei quantum 16
in ipsis fuit persecuti sunt, continuae clades Iudaeorum,
443 donec exinaniti dispersique deficiant, inces|sabiliter strepunt. Tiberius siquidem iuuentutem eorum per speciem 17
sacramenti in prouincias grauioris caeli relegauit, reliquos gentis eiusdem uel similia sectantes urbe submouit sub poena perpetuae seruitutis, nisi obtemperassent. sane Asiae ciuitates illo terrae motu dirutas 18
tributo dimisso propria etiam liberalitate donauit. hic ambiguis signis ueneni obiit.

Anno ab urbe condita DCCXC tertius ab Augusto 5
Gaius Caligula regnare coepit mansitque in imperio annis non plenis quattuor, homo omnium ante se flagitiosissimus et qui uere dignus Romanis blasphemantibus et Iudaeis persecutoribus punitor adhibitus uideretur. hic, ut breuiter magnitudinem crudelitatis 2
eius expromam, exclamasse fertur: utinam populus
444 Roma|nus unam ceruicem haberet. saepe etiam de condicione temporum suorum conquestus est, quod nullis calamitatibus publicis insignirentur.

O beata germina temporis Christiani, quantum 3
praeualuistis in rebus humanis, ut etiam crudelitas hominis magis potuerit clades desiderare quam inuenire! ecce de tranquillitate generali feritas ieiuna conqueritur;

furor impius intus
Saeua sedens super arma et centum uinctus aenis
Post tergum nodis fremit horridus ore cruento.

serui rebelles et fugitiui gladiatores perterruere Ro- 4
mam, euertere Italiam, Siciliam deleuerunt, iam paene uniuerso humano generi toto orbe metuendi; in diebus autem salutis, hoc est temporibus Christianis, conuellere quietem non potest uel Caesar infestus. hic 5
siquidem magno et incredibili apparatu profectus quae-

rere hostem uiribus otiosis, Germaniam Galliamque
percurrens, in ora Oceani circa prospectum Britanniae
restitit. cumque ibi Minocynobelinum Britannorum
regis filium, qui a patre pulsus cum paucis oberrabat,
in deditionem recepisset, deficiente belli materia Ro-
6 mam rediit. isdem autem diebus Iudaei, qui iam tunc
ob passionem Christi meritis ubique cladibus exagita-
bantur, apud Alexandriam seditione excitata, profligati
caede atque urbe propulsi, expromendarum querella-
rum causa Philonem quendam, uirum sane in primis
7 eruditum, legatum ad Caesarem miserant. sed Cali-
gula cum omnibus hominibus tum praecipue Iudaeis
infestissimus, spreta legatione Philonis omnes Iudae-
orum sacras sedes atque in primis antiquum illud in
Hierosolymis sacra|rium profanari sacrificiis gentilium p. 4
ac repleri statuis simulacrisque imperauit seque ibi
8 ut deum coli praecepit. Pilatus autem praeses, qui
sententiam damnationis in Christum dixerat, postquam
plurimas seditiones in Hierosolymis excepit ac fecit,
tantis inrogante Gaio angoribus coartatus est, ut sua
se transuerberans manu malorum conpendium mortis
9 celeritate quaesierit. Gaius Caligula libidinibus suis
etiam illud sceleris adiecit, ut sorores suas primum
stupro pollueret, deinde exilio damnaret. qui post
omnes simul exules iussit occidi. ipse autem a suis
10 protectoribus occisus est. duo libelli in se|cretis eius p. 4
reperti sunt, quorum alteri pugio, alteri gladius
pro signo nominis adscriptum erat: ambo lectissimo-
rum uirorum utriusque ordinis, senatorii et equestris,
nomina et notas continebant morti destinatorum. in-
uenta est et arca ingens uariorum uenenorum, quibus
mox Claudio Caesare iubente demersis infecta maria
traduntur non sine magno piscium exitio, quos eneca-
tos per proxima litora passim aestus eiecit.

11 Magnum reuera indicium miserentis Dei propter
suffragium gratiae in populum continuo ex parte cre-
diturum et propter irae temperamentum in populum

tunc infideliter obstinatum, ut quanta multitudo ho-
minum praeparatam mortem euaserit, ex multitudine
interfectorum piscium disceretur omnibusque notesceret,
quid tanta ueneni moles arte aucta agere in misera
ciuitate potuisset, quae neglegenter effusa etiam maria
corrupit.

Anno ab urbe condita DCCXCV Tiberius Claudius 6
ab Augusto quartus regnum adeptus est mansitque
in eo annis quattuordecim. exordio regni eius Petrus, 2
p. 467 apostolus Domini |Iesu Christi, Romam uenit et salu-
tarem cunctis credentibus fidem fideli uerbo docuit
potentissimisque uirtutibus approbauit; atque exim
Christiani Romae esse coeperunt. sensit hoc conlatum 3
fidei suae Roma beneficium. nam cum interfecto Cali-
gula multa de abrogando imperio ac republica in
antiquum ordinem restituenda euerrendaque penitus
Caesarum uniuersa familia senatus et consules de-
creuissent, Claudius mox ut confirmauit imperium, 4
magna atque adhuc Romae incognita usus clementia, ne
in tantam nobilium multitudinem ultio, si esset coepta,
saeuiret, biduum illud, quo de reipublicae statu in-
feliciter consultatum actumque fuerat, memoriae exemit
omniumque factorum dictorumue in eo ueniam et ob-
liuionem in perpetuum sanxit. ita illam praeclaram 5
et famosam Atheniensium amnestiam, quam quidem
Romae inducere Iulio Caesare interfecto senatus Cice-
rone suadente temptauerat, sed Antonio et Octauiano
propter ultionem extincti Caesaris inrumpentibus in
inritum cesserat: hanc Claudius, quamuis multo trucu-
lentiore causa in caedem conspiratorum stimularetur,
ultronea clementia nullo expetente firmauit. accidit 6
etiam eodem tempore praesentis gratiae Dei grande
miraculum: siquidem Furius Camillus Scribonianus,
Dalmatiae legatus, bellum ciuile molitus legiones mul-
tas fortissimasque ad sacramenti mutationem pellexerat.
p. 468 itaque die dato, ut in u|num undique ad nouum im- 7
peratorem conueniretur, neque aquilae ornari neque

conuelli quoquo modo signa mouerique potuerunt. exer-
citus tanta et tam inusitata miraculi fide motus et
conuersus in paenitentiam Scribonianum quinta statim
die destitutum interfecit seseque sacramento prioris
8 militiae continuit. tristius ac perniciosius urbi Romae
nihil umquam fuisse quam bella ciuilia satis notum
est. itaque propter aduentum apostoli Petri et tenera
Christianorum germina uixdum adhuc pauca ad san-
ctae fidei professionem erumpentia hanc exorientem
tyrannidem et consurgens istud ciuile bellum neget
quisquam diuinitus esse conpressum. qui praeteritis
temporibus de conpressione bellorum ciuilium simile
probarit exemplum.

9 Claudius quarto imperii sui anno, cupiens utilem
reipublicae ostentare *se* principem, bellum ubique et
uictoriam undecumque quaesiuit. itaque expeditionem
in Britanniam mouit, quae excitata in tumultum pro-
pter non redhibitos transfugas uidebatur: transuectus
in insulam est, quam neque ante Iulium Caesarem
10 neque post eum quisquam adire ausus fuerat, ibique
— ut uerbis Suetoni Tranquilli loquar — 'sine ullo
proelio ac sanguine intra paucissimos dies plurimam
insulae partem in deditionem recepit'. Orcadas etiam
insulas ultra Britanniam in Oceano positas Romano
adiecit imperio ac sexto quam profectus erat mense
Romam rediit.

11 Conferatur nunc, si cuiquam placet, sub una in-
sula tempus et tempus, bellum et |bellum, Caesar et p. 460
Caesar — nam de fine nil confero, quoniam hoc feli-
cissima uictoria, illud acerbissima clades fuit — et
sic demum Roma cognoscat, per eius latentem proui-
dentiam in agendis rebus antea se partem felicitatis
habuisse, cuius agnitione suscepta plenissima felicitate
perfruitur, in quantum non tamen blasphemiarum offen-
diculis deprauatur.

12 Eodem anno imperii eius fames grauissima per
Syriam facta est, quam etiam prophetae praenunti-

auerant; sed Christianorum necessitatibus apud Hiero-
solymam conuectis ab Aegypto frumentis Helena
Adiabenorum regina conuersa ad fidem Christi largis-
sime ministrauit.

Anno imperii eius quinto inter Theram et Thera- 13
siam insula de profundo emicuit triginta stadiorum
spatio extenta.

Anno eius septimo sub procuratore Iudaeae Cu- 14
mano in Hierosolymis tanta seditio in diebus azymo-
rum exorta est, ut in portarum exitu populo coartato
triginta milia Iudaeorum caede prostrata et conpres-
sione suffocata referantur.

Anno eiusdem nono expulsos per Claudium urbe 15
Iudaeos Iosephus refert. sed me magis Suetonius mo-
uet, qui ait hoc modo: Claudius Iudaeos inpul-
sore Christo adsidue tumultuantes Roma ex-
pulit; quod, utrum contra Christum tumultuantes 16
Iudaeos coherceri et conprimi iusserit, an etiam Christi-
anos simul uelut cognatae religionis homines uoluerit
expelli, nequaquam discernitur.

Verumtamen sequenti anno tanta fames Romae 17
p. 470 fuit, ut medio foro imperator correptus a populo |con-
uiciis et fragminibus panis turpissime infestatus, aegre
per pseudothyrum in Palatium refugiens furorem ex-
citatae plebis euaserit.

Paruo autem intercedente tempore triginta et quin- 18
que senatores et trecentos simul equites Romanos
minimis causis interfecit; ipse autem manifestis ueneni
signis est mortuus.

Anno ab urbe condita DCCCVIII Nero Caesar ab 7
Augusto quintus principatum adeptus est mansitque
in eo annis non plenis quattuordecim. Gai Caligulae
p. 471 auunculi sui erga omnia |uitia ac scelera sectator
immo transgressor, petulantiam libidinem luxuriam
auaritiam crudelitatem nullo non scelere exercuit; si-
quidem petulantia percitus omnia paene Italiae ac
Graeciae theatra perlustrans, adsumpto etiam uarii

uestitus dedecore cerycas citharistas tragoedos et au-
rigas saepe sibi superasse uisus est. libidinibus porro
tantis exagitatus est, ut ne a matre quidem uel sorore
ullaue consanguinitatis reuerentia abstinuisse referatur,
uirum in uxorem duxerit, ipse a uiro ut uxor acceptus
3 sit. luxuriae uero tam effrenatae fuit, ut retibus aureis
piscaretur, quae purpureis funibus extrahebantur, fri-
gidis et calidis lauaret unguentis. qui etiam num-
quam minus mille carrucis confecisse iter traditur.
4 denique urbis Romae incendium uoluptatis suae specta-
culum fecit; per sex dies septemque noctes ardens
5 ciuitas regios pauit aspectus; horrea quadro structa
lapide magnaeque illae ueterum insulae, quas discur-
rens adire flamma non poterat, magnis machinis quon-
dam ad externa bella praeparatis labefactatae atque
inflammatae sunt, ad monumentorum bustorumque de-
6 uersoria infelici plebe conpulsa. quod ipse ex altis-
sima illa Maecenatiana turre prospectans laetusque
flammae ut aiebat pulchritudine tragico habitu Ilia-
7 dam decantabat. auaritiae autem tam praeruptae ex-
stitit, ut post hoc incendium urbis, quam se Augustus
ex latericia marmoream reddidisse iactauerat, nemi-
nem ad reliquias rerum suarum adire permiserit; cun-
cta, quae flammae quoquo modo superfuerant, ipse
8 abstulit; cen|ties centena milia sestertium annua ad p. 43
expensas a senatu conferri sibi imperauit; plurimos
senatorum nulla exstante causa bonis priuauit; nego-
tiatorum omnium sub una die, tormentis quoque ad-
9 hibitis, omnem penitus censum absterait. crudelitatis
autem rabie ita efferatus est, ut plurimam senatus
partem interfecerit, equestrem ordinem paene desti-
tuerit. sed ne parricidiis quidem abstinuit, matrem
fratrem sororem uxorem ceterosque omnes cognatos
10 et propinquos sine haesitatione prostrauit. auxit hanc
molem facinorum eius temeritas impietatis in Deum.
nam primus Romae |Christianos suppliciis et mortibus p. 44
affecit ac per omnes prouincias pari persecutione ex-

cruciari imperauit ipsumque nomen exstirpare conatus
beatissimos Christi apostolos Petrum cruce, Paulum
gladio occidit. mox aceruatim miseram ciuitatem 11
obortae undique oppressere clades. nam subsequente
autumno tanta urbi pestilentia incubuit, ut triginta
milia funerum in rationem Libitinae uenirent. Britan-
nica deinde clades e uestigio accidit, qua duo prae-
cipua oppida magna ciuium sociorumque clade et caede
direpta sunt. praeterea in oriente magnis Armeniae 12
prouinciis amissis Romanae legiones sub iugum Par-
thicum missae, aegreque Syria retenta est. in Asia
tres urbes, hoc est Laodicia Hierapolis Colossae, terrae
motu conciderunt. at uero Nero postquam Galbam 13
in Hispania imperatorem creatum ab exercitu cogno-
uit, totus animo ac spe concidit. cumque incredibilia
perturbandae, immo subruendae reipublicae mala mo-
liretur, hostis a senatu pronuntiatus et ignominiosis-
sime fugiens, ad quartum ab urbe lapidem sese ipse
interfecit, atque in eo omnis Caesarum familia con-
sumpta est.

p. 474 |Anno ab urbe condita DCCCXXIIII Galba apud Hi- 8
spanias usurpauit imperium. qui mox, ut Neronis
mortem conperit, Romam uenit; cumque omnes aua-
ritia saeuitia segnitiaque offenderet, Pisonem sibi
nobilem industriumque adulescentem in filium atque
in regnum adoptauit: cum quo septimo mense imperii
sui ab Othone iugulatus est.

Luit Roma caedibus principum excitatisque ciuili- 2
bus bellis recentes Christianae religionis iniurias, et
signa illa legionum, quae sub aduentu in urbem Petri
apostoli diuinitus cohercita conuelli nullo modo ad
excitandum ciuile bellum ualuerant, quod per Scribo-
nianum parabatur, Petro in urbe interfecto et Christi-
anis poenarum diuersitate laniatis toto se orbe solue-
runt. de Hispania siquidem ilico Galba surrexerat; 3
quo mox oppresso Otho Romae, Vitellius in Germania,
Vespasianus in Syria imperia simul atque arma rapue-

4 runt. probent sane etiam inuiti potentiam simul et
clementiam Dei, qui Christianis temporibus offendun-
tur: quanta celeritate tantorum incendia bellorum et
excitata sunt et repressa, cum et antea minimis causis
magnae ac diuturnae clades agitarentur et nunc ma-
ximi undique concrepantes magnorum malorum fra-
5 gores minimo negotio sopirentur. iam enim erat Ro-
mae quamuis persecutione uexata Ecclesia, quae iudici
omnium Christo etiam |pro inimicis et persecutoribus p. 475
6 supplicaret. igitur Otho cum, Galba et Pisone Romae
interfectis, inter tumultus caedesque inuasisset im-
perium ac mox creatum imperatorem in Gallia per
Germanicas legiones Vitellium conperisset, bellum ci-
uile molitus tribus primum leuibus proeliis, hoc est
uno apud Alpes, alio circa Placentiam, tertio circa
locum, quem Castores uocant, contra Vitellianos duces
congressus uictor exstitisset, quarto apud Bedriacum
proelio cum animaduertisset suos uinci, mense tertio
7 quam imperare coeperat sese interfecit. Vitellius uictor
Romam uenit: ubi cum multa crudeliter ac nequiter
ageret, incredibili etiam uoracitatis appetitu humanam
uitam probris adgra|uaret, postquam de Vespasiano p. 476
comperit, primum deponere molitus imperium, post a
quibusdam animatus Sabinum Vespasiani fratrem, nihil
tum mali suspicantem, cum ceteris Flauianis in Capi-
tolium compulit succensoque templo et mixta simul
flamma ruinaque omnes in unum pariter interitum ac
8 tumulum dedit. post deficiente in Vespasiani nomen
exercitu suo destitutus adpropinquantibusque iam ho-
stibus trepidus cum se in quandam proximam Palatio
cellulam contrusisset, turpissime inde protractus cum
per uiam Sacram nudus duceretur, passim fimum in
os eius coniectantibus in forum deductus, octauo quam
regnum praesumpserat |mense apud Gemonias scalas p. 477
minutissimorum ictuum crebris conpunctionibus excar-
nificatus atque inde unco tractus et in Ti|berim mer- p. 478
9 sus etiam communi caruit sepultura. multis autem

et nefariis modis per complures dies a Vespasiani mili-
tibus aduersum senatum populumque Romanum in-
discreta caede saeuitum est.
Anno ab urbe condita DCCCXXV, breui illa quidem 9
sed turbida tyrannorum tempestate discussa, tranquilla
sub Vespasiano duce serenitas rediit. namque, ut paulo 2
altius repetam, Iudaei post passionem Christi destituti
in totum gratia Dei cum omnibus undique malis cir-
cumuenirentur, quibusdam in Carmelo monte seducti
sortibus, quae portenderent exortos a Iudaea duces
rerum potituros fore, praedictumque ad se trahentes
in rebellionem exarserunt extinctisque Romanis prae-
sidiis legatum quoque Syriae suppetias ferentem rapta
p. 479 aquila et caesis copiis |fugauerunt. ad hos Vespasianus 3
a Nerone missus Titum filium suum maiorem inter
legatos habuit; nam multas et ualidas legiones secum
in Syriam traiecit. itaque cum Iudaeos multis eorum
oppidis captis in urbem Hierosolymorum praecipue ob
diem festum congregatos obsidione clausisset, cognita
Neronis morte hortatu plurimorum regum et ducum
— maxime Iosephi Iudaeorum ducis sententia, qui
captus cum in uincla coiceretur, constantissime dixerat,
sicut Suetonius refert, continuo se ab eodem sed im-
peratore soluendum — imperium adeptus est, relicto-
que in castris ad procurationem obsidionis Hierosoly-
morum filio Tito, per Alexandriam profectus est
Romam; sed cognita interfectione Vitelli paulisper
Alexandriae substitit. Titus uero magna ac diuturna 4
obsidione Iudaeos premens, machinis cunctisque belli-
cis molibus non sine multo suorum sanguine tandem
muros ciuitatis inrupit. sed ad expugnandam interiorem
templi munitionem, quam reclusa multitudo sacerdo-
tum ac principum tuebatur, maiore ui et mora opus
fuit. quod tamen postquam in potestatem redactum 5
opere atque antiquitate suspexit, diu deliberauit utrum
tamquam incitamentum hostium incenderet an in testi-
monium uictoriae reseruaret. sed Ecclesia Dei iam

per totum orbem uberrime germinante, hoc tamquam
effetum ac uacuum nullique usui bono commodum ar-
6 bitrio Dei auferendum fuit. itaque Titus, imperator
ab exercitu pronuntiatus, templum in Hierosolymis
incendit ac diruit, quod a die conditionis primae usque
ad diem euersionis ultimae manserat annis mille cen-
tum et duobus. muros urbis uniuersos solo adaequauit.
7 sexcenta milia Iudaeorum eo bello interfecta Cornelius
et Suetonius referunt; Iosephus uero Iudaeus, qui ei
tunc bello praefuit et apud Vespasianum propter prae-
dictum imperium ueniam gratiamque meruerat, scribit
undecies centena milia gladio et fame perisse, reliquias
uero Iudaeorum diuersis actas condicionibus toto orbe
dispersas: quarum numerus ad nonaginta milia homi-
8 num fuisse narratur. Vespasianus et Titus impera-
tores magnificum agentes de Iudaeis triumphum urbem
ingressi sunt. pulchrum et ignotum antea cunctis
mortalibus inter trecentos uiginti triumphos, qui a
conditione urbis usque in id tempus acti erant, hoc
spectaculum fuit, patrem et filium uno triumphali
curru uectos gloriosissimam ab his, qui Patrem et
9 Filium offenderant, uictoriam reportasse. qui continuo
omnibus bellis ac tumultibus domi forisque conpressis
pacem totius orbis pronuntiauerunt et Ianum gemi-
num obseratis cohiberi claustris sexto demum ipsi
post urbem conditam censuerunt. iure enim idem
honos ultioni passionis Domini inpensus est, qui etiam
10 natiuitati fuerat adtributus. tunc deinde sine ullis
bellorum tumultibus in inmensum respublica Romana
prouehitur: siquidem Achaia Lycia Rhodus Byzantium
Samus Thracia Cilicia Commagene tunc primum
redactae in prouincias Romanis iudicibus legibusque
paruerunt.

11 Nono autem imperii eius anno tres ciuitates Cypri
terrae motu corruerunt et Romae magna pestilentia fuit.
12 Vespasianus autem in uilla propria circa Sabinos nono
anno principatus sui profluuio uentris est mortuus.

uel potius in illa horrenda nocte toto caelo fulsisse
referatur. quod non solum sanctorum Euangeliorum
fides, sed etiam aliquanti Graecorum libri adtestantur.
iam hinc post passionem Domini, quem Iudaei quantum 16
in ipsis fuit persecuti sunt, continuae clades Iudaeorum,
463 donec exinaniti dispersique deficiant, inces|sabiliter stre-
punt. Tiberius siquidem iuuentutem eorum per speciem 17
sacramenti in prouincias grauioris caeli relegauit, reli-
quos gentis eiusdem uel similia sectantes urbe sub-
mouit sub poena perpetuae seruitutis, nisi obtemperas-
sent. sane Asiae ciuitates illo terrae motu dirutas 18
tributo dimisso propria etiam liber*ali*tate donauit. hic
ambiguis signis ueneni obiit.

Anno ab urbe condita DCCXC tertius ab Augusto 5
Gaius Caligula regnare coepit mansitque in imperio
annis non plenis quattuor, homo omnium ante se
flagitiosissimus et qui uere dignus Romanis blasphe-
mantibus et Iudaeis persecutoribus punitor adhibitus
uideretur. hic, ut breuiter magnitudinem crudelitatis 2
eius expromam, exclamasse fertur: u t i n a m p o p u l u s
464 R o m a|n u s u n a m c e r u i c e m h a b e r e t. saepe etiam
de condicione temporum suorum conquestus est, quod
nullis calamitatibus publicis insignirentur.

O beata germina temporis Christiani, quantum 3
praeualuistis in rebus humanis, ut etiam crudelitas
hominis magis potuerit clades desiderare quam in-
uenire! ecce de tranquillitate generali feritas ieiuna
conqueritur;

furor impius intus
Saeua sedens super arma et centum uinctus aenis
Post tergum nodis fremit horridus ore cruento.

serui rebelles et fugitiui gladiatores perterruere Ro- 4
mam, euertere Italiam, Siciliam deleuerunt, iam paene
uniuerso humano generi toto orbe metuendi; in diebus
autem salutis, hoc est temporibus Christianis, con-
uellere quietem non potest uel Caesar infestus. hic 5
siquidem magno et incredibili apparatu profectus quae-

rere hostem uiribus otiosis, Germaniam Galliamque
percurrens, in ora Oceani circa prospectum Britanniae
restitit. cumque ibi Minocynobelinum Britannorum
regis filium, qui a patre pulsus cum paucis oberrabat,
in deditionem recepisset, deficiente belli materia Ro-
6 mam rediit. isdem autem diebus Iudaei, qui iam tunc
ob passionem Christi meritis ubique cladibus exagita-
bantur, apud Alexandriam seditione excitata, profligati
caede atque urbe propulsi, expromendarum querella-
rum causa Philonem quendam, uirum sane in primis
7 eruditum, legatum ad Caesarem miserant. sed Cali-
gula cum omnibus hominibus tum praecipue Iudaeis
infestissimus, spreta legatione Philonis omnes Iudae-
orum sacras sedes atque in primis antiquum illud in
Hierosolymis sacrarium profanari sacrificiis gentilium p. 44
ac repleri statuis simulacrisque imperauit seque ibi
8 ut deum coli praecepit. Pilatus autem praeses, qui
sententiam damnationis in Christum dixerat, postquam
plurimas seditiones in Hierosolymis excepit ac fecit,
tantis inrogante Gaio angoribus coartatus est, ut sua
se transuerberans manu malorum conpendium mortis
9 celeritate quaesierit. Gaius Caligula libidinibus suis
etiam illud sceleris adiecit, ut sorores suas primum
stupro pollueret, deinde exilio damnaret. qui post
omnes simul exules iussit occidi. ipse autem a suis
10 protectoribus occisus est. duo libelli in secretis eius p. 44
reperti sunt, quorum alteri pugio, alteri gladius
pro signo nominis adscriptum erat: ambo lectissimo-
rum uirorum utriusque ordinis, senatorii et equestris,
nomina et notas continebant morti destinatorum. in-
uenta est et arca ingens uariorum uenenorum, quibus
mox Claudio Caesare iubente demersis infecta maria
traduntur non sine magno piscium exitio, quos eneca-
tos per proxima litora passim aestus eiecit.
11 Magnum reuera indicium miserentis Dei propter
suffragium gratiae in populum continuo ex parte cre-
diturum et propter irae temperamentum in populum

tunc infideliter obstinatum, ut quanta multitudo hominum praeparatam mortem euaserit, ex multitudine interfectorum piscium disceretur omnibusque notesceret, quid tanta ueneni moles arte aucta agere in misera ciuitate potuisset, quae neglegenter effusa etiam maria corrupit.

Anno ab urbe condita DCCXCV Tiberius Claudius 6
ab Augusto quartus regnum adeptus est mansitque
in eo annis quattuordecim. exordio regni eius Petrus, 2
p. 467 apostolus Domini |Iesu Christi, Romam uenit et salutarem cunctis credentibus fidem fideli uerbo docuit
potentissimisque uirtutibus approbauit; atque exim
Christiani Romae esse coeperunt. sensit hoc conlatum 3
fidei suae Roma beneficium. nam cum interfecto Caligula multa de abrogando imperio ac republica in antiquum ordinem restituenda euerrendaque penitus Caesarum uniuersa familia senatus et consules decreuissent, Claudius mox ut confirmauit imperium, 4
magna atque adhuc Romae incognita usus clementia, ne in tantam nobilium multitudinem ultio, si esset coepta, saeuiret, biduum illud, quo de reipublicae statu infeliciter consultatum actumque fuerat, memoriae exemit omniumque factorum dictorumue in eo ueniam et obliuionem in perpetuum sanxit. ita illam praeclaram 5
et famosam Atheniensium amnestiam, quam quidem Romae inducere Iulio Caesare interfecto senatus Cicerone suadente temptauerat, sed Antonio et Octauiano propter ultionem extincti Caesaris inrumpentibus in inritum cesserat: hanc Claudius, quamuis multo truculentiore causa in caedem conspiratorum stimularetur, ultronea clementia nullo expetente firmauit. accidit 6
etiam eodem tempore praesentis gratiae Dei grande miraculum: siquidem Furius Camillus Scribonianus, Dalmatiae legatus, bellum ciuile molitus legiones multas fortissimasque ad sacramenti mutationem pellexerat.
p. 468 itaque die dato, ut in u|num undique ad nouum im- 7
peratorem conueniretur, neque aquilae ornari neque

conuelli quoquo modo signa moueriue potuerunt. exer-
citus tanta et tam inusitata miraculi fide motus et
conuersus in paenitentiam Scribonianum quinta statim
die destitutum interfecit seseque sacramento prioris
8 militiae continuit. tristius ac perniciosius urbi Romae
nihil umquam fuisse quam bella ciuilia satis notum
est. itaque propter aduentum apostoli Petri et tenera
Christianorum germina uixdum adhuc pauca ad san-
ctae fidei professionem erumpentia hanc exorientem
tyrannidem et consurgens istud ciuile bellum neget
quisquam diuinitus esse conpressum. qui praeteritis
temporibus de conpressione bellorum ciuilium simile
probarit exemplum.

9 Claudius quarto imperii sui anno, cupiens utilem
reipublicae ostentare *se* principem, bellum ubique et
uictoriam undecumque quaesiuit. itaque expeditionem
in Britanniam mouit, quae excitata in tumultum pro-
pter non redhibitos transfugas uidebatur: transuectus
in insulam est, quam neque ante Iulium Caesarem
10 neque post eum quisquam adire ausus fuerat, ibique
— ut uerbis Suetoni Tranquilli loquar — 'sine ullo
proelio ac sanguine intra paucissimos dies plurimam
insulae partem in deditionem recepit'. Orcadas etiam
insulas ultra Britanniam in Oceano positas Romano
adiecit imperio ac sexto quam profectus erat mense
Romam rediit.

11 Conferatur nunc, si cuiquam placet, sub una in-
sula tempus et tempus, bellum et bellum, Caesar et p. 460
Caesar — nam de fine nil confero, quoniam hoc feli-
cissima uictoria, illud acerbissima clades fuit — et
sic demum Roma cognoscat, per eius latentem proui-
dentiam in agendis rebus antea se partem felicitatis
habuisse, cuius agnitione suscepta plenissima felicitate
perfruitur, in quantum non tamen blasphemiarum offen-
diculis deprauatur.

12 Eodem anno imperii eius fames grauissima per
Syriam facta est, quam etiam prophetae praenunti-

auerant; sed Christianorum necessitatibus apud Hiero-
solymam conuectis ab Aegypto frumentis Helena
Adiabenorum regina conuersa ad fidem Christi largis-
sime ministrauit.

Anno imperii eius quinto inter Theram et Thera- 13
siam insula de profundo emicuit triginta stadiorum
spatio extenta.

Anno eius septimo sub procuratore Iudaeae Cu- 14
mano in Hierosolymis tanta seditio in diebus azymo-
rum exorta est, ut in portarum exitu populo coartato
triginta milia Iudaeorum caede prostrata et conpres-
sione suffocata referantur.

Anno eiusdem nono expulsos per Claudium urbe 15
Iudaeos Iosephus refert. sed me magis Suetonius mo-
uet, qui ait hoc modo: Claudius Iudaeos inpul-
sore Christo adsidue tumultuantes Roma ex-
pulit; quod, utrum contra Christum tumultuantes 16
Iudaeos coherceri et conprimi iusserit, an etiam Christi-
anos simul uelut cognatae religionis homines uoluerit
expelli, nequaquam discernitur.

Verumtamen sequenti anno tanta fames Romae 17
p. 470 fuit, ut medio foro imperator correptus a populo |con-
uiciis et fragminibus panis turpissime infestatus, aegre
per pseudothyrum in Palatium refugiens furorem ex-
citatae plebis euaserit.

Paruo autem intercedente tempore triginta et quin- 18
que senatores et trecentos simul equites Romanos
minimis causis interfecit; ipse autem manifestis ueneni
signis est mortuus.

Anno ab urbe condita DCCCVIII Nero Caesar ab 7
Augusto quintus principatum adeptus est mansitque
in eo annis non plenis quattuordecim. Gai Caligulae
p. 471 auunculi sui erga omnia |uitia ac scelera sectator
immo transgressor, petulantiam libidinem luxuriam
auaritiam crudelitatem nullo non scelere exercuit; si-
quidem petulantia percitus omnia paene Italiae ac
Graeciae theatra perlustrans, adsumpto etiam uarii

uestitus dedecore cerycas citharistas tragoedos et au-
rigas saepe sibi superasse uisus est. libidinibus porro
tantis exagitatus est, ut ne a matre quidem uel sorore
ullaue consanguinitatis reuerentia abstinuisse referatur,
uirum in uxorem duxerit, ipse a uiro ut uxor acceptus
3 sit. luxuriae uero tam effrenatae fuit, ut retibus aureis
piscaretur, quae purpureis funibus extrahebantur, fri-
gidis et calidis lauaret unguentis. qui etiam num-
quam minus mille carrucis confecisse iter traditur.
4 denique urbis Romae incendium uoluptatis suae specta-
culum fecit; per sex dies septemque noctes ardens
5 ciuitas regios pauit aspectus; horrea quadro structa
lapide magnaeque illae ueterum insulae, quas discur-
rens adire flamma non poterat, magnis machinis quon-
dam ad externa bella praeparatis labefactatae atque
inflammatae sunt, ad monumentorum bustorumque de-
6 uersoria infelici plebe conpulsa. quod ipse ex altis-
sima illa Maecenatiana turre prospectans laetusque
flammae ut aiebat pulchritudine tragico habitu Ilia-
7 dam decantabat. auaritiae autem tam praeruptae ex-
stitit, ut post hoc incendium urbis, quam se Augustus
ex latericia marmoream reddidisse iactauerat, nemi-
nem ad reliquias rerum suarum adire permiserit; cun-
cta, quae flammae quoquo modo superfuerant, ipse
8 abstulit; cen|ties centena milia sestertium annua ad p. 4
expensas a senatu conferri sibi imperauit; plurimos
senatorum nulla exstante causa bonis priuauit; nego-
tiatorum omnium sub una die, tormentis quoque ad-
9 hibitis, omnem penitus censum abstersit. crudelitatis
autem rabie ita efferatus est, ut plurimam senatus
partem interfecerit, equestrem ordinem paene desti-
tuerit. sed ne parricidiis quidem abstinuit, matrem
fratrem sororem uxorem ceterosque omnes cognatos
10 et propinquos sine haesitatione prostrauit. auxit hanc
molem facinorum eius temeritas impietatis in Deum.
nam primus Romae |Christianos suppliciis et mortibus p. 4
affecit ac per omnes prouincias pari persecutione ex-

cruciari imperauit ipsumque nomen exstirpare conatus
beatissimos Christi apostolos Petrum cruce, Paulum
gladio occidit. mox aceruatim miseram ciuitatem 11
obortae undique oppressere clades. nam subsequente
autumno tanta urbi pestilentia incubuit, ut triginta
milia funerum in rationem Libitinae uenirent. Britan-
nica deinde clades e uestigio accidit, qua duo prae-
cipua oppida magna ciuium sociorumque clade et caede
direpta sunt. praeterea in oriente magnis Armeniae 12
prouinciis amissis Romanae legiones sub iugum Par-
thicum missae, aegreque Syria retenta est. in Asia
tres urbes, hoc est Laodicia Hierapolis Colossae, terrae
motu conciderunt. at uero Nero postquam Galbam 13
in Hispania imperatorem creatum ab exercitu cogno-
uit, totus animo ac spe concidit. cumque incredibilia
perturbandae, immo subruendae reipublicae mala mo-
liretur, hostis a senatu pronuntiatus et ignominiosis-
sime fugiens, ad quartum ab urbe lapidem sese ipse
interfecit, atque in eo omnis Caesarum familia con-
sumpta est.

p. 474 |Anno ab urbe condita DCCCXXIIII Galba apud Hi- 8
spanias usurpauit imperium. qui mox, ut Neronis
mortem conperit, Romam uenit; cumque omnes aua-
ritia saeuitia segnitiaque offenderet, Pisonem sibi
nobilem industriumque adulescentem in filium atque
in regnum adoptauit: cum quo septimo mense imperii
sui ab Othone iugulatus est.

Luit Roma caedibus principum excitatisque ciuili- 2
bus bellis recentes Christianae religionis iniurias, et
signa illa legionum, quae sub aduentu in urbem Petri
apostoli diuinitus cohercita conuelli nullo modo ad
excitandum ciuile bellum ualuerant, quod per Scribo-
nianum parabatur, Petro in urbe interfecto et Christi-
anis poenarum diuersitate laniatis toto se orbe solue-
runt. de Hispania siquidem ilico Galba surrexerat; 3
quo mox oppresso Otho Romae, Vitellius in Germania,
Vespasianus in Syria imperia simul atque arma rapue-

4 runt. probent sane etiam inuiti potentiam simul et
clementiam Dei, qui Christianis temporibus offendun-
tur: quanta celeritate tantorum incendia bellorum et
excitata sunt et repressa, cum et antea minimis causis
magnae ac diuturnae clades agitarentur et nunc ma-
ximi undique concrepantes magnorum malorum fra-
5 gores minimo negotio sopirentur. iam enim erat Ro-
mae quamuis persecutione uexata Ecclesia, quae iudici
omnium Christo etiam |pro inimicis et persecutoribus p. 475
6 supplicaret. igitur Otho cum, Galba et Pisone Romae
interfectis, inter tumultus caedesque inuasisset im-
perium ac mox creatum imperatorem in Gallia per
Germanicas legiones Vitellium conperisset, bellum ci-
uile molitus tribus primum leuibus proeliis, hoc est
uno apud Alpes, alio circa Placentiam, tertio circa
locum, quem Castores uocant, contra Vitellianos duces
congressus uictor exstitisset, quarto apud Bedriacum
proelio cum animaduertisset suos uinci, mense tertio
7 quam imperare coeperat sese interfecit. Vitellius uictor
Romam uenit: ubi cum multa crudeliter ac nequiter
ageret, incredibili etiam uoracitatis appetitu humanam
uitam probris adgra|uaret, postquam de Vespasiano p. 476
comperit, primum deponere molitus imperium, post a
quibusdam animatus Sabinum Vespasiani fratrem, nihil
tum mali suspicantem, cum ceteris Flauianis in Capi-
tolium compulit succensoque templo et mixta simul
flamma ruinaque omnes in unum pariter interitum ac
8 tumulum dedit. post deficiente in Vespasiani nomen
exercitu suo destitutus adpropinquantibusque iam ho-
stibus trepidus cum se in quandam proximam Palatio
cellulam contrusisset, turpissime inde protractus cum
per uiam Sacram nudus duceretur, passim fimum in
os eius coniectantibus in forum deductus, octauo quam
regnum praesumpserat |mense apud Gemonias scalas p. 477
minutissimorum ictuum crebris conpunctionibus excar-
nificatus atque inde unco tractus et in Ti|berim mer- p. 478
9 sus etiam communi caruit sepultura. multis autem

et nefariis modis per complures dies a Vespasiani mili-
tibus aduersum senatum populumque Romanum in-
discreta caede saeuitum est.
Anno ab urbe condita DCCCXXV, breui illa quidem 9
sed turbida tyrannorum tempestate discussa, tranquilla
sub Vespasiano duce serenitas rediit. namque, ut paulo 2
altius repetam, Iudaei post passionem Christi destituti
in totum gratia Dei cum omnibus undique malis cir-
cumuenirentur, quibusdam in Carmelo monte seducti
sortibus, quae portenderent exortos a Iudaea duces
rerum potituros fore, praedictumque ad se trahentes
in rebellionem exarserunt extinctisque Romanis prae-
sidiis legatum quoque Syriae suppetias ferentem rapta
479 aquila et caesis copiis |fugauerunt. ad hos Vespasianus 3
a Nerone missus Titum filium suum maiorem inter
legatos habuit; nam multas et ualidas legiones secum
in Syriam traiecit. itaque cum Iudaeos multis eorum
oppidis captis in urbem Hierosolymorum praecipue ob
diem festum congregatos obsidione clausisset, cognita
Neronis morte hortatu plurimorum regum et ducum
— maxime Iosephi Iudaeorum ducis sententia, qui
captus cum in uincla coiceretur, constantissime dixerat,
sicut Suetonius refert, continuo se ab eodem sed im-
peratore soluendum — imperium adeptus est, relicto-
que in castris ad procurationem obsidionis Hierosoly-
morum filio Tito, per Alexandriam profectus est
Romam; sed cognita interfectione Vitelli paulisper
Alexandriae substitit. Titus uero magna ac diuturna 4
obsidione Iudaeos premens, machinis cunctisque belli-
cis molibus non sine multo suorum sanguine tandem
muros ciuitatis inrupit. sed ad expugnandam interiorem
templi munitionem, quam reclusa multitudo sacerdo-
tum ac principum tuebatur, maiore ui et mora opus
fuit. quod tamen postquam in potestatem redactum 5
opere atque antiquitate suspexit, diu deliberauit utrum
tamquam incitamentum hostium incenderet an in testi-
monium uictoriae reseruaret. sed Ecclesia Dei iam

per totum orbem uberrime germinante, hoc tamquam effetum ac uacuum nullique usui bono commodum ar-
6 bitrio Dei auferendum |fuit. itaque Titus, imperator ab exercitu pronuntiatus, templum in Hierosolymis incendit ac diruit, quod a die conditionis primae usque ad diem euersionis ultimae manserat annis mille centum et duobus. muros urbis uniuersos solo adaequauit.
7 sexcenta milia Iudaeorum eo bello interfecta Cornelius et Suetonius referunt; Iosephus uero Iudaeus, qui ei tunc bello praefuit et apud Vespasianum propter praedictum imperium ueniam gratiamque meruerat, scribit undecies centena milia gladio et fame perisse, reliquias uero Iudaeorum diuersis actas condicionibus toto orbe dispersas: quarum numerus ad nonaginta milia homi-
8 num fuisse narratur. Vespasianus et Titus imperatores magnificum agentes de Iudaeis triumphum urbem ingressi sunt. pulchrum et ignotum antea cunctis mortalibus inter trecentos uiginti triumphos, qui |a conditione urbis usque in id tempus acti erant, hoc spectaculum fuit, patrem et filium uno triumphali curru uectos gloriosissimam ab his, qui Patrem et
9 Filium offenderant, uictoriam reportasse. qui continuo omnibus bellis ac tumultibus domi forisque conpressis pacem totius orbis pronuntiauerunt et Ianum geminum obseratis cohiberi claustris sexto demum ipsi post urbem |conditam censuerunt. iure enim idem honos ultioni passionis Domini inpensus est, qui etiam
10 natiuitati fuerat adtributus. tunc deinde sine ullis bellorum tumultibus in inmensum respublica Romana prouehitur: siquidem Achaia Lycia Rhodus Byzantium Samus Thracia Cilicia Commagene tunc primum redactae in prouincias Romanis iudicibus legibusque paruerunt.

11 Nono autem imperii eius anno tres ciuitates Cypri terrae motu corruerunt et Romae magna pestilentia fuit.
12 Vespasianus autem in uilla propria circa Sabinos nono anno principatus sui profluuio uentris est mortuus.

uel potius in illa horrenda nocte toto caelo fulsisse
referatur. quod non solum sanctorum Euangeliorum
fides, sed etiam aliquanti Graecorum libri adtestantur.
iam hinc post passionem Domini, quem Iudaei quantum 16
in ipsis fuit persecuti sunt, continuae clades Iudaeorum,
463 donec exinaniti dispersique deficiant, inces|sabiliter stre-
punt. Tiberius siquidem iuuentutem eorum per speciem 17
sacramenti in prouincias grauioris caeli relegauit, reli-
quos gentis eiusdem uel similia sectantes urbe sub-
mouit sub poena perpetuae seruitutis, nisi obtemperas-
sent. sane Asiae ciuitates illo terrae motu dirutas 18
tributo dimisso propria etiam liberalitate donauit. hic
ambiguis signis ueneni obiit.

Anno ab urbe condita DCCXC tertius ab Augusto 5
Gaius Caligula regnare coepit mansitque in imperio
annis non plenis quattuor, homo omnium ante se
flagitiosissimus et qui uere dignus Romanis blasphe-
mantibus et Iudaeis persecutoribus punitor adhibitus
uideretur. hic, ut breuiter magnitudinem crudelitatis 2
eius expromam, exclamasse fertur: utinam populus
464 Roma|nus unam ceruicem haberet. saepe etiam
de condicione temporum suorum conquestus est, quod
nullis calamitatibus publicis insignirentur.

O beata germina temporis Christiani, quantum 3
praeualuistis in rebus humanis, ut etiam crudelitas
hominis magis potuerit clades desiderare quam in-
uenire! ecce de tranquillitate generali feritas ieiuna
conqueritur;

> furor impius intus
> Saeua sedens super arma et centum uinctus aenis
> Post tergum nodis fremit horridus ore cruento.

serui rebelles et fugitiui gladiatores perterruere Ro- 4
mam, euertere Italiam, Siciliam deleuerunt, iam paene
uniuerso humano generi toto orbe metuendi; in diebus
autem salutis, hoc est temporibus Christianis, con-
uellere quietem non potest uel Caesar infestus. hic 5
siquidem magno et incredibili apparatu profectus quae-

rere hostem uiribus otiosis, Germaniam Galliamque
percurrens, in ora Oceani circa prospectum Britanniae
restitit. cumque ibi Minocynobelinum Britannorum
regis filium, qui a patre pulsus cum paucis oberrabat,
in deditionem recepisset, deficiente belli materia Ro-
6 mam rediit. isdem autem diebus Iudaei, qui iam tunc
ob passionem Christi meritis ubique cladibus exagita-
bantur, apud Alexandriam seditione excitata, profligati
caede atque urbe propulsi, expromendarum querella-
rum causa Philonem quendam, uirum sane in primis
7 eruditum, legatum ad Caesarem miserant. sed Cali-
gula cum omnibus hominibus tum praecipue Iudaeis
infestissimus, spreta legatione Philonis omnes Iudae-
orum sacras sedes atque in primis antiquum illud in
Hierosolymis sacrarium profanari sacrificiis gentilium
ac repleri statuis simulacrisque imperauit seque ibi
8 ut deum coli praecepit. Pilatus autem praeses, qui
sententiam damnationis in Christum dixerat, postquam
plurimas seditiones in Hierosolymis excepit ac fecit,
tantis inrogante Gaio angoribus coartatus est, ut sua
se transuerberans manu malorum conpendium mortis
9 celeritate quaesierit. Gaius Caligula libidinibus suis
etiam illud sceleris adiecit, ut sorores suas primum
stupro pollueret, deinde exilio damnaret. qui post
omnes simul exules iussit occidi. ipse autem a suis
10 protectoribus occisus est. duo libelli in secretis eius
reperti sunt, quorum alteri pugio, alteri gladius
pro signo nominis adscriptum erat: ambo lectissimo-
rum uirorum utriusque ordinis, senatorii et equestris,
nomina et notas continebant morti destinatorum. in-
uenta est et arca ingens uariorum uenenorum, quibus
mox Claudio Caesare iubente demersis infecta maria
traduntur non sine magno piscium exitio, quos eneca-
tos per proxima litora passim aestus eiecit.

11 Magnum reuera indicium miserentis Dei propter
suffragium gratiae in populum continuo ex parte cre-
diturum et propter irae temperamentum in populum

tunc infideliter obstinatum, ut quanta multitudo hominum praeparatam mortem euaserit, ex multitudine interfectorum piscium disceretur omnibusque notesceret, quid tanta ueneni moles arte aucta agere in misera ciuitate potuisset, quae neglegenter effusa etiam maria corrupit.

Anno ab urbe condita DCCXCV Tiberius Claudius 6
ab Augusto quartus regnum adeptus est mansitque
in eo annis quattuordecim. exordio regni eius Petrus, 2
p. 467 apostolus Domini |Iesu Christi, Romam uenit et salutarem cunctis credentibus fidem fideli uerbo docuit
potentissimisque uirtutibus approbauit; atque exim
Christiani Romae esse coeperunt. sensit hoc conlatum 3
fidei suae Roma beneficium. nam cum interfecto Caligula multa de abrogando imperio ac republica in
antiquum ordinem restituenda euerrendaque penitus
Caesarum uniuersa familia senatus et consules decreuissent, Claudius mox ut confirmauit imperium, 4
magna atque adhuc Romae incognita usus clementia, ne
in tantam nobilium multitudinem ultio, si esset coepta,
saeuiret, biduum illud, quo de reipublicae statu infeliciter consultatum actumque fuerat, memoriae exemit
omniumque factorum dictorumue in eo ueniam et obliuionem in perpetuum sanxit. ita illam praeclaram 5
et famosam Atheniensium amnestiam, quam quidem
Romae inducere Iulio Caesare interfecto senatus Cicerone suadente temptauerat, sed Antonio et Octauiano
propter ultionem extincti Caesaris inrumpentibus in
inritum cesserat: hanc Claudius, quamuis multo truculentiore causa in caedem conspiratorum stimularetur,
ultronea clementia nullo expetente firmauit. accidit 6
etiam eodem tempore praesentis gratiae Dei grande
miraculum: siquidem Furius Camillus Scribonianus,
Dalmatiae legatus, bellum ciuile molitus legiones multas fortissimasque ad sacramenti mutationem pellexerat.
p. 468 itaque die dato, ut in u|num undique ad nouum imperatorem conueniretur, neque aquilae ornari neque 7

conuelli quoquo modo signa moueriue potuerunt. exercitus tanta et tam inusitata miraculi fide motus et conuersus in paenitentiam Scribonianum quinta statim die destitutum interfecit seseque sacramento prioris
8 militiae continuit. tristius ac perniciosius urbi Romae
nihil umquam fuisse quam bella ciuilia satis notum est. itaque propter aduentum apostoli Petri et tenera Christianorum germina uixdum adhuc pauca ad sanctae fidei professionem erumpentia hanc exorientem tyrannidem et consurgens istud ciuile bellum neget quisquam diuinitus esse conpressum. qui praeteritis temporibus de conpressione bellorum ciuilium simile probarit exemplum.

9 Claudius quarto imperii sui anno, cupiens utilem reipublicae ostentare *se* principem, bellum ubique et uictoriam undecumque quaesiuit. itaque expeditionem in Britanniam mouit, quae excitata in tumultum propter non redhibitos transfugas uidebatur: transuectus in insulam est, quam neque ante Iulium Caesarem
10 neque post eum quisquam adire ausus fuerat, ibique
— ut uerbis Suetoni Tranquilli loquar — 'sine ullo proelio ac sanguine intra paucissimos dies plurimam insulae partem in deditionem recepit'. Orcadas etiam insulas ultra Britanniam in Oceano positas Romano adiecit imperio ac sexto quam profectus erat mense Romam rediit.

11 Conferatur nunc, si cuiquam placet, sub una in-
sula tempus et tempus, bellum et |bellum, Caesar et p. 469
Caesar — nam de fine nil confero, quoniam hoc felicissima uictoria, illud acerbissima clades fuit — et sic demum Roma cognoscat, per eius latentem prouidentiam in agendis rebus antea se partem felicitatis habuisse, cuius agnitione suscepta plenissima felicitate perfruitur, in quantum non tamen blasphemiarum offendiculis deprauatur.

12 Eodem anno imperii eius fames grauissima per Syriam facta est, quam etiam prophetae praenunti-

magnis rebus gestis, Seleuciam Assyriae urbem super
Hydaspen fluuium sitam cum quadringentis milibus
hominum cepit et cum fratre de uictoria Parthica
triumphauit; ac non multo post, dum cum fratre in
uehiculo sedet, casu morbi, quem apoplexian Graeci
uocant, suffocatus interiit.

Eo defuncto Marcus Antoninus solus reipublicae 4
praefuit. sed in diebus Parthici belli persecutiones
Christianorum quarta iam post Neronem uice in Asia
et in Gallia graues praecepto eius exstiterunt multique
sanctorum martyrio coronati sunt. secuta est lues 5
193 pluri|mis infusa prouinciis, totamque Italiam pestilen-
tia tanta uastauit, ut passim uillae, agri atque oppida
sine cultore atque habitatore deserta in ruinas siluas-
que concesserint. exercitum uero Romanum cunctasque 6
legiones per longinqua late hiberna dispositas ita con-
sumptas ferunt, ut Marcomannicum bellum, quod con-
tinuo exortum est, non nisi nouo dilectu militum,
194 quem triennio iugiter |apud Carnuntium Marcus An-
toninus habuit, gestum fuisse referatur. hoc quidem 7
bellum prouidentia Dei administratum esse cum plu-
rimis argumentis tum praecipue epistula grauissimi
ac modestissimi imperatoris apertissime declaratum est.
nam cum insurrexissent gentes inmanitate barbarae, 8
multitudine innumerabiles, hoc est Marcomanni Quadi
Vandali Sarmatae Suebi atque omnis paene Germania,
et in Quadorum usque fines progressus exercitus cir-
cumuentusque ab hostibus propter aquarum penuriam
praesentius sitis quam hostis periculum sustineret: ad 9
inuocationem nominis Christi, quam subito magna
fidei constantia quidam milites effusi in preces palam
fecerunt, tanta uis pluuiae effusa est, ut Romanos
quidem largissime ac sine iniuria refecerit, barbaros
autem crebris fulminum ictibus perterritos, praesertim
cum plurimi eorum occiderentur, in fugam coegerit.
quorum terga Romani usque ad internecionem cae- 10
dentes gloriosissimam uictoriam et omnibus paene

antiquorum titulis praeferendam rudi paruoque mili-
tum numero sed potentissimo Christi auxilio repor-
11 tarunt. exstare |etiam nunc apud plerosque dicuntur p. 495
litterae imperatoris Antonini, ubi inuocatione nominis
Christi per milites Christianos et sitim illam depulsam
12 et conlatam fatetur fuisse uictoriam. idemque Anto-
ninus Commodum filium suum adsumpsit in regnum;
praeteriti etiam temporis per omnes prouincias tributa
donauit omniaque simul fiscalium negotiorum ca-
lumniosa monumenta congesta in foro iussit incendi
seuerioresque leges nouis constitutionibus temperauit.
postremo in Pannonia constitutus repentino morbo
diem obiit.

16 Anno ab urbe condita DCCCCXXX Lucius Antoninus
Commodus quintus decimus ab Augusto patri successit
2 in regnum |mansitque in eo annis XIII. aduersus Ger- p. 496
manos bellum feliciter gessit. ceterum per omnia lu-
xuriae et obscenitatis dedecore deprauatus, gladiatoriis
quoque armis saepissime in ludo depugnauit et in
amphitheatro feris sese frequenter obiecit; interfecit
etiam quamplurimos senatores, maxime quos animad-
3 uertit nobilitate industriaque excellere. flagitia regis
poena urbis insequitur. nam fulmine Capitolium ictum,
ex quo facta inflammatio bybliothecam illam, maio-
rum cura studioque compositam, aedesque alias iuxta
sitas rapaci turbine concremauit. deinde aliud incen-
dium postea Romae exortum aedem Vestae et Pala-
4 tium plurimamque urbis partem solo coaequauit. Com-
modus cunctis incommodus in domo Vestiliani stran-
gulatus interisse fertur, hostis generis humani etiam
uiuus iu|dicatus. p. 497

5 Post hunc a senatu creatus est senex Heluius Per-
tinax sextus decimus ab Augusto. qui sexto mense
quam regnare coeperat Iuliani iuris periti scelere in
6 Palatio occisus est. Iulianus interfecto Per|tinace in- p. 498
uasit imperium sed mox a Seuero apud pontem Muluium
bello ciuili uictus et interfectus est mense septimo

cruciari imperauit ipsumque nomen exstirpare conatus beatissimos Christi apostolos Petrum cruce, Paulum gladio occidit. mox aceruatim miseram ciuitatem 11
obortae undique oppressere clades. nam subsequente autumno tanta urbi pestilentia incubuit, ut triginta milia funerum in rationem Libitinae uenirent. Britannica deinde clades e uestigio accidit, qua duo praecipua oppida magna ciuium sociorumque clade et caede direpta sunt. praeterea in oriente magnis Armeniae 12
prouinciis amissis Romanae legiones sub iugum Parthicum missae, aegreque Syria retenta est. in Asia tres urbes, hoc est Laodicia Hierapolis Colossae, terrae motu conciderunt. at uero Nero postquam Galbam 13
in Hispania imperatorem creatum ab exercitu cognouit, totus animo ac spe concidit. cumque incredibilia perturbandae, immo subruendae reipublicae mala moliretur, hostis a senatu pronuntiatus et ignominiosissime fugiens, ad quartum ab urbe lapidem sese ipse interfecit, atque in eo omnis Caesarum familia consumpta est.

p. 474 Anno ab urbe condita DCCCXXIIII Galba apud Hi- 8
spanias usurpauit imperium. qui mox, ut Neronis mortem conperit, Romam uenit; cumque omnes auaritia saeuitia segnitiaque offenderet, Pisonem sibi nobilem industriumque adulescentem in filium atque in regnum adoptauit: cum quo septimo mense imperii sui ab Othone iugulatus est.

Luit Roma caedibus principum excitatisque ciuili- 2
bus bellis recentes Christianae religionis iniurias, et signa illa legionum, quae sub aduentu in urbem Petri apostoli diuinitus cohercita conuelli nullo modo ad excitandum ciuile bellum ualuerant, quod per Scribonianum parabatur, Petro in urbe interfecto et Christianis poenarum diuersitate laniatis toto se orbe soluerunt. de Hispania siquidem ilico Galba surrexerat; 3
quo mox oppresso Otho Romae, Vitellius in Germania, Vespasianus in Syria imperia simul atque arma rapue-

4 runt. probent sane etiam inuiti potentiam simul et
clementiam Dei, qui Christianis temporibus offendun-
tur: quanta celeritate tantorum incendia bellorum et
excitata sunt et repressa, cum et antea minimis causis
magnae ac diuturnae clades agitarentur et nunc ma-
ximi undique concrepantes magnorum malorum fra-
5 gores minimo negotio sopirentur. iam enim erat Ro-
mae quamuis persecutione uexata Ecclesia, quae iudici
omnium Christo etiam |pro inimicis et persecutoribus p. 475
6 supplicaret. igitur Otho cum, Galba et Pisone Romae
interfectis, inter tumultus caedesque inuasisset im-
perium ac mox creatum imperatorem in Gallia per
Germanicas legiones Vitellium conperisset, bellum ci-
uile molitus tribus primum leuibus proeliis, hoc est
uno apud Alpes, alio circa Placentiam, tertio circa
locum, quem Castores uocant, contra Vitellianos duces
congressus uictor exstitisset, quarto apud Bedriacum
proelio cum animaduertisset suos uinci, mense tertio
7 quam imperare coeperat sese interfecit. Vitellius uictor
Romam uenit: ubi cum multa crudeliter ac nequiter
ageret, incredibili etiam uoracitatis appetitu humanam
uitam probris adgra|uaret, postquam de Vespasiano p. 476
comperit, primum deponere molitus imperium, post a
quibusdam animatus Sabinum Vespasiani fratrem, nihil
tum mali suspicantem, cum ceteris Flauianis in Capi-
tolium compulit succensoque templo et mixta simul
flamma ruinaque omnes in unum pariter interitum ac
8 tumulum dedit. post deficiente in Vespasiani nomen
exercitu suo destitutus adpropinquantibusque iam ho-
stibus trepidus cum se in quandam proximam Palatio
cellulam contrusisset, turpissime inde protractus cum
per uiam Sacram nudus duceretur, passim fimum in
os eius coniectantibus in forum deductus, octauo quam
regnum praesumpserat |mense apud Gemonias scalas p. 477
minutissimorum ictuum crebris conpunctionibus excar-
nificatus atque inde unco tractus et in Ti|berim mer- p. 478
9 sus etiam communi caruit sepultura. multis autem

et nefariis modis per complures dies a Vespasiani mili-
tibus aduersum senatum populumque Romanum in-
discreta caede saeuitum est.
Anno ab urbe condita DCCCXXV, breui illa quidem 9
sed turbida tyrannorum tempestate discussa, tranquilla
sub Vespasiano duce serenitas rediit. namque, ut paulo 2
altius repetam, Iudaei post passionem Christi destituti
in totum gratia Dei cum omnibus undique malis cir-
cumuenirentur, quibusdam in Carmelo monte seducti
sortibus, quae portenderent exortos a Iudaea duces
rerum potituros fore, praedictumque ad se trahentes
in rebellionem exarserunt extinctisque Romanis prae-
sidiis legatum quoque Syriae suppetias ferentem rapta
p. 479 aquila et caesis copiis |fugauerunt. ad hos Vespasianus 3
a Nerone missus Titum filium suum maiorem inter
legatos habuit; nam multas et ualidas legiones secum
in Syriam traiecit. itaque cum Iudaeos multis eorum
oppidis captis in urbem Hierosolymorum praecipue ob
diem festum congregatos obsidione clausisset, cognita
Neronis morte hortatu plurimorum regum et ducum
— maxime Iosephi Iudaeorum ducis sententia, qui
captus cum in uincla coiceretur, constantissime dixerat,
sicut Suetonius refert, continuo se ab eodem sed im-
peratore soluendum — imperium adeptus est, relicto-
que in castris ad procurationem obsidionis Hierosoly-
morum filio Tito, per Alexandriam profectus est
Romam; sed cognita interfectione Vitelli paulisper
Alexandriae substitit. Titus uero magna ac diuturna 4
obsidione Iudaeos premens, machinis cunctisque belli-
cis molibus non sine multo suorum sanguine tandem
muros ciuitatis inrupit. sed ad expugnandam interiorem
templi munitionem, quam reclusa multitudo sacerdo-
tum ac principum tuebatur, maiore ui et mora opus
fuit. quod tamen postquam in potestatem redactum 5
opere atque antiquitate suspexit, diu deliberauit utrum
tamquam incitamentum hostium incenderet an in testi-
monium uictoriae reseruaret. sed Ecclesia Dei iam

per totum orbem uberrime germinante, hoc tam-quam
effetum ac uacuum nullique usui bono commodum ar-
6 bitrio Dei auferendum fuit. itaque Titus, imperator p. [illegible]
ab exercitu pronuntiatus, templum in Hierosolymis
incendit ac diruit, quod a die conditionis primae usque
ad diem euersionis ultimae manserat annis mille cen-
tum et duobus. muros urbis uniuersos solo adaequauit.
7 sexcenta milia Iudaeorum eo bello interfecta Cornelius
et Suetonius referunt; Iosephus uero Iudaeus, qui ei
tunc bello praefuit et apud Vespasianum propter prae-
dictum imperium ueniam gratiamque meruerat, scribit
undecies centena milia gladio et fame perisse, reliquias
uero Iudaeorum diuersis actas condicionibus toto orbe
dispersas: quarum numerus ad nonaginta milia homi-
8 num fuisse narratur. Vespasianus et Titus impera-
tores magnificum agentes de Iudaeis triumphum urbem
ingressi sunt. pulchrum et ignotum antea cunctis
mortalibus inter trecentos uiginti triumphos, qui a p. [illegible]
conditione urbis usque in id tempus acti erant, hoc
spectaculum fuit, patrem et filium uno triumphali
curru uectos gloriosissimam ab his, qui Patrem et
9 Filium offenderant, uictoriam reportasse. qui continuo
omnibus bellis ac tumultibus domi forisque conpressis
pacem totius orbis pronuntiauerunt et Ianum gemi-
num obseratis cohiberi claustris sexto demum ipsi
post urbem conditam censuerunt. iure enim idem p. [illegible]
honos ultioni passionis Domini inpensus est, qui etiam
10 natiuitati fuerat adtributus. tunc deinde sine ullis
bellorum tumultibus in inmensum respublica Romana
prouehitur: siquidem Achaia Lycia Rhodus Byzantium
Samus Thracia Cilicia Commagene tunc primum
redactae in prouincias Romanis iudicibus legibusque
paruerunt.

11 Nono autem imperii eius anno tres ciuitates Cypri
terrae motu corruerunt et Romae magna pestilentia fuit.
12 Vespasianus autem in uilla propria circa Sabinos nono
anno principatus sui profluuio uentris est mortuus.

Anno ab urbe condita DCCCXXVIII Titus, segregatis 13
a numero principum Othone et Vitellio ab Augusto
octauus, biennio post Vespasianum regnauit. cuius
tanta tranquillitas in imperio fuit, ut nullius omnino
sanguinem in republica administranda fudisse refe-
ratur. et tamen tunc Romae orto repente incendio 14
plurimae aedes publicae concrematae sunt. abruptum
tunc etiam Bebii montis uerticem magna profudisse
incendia ferunt torrentibusque flammarum uicina re-
gionis cum urbibus hominibusque delesse. Titus cum 15
ingenti omnium luctu in eadem uilla, qua pater eius,
morbo absumptus est.

p. 483 |Anno ab urbe condita DCCCXXX Domitianus Titi 10
frater, ab Augusto nonus, fratri successit in regnum.
qui per annos XV ad hoc paulatim per omnes scele-
rum gradus creuit, ut confirmatissimam toto orbe
Christi Ecclesiam datis ubique crudelissimae persecu-
tionis edictis conuellere auderet. is in tantam super- 2
biam prolapsus fuit, ut dominum sese ac deum uocari
scribi colique iusserit. nobilissimos e senatu inuidiae
simul ac praedae causa alios palam interfecit, alios
in exilium trusit ibique trucidari imperauit. libidinis
intemperantia quidquid cogitari potest, fecit. plurimas
urbis aedes destructis populi Romani rebus extruxit.
bellum aduersum Germanos et Dacos per legatos gessit 3
pari reipublicae pernicie, cum et in urbe ipse sena-
tum populumque laniaret et foris male circumactum
exercitum adsidua hostes caede conficerent. nam quanta 4
fuerint Diurpanei Dacorum regis cum Fusco duce
proelia quantaeque Romanorum clades, longo textu
euoluerem, nisi Cornelius Tacitus, qui hanc historiam
diligentissime contexuit, de reticendo interfectorum
numero et Sallustium Crispum et alios auctores quam-
plurimos sanxisse et se ipsum idem potissimum ele-
gisse dixisset. Domitianus tamen prauissima elatus
iactantia, sub nomine superatorum hostium de ex-
p. 484 tinctis legionibus |triumphauit. idemque efferatus su- 5

perbia, qua se deum coli uellet, persecutionem in Christianos agi secundus a Nerone imperauit. quo tempore etiam beatissimus Iohannes apostolus in Patmum
6 insulam relegatus fuit. inter Iudaeos quoque acerbitate tormentorum et cruentissimae quaestionis exquiri genus Dauid atque interfici praeceptum est, dum prophetis sanctis et inuidetur et creditur, quasi adhuc futurus esset ex semine Dauid, qui regnum possit
7 adipisci. continuo tamen Domitianus crudeliter in Palatio a suis interfectus est: cuius cadauer populari sandapila per uespillones exportatum atque ignominiosissime sepultum est.

11 Anno ab urbe condita DCCCXLVI — quamuis Eutropius quinquagesimum hunc esse annum scripserit — Nerua admodum senex a Petronio praefecto praetorio et Parthenio spadone, interfectore Domitiani, imperator decimus ab Augusto creatus Traianum in regnum adoptauit, per quem reuera |adflictae reipublicae di- p. 448
2 uina prouisione consuluit. hic primo edicto suo cunctos exules reuocauit — unde et Iohannes apostolus hac generali indulgentia liberatus Ephesum rediit — emensoque anno imperii sui Nerua confectus morbo diem obiit.

12 |Anno ab urbe condita DCCCXLVII Traianus, genere p. 449
Hispanus, undecimus ab Augusto reipublicae gubernacula Nerua tradente suscepit ac per annos decem
2 et nouem tenuit. apud Agrippinam Galliae urbem insignia sumpsit imperii; mox Germaniam trans Rhenum in pristinum statum reduxit; trans Danuuium multas gentes subegit; regiones autem trans Euphraten et Tigrin sitas prouincias fecit; Seleuciam et Ctesi-
3 phontem et Babylonem occupauit. in persequendis sane Christianis errore deceptus tertius a Nerone, cum passim repertos cogi ad sacrificandum idolis |ac de- p. 450
trectantes interfici praecepisset plurimique interficerentur, Plinii Secundi, qui inter ceteros iudices persecutor datus fuerat, relatu admonitus, eos homines

praeter confessionem Christi honestaque conuenticula
nihil contrarium Romanis legibus facere, fiducia sane
innocentis confessionis nemini mortem grauem ac for-
midulosam uideri, rescriptis ilico lenioribus temperauit
edictum. uerumtamen continuo Romae aurea domus, 4
a Nerone totis priuatis publicisque rebus inpensis con-
dita, repentino conflagrauit incendio, ut intellegeretur
missa etiam ab alio persecutio in ipsius potissime
monumentis, a quo primum exorta esset, atque in
ipso auctore puniri. terrae motu quattuor urbes Asiae 5
subuersae, Elaea Myrina Pitane Cyme, et Graeciae
ciuitates duae, Opuntiorum et Oritorum; tres Galatiae
ciuitates eodem terrae motu dirutae; Pantheum Romae
fulmine concrematum; terrae motus in Antiochia paene
totam subruit ciuitatem. incredibili deinde motu sub uno 6
tempore Iudaei quasi rabie efferati per diuersas ter-
rarum partes exarserunt. nam et per totam Libyam
aduersus incolas atrocissima bella gesserunt: quae adeo
188 tunc interfectis cultoribus de|solata est, ut, nisi postea
Hadrianus imperator collectas illuc aliunde colonias
deduxisset, uacua penitus terra abraso habitatore man-
sisset. Aegyptum uero totam et Cyrenen et Thebaidam 7
cruentis seditionibus turbauerunt. in Alexandria autem
commisso proelio uicti et adtriti sunt. in Mesopota-
mia quoque rebellantibus iussu imperatoris bellum in-
latum est. itaque multa milia eorum uasta caede
deleta sunt. sane Salaminam urbem Cypri interfectis 8
omnibus accolis deleuerunt. Traianus, ut quidam fe-
runt, apud Seleuciam Isauriae urbem profluuio uentris
extinctus est.

Anno ab urbe condita DCCCLXVII Hadrianus, con- 13
sobrinae Traiani filius, duodecimus ab Augusto prin-
cipatum adeptus, uno et uiginti annis imperauit. hic 2
per Quadratum discipulum apostolorum et Aristidem
Atheniensem, uirum fide sapientiaque plenum, et per
Serenum Granium legatum libris de Christiana reli-
gione conpositis instructus atque eruditus, praecepit

per epistulam ad Minucium Fundanum proconsule Asiae datam, |ut nemini liceret Christianos sine ob-
3 iectu criminis aut probatione damnare; idemque continuo pater patriae in senatu ultra morem maiorum appellatur et uxor eius Augusta. Hadrianus rempublicam iustissimis legibus ordinauit; bellum contra
4 Sauromatas ges|sit et uicit. Iudaeos sane, perturbatione scelerum suorum exagitatos et Palaestinam prouinciam quondam suam depopulantes, ultima caede perdomuit, ultusque est Christianos, quos illi Cocheba duce, cur sibi aduersum Romanos non adsentarentur, excrucia-
5 bant; praecepitque, ne cui Iudaeo introeundi Hierosolymam esset licentia, Christianis tantum ciuitate permissa: quam ipse in optimum statum murorum exstructione reparauit et Aeliam uocari de praenomine suo praecepit.

14 Anno ab urbe condita DCCCLXXXVIII Antoninus cognomento Pius tertius decimus ab Augusto imperator crea|tus cum liberis suis Aurelio et Lucio uiginti et non plenis tribus annis rempublicam gubernauit adeo tranquille et sancte, ut merito Pius et pater
2 patriae nominatus sit. huius tamen temporibus Valentinus haeresiarches et Cerdo magister Marcionis Romam uenerunt. uerum Iustinus philosophus librum pro Christiana religione compositum Antonino tradidit benignumque eum erga Christianos homines fecit. Antoninus ad duodecimum ab urbe lapidem morbo correptus interiit.

15 |Anno ab urbe condita DCCCCXI Marcus Antoninus Verus quartus decimus ab Augusto regnum cum Aurelio Commodo fratre suscepit mansitque in eo annis decem et nouem. hi primi rempublicam aequo iure tutati
2 sunt. bellum deinde contra Parthos admirabili uirtute et felicitate gesserunt. Annius Antoninus Verus ad id bellum profectus est. Vologesus enim, rex Parthorum, graui eruptione Armeniam Cappadociam Syriam-
3 que uastabat. sed Antoninus, per strenuissimos duces

magnis rebus gestis, Seleuciam Assyriae urbem super
Hydaspen fluuium sitam cum quadringentis milibus
hominum cepit et cum fratre de uictoria Parthica
triumphauit; ac non multo post, dum cum fratre in
uehiculo sedet, casu morbi, quem apoplexian Graeci
uocant, suffocatus interiit.
Eo defuncto Marcus Antoninus solus reipublicae 4
praefuit. sed in diebus Parthici belli persecutiones
Christianorum quarta iam post Neronem uice in Asia
et in Gallia graues praecepto eius exstiterunt multique
sanctorum martyrio coronati sunt. secuta est lues 5
193 pluri|mis infusa prouinciis, totamque Italiam pestilen-
tia tanta uastauit, ut passim uillae, agri atque oppida
sine cultore atque habitatore deserta in ruinas siluas-
que concesserint. exercitum uero Romanum cunctasque 6
legiones per longinqua late hiberna dispositas ita con-
sumptas ferunt, ut Marcomannicum bellum, quod con-
tinuo exortum est, non nisi nouo dilectu militum,
194 quem triennio iugiter |apud Carnuntium Marcus An-
toninus habuit, gestum fuisse referatur. hoc quidem 7
bellum prouidentia Dei administratum esse cum plu-
rimis argumentis tum praecipue epistula grauissimi
ac modestissimi imperatoris apertissime declaratum est.
nam cum insurrexissent gentes inmanitate barbarae, 8
multitudine innumerabiles, hoc est Marcomanni Quadi
Vandali Sarmatae Suebi atque omnis paene Germania,
et in Quadorum usque fines progressus exercitus cir-
cumuentusque ab hostibus propter aquarum penuriam
praesentius sitis quam hostis periculum sustineret: ad 9
inuocationem nominis Christi, quam subito magna
fidei constantia quidam milites effusi in preces palam
fecerunt, tanta uis pluuiae effusa est, ut Romanos
quidem largissime ac sine iniuria refecerit, barbaros
autem crebris fulminum ictibus perterritos, praesertim
cum plurimi eorum occiderentur, in fugam coegerit.
quorum terga Romani usque ad internecionem cae- 10
dentes gloriosissimam uictoriam et omnibus paene

antiquorum titulis praeferendam rudi paruoque militum numero sed potentissimo Christi auxilio reportarunt.
11 exstare etiam nunc apud plerosque dicuntur p. 495
litterae imperatoris Antonini, ubi inuocatione nominis Christi per milites Christianos et sitim illam depulsam
12 et conlatam fatetur fuisse uictoriam. idemque Antoninus Commodum filium suum adsumpsit in regnum; praeteriti etiam temporis per omnes prouincias tributa donauit omniaque simul fiscalium negotiorum calumniosa monumenta congesta in foro iussit incendi seuerioresque leges nouis constitutionibus temperauit. postremo in Pannonia constitutus repentino morbo diem obiit.

16 Anno ab urbe condita DCCCCXXX Lucius Antoninus Commodus quintus decimus ab Augusto patri successit
2 in regnum mansitque in eo annis XIII. aduersus Ger- p. 496
manos bellum feliciter gessit. ceterum per omnia luxuriae et obscenitatis dedecore deprauatus, gladiatoriis quoque armis saepissime in ludo depugnauit et in amphitheatro feris sese frequenter obiecit; interfecit etiam quamplurimos senatores, maxime quos animad-
3 uertit nobilitate industriaque excellere. flagitia regis poena urbis insequitur. nam fulmine Capitolium ictum, ex quo facta inflammatio bybliothecam illam, maiorum cura studioque compositam, aedesque alias iuxta sitas rapaci turbine concremauit. deinde aliud incendium postea Romae exortum aedem Vestae et Pala-
4 tium plurimamque urbis partem solo coaequauit. Commodus cunctis incommodus in domo Vestiliani strangulatus interisse fertur, hostis generis humani etiam uiuus iudicatus. p. 497

5 Post hunc a senatu creatus est senex Heluius Pertinax sextus decimus ab Augusto. qui sexto mense quam regnare coeperat Iuliani iuris periti scelere in
6 Palatio occisus est. Iulianus interfecto Pertinace in- p. 498
uasit imperium sed mox a Seuero apud pontem Muluium bello ciuili uictus et interfectus est mense septimo

magnis rebus gestis, Seleuciam Assyriae urbem super
Hydaspen fluuium sitam cum quadringentis milibus
hominum cepit et cum fratre de uictoria Parthica
triumphauit; ac non multo post, dum cum fratre in
uehiculo sedet, casu morbi, quem apoplexian Graeci
uocant, suffocatus interiit.
Eo defuncto Marcus Antoninus solus reipublicae 4
praefuit. sed in diebus Parthici belli persecutiones
Christianorum quarta iam post Neronem uice in Asia
et in Gallia graues praecepto eius exstiterunt multique
sanctorum martyrio coronati sunt. secuta est lues 5
93 pluri|mis infusa prouinciis, totamque Italiam pestilen-
tia tanta uastauit, ut passim uillae, agri atque oppida
sine cultore atque habitatore deserta in ruinas siluas-
que concesserint. exercitum uero Romanum cunctasque 6
legiones per longinqua late hiberna dispositas ita con-
sumptas ferunt, ut Marcomannicum bellum, quod con-
tinuo exortum est, non nisi nouo dilectu militum,
194 quem triennio iugiter |apud Carnuntium Marcus An-
toninus habuit, gestum fuisse referatur. hoc quidem 7
bellum prouidentia Dei administratum esse cum plu-
rimis argumentis tum praecipue epistula grauissimi
ac modestissimi imperatoris apertissime declaratum est.
nam cum insurrexissent gentes inmanitate barbarae, 8
multitudine innumerabiles, hoc est Marcomanni Quadi
Vandali Sarmatae Suebi atque omnis paene Germania,
et in Quadorum usque fines progressus exercitus cir-
cumuentusque ab hostibus propter aquarum penuriam
praesentius sitis quam hostis periculum sustineret: ad 9
inuocationem nominis Christi, quam subito magna
fidei constantia quidam milites effusi in preces palam
fecerunt, tanta uis pluuiae effusa est, ut Romanos
quidem largissime ac sine iniuria refecerit, barbaros
autem crebris fulminum ictibus perterritos, praesertim
cum plurimi eorum occiderentur, in fugam coegerit.
quorum terga Romani usque ad internecionem cae- 10
dentes gloriosissimam uictoriam et omnibus paene

antiquorum titulis praeferendam rudi paruoque mili-
tum numero sed potentissimo Christi auxilio repor-
11 tarunt. exstare |etiam nunc apud plerosque dicuntur p. 495
litterae imperatoris Antonini, ubi innocatione nominis
Christi per milites Christianos et sitim illam depulsam
12 et conlatam fatetur fuisse uictoriam. idemque Anto-
ninus Commodum filium suum adsumpsit in regnum;
praeteriti etiam temporis per omnes prouincias tributa
donauit omniaque simul fiscalium negotiorum ca-
lumniosa monumenta congesta in foro iussit incendi
seuerioresque leges nouis constitutionibus temperauit.
postremo in Pannonia constitutus repentino morbo
diem obiit.

16 Anno ab urbe condita DCCCCXXX Lucius Antoninus
Commodus quintus decimus ab Augusto patri successit
2 in regnum |mansitque in eo annis XIII. aduersus Ger- p. 496
manos bellum feliciter gessit. ceterum per omnia lu-
xuriae et obscenitatis dedecore deprauatus, gladiatoriis
quoque armis saepissime in ludo depugnauit et in
amphitheatro feris sese frequenter obiecit; interfecit
etiam quamplurimos senatores, maxime quos animad-
3 uertit nobilitate industriaque excellere. flagitia regis
poena urbis insequitur. nam fulmine Capitolium ictum,
ex quo facta inflammatio bybliothecam illam, maio-
rum cura studioque compositam, aedesque alias iuxta
sitas rapaci turbine concremauit. deinde aliud incen-
dium postea Romae exortum aedem Vestae et Pala-
4 tium plurimamque urbis partem solo coaequauit. Com-
modus cunctis incommodus in domo Vestiliani stran-
gulatus interisse fertur, hostis generis humani etiam
uiuus in|dicatus. p. 497

5 Post hunc a senatu creatus est senex Heluius Per-
tinax sextus decimus ab Augusto. qui sexto mense
quam regnare coeperat Iuliani iuris periti scelere in
6 Palatio occisus est. Iulianus interfecto Per|tinace in- p. 498
uasit imperium sed mox a Seuero apud pontem Muluium
bello ciuili uictus et interfectus est mense septimo

postquam coeperat imperare. ita inter Pertinacem et
Iulianum unus annus absumptus est.
Anno ab urbe condita DCCCCXLIIII Seuerus, genere 17
Afer Tripolitanus ab oppido Lepti, qui se ex nomine
imperatoris, quem occisum ultus fuerat, Pertinacem
appellari uoluit, septimus decimus ab Augusto desti-
p. 499 tutum adeptus im|perium XVIII annis tenuit. hic na- 2
tura saeuus, multis semper bellis lacessitus, fortissime
quidem rempublicam sed laboriosissime rexit. Pescen-
nium Nigrum, qui in Aegypto et Syria ad tyrannidem
p. 500 adspi|rauerat, apud Cyzicum uicit et interfecit. Iudaeos 3
p. 501 et Samaritas re|bellare conantes ferro cohercuit. Par-
thos Arabas Adiabenosque superauit. quinta post Nero- 4
nem persecutione Christianos excruciauit, plurimique
sanctorum per diuersas prouincias martyrio coronati
sunt. hanc profanam in Christianos et Ecclesiam Dei 5
praesumptionem Seueri caelestis ultio e uestigio acta
subsequitur. nam continuo rapitur uel potius retra-
hitur in Galliam Seuerus e Syria ad tertium ciuile
bellum; unum iam enim Romae aduersus Iulianum, 6
aliud in Syria contra Pescennium gesserat, tertium
p. 502 Clodius Albi|nus, Iuliani in occidendo Pertinace socius,
qui se in Gallia Caesarem fecerat, suscitabat; cuius
bello multum utrimque Romani sanguinis fusum est.
Albinus tamen apud Lugdunum oppressus et interfectus
est. Seuerus uictor in Britannias defectu paene omnium 7
sociorum trahitur. ubi magnis grauibusque proeliis
saepe gestis receptam partem insulae a ceteris indo-
mitis gentibus uallo distinguendam putauit. itaque
magnam fossam firmissimumque uallum, crebris in-
super turribus communitum, per centum triginta et
duo milia passuum a mari ad mare duxit. ibique 8
p. 503 apud Eboracum oppi|dum morbo obiit. reliquit duos
filios, Bassianum et Getam: quorum Geta hostis pu-
blicus iudicatus interiit, Bassianus Antonini cognomine
adsumpto regno potitus est.
p. 504 |Anno ab urbe condita DCCCCLXII Aurelius An- 18

toninus Bassianus idemque Caracalla octauus decimus
ab Augusto principatum adeptus est mansitque in eo
2 annis non plenis septem. uixit patre asperior, omnibus
autem hominibus libidine intemperantior, qui etiam
nouercam suam Iuliam uxorem duxerit. |hic contra p. 505
Parthos bellum moliens, inter Edessam et Carras ab
hostibus circumuentus occisus est.
3 Post hunc nonus decimus ab Augusto Ophi|lus p. 506
Macrinus, qui praefectus praetorio erat, cum filio
Diadumeno inuasit imperium sed emenso anno con-
tinuo apud Archelaidem militari tumultu occisus est.
4 Anno ab urbe condita DCCCCLXX Marcus Aurelius
Antoninus uicensimus ab Augusto imperium adeptus
5 tenuit annis quattuor. hic sacerdos Heliogabali templi
nullam sui nisi stuprorum flagitiorum totiusque
obscenitatis infamem satis memoriam reliquit. tumultu
autem mili|tari exorto, Romae cum matre interfectus est. p. 507
6 Anno ab urbe condita DCCCCLXXIIII Aurelius Alexan-
der uicensimus primus ab Augusto senatus ac militum
uoluntate imperator creatus tredecim annis digno aequi-
7 tatis praeconio fuit; cuius mater Ma|mea Christiana p. 508
Origenem presbyterum audire curauit: nam statim ex-
peditione in Persas facta Xerxen regem eorum maximo
8 bello uictor oppressit. Vlpiano usus adsessore sum-
mam sui moderationem reipublicae exhibuit; sed mili-
tari tumultu apud Mogontiacum interfectus est.
19 |Anno ab urbe condita DCCCCLXXXVII Maximinus p. 509
uicensimus secundus ab Augusto nulla senatus uolun-
tate imperator ab exercitu, postquam bellum in Germa-
nia prospere gesserat, creatus persecutionem in Christi-
2 anos sextus a Nerone exercuit. sed continuo, hoc est
tertio quam regnabat anno, a Pupieno Aquileiae in-
terfectus et persecutionis et uitae finem fecit. qui
maxime propter Christianam Alexandri, cui successerat,
et Mameae matris eius familiam persecutionem in
sacerdotes et clericos, id est doctores, uel praecipue
propter Origenem presbyterum miserat.

Anno ab urbe condita DCCCCLXLI Gordianus uicen- 3
simus tertius ab Augusto imperator creatus est man-
sitque in eo annis sex. nam Pupienus, interfector
p. 510 Maximini, et frater eius Balbinus, |qui usurpauerant
imperium, in Palatio mox interfecti sunt. Gordianus 4
admodum puer in orientem ad bellum Parthicum pro-
p. 511 fectu|rus, sicut Eutropius scribit, Iani portas aperuit:
quas utrum post Vespasianum et Titum aliquis clau-
serit, neminem scripsisse memini, cum tamen eas ab
ipso Vespasiano post annum apertas Cornelius Tacitus
prodat. igitur Gordianus ingentibus proeliis aduersum 5
Parthos prospere gestis suorum fraude haud longe a
Circesso super Euphraten interfectus est.
p. 512 |Anno ab urbe condita DCCCCLXLVII Philippus ui- 20
censimus quartus ab Augusto imperator creatus Phi-
lippum filium suum consortem regni fecit mansitque
p. 513 in eo annis septem. hic pri|mus imperatorum omnium 2
p. 514 Christianus fuit ac post tertium impe|rii eius annum
millesimus a conditione Romae annus impletus est.
ita magnificis ludis augustissimus omnium praeterito-
rum hic natalis annus a Christiano imperatore cele-
bratus est. nec dubium est, quin Philippus huius 3
tantae deuotionis gratiam et honorem ad Christum
et Ecclesiam reportarit, quando uel ascensum fuisse
in Capitolium immolatasque ex more hostias nullus
p. 515 auctor ostendit. |ambo tamen quamuis diuersis locis 4
tumultu militari et Decii fraude interfecti sunt.
Anno ab urbe condita millesimo quarto Decius, 21
ciuilis belli incentor et repressor, occisis Philippis
uicensimus quintus ab Augusto inuasit imperium tenuit-
que annis tribus. idem continuo, in quo se etiam ob 2
hoc Philippum interfecisse docuit, ad persequendos inter-
ficiendosque Christianos septimus post Neronem feralia
dispersit edicta plurimosque sanctorum ad coronas
Christi de suis crucibus misit. idemque filium suum 3
p. 516 Caesarem legit: cum quo simul continuo |in medio
barbarorum sinu interfectus est.

4 Anno ab urbe condita millesimo septimo Gallus
Hostilianus uicensimus sextus ab Augusto regnum
adeptus uix duobus annis cum Volusiano filio obtinuit.
5 exeritur ultio uiolati nominis Christiani et usquequo ad
profligandas ecclesias edicta Decii cucurrerunt, eatenus
incredibilium morborum pestis extenditur: nulla fere
prouincia Romana, nulla ciuitas, nulla domus fuit,
quae non illa generali pestilentia correpta atque ua-
6 cuata sit. hac sola pernicie insignes Gallus et Volu-
sianus dum contra Aemilianum nouis rebus studentem
bellum ciuile moliuntur, occisi sunt. Aemilianus tamen
tertio mense inuasae tyrannidis extinctus est.
22 Anno ab urbe condita millesimo decimo duo im-
peratores uicensimo septimo post Augustum loco creati
sunt: Valerianus in Raetia ab exercitu Augustus ap-
pellatus, Romae autem a senatu Gallienus Caesar
creatus; mansitque Gallienus in regno infeliciter annis
xv, re|spirante paulisper ab illa supra solitum iugi p. 517
et graui pestilentia genere humano. prouocat poenam
suam obliuiosa malitia. impietas enim flagella qui-
dem excruciata sentit, sed a quo flagellatur, obdurata
2 non sentit. ut de superioribus taceam, facta a Decio
Christianorum persecutione totum Romanum imperium
pestilentia magna uexauit. mentita est iniquitas sibi,
prauo in perniciem suam circumuenta iudicio, pestilen-
tiam communis casus esse accidentemque ex morbis
3 mortem naturae finem esse non poenam. rursus igitur
atque in breui iram Dei sceleratis actionibus prouocat
exceptura plagam, cuius aliquandiu meminisse cogatur.
Valerianus siquidem mox ut arripuit imperium octauus
a Nerone, adigi per tormenta Christianos ad idolola-
triam abnegantesque interfici iussit, fuso per omnem
4 Romani regni latitudinem sanctorum sanguine. Vale-
rianus ilico, nefarii auctor edicti, a Sapore Persarum
rege captus, imperator populi Romani ignominiosissima
apud Persas seruitute consenuit, hoc infamis officii
continua, donec uixit, damnatione sortitus, ut ipse

adclinis humi regem semper, ascensurum in equum,
non manu sua sed dorso attolleret. et Gallienus qui- 5
dem tam claro Dei iudicio territus tamque misero
collegae permotus exemplo pacem ecclesiis trepida
p. 510 satisfactione restituit. sed non conpensat iniuriae ul-
tionisque mensuram unius impii quamuis perpetua et
super modum abominanda captiuitas contra tot milia
excruciata sanctorum, iustorumque sanguis ad Deum
clamans in eadem sese terra, ubi fusus est, uindicari
rogat. non enim de solo constitutore praecepti iusto 6
supplicium iudicio flagitabatur sed etiam exsecutores
delatores accusatores spectatores ac iudices, postremo
omnes qui iniustissimae crudelitati uel tacita uolun-
tate adsentabantur — quia Deus secretorum cognitor
est — quorum maxima per omnes prouincias pars
hominum uersabatur, eadem ultionis plaga corripi
iustum erat. soluuntur repente undique permissu Dei
ad hoc circumpositae relictaeque gentes laxatisque
habenis in omnes Romanorum fines inuehuntur. Ger- 7
mani Alpibus Raetia totaque Italia penetrata Rauen-
nam usque perueniunt; Alamanni Gallias peruagantes
etiam in Italiam transeunt; Graecia Macedonia Pontus
Asia Gothorum inundatione deletur; nam Dacia trans
Danuuium in perpetuum aufertur; Quadi et Sarmatae
Pannonias depopulantur; Germani ulteriores abrasa
potiuntur Hispania; Parthi Mesopotamiam auferunt
Syriamque conradunt. exstant adhuc per diuersas pro- 8
uincias in magnarum urbium ruinis paruae et pauperes
sedes, signa miseriarum et nominum indicia seruantes,
ex quibus nos quoque in Hispania Tarraconem nostram
p. 519 ad consolationem miseriae recentis ostendimus. et ne 9
quid forte Romani corporis ab hac dilaceratione ces-
saret, conspirant intrinsecus tyranni, consurgunt bella
ciuilia, funditur ubique plurimus sanguis Romanorum
Romanis barbarisque saeuientibus; sed cito ira Dei
in misericordiam uertitur et coeptae ultionis maior
forma quam poena in mensuram plenitudinis reputatur.

10 igitur primus Genuus, qui purpuram imperii sumpserat,
apud Myrsam occiditur. Postumus in Gallia inuasit
tyrannidem, multo quidem reipublicae commodo, nam
per decem annos ingenti uirtute ac moderatione usus
et dominantes hostes expulit et perditas prouincias in
pristinam faciem reformauit; seditione tamen militum
11 interfectus est. Aemilianus apud Mogontiacum cum
res nouas moliretur oppressus est. post mortem Po-
stumi Marius ibidem inuasit imperium sed continuo
interfectus est. deinde Victorinus a Gallis ultro creatus
12 et post paululum occisus est. huic successit Tetricus,
qui tunc Aquitanicae praesidatus administrabat offi-
cium. multas seditiones militum pertulit. at uero in
oriente per Odenatum quendam collecta agresti manu
uicti repulsique Persae, defensa Syria, recepta Mesopo-
tamia est, et usque ad Ctesiphontem rusticani Syriae
13 cum Odenato suo uincendo uenerunt. Gallienus autem
cum rempublicam deseruisset ac Mediolani libidinibus
inseruiret, occisus est.

23 |Anno ab urbe condita MXXV Claudius uicesimus p. 520
octauus uoluntate senatus sumpsit imperium statimque
|Gothos iam per annos quindecim Illyricum Mace- p. 521
doniamque uastantes bello adortus incredibili strage
deleuit. cui a senatu clipeus aureus in curia et in
Capitolio statua aeque aurea decreta est; sed continuo
apud Sirmium, priusquam biennium in imperio ex-
pleret, morbo correptus interiit.

2 Claudio mortuo Quintillus frater eius ab exercitu
imperator electus, uir quidem unicae moderationis et
solus fratri praeferendus, septimo decimo die imperii
interfectus est.

3 Anno ab urbe condita MXXVII Aurelianus uice|simus p. 522
nonus imperium adeptus quinque annis ac sex men-
sibus tenuit, uir industria militari excellentissimus.
4 expeditione in Danuuium suscepta Gothos magnis
proeliis profligauit dicionemque Romanam antiquis ter-
minis statuit. inde in orientem conuersus Zenobiam,

praeter confessionem Christi honestaque conuenticula
nihil contrarium Romanis legibus facere, fiducia sane
innocentis confessionis nemini mortem grauem ac for-
midulosam uideri, rescriptis ilico lenioribus temperauit
edictum. uerumtamen continuo Romae aurea domus, 4
a Nerone totis priuatis publicisque rebus inpensis con-
dita, repentino conflagrauit incendio, ut intellegeretur
missa etiam ab alio persecutio in ipsius potissime
monumentis, a quo primum exorta esset, atque in
ipso auctore puniri. terrae motu quattuor urbes Asiae 5
subuersae, Elaea Myrina Pitane Cyme, et Graeciae
ciuitates duae, Opuntiorum et Oritorum; tres Galatiae
ciuitates eodem terrae motu dirutae; Pantheum Romae
fulmine concrematum; terrae motus in Antiochia paene
totam subruit ciuitatem. incredibili deinde motu sub uno 6
tempore Iudaei quasi rabie efferati per diuersas ter-
rarum partes exarserunt. nam et per totam Libyam
aduersus incolas atrocissima bella gesserunt: quae adeo
tunc interfectis cultoribus desolata est, ut, nisi postea
Hadrianus imperator collectas illuc aliunde colonias
deduxisset, uacua penitus terra abraso habitatore man-
sisset. Aegyptum uero totam et Cyrenen et Thebaidam 7
cruentis seditionibus turbauerunt. in Alexandria autem
commisso proelio uicti et adtriti sunt. in Mesopota-
mia quoque rebellantibus iussu imperatoris bellum in-
latum est. itaque multa milia eorum uasta caede
deleta sunt. sane Salaminam urbem Cypri interfectis 8
omnibus accolis deleuerunt. Traianus, ut quidam fe-
runt, apud Seleuciam Isauriae urbem profluuio uentris
extinctus est.

Anno ab urbe condita DCCCLXVII Hadrianus, con- 13
sobrinae Traiani filius, duodecimus ab Augusto prin-
cipatum adeptus, uno et uiginti annis imperauit. hic 2
per Quadratum discipulum apostolorum et Aristidem
Atheniensem, uirum fide sapientiaque plenum, et per
Serenum Granium legatum libris de Christiana reli-
gione conpositis instructus atque eruditus, praecepit

per epistulam ad Minucium Fundanum proconsule
Asiae datam, |ut nemini liceret Christianos sine ob-
3 iectu criminis aut probatione damnare; idemque con-
tinuo pater patriae in senatu ultra morem maiorum
appellatur et uxor eius Augusta. Hadrianus rempu-
blicam iustissimis legibus ordinauit; bellum contra
4 Sauromatas ges|sit et uicit. Iudaeos sane, perturbatione
scelerum suorum exagitatos et Palaestinam prouinciam
quondam suam depopulantes, ultima caede perdomuit,
ultusque est Christianos, quos illi Cocheba duce, cur
sibi aduersum Romanos non adsentarentur, excrucia-
5 bant; praecepitque, ne cui Iudaeo introeundi Hieroso-
lymam esset licentia, Christianis tantum ciuitate per-
missa: quam ipse in optimum statum murorum ex-
structione reparauit et Aeliam uocari de praenomine
suo praecepit.

14 Anno ab urbe condita DCCCLXXXVIII Antoninus
cognomento Pius tertius decimus ab Augusto impera-
tor crea|tus cum liberis suis Aurelio et Lucio uiginti
et non plenis tribus annis rempublicam gubernauit
adeo tranquille et sancte, ut merito Pius et pater
2 patriae nominatus sit. huius tamen temporibus Valen-
tinus haeresiarches et Cerdo magister Marcionis Ro-
mam uenerunt. uerum Iustinus philosophus librum
pro Christiana religione compositum Antonino tra-
didit benignumque eum erga Christianos homines fecit.
Antoninus ad duodecimum ab urbe lapidem morbo
correptus interiit.

15 |Anno ab urbe condita DCCCCXI Marcus Antoninus
Verus quartus decimus ab Augusto regnum cum Aurelio
Commodo fratre suscepit mansitque in eo annis decem
et nouem. hi primi rempublicam aequo iure tutati
2 sunt. bellum deinde contra Parthos admirabili uirtute
et felicitate gesserunt. Annius Antoninus Verus ad
id bellum profectus est. Vologesus enim, rex Partho-
rum, graui eruptione Armeniam Cappadociam Syriam-
3 que uastabat. sed Antoninus, per strenuissimos duces

magnis rebus gestis, Seleuciam Assyriae urbem super
Hydaspen fluuium sitam cum quadringentis milibus
hominum cepit et cum fratre de uictoria Parthica
triumphauit; ac non multo post, dum cum fratre in
uehiculo sedet, casu morbi, quem apoplexian Graeci
uocant, suffocatus interiit.

Eo defuncto Marcus Antoninus solus reipublicae 4
praefuit. sed in diebus Parthici belli persecutiones
Christianorum quarta iam post Neronem uice in Asia
et in Gallia graues praecepto eius exstiterunt multique
sanctorum martyrio coronati sunt. secuta est lues 5
493 pluri|mis infusa prouinciis, totamque Italiam pestilen-
tia tanta uastauit, ut passim uillae, agri atque oppida
sine cultore atque habitatore deserta in ruinas siluas-
que concesserint. exercitum uero Romanum cunctasque 6
legiones per longinqua late hiberna dispositas ita con-
sumptas ferunt, ut Marcomannicum bellum, quod con-
tinuo exortum est, non nisi nouo dilectu militum,
494 quem triennio iugiter |apud Carnuntium Marcus An-
toninus habuit, gestum fuisse referatur. hoc quidem 7
bellum prouidentia Dei administratum esse cum plu-
rimis argumentis tum praecipue epistula grauissimi
ac modestissimi imperatoris apertissime declaratum est.
nam cum insurrexissent gentes inmanitate barbarae, 8
multitudine innumerabiles, hoc est Marcomanni Quadi
Vandali Sarmatae Suebi atque omnis paene Germania,
et in Quadorum usque fines progressus exercitus cir-
cumuentusque ab hostibus propter aquarum penuriam
praesentius sitis quam hostis periculum sustineret: ad 9
inuocationem nominis Christi, quam subito magna
fidei constantia quidam milites effusi in preces palam
fecerunt, tanta uis pluuiae effusa est, ut Romanos
quidem largissime ac sine iniuria refecerit, barbaros
autem crebris fulminum ictibus perterritos, praesertim
cum plurimi eorum occiderentur, in fugam coegerit.
quorum terga Romani usque ad internecionem cae- 10
dentes gloriosissimam uictoriam et omnibus paene

antiquorum titulis praeferendam rudi paruoque mili-
tum numero sed potentissimo Christi auxilio repor-
11 tarunt. exstare |etiam nunc apud plerosque dicuntur p. 495
litterae imperatoris Antonini, ubi inuocatione nominis
Christi per milites Christianos et sitim illam depulsam
12 et conlatam fatetur fuisse uictoriam. idemque Anto-
ninus Commodum filium suum adsumpsit in regnum;
praeteriti etiam temporis per omnes prouincias tributa
donauit omniaque simul fiscalium negotiorum ca-
lumniosa monumenta congesta in foro iussit incendi
seuerioresque leges nouis constitutionibus temperauit.
postremo in Pannonia constitutus repentino morbo
diem obiit.

16 Anno ab urbe condita DCCCCXXX Lucius Antoninus
Commodus quintus decimus ab Augusto patri successit
2 in regnum |mansitque in eo annis XIII. aduersus Ger- p. 496
manos bellum feliciter gessit. ceterum per omnia lu-
xuriae et obscenitatis dedecore deprauatus, gladiatoriis
quoque armis saepissime in ludo depugnauit et in
amphitheatro feris sese frequenter obiecit; interfecit
etiam quamplurimos senatores, maxime quos animad-
3 uertit nobilitate industriaque excellere. flagitia regis
poena urbis insequitur. nam fulmine Capitolium ictum,
ex quo facta inflammatio bybliothecam illam, maio-
rum cura studioque compositam, aedesque alias iuxta
sitas rapaci turbine concremauit. deinde aliud incen-
dium postea Romae exortum aedem Vestae et Pala-
4 tium plurimamque urbis partem solo coaequauit. Com-
modus cunctis incommodus in domo Vestiliani stran-
gulatus interisse fertur, hostis generis humani etiam
uiuus iu|dicatus. p. 497

5 Post hunc a senatu creatus est senex Heluius Per-
tinax sextus decimus ab Augusto. qui sexto mense
quam regnare coeperat Iuliani iuris periti scelere in
6 Palatio occisus est. Iulianus interfecto Per|tinace in- p. 498
uasit imperium sed mox a Seuero apud pontem Muluium
bello ciuili uictus et interfectus est mense septimo

domi fames, nulla pestilentia, nullum foris bellum
nisi uoluntarium, quo exerceri uires non periclitari
queant; res praeterea humano generi hucusque incogni- 6
ta: multorum simul regum patiens consortium et magna
concordia potestasque communis, alias numquam, nunc
in commune prospiciens. deinde etiam, quod absque 7
ulla hactenus mortalium notitia est, imperatores illi
maximi quippe et persecutores, honore deposito et
adsumpta quiete, priuati, quod beatissimum homines
et summum bonum uitae bonae iudicant, et hoc tunc
uelut praemii loco auctores persecutionis adepti sunt,
quando accensa persecutio medio sui tempore toto
orbe saeuiebat. an etiam hanc beatitudinem illis tem- 8
poribus poenaliter accidisse adseris et nos hinc quoque
terrere moliris?

Quibus humiliter responderim, me plurima cura 9
pietatis accinctum commonere de ueris, non terrere
de falsis. decem persecutiones a Nerone usque ad
Maximianum Ecclesia Christi passa est: nouem, ut
ego dixi, ultiones, ut ipsi non negant, calamitates e
uestigiis consecutae sunt. nec in uerbo premo, utrum
debitae ultiones an fortuitae permutationes fuisse uide-
antur, quae tamen meo suoque testimonio clades fuerunt.
in decima haesitatum putant miseri et caeci, non ui- 10
dentes tanto eam ipsis fuisse grauiorem quanto minus
intellecta est. impius enim flagellatur et non sentit.
[et] quod cum expositum fuerit, inuiti licet propter
ipsam rerum fidem fatebuntur, quia ex illa Maximianae
532 persecutionis maxima punitione ista sunt uulnera, qui-
bus etiam nunc isti dolent et in tantum dolent, ut
etiam clament nosque ad reclamandum lacessant: solli-
citos fieri, qualiter conticescant.

In primo libello expositum a nobis est, Pompeium 27
Trogum et Cornelium Tacitum commemorasse non
plene quidem, nostrum uero Moysen, etiam ipsorum
testimonio fidelem, fideliter sufficienterque dixisse,
Aegyptios et regem eorum, cum populum Dei seruire

intentum et paratum Deo suo, impediendae deuotionis
instinctu ad lutum paleasque reuocarent, decem acer-
2 bissimis plagis fuisse uexatos. deinde uiolentia ma-
lorum edomitos non solum coegisse festinantem sed
etiam propriis suis argenteis et aureis uasis accumula-
uisse. post, oblitos plagae suae et cupidos praedae
indebitae, inuidos etiam religionis alienae, dum inno-
centes auide persequuntur, mari Rubro ultime receptos
omnes funditus interisse. quod ego nunc refero ac
renuntio, etsi forte fide non acceptatum, exitu tamen
probandum, quia haec in figura nostri facta sunt.
3 uterque populus unius Dei est, una populi utriusque p. 51
causa. subdita fuit Israhelitarum synagoga Aegyptiis,
subdita est Christianorum ecclesia Romanis. persecuti
sunt Aegyptii, persecuti sunt et Romani. decem ibi
contradictiones aduersus Moysen, decem hic edicta
aduersus Christum; diuersae ibi plagae Aegyptiorum,
4 diuersae hic calamitates Romanorum. nam, ut etiam
ipsas inter se plagas, in quantum tamen figura formae
conparari potest, conferam, ibi prima correptio habuit
sanguinem uulgo uel manasse de puteis uel in flu-
minibus cucurrisse: hic prima sub Nerone exegit plaga,
ut ubique morientium sanguis esset uel morbis in
5 urbe corruptus uel bellis in orbe profusus. ibi sequens
plaga prodidit perstrepentes persultantesque in pene-
tralibus ranas inediae propemodum causam habita-
toribus atque exilii fuisse: hic sequens sub Domitiano
poena similiter ostendit satellitum militumque eius
improbis effrenatisque discursibus cruentissimi iussa
principis exsequentum ad inopiam paene omnes ciues
6 Romanos adactos exilioque dispersos. ibi tertia uexatio
habuit sciniphes, musculas scilicet paruissimas ac sae-
uissimas, quae mediis saepe aestibus per loca squalida
coadunatim uibrando densatae tinnulo uolatu adlabi
solent capillisque hominum ac pecudum saetis cum
urente morsu interseri: hic itidem tertia sub Traiano
plaga Iudaeos excitauit, qui cum antea ubique dispersi

ita iam quasi non essent quiescerent, repentino omnes
calore permoti, in ipsos, inter quos erant, toto orbe
saeuierunt, absque magnis multarum urbium ruinis,
quas crebri terrae motus isdem temporibus subruerunt.
ibi in quarta plaga muscae caninae fuerunt, reuera 7
524 alumnae putredinis uermiumque matres: 'hic itidem
quarta sub Marco Antonino plaga, lues plurimis infusa
prouinciis Italiam quoque cum urbe Roma uniuersam
exercitumque Romanum, per longinquos limites et
diuersa hiberna dispersum, in mortem dissolutum putre-
dini simul ac uermibus dedit. ibi quinta correptio 8
pecorum ac iumentorum repentino interitu expleta est:
hic similiter quinta ultione sub Seuero persecutore
creberrimis ciuilibus bellis propria uiscera et adiumenta
reipublicae, hoc est plebes prouinciarum et legiones
militum, comminutae sunt. ibi sexta uexatio intulit 9
uesicas efferuescentes ulceraque manantia: hic aeque
sexta punitio, quae post Maximini persecutionem fuit,
qui specialiter episcopos et clericos omissa turba po-
pulari, hoc est ecclesiarum primates, trucidari impera-
uerat, intumescens crebro ira atque inuidia non per
uulgi caedem sed per uulnera mortesque principum
ac potentium exhalata est. ibi septima plaga nume- 10
ratur coacto aere grando profusa, quae hominibus
iumentis satisque exitio fuit: hic similiter septima sub
Gallo et Volusiano, qui persecutori Decio mox inter-
fecto successerant, plaga extitit corrupto aere pestis
infusa, quae per omnia Romani regni ab oriente in
occidentem spatia cum omne propemodum genus ho-
minum et pecudum neci dedit tum etiam

'Corrupitque lacus, infecit pabula tabo.

ibi octauam Aegypti contritionem fecere excitatae un- 11
dique lucustae, tenentes terentes tegentesque omnia:
hic octauam aeque in subuersionem Romani orbis ex-
citatae undique intulere gentes, quae caedibus atque
incendiis cunctas prouincias deleuerunt. ibi nona tur- 12

batio diuturnas crassas ac paene tractabiles tenebras
habuit, plus omnino periculi comminata quam fecit:
hic itidem nona correptio fuit, cum Aureliano perse-
cutionem decernenti diris turbinibus terribile ac triste
fulmen sub ipsis pedibus ruit ostendens, quid, cum
ultio talis exigeret, tantus possit ultor, nisi et clemens
esset et patiens; quamquam intra sex abhinc menses
tres succidui imperatores, hoc est Aurelianus Tacitus et
13 Florianus, diuersis causis interfecti sunt. ibi postremo
decima plaga, quae et nouissima omnium fuit, inter-
fectio filiorum, quos primos quique genuerant: hic
nihilo minus decima id est nouissima poena est omnium
perditio idolorum, quae primitus facta in primis
amabant.

14 Ibi rex potentiam Dei sensit probauit et timuit
ac per hoc populum Dei liberum abire permisit: hic
rex potentiam Dei sensit probauit et credidit ac per
hoc populum Dei liberum esse permisit. ibi num-
quam postea populus Dei ad seruitutem retractus: hic
numquam postea populus Dei ad ido*lo*latriam coactus
est. ibi Aegyptiorum uasa pretiosa Hebraeis tradita
sunt: hic in ecclesias |Christianorum praecipua paga- p. 59
15 norum templa cesserunt. sane illud, ut dixi, denun-
tiandum puto, quia, sicut Aegyptiis post has decem
plagas dimissos Hebraeos persequi molientibus inruit
per superductum mare aeterna perditio, ita et nos
quidem libere peregrinantes superuentura quandoque
persecutio gentilium manet, donec mare Rubrum, hoc
est ignem iudicii, ipso domino nostro Iesu Christo
16 duce et iudice transeamus. hi uero, in quos Aegypti-
orum forma transfunditur, permissa ad tempus pote-
state saeuientes grauissimis quidem permissu Dei
Christianos cruciatibus persequentur; uerumtamen idem
omnes inimici Christi cum rege suo Antichristo ac-
cepti stagno ignis aeterni, quod magna impediente
caligine dum non uidetur intratur, perpetuam perditi-
onem immortalibus arsuri suppliciis sortientur.

Anno ab urbe condita DCCCCLXLI Gordianus uicen- 3
simus tertius ab Augusto imperator creatus est man-
sitque in eo annis sex. nam Pupienus, interfector
p. 510 Maximini, et frater eius Balbinus, |qui usurpauerant
imperium, in Palatio mox interfecti sunt. Gordianus 4
admodum puer in orientem ad bellum Parthicum pro-
p. 511 fectu|rus, sicut Eutropius scribit, Iani portas aperuit:
quas utrum post Vespasianum et Titum aliquis clau-
serit, neminem scripsisse memini, cum tamen eas ab
ipso Vespasiano post annum apertas Cornelius Tacitus
prodat. igitur Gordianus ingentibus proeliis aduersum 5
Parthos prospere gestis suorum fraude haud longe a
Circesso super Euphraten interfectus est.

p. 512 |Anno ab urbe condita DCCCCLXLVII Philippus ui- 20
censimus quartus ab Augusto imperator creatus Phi-
lippum filium suum consortem regni fecit mansitque
p. 513 in eo annis septem. hic pri|mus imperatorum omnium 2
p. 514 Christianus fuit ac post tertium impe|rii eius annum
millesimus a conditione Romae annus impletus est.
ita magnificis ludis augustissimus omnium praeterito-
rum hic natalis annus a Christiano imperatore cele-
bratus est. nec dubium est, quin Philippus huius 3
tantae deuotionis gratiam et honorem ad Christum
et Ecclesiam reportarit, quando uel ascensum fuisse
in Capitolium immolatasque ex more hostias nullus
p. 515 auctor ostendit. |ambo tamen quamuis diuersis locis 4
tumultu militari et Decii fraude interfecti sunt.

Anno ab urbe condita millesimo quarto Decius, 21
ciuilis belli incentor et repressor, occisis Philippis
uicensimus quintus ab Augusto inuasit imperium tenuit-
que annis tribus. idem continuo, in quo se etiam ob 2
hoc Philippum interfecisse docuit, ad persequendos inter-
ficiendosque Christianos septimus post Neronem feralia
dispersit edicta plurimosque sanctorum ad coronas
Christi de suis crucibus misit. idemque filium suum 3
p. 516 Caesarem legit: cum quo simul continuo |in medio
barbarorum sinu interfectus est.

4 Anno ab urbe condita millesimo septimo Gallus
Hostilianus uicensimus sextus ab Augusto regnum
adeptus uix duobus annis cum Volusiano filio obtinuit.
5 exeritur ultio uiolati nominis Christiani et usquequo ad
profligandas ecclesias edicta Decii cucurrerunt, eatenus
incredibilium morborum pestis extenditur: nulla fere
prouincia Romana, nulla ciuitas, nulla domus fuit,
quae non illa generali pestilentia correpta atque ua-
6 cuata sit. hac sola pernicie insignes Gallus et Volu-
sianus dum contra Aemilianum nouis rebus studentem
bellum ciuile moliuntur, occisi sunt. Aemilianus tamen
tertio mense inuasae tyrannidis extinctus est.
22 Anno ab urbe condita millesimo decimo duo im-
peratores uicensimo septimo post Augustum loco creati
sunt: Valerianus in Raetia ab exercitu Augustus ap-
pellatus, Romae autem a senatu Gallienus Caesar
creatus; mansitque Gallienus in regno infeliciter annis
xv, re|spirante paulisper ab illa supra solitum iugi p. 517
et graui pestilentia genere humano. prouocat poenam
suam obliuiosa malitia. impietas enim flagella qui-
dem excruciata sentit, sed a quo flagellatur, obdurata
2 non sentit. ut de superioribus taceam, facta a Decio
Christianorum persecutione totum Romanum imperium
pestilentia magna uexauit. mentita est iniquitas sibi,
prauo in perniciem suam circumuenta iudicio, pestilen-
tiam communis casus esse accidentemque ex morbis
3 mortem naturae finem esse non poenam. rursus igitur
atque in breui iram Dei sceleratis actionibus prouocat
exceptura plagam, cuius aliquandiu meminisse cogatur.
Valerianus siquidem mox ut arripuit imperium octauus
a Nerone, adigi per tormenta Christianos ad idolola-
triam abnegantesque interfici iussit, fuso per omnem
4 Romani regni latitudinem sanctorum sanguine. Vale-
rianus ilico, nefarii auctor edicti, a Sapore Persarum
rege captus, imperator populi Romani ignominiosissima
apud Persas seruitute consenuit, hoc infamis officii
continua, donec uixit, damnatione sortitus, ut ipse

a ueritate fidei catholicae deuians, exitiabile plurimis
dogma constituit. qui simul ut primum Alexandriae 24
uel notus uel notatus inter confusos uulgo sectatores
insectatoresque factus est, ab Alexandro, eiusdem tunc
urbis episcopo, pulsus ecclesia est. cumque homines, 25
quos in errorem seduxerat, etiam in seditionem exci-
taret, apud Nicaeam urbem Bithyniae conuentus tre-
centorum decem et octo episcoporum factus est, per
quos Arrianum dogma exitiabile et miserum esse eui-
dentissime deprehensum, palam proditum ac reproba-
tum est. sed inter haec latent causae, cur uindicem 26
gladium et destinatam in impios punitionem Constan-
tinus imperator etiam in proprios egit affectus. nam
Crispum filium suum et Licinium sororis filium inter-
540 fecit. praeterea multas |gentes diuersis proeliis subegit.
urbem nominis sui Romanorum regum uel primus uel 27
solus instituit. quae sola expers idolorum ad hoc
breuissimo tempore condita a Christiano imperatore
prouecta est, ut sola Romae, tot saeculis miseriisque
prouectae, forma et potentia merito possit aequari.
tum deinde primus Constantinus iusto ordine et pio 28
uicem uertit: edicto siquidem statuit citra ullam ho-
minum caedem paganorum templa claudi. mox Gotho- 29
rum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso bar-
barici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione, deleuit.
541 Calocaerum quendam |in Cypro adspirantem nouis 30
rebus oppressit. tricennalibus suis Dalmatium Cae-
sarem legit. cumque bellum in Persas moliretur, in 31
uilla publica iuxta Nicomediam, dispositam bene rem-
publicam filiis tradens, diem obiit.

Anno ab urbe condita MXCII Constantius tricen- 29
simus quintus cum Constantino et Constante fratribus
suis adeptus imperium uiginti et quattuor annis tenuit.
fuit inter successores Constantini et Dalmatius Caesar
fratris filius, sed continuo militari factione deceptus
est. interea maligna semper aduersus Deum uerum 2
diaboli insectatio, quae ab initio mundi usque ad nunc

a sincero fidei religionisque tramite offusis errorum
nebulis lubrica hominum corda perturbat, postquam
Christianis imperatoribus summam regiae potestatis
in meliora uertentibus Ecclesiam Christi zelo idolola-
triae persequi destitit, aliud machinamentum, quo per
eosdem Christianos imperatores Christi Ecclesiam
3 uexaret, inuenit. fit igitur Arrio, noui erroris auctori,
ceterisque discipulis ipsius ad fami|liaritatem Con- p. 541
stantii imperatoris promptus aditus et facilis uia.
suadetur Constantio, ut quosdam in Deo gradus credat,
et qui per ianuam ab errore idololatriae fuerat egressus,
rursum in sinum eius, dum in Deo deos quaerit, tam-
4 quam per pseudothyrum inducitur. peruerso igitur
zelo potestas armatur inlusa et sub nomine pietatis
uis persecutionis agitatur. de noua nominis electione
contenditur, ut Arrianorum potius ecclesiae quam ca-
5 tholicorum sint. sequitur terrae motus horribilis, qui
plurimas orientis urbes solo strauit. Constantinus dum
Constantem fratrem bello insectatur, incauta petulantia
periculis sese offerens, a ducibus eius occisus est.
6 Con|stans aduersus Persas et Saporem, qui Mesopota- p. 542
miam uastauerat, nouem proeliis parum prospere de-
certauit. nouissime seditione atque intemperantia mi-
litum nocte adoriri pugnam coactus, patratam paene
7 uictoriam insuper uictus amisit. post cum se intole-
randis uitiis dedisset ac poena prouincialium fauorem
militum compararet, Magnentii dolis in oppido, cui
Helena nomen est, in proximo Hispaniae interfectus
8 est. Magnentius enim apud Augustodunum arripuit
imperium, quod continuo per Galliam Africam Italiam-
9 que porrexit. in Illyrico autem Vetranionem, aetate
grandaeuum, imperatorem sibi milites creauerunt, uirum
natura simplicem cunctisque iucundum, sed qui ne
prima quidem umquam litterarum elementa didicisset.
10 itaque cum primas litteras litterarumque syllabas im-
perator senex interdum inuitus meditaretur, a Con-
stantio, qui tunc in Magnentium ultione fratris ac-

census bellum parabat, deponere iussus imperium,
p. 544 abiciens cum litteris purpuras con|tentusque priuatis
feriis, palatium simul scholamque dimisit. Nepotianus 11
deinde Romae, Constantini sororis filius, gladiatorum
manu fretus inuasit imperium: qui deinde cum in-
probus ac per hoc inuisus cunctis esset, a Magnen-
tianis ducibus oppressus est. sequitur bellum illud 12
horribile inter Constantium Magnentiumque apud Mur-
sam urbem gestum, in quo multa Romanorum uirium
profligatio etiam in posterum nocuit. Magnentius 13
tamen uictus aufugit ac non multo post apud Lugdu-
num propria se manu interfecit. Decentius quoque
frater eiusdem, quem Caesarem Galliis praefecerat,
apud Senonas laqueo uitam finiuit. continuo Con- 14
stantius Gallum, patrui filium, Caesarem legit: quem
rursus crudeliter ac tyrannice agentem paulo post quam
crearat occidit. Siluanum quoque, per Gallias rebus
nouis inhiantem, mature circumueniendum opprimen-
dumque curauit. igitur Siluano interfecto Iulianum 15
patruelem suum, Galli fratrem, Caesarem creatum
misit ad Gallias; itaque Iulianus Caesar euersas op-
pressasque ab hoste Gallias strenuissime in integrum
restituit, Alamannorum paruis copiis magnam multi-
tudinem fudit, Rheno Germanos reuinxit. his elatus 16
successibus fastigium usurpauit Augusti et mox Italiam
Illyricumque peruadens Constantium Parthicis proeliis
occupatum regni parte priuauit. Constantius Iuliani 17
scelere comperto dimissa expeditione Parthorum dum
ad ciuile bellum reuertitur, in itinere inter Ciliciam
Cappadociamque defunctus est. ita ille qui discissa 18
pace et unitate fidei catholicae Christianos aduersum
Christianos armans ciuili, ut ita dicam, bello Ecclesiae
membra dilacerauerat, totum inquieti tempus imperii
molestissimumque spatium uitae suae bellis ciuilibus
etiam per propinquos et consanguineos excitatis exer-
cuit exegit expendit.

p. 545 |Anno ab urbe condita MCXVI Iulianus dudum 30

Caesar, post autem tricesimus sextus ab Augusto rerum
potitus anno uno et mensibus octo imperii summam
2 solus obtinuit. Christianam religionem arte potius
quam potestate insectatus, ut negaretur fides Christi
et idolorum cultus susciperetur, honoribus magis pro-
3 uocare quam tormentis cogere studuit. aperto tamen
praecepit edicto, ne quis Christianus docendorum libe-
ralium studiorum professor esset. sed tamen, sicut a
maioribus nostris compertum ha|bemus, omnes ubique p. 546
propemodum praecepti condiciones amplexati officium
4 quam fidem deserere maluerunt. Iulianus autem bellum
aduersum Parthos parans cum Romanas uires con-
tractas undique ad destinatam secum traheret per-
ditionem, Christianorum sanguinem dis suis uouit,
palam persecuturus ecclesias, si uictoriam potuisset
5 adipisci. nam et amphitheatrum Hierosolymis extrui
iussit, in quo reuersus a Parthis episcopos monachos
omnesque eius loci sanctos bestiis etiam arte saeui-
6 oribus obiceret spectaretque laniandos. itaque post-
quam a Ctesiphonte castra mouit, dolo cuiusdam trans-
fugae in deserta perductus, cum ui sitis et ardore
solis atque insuper labore harenarum confectus periret
exercitus, imperator tanto rerum periculo anxius dum
per uasta deserti incautius euagatur, ab obuio quodam
hostium equite conto ictus interiit. sic misericors
Deus impia consilia impii morte dissoluit.

31 |Anno ab urbe condita MCXVII Iouianus tricesimus p. 547
septimus imperator in summo rerum discrimine ab
exercitu creatus cum et locorum iniquitate captus et
hostibus circumsaeptus nullam euadendi facultatem
nancisceretur, foedus cum Sapore Persarum rege, etsi
parum ut putant dignum, satis tamen necessarium
2 pepigit: quippe, ut tutum et incolumem Romanum
exercitum non solum ab incursu hostium uerum etiam
a locorum periculo liberaret, Nisibi oppidum et partem
3 superioris Mesopotamiae Persis concessit. inde dum
ad Illyricum rediens per Galatiam iter agit, cum in

cubiculum quoddam nouum sese cubitum recepisset,
calore prunarum et nidore parietum nuper calce in-
litorum adgrauatus et suffocatus, octauo demum mense
quam imperare coeperat uitam finiuit.

p. 548 Anno ab urbe condita MCXVIII Valentinianus tri- 32
cesimus octauus apud Nicaeam consensu militum im-
perator creatus est mansitque in eo annis undecim.
qui cum Christianus integra fide sacramentum militiae 2
gereret sub Iuliano Augusto tribunus scutariorum,
iussus ab imperatore sacrilego aut immolare idolis
aut militia excedere, fideliter sciens et grauiora Dei
esse iudicia et meliora promissa, sponte discessit.
ita parua interiecta mora Iuliano interfecto ac mox 3
Iouiano mortuo qui pro nomine Christi amiserat tri-
bunatum, retribuente Christo in locum persecutoris
sui accepit imperium: qui postea fratrem suum Valen- 4
tem participem fecit imperii, Procopium tyrannum
pluresque postea satellites eius occidit. terrae motus 5
per totum orbem factus ita turbatum quoque pelagus
excussit, ut per uicinas terrarum campestrium partes
refuso mari plurimae insularum urbes concussae et
subrutae perisse referantur. Valens ab Eudoxio epi- 6
scopo, Arriani dogmatis assertore, et baptizatus et
p. 549 persuasus, in saeuissimam haeresim declinauit; sed
malignam insectationem diu texit nec uoluntati pote-
statem admiscuit, quoad uiuentis fratris auctoritate
conpressus est. contemplabatur enim de eo, quan- 7
tam uim in ulciscenda fide imperator posset exerere,
qui tantam constantiam pro retinenda quondam miles
habuisset.

Horum anno imperii tertio Gratianus Valentiniani 8
filius imperator est factus. eodem anno apud Atre-
batas uera lana de nubibus pluuiae mixta defluxit.

Praeterea Athanaricus rex Gothorum Christianos 9
in gente sua crudelissime persecutus, plurimos barba-
rorum ob fidem interfectos ad coronam martyrii subli-
mauit, quorum tamen plurimi in Romanum solum non

trepidi, uelut ad hostes, sed certi, quia ad fratres, pro Christi confessione fugerunt.

10 Valentinianus Saxones, gentem in oceani litoribus et paludibus inuiis sitam, uirtute atque agilitate terribilem, periculosam Romanis finibus eruptionem magna mole meditantes in ipsis Francorum finibus oppressit.
11 Burgundionum quoque nouorum hostium nouum nomen, qui plus quam octoginta milia, ut ferunt, armatorum
12 ripae Rheni fluminis insederunt. hos quondam subacta interiore Germania a Druso et Tiberio, adoptiuis filiis Caesaris, per castra dispositos in magnam coaluisse gentem atque ita etiam nomen ex opere praesumpsisse, quia crebra per limi|tem habitacula constituta burgos p. 550 uulgo uocant, eorumque esse praeualidam et perniciosam manum Galliae hodieque testes sunt, in quibus
13 praesumpta possessione consistunt; quamuis prouidentia Dei Christiani omnes modo facti catholica fide nostrisque clericis, quibus oboedirent, receptis blande mansuete innocenterque uiuant, non quasi cum subiectis Gallis sed uere cum fratribus Christianis.

14 Anno autem undecimo imperii sui Valentinianus, cum Sarmatae sese per Pannonias diffudissent easque uastarent, bellum in eos parans apud Brigitionem oppidum subita effusione sanguinis, quod Graece apoplexis uocatur, suffocatus et mortuus est.

15 Post quem Gratianus filius occidentis imperium tenuit, Valente patruo in orientis partibus constituto; Valentinianum etiam, fratrem suum paruum admodum, socium creauit imperii.

33 Anno ab urbe condita MCXXVIII Valens tricesimus nonus imperium quattuor annis Valentiniano mortuo tenuit, cui soli, cum impie ageret, potuisset erubescere. ilico uelut effrenata |libertatis audacia legem dedit, p. 551 ut monachi, hoc est Christiani qui ad unum fidei opus dimissa saecularium rerum multimoda actione se redi-
2 gunt, ad militiam cogerentur. uastas illas tunc Aegypti solitudines harenasque diffusas, quas propter sitim ac

sterilitatem periculosissimamque serpentum abundan-
tiam conuersatio humana non nosset, magna habitan-
tium monachorum multitudo compleuerat. huc tribuni 3
et milites missi, qui sanctos ac ueros milites Dei alio
nomine persecutionis abstraherent. interfecta sunt ibi
agmina multa sanctorum. quae autem per diuersas 4
ubique prouincias his similibusque iussis aduersus ec-
clesias catholicas et rectae fidei populos gesta sint,
satis significatum ipsa reticendi electione sufficiat.

Interea in Africae partibus Firmus sese excitatis 5
Maurorum gentibus regem constituens Africam Maure-
taniamque uastauit; Caesaream urbem nobilissimam
Mauretaniae dolo captam, deinde caedibus incendiisque
conpletam barbaris in praedam dedit. igitur comes 6
Theodosius, Theodosii qui post imperio praefuit pater,
a Valentiniano missus effusas Maurorum gentes multis
proeliis fregit, ipsum Firmum afflictum et oppressum
coegit ad mortem. post cum experientissima proui- 7
dentia totam cum Mauretania Africam meliorem pri-
552 stinis reddidisset, instimulante et obrepen|te inuidia
iussus interfici, apud Carthaginem baptizari in remissi-
onem peccatorum praeoptauit ac postquam sacramen-
tum Christi quod quaesierat adsecutus est, post glo-
riosam saeculi uitam etiam de uitae aeternitate securus
percussori iugulum ultro praebuit.

Gratianus interea imperator admodum iuuenis cum 8
inaestimabilem multitudinem hostium Romanis infusam
finibus cerneret, fretus Christi potentia, longe inpari
militum numero sese in hostem dedit et continuo
apud Argentariam, oppidum Galliarum, formidulosissi-
mum bellum incredibili felicitate confecit. nam plus
quam triginta milia Alamannorum minimo Romano-
rum detrimento in eo proelio interfecta narrantur.

Tertio decimo autem anno imperii Valentis, hoc 9
est paruo tempore postea quam Valens per totum
orientem ecclesiarum lacerationes sanctorumque caedes
egerat, radix illa miseriarum nostrarum copiosissimas

10 simul frutices germinauit. siquidem gens Hunorum,
diu inaccessis seclusa montibus, repentina rabie per-
cita exarsit in Gothos eosque passim conturbatos ab
antiquis sedibus expulit. Gothi transito Danuuio fu-
gientes, a Valente sine ulla foederis pactione suscepti
ne arma quidem, quo tutius barbaris crederetur, tra-
11 didere Romanis. deinde propter intolerabilem |auari- p. 55
tiam Maximi ducis fame et iniuriis adacti in arma
surgentes, uicto Valentis exercitu per Thraciam sese,
miscentes simul omnia caedibus incendiis rapinisque,
12 fuderunt. Valens egressus de Antiochia cum ultima
infelicis belli sorte traheretur, sera peccati maximi
paenitentia stimulatus episcopos ceterosque sanctos
reuocari de exiliis imperauit.

13 Itaque quinto decimo imperii sui anno lacrimabile
illud bellum in Thracia cum Gothis iam tunc exerci-
tatione uirium rerumque abundantia instructissimis
gessit. ubi primo statim impetu Gothorum pertur-
batae Romanorum equitum turmae nuda peditum dese-
14 ruere praesidia. mox legiones peditum undique equitatu
hostium cinctae ac primum nubibus sagittarum obrutae,
deinde, cum amentes metu sparsim per deuia coge-
rentur, funditus caesae gladiis insequentum contisque
15 perierunt. ipse imperator cum sagitta saucius uersus-
que in fugam aegre in cuiusdam uillulae casam depor-
tatus lateret, ab insequentibus hostibus deprehensus,
subiecto igne consumptus est et, quo magis testi-
monium punitionis eius et diuinae indignationis terri-
bili posteris esset exemplo, etiam communi caruit
sepultura.

16 Consoletur se, sed in hoc solo, peruicacia miseri-
aque gentilium, quia temporibus et regibus Christianis
tantae simul congestae clades pressam reipublicae
onerauere ceruicem: euersae prouinciae, deletus exer-
citus, imperator incensus. magnum reuera hoc est ad
nostrum dolorem magisque miserum quo magis nouum.
17 sed quid hoc ad consolationem proficit paganorum,

p. 554 qui palam peruident et in his quoque per|secutorem
ecclesiarum fuisse punitum? unus Deus unam fidem
tradidit, unam ecclesiam toto orbe diffudit: hanc aspicit,
hanc diligit, hanc defendit; quolibet se quisquis nomine
tegat, si huic non sociatur, alienus, si hanc inpugnat,
inimicus est. consolentur se gentiles, in quantum 18
uolunt, Iudaeorum haereticorumque suppliciis, tantum
et unum Deum esse et eundem personarum accepto-
rem non esse uel ex hac potissimum Valentis extincti
probatione fateantur. Gothi antea per legatos sup- 19
plices poposcerunt, ut illis episcopi, a quibus regulam
Christianae fidei discerent, mitterentur. Valens im-
perator exitiabili prauitate doctores Arriani dogmatis
misit. Gothi primae fidei rudimento quod accepere
tenuerunt. itaque iusto iudicio Dei ipsi eum uiuum
incenderunt, qui propter eum etiam mortui uitio erroris
arsuri sunt.

Anno ab urbe condita MCXXXII Gratianus quadra- 34
gesimus ab Augusto post mortem Valentis sex annis
imperium tenuit, quamuis iamdudum antea cum patruo
p. 555 Valente et cum Valentiniano |fratre regnaret. qui cum 2
adflictum ac paene conlapsum reipublicae statum ui-
deret, eadem prouisione, qua quondam legerat Nerua
Hispanum uirum Traianum, per quem respublica
reparata est, legit et ipse Theodosium aeque Hi-
spanum uirum et restituendae reipublicae necessitate
apud Sirmium purpura induit orientisque et Thra-
ciae simul praefecit imperio, in hoc perfectiore iudi- 3
cio, quia, cum in omnibus humanae uitae uirtutibus iste
par fuerit, in fidei sacramento religionisque cultu sine
ulla comparatione praecessit; siquidem ille persecutor,
hic propagator Ecclesiae. ita illi ne unus quidem pro- 4
prius filius, quo successore gauderet, indultus est; huius
autem orienti simul atque occidenti per succiduas
usque ad nunc generationes gloriosa propago domi-
natur. itaque Theodosius adflictam rempublicam ira 5
Dei reparandam credidit misericordia Dei; omnem

fiduciam sui ad opem Christi conferens maximas illas
Scythicas gentes formidatasque cunctis maioribus,
Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Cor-
neliusque testati sunt, euitatas, nunc autem extincto
Romano exercitu Romanis equis armisque instructissi-
mas, hoc est Alanos Hunos et Gothos, incunctanter
6 adgressus magnis multisque ¦proeliis uicit. urbem Con- p. 556
stantinopolim uictor intrauit et ne paruam ipsam Ro-
mani exercitus manum adsidue bellandoettereret, foedus
7 cum Athanarico Gothorum rege percussit. Athanaricus
autem continuo ut Constantinopolim uenit, diem obiit.
uniuersae Gothorum gentes rege defuncto aspicientes
uirtutem benignitatemque Theodosii Romano sese im-
8 perio dediderunt. in isdem etiam diebus Persae, qui
Iuliano interfecto aliisque imperatoribus saepe uictis,
nunc etiam Valente in fugam acto recentissimae uicto-
riae satietatem cruda insultatione ructabant, ultro Con-
stantinopolim ad Theodosium misere legatos pacemque
supplices poposcerunt; ictumque tunc foedus est, quo
uniuersus oriens usque ad nunc tranquillissime fruitur.
9 interea cum Theodosius in oriente subactis barbaro-
rum gentibus Thracias tandem ab hoste liberas red-
didisset et Arcadium filium suum consortem fecisset
imperii, Maximus, uir quidem strenuus et probus atque
Augusto dignus nisi contra sacramenti fidem per ty-
rannidem emersisset, in Britannia inuitus propemodum
ab exercitu imperator creatus in Galliam transiit:
10 ubi Gratianum Augustum subita incursione perterritum
atque in Italiam transire meditantem dolis circum-
uentum interfecit fratremque eius Valentinianum Au-
gustum Italia expulit. Valentinianus in orientem re-
fugiens a Theodosio paterna pietate susceptus, mox
etiam imperio restitutus est.

35 ¦Anno ab urbe condita MCXXXVIII Theodosius qua- p. 557
dragesimus primus interfecto per Maximum Gratiano
imperium Romani orbis obtinuit mansitque in eo annis
undecim, cum iam in orientis partibus sex annis

Gratiano uiuente regnasset. itaque iustis necessari- 2
isque causis ad bellum ciuile permotus, cum e duobus
Augustis fratribus et ultionem unius interfecti sanguis
exigeret et restitutionem miseria alterius exulantis
oraret, posuit in Deo spem suam seseque aduersus
Maximum tyrannum sola fide maior — nam longe
minor uniuersa apparatus bellici conparatione — pro-
ripuit. Aquileiae tunc Maximus uictoriae suae spectator 3
insederat. Andragathius comes eius summam belli ad-
ministrabat: qui cum largissimis militum copiis ipsam-
que magnarum copiarum fortitudinem praecellente con-
silio omnes incredibiliter Alpium ac fluminum aditus
communisset, ineffabili iudicio Dei, dum nauali ex-
peditione incautum hostem praeuenire et obruere parat,
sponte eadem quae obstruxerat claustra deseruit. ita 4
Theodosius nemine sentiente, ut non dicam repugnante,
uacuas transmisit Alpes atque Aquileiam inprouisus
p. 538 ad|ueniens hostem illum magnum, Maximum, trucem
et ab inmanissimis quoque Germanorum gentibus tri-
buta ac stipendia solo terrore nominis exigentem,
sine dolo et sine controuersia clausit cepit occidit.
Valentinianus recepto Italiae potitus imperio est. 5
Andragathius comes cognita Maximi nece praecipitem
sese e naui in undas dedit ac suffocatus est. Theodosius
incruentam uictoriam Deo procurante suscepit.

Ecce regibus et temporibus Christianis qualiter 6
bella ciuilia, cum uitari nequeunt, transiguntur. ad
uictoriam peruentum est, inrupta est ciuitas, correptus
tyrannus. et hoc parum est. ecce parte alia uictus
hostilis exercitus atque ipso tyranno truculentior comes
tyranni ad mortem coactus, tantae dissolutae elusaeque
insidiae, tanti apparatus exinaniti sunt: et tamen nullus 7
dolos struxit, nullus aciem disposuit, postremo nullus,
si dici licet, gladium de uagina extulit. formidulo-
sissimum bellum sine sanguine usque ad uictoriam
et in uictoria duorum morte confectum est. et, ne 8
hoc quisquam casu factum putet, quo magis potentia

Dei, qua et dispensantur et iudicantur uniuersa, propalato sui testimonio declarata obstrepentium mentes uel ad confusionem uel ad fidem cogat, dico rem et
9 ignotam omnibus et omnibus notam: post hoc bellum, quo Maximus interfectus est, multa utique, sicut omnes recognoscimus, Theodosium filiumque eius Honorium usque ad nunc et externa bella et ciuilia consecuta sunt, et tamen omnia paene usque in hodiernum diem et quidem cum fructu simplicis sanctaeque uictoriae uel nullo uel minimo sanguine quieuerunt.

10 Igitur Valentinianus iunior regno restitutus extincto Maximo eiusque filio Victore, quem imperatorem Gallis Maximus reliquerat, ipse in Galliam trans- p. 550
iit: ubi cum tranquilla republica in pace ageret, apud Viennam dolo Arbogastis comitis sui, ut ferunt, strangulatus atque, ut uoluntariam sibi consciuisse mortem
11 putaretur, laqueo suspensus est. mortuo Valentiniano Augusto Arbogastes Eugenium tyrannum mox creare ausus est legitque hominem, cui titulum imperatoris inponeret; ipse acturus imperium uir barbarus, animo consilio manu audacia potentiaque nimius, contraxit undique innumeras inuictasque copias, uel Romanorum praesidiis uel auxiliis barbarorum alibi potestate alibi
12 cognatione subnixus. historiam notam etiam oculis plurimorum, quam melius qui spectauere nouerunt, dilatari uerbis non opus est. potentia Dei non fiducia hominis uictorem semper extitisse Theodosium, Arbogastes iste praecipuum in utroque documentum est, qui et tunc, cum Theodosio paruit, tantis instructum praesidiis Maximum ipse minimus cepit et nunc, cum aduersus eundem Theodosium collectis Gallorum Francorumque uiribus exundauit, nixus etiam praecipuo culto idolorum, magna tamen facilitate succubuit.
13 Eugenius atque Arbogastes instructas acies campis expedierant, arta Alpium latera atque ineuitabiles transitus praemissis callide insidiis occuparant, etiamsi numero ac uiribus inpares forent, sola tamen belli

dispositione uictores. at uero Theodosius in summis 14
Alpibus constitutus expers cibi ac somni, sciens quod
destitutus suis, nesciens quod clausus alienis, Domi-
num Christum solus solum, qui posset omnia, corpore
p. 560 humi fusus, mente caelo fixus orabat. |dehinc post- 15
quam insomnem noctem precum continuatione transegit
et testes propemodum quas in pretium praesidii cae-
lestis adpenderat lacrimarum lacunas reliquit, fiducia-
liter arma corripuit solus, sciens se esse non solum.
signo crucis signum proelio dedit ac se in bellum,
etiamsi nemo sequeretur, uictor futurus, inmisit. prima 16
salutis uia extitit Arbitio, hostilium partium comes:
qui cum ignarum imperatorem circumpositis excepisset
insidiis, conuersus ad reuerentiam praesentis Augusti,
non solum periculo liberauit uerum etiam instruxit
auxilio. at ubi ad contigua miscendae pugnae spatia 17
peruentum est, continuo magnus ille et ineffabilis
turbo uentorum in ora hostium ruit. ferebantur per
aera spicula missa nostrorum atque ultra mensuram
humani iactus per magnum inane portata nusquam
propemodum cadere, priusquam inpingerent, sinebantur.
porro autem turbo continuus ora pectoraque hostium 18
p. 561 nunc inlisis grauiter scutis euerbe|rabat, nunc inpressis
pertinaciter obstructa claudebat, nunc auulsis uiolenter
destituta nudabat, nunc oppositis iugiter in terga tru-
debat; tela etiam, quae ipsi uehementer intorserant,
excepta uenti impetu supinato ac retrorsum coacta
ipsos infeliciter configebant. prospexit sibi humanae 19
conscientiae pauor, nam continuo sese parua suorum
manu fusa uictori Theodosio hostilis prostrauit exer-
citus; Eugenius captus atque interfectus est; Arbogastes
sua se manu perculit. ita et hic duorum sanguine
bellum ciuile restinctum est, absque illis decem milibus
Gothorum, quos praemissos a Theodosio Arbogastes
delesse funditus fertur: quos utique perdidisse lucrum
et uinci uincere fuit. non insulto obtrectatoribus nostris. 20
unum aliquod ab initio urbis conditae bellum proferant

tam pia necessitate susceptum, tam diuina felicitate
confectum, tam clementi benignitate sopitum, ubi nec
pugna grauem caedem nec uictoria cruentam exegerit
ultionem, et fortasse concedam, ut non haec fidei
21 Christiani ducis concessa uideantur; quamuis ego hoc
testimonio non laborem, quando unus ex ipsis, poeta
quidam eximius sed paganus peruicacissimus, huius-
modi uersibus et Deo et homini testimonium tulit,
quibus ait:

> O nimium dilecte Deo! tibi militat aether,
> Et coniurati ueniunt ad classica uenti.

22 Ita caelitus iudicatum est inter partem etiam sine p. 54
praesidio hominum de solo Deo humiliter sperantem
et partem adrogantissime de uiribus suis et de idolis
praesumentem.

23 Theodosius autem conposita tranquillataque repu-
blica apud Mediolanium constitutus diem obiit.

24 Anno ab urbe condita MCXLVIII Arcadius Augustus, p. 55
cuius nunc filius Theodosius orientem regit, et Honorius
Augustus frater eius, cui nunc respublica innititur,
quadragensimo secundo loco commune imperium di-
uisis tantum sedibus tenere coeperunt; uixitque Ar-
cadius post patris excessum annis duodecim imperiique
summam Theodosio filio paruo admodum moriens tra-
2 didit. interea Gildo comes, qui in initio regni eorum
Africae praeerat, simul ut defunctum Theodosium p. 56
comperit, siue (ut quidam ferunt) quadam permotus
inuidia Africam orientalis imperii partibus iungere
3 molitus est, siue (ut alia tradit opinio) minimam in
paruulis spem fore arbitratus — praesertim cum absque
his non facile antea quisquam pusillus in imperio
relictus ad maturitatem uirilis aetatis euaserit istique
propemodum soli inueniantur, quos ob egregiam patris
ac suam fidem et diuisos et destitutos Christi tutela
prouexerit — Africam excerptam a societate reipublicae
sibi usurpare ausus est, gentili magis licentia contentus
4 quam ambitu regiae affectationis inflatus. huic Mascezel

frater fuit, qui nouarum rerum molitiones in fratre
perhorrescens, relictis apud Africanam militiam duo-
bus filiis adulescentibus in Italiam rediit. Gildo, et
absentiam fratris et praesentiam filiorum eius suspe-
ctam habens, adulescentes dolo circumuentos interfecit.
ad hunc iam ut hostem bello insequendum Mascezel 5
frater missus est, quem idoneum procurandae reipu-
blicae fore propriae orbitatis recens dolor pollicebatur.
igitur Mascezel, iam inde a Theodosio sciens, quan-
tum in rebus desperatissimis oratio hominis per fidem
Christi a clementia Dei impetraret, Caprariam insulam
adiit, unde secum sanctos seruos Dei aliquot permotos
precibus suis sumpsit: cum his orationibus ieiuniis
psalmis dies noctesque continuans sine bello uictoriam
p. 545 meruit ac sine caede uindictam. Ar|dalio fluminis 6
nomen est, quod fluit inter Theuesten et Ammederam
ciuitates; ubi cum parua manu, hoc est cum quinque
milibus (ut aiunt) militum, contra septuaginta milia
hostium castra metatus, cum interiecta mora excedere
loco oppositasque praeiacentis uallis angustias trans-
gredi uellet, incurrente nocte beatum Ambrosium epi- 7
scopum Mediolani paulo ante defunctum per somnium
sibi uidere uisus est significantem manu et inpacto
ad humum ter baculo dicentem: hic, hic, hic. quod
ille prudenti coniectura intellexit merito adnuntiantis
fidem uictoriae, uerbo locum, numero diem significare.
substitit ac tertio demum die post noctem orationibus 8
hymnisque peruigilem ab ipsis caelestium sacramen-
torum mysteriis in hostem circumfusum processit;
et cum ad eos, qui primi occurrerant, pia pacis uerba 9
iactaret, signiferum quendam insolenter obsistentem
et iamiamque pugnam excitantem gladio percussit in
bracchio eumque manu debilem ipso uulnere coegit
pronum inclinare uexillum. quo uiso reliquae cohortes 10
deditionem iam fieri priorum existimantes certatim
sese ad Mascezelem signis tradidere conuersis. barbari,
quorum magnam multitudinem Gildo ad bellum de-

duxerat, defectu militum |destituti in diuersa fugerunt. p. 560
11 Gildo et ipse fugam molitus arrepta naui ut in altum
prouectus ac deinde reuocatus in Africam est, post
12 aliquot dies strangulatus interiit. periclitaremur sub
tantorum miraculorum relatu quasi praesumpta men-
tiendi inpudentia, nisi adhuc uocem nostram con-
scientia eorum, qui interfuere, praecurreret. nullae
aguntur insidiae, nulla corruptio; septuaginta milia
hostium uincuntur paene sine pugna; fugit uictus ad
tempus, ne plus audeat uictor iratus; transportatur
in diuersum locum, ut nesciat frater occidi, quo uin-
13 dicatur occiso. sane idem Mascezel elatus rerum se-
cundarum insolentia, posthabito sanctorum consortio,
cum quibus antea Deo militans uicerat, etiam eccle-
siam temerare ausus est atque ex ea quosdam non
dubitauit extrahere. secuta est poena sacrilegum. nam
isdem superstitibus atque insultantibus, quos ab ec-
clesia ad poenam protraxerat, post aliquantum tempus
solus ipse punitus est probauitque in se uno, ad utrum-
que semper diuinum uigilare iudicium, quando et, cum
sperauit, adiutus et, cum contempsit, occisus est.

37 |Interea cum a Theodosio imperatore seniore sin- p. 561
gulis potissimis infantum cura et disciplina utriusque
palatii commissa esset, hoc est Rufino orientalis aulae,
Stiliconi occidentalis imperii, quid uterque egerit, quidue
agere conatus sit, exitus utriusque docuit, cum alius
sibi, alius filio suo affectans regale fastigium, ut rebus
repente turbatis necessitas reipublicae scelus ambitus
2 tegeret, barbaras gentes ille inmisit, hic fouit. taceo
de Alarico rege cum Gothis suis saepe uicto, saepe
concluso semperque dimisso. taceo de infelicibus illis
apud Pollentiam gestis, cum barbaro et pagano duci,
hoc est Sauli, belli summa commissa est, cuius in-
probitate reuerentissimi dies et sanctum pascha uiola-
tum est cedentique hosti propter religionem, ut pugnaret,
extortum est: cum quidem, ostendente in breui iudicio
Dei et quid fauor eius possit et quid ultio exigeret,

sterilitatem periculosissimamque serpentum abundantiam conuersatio humana non nosset, magna habitantium monachorum multitudo compleuerat. huc tribuni 3 et milites missi, qui sanctos ac ueros milites Dei alio nomine persecutionis abstraherent. interfecta sunt ibi agmina multa sanctorum. quae autem per diuersas 4 ubique prouincias his similibusque iussis aduersus ecclesias catholicas et rectae fidei populos gesta sint, satis significatum ipsa reticendi electione sufficiat.

Interea in Africae partibus Firmus sese excitatis 5 Maurorum gentibus regem constituens Africam Mauretaniamque uastauit; Caesaream urbem nobilissimam Mauretaniae dolo captam, deinde caedibus incendiisque conpletam barbaris in praedam dedit. igitur comes 6 Theodosius, Theodosii qui post imperio praefuit pater, a Valentiniano missus effusas Maurorum gentes multis proeliis fregit, ipsum Firmum afflictum et oppressum coegit ad mortem. post cum experientissima proui- 7 dentia totam cum Mauretania Africam meliorem pri- 552 stinis reddidisset, instimulante et obrepen|te inuidia iussus interfici, apud Carthaginem baptizari in remissionem peccatorum praeoptauit ac postquam sacramentum Christi quod quaesierat adsecutus est, post gloriosam saeculi uitam etiam de uitae aeternitate securus percussori iugulum ultro praebuit.

Gratianus interea imperator admodum iuuenis cum 8 inaestimabilem multitudinem hostium Romanis infusam finibus cerneret, fretus Christi potentia, longe inpari militum numero sese in hostem dedit et continuo apud Argentariam, oppidum Galliarum, formidulosissimum bellum incredibili felicitate confecit. nam plus quam triginta milia Alamannorum minimo Romanorum detrimento in eo proelio interfecta narrantur.

Tertio decimo autem anno imperii Valentis, hoc 9 est paruo tempore postea quam Valens per totum orientem ecclesiarum lacerationes sanctorumque caedes egerat, radix illa miseriarum nostrarum copiosissimas

10 simul frutices germinauit. siquidem gens Hunorum,
diu inaccessis seclusa montibus, repentina rabie per-
cita exarsit in Gothos eosque passim conturbatos ab
antiquis sedibus expulit. Gothi transito Danuuio fu-
gientes, a Valente sine ulla foederis pactione suscepti
ne arma quidem, quo tutius barbaris crederetur, tra-
11 didere Romanis. deinde propter intolerabilem |auari- p. 56
tiam Maximi ducis fame et iniuriis adacti in arma
surgentes, uicto Valentis exercitu per Thraciam sese,
miscentes simul omnia caedibus incendiis rapinisque,
12 fuderunt. Valens egressus de Antiochia cum ultima
infelicis belli sorte traheretur, sera peccati maximi
paenitentia stimulatus episcopos ceterosque sanctos
reuocari de exiliis imperauit.

13 Itaque quinto decimo imperii sui anno lacrimabile
illud bellum in Thracia cum Gothis iam tunc exerci-
tatione uirium rerumque abundantia instructissimis
gessit. ubi primo statim impetu Gothorum pertur-
batae Romanorum equitum turmae nuda peditum dese-
14 ruere praesidia. mox legiones peditum undique equitatu
hostium cinctae ac primum nubibus sagittarum obrutae,
deinde, cum amentes metu sparsim per deuia coge-
rentur, funditus caesae gladiis insequentum contisque
15 perierunt. ipse imperator cum sagitta saucius uersus-
que in fugam aegre in cuiusdam uillulae casam depor-
tatus lateret, ab insequentibus hostibus deprehensus,
subiecto igne consumptus est et, quo magis testi-
monium punitionis eius et diuinae indignationis terri-
bili posteris esset exemplo, etiam communi caruit
sepultura.

16 Consoletur se, sed in hoc solo, peruicacia miseri-
aque gentilium, quia temporibus et regibus Christianis
tantae simul congestae clades pressam reipublicae
onerauere ceruicem: euersae prouinciae, deletus exer-
citus, imperator incensus. magnum reuera hoc est ad
nostrum dolorem magisque miserum quo magis nouum.
17 sed quid hoc ad consolationem proficit paganorum,

Gratiano uiuente regnasset. itaque iustis necessari- 2
isque causis ad bellum ciuile permotus, cum e duobus
Augustis fratribus et ultionem unius interfecti sanguis
exigeret et restitutionem miseria alteriùs exulantis
oraret, posuit in Deo spem suam seseque aduersus
Maximum tyrannum sola fide maior — nam longe
minor uniuersa apparatus bellici conparatione — pro-
ripuit. Aquileiae tunc Maximus uictoriae suae spectator 3
insederat. Andragathius comes eius summam belli ad-
ministrabat: qui cum largissimis militum copiis ipsam-
que magnarum copiarum fortitudinem praecellente con-
silio omnes incredibiliter Alpium ac fluminum aditus
communisset, ineffabili iudicio Dei, dum nauali ex-
peditione incautum hostem praeuenire et obruere parat,
sponte eadem quae obstruxerat claustra deseruit. ita 4
Theodosius nemine sentiente, ut non dicam repugnante,
uacuas transmisit Alpes atque Aquileiam inprouisus
p. 536 ad|ueniens hostem illum magnum, Maximum, trucem
et ab inmanissimis quoque Germanorum gentibus tri-
buta ac stipendia solo terrore nominis exigentem,
sine dolo et sine controuersia clausit cepit occidit.
Valentinianus recepto Italiae potitus imperio est. 5
Andragathius comes cognita Maximi nece praecipitem
sese e naui in undas dedit ac suffocatus est. Theodosius
incruentam uictoriam Deo procurante suscepit.

Ecce regibus et temporibus Christianis qualiter 6
bella ciuilia, cum uitari nequeunt, transiguntur. ad
uictoriam peruentum est, inrupta est ciuitas, correptus
tyrannus. et hoc parum est. ecce parte alia uictus
hostilis exercitus atque ipso tyranno truculentior comes
tyranni ad mortem coactus, tantae dissolutae elusaeque
insidiae, tanti apparatus exinaniti sunt: et tamen nullus 7
dolos struxit, nullus aciem disposuit, postremo nullus,
si dici licet, gladium de uagina extulit. formidulo-
sissimum bellum sine sanguine usque ad uictoriam
et in uictoria duorum morte confectum est. et, ne 8
hoc quisquam casu factum putet, quo magis potentia

Dei, qua et dispensantur et iudicantur uniuersa, propa-
lato sui testimonio declarata obstrepentium mentes
uel ad confusionem uel ad fidem cogat, dico rem et
9 ignotam omnibus et omnibus notam: post hoc bellum,
quo Maximus interfectus est, multa utique, sicut omnes
recognoscimus, Theodosium filiumque eius Honorium
usque ad nunc et externa bella et ciuilia consecuta
sunt, et tamen omnia paene usque in hodiernum diem
et quidem cum fructu simplicis sanctaeque uictoriae
uel nullo uel minimo sanguine quieuerunt.
10 Igitur Valentinianus iunior regno restitutus ex-
tincto Maximo eiusque filio Victore, quem imperato-
rem Gallis Maximus |reliquerat, ipse in Galliam trans- p. 550
iit: ubi cum tranquilla republica in pace ageret, apud
Viennam dolo Arbogastis comitis sui, ut ferunt, stran-
gulatus atque, ut uoluntariam sibi consciuisse mortem
11 putaretur, laqueo suspensus est. mortuo Valentiniano
Augusto Arbogastes Eugenium tyrannum mox creare
ausus est legitque hominem, cui titulum imperatoris
inponeret; ipse acturus imperium uir barbarus, animo
consilio manu audacia potentiaque nimius, contraxit
undique innumeras inuictasque copias, uel Romanorum
praesidiis uel auxiliis barbarorum alibi potestate alibi
12 cognatione subnixus. historiam notam etiam oculis
plurimorum, quam melius qui spectauere nouerunt,
dilatari uerbis non opus est. potentia Dei non fiducia
hominis uictorem semper extitisse Theodosium, Arbo-
gastes iste praecipuum in utroque documentum est,
qui et tunc, cum Theodosio paruit, tantis instructum
praesidiis Maximum ipse minimus cepit et nunc, cum
aduersus eundem Theodosium collectis Gallorum Fran-
corumque uiribus exundauit, nixus etiam praecipuo
culto idolorum, magna tamen facilitate succubuit.
13 Eugenius atque Arbogastes instructas acies campis
expedierant, arta Alpium latera atque ineuitabiles
transitus praemissis callide insidiis occuparant, etiamsi
numero ac uiribus inpares forent, sola tamen belli

dispositione uictores. at uero Theodosius in summis 14
Alpibus constitutus expers cibi ac somni, sciens quod
destitutus suis, nesciens quod clausus alienis, Domi-
num Christum solus solum, qui posset omnia, corpore
p. 560 humi fusus, mente caelo fixus orabat. |dehinc post- 15
quam insomnem noctem precum continuatione transegit
et testes propemodum quas in pretium praesidii cae-
lestis adpenderat lacrimarum lacunas reliquit, fiducia-
liter arma corripuit solus, sciens se esse non solum.
signo crucis signum proelio dedit ac se in bellum,
etiamsi nemo sequeretur, uictor futurus, inmisit. prima 16
salutis uia extitit Arbitio, hostilium partium comes:
qui cum ignarum imperatorem circumpositis excepisset
insidiis, conuersus ad reuerentiam praesentis Augusti,
non solum periculo liberauit uerum etiam instruxit
auxilio. at ubi ad contigua miscendae pugnae spatia 17
peruentum est, continno magnus ille et ineffabilis
turbo uentorum in ora hostium ruit. ferebantur per
aera spicula missa nostrorum atque ultra mensuram
humani iactus per magnum inane portata nusquam
propemodum cadere, priusquam inpingerent, sinebantur.
porro autem turbo continuus ora pectoraque hostium 18
p. 561 nunc inlisis grauiter scutis euerbe|rabat, nunc inpressis
pertinaciter obstructa claudebat, nunc auulsis uiolenter
destituta nudabat, nunc oppositis iugiter in terga tru-
debat; tela etiam, quae ipsi uehementer intorserant,
excepta uenti impetu supinato ac retrorsum coacta
ipsos infeliciter configebant. prospexit sibi humanae 19
conscientiae pauor, nam continuo sese parua suorum
manu fusa uictori Theodosio hostilis prostrauit exer-
citus; Eugenius captus atque interfectus est; Arbogastes
sua se manu perculit. ita et hic duorum sanguine
bellum ciuile restinctum est, absque illis decem milibus
Gothorum, quos praemissos a Theodosio Arbogastes
delesse funditus fertur: quos utique perdidisse lucrum
et uinci uincere fuit. non insulto obtrectatoribus nostris. 20
unum aliquod ab initio urbis conditae bellum proferant

tam pia necessitate susceptum, tam diuina felicitate
confectum, tam clementi benignitate sopitum, ubi nec
pugna grauem caedem nec uictoria cruentam exegerit
ultionem, et fortasse concedam, ut non haec fidei
21 Christiani ducis concessa uideantur; quamuis ego hoc
testimonio non laborem, quando unus ex ipsis, poeta
quidam eximius sed paganus peruicacissimus, huius-
modi uersibus et Deo et homini testimonium tulit,
quibus ait:

> O nimium dilecte Deo! tibi militat aether,
> Et coniurati ueniunt ad classica uenti.

22 |Ita caelitus iudicatum est inter partem etiam sine p. 54
praesidio hominum de solo Deo humiliter sperantem
et partem adrogantissime de uiribus suis et de idolis
praesumentem.

23 Theodosius autem conposita tranquillataque repu-
blica apud Mediolanium constitutus diem obiit.

36 |Anno ab urbe condita MCXLVIIII Arcadius Augustus, p. 55
cuius nunc filius Theodosius orientem regit, et Honorius
Augustus frater eius, cui nunc respublica innititur,
quadragensimo secundo loco commune imperium di-
uisis tantum sedibus tenere coeperunt; uixitque Ar-
cadius post patris excessum annis duodecim imperiique
summam Theodosio filio paruo admodum moriens tra-
2 didit. interea Gildo comes, qui in initio regni eorum
Africae praeerat, simul ut defunctum |Theodosium p. 56
comperit, siue (ut quidam ferunt) quadam permotus
inuidia Africam orientalis imperii partibus iungere
3 molitus est, siue (ut alia tradit opinio) minimam in
paruulis spem fore arbitratus — praesertim cum absque
his non facile antea quisquam pusillus in imperio
relictus ad maturitatem uirilis aetatis euaserit istique
propemodum soli inueniantur, quos ob egregiam patris
ac suam fidem et diuisos et destitutos Christi tutela
prouexerit — Africam excerptam a societate reipublicae
sibi usurpare ausus est, gentili magis licentia contentus
4 quam ambitu regiae adfectationis inflatus. huic Mascezel

frater fuit, qui nouarum rerum molitiones in fratre perhorrescens, relictis apud Africanam militiam duobus filiis adulescentibus in Italiam rediit. Gildo, et absentiam fratris et praesentiam filiorum eius suspectam habens, adulescentes dolo circumuentos interfecit. ad hunc iam ut hostem bello insequendum Mascezel 5
frater missus est, quem idoneum procurandae reipublicae fore propriae orbitatis recens dolor pollicebatur. igitur Mascezel, iam inde a Theodosio sciens, quantum in rebus desperatissimis oratio hominis per fidem Christi a clementia Dei impetraret, Caprariam insulam adiit, unde secum sanctos seruos Dei aliquot permotos precibus suis sumpsit: cum his orationibus ieiuniis psalmis dies noctesque continuans sine bello uictoriam
p. 565 meruit ac sine caede uindictam. Ar|dalio fluminis 6
nomen est, quod fluit inter Theuesten et Ammederam ciuitates; ubi cum parua manu, hoc est cum quinque milibus (ut aiunt) militum, contra septuaginta milia hostium castra metatus, cum interiecta mora excedere loco oppositasque praeiacentis uallis angustias transgredi uellet, incurrente nocte beatum Ambrosium epi- 7
scopum Mediolani paulo ante defunctum per somnium sibi uidere uisus est significantem manu et inpacto ad humum ter baculo dicentem: *hic, hic, hic*. quod ille prudenti coniectura intellexit merito adnuntiantis fidem uictoriae, uerbo locum, numero diem significare. substitit ac tertio demum die post noctem orationibus 8
hymnisque peruigilem ab ipsis caelestium sacramentorum mysteriis in hostem circumfusum processit; et cum ad eos, qui primi occurrerant, pia pacis uerba 9
iactaret, signiferum quendam insolenter obsistentem et iamiamque pugnam excitantem gladio percussit in bracchio eumque manu debilem ipso uulnere coegit pronum inclinare uexillum. quo uiso reliquae cohortes 10
deditionem iam fieri priorum existimantes certatim sese ad Mascezelem signis tradidere conuersis. barbari, quorum magnam multitudinem Gildo ad bellum de-

duxerat, defectu militum |destituti in diuersa fugerunt. p. 566
11 Gildo et ipse fugam molitus arrepta naui ut in altum
prouectus ac deinde reuocatus in Africam est, post
12 aliquot dies strangulatus interiit. periclitaremur sub
tantorum miraculorum relatu quasi praesumpta men-
tiendi inpudentia, nisi adhuc uocem nostram con-
scientia eorum, qui interfuere, praecurreret. nullae
aguntur insidiae, nulla corruptio; septuaginta milia
hostium uincuntur paene sine pugna; fugit uictus ad
tempus, ne plus audeat uictor iratus; transportatur
in diuersum locum, ut nesciat frater occidi, quo uin-
13 dicatur occiso. sane idem Mascezel elatus rerum se-
cundarum insolentia, posthabito sanctorum consortio,
cum quibus antea Deo militans uicerat, etiam eccle-
siam temerare ausus est atque ex ea quosdam non
dubitauit extrahere. secuta est poena sacrilegum. nam
isdem superstitibus atque insultantibus, quos ab ec-
clesia ad poenam protraxerat, post aliquantum tempus
solus ipse punitus est probauitque in se uno, ad utrum-
que semper diuinum uigilare iudicium, quando et, cum
sperauit, adiutus et, cum contempsit, occisus est.
37 |Interea cum a Theodosio imperatore seniore sin- p. 567
gulis potissimis infantum cura et disciplina utriusque
palatii commissa esset, hoc est Rufino orientalis aulae,
Stiliconi occidentalis imperii, quid uterque egerit, quidue
agere conatus sit, exitus utriusque docuit, cum alius
sibi, alius filio suo affectans regale fastigium, ut rebus
repente turbatis necessitas reipublicae scelus ambitus
2 tegeret, barbaras gentes ille inmisit, hic fouit. taceo
de Alarico rege cum Gothis suis saepe uicto, saepe
concluso semperque dimisso. taceo de infelicibus illis
apud Pollentiam gestis, cum barbaro et pagano duci,
hoc est Sauli, belli summa commissa est, cuius in-
probitate reuerentissimi dies et sanctum pascha uiola-
tum est cedentique hosti propter religionem, ut pugnaret,
extortum est: cum quidem, ostendente in breui iudicio
Dei et quid fauor eius possit et quid ultio exigeret,

quod uulgo per orientem et occidentem ecclesiae Christi
Hunis Suebis Vandalis et Burgundionibus diuersisque
innumeris credentium populis replentur, laudanda et
adtollenda misericordia Dei uideretur, quandoquidem,
etsi cum labefactione nostri, tantae gentes agnitionem
ueritatis acciperent, quam inuenire utique nisi hac
occasione non possent. quid enim damni est Christiano 9
ad uitam aeternam inhianti, huic saeculo quolibet tem-
pore et quoquo pacto abstrahi? quid autem lucri est
pagano in medio Christianorum aduersus fidem ob-
durato, si paulo diutius diem protrahat, quandoque
moriturо, cui desperata conuersio est?

Et quia ineffabilia sunt iudicia Dei, quae nec scire 10
omnia nec explicare quae scimus possumus, breuiter
expresserim, correptionem iudicis Dei, quoquo pacto
accidat, iuste sustinere qui sciunt, iuste sustinere qui
nesciunt.

p. 581 |Anno ab urbe condita MCLXV Honorius imperator, 42
uidens tot oppositis tyrannis nihil aduersus barbaros
agi posse, ipsos prius tyrannos deleri iubet. Constantio
comiti huius belli summa commissa est. sensit tunc 2
demum respublica et quam utilitatem in Romano tan-
dem duce receperit et quam eatenus perniciem per
longa tempora barbaris comitibus subiecta tolerarit.
igitur Constantius comes in Galliam cum exercitu pro- 3
fectus, Constantinum imperatorem apud Arelatem ciui-
tatem clausit cepit occidit.

Iam hinc, ut de catalogo tyrannorum quam bre- 4
uissime loquar, Constantem Constantini filium Geron-
tius comes suus, uir nequam magis quam probus,
apud Viennam interfecit atque in eius locum Maximum
quendam substituit. ipse uero Gerontius a suis mili-
tibus occisus est. Maximus exutus purpura destitu- 5
tusque a militibus Gallicanis, qui in Africam traiecti,
deinde in Italiam reuocati sunt, nunc inter barbaros
in Hispania egens exulat. Iouinus postea uir Galliarum 6
bilissimus in tyrannidem mox ut adsurrexit et cecidit.

Sebastianus frater eiusdem hoc solum, ut tyrannus
moreretur, ele|git: nam continuo ut creatus occisus p. 560
7 est. quid de infelicissimo Attalo loquar, cui occidi
inter tyrannos honor et mori lucrum fuit? in hoc
Alaricus imperatore facto infecto refecto ac defecto,
citius his omnibus actis paene quam dictis, mimum
8 risit et ludum spectauit imperii; nec mirum si iure
hac pompa miser lusus est, cuius ille umbratilis consul
Tertullus ausus est in curia dicere: loquar uobis,
patres conscripti, consul et pontifex, quorum
alterum teneo, alterum spero, sperans ab eo qui
spem non habebat et maledictus utique, quia spem
9 suam posuerat in homine. Attalus itaque tamquam
inane imperii simulacrum cum Gothis usque ad Hispanias
portatus est, unde discedens naui incerta moliens
in mari captus et ad Constantium comitem deductus,
deinde imperatori Honorio exhibitus truncata manu
10 uitae relictus est. Heraclianus interea Africae comes
missus, cum idem Attalus umbram gestaret imperii,
Africam strenue aduersum iudices ab eo missos tutatus,
11 consulatum adsecutus est; quo elatus supercilio Sabinum
domesticum suum, uirum ingenio callidum industriaque
sollertem et sapientem nominandum si animi
uires tranquillis studiis adcommodauisset, generum
12 allegit; cum quo quorundam periculorum suspiciones
dum patitur fecit atque, aliquamdiu Africana annona
extra ordinem detenta, |ipse tandem cum inmensa, p. 561
certe temporibus nostris satis incredibili classe nauium
13 Romam contendit. nam habuisse tunc tria milia
septingentas naues dicitur, quem numerum ne apud
Xerxen quidem praeclarum illum Persarum regem et
Alexandrum Magnum uel quemquam alium regum
14 fuisse historiae ferunt. is simul ut cum agmine militum
ad urbem pergens litore egressus est, occursu
comitis Marini territus et in fugam uersus, arrepta
naui solus Carthaginem rediit atque ibi continuo militari
manu interfectus est. Sabinus gener eius Con-

stantinopolim fugit, unde post aliquantum temporis
retractus exilioque damnatus est.
Hunc omnem catalogum, ut dixi, uel manifestorum 15
tyrannorum uel inoboedientium ducum optima Hono-
rius imperator religione et felicitate meruit, magna
Constantius comes industria et celeritate confecit:
merito sane, quia in his diebus praecipiente Honorio 16
et adiuuante Constantio pax et unitas per uniuersam
Africam Ecclesiae catholicae reddita est et corpus
Christi, quod nos sumus, redintegrata discissione sana-
tum est, imposita exsecutione sacri praecepti Marcellino
tribuno, uiro inprimis prudenti et industrio omnium-
que bonorum studiorum appetentissimo. quem Mari- 17
nus comes apud Carthaginem — incertum zelo stimu-
latus an auro corruptus — occidit: qui continuo
reuocatus ex Africa factusque priuatus uel ad poenam
uel ad paenitentiam conscientiae suae dimissus est.
p. 564 |Anno ab urbe condita MCLXVIII Constantius comes 43
apud Arelatem Galliae urbem consistens, magna rerum
gerendarum industria Gothos a Narbona expulit atque
abire in Hispaniam coegit interdicto praecipue atque
intercluso omni commeatu nauium et peregrinorum
usu commerciorum. Gothorum tunc populis Athaulfus 2
rex praeerat: qui post inruptionem urbis ac mortem
Alarici Placidia, ut dixi, captiua sorore imperatoris
in uxorem adsumpta Alarico in regnum successerat.
is, ut saepe auditum atque ultimo exitu eius probatum 3
est, satis studiose sectator pacis militare fideliter Ho-
norio imperatori ac pro defendenda Romana republica
inpendere uires Gothorum praeoptauit. nam ego quo- 4
que ipse uirum quendam Narbonensem inlustris sub
Theodosio militiae, etiam religiosum prudentemque et
grauem, apud Bethleem oppidum Palaestinae beatissimo
Hieronymo presbytero referentem audiui, se familia-
rissimum Athaulfo apud Narbonam fuisse ac de eo
p. 565 saepe sub testificatione |didicisse, quod ille, cum esset
animo uiribus ingenioque nimius, referre solitus esset:

5 se inprimis ardenter inhiasse, ut oblitterato Romano
nomine Romanum omne solum Gothorum imperium
et faceret et uocaret essetque, ut uulgariter loquar,
Gothia quod Romania fuisset *et* fieret nunc Athaulfus
6 quod quondam Caesar Augustus, at ubi multa expe-
rientia probauisset neque Gothos ullo modo parere
legibus posse propter effrenatam barbariem neque rei-
publicae interdici leges oportere, sine quibus respublica
non est respublica, elegisse saltim, ut gloriam sibi
de restituendo in integrum augendoque Romano nomine
Gothorum uiribus quaereret habereturque apud posteros
Romanae restitutionis auctor, postquam esse non po-
7 tuerat immutator. ob hoc abstinere a bello, ob hoc
inhiare paci nitebatur, praecipue Placidiae uxoris suae,
feminae sane ingenio acerrimae et religione satis probae,
ad omnia bonarum ordinationum opera persuasu et con-
8 silio temperatus. cumque eidem paci petendae atque
offerendae studiosissime insisteret, apud Barcinonam
Hispaniae urbem dolo suorum, ut fertur, occisus est.
9 Post hunc Segericus rex a Gothis creatus cum
itidem iudicio Dei ad pacem pronus esset, nihilominus
a suis interfectus est.
10 Deinde Vallia successit in regnum ad hoc electus
a Gothis, ut pacem infringeret, ad hoc ordinatus a
11 Deo, ut pacem confirmaret. hic igitur — territus
maxime iudicio Dei, quia cum magna superiore ab-
hinc anno Gothorum manus instructa armis nauigi-
isque transire in Africam moliretur, in duodecim milibus
passuum Gaditani freti tempestate correpta, miserabili p. 51
12 exitu perierat, memor etiam illius acceptae sub Alarico
cladis, cum in Siciliam Gothi transire conati, in con-
spectu suorum miserabiliter arrepti et demersi sunt —
pacem optimam cum Honorio imperatore, datis lectissi-
mis obsidibus pepigit; Placidiam imperatoris sororem
honorifice apud se honesteque habitam fratri reddidit;
13 Romanae securitati periculum suum obtulit, ut aduersus
ceteras gentes, quae per Hispanias consedissent, sibi

pugnaret et Romanis uinceret. quamuis et ceteri Ala- 14
norum Vandalorum Sueborumque reges eodem nobiscum
placito depecti forent mandantes imperatori Honorio:
tu cum omnibus pacem habe omniumque ob-
sides accipe; nos nobis confligimus, nobis per-
imus, tibi uincimus, immortali uero quaestu
reipublicae tuae, si utrique pereamus. quis haec 15
crederet, nisi res doceret? itaque nunc cottidie apud
Hispanias geri bella gentium et agi strages ex al-
terutro barbarorum crebris certisque nuntiis discimus,
praecipue Valliam Gothorum regem insistere patrandae
paci ferunt. ex quo utcumque concesserim, ut licenter 16
Christiana tempora reprehendantur, si quid a condi-
587 tione mundi usque ad nunc simili factum felicita|te
doceatur. manifestauimus, ut arbitror, atque ostendi- 17
mus non magis uerbo paene quam digito innumera
bella sopita, plurimos extinctos tyrannos, conpressas
coangustatas addictas exinanitasque immanissimas gen-
tes minimo sanguine, nullo certamine ac paene sine
caede. superest ut obtrectatores nostros molitionum 18
suarum paeniteat ueritatique erubescant Deumque ue-
rum et solum, qui potest omnia, credant timeant dili-
gant et sequantur, cuius omnia, et quae mala putant,
bona esse didicerunt.

Explicui adiuuante Christo secundum praeceptum 19
tuum, beatissime pater Augustine, ab initio mundi usque
in praesentem diem, hoc est per annos quinque milia
sescentos decem et octo, cupiditates et punitiones homi-
num peccatorum, conflictationes saeculi et iudicia Dei
quam breuissime et quam simplicissime potui, Christi-
anis tamen temporibus propter praesentem magis Christi
gratiam ab illa incredulitatis confusione discretis. ita 20
iam ego certo et solo, quem concupiscere debui, oboedi-
entiae meae fructu fruor; de qualitate autem opusculo-
rum tu uideris qui praecepisti, tibi adiudicanda si edas,
per te iudicata si deleas.

PAVLI OROSII HISTORIARVM CAPITVLA.

EX CODICE SANCTI GALLI

N. DCXXI SAECVLI VIIII.

CAPITVLA LIBRI I.

I. De miseria hominum ab initio per peccatum Adae. [1 § 4]

II. De supputatione annorum mundi usque ad natiuitatem Christi. [1 § 5]

III. De humano genere a primo homine usque ad natiuitatem Christi occulte quidem sed mirabiliter dispensato. [1 § 7]

IIII. De toto mundo in tres partes diuiso. [2 § 1]

V. De Asia. [2 § 2]

VI. De Europa. [2 § 4]

VII. De finibus Africae. [2 § 8]

VIII. De regionum terminis, ipsarum quoque partium regionibus et de regione India et de gentibus XLIIII. [2 § 12]

VIIII. De flumine Indo et de gentibus xxx duabus. [2 § 18]

X. De flumine Tigri et de gentibus XXVIII. [2 § 20]

XI. De iis, quae insunt a flumine Euphrate usque ad mare nostrum. [2 § 23]

XII. De Syria et Cappadocia. [2 § 25]

XIII. De Asia minore. [2 § 26]

XIIII. De Aegypto inferiore et Nilo fluuio et Aegypto superiore et de gentibus XXIIII. [2 § 27]

XV. De orientali parte Asiae usque septentrionalem et de gentibus XL tribus Caspioque mari uel ubi amomum et laser nascatur. [2 § 35]

XVI. Item de Europa gentibusque ac fluminibus eius. [2 § 51 nunc]

XVII. De Moesia, Thracia, Macedonia plagisque et situ earum. [2 § 54]

XVIII. De Dalmatia. [2 § 59]

XVIIII. De Pannonia, Norico uel Raetia. [2 § 60]

XX. De situ Italiae. [2 § 61]

LII. Bellum Scytharum et Aegyptiorum. [14 § 1]

LIII. Vbi amissis uiris feminae arma sumunt, quae ab exustis mamillis Amazones uocantur. [15 § 1]

LIIII. Vbi Hercules Amazones interfecit duabus apud se sororibus retentis et de Penthesilea atque Orithyia. [15 § 7]

LV. Raptus Helenae et coniuratio et concursus Graecorum. [17 § 1]

LVI. Post Sardanapalli regis flagitia regnum Assyriorum in Medos concessit. [19 § 1]

LVII. Cyrus auo suo bellum indixit. patri epulandus filius apponitur. Medorum imperium terminatur. [19 § 6]

LVIII. De Phalaride Siculo et boue aeneo, Aremuloque fulmine interempto. [20 § 1]

LVIIII. Peloponnensium Atheniensiumque bellum. [21 § 1]

LX. Propter spretas uirgines suas Lacedaemoniorum cum Messeniis per annos xx proelium, in quo poeta dux eligitur et Sophocles scriptor tragoediarum ducis excipit officium, et Sparta eadem quae Lacedaemonia ciuitas. [21 § 3]

CAPITVLA LIBRI II.

I. Quod peccante homine mundus castigatur. [1 § 1]

II. Quod omnis potestas a Deo sit et de quatuor regnis per quatuor mundi cardines diuisis. [1 § 3]

III. Defectus regni Babylonii et ortus imperii Romani et a quibus antiquae incipiant historiae et quod iudicio Dei, non casibus incertis, regna uel surgant uel deficiant. [2 § 1]

IIII. Quo tempore urbs Roma condita sit et de parricidiis Romuli raptuque Sabinarum et quod expulsis regibus Romani consules crearunt. [4 § 1]

V. Brutus filios occidit. Mucius ignem manu tenuit. Cloelia flumen transmeauit. Romani dictatorem creant. hic de historia Virgilii inuenies. [5 § 1]

VI. Cyrus pro ultione mersi equitis Gynden fluuium exsiccat, Euphraten extenuat. urbis Babyloniae magnitudo describitur, ruina narratur. Croesus a Cyro superatur. ipse Cyrus a femina perimitur. [6 § 1]

VII. Darius rex constituitur et post bella plurima defungitur. Popilia uirgo Romae ob crimen stupri uiua defossa est. [8 § 1]

VIII. Xerxes patri Dario in regnum succedit et cuius exercitui uix terrae et maria suffecerant, hic in naue piscatoria uno tantum seruulo comite aufugit; in cuius auxilium et regina Halicarnasi inter primos ducum acerrime dimicauit. [9 § 1]

VIIII. Caelum ardere uisum est et Quintius Cincinnatus iuga bouum Aequis imposuit. [12 § 1]

X. Potestas consulum decemuiris traditur et filia a patre pio parricida prosternitur. [13 § 1]
XI. Crebri terrae motus in Italia et siccitas immensa. [13 § 8]
XII. De Siciliae tyrannis, qui hominum carnibus uescebantur. [14 § 1]
XIII. Discordia Siciliae et conflictus. [14 § 4]
XIIII. Pugna Atheniensium et Gylippi auxiliatorumque utrimque conflictus. [14 § 12]
XV. Otio discordiae nascuntur. Athenienses paene consumuntur. Darius moritur. ab Atheniensibus discordiae antiquae obliuioni traduntur. [16 § 1]
XVI. Filii Darii de regno certantes inuicem concurrunt. [18 § 1]
XVII. De terrae motu in Sicilia et Aetnae montis ignibus. [18 § 6]
XVIII. Galli Romam depopulantur et incendunt, primo Clusinum, quae Tuscia dicitur, obsidentes. [19 § 1]

CAPITVLA LIBRI III.

I. Praefatio libri tertii. [praef. § 1]
II. Artaxerxes pacem Graeciae indicit. Lacedaemonii toto orienti bella mouent et de Iphicratis ducis adolescentia. [1 § 1]
III. Senes centum quindecim milia sustinent hostium. Epaminondas dux scutum osculans moritur. [1 § 25]
IIII. Commemoratio gentium altrinsecus commotarum. [2 § 9]
V. Duae ciuitates Achaiae terrae absorbtae sunt. urbs Constantinopolis de flamma caelesti orationibus liberatur. Romani inimicos deuincunt. [3 § 1]
VI. Grandis apud Romanos pestilentia, et in medio urbis terra aperta est. [4 § 1]
VII. Proelium Gallorum contra Romanos. hic de Coruino, cuius Prudentius meminit inuenies. [6 § 1]
VIII. Nox ad plurimam diei partem tenditur. saxea grando descendit. Alexander nascitur. [7 § 1]
VIIII. Artaxerxes Iudaeos ad Caspium mare delegauit, qui aliquando inde erupturi creduntur. [7 § 6]
X. Bellum Romanorum cum Latinis. Manlius filium suum Torquatum occidit. [9 § 1]
XI. Minucia uiua obruitur. matronae uenena sua bibere compelluntur. [9 § 5]
XII. Alexander Epirotarum rex a Samnitibus occiditur. [11 § 1]
XIII. Historia Philippi patris Alexandri Magni. [12 § 1]
XIIII. De Byzantio. [13 § 1]
XV. Bellum Philippi cum Atheniensibus. [13 § 9]

XVI. Philippus ad nuptias inter duos Alexandros filium et generum dum contendit perimitur. [14 § 3]

XVII. Quod nequitia Philippi sufficeret, si Alexander ei filius in regnum non successisset [*sic*]. [14 § 8]

XVIII. Romani a Samnitibus uicti turpiter subiugantur. [15 § 2]

XVIIII. De oratore Demosthene et pugna Alexandri cum Dario rege; ambo reges uulnerantur. Alexander sudans in amnem descendit et morti proximus efficitur; Iouis templum adiit, ut responso fallaciter composito ignominiam patris et infamiam matris adulterae aboleret. urbs Alexandria in Aegypto constituitur. postea Persae omnimodis [*sic*] deuincuntur. [16 § 1]

XX. Darius aureis compedibus uincitur; qui ab Alexandro in sepulchris maiorum sepeliri praecipitur. bella hinc inde tractantur. [17 § 5]

XXI. Regina Amazonum suscipiendae subolis gratia ad Alexandrum uenit. [18 § 5]

XXII. Quod non minor Alexandri crudelitas in suos quam in hostes rabies fuerit et Callisthenem philosophum, quod se pro deo non adoraret, occiderit. [18 § 8]

XXIII. Regina Cleofilis concubitu regnum redemit. Alexander saxum mirae magnitudinis expugnauit; Herculis acta superare cupit; Porum singulari certamine deuicit; urbis murum ascendens solus introrsus desiluit ac sub mamma uulneratur; fixo genu eatenus pugnauit quousque et exercitus eius murum irrumperet et eum, a quo uulneratus est, ipse trucidaret. [19 § 1]

XXIIII. Alexandro per somnium herba monstratur, per quam uulneratis subuenitur. circuacta [*sic*] meta Oceani Babylonem reuertitur ibique potato ueneno defungitur. [19 § 11]

XXV. Querela historiographi et comparatio inter tempora Alexandri et ea, quando Gothi uel Sueui Romam optinuerunt. [20 § 5]

XXVI. Decius consul occiditur. Romani cum Samnitibus decertantes nunc uincunt nunc uincuntur. senex pater pro filio se in proelia iecit. Samniticum bellum uictoria Romana finiuit. [21 § 1]

XXVII. Militum Romanorum XIII milia a Gallis occiduntur. [22 § 12]

XXVIII. De ducibus, qui post Alexandrum surrexerunt XIIII annis orbem dilacerantes, et quod epistula Alexandri origo fuerit bellorum. Ptolemaeus et Cassander bellum instruunt. Antigonus cum Demetrio uincitur. Cassander Apolloniam rediens in Aueniatas incidit, qui propter ranas et mures patriam reliquerunt. duo reges senectute confecti de regno confligunt. commemoratio sacramentorum per nomen Dei uel in euangeliis peractorum. [23 § 1]

CAPITVLA LIBRI IIII.

I. Comparatio de pulicibus febribusque et frigore eleganter composita. [praef. § 1]

II. Pyrrhus bellum cum Romanis aggreditur. Romani pauore elephantorum diffugiunt. Minucius beluae manum[1]) amputat. dies pugnando finitur. Pyrrhus in templo Iouis figit se uicisse uictumque fuisse. pabulatores Romanorum fulminibus exuruntur. elephantis inter posteriora igni subposito exitium hostibus generatur. grauis pestilentia apud Romanos exoritur. Pyrrhus ab Italia uictus aufugit; postea saxo ictus occubuit. Sextilia uirgo Romae uiua defoditur. [1 § 1]

III. Tarentini contra Romanos Carthaginiensium auxilia poscunt. legio Romanorum in foro uirgis caeditur et securi truncatur. [3 § 1]

IIII. Obscena diraque Romae prodigia fulminibus et feris hiatuque terrae euenerunt. Sempronius contra Picentes cruentissime dimicat. [4 § 1]

V. Sanguis e terra, lac manat de caelo. serui contra dominos insurgunt. [5 § 1]

VI. Ingens apud Romam pestilentia conflagrauit. Caparronia uirgo suspendio interiit. [5 § 6]

VII. Quot annis Carthago ante Romam condita sit et quod Carthaginienses semper discordiis agitarentur; qui pestilentia laborantes homines immolabant, ducem suum et milites exilio deputabant; qui dux ueniam impetrare non ualens patriam obsidione cinxit, filium suum occidit, urbem cepit, plurimos etiam senatorum trucidauit. [6 § 1]

VIII. Exercitus Carthaginis pestilentia periit. imperator seruili cinctus habitu patriam rediuit ibique sibi gladio uitam extorsit. [6 § 10]

VIIII. Hanno simulatis filiae nuptiis senatores extinguere cogitauit; qui proditus uirgis caeditur oculisque effossis ac membris obtruncatis cruci affigitur totaque eius generatio uita priuatur. [6 § 16]

X. Vrbs Tyrus origo Carthaginis. Hamilcar ad explorandum Alexandrum mittitur. Agathocles Siciliae rex Carthaginienses artificiose circumuenit. Hamilcar dux Poenorum in patibulo suspenditur. hic pulchre de inuidia et patientia narratur. [6 § 21]

XI. Romani consules Carthaginienses cum rege suo Hannibale uincunt. intra LX dies CLXXX naues fabricantur. Hanno uincitur. eo anno tria milia seruorum cum IIII milibus naualium in excidium Romae coniurant. [7 § 1]

XII. Calpurnius suo discrimine Romanos liberat. Car-

1) Ekkehartus adscripsit: 'require de manu belue.'

thaginienses fugiunt; VII et XX milia ex eis Romam deducuntur. [8 § 1]

XIII. De Regulo duce et serpente, cuius corium CXX pedum erat; qui dux X et VII milia Carthaginiensium occidit, V milia cepit. denuo congredientes Africani Regulum captum catenis ligant. [8 § 10]

XIIII. Romana classis demergitur. consules Romani CCLX nauibus Africam ingrediuntur. Regulus resectis palpebris iugulatur. Poeni a Lutatio superati tributis subduntur. [9 § 8]

XV. De aquarum uel ignis apud Romanos deuastatione; Metellus deos erepturus semiustulatus aufugit. porta Iani clauditur ratio de stillicidio olei et aqua frigida in febribus adhibetur. [11 § 5]

XVI. Legati Romanorum ab Illyriis interficiuntur. tres personae uiuae infodiuntur. Atilius consul cum tribus milibus occiditur. fluuius sanguinem emanat. tres lunae apparere uidentur. terrae motu Caria et Rhodus insulae adeo concussae, ut colossus rueret, et cetera. [13 § 1]

XVII. Hannibal Saguntum deleuit, legatos Romanorum reiecit, per montana ferro et igni uiam sibi aperuit, Romanum exercitum strauit, biduo inclusus niuibus obriguit. dira Romanis prodigia uidentur: circulus solis imminuitur, parmae in caelo et lunae duae uidentur, sol cum luna luctatur. Hannibal uno oculo excaecatur. terrae motu urbes obruuntur, montes transferuntur, petrae scinduntur; sed hoc bellantes non sentiunt. [14 § 1]

XVIII. Romani cum Hannibale pugnantes paene consumpti sunt. Hannibal tres modios anulorum aureorum Carthaginem mittit. serui ad militiam delegantur. Claudius exercitum Hannibalis primus fudit. quatuor Romani bellis appetuntur. [16 § 1]

XVIIII. Hannibal ad portam Collinam accedit; effusus imber cum grandine pugnaturos diuisit. duo Scipiones in Hispania necantur. Scipio Carthaginem Nouam inuadit fratremque Hannibalis uinctum Romam transmittit. Hanno Afrorum dux capitur, Hasdrubal a Scipione deuincitur. [17 § 1]

XX. Hasdrubal frater Hannibalis cum exercitu occiditur. elephanti scalpro necantur. Hanno dux Poenorum interficitur. Hannibal in Africam reuertitur, cum Scipione loquitur initoque certamine effugatur. Scipio Africanus cognominatur. [18 § 9]

XXI. Secundum bellum Punicum finitur, Macedonicum suscipitur. Romani sub Hannibale uenditi reuertuntur. Macedones superantur. Sempronius cum exercitu Romano prosternitur. Scipio Africanus ad Antiochum mittitur et cum Hannibale familiariter loquitur. Antiochus uicto Hannibale a Romanis pacem precatur. [20 § 1]

XXII. Philippus interfectis populi Romani legatis inter-

uentu filii sui ueniam meretur. quem postea cum fratre suo ueneno occidit. Scipio Africanus morbo interiit. Hannibal se ipsum ueneno necauit. insula Vulcani edita est. fluuius Hister exercitum deuorat Macedonicum. cum Romanum bellum incanduit, Romani prius attriti regem Macedonum capiunt et custodiae deputant; cuius filius fabricam aerariam Romae didicit. [20 § 27]

XXIII. Publius Scipio Hispaniam profectus strages gentium dedit. Scipio Nasica, ne theatrum Romae fieret, obstitit. Sergius Galba Lusitanos per simulationem interfecit. [21 § 1]

XXIIII. Tertium Punicum bellum exoritur. a senatu Carthago delenda censetur. Africani arma tradunt. Hasdrubal Poenorum imperator subselliorum fragmentis a suis occiditur. Romani in Macedonia cum duce suo perimuntur. [22 § 1]

XXV. Carthaginienses in deditionem trahuntur. Hasdrubal rex ultro se optulit. plurimos incendium consumpsit. uxor Hasdrubalis cum duobus filiis se in ignem deiecit. ipsa ciuitas euersione interiit. [23 § 1]

CAPITVLA LIBRI V.

I. Quod aliqui permoueantur Romanas uictorias multarum gentium strage crebrescere. [1 § 1]

II. De temporibus paganorum et Christianorum. [1 § 6]

III. Quid intersit inter praeterita et praesentia bona. [1 § 9]

IIII. De Christiana fide et religione. [2 § 1]

V. De uera patria. [2 § 6 utor]

VI. De euersione Corinthi et quod aes Corinthium et Corinthia uasa dicantur. [3 § 1]

VII. Viriatus Lusitanus Vecilium et Gaium *Plautium* praetores deuicit. [4 § 1]

VIII. Claudius a Viriato superatur. [4 § 3 post]

VIIII. Lusitani cum Romanis confligunt et unus multos effugat. [4 § 5]

X. Claudius uictus et uincens non impetrata triumphi potestate impudenter priuatis sumptibus triumphauit. [4 § 7]

XI. Androgynus in mare mergitur et pestilentia in urbe exoritur. [4 § 8]

XII. Fabius societate inuitatos detruncat. [4 § 12]

XIII. De Pompeii et exercitus clade et Mithridatis imperio. [4 § 13]

XIIII. De turpissimo Mancini consulis foedere; qui nudus et ligatus hostibus exponitur. [4 § 19]

XV. Brutus multa milia aut occidit aut capit. Lepidus pertinaciae poenas luit. — Quanta fuerit timoris amentia miles Romanus hebetatus et quanto terrori fuerint Hispani Romanis. [5 § 12]

XVI. Romae puer quadripes quadrimanus, oculis quatuor et totidem auribus nascitur. [6 § 1]

XVII. In Sicilia mons Aetna ignes eructat. [6 § 2]

XVIII. De seruili bello in Sicilia. [6 § 3]

XVIIII. De situ et euersione Numantiae et de triticei suci potione et ciuili apud Romanos contentione. [7 § 1]

XX. Item de bello seruili per loca diuersa. [9 § 4]

XXI. Crassus consul occiditur; uictor eius a Perpenna consule superatur. hic Ptolemaei incestus et parricidia narrantur. [10 § 1]

XXII. De Scipione Africano qualiter interiit. [10 § 9]

XXIII. In Sicilia mons Aetna globos igneos exundauit, adustae rupes in Lipara dissoluuntur, supernatantes pisces uis caloris excoxerat, homines adustis uitacibus suffocati sunt. [10 § 11]

XXIIII. De flagello, id est de fetore locustarum, quanta milia hominum in Africa perierunt, id est in Numidia LXXX milia hominum et circa oram maritimam plus quam CC milia hominum, apud Vticam ciuitatem XXX milia militum extincta sunt. [11 § 1]

XXV. De restauratione Carthaginis et prodigiis. de seditione Gracchi bellum ciuile gestum est. Baleares insulas Romani oppresserunt. Cn. *Domitius* Allobrogas Gallos uicit. Aetna mons ignem uomuit et longe positas ciuitates exussit, et pro ipsa clade decem annorum uectigal dimissum est. [12 § 1]

XXVI. Vbi Gallorum CLVIII [*immo* CL] milia hominum caesa uel mersa sunt, et cetera. [14 § 1]

XXVII. De Iugurtha et eius rebus dolose gestis et de ipsius ratione contra Romanos, ubi urbem infami satis elogio notauit id est uenalem et mature perituram. Iugurtha societatem cum Boccho Maurorum rege fecit. item de pugna terribili cum Iugurtha ita ut fremitu equitum suscitatus puluis caelum subtexerit, diem ademerit noctemque obduxerit et telorum tantus nimbus ingruerit, ut nulla pars corporis ab ictu tuta esset; pluuia Romanis aduersus Afros pugnantibus subuenit. Iugurtha fraude captus a Boccho catenatusque ante currum actus et in carcere strangulatus est. L. Heluii filia ictu fulminis exanimata est, equus quoque ipse, quo utebatur, exanimis procul iacuit. L. Veturius Aemiliam uirginem Vestalem furtiuo stupro polluit. praeterea duas uirgines Vestales eadem Aemilia ad participationem incesti contubernalibus sui corruptoris exposuit. Caepio proconsul capta urbe Gallorum, cui nomen est Tolosa, C milia p. auri et argenti CX milia e templo Apollinis sustulit et ad Massiliam misit. [15 § 1]

XXVIII. Vbi M. Aemilius captus interfectus est. duo filii consulis caesi, LXXX milia Romanorum trucidata et XL

milia interfecta sunt et de ipso exercitu x tantum homines, qui miserum nuntium referrent, remanserunt. hostes binis castris in praeda potiti sunt et cuncta, quae ceperant, pessum dederunt, et uestes discissae et proiectae sunt, aurum argentumque in flumen abiectum est, loricae uirorum concisae, equi gurgitibus immersi, homines laqueis ex arboribus suspensi sunt. Q. Fabius Maximum filium suum adolescentem interfecit. Marius cc milia Gallorum interfecit, LXXX milia cepit, uix tria milia fugerunt et mulieres Gallorum pro castitate omnes sese cum filiis suis interfecerunt. item de caede Gallorum nimis crudeliter acta. Publicius Malleolus matrem suam interfecit et insutus in culleum parricida in mare proiectus est. [16 § 1]

XXVIIII. De bellis ciuilibus plurimis. [17 § 1]

XXX. De inauditis et diris prodigiis, id est, ubi sub ortu solis globus ignis cum maximo caeli fragore emicuit et dum panes per conuiuia frangerentur, cruor e mediis panibus fluxit, et per septem continuos dies grando lapidum immixtis testarum fragmentis terram uerberauit, et uastissimo hiatu terrae flamma prorupit et usque in caelum extendi uisa est. praeterea uidere plures Romani globum coloris aurei caelo ad terram deuolui maioremque factum a terra in sublime ad orientem solem ferri ac magnitudine sua ipsum solem obtexisse. item infamissima orta prodigia: animalia relictis stabulis pascuisque ad siluas montesque fugerunt et canes uagi luporum ritu oberrauerunt. Marius VIII milia Marsorum interfecit. item Marius VI milia Marsorum cecidit. Sylla Aeserniam missus, *ubi* Romani *ciues et* milites artissima obsidione prem*ebantur*, maximo bello et plurima caede hostium urbem sociosque seruauit. Cn. Pompeius Picentes graui proelio fudit; qua uictoria senatus laticlauia et cetera dignitatis insignia recepit. item de uictoriis Romanorum diuersis: ubi XVIII milia Marsorum cum Frauco imperatore suo caesa sunt, capta III milia, quatuor milia profugi iugum montis conscenderant et niuibus riguerunt, alii stirpibus uel saxis reclines alii armis suis innitentes patentibus oculis dentibusque nudatis in modum niuentium uisebantur. — Vidacilius dux Picentium ueneno se interfecit, laudantibus suis factum, non tamen imitantibus. [18 § 1]

XXXI. De *Postumio Albino L. Syllae* legato lapidibus occiso et de Syllae contestatione, ubi Romanum exercitum permouit, ut XVIII milia Samnitium interfecissent. de Pompeio et de egestate inopiaque Romana et reliqua. [18 § 22]

XXXII. De initio Mithridatici belli et de ciuili bello per Marium acto. Sulpicius Marii collega seruo suo prodente prostratus est. Marius fugiens et Minturnas deductus contrususque in carcerem percussorem ad se missum solo uultu exterruit,

deinde in Africam transfugit et filio ex Vtica sollicitato Romam regressus Cinnae coniunctus est. ad profligandam rem publicam in quatuor partes exercitum diuiserunt. deinde Cn. Pompeius cum Sertorio conflixit: sescenteni ex utraque parte milites caesi sunt; in ipso concursu belli frater fratrem occidit et, cum eius cadauer agnouisset, se ipsum super eum peremit. — De bellis ciuilibus per annos XL gestis. Marius coloniam Ostiensem ui ingressus libidinem, auaritiam et crudelitatem exercuit. Pompeius fulmine afflatus interiit et de exercitu eius XI milia mortua, sex milia de parte Octauii consulis siderata sunt. deinde sequuntur uariae dissensiones atque caedes. Sylla primus tabulam proscriptionis proposuit. Gaius Marius consul a Lucretio obsidebatur et, ne in manus incideret inimicorum, cum Telesino consule [*sic*] mutua morte concurrit et cetera. [19 § 1]

XXXIII. Vbi Manlius proconsul Galliae in Hispaniam cum tribus legionibus et mille quingentis equitibus transgressus cum Hir*t*uleio pugnauit et nudatus copiis in oppidum Ilerdam paene solus refugit. Pompeius contracto apud Pal*a*ntiam exercitu uictus aufugit. ciuitatem Vxamam Pompeius euertit. Calagurrim Africanus caede et incendio deleuit. Claudius Macedonicum bellum sortitus uarias gentes in montibus Rhodopaeis ac Macedoniam depopulatus est. inter cetera autem horrida, quae exercitus suus in captiuos agebat, hoc facinus addidit, hoc est, ut raptis, cum poculo opus esset, humanorum capitum ossibus cruentis capillatisque adhuc sine horrore tamquam ueris poculis utebatur [*sic*], quoniam cruentissimi cordis erat, et reliqua. [23 § 1]

XXXIIII. De caedibus, rapinis, incendiis stuprisque gladiatorum uel fugitiuorum, quos Crassus consul uel proeliis prostrauit seu etiam cepit. de diuersis bellis temporibus paganorum gestis. [24 § 1]

CAPITVLA LIBRI VI.

I. De naturali bono hominum et ratione mentis atque iudicio, quibus genuino fauore scientiam Dei quasi arcem prospiciunt. de aduentu Saluatoris. de diis paganorum. de intelligentia noti et ignoti Dei. [1 § 1]

II. De Mithridate rege Ponti atque Armeniae et de rege Ariobarzane et de prouinciis igne ferroque a Mithridate uastatis et de multimodis caedibus Romanorum ciuium, de Archelao quoque duce Mithridatis et de clade exercitus ipsius, quem Sylla consul usque ad internecionem paene deleuit. Mithridate uero Asiae principes occidere intendente Ephesii praesidio eius excluso portas obiecerunt. de Fimbria et Flacco

et Iliensibus et urbe ipsorum, quam Fimbria deleuit sed Sylla statim reformauit, et reliqua. [1 § 29]

III. Mithridates rex dum obsedit obsessus est. de nuntio Luculli, qui VII milia passuum nando transmeauit, et reliqua. Mithridates obsessus apud Cyzicum in magnam penuriam pestilentiamque exercitum suum coartauit; ibi plus quam XXX milia hominum amisit, ipse arrepta naui clam fugit cum paucis. Lucullus Marium uicit et XXX naues regias et complures onerarias aut demersit aut cepit. Marius hostilis animi poenas luit. item Lucullus Apamiam uastauit. Mithridates Byzantium remigans perdidit naues LXXX, ipse in myoparonem transiliens Sinopen peruenit. apud Romam Catilina incesti accusatus, quod cum uirgine Vestali Fabia commisit, Catuli gratia euasit. item Lucullus restincto incendio Sinopen adquisiuit, et cetera. de Lucullo qualiter cum Mithridate et Tigrane congressus XX milia cecidit, et reliqua. [2 § 14]

IIII. Piratae multa scelera in mari committunt: quos Cn. Pompeius compressit. Pompeius successor Luculli nocte bellum commisit et de exercitu regio XL milia caesa uel capta sunt; Romani uulnerati mille, uix XL interfecti, rex solus equum manu trahens fugit. Castor Mithridatis praefectus, qui Phanagorio praeerat, interfectis amicis regis arcem occupauit et quatuor filios Mithridatis ad Romana praesidia transmisit et Pharnaces filius Mithridatis exercitum aduersus patrem duxit. Mithridates sententiam de diis suis habuit et ad uxores et paelices ac filias suas descendens uenenum omnibus dedit. quod cum ipse omnium nouissimus hausisset nec propter remedia, quibus saepe uitalia sua obstruxerat, a ueneno posset interfici, Gallum quendam militem inuitauit eique iugulum praebuit, annos natus ipse Mithridates LXXII, et reliqua. [4 § 1]

V. Hic consona fides huius historici cum libro de bello Iudaico, quem plerique Iosephi uocant. Pompeius Hierosolymam tertio mense expugnauit et ibi XIII milia Iudaeorum occidit; residui in fidem uenerunt; Hyrcanum sacerdotio restituit et Aristobulum captiuum Romam duxit. [6 § 1]

VI. Gaio Caesari tres prouinciae in quinquennium dantur cum legionibus VII. — De altercatione Heluetiorum cum Germanis et aliarum gentium plurimarum. quos Caesar difficili bello bis uictos ad deditionem coegit, tamen ex his XLVII milia occidit, ceteros in terram propriam remisit. [7 § 1]

VII. De Caesaris uictoria contra Ariouistum regem Germanorum et de testudine scutorum et ubi Belgarum gens, quae tertia pars Galliarum est, contra Gaium Caesarem exarsit, quarum distributim copia haec fuisse refertur: CCLXXII milia armatorum electissima. quae Caesar usque ad internecionem paene deleuit, et reliqua. Crassus adolescens dum apud Andi-

canos hiemat, Veneti ceterique confines in arma coniurant, legatos Romanorum uinciunt. Caesar per Crassum de rebellione gentium certior factus naues longas in Ligero [*sic*] fluuio aedificari iussit, et reliqua. Aquitani clade permoti undique exercitum contrahunt et Cantabros in auxilium uocant et obsidionem Crasso parant et in castris suis Crasso obruente deleti sunt. nam ex Aquitanis et Cantabris XXXVIII milia caesa referuntur. [7 § 6]

VIII. Caesar in Germaniam facto ponte transgreditur et iterum ipse Caesar in Britanniam pergit. Caesar a Britannis superatus est, secundo proelio et ipse uictor eos in fugam uertit et flumen Tamensi [*sic*] in Britannia uno loco tantum uadis transmeabile sudibus acutissimis praestruxit. firmissima ciuitas Trinobantum datis XL obsidibus Caesari sese dedidit; quod exemplum aliae urbes complures secutae in foedus Romanorum uenerunt. Caesar oppidum Cassouellauni graui pugna cepit. [8 § 23]

VIIII. Caesar a Britannis in Galliam reuersus repentinis bellorum tumultibus conflictatus est. Ambiorix Sabinum legatum interfecit. idem ipse cum Cicerone contendit; ubi [uallum] dum instrumenta ruralia non haberent, gladiis concidendo terram uix tribus horis uallum pedum X et fossam pedum XV in circuitu perfecerunt, praeterea CXX turres mirae altitudinis exstruxerunt. Caesar in Gallia multa milia hostium caede confecit. de Arduenna silua, quae totius Galliae maxima est. [10 § 1]

X. De Vercingetorige, cuius consilio omnes Galli ciuitates suas incenderunt; ubi de XL milibus hominum uix LXXX per fugam lapsi ad proxima Gallorum castra uenerunt; ubi Vercingetorix congregatis omnibus, qui per fugam euaserant, dixit se auctorem libertatis defendendae fore, tantum Galli uoluntatem ex consilio regis assumerent, et postea ipsi Galli regem suum ueniam precantes uelut auctorem sceleris solum dediderunt et reliqua. agger ad fontem exstructus et turris pedum LX, cuius uertex locum fontis aequauit; tunc oppidani, uidentes se et pecora sua siti exanimari, cupas pice, sebo et scindulis repletas inmisso igne in prona praecipitant easque ipsi subsequuntur. ad incidendas praedicti fontis uenas cuniculos perfodiebant; tunc oppidaui siccato fonte deditionem sui faciunt, sed iis, qui arma tulerant, Caesar manus sustulit. Caesar edomitis Gallis securus cum legionibus in Italiam rediit. [11 § 1]

XI. Crassum, in consulatu collegam Pompeii, inexplebilis cupiditatis esse dicit et ubi Horodes rex Parthorum legatum ad eum mittit: a quo increpitus, cur contra foedus Luculli Euphraten transierit et ideo pro auro Parthico Serico ferro

oneraretur, et reliqua. de Romani status mutatione, qui uelut forma Oceani maris, quae omni die dispar per VII dies attollitur incrementis, insequentibus totidem diebus naturali damno et defectu interiore subducitur. Lucullus Asiam, Pompeius Hispaniam, Caesar Galliam perdomuit, Romanumque imperium usque ad extremos propemodum terrae terminos propagatum est. [18 § 1]

XII. Romanae urbis plurimam partem ignis inuasit. Caesar uictor rediens ex Gallia decerni sibi absenti alterum consulatum poposcit et contradictum est a Marcello consule adnitente Pompeio atque ipse Pompeius et omnis senatus Caesaris uiribus crescentibus in Graeciam transuecti sunt. Caesar Romam uenit negatamque sibi ex aerario pecuniam fractis foribus inuasit protulitque ex eo pondo IIII milia CXXXV, argenti pondo prope nongenta milia. inde digressus Ariminum ad legiones, mox Alpis transuectus Massiliam uenit. inde ad Hispanias contendit. de Apolline dicit, quem ferunt poetae magno serpente interfecto, totius uaticinationis auctore, heredem et sedis et diuinationis et nominis extitisse et inter cetera spumantibus buccis rabidoque discursu omnis furiatorum ructat insania. de ciuili bello inter Pompeium et Caesarem. Pompeius LXXX et VIII cohortes triplici ordine locauit; peditum XL milia fuerunt, equites in sinistro cornu sescenti, in dextro quingenti, reges multi, senatores equitesque Romani plurimi absque magna copia armaturarum. Caesar similiter LXXX cohortes triplici ordine disposuit, cui fuerunt minus quam XXX milia peditum, equites mille. hic historiographus laudat concordiam, si teneatur. Pompeius in Aegypto occisus est. perlato ad Caesarem capite et anulo eius fleuit. [14 § 5]

XIII. Achillas dux regius imbutus semel Pompeii sanguine Caesaris necem meditabatur et in ipso proelio regia classis forte subducta incendi iubetur; quae flamma dum [*sic*] partem urbis inuasisset, XL milia librorum proximis aedibus condita exussit. [15 § 30]

XIIII. Caesarianorum militum multitudo magna perimitur et omnes interfectores Pompeii occiduntur. Caesar submersa, quam conscenderat, naui per CC passus una manu eleuata, quae chartas tenebat, ad nauem natando peruenit. post hoc cum rege adolescente proeliatus est — in quo bello *XX* milia hominum caeduntur, $\overline{XII}$ cum LXX longissimis nauibus delentur, D ex uictoribus perimuntur, rex ipse mersus necatusque est eiusque lorica aurea Alexandriam praemissa est — et Alexandrinos subdidit. [15 § 33]

XV. Postea Caesar Romam uenit dictator consulque creatus in Africam transiit et pugnans cum Iuba et Scipione magnam hominum multitudinem interfecit, castra diripuit, LX elephantos

cepit. Cato, Iuba, Petreius ipsi se suis gladiis iugulauerunt. Caesar Pompeii nepotes iussit occidi; inde urbem ingressus et inde in Hispanias profectus xvii. die Saguntum uenit, et reliqua. [16 § 3 postea]

XVI. Caesar Romam rediens in curia occisus est et corpus eius raptum populi dolentes fragmentis tribunalium ac subselliorum cremabant, et reliqua. [17 § 1]

XVII. Iulio Caesare interfecto Octauianus, qui postea Augustus est dictus, rerum summa potitus bella plurima gessit et Antonium uicit et fugauit. Caesar Antonium recepit in gratiam atque obsidem reconciliationis filiam eius matrimonio sortitus est. pugna non uirtute Antonii sed Caesaris felicitate confecta est, et reliqua. [18 § 1]

XVIII. De Fuluia uxore Antonii, quae Caesarem contumeliis et insidiis petiit; a quo propulsata ad Antonium concessit in Graeciam. Sex. Pompeius oram Italiae uastauit, Sicilia praerepta Romam fame affecit, mox triumuiri cum eo pacem fecerunt, et reliqua. [18 § 17]

XVIIII. De xliiii legionibus, quae tunc sub imperio Caesaris erant. milites pro accipiendis agris tumultus excitauerunt sed Caesar xx milia exauctorauit militum, $\overline{XX}$ seruorum dominis restituit, VI, quorum domini non extabant, in crucem egit. [18 § 33]

XX. Vbi oleum e terra exundauit et largissimo riuo per totum diem fluxit. Antonius Artabanen regem Armeniae dolo cepit; quem argentea catena uinctum ad confessionem thesaurorum regiorum coegit et magnam uim auri argentique abstulit; qua elatus pecunia et bellum Caesaris contempsit et uxori suae, sorori Caesaris, repudium dedit et Cleopatram sibi ex Alexandria occurrere praecepit. et ubi dixit: r e m i s a l u i s i n t; n a m r e m i g e s n o n d e e r u n t. de bello famoso, quod apud Actium fuit, et cetera. Antonius Caesare insequente sese ferro transuerberauit; Cleopatra se seruari ad triumphum intelligens in sinistro brachio uoluntarie tacta serpentis morsu interiit, et cetera. [18 § 34 his]

XXI. De Augusto Caesare et de Epiphania, quod nos dicimus apparitionem. [20 § 1]

XXII. Caesar ex Apollonia rediens urbem ingreditur, hora circiter tertia circulus ad speciem caelestis arcus orbem solis ambiit. in diebus ipsis fons olei de taberna meritoria per totum diem fluxit. hic optima comparatio siue explanatio de ipso fonte olei. [20 § 5]

XXIII. De Cantabris atque *Asturibus*, duabus fortissimis Hispaniae gentibus, quae Gallaeciae prouinciae portio sunt, Romano imperio rebellantibus; quas Caesar uel per se uel per legatos suos aut fame confecit aut caede deleuit uel armis

subegit. Eous Indus et Scytha Boreus legatos ad Caesarem mittunt, quem etiam apud Tarraconensem urbem inueniunt et ut Alexandro Magno gloriam dicunt. Pannonios nouo motu intumescentes Tiberius caede deleuit et Germanos bello arripuit; e quibus XL milia captiuorum abduxit. Caesar Augustus prae dolore amissi exercitus, qui superbia Quintilii est deletus, parieti caput collidens clamabat, et reliqua. [21 § 1]

XXIIII. Caesar ab oriente usque in occidentem, a septentrione in meridiem cunctis gentibus una pace compositis Iani portas tertio clausit. Caesar Augustus leges plurimas statuit atque dominum se appellari uetuit et neque a filiis neque a nepotibus dominum se dici passus est, et reliqua. [22 § 1]

CAPITVLA LIBRI VII.

I. Comparatio responsionis contra paganos; item responsio contra paganos et de Ioue et de fine Babyloniae et exordio Romae, nec non et de Macedonico regno et Africano, uel de natiuitate Abraham et Christi, et quantis bonis abundauerit annus, quo Christus natus est. [1 § 1]

II. Vbi Christus ciuis Romanus asscriptus est et ubi Caesar Augustus nepotem suum Gaium ad ordinandas Aegypti Syriaeque prouincias misit. [3 § 1]

III. De fine Augusti et successione Tiberii et de Germanico Drusi filio. de modestia Tiberii imperatoris. de pastore bono. de relatione Pilati de deitate Christi ad Tiberium, relatio Tiberii imperatoris ad senatum, ut Christus deus haberetur. de Seiano praefecto, et reliqua. — De tempore passionis Christi et de terrae motu, et reliqua. de clade Iudaeorum et de Asiae immunitate. [4 § 1]

IIII. De Gaio Caligula, et reliqua. de profanatione templi et de fine Pilati. de fine Gaii Caligulae et de libellis siue uenenis eius, et reliqua. [5 § 1]

V. De Claudio imperatore, in cuius regni exordio Petrus apostolus Romam ueniens Christum praedicauit. de clementia Claudii et de miraculo in rebellionibus facto, et cetera. de fame sub Claudio, quam prophetae praenuntiauerant. de Helena regina. de insula, quae de profundo emicuit spatio stadiorum xxx extenta. de strage Iudaeorum. de tanta fame Romae, ut imperator correptus a populo conuiciis ac fragminibus panis turpissime infestatus in Palatium fugiens furorem plebis euaserit. [6 § 1]

VI. De successione Neronis et sceleribus eius nimiis et retibus aureis, ubi piscabatur, et de ipsius Neronis expensa, ubi a senatu centies centena milia sestertium annua sibi conferri imperauit. de occisione beatorum apostolorum Petri et Pauli. de ortu Galbae et fine Neronis. [7 § 1]

VII. Galba imperium sibi apud Hispaniam usurpans mox Romam uenit et septimo mense iugulatus est. de Othone et Vitellio atque Vespasiano, qui imperia simul atque arma rapuerunt. de Vitellii crudelitate et quali morte uitam finierit. [8 § 1]

VIII. De duce Vespasiano et de Iudaeis, qui extinctis Romanis praesidiis legatum Syriae suppetias ferentem rapta aquila et caesis copiis fugauerunt, et reliqua. de Iosepho Iudaeo et Tito et euersione templi et de numero interfectorum uel per totum orbem dispersorum. Vespasianus et Titus de Iudaeis triumphum agentes urbem ingressi sunt. bellis ac tumultibus compressis sexto Ianus clauditur. deinde res publica in immensum prouehitur: siquidem Achaia, Lycia, Rhodus, Byzantium, Samus, Thracia, Cilicia, Commagene Romanis legibus paruerunt, tres ciuitates Cypri terrae motu corruerunt et magna pestilentia Romae fuit. Vespasianus profluuio uentris est mortuus. [9 § 1]

VIIII. Titus biennio post Vespasianum regnauit. tam tranquillus fuit ut nullius sanguinem in imperio suo fuderit. tunc Romae orto incendio plurimae aedes concrematae sunt. abrupto Bebii [*sic*] montis uertice magna profunduntur incendia torrentibusque flammarum uicina regionis deleta sunt. Titus in eadem uilla, qua pater eius, morbo absumptus est. [9 § 13]

X. De Domitiano fratre Titi. hic enim per totam orbem ecclesiam Christi persequebatur et dominum se uocari ac deum scribi colique iussit. de persecutione secunda, quando beatissimus Iohannes in Pathmos [*sic*] insulam relegatus est, et genere Dauid interfecto. Domitianus a suis in Palatio necatus est. [10 § 1]

XI. De Nerua admodum sene imperatore et Traiano. hic primum edicto suo omnes exules reuocauit; tunc est apostolus Iohannes de exilio Ephesum rediit. deinde Nerua obiit. [11 § 1]

XII. De Traiano, ubi tradente Nerua rei publicae gubernacula suscepit et in persequendis Christianis sententiam dedit. domus aurea a Nerone condita repente conflagrauit. de terrae motu et collapsione IIII ciuitatum Asiae et duarum Graeciae, trium quoque Galatiae. Pantheum Romae concrematum est. de rebellione Iudaeorum. Traianus profluuio uentris extinctus est. [12 § 1]

XIII. Hadrianus, consobrinae Traiani filius, principatum adeptus est. ipse praecepit, ut nemini liceret Christianos sine obiectu criminis aut probatione damnare, et pater patriae nuncupatus uitam finiuit. nam ipse Hierosolymam reparauit et praecepit, ut Christianis liceret ipsam urbem ingredi, non Iudaeis, quam etiam Aeliam pro suo nomine [*sic*] uocari praecepit. [13 § 1]

XIIII. Antoninus cognomento Pius tranquille patriam gubernauit ita ut merito Pius et pater patriae nominatus sit. de

Valentino haeresiarcha et Cerdone et de Iustino Christianae partis legato. Antoninus morbo correptus interiit. [14 § 1]

XV. De Marco Antonino Vero et de Aurelio Commodo, quorum tempore Parthicum bellum admirabili felicitate gestum est, et reliqua. item de Marco Antonino et de persecutione quarta uel de pluuia Romanorum castris illapsa, et reliqua. Antoninus in Pannonia repentino morbo obiit. [15 § 1]

XVI. Lucius Antoninus aduersus Germanos bellum feliciter gessit. Capitolium fulmine concrematum est. Commodus strangulatus uitam finiuit. de imperatoribus Heluio Pertinace et Iuliano. [16 § 1]

XVII. Seuerus genere Afer imperium x et vii annis tenuit rexitque rem publicam fortissime, quintam etiam persecutionem in Christanos exercuit. de expeditione Seueri ad Britanniam. de uallo a Seuero facto et de obitu eius. [17 § 1]

XVIII. Aurelius Antoninus Bassianus principatum adeptus nihil aliud ad sui memoriam reliquit nisi asperitatem et intemperantiam libidinis. hic inter Edessam et Carras occisus est. [18 § 1]

XVIIII. Marcus Aurelius Antoninus annis IIII tenuit imperium. hic militari tumultu Romae interiit. [18 § 4]

XX. Aurelius Alexander senatus uoluntate imperator creatus est. cuius mater Mammea Origenem presbyterum audire curauit. hic in Persas expeditione facta Xerxem oppressit. [18 § 6]

XXI. De Maximino imperatore et persecutione sexta in Christianos. [19 § 1]

XXII. De imperatore Gordiano, qui admodum puer in oriente contra Parthos ingentibus proeliis prospere gestis a suis super Euphraten occisus est. [19 § 3]

XXIII. De Philippo, primo omnium imperatore Christiano. hic filium suum consortem regni fecit, sed ambo fraude Decii necati sunt. [20 § 1]

XXIIII. De imperatore Decio filioque eius. hic persecutione septima dispersit feralia edicta in Christianos. [21 § 1]

XXV. De Gallo et Volusiano et pestilentia generali. de Aemiliano tyranno. [21 § 4]

XXVI. De Valeriano et Gallieno et de poena Valeriani propter Christianorum persecutionem uel propter multarum gentium in Romanorum fines inuasionem. de Tarracona, de Postumo tyranno, de Aemiliano. [22 § 1]

XXVII. De Mario, de Victorino, de Tetrico, de Odenato et fine Gallieni. [22 § 11 post m.]

XXVIII. De Claudio et gestis eius, de strage Gothorum et obitu Claudii. [23 § 1]

XXVIIII. De Aureliani temporibus et gestis eius. [23 § 3]

XXX. De Fausto imperatore. [24 § 1]

XXXI. De Probo successore et de Saturnino Proculo et de Bonoso. [24 § 2]

XXXII. De Caro et filiis eius, de bello Parthico, de fine Cari. [24 § 4]

XXXIII. De Diocletiano et fine Carini et de Maximiano imperatore. de Carausio et factionibus eius, de Narseo et de Maximiano Augusto. item Diocletianus Constantium et Maximianum Galerium Caesares legit. de clade Alamannorum. de decima persecutione in Christianos. de terrae motu in Syria. de Diocletiano et Maximiano, quod purpuram et imperium deposuerunt. de Galerio et Constantio, qui primi imperium in duas partes determinauerunt. de fine Constantii. [25 § 1]

XXXIIII. De Constantini principatu. sermo contra paganos de x persecutionibus a Nerone usque ad Maximianum. commemoratio de x plagis Aegypti, et reliqua. [26 § 1]

XXXV. De imperatore Constantino Christiano et de aliis imperatoribus, qui post ipsum Christiani creati sunt excepto Iuliano. de Maxentio et de resumpta Maximiani tyrannide et de fine eius. de Licinii principatu et de Galerii poena uel de fine eius. Constantinus pacem ecclesiis indulsit. de fine Maxentii. de occisione Maximini et cetera. de Arrii [*sic*] tempore. de Crispi et Licinii nece. de Constantinopoli. de Gothorum internecione. de Dalmatio Caesare et fine Constantini. [28 § 1]

XXXVI. De Constantino et Constantio Constanteque principibus. item de Arrio et Constantio. de terrae motu in partibus orientis. de fine Constantini iunioris. de interfectione Constantis. de Magnentio tyranno. de Veteranione imperatore a militibus facto. de Nepotiano tyranno. de Constantini Magnentique bello. de Iuliano et fine Constantii. [29 § 1]

XXXVII. De Iuliani imperio et persecutione eius. [30 § 1]

XXXVIII. De Iouiano imperatore. [31 § 1]

XXXVIIII. De Valentiniano imperatore et Procopio tyranno et terrae motu per totum orbem facto. [32 § 1]

XL. De Valente Arriani dogmatis assertore. de Gratiano imperatore, cuius temporibus lana de nubibus pluuiae mixta defluxit. de Athanarico rege Gothorum, qui Christianos puniuit. de Valentiniano, qui Saxones oppressit. de gente Burgundionum. de obitu Valentiniani. de Valentiniano iuniore. [32 § 6]

XLI. De persecutione Valentis in monachos. de Firmo Maurorum rege et de comite Theodosio, qui ipsum Firmum occidit. de fine Theodosii. de Gratiano, qui impari numero militum maximam multitudinem hostium Romanorum magna felicitate superauit. de Valentis temporibus, quando gens Hunorum exarsit in Gothos sedibusque expulit antiquis; qui a Valente suscepti sunt sine pactione, deinde fame et iniuriis adacti uicto Valentis exercitu per Thraciam fugerunt.

de bello Valentis cum Gothis et de miserabili fine eius, et reliqua. [33 § 1]

XLII. De electione Theodosii a Gratiano et ad imperium adscito; qui Theodosius bellum gerens cum Gothis et Hunis et Alanis eosque uincens Constantinopolim uictor intrauit, deinde cum Athanarico rege Gothorum foedus percussit, qui statim obiit uniuersaeque gentes Gothorum Theodosii imperio se dediderunt. legati Persarum a Theodosio pacem petunt. de Arcadio et Gratiano et Valentiniano. [34 § 1]

XLIII. De aduentu Theodosii in Aquileiam et de uictoria ipsius contra Maximum et de fine Andragathii comitis, et reliqua. Sequuntur bella externa et ciuilia et finis Valentiniani iunioris. de Arbogaste et Eugenio tyranno. de oratione Theodosii et signo crucis, quo bellum inchoans supra dictos tyrannos deuicit. de fine eorundem tyrannorum, et reliqua. [35 § 1]

XLIIII. De Arcadio Augusto, qui imperium Theodosio filio moriens tradit. de Gildone comite et Mascezile fratre eius. Mascezil Caprariam insulam adiit et propter preces sanctos Dei secum sumpsit. de Ambrosio episcopo, qui in somnis [*sic*] Mascezili apparuit. de uictoria, quam per ieiunia et preces sanctorum consecutus est. de insolentia Mascezilis, qua ecclesiam Dei temerare ausus est et fine eius. ratio de Rufino et Stilichone et Alarico rege et crebris dilacerationibus barbararum gentium. de Radag*a*iso omnium hostium immanissimo Italiam inuadente et Romanum sanguinem diis suis uouente. de concursu paganorum in urbe Roma. de instaurandis culturis idolorum. de duobus potentissimis regibus et duobus Gothorum populis Romam terrore quassantibus, et reliqua. de continentia et fide Honorii, de qua contra immanissimum hostem Radagaisum duo duces Gothorum assunt Romanis in auxilium. deinde Radagaisus diuinitus territus in Faes*u*lanos montes cum suis secessit, et cetera. de fuga Radagaisi et fine eius. de direptione Gothorum. de Stilichone comite Vuandalorum et Eucherio et internecione eorum. de Alarico Romam ingresso. de praecepto, ut, siqui in basilicas apostolorum P. et P. confugerent, securi essent. de absentia Innocentii papae. de sacra Dei uirgine et uasis apostoli Petri, et reliqua. [36 § 1]

XLV. De Placidia Theodosii filia ab Athaulfo capta et in uxorem assumpta. item de Stilichone et de gentibus barbaris. de Gratiano et eius fine. de Constantino et eius profectione in Gallias, et cetera. de Constante ex monacho Caesare facto, et reliqua. [40 § 1 uel § 2]

XLVI. De Honorio imperatore et Constantio comite et eius expeditione in Galliam. de fine Constantini. de Con-

stante Constantini filio. de Gerontio, Maximo, Iouiano, Sebastiano, Attalo tyrannis aliisque quam plurimis. [42 § 1]

XLVII. Item de Constantio comite, qui Gothos a Narbona expulit et in Hispaniam abire coegit. item de Athaulfo et Placidia et moribus eius et de Athaulfi occisione. de Segerico et fine eius. de Valia, qui pacem cum Honorio imperatore datis obsidibus pepigit et Placidiam imperatoris sororem honorifice habitam fratri reddidit Romanaeque securitati periculum suum optulit, ut contra ceteras gentes pugnans Romanis uinceret, et reliqua. [43 § 1]

et Iliensibus et urbe ipsorum, quam Fimbria deleuit sed Sylla statim reformauit, et reliqua. [1 § 29]

III. Mithridates rex dum obsedit obsessus est. de nuntio Luculli, qui VII milia passuum nando transmeauit, et reliqua. Mithridates obsessus apud Cyzicum in magnam penuriam pestilentiamque exercitum suum coartauit; ibi plus quam XXX milia hominum amisit, ipse arrepta naui clam fugit cum paucis. Lucullus Marium uicit et XXX naues regias et complures onerarias aut demersit aut cepit. Marius hostilis animi poenas luit. item Lucullus Apamiam uastauit. Mithridates Byzantium remigans perdidit naues LXXX, ipse in myoparonem transiliens Sinopen peruenit. apud Romam Catilina incesti accusatus, quod cum uirgine Vestali Fabia commisit, Catuli gratia euasit. item Lucullus restincto incendio Sinopen adquisiuit, et cetera. de Lucullo qualiter cum Mithridate et Tigrane congressus XX milia cecidit, et reliqua. [2 § 14]

IIII. Piratae multa scelera in mari committunt: quos Cn. Pompeius compressit. Pompeius successor Luculli nocte bellum commisit et de exercitu regio XL milia caesa uel capta sunt; Romani uulnerati mille, uix XL interfecti, rex solus equum manu trahens fugit. Castor Mithridatis praefectus, qui Phanagorio praeerat, interfectis amicis regis arcem occupauit et quatuor filios Mithridatis ad Romana praesidia transmisit et Pharnaces filius Mithridatis exercitum aduersus patrem duxit. Mithridates sententiam de diis suis habuit et ad uxores et paelices ac filias suas descendens uenenum omnibus dedit. quod cum ipse omnium nouissimus hausisset nec propter remedia, quibus saepe uitalia sua obstruxerat, a ueneno posset interfici, Gallum quendam militem inuitauit eique iugulum praebuit, annos natus ipse Mithridates LXXII, et reliqua. [4 § 1]

V. Hic consona fides huius historici cum libro de bello Iudaico, quem plerique Iosephi uocant. Pompeius Hierosolymam tertio mense expugnauit et ibi XIII milia Iudaeorum occidit; residui in fidem uenerunt; Hyrcanum sacerdotio restituit et Aristobulum captiuum Romam duxit. [6 § 1]

VI. Gaio Caesari tres prouinciae in quinquennium dantur cum legionibus VII. — De altercatione Heluetiorum cum Germanis et aliarum gentium plurimarum. quos Caesar difficili bello bis uictos ad deditionem coegit, tamen ex his XLVII milia occidit, ceteros in terram propriam remisit. [7 § 1]

VII. De Caesaris uictoria contra Ariouistum regem Germanorum et de testudine scutorum et ubi Belgarum gens, quae tertia pars Galliarum est, contra Gaium Caesarem exarsit, quarum distributim copia haec fuisse refertur: CCLXXII milia armatorum electissima. quae Caesar usque ad internecionem paene deleuit, et reliqua. Crassus adolescens dum apud Andi-

canos hiemat, Veneti ceterique confines in arma coniurant, legatos Romanorum uinciunt. Caesar per Crassum de rebellione gentium certior factus naues longas in Ligero [*sic*] fluuio aedificari iussit, et reliqua. Aquitani clade permoti undique exercitum contrahunt et Cantabros in auxilium uocant et obsidionem Crasso parant et in castris suis Crasso obruente deleti sunt. nam ex Aquitanis et Cantabris XXXVIII milia caesa referuntur. [7 § 6]

VIII. Caesar in Germaniam facto ponte transgreditur et iterum ipse Caesar in Britanniam pergit. Caesar a Britannis superatus est, secundo proelio et ipse uictor eos in fugam uertit et flumen Tamensi [*sic*] in Britannia uno loco tantum uadis transmeabile sudibus acutissimis praestruxit. firmissima ciuitas Trinobantum datis XL obsidibus Caesari sese dedidit; quod exemplum aliae urbes complures secutae in foedus Romanorum uenerunt. Caesar oppidum Cassouellauni graui pugna cepit. [8 § 23]

VIIII. Caesar a Britannis in Galliam reuersus repentinis bellorum tumultibus conflictatus est. Ambiorix Sabinum legatum interfecit. idem ipse eum Cicerone contendit; ubi [uallum] dum instrumenta ruralia non haberent, gladiis concidendo terram uix tribus horis uallum pedum X et fossam pedum XV in circuitu perfecerunt, praeterea CXX turres mirae altitudinis exstruxerunt. Caesar in Gallia multa milia hostium caede confecit. de Arduenna silua, quae totius Galliae maxima est. [10 § 1]

X. De Vercingetorige, cuius consilio omnes Galli ciuitates suas incenderunt; ubi de XL milibus hominum uix LXXX per fugam lapsi ad proxima Gallorum castra uenerunt; ubi Vercingetorix congregatis omnibus, qui per fugam euaserant, dixit se auctorem libertatis defendendae fore, tantum Galli uoluntatem ex consilio regis assumerent, et postea ipsi Galli regem suum ueniam precantes uelut auctorem sceleris solum dediderunt et reliqua. agger ad fontem exstructus et turris pedum LX, cuius uertex locum fontis aequauit; tunc oppidani, uidentes se et pecora sua siti exanimari, cupas pice, sebo et scindulis repletas inmisso igne in prona praecipitant easque ipsi subsequuntur. ad incidendas praedicti fontis uenas cuniculos perfodiebant; tunc oppidani siccato fonte deditionem sui faciunt, sed iis, qui arma tulerant, Caesar manus sustulit. Caesar edomitis Gallis securus cum legionibus in Italiam rediit. [11 § 1]

XI. Crassum, in consulatu collegam Pompeii, inexplebilis cupiditatis esse *dicit* et ubi Horodes rex Parthorum legatum ad eum mittit: a quo increpitus, cur contra foedus Luculli Euphraten transierit et ideo pro auro Parthico Serico ferro

oneraretur, et reliqua. de Romani status mutatione, qui uelut forma Oceani maris, quae omni die dispar per VII dies attollitur incrementis, insequentibus totidem diebus naturali damno et defectu interiore subducitur. Lucullus Asiam, Pompeius Hispaniam, Caesar Galliam perdomuit, Romanumque imperium usque ad extremos propemodum terrae terminos propagatum est. [13 § 1]

XII. Romanae urbis plurimam partem ignis inuasit. Caesar uictor rediens ex Gallia decerni sibi absenti alterum consulatum poposcit et contradictum est a Marcello consule adnitente Pompeio atque ipse Pompeius et omnis senatus Caesaris uiribus crescentibus in Graeciam transuecti sunt. Caesar Romam uenit negatamque sibi ex aerario pecuniam fractis foribus inuasit protulitque ex eo pondo IIII milia CXXXV, argenti pondo prope nongenta milia. inde digressus Ariminum ad legiones, mox Alpis transuectus Massiliam uenit. inde ad Hispanias contendit. de Apolline dicit, quem ferunt poetae magno serpente interfecto, totius uaticinationis auctore, heredem et sedis et diuinationis et nominis extitisse et inter cetera spumantibus buccis rabidoque discursu omnis furiatorum ructat insania. de ciuili bello inter Pompeium et Caesarem. Pompeius LXXX et VIII cohortes triplici ordine locauit; peditum XL milia fuerunt, equites in sinistro cornu sescenti, in dextro quingenti, reges multi, senatores equitesque Romani plurimi absque magna copia armaturarum. Caesar similiter LXXX cohortes triplici ordine disposuit, cui fuerunt minus quam XXX milia peditum, equites mille. hic historiographus laudat concordiam, si teneatur. Pompeius in Aegypto occisus est. perlato ad Caesarem capite et anulo eius fleuit. [14 § 5]

XIII. Achillas dux regius imbutus semel Pompeii sanguine Caesaris necem meditabatur et in ipso proelio regia classis forte subducta incendi iubetur; quae flamma dum [*sic*] partem urbis inuasisset, XL milia librorum proximis aedibus condita exussit. [15 § 30]

XIIII. Caesarianorum militum multitudo magna perimitur et omnes interfectores Pompeii occiduntur. Caesar submersa, quam conscenderat, naui per CC passus una manu eleuata, quae chartas tenebat, ad nauem natando peruenit. post hoc cum rege adolescente proeliatus est — in quo bello *XX* milia hominum caeduntur, $\overline{\text{XII}}$ cum LXX longissimis nauibus delentur, D ex uictoribus perimuntur, rex ipse mersus necatusque est eiusque lorica aurea Alexandriam praemissa est — et Alexandrinos subdidit. [15 § 33]

XV. Postea Caesar Romam uenit dictator consulque creatus in Africam transiit et pugnans cum Iuba et Scipione magnam hominum multitudinem interfecit, castra diripuit, LX elephantos

cepit. Cato, Iuba, Petreius ipsi se suis gladiis iugulauerunt. Caesar Pompeii nepotes iussit occidi; inde urbem ingressus et inde in Hispanias profectus XVII. die Saguntum uenit, et reliqua. [16 § 3 postea]

XVI. Caesar Romam rediens in curia occisus est et corpus eius raptum populi dolentes fragmentis tribunalium ac subselliorum cremabant, et reliqua. [17 § 1]

XVII. Iulio Caesare interfecto Octauianus, qui postea Augustus est dictus, rerum summa potitus bella plurima gessit et Antonium uicit et fugauit. Caesar Antonium recepit in gratiam atque obsidem reconciliationis filiam eius matrimonio sortitus est. pugna non uirtute Antonii sed Caesaris felicitate confecta est, et reliqua. [18 § 1]

XVIII. De Fuluia uxore Antonii, quae Caesarem contumeliis et insidiis petiit; a quo propulsata ad Antonium concessit in Graeciam. Sex. Pompeius oram Italiae uastauit, Sicilia praerepta Romam fame affecit, mox triumuiri cum eo pacem fecerunt, et reliqua. [18 § 17]

XVIIII. De XLIIII legionibus, quae tunc sub imperio Caesaris erant. milites pro accipiendis agris tumultus excitauerunt sed Caesar XX milia exauctorauit militum, XX seruorum dominis restituit, VI, quorum domini non extabant, in crucem egit. [18 § 33]

XX. Vbi oleum e terra exundauit et largissimo riuo per totum diem fluxit. Antonius Artabanen regem Armeniae dolo cepit; quem argentea catena uinctum ad confessionem thesaurorum regiorum coegit et magnam uim auri argentique abstulit; qua elatus pecunia et bellum Caesaris contempsit et uxori suae, sorori Caesaris, repudium dedit et Cleopatram sibi ex Alexandria occurrere praecepit. et ubi dixit: remi salui sint; nam remiges non deerunt. de bello famoso, quod apud Actium fuit, et cetera. Antonius Caesare insequente sese ferro transuerberauit; Cleopatra se seruari ad triumphum intelligens in sinistro brachio uoluntarie tacta serpentis morsu interiit, et cetera. [18 § 34 bis]

XXI. De Augusto Caesare et de Epiphania, quod nos dicimus apparitionem. [20 § 1]

XXII. Caesar ex Apollonia rediens urbem ingreditur, hora circiter tertia circulus ad speciem caelestis arcus orbem solis ambiit. in diebus ipsis fons olei de taberna meritoria per totum diem fluxit. hic optima comparatio siue explanatio de ipso fonte olei. [20 § 5]

XXIII. De Cantabris atque Asturi*bus*, duabus fortissimis Hispaniae gentibus, quae Gallaeciae prouinciae portio sunt, Romano imperio rebellantibus; quas Caesar uel per se uel per legatos suos aut fame confecit aut caede deleuit uel armis

subegit. Eous Indus et Scytha Boreus legatos ad Caesarem mittunt, quem etiam apud Tarraconensem urbem inueniunt et ut Alexandro Magno gloriam dicunt. Pannonios nouo motu intumescentes Tiberius caede deleuit et Germanos bello arripuit; e quibus XL milia captiuorum abduxit. Caesar Augustus prae dolore amissi exercitus, qui superbia Quintilii est deletus, parieti caput collidens clamabat, et reliqua. [21 § 1]

XXIIII. Caesar ab oriente usque in occidentem, a septentrione in meridiem cunctis gentibus una pace compositis Iani portas tertio clausit. Caesar Augustus leges plurimas statuit atque dominum se appellari uetuit et neque a filiis neque a nepotibus dominum se dici passus est, et reliqua. [22 § 1]

CAPITVLA LIBRI VII.

I. Comparatio responsionis contra paganos; item responsio contra paganos et de Ioue et de fine Babyloniae et exordio Romae, nec non et de Macedonico regno et Africano, uel de natiuitate Abraham et Christi, et quantis bonis abundauerit annus, quo Christus natus est. [1 § 1]

II. Vbi Christus ciuis Romanus asscriptus est et ubi Caesar Augustus nepotem suum Gaium ad ordinandas Aegypti Syriaeque prouincias misit. [3 § 1]

III. De fine Augusti et successione Tiberii et de Germanico Drusi filio. de modestia Tiberii imperatoris. de pastore bono. de relatione Pilati de deitate Christi ad Tiberium, relatio Tiberii imperatoris ad senatum, ut Christus deus haberetur. de Seiano praefecto, et reliqua. — De tempore passionis Christi et de terrae motu, et reliqua. de clade Iudaeorum et de Asiae immunitate. [4 § 1]

IIII. De Gaio Caligula, et reliqua. de profanatione templi et de fine Pilati. de fine Gaii Caligulae et de libellis siue uenenis eius, et reliqua. [5 § 1]

V. De Claudio imperatore, in cuius regni exordio Petrus apostolus Romam ueniens Christum praedicauit. de clementia Claudii et de miraculo in rebellionibus facto, et cetera. de fame sub Claudio, quam prophetae praenuntiauerant. de Helena regina. de insula, quae de profundo emicuit spatio stadiorum xxx extenta. de strage Iudaeorum. de tanta fame Romae, ut imperator correptus a populo conuiciis ac fragminibus panis turpissime infestatus in Palatium fugiens furorem plebis euaserit. [6 § 1]

VI. De successione Neronis et sceleribus eius nimiis et retibus aureis, ubi piscabatur, et de ipsius Neronis expensa, ubi a senatu centies centena milia sestertium annua sibi conferri imperauit. de occisione beatorum apostolorum Petri et Pauli. de ortu Galbae et fine Neronis. [7 § 1]

VII. Galba imperium sibi apud Hispaniam usurpans mox Romam uenit et septimo mense iugulatus est. de Othone et Vitellio atque Vespasiano, qui imperia simul atque arma rapuerunt. de Vitellii crudelitate et quali morte uitam finierit. [8 § 1]

VIII. De duce Vespasiano et de Iudaeis, qui extinctis Romanis praesidiis legatum Syriae suppetias ferentem rapta aquila et caesis copiis fugauerunt, et reliqua. de Iosepho Iudaeo et Tito et euersione templi et de numero interfectorum uel per totum orbem dispersorum. Vespasianus et Titus de Iudaeis triumphum agentes urbem ingressi sunt. bellis ac tumultibus compressis sexto Ianus clauditur. deinde res publica in immensum prouehitur: siquidem Achaia, Lycia, Rhodus, Byzantium, Samus, Thracia, Cilicia, Commagene Romanis legibus paruerunt, tres ciuitates Cypri terrae motu corruerunt et magna pestilentia Romae fuit. Vespasianus profluuio uentris est mortuus. [9 § 1]

VIIII. Titus biennio post Vespasianum regnauit. tam tranquillus fuit ut nullius sanguinem in imperio suo fuderit. tunc Romae orto incendio plurimae aedes concrematae sunt. abrupto Bebii [*sic*] montis uertice magna profunduntur incendia torrentibusque flammarum uicina regionis deleta sunt. Titus in eadem uilla, qua pater eius, morbo absumptus est. [9 § 13]

X. De Domitiano fratre Titi. hic enim per totam orbem ecclesiam Christi persequebatur et dominum se uocari ac deum scribi colique iussit. de persecutione secunda, quando beatissimus Iohannes in Pathmos [*sic*] insulam relegatus est, et genere Dauid interfecto. Domitianus a suis in Palatio necatus est. [10 § 1]

XI. De Nerua admodum sene imperatore et Traiano. hic primum edicto suo omnes exules reuocauit; tunc est apostolus Iohannes de exilio Ephesum rediit. deinde Nerua obiit. [11 § 1]

XII. De Traiano, ubi tradente Nerua rei publicae gubernacula suscepit et in persequendis Christianis sententiam dedit. domus aurea a Nerone condita repente conflagrauit. de terrae motu et collapsione IIII ciuitatum Asiae et duarum Graeciae, trium quoque Galatiae. Pantheum Romae concrematum est. de rebellione Iudaeorum. Traianus profluuio uentris extinctus est. [12 § 1]

XIII. Hadrianus, consobrinae Traiani filius, principatum adeptus est. ipse praecepit, ut nemini liceret Christianos sine obiectu criminis aut probatione damnare, et pater patriae nuncupatus uitam finiuit. nam ipse Hierosolymam reparauit et praecepit, ut Christianis liceret ipsam urbem ingredi, non Iudaeis, quam etiam Aeliam pro suo nomine [*sic*] uocari praecepit. [13 § 1]

XIIII. Antoninus cognomento Pius tranquille patriam gubernauit ita ut merito Pius et pater patriae nominatus sit. de

Valentino haeresiarcha et Cerdone et de Iustino Christianae partis legato. Antoninus morbo correptus interiit. [14 § 1]

XV. De Marco Antonino Vero et de Aurelio Commodo, quorum tempore Parthicum bellum admirabili felicitate gestum est, et reliqua. item de Marco Antonino et de persecutione quarta uel de pluuia Romanorum castris illapsa, et reliqua. Antoninus in Pannonia repentino morbo obiit. [15 § 1]

XVI. Lucius Antoninus aduersus Germanos bellum feliciter gessit. Capitolium fulmine concrematum est. Commodus strangulatus uitam finiuit. de imperatoribus Heluio Pertinace et Iuliano. [16 § 1]

XVII. Seuerus genere Afer imperium x et vii annis tenuit rexitque rem publicam fortissime, quintam etiam persecutionem in Christanos exercuit. de expeditione Seueri ad Britanniam. de uallo a Seuero facto et de obitu eius. [17 § 1]

XVIII. Aurelius Antoninus Bassianus principatum adeptus nihil aliud ad sui memoriam reliquit nisi asperitatem et intemperantiam libidinis. hic inter Edessam et Carras occisus est. [18 § 1]

XVIIII. Marcus Aurelius Antoninus annis IIII tenuit imperium. hic militari tumultu Romae interiit. [18 § 4]

XX. Aurelius Alexander senatus uoluntate imperator creatus est. cuius mater Mammea Origenem presbyterum audire curauit. hic in Persas expeditione facta Xerxem oppressit. [18 § 6]

XXI. De Maximino imperatore et persecutione sexta in Christianos. [19 § 1]

XXII. De imperatore Gordiano, qui admodum puer in oriente contra Parthos ingentibus proeliis prospere gestis a suis super Euphraten occisus est. [19 § 3]

XXIII. De Philippo, primo omnium imperatore Christiano. hic filium suum consortem regni fecit, sed ambo fraude Decii necati sunt. [20 § 1]

XXIIII. De imperatore Decio filioque eius. hic persecutione septima dispersit feralia edicta in Christianos. [21 § 1]

XXV. De Gallo et Volusiano et pestilentia generali. de Aemiliano tyranno. [21 § 4]

XXVI. De Valeriano et Gallieno et de poena Valeriani propter Christianorum persecutionem uel propter multarum gentium in Romanorum fines inuasionem. de Tarracona, de Postumo tyranno, de Aemiliano. [22 § 1]

XXVII. De Mario, de Victorino, de Tetrico, de Odenato et fine Gallieni. [22 § 11 post m.]

XXVIII. De Claudio et gestis eius, de strage Gothorum et obitu Claudii. [23 § 1]

XXVIIII. De Aureliani temporibus et gestis eius. [23 § 3]

XXX. De Fausto imperatore. [24 § 1]

XXXI. De Probo successore et de Saturnino Proculo et de Bonoso. [24 § 2]

XXXII. De Caro et filiis eius, de bello Parthico, de fine Cari. [24 § 4]

XXXIII. De Diocletiano et fine Carini et de Maximiano imperatore. de Carausio et factionibus eius, de Narseo et de Maximiano Augusto. item Diocletianus Constantium et Maximianum Galerium Caesares legit. de clade Alamannorum. de decima persecutione in Christianos. de terrae motu in Syria. de Diocletiano et Maximiano, quod purpuram et imperium deposuerunt. de Galerio et Constantio, qui primi imperium in duas partes determinauerunt. de fine Constantii. [25 § 1]

XXXIIII. De Constantini principatu. sermo contra paganos de x persecutionibus a Nerone usque ad Maximianum. commemoratio de x plagis Aegypti, et reliqua. [26 § 1]

XXXV. De imperatore Constantino Christiano et de aliis imperatoribus, qui post ipsum Christiani creati sunt excepto Iuliano. de Maxentio et de resumpta Maximiani tyrannide et de fine eius. de Licinii principatu et de Galerii poena uel de fine eius. Constantinus pacem ecclesiis indulsit. de fine Maxentii. de occisione Maximini et cetera. de Arrii [*sic*] tempore. de Crispi et Licinii nece. de Constantinopoli. de Gothorum internecione. de Dalmatio Caesare et fine Constantini. [28 § 1]

XXXVI. De Constantino et Constantio Constanteque principibus. item de Arrio et Constantio. de terrae motu in partibus orientis. de fine Constantini iunioris. de interfectione Constantis. de Magnentio tyranno. de Veteranione imperatore a militibus facto. de Nepotiano tyranno. de Constantini Magnentique bello. de Iuliano et fine Constantii. [29 § 1]

XXXVII. De Iuliani imperio et persecutione eius. [30 § 1]

XXXVIII. De Iouiano imperatore. [31 § 1]

XXXVIIII. De Valentiniano imperatore et Procopio tyranno et terrae motu per totum orbem facto. [32 § 1]

XL. De Valente Arriani dogmatis assertore. de Gratiano imperatore, cuius temporibus lana de nubibus pluuiae mixta defluxit. de Athanarico rege Gothorum, qui Christianos puniuit. de Valentiniano, qui Saxones oppressit. de gente Burgundionum. de obitu Valentiniani. de Valentiniano iuniore. [32 § 6]

XLI. De persecutione Valentis in monachos. de Firmo Maurorum rege et de comite Theodosio, qui ipsum Firmum occidit. de fine Theodosii. de Gratiano, qui impari numero militum maximam multitudinem hostium Romanorum magna felicitate superauit. de Valentis temporibus, quando gens Hunorum exarsit in Gothos sedibusque expulit antiquis; qui a Valente suscepti sunt sine pactione, deinde fame et iniuriis adacti uicto Valentis exercitu per Thraciam fugerunt.

de bello Valentis cum Gothis et de miserabili fine eius, et reliqua. [33 § 1]

XLII. De electione Theodosii a Gratiano et ad imperium adscito; qui Theodosius bellum gerens cum Gothis et Hunis et Alanis eosque uincens Constantinopolim uictor intrauit, deinde cum Athanarico rege Gothorum foedus percussit, qui statim obiit uniuersaeque gentes Gothorum Theodosii imperio se dediderunt. legati Persarum a Theodosio pacem petunt. de Arcadio et Gratiano et Valentiniano. [34 § 1]

XLIII. De aduentu Theodosii in Aquileiam et de uictoria ipsius contra Maximum et de fine Andragathii comitis, et reliqua. Sequuntur bella externa et ciuilia et finis Valentiniani iunioris. de Arbogaste et Eugenio tyranno. de oratione Theodosii et signo crucis, quo bellum inchoans supra dictos tyrannos deuicit. de fine eorundem tyrannorum, et reliqua. [35 § 1]

XLIIII. De Arcadio Augusto, qui imperium Theodosio filio moriens tradit. de Gildone comite et Mascezile fratre eius. Mascezil Caprariam insulam adiit et propter preces sanctos Dei secum sumpsit. de Ambrosio episcopo, qui in somnis [*sic*] Mascezili apparuit. de uictoria, quam per ieiunia et preces sanctorum consecutus est. de insolentia Mascezilis, qua ecclesiam Dei temerare ausus est et fine eius. ratio de Rufino et Stilichone et Alarico rege et crebris dilacerationibus barbararum gentium. de Radagaiso omnium hostium immanissimo Italiam inuadente et Romanum sanguinem diis suis uouente. de concursu paganorum in urbe Roma. de instaurandis culturis idolorum. de duobus potentissimis regibus et duobus Gothorum populis Romam terrore quassantibus, et reliqua. de continentia et fide Honorii, de qua contra immanissimum hostem Radagaisum duo duces Gothorum assunt Romanis in auxilium. deinde Radagaisus diuinitus territus in Faesulanos montes cum suis secessit, et cetera. de fuga Radagaisi et fine eius. de direptione Gothorum. de Stilichone comite Vuandalorum et Eucherio et internecione eorum. de Alarico Romam ingresso. de praecepto, ut, siqui in basilicas apostolorum P. et P. confugerent, securi essent. de absentia Innocentii papae. de sacra Dei uirgine et uasis apostoli Petri, et reliqua. [36 § 1]

XLV. De Placidia Theodosii filia ab Athaulfo capta et in uxorem assumpta. item de Stilichone et de gentibus barbaris. de Gratiano et eius fine. de Constantino et eius profectione in Gallias, et cetera. de Constante ex monacho Caesare facto, et reliqua. [40 § 1 uel § 2]

XLVI. De Honorio imperatore et Constantio comite et eius expeditione in Galliam. de fine Constantini. de Con-

stante Constantini filio. de Gerontio, Maximo, Iouiano, Sebastiano, Attalo tyrannis aliisque quam plurimis. [42 § 1]

XLVII. Item de Constantio comite, qui Gothos a Narbona expulit et in Hispaniam abire coegit. item de Athaulfo et Placidia et moribus eius et de Athaulfi occisione. de Segerico et fine eius. de Valia, qui pacem cum Honorio imperatore datis obsidibus pepigit et Placidiam imperatoris sororem honorifice habitam fratri reddidit Romanaeque securitati periculum suum optulit, ut contra ceteras gentes pugnans Romanis uinceret, et reliqua. [43 § 1]

INDEX NOMINVM.

oneraretur, et reliqua. de Romani status mutatione, qui uelut forma Oceani maris, quae omni die dispar per vII dies attollitur incrementis, insequentibus totidem diebus naturali damno et defectu interiore subducitur. Lucullus Asiam, Pompeius Hispaniam, Caesar Galliam perdomuit, Romanumque imperium usque ad extremos propemodum terrae terminos propagatum est. [13 § 1]

XII. Romanae urbis plurimam partem ignis inuasit. Caesar uictor rediens ex Gallia decerni sibi absenti alterum consulatum poposcit et contradictum est a Marcello consule adnitente Pompeio atque ipse Pompeius et omnis senatus Caesaris uiribus crescentibus in Graeciam transuecti sunt. Caesar Romam uenit negatamque sibi ex aerario pecuniam fractis foribus inuasit protulitque ex eo pondo IIII milia CXXXV, argenti pondo prope nongenta milia. inde digressus Ariminum ad legiones, mox Alpis transuectus Massiliam uenit. inde ad Hispanias contendit. de Apolline dicit, quem ferunt poetae magno serpente interfecto, totius uaticinationis auctore, heredem et sedis et diuinationis et nominis extitisse et inter cetera spumantibus buccis rabidoque discursu omnis furiatorum ructat insania. de ciuili bello inter Pompeium et Caesarem. Pompeius LXXX et VIII cohortes triplici ordine locauit; peditum XL milia fuerunt, equites in sinistro cornu sescenti, in dextro quingenti, reges multi, senatores equitesque Romani plurimi absque magna copia armaturarum. Caesar similiter LXXX cohortes triplici ordine disposuit, cui fuerunt minus quam XXX milia peditum, equites mille. hic historiographus laudat concordiam, si teneatur. Pompeius in Aegypto occisus est. perlato ad Caesarem capite et anulo eius fleuit. [14 § 5]

XIII. Achillas dux regius imbutus semel Pompeii sanguine Caesaris necem meditabatur et in ipso proelio regia classis forte subducta incendi iubetur; quae flamma dum [*sic*] partem urbis inuasisset, XL milia librorum proximis aedibus condita exussit. [15 § 30]

XIIII. Caesarianorum militum multitudo magna perimitur et omnes interfectores Pompeii occiduntur. Caesar submersa, quam conscenderat, naui per CC passus una manu eleuata, quae chartas tenebat, ad nauem natando peruenit. post hoc cum rege adolescente proeliatus est — in quo bello *XX* milia hominum caeduntur, $\overline{XII}$ cum LXX longissimis nauibus delentur, D ex uictoribus perimuntur, rex ipse mersus necatusque est eiusque lorica aurea Alexandriam praemissa est — et Alexandrinos subdidit. [15 § 33]

XV. Postea Caesar Romam uenit dictator consulque creatus in Africam transiit et pugnans cum Iuba et Scipione magnam hominum multitudinem interfecit, castra diripuit, LX elephantos

cepit. Cato, Iuba, Petreius ipsi se suis gladiis iugulauerunt. Caesar Pompeii nepotes iussit occidi; inde urbem ingressus et inde in Hispanias profectus XVII. die Saguntum uenit, et reliqua. [16 § 3 postea]

XVI. Caesar Romam rediens in curia occisus est et corpus eius raptum populi dolentes fragmentis tribunalium ac subselliorum cremabant, et reliqua. [17 § 1]

XVII. Iulio Caesare interfecto Octauianus, qui postea Augustus est dictus, rerum summa potitus bella plurima gessit et Antonium uicit et fugauit. Caesar Antonium recepit in gratiam atque obsidem reconciliationis filiam eius matrimonio sortitus est. pugna non uirtute Antonii sed Caesaris felicitate confecta est, et reliqua. [18 § 1]

XVIII. De Fuluia uxore Antonii, quae Caesarem contumeliis et insidiis petiit; a quo propulsata ad Antonium concessit in Graeciam. Sex. Pompeius oram Italiae uastauit, Sicilia praerepta Romam fame affecit, mox triumuiri cum eo pacem fecerunt, et reliqua. [18 § 17]

XVIIII. De XLIIII legionibus, quae tunc sub imperio Caesaris erant. milites pro accipiendis agris tumultus excitauerunt sed Caesar XX milia exauctorauit militum, $\overline{XX}$ seruorum dominis restituit, VI, quorum domini non extabant, in crucem egit. [18 § 33]

XX. Vbi oleum e terra exundauit et largissimo riuo per totum diem fluxit. Antonius Artabanen regem Armeniae dolo cepit; quem argentea catena uinctum ad confessionem thesaurorum regiorum coegit et magnam uim auri argentique abstulit; qua elatus pecunia et bellum Caesaris contempsit et uxori suae, sorori Caesaris, repudium dedit et Cleopatram sibi ex Alexandria occurrere praecepit. et ubi dixit: r e m i s a l u i s i n t; n a m r e m i g e s n o n d e e r u n t. de bello famoso, quod apud Actium fuit, et cetera. Antonius Caesare insequente sese ferro transuerberauit; Cleopatra se seruari ad triumphum intelligens in sinistro brachio uoluntarie tacta serpentis morsu interiit, et cetera. [18 § 34 his]

XXI. De Augusto Caesare et de Epiphania, quod nos dicimus apparitionem. [20 § 1]

XXII. Caesar ex Apollonia rediens urbem ingreditur, hora circiter tertia circulus ad speciem caelestis arcus orbem solis ambiit. in diebus ipsis fons olei de taberna meritoria per totum diem fluxit. hic optima comparatio siue explanatio de ipso fonte olei. [20 § 5]

XXIII. De Cantabris atque *Asturibus*, duabus fortissimis Hispaniae gentibus, quae Gallaeciae prouinciae portio sunt, Romano imperio rebellantibus; quas Caesar uel per se uel per legatos suos aut fame confecit aut caede deleuit uel armis

subegit. Eous Indus et Scytha Boreus legatos ad Caesarem mittunt, quem etiam apud Tarraconensem urbem inueniunt et ut Alexandro Magno gloriam dicunt. Pannonios nouo motu intumescentes Tiberius caede deleuit et Germanos bello arripuit; e quibus XL milia captiuorum abduxit. Caesar Augustus prae dolore amissi exercitus, qui superbia Quintilii est deletus, parieti caput collidens clamabat, et reliqua. [21 § 1]

XXIIII. Caesar ab oriente usque in occidentem, a septentrione in meridiem cunctis gentibus una pace compositis Iani portas tertio clausit. Caesar Augustus leges plurimas statuit atque dominum se appellari uetuit et neque a filiis neque a nepotibus dominum se dici passus est, et reliqua. [22 § 1]

CAPITVLA LIBRI VII.

I. Comparatio responsionis contra paganos; item responsio contra paganos et de Ioue et de fine Babyloniae et exordio Romae, nec non et de Macedonico regno et Africano, uel de natiuitate Abraham et Christi, et quantis bonis abundauerit annus, quo Christus natus est. [1 § 1]

II. Vbi Christus ciuis Romanus asscriptus est et ubi Caesar Augustus nepotem suum Gaium ad ordinandas Aegypti Syriaeque prouincias misit. [3 § 1]

III. De fine Augusti et successione Tiberii et de Germanico Drusi filio. de modestia Tiberii imperatoris. de pastore bono. de relatione Pilati de deitate Christi ad Tiberium, relatio Tiberii imperatoris ad senatum, ut Christus deus haberetur. de Seiano praefecto, et reliqua. — De tempore passionis Christi et de terrae motu, et reliqua. de clade Iudaeorum et de Asiae immunitate. [4 § 1]

IIII. De Gaio Caligula, et reliqua. de profanatione templi et de fine Pilati. de fine Gaii Caligulae et de libellis siue uenenis eius, et reliqua. [5 § 1]

V. De Claudio imperatore, in cuius regni exordio Petrus apostolus Romam ueniens Christum praedicauit. de clementia Claudii et de miraculo in rebellionibus facto, et cetera. de fame sub Claudio, quam prophetae praenuntiauerant. de Helena regina. de insula, quae de profundo emicuit spatio stadiorum xxx extenta. de strage Iudaeorum. de tanta fame Romae, ut imperator correptus a populo conuiciis ac fragminibus panis turpissime infestatus in Palatium fugiens furorem plebis euaserit. [6 § 1]

VI. De successione Neronis et sceleribus eius nimiis et retibus aureis, ubi piscabatur, et de ipsius Neronis expensa, ubi a senatu centies centena milia sestertium annua sibi conferri imperauit. de occisione beatorum apostolorum Petri et Pauli. de ortu Galbae et fine Neronis. [7 § 1]

VII. Galba imperium sibi apud Hispaniam usurpans mox Romam uenit et septimo mense iugulatus est. de Othone et Vitellio atque Vespasiano, qui imperia simul atque arma rapuerunt. de Vitellii crudelitate et quali morte uitam finierit. [8 § 1]

VIII. De duce Vespasiano et de Iudaeis, qui extinctis Romanis praesidiis legatum Syriae suppetias ferentem rapta aquila et caesis copiis fugauerunt, et reliqua. de Iosepho Iudaeo et Tito et euersione templi et de numero interfectorum uel per totum orbem dispersorum. Vespasianus et Titus de Iudaeis triumphum agentes urbem ingressi sunt. bellis ac tumultibus compressis sexto Ianus clauditur. deinde res publica in immensum prouehitur: siquidem Achaia, Lycia, Rhodus, Byzantium, Samus, Thracia, Cilicia, Commagene Romanis legibus paruerunt, tres ciuitates Cypri terrae motu corruerunt et magna pestilentia Romae fuit. Vespasianus profluuio uentris est mortuus. [9 § 1]

VIIII. Titus biennio post Vespasianum regnauit. tam tranquillus fuit ut nullius sanguinem in imperio suo fuderit. tunc Romae orto incendio plurimae aedes concrematae sunt. abrupto Bebii [*sic*] montis uertice magna profunduntur incendia torrentibusque flammarum uicina regionis deleta sunt. Titus in eadem uilla, qua pater eius, morbo absumptus est. [9 § 13]

X. De Domitiano fratre Titi. hic enim per totum orbem ecclesiam Christi persequebatur et dominum se uocari ac deum scribi colique iussit. de persecutione secunda, quando beatissimus Iohannes in Pathmos [*sic*] insulam relegatus est, et genere Dauid interfecto. Domitianus a suis in Palatio necatus est. [10 § 1]

XI. De Nerua admodum sene imperatore et Traiano. hic primum edicto suo omnes exules reuocauit; tunc est apostolus Iohannes de exilio Ephesum rediit. deinde Nerua obiit. [11 § 1]

XII. De Traiano, ubi tradente Nerua rei publicae gubernacula suscepit et in persequendis Christianis sententiam dedit. domus aurea a Nerone condita repente conflagrauit. de terrae motu et collapsione IIII ciuitatum Asiae et duarum Graeciae, trium quoque Galatiae. Pantheum Romae concrematum est. de rebellione Iudaeorum. Traianus profluuio uentris extinctus est. [12 § 1]

XIII. Hadrianus, consobrinae Traiani filius, principatum adeptus est. ipse praecepit, ut nemini liceret Christianos sine obiectu criminis aut probatione damnare, et pater patriae nuncupatus uitam finiuit. nam ipse Hierosolymam reparauit et praecepit, ut Christianis liceret ipsam urbem ingredi, non Iudaeis, quam etiam Aeliam pro suo nomine [*sic*] uocari praecepit. [13 § 1]

XIIII. Antoninus cognomento Pius tranquille patriam gubernauit ita ut merito Pius et pater patriae nominatus sit. de

Valentino haeresiarcha et Cerdone et de Iustino Christianae partis legato. Antoninus morbo correptus interiit. [14 § 1]

XV. De Marco Antonino Vero et de Aurelio Commodo, quorum tempore Parthicum bellum admirabili felicitate gestum est, et reliqua. item de Marco Antonino et de persecutione quarta uel de pluuia Romanorum castris illapsa, et reliqua. Antoninus in Pannonia repentino morbo obiit. [15 § 1]

XVI. Lucius Antoninus aduersus Germanos bellum feliciter gessit. Capitolium fulmine concrematum est. Commodus strangulatus uitam finiuit. de imperatoribus Heluio Pertinace et Iuliano. [16 § 1]

XVII. Seuerus genere Afer imperium x et vii annis tenuit rexitque rem publicam fortissime, quintam etiam persecutionem in Christanos exercuit. de expeditione Seueri ad Britanniam. de uallo a Seuero facto et de obitu eius. [17 § 1]

XVIII. Aurelius Antoninus Bassianus principatum adeptus nihil aliud ad sui memoriam reliquit nisi asperitatem et intemperantiam libidinis. hic inter Edessam et Carras occisus est. [18 § 1]

XVIIII. Marcus Aurelius Antoninus annis IIII tenuit imperium. hic militari tumultu Romae interiit. [18 § 4]

XX. Aurelius Alexander senatus uoluntate imperator creatus est. cuius mater Mammea Origenem presbyterum audire curauit. hic in Persas expeditione facta Xerxem oppressit. [18 § 6]

XXI. De Maximino imperatore et persecutione sexta in Christianos. [19 § 1]

XXII. De imperatore Gordiano, qui admodum puer in oriente contra Parthos ingentibus proeliis prospere gestis a suis super Euphraten occisus est. [19 § 3]

XXIII. De Philippo, primo omnium imperatore Christiano. hic filium suum consortem regni fecit, sed ambo fraude Decii necati sunt. [20 § 1]

XXIIII. De imperatore Decio filioque eius. hic persecutione septima dispersit feralia edicta in Christianos. [21 § 1]

XXV. De Gallo et Volusiano et pestilentia generali. de Aemiliano tyranno. [21 § 4]

XXVI. De Valeriano et Gallieno et de poena Valeriani propter Christianorum persecutionem uel propter multarum gentium in Romanorum fines inuasionem. de Tarracona, de Postumo tyranno, de Aemiliano. [22 § 1]

XXVII. De Mario, de Victorino, de Tetrico, de Odenato et fine Gallieni. [22 § 11 post m.]

XXVIII. De Claudio et gestis eius, de strage Gothorum et obitu Claudii. [23 § 1]

XXVIIII. De Aureliani temporibus et gestis eius. [23 § 3]

XXX. De Fausto imperatore. [24 § 1]

de bello Valentis cum Gothis et de miserabili fine eius, et reliqua. [33 § 1]

XLII. De electione Theodosii a Gratiano et ad imperium adscito; qui Theodosius bellum gerens cum Gothis et Hunis et Alanis eosque uincens Constantinopolim uictor intrauit, deinde cum Athanarico rege Gothorum foedus percussit, qui statim obiit uniuersaeque gentes Gothorum Theodosii imperio se dediderunt. legati Persarum a Theodosio pacem petunt. de Arcadio et Gratiano et Valentiniano. [34 § 1]

XLIII. De aduentu Theodosii in Aquileiam et de uictoria ipsius contra Maximum et de fine Andragathii comitis, et reliqua. Sequuntur bella externa et ciuilia et finis Valentiniani iunioris. de Arbogaste et Eugenio tyranno. de oratione Theodosii et signo crucis, quo bellum inchoans supra dictos tyrannos deuicit. de fine eorundem tyrannorum, et reliqua. [35 § 1]

XLIIII. De Arcadio Augusto, qui imperium Theodosio filio moriens tradit. de Gildone comite et Mascezile fratre eius. Mascezil Caprariam insulam adiit et propter preces sanctos Dei secum sumpsit. de Ambrosio episcopo, qui in somnis [*sic*] Mascezili apparuit. de uictoria, quam per ieiunia et preces sanctorum consecutus est. de insolentia Mascezilis, qua ecclesiam Dei temerare ausus est et fine eius. ratio de Rufino et Stilichone et Alarico rege et crebris dilacerationibus barbararum gentium. de Radag*a*iso omnium hostium immanissimo Italiam inuadente et Romanum sanguinem diis suis uouente. de concursu paganorum in urbe Roma. de instaurandis culturis idolorum. de duobus potentissimis regibus et duobus Gothorum populis Romam terrore quassantibus, et reliqua. de continentia et fide Honorii, de qua contra immanissimum hostem Radagaisum duo duces Gothorum assunt Romanis in auxilium. deinde Radagaisus diuinitus territus in Faes*u*lanos montes cum suis secessit, et cetera. de fuga Radagaisi et fine eius. de direptione Gothorum. de Stilichone comite Vuandalorum et Eucherio et internecione eorum. de Alarico Romam ingresso. de praecepto, ut, siqui in basilicas apostolorum P. et P. confugerent, securi essent. de absentia Innocentii papae. de sacra Dei uirgine et uasis apostoli Petri, et reliqua. [36 § 1]

XLV. De Placidia Theodosii filia ab Athaulfo capta et in uxorem assumpta. item de Stilichone et de gentibus barbaris. de Gratiano et eius fine. de Constantino et eius profectione in Gallias, et cetera. de Constante ex monacho Caesare facto, et reliqua. [40 § 1 uel § 2]

XLVI. De Honorio imperatore et Constantio comite et eius expeditione in Galliam. de fine Constantini. de Con-

stante Constantini filio. de Gerontio, Maximo, Iouiano, Sebastiano, Attalo tyrannis aliisque quam plurimis. [42 § 1]

XLVII. Item de Constantio comite, qui Gothos a Narbona expulit et in Hispaniam abire coegit. item de Athaulfo et Placidia et moribus eius et de Athaulfi occisione. de Segerico et fine eius. de Valia, qui pacem cum Honorio imperatore datis obsidibus pepigit et Placidiam imperatoris sororem honorifice habitam fratri reddidit Romanaeque securitati periculum suum optulit, ut contra ceteras gentes pugnans Romanis uinceret, et reliqua. [43 § 1]

et Iliensibus et urbe ipsorum, quam Fimbria deleuit sed Sylla statim reformauit, et reliqua. [1 § 29]

III. Mithridates rex dum obsedit obsessus est. de nuntio Luculli, qui VII milia passuum nando transmeauit, et reliqua. Mithridates obsessus apud Cyzicum in magnam penuriam pestilentiamque exercitum suum coartauit; ibi plus quam XXX milia hominum amisit, ipse arrepta naui clam fugit cum paucis. Lucullus Marium uicit et XXX naues regias et complures onerarias aut demersit aut cepit. Marius hostilis animi poenas luit. item Lucullus Apamiam uastauit. Mithridates Byzantium remigans perdidit naues LXXX, ipse in myoparonem transiliens Sinopen peruenit. apud Romam Catilina incesti accusatus, quod cum uirgine Vestali Fabia commisit, Catuli gratia euasit. item Lucullus restincto incendio Sinopen adquisiuit, et cetera. de Lucullo qualiter cum Mithridate et Tigrane congressus XX milia cecidit, et reliqua. [2 § 14]

IIII. Piratae multa scelera in mari committunt: quos Cn. Pompeius compressit. Pompeius successor Luculli nocte bellum commisit et de exercitu regio XL milia caesa uel capta sunt; Romani uulnerati mille, uix XL interfecti, rex solus equum manu trahens fugit. Castor Mithridatis praefectus, qui Phanagorio praeerat, interfectis amicis regis arcem occupauit et quatuor filios Mithridatis ad Romana praesidia transmisit et Pharnaces filius Mithridatis exercitum aduersus patrem duxit. Mithridates sententiam de diis suis habuit et ad uxores et paelices ac filias suas descendens uenenum omnibus dedit. quod cum ipse omnium nouissimus hausisset nec propter remedia, quibus saepe uitalia sua obstruxerat, a ueneno posset interfici, Gallum quendam militem inuitauit eique iugulum praebuit, annos natus ipse Mithridates LXXII, et reliqua. [4 § 1]

V. Hic consona fides huius historici cum libro de bello Iudaico, quem plerique Iosephi uocant. Pompeius Hierosolymam tertio mense expugnauit et ibi XIII milia Iudaeorum occidit; residui in fidem uenerunt; Hyrcanum sacerdotio restituit et Aristobulum captiuum Romam duxit. [6 § 1]

VI. Gaio Caesari tres prouinciae in quinquennium dantur cum legionibus VII. — De altercatione Heluetiorum cum Germanis et aliarum gentium plurimarum. quos Caesar difficili bello bis uictos ad deditionem coegit, tamen ex his XLVII milia occidit, ceteros in terram propriam remisit. [7 § 1]

VII. De Caesaris uictoria contra Ariouistum regem Germanorum et de testudine scutorum et ubi Belgarum gens, quae tertia pars Galliarum est, contra Gaium Caesarem exarsit, quarum distributim copia haec fuisse refertur: CCLXXII milia armatorum electissima. quae Caesar usque ad internecionem paene deleuit, et reliqua. Crassus adolescens dum apud Andi-

canos hiemat, Veneti ceterique confines in arma coniurant, legatos Romanorum uinciunt. Caesar per Crassum de rebellione gentium certior factus naues longas in Ligero [*sic*] fluuio aedificari iussit, et reliqua. Aquitani clade permoti undique exercitum contrahunt et Cantabros in auxilium uocant et obsidionem Crasso parant et in castris suis Crasso obruente deleti sunt. nam ex Aquitanis et Cantabris xxxviii milia caesa referuntur. [7 § 6]

VIII. Caesar in Germaniam facto ponte transgreditur et iterum ipse Caesar in Britanniam pergit. Caesar a Britannis superatus est, secundo proelio et ipse uictor eos in fugam uertit et flumen Tamensi [*sic*] in Britannia uno loco tantum uadis transmeabile sudibus acutissimis praestruxit. firmissima ciuitas Trinobantum datis xl obsidibus Caesari sese dedidit; quod exemplum aliae urbes complures secutae in foedus Romanorum uenerunt. Caesar oppidum Cassouellauni graui pugna cepit. [8 § 23]

VIIII. Caesar a Britannis in Galliam reuersus repentinis bellorum tumultibus conflictatus est. Ambiorix Sabinum legatum interfecit. idem ipse cum Cicerone contendit; ubi [uallum] dum instrumenta ruralia non haberent, gladiis concidendo terram uix tribus horis uallum pedum x et fossam pedum xv in circuitu perfecerunt, praeterea cxx turres mirae altitudinis exstruxerunt. Caesar in Gallia multa milia hostium caede confecit. de Arduenna silua, quae totius Galliae maxima est. [10 § 1]

X. De Vercingetorige, cuius consilio omnes Galli ciuitates suas incenderunt; ubi de xl milibus hominum uix lxxx per fugam lapsi ad proxima Gallorum castra uenerunt; ubi Vercingetorix congregatis omnibus, qui per fugam euaserant, dixit se auctorem libertatis defendendae fore, tantum Galli uoluntatem ex consilio regis assumerent, et postea ipsi Galli regem suum ueniam precantes uelut auctorem sceleris solum dediderunt et reliqua. agger ad fontem exstructus et turris pedum lx, cuius uertex locum fontis aequauit; tunc oppidani, uidentes se et pecora sua siti exanimari, cupas pice, sebo et scindulis repletas inmisso igne in prona praecipitant easque ipsi subsequuntur. ad incidendas praedicti fontis uenas cuniculos perfodiebant; tunc oppidani siccato fonte deditionem sui faciunt, sed iis, qui arma tulerant, Caesar manus sustulit. Caesar edomitis Gallis securus cum legionibus in Italiam rediit. [11 § 1]

XI. Crassum, in consulatu collegam Pompeii, inexplebilis cupiditatis esse dicit et ubi Horodes rex Parthorum legatum ad eum mittit: a quo increpitus, cur contra foedus Luculli Euphraten transierit et ideo pro auro Parthico Serico ferro

oneraretur, et reliqua. de Romani status mutatione, qui uelut forma Oceani maris, quae omni die dispar per VII dies attollitur incrementis, insequentibus totidem diebus naturali damno et defectu interiore subducitur. Lucullus Asiam, Pompeius Hispaniam, Caesar Galliam perdomuit, Romanumque imperium usque ad extremos propemodum terrae terminos propagatum est. [13 § 1]

XII. Romanae urbis plurimam partem ignis inuasit. Caesar uictor rediens ex Gallia decerni sibi absenti alterum consulatum poposcit et contradictum est a Marcello consule adnitente Pompeio atque ipse Pompeius et omnis senatus Caesaris uiribus crescentibus in Graeciam transuecti sunt. Caesar Romam uenit negatamque sibi ex aerario pecuniam fractis foribus inuasit protulitque ex eo pondo IIII milia CXXXV, argenti pondo prope nongenta milia. inde digressus Ariminum ad legiones, mox Alpis transuectus Massiliam uenit. inde ad Hispanias contendit. de Apolline dicit, quem ferunt poetae magno serpente interfecto, totius uaticinationis auctore, heredem et sedis et diuinationis et nominis extitisse et inter cetera spumantibus buccis rabidoque discursu omnis furiatorum ructat insania. de ciuili bello inter Pompeium et Caesarem. Pompeius LXXX et VIII cohortes triplici ordine locauit; peditum XL milia fuerunt, equites in sinistro cornu sescenti, in dextro quingenti, reges multi, senatores equitesque Romani plurimi absque magna copia armaturarum. Caesar similiter LXXX cohortes triplici ordine disposuit, cui fuerunt minus quam XXX milia peditum, equites mille. hic historiographus laudat concordiam, si teneatur. Pompeius in Aegypto occisus est. perlato ad Caesarem capite et anulo eius fleuit. [14 § 5]

XIII. Achillas dux regius imbutus semel Pompeii sanguine Caesaris necem meditabatur et in ipso proelio regia classis forte subducta incendi iubetur; quae flamma dum [*sic*] partem urbis inuasisset, XL milia librorum proximis aedibus condita exussit. [15 § 30]

XIIII. Caesarianorum militum multitudo magna perimitur et omnes interfectores Pompeii occiduntur. Caesar submersa, quam conscenderat, naui per CC passus una manu eleuata, quae chartas tenebat, ad nauem natando peruenit. post hoc cum rege adolescente proeliatus est — in quo bello XX milia hominum caeduntur, $\overline{\text{XII}}$ cum LXX longissimis nauibus delentur, D ex uictoribus perimuntur, rex ipse mersus necatusque est eiusque lorica aurea Alexandriam praemissa est — et Alexandrinos subdidit. [15 § 33]

XV. Postea Caesar Romam uenit dictator consulque creatus in Africam transiit et pugnans cum Iuba et Scipione magnam hominum multitudinem interfecit, castra diripuit, LX elephantos

cepit. Cato, Iuba, Petreius ipsi se suis gladiis iugulauerunt. Caesar Pompeii nepotes iussit occidi; inde urbem ingressus et inde in Hispanias profectus xvii. die Saguntum uenit, et reliqua. [16 § 3 postea]

XVI. Caesar Romam rediens in curia occisus est et corpus eius raptum populi dolentes fragmentis tribunalium ac subselliorum cremabant, et reliqua. [17 § 1]

XVII. Iulio Caesare interfecto Octauianus, qui postea Augustus est dictus, rerum summa potitus bella plurima gessit et Antonium uicit et fugauit. Caesar Antonium recepit in gratiam atque obsidem reconciliationis filiam eius matrimonio sortitus est. pugna non uirtute Antonii sed Caesaris felicitate confecta est, et reliqua. [18 § 1]

XVIII. De Fuluia uxore Antonii, quae Caesarem contumeliis et insidiis petiit; a quo propulsata ad Antonium concessit in Graeciam. Sex. Pompeius oram Italiae uastauit, Sicilia praerepta Romam fame affecit, mox triumuiri cum eo pacem fecerunt, et reliqua. [18 § 17]

XVIIII. De xliiii legionibus, quae tunc sub imperio Caesaris erant. milites pro accipiendis agris tumultus excitauerunt sed Caesar xx milia exauctorauit militum, $\overline{XX}$ seruorum dominis restituit, $\overline{VI}$, quorum domini non extabant, in crucem egit. [18 § 33]

XX. Vbi oleum e terra exundauit et largissimo riuo per totum diem fluxit. Antonius Artabanen regem Armeniae dolo cepit; quem argentea catena uinctum ad confessionem thesaurorum regiorum coegit et magnam uim auri argentique abstulit; qua elatus pecunia et bellum Caesaris contempsit et uxori suae, sorori Caesaris, repudium dedit et Cleopatram sibi ex Alexandria occurrere praecepit. et ubi dixit: r e m i s a l u i s i n t; n a m r e m i g e s n o n d e e r u n t. de bello famoso, quod apud Actium fuit, et cetera. Antonius Caesare insequente sese ferro transuerberauit; Cleopatra se seruari ad triumphum intelligens in sinistro brachio uoluntarie tacta serpentis morsu interiit, et cetera. [18 § 34 his]

XXI. De Augusto Caesare et de Epiphania, quod nos dicimus apparitionem. [20 § 1]

XXII. Caesar ex Apollonia rediens urbem ingreditur, hora circiter tertia circulus ad speciem caelestis arcus orbem solis ambiit. in diebus ipsis fons olei de taberna meritoria per totum diem fluxit. hic optima comparatio siue explanatio de ipso fonte olei. [20 § 5]

XXIII. De Cantabris atque *Asturibus*, duabus fortissimis Hispaniae gentibus, quae Gallaeciae prouinciae portio sunt, Romano imperio rebellantibus; quas Caesar uel per se uel per legatos suos aut fame confecit aut caede deleuit uel armis

subegit. Eous Indus et Scytha Boreus legatos ad Caesarem mittunt, quem etiam apud Tarraconensem urbem inueniunt et ut Alexandro Magno gloriam dicunt. Pannonios nouo motu intumescentes Tiberius caede deleuit et Germanos bello arripuit; e quibus XL milia captiuorum abduxit. Caesar Augustus prae dolore amissi exercitus, qui superbia Quintilii est deletus, parieti caput collidens clamabat, et reliqua. [21 § 1]

XXIIII. Caesar ab oriente usque in occidentem, a septentrione in meridiem cunctis gentibus una pace compositis Iani portas tertio clausit. Caesar Augustus leges plurimas statuit atque dominum se appellari uetuit et neque a filiis neque a nepotibus dominum se dici passus est, et reliqua. [22 § 1]

CAPITVLA LIBRI VII.

I. Comparatio responsionis contra paganos; item responsio contra paganos et de Ioue et de fine Babyloniae et exordio Romae, nec non et de Macedonico regno et Africano, uel de natiuitate Abraham et Christi, et quantis bonis abundauerit annus, quo Christus natus est. [1 § 1]

II. Vbi Christus ciuis Romanus asscriptus est et ubi Caesar Augustus nepotem suum Gaium ad ordinandas Aegypti Syriaeque prouincias misit. [3 § 1]

III. De fine Augusti et successione Tiberii et de Germanico Drusi filio. de modestia Tiberii imperatoris. de pastore bono. de relatione Pilati de deitate Christi ad Tiberium, relatio Tiberii imperatoris ad senatum, ut Christus deus haberetur. de Seiano praefecto, et reliqua. — De tempore passionis Christi et de terrae motu, et reliqua. de clade Iudaeorum et de Asiae immunitate. [4 § 1]

IIII. De Gaio Caligula, et reliqua. de profanatione templi et de fine Pilati. de fine Gaii Caligulae et de libellis siue uenenis eius, et reliqua. [5 § 1]

V. De Claudio imperatore, in cuius regni exordio Petrus apostolus Romam ueniens Christum praedicauit. de clementia Claudii et de miraculo in rebellionibus facto, et cetera. de fame sub Claudio, quam prophetae praenuntiauerant. de Helena regina. de insula, quae de profundo emicuit spatio stadiorum xxx extenta. de strage Iudaeorum. de tanta fame Romae, ut imperator correptus a populo conuiciis ac fragminibus panis turpissime infestatus in Palatium fugiens furorem plebis euaserit. [6 § 1]

VI. De successione Neronis et sceleribus eius nimiis et retibus aureis, ubi piscabatur, et de ipsius Neronis expensa, ubi a senatu centies centena milia sestertium annua sibi conferri imperauit. de occisione beatorum apostolorum Petri et Pauli. de ortu Galbae et fine Neronis. [7 § 1]

VII. Galba imperium sibi apud Hispaniam usurpans mox Romam uenit et septimo mense iugulatus est. de Othone et Vitellio atque Vespasiano, qui imperia simul atque arma rapuerunt. de Vitellii crudelitate et quali morte uitam finierit. [8 § 1]

VIII. De duce Vespasiano et de Iudaeis, qui extinctis Romanis praesidiis legatum Syriae suppetias ferentem rapta aquila *et* caesis copiis fugauerunt, et reliqua. de Iosepho Iudaeo et Tito et euersione templi et de numero interfectorum uel per totum orbem dispersorum. Vespasianus et Titus de Iudaeis triumphum agentes urbem ingressi sunt. bellis ac tumultibus compressis sexto Ianus clauditur. deinde res publica in immensum prouehitur: siquidem Achaia, Lycia, Rhodus, Byzantium, Samus, Thracia, Cilicia, Commagene Romanis legibus paruerunt, tres ciuitates Cypri terrae motu corruerunt et magna pestilentia Romae fuit. Vespasianus profluuio uentris est mortuus. [9 § 1]

VIIII. Titus biennio post Vespasianum regnauit. tam tranquillus fuit ut nullius sanguinem in imperio suo fuderit. tunc Romae orto incendio plurimae aedes concrematae sunt. abrupto Bebii [*sic*] montis uertice magna profunduntur incendia torrentibusque flammarum uicina regionis deleta sunt. Titus in eadem uilla, qua pater eius, morbo absumptus est. [9 § 13]

X. De Domitiano fratre Titi. hic enim per totum orbem ecclesiam Christi persequebatur et dominum se uocari ac deum scribi colique iussit. de persecutione secunda, quando beatissimus Iohannes in Pathmos [*sic*] insulam relegatus est, et genere Dauid interfecto. Domitianus a suis in Palatio necatus est. [10 § 1]

XI. De Nerua admodum sene imperatore et Traiano. hic primum edicto suo omnes exules reuocauit; tunc est apostolus Iohannes de exilio Ephesum rediit. deinde Nerua obiit. [11 § 1]

XII. De Traiano, ubi tradente Nerua rei publicae gubernacula suscepit et in persequendis Christianis sententiam dedit. domus aurea a Nerone condita repente conflagrauit. de terrae motu et collapsione IIII ciuitatum Asiae et duarum Graeciae, trium quoque Galatiae. Pantheum Romae concrematum est. de rebellione Iudaeorum. Traianus profluuio uentris extinctus est. [12 § 1]

XIII. Hadrianus, consobrinae Traiani filius, principatum adeptus est. ipse praecepit, ut nemini liceret Christianos sine obiectu criminis aut probatione damnare, et pater patriae nuncupatus uitam finiuit. nam ipse Hierosolymam reparauit et praecepit, ut Christianis liceret ipsam urbem ingredi, non Iudaeis, quam etiam Aeliam pro suo nomine [*sic*] uocari praecepit. [13 § 1]

XIIII. Antoninus cognomento Pius tranquille patriam gubernauit ita ut merito Pius et pater patriae nominatus sit. de

Valentino haeresiarcha et Cerdone et de Iustino Christianae partis legato. Antoninus morbo correptus interiit. [14 § 1]

XV. De Marco Antonino Vero et de Aurelio Commodo, quorum tempore Parthicum bellum admirabili felicitate gestum est, et reliqua. item de Marco Antonino et de persecutione quarta uel de pluuia Romanorum castris illapsa, et reliqua. Antoninus in Pannonia repentino morbo obiit. [15 § 1]

XVI. Lucius Antoninus aduersus Germanos bellum feliciter gessit. Capitolium fulmine concrematum est. Commodus strangulatus uitam finiuit. de imperatoribus Heluio Pertinace et Iuliano. [16 § 1]

XVII. Seuerus genere Afer imperium x et vii annis tenuit rexitque rem publicam fortissime, quintam etiam persecutionem in Christanos exercuit. de expeditione Seueri ad Britanniam. de uallo a Seuero facto et de obitu eius. [17 § 1]

XVIII. Aurelius Antoninus Bassianus principatum adeptus nihil aliud ad sui memoriam reliquit nisi asperitatem et intemperantiam libidinis. hic inter Edessam et Carras occisus est. [18 § 1]

XVIIII. Marcus Aurelius Antoninus annis IIII tenuit imperium. hic militari tumultu Romae interiit. [18 § 4]

XX. Aurelius Alexander senatus uoluntate imperator creatus est. cuius mater Mammea Origenem presbyterum audire curauit. hic in Persas expeditione facta Xerxem oppressit. [18 § 6]

XXI. De Maximino imperatore et persecutione sexta in Christianos. [19 § 1]

XXII. De imperatore Gordiano, qui admodum puer in oriente contra Parthos ingentibus proeliis prospere gestis a suis super Euphraten occisus est. [19 § 3]

XXIII. De Philippo, primo omnium imperatore Christiano. hic filium suum consortem regni fecit, sed ambo fraude Decii necati sunt. [20 § 1]

XXIIII. De imperatore Decio filioque eius. hic persecutione septima dispersit feralia edicta in Christianos. [21 § 1]

XXV. De Gallo et Volusiano et pestilentia generali. de Aemiliano tyranno. [21 § 4]

XXVI. De Valeriano et Gallieno et de poena Valeriani propter Christianorum persecutionem uel propter multarum gentium in Romanorum fines inuasionem. de Tarracona, de Postumo tyranno, de Aemiliano. [22 § 1]

XXVII. De Mario, de Victorino, de Tetrico, de Odenato et fine Gallieni. [22 § 11 post m.]

XXVIII. De Claudio et gestis eius, de strage Gothorum et obitu Claudii. [23 § 1]

XXVIIII. De Aureliani temporibus et gestis eius. [23 § 3]

XXX. De Fausto imperatore. [24 § 1]

XXXI. De Probo successore et de Saturnino Proculo et de Bonoso. [24 § 2]

XXXII. De Caro et filiis eius, de bello Parthico, de fine Cari. [24 § 4]

XXXIII. De Diocletiano et fine Carini et de Maximiano imperatore. de Carausio et factionibus eius, de Narseo et de Maximiano Augusto. item Diocletianus Constantium et Maximianum Galerium Caesares legit. de clade Alamannorum. de decima persecutione in Christianos. de terrae motu in Syria. de Diocletiano et Maximiano, quod purpuram et imperium deposuerunt. de Galerio et Constantio, qui primi imperium in duas partes determinauerunt. de fine Constantii. [25 § 1]

XXXIIII. De Constantini principatu. sermo contra paganos de x persecutionibus a Nerone usque ad Maximianum. commemoratio de x plagis Aegypti, et reliqua. [26 § 1]

XXXV. De imperatore Constantino Christiano et de aliis imperatoribus, qui post ipsum Christiani creati sunt excepto Iuliano. de Maxentio et de resumpta Maximiani tyrannide et de fine eius. de Licinii principatu et de Galerii poena uel de fine eius. Constantinus pacem ecclesiis indulsit. de fine Maxentii. de occisione Maximini et cetera. de Arrii [*sic*] tempore. de Crispi et Licinii nece. de Constantinopoli. de Gothorum internecione. de Dalmatio Caesare et fine Constantini. [28 § 1]

XXXVI. De Constantino et Constantio Constanteque principibus. item de Arrio et Constantio. de terrae motu in partibus orientis. de fine Constantini iunioris. de interfectione Constantis. de Magnentio tyranno. de Veteranione imperatore a militibus facto. de Nepotiano tyranno. de Constantini Magnentique bello. de Iuliano et fine Constantii. [29 § 1]

XXXVII. De Iuliani imperio et persecutione eius. [30 § 1]

XXXVIII. De Iouiano imperatore. [31 § 1]

XXXVIIII. De Valentiniano imperatore et Procopio tyranno et terrae motu per totum orbem facto. [32 § 1]

XL. De Valente Arriani dogmatis assertore. de Gratiano imperatore, cuius temporibus lana de nubibus pluuiae mixta defluxit. de Athanarico rege Gothorum, qui Christianos puniuit. de Valentiniano, qui Saxones oppressit. de gente Burgundionum. de obitu Valentiniani. de Valentiniano iuniore. [32 § 6]

XLI. De persecutione Valentis in monachos. de Firmo Maurorum rege et de comite Theodosio, qui ipsum Firmum occidit. de fine Theodosii. de Gratiano, qui impari numero militum maximam multitudinem hostium Romanorum magna felicitate superauit. de Valentis temporibus, quando gens Hunorum exarsit in Gothos sedibusque expulit antiquis; qui a Valente suscepti sunt sine pactione, deinde fame et iniuriis adacti uicto Valentis exercitu per Thraciam fugerunt.

de bello Valentis cum Gothis et de miserabili fine eius, et reliqua. [33 § 1]

XLII. De electione Theodosii a Gratiano et ad imperium adscito; qui Theodosius bellum gerens cum Gothis et Hunis et Alanis eosque uincens Constantinopolim uictor intrauit, deinde cum Athanarico rege Gothorum foedus percussit, qui statim obiit uniuersaeque gentes Gothorum Theodosii imperio se dediderunt. legati Persarum a Theodosio pacem petunt. de Arcadio et Gratiano et Valentiniano. [34 § 1]

XLIII. De aduentu Theodosii in Aquileiam et de uictoria ipsius contra Maximum et de fine Andragathii comitis, et reliqua. Sequuntur bella externa et ciuilia et finis Valentiniani iunioris. de Arbogaste et Eugenio tyranno. de oratione Theodosii et signo crucis, quo bellum inchoans supra dictos tyrannos deuicit. de fine eorundem tyrannorum, et reliqua. [35 § 1]

XLIIII. De Arcadio Augusto, qui imperium Theodosio filio moriens tradit. de Gildone comite et Mascezile fratre eius. Mascezil Caprariam insulam adiit et propter preces sanctos Dei secum sumpsit. de Ambrosio episcopo, qui in somnis [*sic*] Mascezili apparuit. de uictoria, quam per ieiunia et preces sanctorum consecutus est. de insolentia Mascezilis, qua ecclesiam Dei temerare ausus est et fine eius. ratio de Rufino et Stilichone et Alarico rege et crebris dilacerationibus barbararum gentium. de Radag*a*iso omnium hostium immanissimo Italiam inuadente et Romanum sanguinem diis suis uouente. de concursu paganorum in urbe Roma. de instaurandis culturis idolorum. de duobus potentissimis regibus et duobus Gothorum populis Romam terrore quassantibus, et reliqua. de continentia et fide Honorii, de qua contra immanissimum hostem Radagaisum duo duces Gothorum assunt Romanis in auxilium. deinde Radagaisus diuinitus territus in Faes*u*lanos montes cum suis secessit, et cetera. de fuga Radagaisi et fine eius. de direptione Gothorum. de Stilichone comite Vuandalorum et Eucherio et internecione eorum. de Alarico Romam ingresso. de praecepto, ut, siqui in basilicas apostolorum P. et P. confugerent, securi essent. de absentia Innocentii papae. de sacra Dei uirgine et uasis apostoli Petri, et reliqua. [36 § 1]

XLV. De Placidia Theodosii filia ab Athaulfo capta et in uxorem assumpta. item de Stilichone et de gentibus barbaris. de Gratiano et eius fine. de Constantino et eius profectione in Gallias, et cetera. de Constante ex monacho Caesare facto, et reliqua. [40 § 1 uel § 2]

XLVI. De Honorio imperatore et Constantio comite et eius expeditione in Galliam. de fine Constantini. de Con-

stante Constantini filio. de Gerontio, Maximo, Iouiano, Sebastiano, Attalo tyrannis aliisque quam plurimis. [42 § 1]

XLVII. Item de Constantio comite, qui Gothos a Narbona expulit et in Hispaniam abire coegit. item de Athaulfo et Placidia et moribus eius et de Athaulfi occisione. de Segerico et fine eius. de Valia, qui pacem cum Honorio imperatore datis obsidibus pepigit et Placidiam imperatoris sororem honorifice habitam fratri reddidit Romanaeque securitati periculum suum optulit, ut contra ceteras gentes pugnans Romanis uinceret, et reliqua. [43 § 1]

de bello Valentis cum Gothis et de miserabili fine eius, et reliqua. [33 § 1]

XLII. De electione Theodosii a Gratiano et ad imperium adscito; qui Theodosius bellum gerens cum Gothis et Hunis et Alanis eosque uincens Constantinopolim uictor intrauit, deinde cum Athanarico rege Gothorum foedus percussit, qui statim obiit uniuersaeque gentes Gothorum Theodosii imperio se dediderunt. legati Persarum a Theodosio pacem petunt. de Arcadio et Gratiano et Valentiniano. [34 § 1]

XLIII. De aduentu Theodosii in Aquileiam et de uictoria ipsius contra Maximum et de fine Andragathii comitis, et reliqua. Sequuntur bella externa et ciuilia et finis Valentiniani iunioris. de Arbogaste et Eugenio tyranno. de oratione Theodosii et signo crucis, quo bellum inchoans supra dictos tyrannos deuicit. de fine eorundem tyrannorum, et reliqua. [35 § 1]

XLIIII. De Arcadio Augusto, qui imperium Theodosio filio moriens tradit. de Gildone comite et Mascezile fratre eius. Mascezil Caprariam insulam adiit et propter preces sanctos Dei secum sumpsit. de Ambrosio episcopo, qui in somnis [*sic*] Mascezili apparuit. de uictoria, quam per ieiunia et preces sanctorum consecutus est. de insolentia Mascezilis, qua ecclesiam Dei temerare ausus est et fine eius. ratio de Rufino et Stilichone et Alarico rege et crebris dilacerationibus barbararum gentium. de Radagaiso omnium hostium immanissimo Italiam inuadente et Romanum sanguinem diis suis uouente. de concursu paganorum in urbe Roma. de instaurandis culturis idolorum. de duobus potentissimis regibus et duobus Gothorum populis Romam terrore quassantibus, et reliqua. de continentia et fide Honorii, de qua contra immanissimum hostem Radagaisum duo duces Gothorum assunt Romanis in auxilium. deinde Radagaisus diuinitus territus in Faesulanos montes cum suis secessit, et cetera. de fuga Radagaisi et fine eius. de direptione Gothorum. de Stilichone comite Vuandalorum et Eucherio et internecione eorum. de Alarico Romam ingresso. de praecepto, ut, siqui in basilicas apostolorum P. et P. confugerent, securi essent. de absentia Innocentii papae. de sacra Dei uirgine et uasis apostoli Petri, et reliqua. [36 § 1]

XLV. De Placidia Theodosii filia ab Athaulfo capta et in uxorem assumpta. item de Stilichone et de gentibus barbaris. de Gratiano et eius fine. de Constantino et eius profectione in Gallias, et cetera. de Constante ex monacho Caesare facto, et reliqua. [40 § 1 uel § 2]

XLVI. De Honorio imperatore et Constantio comite et eius expeditione in Galliam. de fine Constantini. de Con-

stante Constantini filio. de Gerontio, Maximo, Iouiano, Sebastiano, Attalo tyrannis aliisque quam plurimis. [42 § 1]

XLVII. Item de Constantio comite, qui Gothos a Narbona expulit et in Hispaniam abire coegit. item de Athaulfo et Placidia et moribus eius et de Athaulfi occisione. de Segerico et fine eius. de Valia, qui pacem cum Honorio imperatore datis obsidibus pepigit et Placidiam imperatoris sororem honorifice habitam fratri reddidit Romanaeque securitati periculum suum optulit, ut contra ceteras gentes pugnans Romanis uinceret, et reliqua. [43 § 1]